Illia Klinytskyi

Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
WYDAWNICTWO

Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej

Illia Klinytskyi

Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego • Katowice 2025

4:1125707650

RECENZENT

Jacek Zaleśny

Monografia powstała w ramach realizacji projektu badawczego „Standard ochrony praw językowych dla beneficjentów ochrony międzynarodowej w Europie: nowe podejście prawne do harmonizacji integracji". Badania zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki; nr rej. projektu: 2022/45/N/HS5/00961.

5:9636283177

Spis treści

Wprowadzenie 11
1. Uzasadnienie wyboru tematu 11
2. Metody badawcze 15
3. Struktura książki 16
1. Język w społeczeństwie 19
Uwagi wprowadzające 19
1.1. Konstruowanie pojęcia „język" 21
1.1.1. Problem terminologiczny w naukach prawnych 21
1.1.2. Język w językoznawstwie oraz w studiach filozoficznych nad językiem 27
1.1.2.1. Pojęcie języka z punktu widzenia determinizmu 29
1.1.2.2. Pojęcie języka w gramatyce 33
1.1.2.3. Pojęcie języka w semantyce 37
1.1.2.4. Pojęcie języka w pragmatyce 39
1.1.2.5. Język a kontekst społeczny 43
1.1.3. Język w ujęciu socjolingwistycznym (społeczno-kulturowym) 45
1.2. Rola i znaczenie języka w społeczeństwie w świetle koncepcji „język jako problem", „język jako prawo", „język jako źródło" 46
1.2.1. Heurystyczna koncepcja orientacji językowych w społeczeństwie 46
1.2.2. Język jako problem 48
1.2.3. Język jako prawo 55
1.2.4. Język jako źródło 61
Konkluzje 62
2. Pojęcia praw językowych, multicentryczności systemu prawa oraz beneficjenta ochrony międzynarodowej 65
Uwagi wprowadzające 65
2.1. Definicja i katalog praw językowych jednostki oraz zbiorowości w wybranych pracach socjolingwistów i prawników 66
2.1.1. Prawa językowe jako prawa grupy etnicznej a uniwersalne podejście do praw językowych 66
2.1.2. Prawa językowe w ujęciu Tove Skutnabb-Kangas: prawa językowe *sui generis* a prawa językowe człowieka 70
2.2. Multicentryczność w kontekście standardu ochrony praw człowieka 79
2.2.1. Istota multicentryczności 79
2.2.1.1. Multicentryczność wewnętrzna 82
2.2.1.2. Multicentryczność mieszana 84
2.2.1.3. Multicentryczność zewnętrzna 87
2.2.2. Hierarchia źródeł prawa w multicentrycznym systemie prawa 88
2.2.3. Uniwersalny katalog praw językowych jednostki 102

6:1111882869

2.3. Pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej 111
2.3.1. Wyzwania w obliczu kryzysu humanitarnego w Ukrainie (2022) 111
2.3.2. Elementy składające się na pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej w literaturze przedmiotu 118
2.3.3. Pojęcie beneficjentów ochrony międzynarodowej w regulacjach międzynarodowych i ponadnarodowych prawnie wiążących Polskę 120
2.3.3.1. Pojęcie uchodźcy w Konwencji genewskiej 120
2.3.3.2. Ochrona uzupełniająca 127
2.3.3.3. Ochrona tymczasowa 130
2.3.4. Zaadaptowanie pojęcia beneficjenta ochrony międzynarodowej (BOM) w prawie Rzeczypospolitej Polskiej 133
2.4. Podstawy formułowania praw językowych BOM a zasada języka polskiego jako języka urzędowego zgodnie z art. 27 Konstytucji RP 135
2.5. Struktura katalogu praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej 143
Konkluzje 147
3. Instrumentarium ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej (BOM) w prawie publicznym międzynarodowym 151
Uwagi wprowadzające 151
3.1. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka 157
3.1.1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948) a prawa językowe BOM 158
3.1.2. Konwencja dotycząca statusu uchodźców (1951) 167
3.1.3. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966) 175
3.1.4. Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty (1960) 181
3.1.5. Konwencja o prawach dziecka (1989) 188
3.1.6. Językobójstwo (lingwicyd) w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (1948) 193
3.1.7. Językobójstwo w Statucie rzymskim Międzynarodowego Trybunału Karnego (1998) 199
3.1.8. Wytyczne w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966) 202
3.1.8.1. Postanowienia ogólne (wspólne) Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych 203
3.1.8.2. Katalog praw językowych zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych 206

7:1386375737

3.1.8.3. Koncepcja ochrony praw językowych w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka 209
3.1.8.4. Katalog praw językowych zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych 212
3.2. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w regionalnym systemie ochrony praw człowieka 217
3.2.1. Prawa językowe w Europejskiej konwencji praw człowieka 217
3.2.2. Mechanizmy monitorowania i egzekwowania praw językowych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) i Komitet Ministrów Rady Europy 220
3.2.2.1. Skargi do ETPC dotyczące naruszeń praw językowych 220
3.2.2.2. Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy w zakresie ochrony i promocji praw językowych 227
3.3. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w prawie pierwotnym oraz orzecznictwie Unii Europejskiej 230
3.3.1. Ochrona różnorodności językowej 231
3.3.2. Wolność sztuki i nauki 235
3.3.3. Prawo do rodziny oraz prawo do założenia rodziny 237
3.3.4. Wolność religijna 239
3.3.5. Prawo do ochrony przed kulturą kraju pochodzenia a prawa językowe BOM 241
3.3.6. Dodatkowe rozwiązania w zakresie ochrony praw językowych w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej 242
3.4. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w ramach wspólnego europejskiego systemu azylowego (WESA) 248
3.4.1. Prawa językowe w procedurze udzielania statusu BOM 250
3.4.2. Obowiązek nauki języka państwa przyjmującego a prawa integracyjne BOM 254
3.4.3. Prawa językowe w kontekście prawa do edukacji BOM 255
3.5. Prawa językowe jako prawa kolektywne w kontekście zachowania i ochrony własnej tożsamości, zwłaszcza cech charakterystycznych kultury, języka, religii 257
3.5.1. Problematyka ludów tubylczych a prawa językowe w Deklaracji praw ludów rdzennych 259
3.5.2. Problematyka mniejszości narodowych a prawa językowe w Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych 261
Konkluzje 262
4. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej a granice pluralizmu językowego w kontekście obowiązków państw demokratycznych wobec jednostki Przykład Rzeczypospolitej Polskiej w ujęciu prawnoporównawczym 265
4.1. Kontekst prawnoporównawczy 265
4.1.1. Rozwiązania szwedzkie 271
4.1.2. Rozwiązania duńskie 278

8:7735639667

4.1.3. Rozwiązania holenderskie 282
4.1.4. Rozwiązania irlandzkie 287
4.2. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej 290
4.2.1. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej przed organami administracji publicznej i przed sądami 290
4.2.1.1. Czynności urzędowe 290
4.2.1.2. Uzasadnienia decyzji administracyjnych 297
4.2.1.3. Postępowanie dowodowe przed organami administracji publicznej oraz przed sądami 299
4.2.2. Dobre praktyki administracji 306
4.2.3. Język w procedurze udzielania statusu BOM 310
4.2.4. Zasady transkrypcji i transliteracji a prawo do własnego imienia i nazwiska BOM 312
4.2.5. Język postępowania przed sądami 314
4.2.5.1. Jasność i rzetelność orzeczeń sądów 318
4.2.6. Język w czynnościach notarialnych 321
4.2.7. Prawo konsumentów i pracowników do zrozumienia swojej sytuacji prawnej 324
4.2.7.1. Język umowy w realizacji prawa do pracy 324
4.2.7.2. Postępowanie przed rzecznikiem praw konsumentów 325
4.2.8. Prawo przedsiębiorców a pluralizm językowy 329
4.2.8.1. Wewnętrzny obieg dokumentów firmy 330
4.2.8.2. Zewnętrzny obieg dokumentów firmy 331
4.2.8.3. Język a zobowiązania wobec Skarbu Państwa 334
4.2.9. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w ramach realizacji prawa do nauki 336
4.2.9.1. Obowiązek szkolny a prawo do nauki: zdefiniowanie pojęć 336
4.2.9.1.1. Definicja prawa do nauki 336
4.2.9.1.2. Definicja obowiązku szkolnego, obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego oraz obowiązku pobierania nauki w ramach polskiego systemu oświaty 337
4.2.9.2. Wstęp do analizy dokumentów prawnych dotyczących polityki językowej w kontekście obowiązku szkolnego beneficjentów ochrony międzynarodowej 339
4.2.9.3. Propozycja badania edukacyjnej polityki językowej wobec BOM w ramach polskiego systemu edukacji obowiązkowej 339
4.2.9.4. Rozwiązania w prawie Unii Europejskiej dotyczące edukacyjnej polityki językowej i ich wpływ na Rzeczpospolitą Polską jako państwo członkowskie 346

9:1134747560

4.2.9.5. Realizacja praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w polskim systemie oświaty obowiązkowej 349
4.2.9.6. Alternatywne rozwiązania w zakresie edukacyjnej polityki językowej wobec beneficjentów ochrony międzynarodowej w prawie federalnym Stanów Zjednoczonych Ameryki 356
4.2.10. Władanie językiem państwowym a wykonywanie niektórych zawodów 359
4.2.11. Języki beneficjentów ochrony międzynarodowej a dostęp do ochrony socjalnej 365
4.2.12. Znajomość języka większości społecznej a dostęp do obywatelstwa 368
4.2.13. Wolność zrzeszania się a język 369
4.2.14. Kluczowe wskaźniki efektywności ochrony praw językowych 371
Konkluzje 376
Zakończenie 383
Ocena zakresu i form ochrony praw językowych BOM 385
Postulaty zmian w prawie 393
Bibliografia 397
Wykaz aktów normatywnych 397
Akty prawa międzynarodowego 397
Akty prawa Unii Europejskiej 398
Akty prawa polskiego 401
Akty prawa innych państw 404
Akty prawa Królestwa Niderlandów 404
Akty prawa Republiki Irlandii 405
Akty prawa Królestwa Danii 405
Akty prawa Królestwa Szwecji 405
Akty prawa Stanów Zjednoczonych Ameryki 406
Akty prawa Konfederacji Szwajcarskiej 406
Akty prawa Kanady 406
Akty prawa Ukrainy 406
Dokumenty Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ONZ) 406
Dokumenty Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (ONZ) 407
Dokumenty Komitetu Praw Człowieka (ONZ) 407
Dokumenty Komitetu Ministrów Rady Europy 408
Inne dokumenty 408

10:6244110282

Orzecznictwo 410
Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości 410
Międzynarodowy Trybunał Karny 410
Europejski Trybunał Praw Człowieka 410
Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej 412
Trybunał Konstytucyjny 414
Sąd Najwyższy 414
Naczelny Sąd Administracyjny 414
Orzecznictwo sądów powszechnych i sądów administracyjnych 415
Orzecznictwo krajowe innych państw 416
Orzecznictwo Stanów Zjednoczonych Ameryki 416
Pisma urzędowe 416
Wykaz literatury 417
Publikacje 417
Strony internetowe 443
Zbiory danych 446
Materiały audiowizualne 446
Inne 446
Indeks nazw osobowych 447
Summary 455

11:1056837730

Wprowadzenie

1. Uzasadnienie wyboru tematu

Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej (BOM) dotychczas nie doczekały się wnikliwej analizy polegającej na zrekonstruowaniu ich treści i wyznaczeniu modelu prawnego ich ochrony. Prawa językowe (PJ) jednostki bada się głównie z perspektywy praw mniejszości narodowych lub etnicznych albo prawa do używania języka regionalnego przez społeczności zamieszkujące część danego kraju i zazwyczaj legitymujące się jego obywatelstwem[1]. Tymczasem należy je rozumieć jako grupę uprawnień, które przysługują jednostce kwalifikowanej nie tylko jako obywatel, członek mniejszości narodowej lub etnicznej o statusie prawnym uznanym w określonym państwie, lecz także jako imigrant, zwłaszcza gdy staje się on beneficjentem ochrony międzynarodowej[2].

---

1 Problem precyzowania treści, charakteru i zakresu rozwiązań prawnych, które umożliwiają osobom należącym do mniejszości narodowych korzystanie ze swoich języków, jest przedmiotem intensywnych badań naukowych. Zob. np. G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011; E. Kuzborska, *Prawa językowe mniejszości narodowych na Litwie – sytuacja faktyczna mniejszości polskiej (w kontekście międzynarodowych standardów ochrony praw mniejszości narodowych)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 3 (19), s. 41–47, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.03.02; R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Rights and Wrongs*, in: *Language Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, 2nd ed., Routledge, London 2017, s. 456–464; K. Szwed, *Konstytucyjne gwarancje ochrony języka państwowego a prawa mniejszości w Estonii*, „Zeszyty Prawnicze" 2021, t. 21, nr 4, s. 63–89, https://doi.org/10.21697/zp.2021.21.4.03. W kontekście wyłącznie regulacji polskich – zob. Ż. Gwardzińska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych w Konstytucji RP z 1997 roku*, „Zarządzanie w Kulturze" 2016, t. 17, nr 3, s. 231–242, https://doi.org/10.4467/20843976ZK.16.015.5069; M. Safjan, *Pozycja mniejszości w Polsce w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, portal Trybunału Konstytucyjnego, https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/wystapienia/1998_2006/20031003.pdf [dostęp: 1.09.2024]; K. Żurek, *Polityka językowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w okresie Polski międzywojennej – wybrane aspekty*, „Ius et Administratio" 2023, t. 53, nr 4, s. 207–218, https://doi.org/10.15584/iuseta.2023.4.17.

2 Taka teza staje się uzasadniona, gdy przyjmuje się, że prawa językowe stanowią integralną część praw podstawowych jednostki, tzn. są ściśle powiązane z międzynarodowymi standardami ochrony. Z tej perspektywy indywidualne uprawnienia osoby do posługiwania się własnym językiem nabierają większego znaczenia niż uprawnienia zbiorowe uznane przez państwo. Innymi słowy: o ile nie kwestionuje się przyznania jednostce katalogu praw

12:2162712811

W ostatnim czasie, szczególnie w Europie, nasilają się takie zjawiska jak integracja kulturowa i ekonomiczna oraz masowa migracja ludności. Skutkują one przemieszczaniem się, a niekiedy wręcz przesiedlaniem, nawet całych społeczności na terytoria obce im etnicznie i kulturowo. Istotność tego zagadnienia uwypuklił rosyjsko-ukraiński konflikt zbrojny, rozpoczęty 24 lutego 2022 r. Wspomniane zjawiska wymagają innego, szerszego podejścia do problematyki praw językowych BOM. Konieczne staje się zwłaszcza podjęcie pogłębionych studiów nad gwarancjami udzielanymi takim osobom. Niniejsza monografia uwzględnia te uwarunkowania i ma na celu ustalenie standardu owych praw w multicentrycznym systemie prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

Teza badawcza opiera się na rozumieniu PJ jako jednej z kategorii praw podstawowych, których treść wyznaczana jest nie tylko przez prawo krajowe, ale przede wszystkim przez wiążące RP – a zarazem stanowiące część multicentrycznego systemu prawa – regulacje poziomu uniwersalnego i regionalnego, w tym prawo Unii Europejskiej. Cel projektu badawczego sprowadza się do poszukiwania odpowiedzi na pytania:

1. Jaka powinna być treść uniwersalnego wzorca ochrony praw językowych rozumianych jako prawa człowieka zaliczane do katalogu praw podstawowych?
2. W czym się wyrażają i na czym polegają różnice i podobieństwa między mechanizmami ochrony praw człowieka dotyczącymi praw językowych w prawie międzynarodowym na gruncie regulacji o wymiarze uniwersalnym (Organizacja Narodów Zjednoczonych), w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka (Rada Europy i UE) oraz na poziomie prawa krajowego?

Tak sformułowane kwestie pozwolą na:

– zrekonstruowanie standardu ochrony praw językowych;
– zrekonstruowanie potrzeb BOM w zakresie gwarancji PJ, a następnie odpowiedź na pytanie, czy obecny standard ochrony jest wystarczający;

człowieka, o tyle można dyskutować nad zasadnością przyznania praw poszczególnym zbiorowościom. Zob. szerzej na temat standardów ochrony praw człowieka: A. Jaskiernia, *Standardy regionalne a standardy uniwersalne w dziedzinie demokracji w kontekście realizacji praw człowieka*, w: *Czy istnieje uniwersalny standard praw człowieka? Kulturowe i cywilizacyjne uwarunkowania statusu jednostki*, red. A. Preisner, Luksemburska Fundacja Praw Człowieka, Lublin 2013, s. 57–66 (Zeszyty Luksemburskie, nr 3); J. Jaskiernia, *Interakcja standardów uniwersalnych i regionalnych praw człowieka na przykładzie Organizacji Narodów Zjednoczonych i Rady Europy*, w: *Czy istnieje uniwersalny standard praw człowieka?...*, s. 70–82.

13:6582613111

– udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jakim zakresie BOM korzystają z prawa do posługiwania się własnym językiem w przestrzeni publicznej;
– sformułowanie wniosków *de lege lata* i postulatów *de lege ferenda*;
– określenie roli UE i Rady Europy w ochronie praw językowych BOM na poziomie regionalnym.

Ponadto przyjęto następujące założenia:

1. W ramach każdego z analizowanych poziomów systemu ochrony praw człowieka obywatel danego państwa dysponuje bogatszym katalogiem efektywnych instrumentów prawnych, które pozwalają mu na obronę i realizację swych potrzeb językowych, niż cudzoziemcy reprezentujący środowiska mniejszości.
2. W krajach legitymujących się pełną demokracją (według wskaźnika *democracy index*) oraz większą dynamiką procesów migracyjnych skuteczność ochrony PJ ma wyższy poziom niż w państwach, które się tymi cechami nie charakteryzują.
3. Integracja BOM przebiega stopniowo, tj. im silniejszy staje się związek BOM z państwem przyjmującym, tym szerszym katalogiem praw powinni oni dysponować.

Nie przeprowadzono dotąd kompleksowych, interdyscyplinarnych i komparatystycznych badań na temat prawodawstwa oraz państwowych polityk językowych w kontekście statusu BOM. Owszem, istnieją prace poświęcone problemom występującym w tym zakresie w wybranych krajach[3]. Przykładowo Argyro-Maria Skourmalla i Marina Sounoglou analizowały zagadnienie praw językowych imigrantów w Grecji[4]. Wyniki tego projektu badawczego pokazały znaczne różnice między obecnymi regulacjami opartymi na monolingwistycznej polityce państwa a potrzebami imigrantów dotyczącymi używania języka ojczystego w przestrzeni publicznej. Badaczki podkreśliły, że monolingwistyczna

3 Zob. np. badania: A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, „Review of European Studies" 2021, vol. 13, no. 1, s. 55–76, https://doi.org/10.5539/res.v13n1p55; R. McKelvey, *Language Provision in the Scottish Public Sector: Recommendations to Promote Inclusive Practice*, „Social Inclusion" 2021, vol. 1, no. 9, s. 45–55, https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3549. Warto również zwrócić uwagę na specjalistyczne badania dotyczące zjawisk pośrednio związanych z językiem, takich jak przypadki ksenofobii podczas epidemii wirusa SARS-CoV-2 – zob. S.L. Haft, Q. Zhou, *An Outbreak of Xenophobia: Perceived Discrimination and Anxiety in Chinese American College Students Before and During the COVID-19 Pandemic*, „International Journal of Psychology" 2021, vol. 56, no. 4, s. 522–531, https://doi.org/10.1002/ijop.12740.

4 Zob. A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages...*, s. 55–76.

14:8558963051

polityka obowiązująca w sferze publicznej (m.in. w takich miejscach jak szpital, komisariat policji, publiczne ośrodki wsparcia społecznego) uniemożliwia przybyszom – jako osobom mówiącym we własnym języku – korzystanie z praw językowych, a w wielu przypadkach ich prawo do swobodnego wypowiadania się jest naruszane. Według A.-M. Skourmalli i M. Sounoglou ochrona i promowanie praw językowych ze względu na dużą liczbę imigrantów ma dziś większe znaczenie niż kiedykolwiek, zarówno dla społeczeństwa, jak i dla jednostki. Owo założenie potwierdzają Dimitry Kochenov[5], Sarah Spencer[6] oraz Robert Phillipson i Tove Skutnabb-Kangas[7].

Podejście do oceny ochrony praw językowych wypracowane przez autora niniejszej książki, który bierze pod uwagę problemy nie tylko mniejszości narodowych o uznanym statusie prawnym, lecz także BOM, pozwoli dokładniej zrozumieć specyfikę tej grupy praw i rzeczywiste potrzeby jednostki. Dzięki realizacji tak pomyślanego projektu badawczego można będzie ustalić obowiązujący w Europie minimalny standard ich ochrony na gruncie uniwersalnego systemu praw człowieka (ONZ) oraz ponadnarodowych regulacji wielostronnych, w tym prawa UE i Rady Europy, a następnie skonfrontować go z prawodawstwem wewnętrznym i polityką migracyjną Polski. Opisywane badania umożliwią zrekonstruowanie treści i ocenę efektywności obecnego polskiego modelu ochrony praw językowych BOM (wnioski *de lege lata*). Kolejne kroki obejmą wyznaczenie podstawowych potrzeb tej grupy społecznej w zakresie gwarancji językowych oraz sformułowanie propozycji nowego podejścia prawnego do jej integracji, tak by przebiegała bardziej harmonijnie (postulaty *de lege ferenda*). Rozważana będzie kwestia, czy pożądana polityka imigracyjna powinna się zasadzać na poszanowaniu odrębności językowej i kulturowej BOM, czy też zakładać ich asymilację ze społeczeństwem państwa przyjmującego. W tym kontekście konieczne stanie się udzielenie odpowiedzi na pytanie, czy polityka ukierunkowana na asymilację jest przejawem dyskryminacji beneficjentów ochrony międzynarodowej.

5 Zob. D. Kochenov, *Policing the Genuine Purity of Blood: The EU Commission's Assault on Citizenship and Residence by Investment and the Future of Citizenship in the European Union*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs" 2021, vol. 25, no. 1, s. 33–62, https://doi.org/10.33067/SE.1.2021.2.

6 S. Spencer, *Multi-Level Governance of an Intractable Policy Problem: Migrants with Irregular Status in Europe*, „Journal of Ethnic and Migration Studies" 2018, vol. 44, no. 12, s. 2034–2052, https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341708.

7 R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Rights...*, s. 456–464.

15:6425657166

2. Metody badawcze

Aby wyznaczyć standard praw językowych BOM w multicentrycznym systemie prawa Rzeczypospolitej Polskiej, autor zbada prawo polskie oraz politykę wobec BOM, wykorzystując m.in. metodę formalno-dogmatyczną (z użyciem analizy logiczno-językowej), aksjologiczne badanie prawa, kategoryzację heurystyczną, metodę komparatystyczną, a także analizę publikacji doktryny i przedmiotowego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Komitetu Praw Człowieka i Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Punktem odniesienia dla rozważań staną się wiążące RP regulacje uniwersalnego systemu praw człowieka (ONZ), ponadnarodowe regulacje wielostronne, w tym prawo UE i Rady Europy, a na płaszczyźnie prawnoporównawczej – niektóre aspekty prawa wewnętrznego i polityki migracyjnej wybranych państw. Metoda prawnoporównawcza jednak będzie tu stosowana w sposób ograniczony, celem opracowania bowiem jest ukazanie tylko wybranych elementów polityki językowej. Dobór państw do badań komparatystycznych oparto na założeniu, że kraje demokratyczne, charakteryzujące się wysokim wskaźnikiem spełnienia standardów ochrony praw jednostki, realizują politykę otwartości wobec BOM przy poszanowaniu ich odrębności językowej i kulturowej. W efekcie badanie obejmuje państwa zakwalifikowane jako państwa demokratyczne i praworządne, które:

- odznaczają się w miarę wysokim wskaźnikiem demokracji (ang. *democracy index* – indeks stworzony przez Economist Intelligence Unit),
- cechują się podobną jak Polska dynamiką i różnorodnością procesów migracyjnych,
- prowadzą rozwiniętą i skuteczną politykę migracyjną, nastawioną na integrację społeczną i kulturową BOM,
- zajmują podobną jak Polska pozycję w organizacjach międzynarodowych, zwłaszcza jeśli chodzi o zobowiązania w międzynarodowym prawie publicznym, oraz
- posiadają porównywalny zakres regulacji dotyczących języka.

Ponadto należy uwzględnić naturalne ograniczenia możliwości badawczych autora książki, wynikające z posługiwania się określoną liczbą języków europejskich. Dlatego niezbędna okazała się selekcja jurysdykcji, na których temat dostępna jest dogłębna wiedza w owych językach. Zostaną więc przebadane wybrane aspekty prawodawstwa następujących państw członkowskich Unii Europejskiej i Rady Europy: Królestwa Danii, Królestwa Niderlandów, Królestwa Szwecji oraz Republiki Irlandii, ponieważ kraje te mają wieloletnie

16:3571069450

doświadczenie procesów integracyjnych oraz stosują praktyki antydyskryminacyjne wobec imigrantów. Ze względu na obfitość literatury przedmiotu starannie wyselekcjonowano źródła, koncentrując się na przedstawieniu porównywalnych podejść do ochrony praw językowych w szeroko rozumianej polityce integracyjnej BOM, którą prowadzą wskazane państwa. Dodatkowo, aby wzbogacić wywód, zostaną przywołane pewne rozwiązania prawne przyjęte w innych państwach, uznane tu za wartościowe. Na przykład na krótkie omówienie zasługują wybrane akty prawa federalnego Stanów Zjednoczonych Ameryki (USA) dotyczące edukacji wielojęzycznej dzieci z doświadczeniem uchodźczym, gdyż amerykańskie regulacje zawierają precyzyjniejsze wymogi w zakresie stosowania języków BOM w szkolnictwie obowiązkowym niż podobne rozwiązania europejskie czy polskie.

3. Struktura książki

Niniejsza monografia składa się z czterech rozdziałów. Pierwsze dwa rozdziały mają na celu prezentację teoretycznych podstaw roli języka w społeczeństwie, koncepcji praw językowych, multicentryczności systemu prawa oraz specyfiki statusu prawnego beneficjentów ochrony międzynarodowej. Rozdziały trzeci i czwarty są natomiast poświęcone badaniom nad prawami językowymi BOM, zarówno w kontekście międzynarodowego prawa publicznego, jak i w prawie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej.

Pierwszy rozdział służy stworzeniu teoretycznego fundamentu PJ poprzez określenie języka naturalnego jako ważnego elementu polityki państwa. W literaturze przedmiotu powszechnie uznaje się, że stanowią one integralną część praw człowieka; przysługują zarówno jednostkom, jak i zbiorowościom. Niemniej istota i zakres tych praw budzą pewne wątpliwości. Zaproponowana w rozdziale pierwszym definicja języka umożliwia zatem odpowiedź na kluczowe pytania omawiane w następnych rozdziałach: kto jest podmiotem praw językowych oraz jaki powinien być ich zakres. W tym celu wykorzystano gramatyczne, semantyczne i pragmatyczne modele języka jako aktu komunikacji i poszerzono je o postrzeganie języka w społeczeństwie. Opierając się na heurystycznym wzorcu orientacji językowych Richarda Ruíza – „język jako prawo", „język jako problem" oraz „język jako źródło" – przeanalizowano problem definicji języka w naukach społecznych.

Drugi rozdział rozwija teoretyczne ustalenia na temat praw językowych poprzez analizę literatury przedmiotu. Przedstawione zostały dwa podejścia:

17:6227787518

koncepcje językoznawców, takich jak Tove Skutnabb-Kangas i Robert Phillipson, oraz podejście opracowane przez prawników. Dodatkowo zdefiniowano pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej zgodnie z założeniami przyjętymi w książce. Szczegółowo przeanalizowano zjawisko multicentryczności systemu prawa, którego uwzględnienie pozwala lepiej zrozumieć złożoność regulacji dotyczących praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej. Ustalenia poczynione w rozdziale drugim przygotowują grunt pod dalsze badania nad międzynarodowymi standardami ochrony praw językowych oraz ich adaptacją do polskiego systemu prawnego.

W rozdziale trzecim omówione zostały prawa jednostki do używania wybranego języka oparte na globalnym systemie ochrony praw człowieka, począwszy od Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (1948). Przeanalizowano także prawa językowe zawarte w innych międzynarodowych dokumentach, takich jak Konwencja dotycząca statusu uchodźców (1951), Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966) czy Konwencja o prawach dziecka (1989). Rozdział ten obejmuje również analizę lingwicydu (językobójstwa) i lingwicyzmu jako skrajnych postaci eliminacji pewnych języków w życiu publicznym. Dodatkowo zbadano mechanizmy monitorowania i egzekwowania praw językowych w europejskim systemie ochrony praw człowieka oraz instrumenty ich ochrony w prawie Unii Europejskiej.

W rozdziale czwartym priorytetem było określenie statusu ochrony praw językowych BOM w kontekście rozwiązań, które występują w krajowym porządku prawnym, na tle prawnoporównawczym. Analiza taka umożliwia poznanie stopnia implementacji norm zawartych w międzynarodowym prawie publicznym obowiązującym Rzeczpospolitą Polską. Na wstępie przeanalizowano rozwiązania publicznoprawne w czterech państwach Unii Europejskiej cechujących się wyższym wskaźnikiem demokracji (ang. *democracy index*) oraz bardziej rozwiniętą polityką migracyjną niż Polska, co pozwoliło sformułować wnioski natury komparatystycznej na temat ochrony praw językowych BOM. W kolejnych podrozdziałach omówiono rodzime rozwiązania prawne dotyczące tej kwestii, uwzględniając międzynarodowy standard ochrony.

Za sprawą poczynionych ustaleń w książce zrekonstruowany został obowiązujący w Rzeczypospolitej Polskiej standard praw językowych BOM. Dodatkowo zbudowano model prawny ich ochrony oraz wysunięto wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*.

(Opracowanie uwzględnia stan prawny z 1 sierpnia 2024 r.).

18:2971071099

*

Pragnę serdecznie podziękować Pani Profesor Annie Chorążewskiej oraz Panu Doktorowi Arturowi Biłgorajskiemu – moim promotorom – za wsparcie, opiekę naukową i inspirujące rozmowy, bez których niniejsza książka nie mogłaby powstać. Szczególne wyrazy wdzięczności kieruję do Pani Profesor Marii Coady, której życzliwość, otwartość i wsparcie naukowe umożliwiły mi pogłębienie badań nad politykami edukacyjnymi w Stanach Zjednoczonych oraz problematyką nauczania dzieci z doświadczeniem uchodźczym, co stało się ważną częścią moich badań prowadzonych podczas wizyty na North Carolina State University. Dziękuję również Pani Profesor Aleksandrze Niewiarze za cenne wskazówki i interesujące dyskusje, które przyczyniły się do powstania rozdziału pierwszego, oraz Pani Mecenas Barbarze Zapale – za wnikliwe uwagi oparte na bogatym doświadczeniu zawodowym.

19:8459728900

1. Język w społeczeństwie

– Вы – немец? – осведомился Бездомный.

– Я-то?... – Переспросил профессор и вдруг задумался. – Да, пожалуй, немец... – сказал он.

– Вы по-русски здорово говорите, – заметил Бездомный.

– О, я вообще полиглот и знаю очень большое количество языков, – ответил профессор.

Михаил Булгаков, *Мастер и Маргарита*[1]

[– Pan jest Niemcem? – zainteresował się Bezdomny.

– Ja?... – odpowiedział profesor pytaniem na pytanie i nagle popadł w zadumę. – Tak, chyba jestem Niemcem... – powiedział profesor.

– Pan świetnie mówi po rosyjsku – stwierdził Bezdomny.

– O, jestem w ogóle poliglotą. Znam bardzo wiele języków – odparł profesor.

Michaił Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*[2]]

Uwagi wprowadzające

Prawa językowe[3] (PJ) to grupa uprawnień dotyczących używania języków, które jednostka wskazuje jako pierwsze (pierwotne)[4]. W literaturze fachowej powszechnie akceptowane jest twierdzenie, że PJ stanowią integralny element praw

1 М. Булгаков, *Мастер и Маргарита*, Издание первое, Москва 1984, s. 20–21.

2 M. Bułhakow, *Mistrz i Małgorzata*, przeł. I. Lewandowska, W. Dąbrowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988, s. 18.

3 W piśmiennictwie często można spotkać termin „prawa lingwistyczne" odnoszący się do tego samego zagadnienia. Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Human Rights and Teachers of English*, in: *The Sociopolitics of English Language Teaching*, eds. J.K. Hall, W.G. Egginton, Multilingual Matters, Clevedon 2000, s. 22–44.

4 Istnieją przypadki, w których dąży się do zachowania i promocji kilku równorzędnych języków grupy społecznej. Przykładami mogą być Gagauzja w Mołdawii oraz wielorakie społeczeństwa państw Afryki, w których podejście to ma na celu utrzymanie kulturowej i lingwistycznej różnorodności jednej społeczności. Zob. więcej na ten temat: P.W. Akumbu et al., *African Multilingualisms: Rural Linguistic and Cultural Diversity*, eds. P. Di Carlo, J. Good, Lexington Books, New York 2020.

20:7777284937

człowieka, a ich podmiotami są zarówno poszczególne osoby, jak i zbiorowości[5]. Niemniej gdy próbujemy określić zakres podmiotowy i przedmiotowy owych praw, ujawniają się pewne problemy. Z tego powodu wśród celów niniejszego rozdziału znajduje się ustalenie teoretycznej podstawy praw językowych, do czego posłuży skonstruowanie definicji języka naturalnego jako kategorii istotnej z punktu widzenia polityki państwa. Definicja taka powinna z kolei umożliwić udzielenie odpowiedzi na pytania, które będą rozważane w dalszych rozdziałach, mianowicie kto jest podmiotem PJ oraz jaki powinien być ich katalog. Dlatego w książce zostaną wykorzystane gramatyczne, semantyczne i pragmatyczne modele języka jako aktu komunikacji, następnie rozwinięte poprzez uwzględnienie sposobu pojmowania języka w społeczeństwie. Nieodzowne będzie tu odwołanie się do heurystycznych wzorców Richarda Ruíza (1950–2015), który wyróżnił trzy tzw. orientacje językowe: „język jako prawo", „język jako problem" i „język jako źródło".

Wypada zacząć od opisu problemów związanych z definiowaniem kategorii języka w naukach prawnych i społecznych, gdyż właśnie te dziedziny w przeważającej mierze zajmują się problematyką językową[6]. Kolejno zostanie przeanalizowana rola języka w społeczeństwie, co wymaga przywołania relewantnych teorii z pogranicza nauk prawnych oraz socjolingwistyki (np. wspomniane orientacje językowe[7], zależność między językobójstwem a lingwicyzmem[8]), które mogą stanowić podstawę do ustalenia zakresu desygnatów omawianego pojęcia. Zostaną tu zaprezentowane najważniejsze poglądy na temat języka i jego miejsca w społeczeństwie, co pomoże lepiej zrozumieć tendencje w kształtowaniu interakcji w układzie język – państwo – społeczeństwo. W efekcie, z wykorzystaniem wzmiankowanych powyżej orientacji językowych, powstanie definicja języka adekwatna do celów niniejszej monografii.

5 Zob. szerzej: T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder?*, in: *The Handbook of Language and Globalization*, ed. N. Coupland, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 77–100; A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, „Review of European Studies" 2021, vol. 13, no. 1, s. 55–76, https://doi.org/10.5539/res.v13n1p55; S. Morales-Gálvez, *Is Speaking One's Own Language(s) a Right?*, „Nations and Nationalism" 2022, vol. 28, no. 2, s. 387–401, https://doi.org/10.1111/nana.12795.

6 Autor w tym rozdziale przytacza cytaty zarówno w oryginale, jak i w tłumaczeniu własnym, aby umożliwić czytelnikowi samodzielne dojście do przedstawionych wniosków. Dodatkowo podaje lata życia kluczowych postaci, zwłaszcza twórców omawianych teorii.

7 R. Ruíz, *Orientations in Language Planning*, „NABE Journal" 1984, vol. 8, no. 2, s. 15–34, https://doi.org/10.1080/08855072.1984.10668464.

8 Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge, New York 2013 [e-book, epub], https://doi.org/10.4324/9781410605191.

21:7487358234

1.1. Konstruowanie pojęcia „język"

1.1.1. Problem terminologiczny w naukach prawnych

W pierwszej kolejności wypada ustalić ramy czasowe, które zostaną poddane analizie z perspektywy prawnej. Otóż wyznaczają je lata 1948 i 2023. Uzasadnieniem przyjęcia takich cezur jest możliwość rozpatrywania koncepcji i rozwiązań tworzonych w okresie umiędzynarodowienia oraz liberalizacji praw człowieka. Innymi słowy: dopiero po II wojnie światowej mówi się o zachodzeniu standaryzacji praw jednostki w skali cywilizacyjnej[9]. Owe procesy unifikacyjne bezpośrednio oddziałują na obecny kształt konstytucjonalizmu[10] w Polsce, gdyż art. 9 Konstytucji RP z 1997 r.[11] stanowi, że „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego"[12].

Niewątpliwie pierwszym aktem Organizacji Narodów Zjednoczonych stojącym u podstaw wspomnianych procesów rozwoju praw człowieka jest

9 Zob. szerzej na temat standaryzacji praw człowieka, w tym w Europie: B. Wojciechowski, *Prawa człowieka. Zagadnienia podstawowe*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna" 2014, t. 3, nr 2, s. 238–252, https://doi.org/10.14746/fped.2014.3.2.25.

10 Konstytucjonalizm jest rozumiany na różne sposoby. Zgodnie z jednym z nich, w uproszczeniu, chodzi o doktrynę, która zakłada, że władza państwowa powinna być ograniczona przez konstytucję. Taką koncepcję z powodzeniem realizuje się w wielu państwach, również – z perspektywy europocentrycznej – w niedemokratycznych. W kontekście problematyki książki właściwsze jest postrzeganie konstytucjonalizmu jako dążenia do zgodności z konstytucją oraz jej liberalnym duchem, który zakłada zapewnienie jednostce jak najszerszego katalogu praw. Zatem cenniejsza będzie tu koncepcja tzw. konstytucjonalizmu demokratycznego – ustroju, w którym respektowane są zasady ochrony godności ludzkiej, demokracji, rządów prawa, praw konstytucyjnych, podziału i równowagi władz oraz nadzoru konstytucyjnego. Zob. na temat konstytucjonalizmu demokratycznego: R.M. Małajny, *Zagadnienia wprowadzające*, w: *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R.M. Małajny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2013, s. 8; K. Dąbrowski, *Recenzja: Madis Ernits, Constitution as a System, „Dissertationes Iuridicae Universitatis Tartuensis", vol. 75, ISBN 978-9949-03-207-5, University of Tartu Press, Tartu 2019, ss. 207*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2020, nr 4 (56), s. 475. Nadto o potrzebie zapewnienia konstytucjonalizmu demokratycznego jest mowa wtedy, gdy argumentuje się konieczność dostrzegania praw mniejszości narodowych. Zob. B. Banaszak, *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2014, t. 31, s. 19–26.

11 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.) [dalej: Konstytucja RP].

12 Zob. więcej: podrozdział 2.2.2.

22:9724204563

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. (PDPC)[13]. Chociaż wymieniono w niej język wśród możliwych powodów dyskryminacji (zob. art. 2), akt ten – co również wynika z jego preambuły – nie miał na celu uregulowania praw językowych jednostki czy zbiorowości. W związku z tym PDPC nie definiuje, czym jest język, ani nie precyzuje ram prawnych jego ochrony. Także bardziej restrykcyjna dla państw stron europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r.[14] nie podaje definicji języka ani nie zawiera szczegółowych ustaleń dotyczących ochrony praw językowych jednostki. Dokument ten tylko wymienia język pośród czynników, które nie mogą prowadzić do dyskryminacji (art. 14), oraz gwarantuje jednostce prawo do uzyskania informacji o istocie i przyczynie oskarżenia w zrozumiałym dla niej języku (art. 6).

Warto zauważyć, że w aktach z dziedziny międzynarodowego prawa praw człowieka[15] do dnia dzisiejszego „język" pojmuje się jako rzecz obiektywną, która pozornie nie wymaga wyjaśnienia, gdyż każdy rozumie ją intuicyjnie.

13 W tej książce, z pewnymi wyjątkami omówionymi w rozdziale drugim, korzystano z polskojęzycznej wersji PDPC, dostępnej w wirtualnej Bibliotece Sejmowej. Zob. Powszechną Deklarację Praw Człowieka [PDPC], Paryż, 10 grudnia 1948 r., https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024]. Początkowo Powszechna Deklaracja Praw Człowieka nie miała charakteru aktu prawnie wiążącego dla państw członkowskich ONZ, a jej znaczenie postrzegano głównie w kategoriach politycznego wzorca praw człowieka. Z upływem czasu to podejście uległo jednak zmianie. Doniosłość zawartych w niej postanowień doprowadziła do powszechnego przekonania wśród państw członkowskich ONZ o konieczności respektowania Deklaracji, co zaowocowało jej włączeniem do krajowych systemów prawnych. Zob. W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka*, w: W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 101–116; A. Michalska, *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1984, t. 12, z. 1, s. 133–147. Zob. szeroko na temat obowiązywania PDPC: podrozdział 3.1.1 niniejszej książki.

14 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) [dalej: EKPC].

15 Autor niniejszej książki rozumie międzynarodowe prawo praw człowieka jako kompleks zasad i norm ustanowionych w międzynarodowym prawie publicznym, które mają na celu ochronę praw i wolności człowieka przed nadużyciami ze strony władz państwowych oraz zapewnienie równości wobec prawa. Zob. M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, w: *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 9–10.

23:6141731105

Pomimo iż definicje terminów „język mniejszości"[16], „język macierzysty"[17] czy „język ojczysty"[18] występują w naukach prawnych, w tekstach aktów z zakresu prawa międzynarodowego nie podaje się znaczenia samego terminu „język", co z kolei stwarza stosunkowo dużą swobodę interpretacyjną. Nie odnajdujemy precyzyjnej odpowiedzi na pytanie, czym jest język, ani w regulacjach międzynarodowych, ani w przepisach krajowych (zwłaszcza prawa polskiego). Przekłada się to na publikacje przedstawicieli nauk prawnych – niejednolite rozumienie przez nich terminologii powoduje jeszcze większe trudności. Niestety, zarówno w piśmiennictwie, jak i w prawodawstwie zaniedbuje się prace nad kompleksowym zdefiniowaniem języka. W doktrynie akcentuje się jedynie, że pojęcie „język" powinno być rozumiane i definiowane w określonym kontekście.

Tytułem przykładu warto wskazać, iż niektórzy przedstawiciele nauki wprowadzają ten termin do swojego wywodu, gdy badają szczególną odmianę języka konkretnej wspólnoty społecznej. W naukach prawnych taką odmianą jest język prawny stanowiący wariant języka ogólnego (np. w przypadku Polski bada się raczej język polski jako język prawny będący narzędziem tworzenia i stosowania prawa). Najczęściej tego rodzaju opracowania skupiają się na płaszczyźnie języka prawnego i prawniczego, tzn. na badaniu poszczególnych jego cech[19] oraz tekstów prawnych, i zwykle sprowadzają się m.in. do opisywania roli języka w interpretacji i argumentacji prawnej[20].

Niemniej w badaniach, w których „język" występuje jako materia wymagająca ochrony prawnej, trudno uchwycić pełne spektrum jego definicji, ponieważ znaczenie tego pojęcia zmienia się w zależności od kontekstu dyscypliny

16 Zob. OHCHR, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, 18.12.1992, United Nations, https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx [dostęp: 20.01.2022].

17 W literaturze przedmiotu pojęcie to występuje zamiennie z „językiem ojczystym". Zob. M. Zaśko-Zielińska, *Próba charakterystyki biolektu – język a wiek*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica" 2009, t. 28, s. 117–123.

18 Zob. Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzoną w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

19 Por. T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1986; J. Wróblewski, *Teoretyczne zagadnienia standardów w prawodawstwie w stosowaniu prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1989, z. 3, s. 1–13.

20 Przedstawiciele nauk prawnych od dawna dyskutują nad właściwym podejściem do interpretacji tekstów prawnych – niektórzy opowiadają się za ścisłym podejściem tekstualistycznym, a inni za bardziej elastycznym, które uwzględnia kontekst i cel danego prawa (normy).

24:9487011547

i przyjętych założeń metodologicznych. W pracach naukowych można napotkać takie sformułowania jak „język oficjalny", „język mniejszości", „język tubylczy", „język dominujący", „język większości", „język państwowy", „język urzędowy", „język proceduralny", „język administracyjny" bądź „język międzynarodowy". I o ile w niektórych tekstach odnajdziemy objaśnienie zakresu użycia tych terminów (chociaż – co należy stanowczo podkreślić – są one zazwyczaj w dokumentach prawnych wyrażeniami bez realnych skutków praktycznych)[21], o tyle pojęcie podstawowe, które pozwala na uchwycenie języka jako takiego, pozostaje bez wyjaśnienia albo przybiera wąskie znaczenie (np. „język oficjalny").

Dla przykładu: w badaniach Michała Bartoszewicza nad rolą języka polskiego w Konstytucji RP z 1997 r. proponuje się jego rozumienie jako powszechnie akceptowanego dobra niematerialnego będącego instytucją społeczną oraz instytucją prawną. W zdecydowanej większości opublikowanych prac badawczych język jest analizowany w ujęciu formalnoprawnym[22]. A zatem dla prawników językiem są elementy składające się na instytucję prawną identyfikowaną jako język (np. polski lub którykolwiek inny o ustalonym statusie prawnym), m.in. język legislacji, język obrad parlamentu czy język szkolnictwa obowiązkowego. O ile takie podejście wydaje się uzasadnione w badaniach nad funkcjami języka jako instytucji prawnej w przestrzeni publicznej, o tyle nie jest ono wystarczające, kiedy analizuje się go z perspektywy praw językowych jednostki. Problemy ujawniają się wtedy, gdy w badaniach trzeba uwzględnić języki o różnym statusie prawnym (np. mniejszości narodowych czy regionalnych) bądź języki o nieuregulowanym statusie (np. beneficjentów ochrony międzynarodowej). Te niedostatki ustaleń poczynionych w piśmiennictwie rodzą liczne wątpliwości oraz trudności interpretacyjne w kontekście wyznaczenia katalogu praw językowych jednostek i społeczności, które swoją tożsamość kulturową wiążą zwłaszcza z językiem o nieuregulowanym statusie prawnym.

Aby zobrazować zarysowane tu zagadnienie oraz skalę problemu, wypada przywołać podejścia występujące w praktyce. Pierwsze z nich sprowadza się

21 Przykładowo art. 27 Konstytucji RP z 1997 r. wskazuje na język polski jako język urzędowy w sposób następujący: „W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski. Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych". Jednakże pozostaje niewyjaśniona kwestia zakresu pojęcia „język urzędowy". Na podstawie analizy treści przytoczonego przepisu trudno stwierdzić, że chodzi *stricte* o język używany przez organy administracji publicznej.

22 M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 246.

25:1744238773

do braku uznania poszczególnych języków przez państwo. Taki sposób konstruowania prawa na poziomie krajowym przede wszystkim dotyczy języków, wobec których nie stosuje się tej samej polityki, co wobec języków o lepszej pozycji w społeczeństwie. Przykładem jest nieokreślony status języka rusińskiego w Ukrainie[23], języka śląskiego w Polsce[24] bądź języka łatgalskiego na Łotwie. Główną przyczynę omawianego podejścia stanowi rygorystyczne pojmowanie tych języków jako dialektów języka większości społecznej (tzn. regionalnych odmian ukraińskiego, polskiego oraz łotewskiego). Następny problem polega na braku uznania statusu *de facto* języków mniejszości (albo nawet większości w społeczeństwie) z powodów politycznych (np. pozbawienie języka rosyjskiego w Ukrainie statusu języka urzędowego[25], ograniczenie roli języków podmiotów federacji w wyniku nowelizacji Konstytucji Federacji Rosyjskiej z 2020 r.). Ubocznym skutkiem uznania danych języków za dialekty[26] oraz braku uznania

23 Zob. P. Лозинський, *Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)*, Національний університет Франка, Львів 2008, s. 277; Л. Белей, *Мовне очуднення як інструмент маніпулятивного творення «русинської» мови*, „Мовознавство" 2016, № 3, s. 19–31.

24 Zob. np. B. Żmuda, *Czy rząd polski, mimo nieuznania ustawowego Ślązaków za mniejszość etniczną, ma obowiązek dbania o rozwój i zachowanie języka śląskiego w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego?*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu" 2023, nr 2 (78), s. 292–308, https://doi.org/10.31268/ZPBAS.2023.47. Artykuł ten jest głosem w dyskusji na temat uregulowania statusu języka śląskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. Autor, oceniając stan faktyczny, doszedł do wniosku, że w europejskim (regionalnym) systemie ochrony praw jednostki nadanie statusu mniejszości narodowej w dużej mierze zależy od uznania ustawodawcy krajowego. Równocześnie postawił tezę, że prawo międzynarodowe publiczne ustala minimalny standard ochrony, uzgodniony przez państwa, lecz nie wyklucza możliwości, aby ustawodawca krajowy wprowadził bardziej zaawansowane rozwiązania, wykraczające poza minimum wyznaczone w międzynarodowych aktach prawnych. Takie podejście wydaje się szczególnie uzasadnione, gdy krajowe rozwiązania komplementarne są opracowywane w duchu humanizmu oraz zgodne w formie i treści z międzynarodowym prawem publicznym.

25 Przykładowo dla języka rosyjskiego w Ukrainie gwarantuje się *de iure* „swobodny rozwój, używanie i ochronę" w myśl art. 10 Konstytucji Ukrainy (1996). Zob. *Конституція України*, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, розділ I, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [dostęp: 1.09.2024].

26 W Rzeczypospolitej Polskiej rozwój regionalnych odmian języka polskiego występuje w sposób pośredni w programach edukacyjnych dla systemu szkolnictwa obowiązkowego; np. podstawa programowa kształcenia przewiduje dla klas I–III szkoły podstawowej słuchanie opowiadań, baśni i legend z własnego regionu. Zob. *Podstawę programową kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych*, Załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r.

26:1132272966

statusu *de facto* języków mniejszości jest ich eliminacja z państwowych programów ochrony językowej. Co więcej, skutkuje to niemożliwością powoływania się na normy krajowe (np. konstytucyjne) czy postanowienia Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych z 1992 r.[27], które zapewniają ochronę prawną poszczególnych języków (mniejszości).

Kolejnego przykładu niekorzystnego pojmowania terminu „język" dostarczają różnokierunkowe praktyki organów sądownictwa międzynarodowego, mianowicie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu (ETPC) oraz Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu (TSUE)[28]. Te instytucje bowiem borykają się z ograniczeniem kompetencyjnym, gdy mowa o konfliktach na tle prawodawstwa językowego państw podlegających ich jurysdykcji, co powoduje, że uznanie statusu ochrony danego języka opiera się na podejściu wypracowanym przez państwo będące uczestnikiem sporu. Prościej jest w sprawach dotyczących określonych sytuacji używania języka, albowiem konflikty na tle konkretnych aktów mowy – raz jeszcze należy podkreślić, że w sprawach, które nie dotyczą *stricte* statusu ochrony języka w państwie – są rozpatrywane przez wymienione sądy międzynarodowe w świetle innych kategorii, takich jak wolność słowa czy równość.

Różne rozumienie terminu „język" może prowadzić do wielu problemów natury prawnej. Za uzasadnione trzeba zatem uznać badania zmierzające do sformułowania definicji języka oraz katalogu praw językowych jednostki z perspektywy wymogów stawianych polityce językowej państw demokratycznych.

---

poz. 977). Tym samym możliwości rozwoju (nauki) dialektu zależą od poziomu autonomii placówek oświatowych oraz od instytucji samorządowych. Nasuwa się na myśl, że dialekty często są postrzegane jako element kulturowy, którego rozwój powinien być finansowany przez społeczności lokalne lub prywatne fundacje. Organy centralne administracji publicznej zazwyczaj nie oferują wsparcia finansowego działań na rzecz zachowania dialektów, ponieważ nie są one uznawane za języki odrębne od języka ogólnego (tj. języka większości społecznej). W rezultacie dialekty mają mniejsze szanse na rozwój i zachowanie, a ich miejsce w kulturze jest często marginalizowane. Zob. więcej o problemie marginalizacji i ideologizacji języków: S. Mičkec, *Czynniki wpływające na przekazywanie języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny z Górnych Łużyc*, „Zeszyty Łużyckie" 2021, t. 56, s. 99–129.

27 Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

28 D. Schmalz, Beyond an Anxiety Logic: *A Critical Examination of Language Rights Cases Before the European Court of Human Rights*, „Human Rights Law Review" 2020, vol. 20, no. 1, s. 101–119, https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaa003.

27:8578123802

(Nie ulega wątpliwości, że kształtowanie odmian definicji tego zjawiska bardzo przypomina rozwój systemu prawnego – w obu przypadkach mamy do czynienia z wielością ujęć zależnych od kontekstu społecznego, kulturowego i ideologicznego)[29].

1.1.2. Język w językoznawstwie oraz w studiach filozoficznych nad językiem

Wydaje się, że w językoznawstwie – zarówno teoretycznym, jak i stosowanym – znaczenie terminu „język" powinno być jasno określone. Nauka ta bowiem zajmuje się podobieństwami i różnicami występującymi w językach ludzkości poprzez systematyzację oraz analizę istoty omawianego fenomenu. Chociaż w rzeczywistości nie ma jednolitej definicji języka ani w językoznawstwie, ani w filozofii bądź którejkolwiek innej dziedzinie nauki, zostaną tu krótko przedstawione najważniejsze podejścia do rozumienia owego pojęcia, gdyż ustalenia te powinny się stać fundamentem dalszych rozważań.

Na początek wypada wskazać dwa zastrzeżenia. Po pierwsze, wywód poświęcony jest kwestiom prawnym dotyczącym języków naturalnych. Trafnym rozwiązaniem będzie więc stworzenie na jego potrzeby definicji odnoszącej się do języka naturalnego. Po drugie, przedmiotem analizy jest status prawny grup społecznych, których członkowie charakteryzują się przynajmniej jedną wspólną cechą – posługiwaniem się tym samym językiem lub tymi samymi językami (w anglojęzycznej literaturze językoznawczej pisze się o *speech communities*)[30]. Co istotne, takie grupy mogą być definiowane na wiele sposobów, w zależności

29 W tym miejscu wypada przywołać za Moshe Cohenem-Eliyą i Iddem Poratem przykład przejścia od prawa władzy do prawa praw człowieka. Trafnie wskazują oni, że w większości państw europejskich odbyło się przejście od „kultury władzy" do „kultury uzasadniania", która bazuje na rozumieniu prawa przez pryzmat ważenia praw i wolności jednostki, a nie jako narzędzia grupy rządzącej. Zob. M. Cohen-Eliya, I. Porat, *Proportionality and the Culture of Justification*, „The American Journal of Comparative Law" 2011, vol. 59, no. 2, s. 463–490; Eidem, *Proportionality and Constitutional Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, https://doi.org/10.1017/CBO9781139134996.

30 Niektórzy podają definicję wspólnoty językowej (*speech community*) jako społeczności o pewnym zasięgu kulturowym i terytorialnym. Na przykład według S. Ni jest to „grupa ludzi, którzy mieszkają w określonym regionie, mają określone tło kulturowe i podobny styl życia oraz przestrzegają tych samych reguł mowy w procesie komunikowania się". Zob. S. Ni, *Analyzing the Characteristics of Social Media Speech Community from the Perspective of Sociolinguistics*, „Modern Communication" 2017, vol. 31, s. 97–107.

28:8828466920

od kontekstu badawczego i celu analizy. Z kolei języki naturalne to złożone systemy komunikacji pozwalające na wymianę znaczeń między ludźmi. Można podzielić je na odmiany standardowe, literackie oraz regionalne, w tym na dialekty i gwary, które są historycznie powiązane z językiem ogólnym (literackim) i stanowiły jego podstawę[31]. Istnieją również odmiany środowiskowe, takie jak socjolekty i profesjolekty, związane z konkretnymi środowiskami społecznymi lub zawodowymi.

Języki naturalne to języki, które ukształtowały się spontanicznie wewnątrz jakiejś społeczności; są wynikiem doświadczenia empirycznego tej wspólnoty i – co ważne – immanentną częścią praktyki kulturowej kilku poprzednich pokoleń jej członków. Tak obszerna grupa ludzi może być większością społeczną w którymś państwie czy nawet stanowić homogeniczną grupę etniczną bądź kulturową – chociaż nie musi (por. np. wielokulturowe i wielojęzyczne społeczeństwo USA tradycyjnie posługujące się tamtejszymi odmianami języka angielskiego jako narzędziem komunikacji). Natomiast języki sztuczne to języki powstałe dzięki twórcy albo zespołowi twórców, by można było osiągnąć pewien ściśle określony cel. W tym kontekście warto wspomnieć o językach programowania (np. JavaScript, PHP bądź Python), które zostały opracowane do rozwiązywania specyficznych problemów za pośrednictwem komputera[32]. Są także języki sztuczne mające w zamyśle całkowicie zastąpić język naturalny (np. esperanto stworzony przez Ludwika Zamenhofa). Twierdzi się, że istnieją ponadto tzw. języki mieszane[33] – występują w nich elementy zarówno

31 A. Wilkoń, *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000, s. 12–17.

32 Na przykład język programowania Python został stworzony, by pełnić funkcję „łatwego i intuicyjnego języka, równie potężnego jak języki głównych konkurentów", którego kod będzie „prosty i zrozumiały jak zwykły angielski", dzięki czemu „nadaje się do codziennych zadań, pozwala szybko tworzyć program komputerowy". Zob. *Python goals*, Python Institute, https://pythoninstitute.org/about-python#:~:text=Python%20goals&text=an%20easy%20and%20intuitive%20language,allowing%20for%20short%20development%20times [dostęp: 15.01.2022].

33 Mianem języków mieszanych określa się też odmiany językowe mające tzw. mieszany kod językowy (tzn. połączenie kilku kodów językowych), np. język *ponašymu* (czesko-polsko-niemiecko-słowacki) bądź *surżyk* (ukraińsko-rosyjski). Zob. szerzej: K. Czaiński, *Ponašymu – mieszany kod językowy czeskiego Śląska Cieszyńskiego*, „Adeptus" 2019, nr 14, artykuł 1974 [e-book, pdf], s. 1–16, https://doi.org/10.11649/a.1974. Ewa Lipińska twierdzi, że takie języki należą do kategorii naturalnych języków mieszanych. Zob. E. Lipińska, *Niczyje czy wspólne? O naturalnych i sztucznych językach mieszanych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców" 2020, nr 27, s. 41–59.

29:1022377479

języka naturalnego, jak i języka sztucznego. Przykładem będzie język prawny jako odmiana języka naturalnego, w której elementami sztucznymi są specjalna terminologia oraz szczególne reguły semantyczne[34]. Trafne wydaje się też zaliczenie do grupy języków mieszanych uproszczonych odmian językowych, np. języków kontrolowanych (*simple English*, *plain English* albo *special English*). W tym przypadku element sztuczny wyraża się w symplifikacji, która ma ułatwić komunikację bądź doprecyzować wymagania stawiane osobom uczącym się języka naturalnego.

Analiza sposobu, w jaki termin „język” został ujęty w najważniejszych kierunkach badań lingwistycznych, jest niezwykle istotna w odniesieniu do języków naturalnych. Ponieważ są one złożonymi systemami, które umożliwiają różne formy komunikacji między ludźmi, wymagają zasadniczo bardziej wnikliwej analizy. Właśnie dlatego wypada spróbować wyjaśnić znaczenie terminu „język” przez pryzmat trzech głównych pól badań, które pojawiły się chronologicznie w studiach nad tym fenomenem.

Pierwsze z nich stanowi gramatyka, skupiona na badaniu reguł i struktury języka. Jest on tu postrzegany jako system składający się z elementów i reguł, które pozwalają ludziom na komunikację. Kolejnym – wedle tradycji – polem badań nad językiem jest semantyka, czyli analiza znaczenia wyrazów i zdań. Semantyka koncentruje się na badaniu sposobu, w jaki ludzie używają języka, aby wyrażać myśli i uczucia, oraz znaczeń, jakie przypisują słowom i wyrażeniom. Ostatnim i najprawdopodobniej najnowszym polem badań jest pragmatyka, skupiona na kontekście społecznym i sytuacyjnym, w którym używa się języka. Pragmatyka bada, jak ludzie wykorzystują język w różnych sytuacjach, aby osiągnąć swoje cele komunikacyjne. Analizuje także, jak czynniki społeczne, np. władza, status czy normy kulturowe, wpływają na sposób używania języka. Wnioski płynące z tych badań umożliwiają kompleksowe zrozumienie tego zjawiska – w jego wymiarze zarówno strukturalnym, jak i komunikacyjnym.

1.1.2.1. Pojęcie języka z punktu widzenia determinizmu

Przed przystąpieniem do badań definicji języka w ramach gramatyki, semantyki i pragmatyki należy wspomnieć o determinizmie, ponieważ wywarł on znaczący wpływ na te dziedziny dociekań naukowych. Determinizm językowy

34 Język prawny bywa również rozumiany jako idiolekt (mowa jednostkowa) prawodawcy doskonałego. Zob. T. Gizbert-Studnicki, *Język prawny...*, s. 49.

30:8766054148

opiera się na założeniu, że język kształtuje sposób myślenia jednostki, a przez to również sposób postrzegania rzeczywistości. Implikuje przekonanie, że język nie tylko odzwierciedla rzeczywistość, lecz także ją kreuje. Według determinizmu językowego nie ma możliwości bezstronnego opisu świata, gdyż język, którym się posługujemy, wprowadza w nasze myślenie określone wzorce i schematy.

W Europie w XIX w. panowała sytuacja, w której różne siły polityczne i władze publiczne zaczęły traktować język jako ważny element tożsamości narodowej. W takiej narracji determinizm językowy ówcześnie zakładał, że język stanowi integralną część wyjątkowego kodu narodu, który umożliwia mu przekazywanie kultury, tradycji i wartości. Już bowiem w XIX stuleciu w wielu społeczeństwach język pojmowano jako narzędzie interesu publicznego, w związku z czym stawał się on czasami (np. we Francji) przedmiotem zmian inicjowanych przez państwo (lub centralnie zarządzany organ decydujący)[35] – zjawisko to w językoznawstwie określane jest dziś mianem preskryptywizmu.

Z kolei współcześnie zorganizowane zarządzanie normą językową rozumie się jako immanentną składową klasycznej polityki językowej[36]. Niekiedy podejście takie wynika z radykalnego poglądu na to, co powinno się mieścić w języku, tj. puryzmu[37]. Zarówno w pierwszym, jak i w drugim przypadku mamy do czynienia ze sformułowaniem normy języka wspólnego przez jedną instytucję społeczną (która nierzadko funkcjonuje na mocy aktu prawa powszechnie obowiązującego usankcjonowanego przez państwo). W ten sposób państwo (lub organ centralny) ustala, co należy traktować jako „normę właściwą", a co jako „niewłaściwe" użycie języka. Według prezentowanej logiki właściwa norma powinna zostać uznana za normę społeczną, a niewłaściwe formy językowe powinny być w społeczeństwie eliminowane. W ramach puryzmu omawiane procesy zachodzą w stopniu radykalnym, mianowicie ze słownika i gramatyki

35 Taka instytucja to organ, który tworzy normę językową – np. najstarszą instytucją tworzącą normę języka francuskiego jest Académie Française (1635); zob. w rejestrze SIREN: https://annuaire-entreprises.data.gouv.fr/justificatif/130023138 [dostęp: 10.04.2023]. Akademia ta stanowi jedną z placówek w strukturze organizacji Institut de France, znajdującej się pod opieką prezydenta Francji.

36 E. Mańczak-Wohlfeld, *Polityka językowa w Polsce a wpływ języka angielskiego na polszczyznę*, „LingVaria" 2020, t. 15, nr 2 (30), s. 149–158, https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.30.12.

37 Puryzm oznacza radykalne podejście mające na celu kształtowanie „czystego języka", który powinien być pozbawiony wpływów języków obcych.

31:5300840401

języka usuwa się słowa, wyrażenia i konstrukcje pochodzące z innych języków lub niezgodne z zasadami tradycyjnej gramatyki[38]. Z analizy historycznej wynika, że wymienione przykłady preskryptywizmu oraz puryzmu implikują rozważanie języka jako elementu kultury, narodu i państwa. Zarysowane powyżej scentralizowane zmiany w języku trafnie ilustrują tworzenie państwa narodowego (prawie każdego w Europie), które można scharakteryzować następująco: „Kiedy powstają państwa, formowanie się tych instytucji jest procesem niezwykle gwałtownym. Narzuca bowiem społeczeństwu sztywny układ, łącząc ze sobą ludzi, którzy nie mają ze sobą nic wspólnego, i rozdzielając tych, którzy mają ze sobą wszystko wspólne”[39].

Taki centralizm dominował też w kształtowaniu się stosunków międzyjęzykowych w społeczeństwie. Dobrym przykładem będą Morawy w XIX w. Ów region, bliski geograficznie Polsce, doświadczył wtedy problemów etnicznych, w związku z czym przedstawiony tu centralistyczny punkt widzenia odzwierciedlił się w literaturze z tego okresu. Czeski językoznawca i prawoznawca Alois Vojtěch Šembera (1807–1882) w swojej pracy o ówczesnych Morawach ujął aspekty kulturowe, polityczne (obywatelstwo) i językowe jako jeden problem dla państwa oraz wskazał na potrzebę ochrony i promocji języka ojczystego (czeskiego) Morawian, na co pozwolą dopiero przeobrażenia instytucjonalne: „Aby wszakże Morawianin pod każdym względem językowym dorównał Niemcowi, potrzebne są wielkie zmiany w sprawach szkolnych, w administracji ziemskiej i częściowo w Kościele, z którymi to zmianami nie da się jednak pogodzić obecnego monopolu, czyli wyłącznej dominacji, języka niemieckiego, dlatego należy go przywrócić do odpowiednich granic”[40].

---

38 W. Ayres-Bennett, *From Haugen's Codification to Thomas's Purism: Assessing the Role of Description and Prescription, Prescriptivism and Purism in Linguistic Standardisation*, „Language Policy” 2020, vol. 19, s. 183–213, https://doi.org/10.1007/s10993-019-09521-4.

39 N. Chomsky, *Understanding Linguistics*, kanał Talks at Google, 2014, YouTube, moment 23:06:00, https://www.youtube.com/watch?v=Y3PwG4UoJoY [dostęp: 13.06.2024]. Oryg.: „When states are formed, the formation of states is an extremely violent process. It imposes a rigid form on societies, bringing together people who have nothing to do with each other, and separating people who have everything to do with each other”. Jeśli nie podano inaczej, wszystkie tłumaczenia cytatów pochodzą od autora niniejszej książki.

40 A.V. Šembera, *Obyvatelstvo české a německé na Moravě*, Jednota Morawská, Brno 1848, s. 5. Oryg.: „Aby wšak Morawan co do jazyka mohl býti postawen s Němcem we wšelikém ohledu w rownost, k tomu potřebí welkých proměn we wěcech školních, we zprawě zemské a dílem církewni, s kterými wšak proměnami se nesrownáwá posawadni monopol čili wýhradní panowání žiwu německého jenež se tedy musí uwésti nazpět w patřične meze”.

32:1576996535

Takie połączenie języka z innymi zjawiskami istniejącymi w społeczeństwie nie jest zaskakujące, ponieważ wiek XIX był dla Europy niewątpliwie czasem narodzin wszelkich ruchów narodowych, w tym skrajnych ideologii politycznych[41] – próby dowartościowania się podejmowanej przez grupy ludzi, których łączyło wspólne pochodzenie[42]. Nieco wcześniej Johann Gottfried Herder (1744–1803) głosił zbliżoną koncepcję, czyli utożsamiał język z narodem, kulturą, a nawet z państwem[43]. Autor ten stworzył termin *Volksgeist* (tzn. duch narodu), którego sens został zredukowany do języka jako przewodnika po kulturze narodu. Herder argumentował, że za pomocą języka rodzice przekazują dziecku nie tylko kulturę, lecz także cały sposób myślenia narodu. Podobne idee występują w pracach Alexandra von Humboldta (1769–1859)[44].

Spostrzeżenia ich obu zaowocowały nieco później teorią determinizmu językowego opisaną przez Edwarda Sapira (1884–1939) i Benjamina Lee Whorfa (1897–1941)[45]. Według tego drugiego język nie jest wyłącznie środkiem służącym do rozwiązania specyficznych problemów (komunikowania się), ale ramami poznawczymi (ang. *framework*) jednostki, „przewodnikiem aktywności umysłowej"[46]. Niemniej, co też warto zauważyć, determiniści nie wykraczają poza granice *stricte* etnocentrycznego pojmowania języka. Przyjmują bowiem koncepcję wyjątkowej rzeczywistości społecznej, która tworzy język. W konsekwencji każdy język ma niepowtarzalną reprezentację semantyczną i pojęciową, dostosowaną do potrzeb użytkowników. To zaś otwiera drogę do wspomnianego wyżej etnocentrycznego podejścia w pracach przedstawicieli determinizmu. Dla przykładu, E. Sapir stwierdził, że „żadne dwa języki nie są wystarczająco podobne, aby rozpatrywać je jako fundamenty

41 Jeszcze w 1807 r. Johann Gottlieb Fichte pisał, że ten, kto mówi po niemiecku, ma przewagę nad obcokrajowcem. Zob. szerzej: Z. Kieliszek, *Fichtego koncepcja wyjątkowości narodu niemieckiego*, „Człowiek w Kulturze" 2009–2010, nr 21, s. 253–276.

42 I. Kant, *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, przeł. F. Przybylak, red. K. Bal, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992, s. 50, cyt. za: E. Liszkowska, *Wieczysty pokój końca historii. Koncepcje geopolityczne Immanuela Kanta i Francisa Fukuyamy*, „Historia i Polityka" 2012, nr 8 (15), s. 39.

43 Zob. J.G. Herder, *Myśli o filozofii dziejów*, przeł. J. Gałecki, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1962, s. 179–182.

44 A. Klimczuk, *Hipoteza Sapira–Whorfa – przegląd argumentów zwolenników i przeciwników*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja" 2013, t. 3, nr 1, s. 166, https://doi.org/10.14746/kse.2013.3.1.08.

45 Ibidem.

46 A.K. Rogalski, *Socjologia języka*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne" 2011, nr 5, s. 41.

33:6584595587

takich samych konstrukcji rzeczywistości", bo „światy, w których żyją różne społeczeństwa, są odrębnymi całościami, a nie jednym światem z różnymi etykietami"[47].

1.1.2.2. Pojęcie języka w gramatyce

Odrębne podejście do języka przyjmują strukturaliści. Ferdinand de Saussure (1857–1913) w słynnym *Kursie językoznawstwa ogólnego*[48] wyraził pogląd, że język można rozumieć w kategoriach jego struktury. Zdefiniował go następująco: „Język to system, w którym wszystkie elementy pasują do siebie i w którym wartość jednego elementu zależy od jednoczesnego współistnienia wszystkich pozostałych"[49]. Według F. de Saussure'a na ogólnie pojmowany język (*language*) składają się dwa aspekty: *langue* (społeczny, abstrakcyjny system językowy) i *parole* (indywidualne, konkretne realizacje tekstowe)[50]. Do *langue* zaliczamy strukturę języka, a do *parole* – tzw. reprezentacje językowe. Z kolei przedstawiciel praskiej szkoły strukturalistycznej Roman Jakobson (1896–1982) określił owe dwa pojęcia jako kod (odpowiednik *langue*) i komunikat (odpowiednik *parole*)[51]. Kategoryzację tę schematycznie oddaje rys. 1.1.

47 Ibidem, s. 41–42.

48 F. de Saussure, *Course in General Linguistics*, transl. W. Baskin, eds. P. Meisel, H. Saussy, Columbia University Press, New York 2011, s. 127–137.

49 Cyt. za: G.P. Radford, M.L. Radford, *Structuralism, Post-Structuralism, and the Library: de Saussure and Foucault*, „Journal of Documentation" 2005, vol. 61, no. 1, s. 60–61, https://doi.org/10.1108/00220410510578014. Oryg.: „A language is a system in which all the elements fit together, and which the value of any one element depends on the simultaneous coexistence of all the others".

50 A.K. Rogalski, *Socjologia...*, s. 38.

51 Teoria Jakobsona głosi, że każda komunikacja językowa składa się z sześciu elementów, które stanowią ramy procesu komunikacji. Są to: (1) nadawca – osoba, która wysyła komunikat (np. mówiący, piszący); (2) odbiorca – osoba, do której jest skierowany komunikat (np. słuchacz, czytelnik); (3) kontekst – całość okoliczności, w których odbywa się komunikacja, w tym czas, miejsce, kultura, sytuacja społeczna, emocje i cele nadawcy i odbiorcy; (4) kod – system znaków, którym posługuje się nadawca, aby przekazać swój komunikat (np. język polski, alfabet Morse'a); (5) kanał – medium, za pomocą którego przekazywany jest komunikat (np. mowa, pismo, gesty); (6) komunikat – treść, przekaz, informacja, jaką nadawca chce przekazać odbiorcy za pomocą danego kodu i kanału w danym kontekście. W teorii Jakobsona każdy z tych elementów jest równie ważny i wpływa na proces komunikacji. Nadawca musi dostosować swój komunikat do kodu i kanału, a także do kontekstu i odbiorcy, aby przekaz był skuteczny i zrozumiały. Odbiorca musi z kolei zinterpretować komunikat

34:2813955377

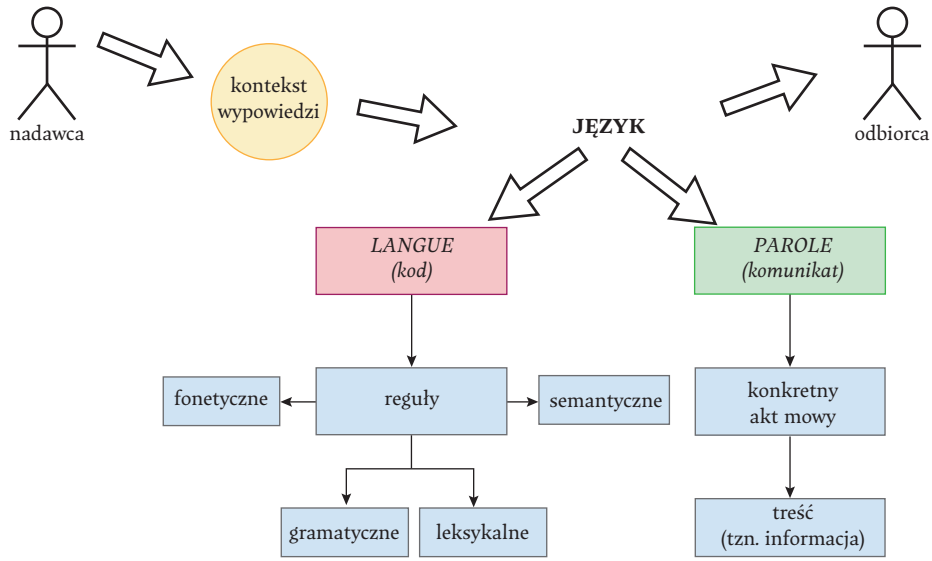

Rys. 1.1. Język jako środek komunikacji językowej według Ferdynanda de Saussure'a oraz Romana Jakobsona

Źródło: opracowanie własne.

Według R. Jakobsona komunikat to skończony zbiór zdań będący podstawową formą przekazywania informacji w procesie komunikacji językowej. Warto dodać, że badacz podkreślał istnienie uniwersalnego modelu języka i jednolitego procesu komunikacji. W taki sposób pisał o prezentowanym systemie:

> Elementy każdego komunikatu bez wątpienia tworzą relacje wewnętrzne z kodem i relacje zewnętrzne – z samym komunikatem. Język w swoich różnych aspektach posługuje się obydwoma rodzajami relacji. Niezależnie od tego, czy dochodzi do wymiany komunikatów, czy też komunikacja odbywa się jednostronnie od nadawcy do adresata – aby komunikat mógł zostać przekazany między uczestnikami aktu mowy, musi istnieć co najmniej jeden z typów równorzędności. Brak jedności między dwiema jednostkami w przestrzeni i czasie zostaje przezwyciężony przez komunikację wewnętrzną: między symbolami

w kontekście, w jakim został przekazany, i uwzględnić intencje nadawcy, aby zrozumieć przekaz w pełni. Zob. więcej: R. Jakobson, *Linguistics and Poetics*, in: *Style in Language*, ed. T.A. Sebeok, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge 1960, s. 350–377.

35:1010762549

używanymi przez nadawcę a tymi, które adresat rozpoznaje i rozumie, musi istnieć pewien poziom równorzędności. Poza tym poziomem wypowiedzenie komunikatu nie ma żadnego znaczenia: odbiorca komunikatu nie reaguje na niego, nawet jeśli go dostrzega[52].

Zgodnie z omawianym modelem język jest stosowany w procesie komunikacyjnym (zob. rys. 1.1). Każdy komunikat zawiera w sobie kod językowy (tzn. struktury oraz reguły tworzenia komunikatu) oraz informacje, które adresat może odebrać, korzystając ze znanych mu struktur i reguł. Jeśli zatem obie strony komunikacji posługują się różnymi kodami lub ich zdolności percepcyjne nie są równe, to występuje ryzyko częściowo bądź zupełnie błędnego zrozumienia informacji. Dodatkowym elementem koncepcji R. Jakobsona jest kontekst, który tak samo może spowodować błędy w ich odbiorze lub odwrotnie – przyczynić się do dokładniejszego lub doskonałego zrozumienia przekazywanego komunikatu.

Z kolei według Noama Chomsky'ego (ur. 1928) język stanowi jedynie zbiór zdań stosowanych przez ludzi do komunikacji i skonstruowanych z ograniczonego zbioru elementów[53], obejmującego m.in. słowa. Badacz wydziela też dwa metakomponenty, które tworzą fundament języka: składnię (ang. *syntax*) i semantykę. Składnia jest zestawem reguł gramatycznych, które pomagają budować zdania poprawne[54]. Natomiast semantyka dotyczy znaczenia zdania lub słowa (zob. rys. 1.2). Warto zwrócić uwagę, że są to niepowiązane ze sobą kategorie, ponieważ gramatycznie poprawne zdanie może brzmieć bezsensownie.

52 Р. Якобсон, *Язык и бессознательное*, ред. К. Голубович, Гнозис, Москва 1996, s. 33–34. Oryg.: „Компоненты любого сообщения в обязательном порядке образуют внутренние отношения с кодом, и внешние отношения – с самим же сообщением. Язык в разных его аспектах пользуется обоими видами отношений. Происходит ли обмен сообщениями, или коммуникация осуществляется односторонним образом от адресанта к адресату – для того, чтобы состоялась передача сообщения между участниками речевого акта должен существовать хотя бы один из видов смежности. Разобщенность между двумя индивидами в пространстве и времени преодолевается путем внутренней связи: между символами, которые использует адресант, и теми, что узнает и понимает адресат, должен существовать определенный уровень эквивалентности. Вне этого уровня произнесение сообщения не имеет смысла: получатель сообщения не реагирует на него, даже если он его воспринимает".

53 N. Chomsky, *The Architecture of Language*, eds. N. Mukherji, B.N. Patnaik, R.K. Agnihotri, Oxford University Press, New Delhi 2000, s. 8–9.

54 Ibidem. Przez „poprawność" należy rozumieć nie tyle formalną zgodność wymowy czy akcentu z normą językową, ile zrozumiałość przekazywanych treści. Na przykład wyrażenia takie jak „chci si napić" czy „wolim se napit" mogą być zrozumiałe dla odbiorcy, mimo że formalnie są niepoprawne. Kluczowe okazuje się więc to, czy komunikat jest czytelny i zrozumiały, a nie to, czy spełnia wszystkie normy językowe.

36:7643309902

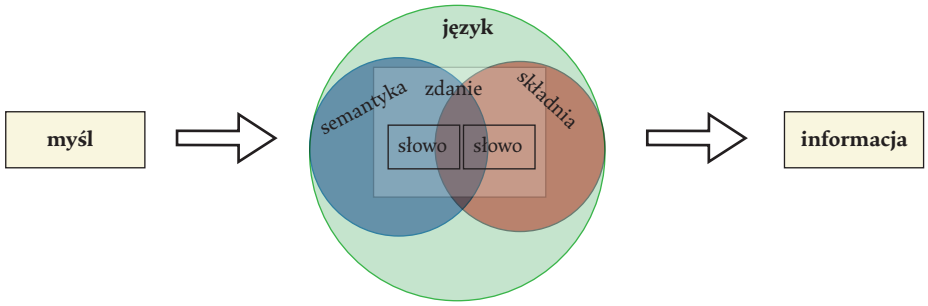

Rys. 1.2. Funkcja i struktura języka według N. Chomsky'ego oraz M. Heideggera i L. Wittgensteina (za M. Maciejczakiem)

Źródło: N. Chomsky, *The Architecture of Language*, eds. N. Mukherji, B.N. Patnaik, R.K. Agnihotri, Oxford University Press, New Delhi 2000, s. 1–38; M. Maciejczak, *Dwie teorie języka. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) i Martin Heidegger (1889–1976)*, „Studia Philosophiae Christianae" 2007, t. 43, nr 1, s. 5–12.

Prawdopodobnie najbardziej zasłynął N. Chomsky teorią gramatyki generatywnej, która zakłada, że struktura języka jest wrodzona dla ludzkiego mózgu i że wszystkie języki mają wspólną podstawową budowę. Wczesne prace językoznawcze badacza koncentrowały się na składni. W słynnej książce *Syntactic Structures* („Struktury składniowe"), która ukazała się w 1957 r., przedstawił on koncepcję gramatyki generatywnej[55]. W tym podejściu do badania składni języków naturalnych główną ideą jest możliwość opisania struktury zdań za pomocą zestawu reguł określających, w jaki sposób wolno łączyć słowa i frazy, by otrzymać gramatycznie poprawne zdania. Gramatyka generatywna ma na celu zidentyfikowanie elementarnych struktur, które generują nieprzebraną różnorodność zdań, jakie mogą wytworzyć użytkownicy danego języka.

N. Chomsky zakwestionował wcześniejsze poglądy na język jako zbiór sztywnych reguł i zamiast tego twierdził, że jest on procesem twórczym pozwalającym zbudować nieskończoną liczbę nowych zdań. Praca nad gramatyką generatywną skłoniła badacza również do zaproponowania idei gramatyki uniwersalnej, czyli tezy, że istnieje zbiór podstawowych zasad językowych, wspólnych dla wszystkich języków. Zgodnie z tą teorią ludzki mózg ma zaprogramowany zestaw reguł gramatycznych, dzięki którym uczymy się i używamy języka.

55 N. Chomsky, *Logical Structures in Language*, „Journal of the Association for Information Science and Technology" 1957, vol. 8, no. 4, s. 284–291, https://doi.org/10.1002/asi.5090080406.

37:5460997089

1.1.2.3. Pojęcie języka w semantyce

Niektórzy naukowcy opisują język wyłącznie przez pryzmat analizy sensu immanentnego istnienia tego zjawiska w życiu człowieka, korzystając z kategorii dotyczących wymiaru obiektywnego oraz wymiaru subiektywnego – „znaczenie” (odpowiedź na pytanie: co to słowo oznacza?) i „rozumienie” (odpowiedź na pytanie: jak informacja jest odbierana przez adresata?). W tym kontekście wypada przywołać teorię referencyjną (ang. *referential theory*)[56], według której wyrażenia językowe (zdania lub słowa) przypominają linki do powszechnie znanych (uniwersalnych) znaczeń; znaczenia są „takie, jakie powinny [być], ponieważ odnoszą się do rzeczy; to, co znaczą, jest tym, do czego się odnoszą”[57] (np. ros. „кот” [kot] to po polsku „kot” w takim samym znaczeniu, tzn. ‘zwierzę domowe o miękkiej sierści, długim ogonie, długich wąsach i łapach zakończonych pazurami’[58]).

Z kolei filozofowie dodatkowo próbują ustalić poszczególne przypadki użycia słów[59]. Jako przykład można przywołać wieloznaczne pojęcia „dobro”, „zło”, „swoboda”, „wiedza”, „prawda” etc. W ramach studiów filozoficznych nad językiem – z perspektywy semantyki – większość badań zmierza do systematycznego ustalenia wyczerpującej definicji wybranego słowa lub zdania, lecz stawiany cel nie zawsze można osiągnąć (np. słowo „gra” może być stosowane w różnych kontekstach)[60]. O wieloznaczności wyrażeń językowych pisał autor *Traktatu logiczno-filozoficznego* – Ludwig Wittgenstein (1889–1951)[61]. Próbując zrozumieć fenomen języka, podkreślał, że służy on do wyrażania myśli. Akcentował jednak granice instrumentarium językowego, gdyż twierdził: „Język

56 W. Lycan, *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*, Routledge, New York 2018, s. 3–8.

57 Ibidem, s. 3.

58 *Kot*, w: *Słownik języka polskiego PWN* [online], https://sjp.pwn.pl/sjp/kot;2474618.html [dostęp: 20.10.2023].

59 N. Stavropoulos, *Hart's Semantics*, in: *Hart's Postscript: Essays on the Postscript to „The Concept of Law”*, ed. J.L. Coleman, Oxford Univeristy Press, Oxford 2001, s. 64, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198299080.003.0003, cyt. za: M.S. Green, *Dworkin's Fallacy, or What the Philosophy of Language Can't Teach Us about the Law*, „Virginia Law Review” 2003, vol. 89, no. 8, s. 1901, https://doi.org/10.2307/3202369.

60 Ibidem.

61 Zob. L. Wittgenstein, *Tractatus logico-philosophicus*, pkt 3.321–3.322, https://edukacja.3bird.pl/download/filozofia/wittgenstein/filozofia-ludwig-wittgenstein-traktatus-logico-philosophicus.pdf [dostęp: 10.10.2023].

38:6627941012

przesłania myśl. Tak mianowicie, że po zewnętrznej formie szaty nie można sądzić o formie przybranej w nią myśli. Kształtowaniu szaty przyświecają bowiem zgoła inne cele niż ujawnianie formy ciała"[62]. Podobnie uważał Martin Heidegger (1889–1976). Obaj filozofowie dostrzegali w języku narzędzie torujące drogę myśleniu[63], co w połączeniu z zarysowaną wcześniej formalną strukturą języka doprowadza nas do rozumienia jego głównej funkcji – formułowania myśli (zob. rys. 1.2).

W tak określonym kontekście wypada przypomnieć o generatywności. Według N. Chomsky'ego właśnie ta zdolność odróżnia ludzki język od pozostałych sposobów komunikacji. Podczas gdy inne zwierzęta są zdolne do wokalizacji, a nawet uczenia się prostych systemów komunikacyjnych, tylko ludzie potrafią generować nieskończoną różnorodność nowych zdań. Generatywność jest zasadniczą koncepcją, z której wywodzą się już omówiona gramatyka generatywna oraz semantyka generatywna, opracowana przez lingwistów takich jak George Lakoff (ur. 1941) i James McCawley (1938–1999)[64]. Chociaż oba podejścia opierają się na wspólnej idei, różnią się celem i metodami. Gramatyka generatywna zajmuje się przede wszystkim badaniem składni, natomiast semantyka generatywna zajmuje się badaniem znaczenia. Gramatyka generatywna stara się zidentyfikować podstawowe struktury składniowe, które generują zdania języka, natomiast semantyka generatywna stara się zidentyfikować podstawowe struktury semantyczne, które generują znaczenie zdań. Semantycy generatywni wychodzą z założenia, że język jest wielopoziomowym bytem, którym rządzi system reguł generowania – struktury znaczeniowe i składniowe powinny mieć taką samą formę, a gramatyka zawiera reguły, które przekształcają jedne części zdania w inne[65]. Za narzędzie badawcze do ustalenia znaczeń oraz struktur gramatycznych uznają logikę formalną i naturalną[66].

62 Ibidem, pkt 4.002.

63 M. Maciejczak, *Dwie teorie języka...*, s. 5–12.

64 Zob. J.D. McCawley, *Discussion Paper: The Papers by George Lakoff and Robin Lakoff*, „Annals of the New York Academy of Sciences" 1973, vol. 211, no. 1, s. 165–168, https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1973.tb49489.x.

65 M. Król, *Model Sens – Tekst Igora Melčuka a koncepcja semantyki generatywnej Georgeа Lakoffa*, „Polonica" 2013, t. 33, s. 56.

66 G. Lakoff, *On Generative Semantics*, in: *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, eds. D.D. Steinberg, L.A. Jakobovits, Cambridge University Press, Cambridge 1971, s. 232–296.

39:4062799105

W tym miejscu trzeba przywołać ideę komunikatywizmu – odmienną od badań nastawionych tylko na opis systemu językowego – która rozwija Jakobsonowską koncepcję komunikatu z perspektywy generatywności. W tej metodologii tekstem jest każdy akt prezentacji, któremu odbiorca może przypisać znaczenie. Takie bardzo szerokie rozumienie tekstu pozwala włączyć w zakres tego pojęcia wszystkie komponenty pozatekstowe komunikatu (m.in. gesty, elementy indeksalne, mimikę)[67]. Ponadto komunikatywiści rozpatrują tekst w sposób, który skupia się raczej na prawidłowym rozumieniu komunikatu niż na jego formalnej poprawności (czyli odpowiadają na wspomniane pytanie: jak informacja jest odbierana przez adresata?). Co należy mocno podkreślić, jako przedstawiciele koncepcji wywodzącej się z formalizmu semantycznego nie zajmują się też zagadnieniem istnienia języka w społeczeństwie, lecz badają jego funkcję komunikacyjną w granicach struktur semantycznych[68].

1.1.2.4. Pojęcie języka w pragmatyce

Pragmatyka jest poddziedziną językoznawstwa zajmującą się badaniem znaczenia w kontekście[69]. Powstała w połowie XX w. jako odpowiedź na ograniczenia lingwistyki strukturalnej, która koncentrowała się na formalnych aspektach języka, natomiast ignorowała jego wymiar społeczny i pragmatyczny[70]. Pragmatyka

67 Zob. A. Awdiejew, G. Habrajska, *Komunikatywizm a granice językoznawstwa*, „Polonica" 2013, t. 33, s. 47–53.

68 Do podstawowych struktur semantycznych zaliczamy m.in. kompozycyjność, synonimię i antonimię, polisemię, konotację oraz implikację. Zob. M.L. Murphy, *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and other Paradigms*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, s. 9–10, https://doi.org/10.1017/CBO9780511486494.

69 Pojęcie kontekstu jest istotne zarówno dla pragmatyki, jak i dla modelu komunikacji językowej Jakobsona. W pragmatyce odnosi się ono do czynników sytuacyjnych i kulturowych, które wpływają na komunikację, w tym otoczenia fizycznego, tożsamości i relacji mówiących oraz wspólnej wiedzy i założeń wnoszonych do rozmowy. Kontekst kształtuje znaczenie wypowiedzi i pomaga mówiącym interpretować intencje, jakie za nią stoją. Podczas gdy pragmatyka koncentruje się w szczególności na tym, jak kontekst rzutuje na znaczenie użycia języka, model komunikacji Jakobsona umieszcza go w węższych ramach elementów komunikacyjnych (danego aktu komunikacji), które współpracują ze sobą, tworząc znaczenie. Por. A.K. Rogalski, *Socjologia...*, s. 39–40.

70 Zob. S.C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, s. 5–54, https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313. Termin „pragmatyka" został ukuty przez filozofa Charlesa Morrisa w pracy *Foundations of the Theory of Signs* („Podstawy teorii znaków") z 1938 r., w której autor zdefiniował pragmatykę jako badanie relacji między znakami a ich użytkownikami.

40:5706277931

skupia się więc na badaniu tego, jak ludzie korzystają z języka, aby osiągnąć konkretne cele komunikacyjne. Przykładowe zagadnienia, które analizuje, to sposoby interpretacji niejednoznacznych wypowiedzi, możliwy wpływ języka na relacje międzyludzkie czy związki między kontekstem społecznym a językiem.

Pragmatyka wyłoniła się jako odrębna poddziedzina lingwistyki w latach 60. i 70. XX w. dzięki pracom uczonych takich jak Paul Grice (1913–1988)[71], John Austin (1911–1960)[72] i John Searle (ur. 1932)[73]. W pragmatyce znaczenie postrzega się jako dynamiczne i zależne od kontekstu, a nie stałe i statyczne[74]. Według George'a Yule'a przybiera ono w niej charakter spersonifikowany, bo jest to „nauka o znaczeniu według mówiącego"[75]. Tym samym uwzględnia się intencję nadawcy w celu ustalenia znaczenia. Pragmatyka dotyczy jego aspektów społecznych i kulturowych (znanych mówiącemu) oraz sposobu, w jaki język jest używany w kontekście, aby przekazać treść wykraczającą poza dosłowne znaczenie słów i zdań (tym ostatnim zajmuje się semantyka).

Jedno z kluczowych pojęć w pragmatyce stanowi implikatura, która odnosi się do znaczenia przekazywanego pośrednio przez użycie słów lub wyrażeń w kontekście[76]. Implikatury są często oparte na intencji mówiącego i można je wywnioskować z kontekstu, w którym posługuje się on językiem. Jeśli ktoś mówi: „Trochę tu zimno", dosłowne znaczenie wypowiedzi to „temperatura jest niska", ale implikaturą może być to, że mówiący chce, aby odbiorca zamknął okno. Implikatury dzieli się na dwie główne kategorie: konwencjonalne (ang. *conventional*), wynikające z konwencjonalnego znaczenia wyrażeń, oraz konwersacyjne (ang. *conversational*), które powstają na podstawie reguł współpracy i konteks-

Zob. Ch.W. Morris, *Foundations of the Theory of Signs*, in: *International Encyclopedia of Unified Science*, vol. 1, no. 2, ed. O. Neurath, Chicago University Press, Chicago 1938, s. 1–59.

71 Zob. H.P. Grice, *Logic and Conversation*, in: *Syntax and Semantics. Speech Acts*, vol. 3, eds. P. Cole, J. Morgan, Academic Press, New York 1975, s. 41–58.

72 Zob. J. Austin, *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford 1962.

73 Zob. J. Searle, *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambridge 1969. Na uwagę zasługuje praca Grażyny Osiki, w której autorka dokładnie przedstawia podział aktów mowy według Searle'a oraz Austina z perspektywy języka w kategoriach jego użycia. Zob. G. Osika, *Teorie aktów mowy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2001, z. 6, s. 1–22.

74 R. Grzegorczykowa, *O różnych rozumieniach pragmatyki w językoznawstwie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" 2013, z. 69, s. 9.

75 G. Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 3.

76 Zob. szeroko na ten temat: H.P. Grice, *Logic and Conversation...*, s. 43–50.

41:1099594471

tu wypowiedzi. Te drugie dzielą się dalej na ogólne (*generalized*) i szczegółowe (*particularized*)[77]. Implikatury ogólne wynikają z powszechnie przyjętych reguł językowych, gdyż „nie będą obliczane przy użyciu pragmatycznych zasad i wiedzy kontekstowej, ale są raczej znane dzięki konwencji”[78]. Z kolei implikatury szczegółowe powstają na skutek kontekstu sytuacyjnego, w którym wypowiedź się pojawia[79]. Do ważnych zagadnień należą także implikatury odwołujące się do pragmatyki społecznej, czyli kontekstu społecznego, w którym wypowiedź jest tworzona. Wynikają one z faktu, że mówiący i słuchacze posiadają określone modele mentalne, które wpływają na interpretację wypowiedzi[80]. Przykładem niech będzie zdanie: „Widziałem, jak »on« wsiadał z pistoletem do samochodu”, które może implikować, że „on” jest przestępcą albo policjantem – w zależności od kontekstu społecznego i związanych z nim modeli mentalnych mówiącego. W języku polskim implikatury odwołujące się do kontekstu społecznego to np. zwroty grzecznościowe „pani” czy „pan”, które mogą sugerować hierarchię i dystans między mówiącym a słuchaczem, lub „przepraszam”, które w pewnych sytuacjach sugeruje podporządkowanie.

Innym istotnym pojęciem w pragmatyce są akty mowy (*speech acts*), czyli czynności wykonywane za pomocą języka. Obejmują one m.in. składanie oświadczeń, zadawanie pytań, wyrażanie próśb lub wydawanie rozkazów[81]. Według J. Austina język jest zatem formą działania (ang. *a form of acting*), a ta sama wypowiedź może mieć różne znaczenia w różnych kontekstach. Dla przykładu, pytanie: „Czy możesz podać sól?” może być prośbą, poleceniem lub grzecznym pytaniem w zależności od kontekstu, w jakim zostanie użyte. J. Austin przedstawił szczegółową analizę aktów mowy, takich jak performatywy (akty wykonania określonej czynności) oraz konstatywy (akty opisujące świat). Warto dodać, że jeśli odbiorca nie rozumie kontekstu, który jest znany nadawcy, to może błędnie zinterpretować znaczenie. W przypadku konstruowania wypowiedzi performatywnych brak zrozumienia prawdziwego znaczenia przez strony aktu mowy powoduje, że wypowiedź nie będzie skuteczna. Istnieje też ryzyko, że jedna ze stron nie jest faktycznie zainteresowana wykonaniem

77 S.C. Levinson, *Pragmatics...*, s. 126.

78 Ibidem, s. 128.

79 Ibidem.

80 P. Brown, S.C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge 1987, s. 3.

81 Zob. J. Austin, *How to Do Things...*, s. 98–99.

42:7415390328

zadeklarowanej wypowiedzi, w związku z czym zrobi to w sposób niesłuszny lub niekompletny[82]. Gdy ktoś np. składa obietnicę, ale w rzeczywistości nie ma zamiaru jej dotrzymać, być może druga strona nie otrzyma spodziewanego efektu wykonania wypowiedzi performatywnej.

Jeżeli w przypadku performatywów pytamy o fortunność bądź niefortunność aktu mowy, to o konstatywach (zdaniach konstatujących) mówimy w kategoriach prawdy i fałszu, czyli mówimy o faktach: „Polska jest państwem członkowskim Unii Europejskiej" to fakt, natomiast „Warszawa była stolicą ZSRR" to nieprawda, czyli takie zdanie nie stanowi faktu. Wszakże nie wszystkie wypowiedzi można jednoznacznie przypisać do którejś z dwóch klas. Często wypowiedzi mają mieszany charakter – zawierają zarówno elementy konstatujące, jak i elementy performatywne. Dlatego J. Austin w kolejnych swoich pracach wprowadził nowe kategorie, które występują w akcie mowy, by móc precyzyjniej analizować wypowiedzi, uwzględniając ich złożoną strukturę i intencje mówiącego. Są to: akt illokucyjny, czynność lokucyjna oraz akt perlokucyjny. Akt illokucyjny odnosi się do intencji mówiącego, czyli tego, co chce on osiągnąć za pomocą danej wypowiedzi[83]. Czynność lokucyjna dotyczy samej formy wypowiedzi, czyli tego, co zostaje powiedziane. Z kolei akt perlokucyjny odnosi się do reakcji słuchacza na wypowiedź, czyli tego, co odbiorca zrozumiał lub jak na nią zareagował[84].

John Searle rozwijał przedstawione idee J. Austina, lecz zrezygnował z pojęcia perlokucji, gdyż twierdził, że w akcie mowy chodzi przede wszystkim o spełnienie czynności illokucyjnej. Innymi słowy: stanął na stanowisku, że nie zawsze czynność ta musi wywoływać reakcję słuchacza (tzn. perlokucję); celem illokucji jest po prostu przekazanie wypowiedzi przez mówiącego w taki sposób, żeby odbiorca zrozumiał, o co chodzi (wtedy wytwarza się skutek illokucyjny)[85]. W prezentowanych teoriach aktów mowy została uwzględniona wielowymiarowość struktury owych czynności. Podjęcie jakiegokolwiek działania zawsze wiąże się z pytaniami: w jakim celu (to robimy)? w jaki sposób (to robimy)? jaki będzie skutek (takich działań)?

W klasyfikacji aktów mowy J. Searle wprowadził dodatkową typologię, m.in. wyodrębnił pośrednie i bezpośrednie akty mowy[86] oraz podzielił czynności illokucyjne na reprezentatywne, dyrektywne, komisywne, ekspresywne i de-

82 G. Osika, *Teorie aktów mowy...*, s. 3.

83 J. Austin, *How to Do Things...*, s. 98–99.

84 Ibidem, s. 6–7.

85 J. Searle, *Speech Acts...*, s. 68.

86 Ibidem, s. 22–23.

43:1078048073

klaratywne, a ponadto wywiódł reguły, które zapewniają skuteczność odbioru informacji (tzn. skutek illokucyjny)[87]. Dla obydwu przywoływanych tu badaczy język wyraża się przede wszystkim w swojej funkcji wykonawczej. Obydwaj rozpatrują go w kategoriach jego użycia, a nie wyłącznie jako środek do opisu świata. Oznacza to, że język nie tylko opisuje rzeczywistość, ale również bezpośrednio na nią oddziałuje. Należy więc skupić się na analizie aktów mowy jako działań językowych. J. Searle twierdził, że język służy do przedstawiania świata oraz do wykonywania różnych czynności, takich jak obiecywanie, rozkazywanie, pytanie czy odpowiedź. W jego ujęciu język jest systemem reguł, które określają, jakie czynności można wykonać za pomocą konkretnych wypowiedzi. Co ważne, pojęcie reguł według J. Searle'a obejmuje nie tylko reguły zawartości zdaniowej (czyli formułowanie przekazu zgodnie z prawidłami gramatycznymi oraz semantycznymi), lecz również regułę szczerości (mówiącego i odbiorcy), reguły przygotowawcze, regułę istotną – tzn. reguły wywodzące się z kontekstu wypowiedzi.

1.1.2.5. Język a kontekst społeczny

Jak już zostało powiedziane, w przywołanych teoriach – zwłaszcza tych zakorzenionych w pragmatyce – język jest rozpatrywany w granicach swego użycia, a zatem znaczenie i sens wypowiedzi zależą od kontekstu, w jakim się go używa. Otóż język służy jako narzędzie tworzenia i przekazywania myśli, ale czy to jedyna jego funkcja? Według Freda Cumminsa istnieją trzy modele opisujące rolę języka w ludzkiej rzeczywistości:

- język jako system służący do komunikacji,
- język jako sposób koordynacji umożliwiający narodziny ładu społecznego (*languaging*),
- język jako wspólna cecha definiująca grupy ludzi[88].

87 G. Osika, *Teorie aktów mowy...*, s. 19. Reprezentatywne akty mowy przedstawiają fakty lub opisy, np. „To jest samochód", „Wczoraj padał deszcz". Dyrektywne akty mowy służą do wydawania poleceń, rozkazów, sugestii lub próśb, np. „Zrób to", „Proszę, zamknij okno". Komisywne akty mowy oznaczają zobowiązanie się nadawcy do czegoś, np. „Kupię ten samochód", „Zmienię termin spotkania". Ekspresywne akty mowy służą do wyrażania emocji lub stanów emocjonalnych, np. „Jestem szczęśliwy", „Czuję się zły". Deklaratywne akty mowy są używane do wprowadzania zmiany w rzeczywistości lub w stosunkach międzyludzkich, np. „Wypowiadam wam wojnę". Zob. więcej: A. Kiklewicz, *Akty mowy: klasyfikacja dychotomiczna*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna" 2009, nr 5, s. 87–110.

88 F. Cummins, *Language as a Problem*, „Language Sciences" 2021, vol. 88, article 101433, s. 1, https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101433.

44:3955911109

Pierwszy model odwołuje się do już przedstawionych wcześniej koncepcji strukturalizmu (F. de Saussure), poststrukturalizmu (N. Chomsky) oraz filozofii analitycznej (J. Austin i J. Searle). Drugi model wskazuje na zupełnie inny horyzont – sferę publiczną. Z kolei trzeci model odnosi się do języka będącego identyfikatorem grupy społecznej, kultury itp.

Dlatego też język może być elementem innych, bardziej złożonych i trudniejszych kwestii, np. dotyczących kultury i społeczeństwa, w tym poczucia tożsamości narodowej lub problemów integracji jednostek. Patrzenie na niego z perspektywy jego istnienia w społeczeństwie wymaga przywołania relewantnych teorii, które nie zajmują się jedynie językiem w granicach aktu komunikacji, ale pojmują go jako fenomen społeczny. W tym kontekście ważne są teorie oparte na założeniach socjolingwistyki, antropologii języka oraz etnolingwistyki. Socjolingwistyka bada związek między językiem a społeczeństwem, skupiając się na społecznych determinantach używania języka, takich jak różnice kulturowe, polityczne, edukacyjne czy ekonomiczne. Antropologia języka postrzega go jako narzędzie służące do tworzenia i przekazywania kultury (pewnej zbiorowości), etnolingwistyka zaś bada relacje między językiem a etnicznością, kulturą i historią grupy etnicznej[89]. Każde z tych pól badań pozwala spojrzeć na język z innej perspektywy, ale łączy je to, że traktują go jako fenomen społeczny, którego istnienie i dynamika są silnie uwarunkowane różnymi czynnikami zewnętrznymi (m.in. społecznymi, kulturowymi i politycznymi). Oznacza to, że rozumienie języka i jego funkcjonowania w społeczeństwie wymaga uwzględnienia tych czynników oraz ich wpływu na sposób, w jaki ludzie go używają i postrzegają.

W kolejnym podrozdziale punkt ciężkości położony zostanie właśnie na badania języka w kontekście społeczeństwa. Takie podejście jest typowe dla socjolingwistyki. Warto dodać, że nie ogranicza się ona do analizy owego kontekstu w poszczególnych wypowiedziach, ale łączy się z antropologią, ekolingwistyką oraz etnolingwistyką. W ten sposób, jak zauważył Jerzy Bartmiński, powstaje bardziej złożone i rozległe pole badań[90]. Dlatego skupić się należy na koncepcjach z nurtów multidyscyplinarnych, które nie zajmują się językiem w próżni – i tym samym poszerzają horyzont poznawczy.

89 J. Bartmiński, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, „Język a Kultura" 2008, t. 20, s. 15–33.

90 Ibidem. Warto zaznaczyć, że J. Bartmiński nie odnosi się bezpośrednio do połączenia antropologii języka, etnolingwistyki czy lingwistyki kulturowej z socjolingwistyką, ale wskazuje, że w niektórych przypadkach granice między tymi dziedzinami są płynne i trudno jednoznacznie je wytyczyć. Zwraca uwagę również na złożoność relacji między językiem a kulturą.

45:3883369738

1.1.3. Język w ujęciu socjolingwistycznym (społeczno-kulturowym)

Rozważając kwestię istnienia języka w społeczeństwie, należy zwrócić uwagę na dyskurs socjolingwistyczny. Socjolingwistyka, mówiąc najogólniej, zajmuje się relacją między językiem a społeczeństwem, często pojmowaną jako struktura hierarchiczna. Składają się na nią:

– poziom mikro, który oznacza badania kontekstu społecznego *stricte* w odniesieniu do komunikacji międzyludzkiej (np. cechy językowe mówiącego pozwalające identyfikować grzeczność lub płeć)[91];
– poziom makro, który obejmuje badania polityk językowych, wielojęzyczności lub bilingwizmu w społeczeństwie etc.[92]

W tym drugim ujęciu (przyjętym w niniejszej książce) język jest rozumiany dość szeroko: uwaga uczonych skupia się nie na strukturze lub cechach języka w kontekście społecznym (co często można zaobserwować m.in. w lingwistyce ogólnej), a wręcz przeciwnie – poziom makro to przede wszystkim interakcja społeczna odnosząca się do języka. Całkiem słuszna więc wydaje się teza, według której poziom makro oznacza obserwację języka z perspektywy jego obecności w społeczeństwie – chodzi np. o komunikację w zbiorowości, konstruowanie tożsamości społecznej jednostki, dostęp do władzy osób deklarujących przynależność do pewnej grupy etnicznej etc.[93] Z kolei Ralph Fasold też ma rację, gdy twierdzi, że podejście makro można nazwać „socjolingwistyką społeczeństwa", i definiuje język jako złożoną instytucję istniejącą w społeczeństwie, ponieważ badania na tym poziomie zwykle mają podłoże politologiczne, kulturoznawcze, prawnicze bądź socjologiczne[94]. Ponadto z powodu ich multidyscyplinarnego charakteru poziom makro w literaturze przedmiotu nieraz nazywa się „metasocjolingwistyką" albo „socjolingwistyką na dużą skalę"[95]. W takiej socjolingwistyce przede wszystkim mówi się o roli języka w życiu społecznym, co często oznacza też kwestie dotyczące zapotrzebowania na wyraźne rozwiązania w regulacjach prawnych – np. w zakresie integracji grup z instytucjami społecznymi,

91 Zob. na temat modelu opisującego język jako system: F. Cummins, *Language as...*, s. 1–2.

92 B. Schneider, *Linguistic Human Rights and Migrant Languages: A Comparative Analysis of Migrant Language Education in Great Britain and Germany*, Peter Lang Group, Frankfurt 2005, s. 13.

93 Ibidem.

94 Zob. R. Fasold, *The Sociolinguistics of Society*, Blackwell, Oxford 1984.

95 M. Hellinger et al., *Contrastive Sociolinguistics*, De Gruyter Mouton, Berlin 1996, s. 1–4, https://doi.org/10.1515/9783110811551.

46:5719360538

dyskryminacji albo ideologii językowej. Wydaje się, że socjolingwistyka jako dziedzina wiedzy, w ujęciu multidyscyplinarnym, najtrafniej opisuje problemy istnienia języka w społeczeństwie. Tym samym, by móc kontynuować analizę, najpierw trzeba przyjrzeć się bliżej koncepcjom z poziomu makro opisującym owe zagadnienia.

1.2. Rola i znaczenie języka w społeczeństwie w świetle koncepcji „język jako problem", „język jako prawo", „język jako źródło"

1.2.1. Heurystyczna koncepcja orientacji językowych w społeczeństwie

W latach 80. XX w. socjolingwista Richard Ruíz, zajmujący się problematyką istnienia języków w społeczeństwie, skategoryzował podejścia dotyczące planowania stosunku do języka w przestrzeni publicznej przez pryzmat tzw. orientacji językowych, które zdefiniował jako „zespół dyspozycji wobec języka i jego roli oraz wobec języków i ich roli w społeczeństwie"[96]. Orientacja językowa według niego to postawa podmiotu decydującego wobec języka. Gdy mówimy o planowaniu polityki językowej, podmiotami decydującymi są państwo, społeczeństwo lub nawet poszczególne grupy społeczne, które mogą ją tworzyć lub zmieniać.

R. Ruíz przedstawił heurystyczny model, który pozwala opisać stosunek do języków lub wybranego języka w każdym społeczeństwie za pomocą trzech typów planowania polityki językowej:

- język jako problem,
- język jako prawo,
- język jako źródło.

Orientacja językowa „język jako problem" oznacza, że postrzega się dany język jako barierę lub przeszkodę, która potencjalnie komplikuje komunikację i ogranicza spójność społeczną. Może to pociągać za sobą wysiłki na rzecz ujednolicenia używania języka lub promowanie jednej jego „poprawnej" formy, aby zmniejszyć różnice językowe i ułatwić komunikację. Ta perspektywa jest często związana z działaniami służącymi usunięciu trudności językowych w środowisku edukacyjnym lub urzędowym. Perspektywę „język jako problem" można

96 R. Ruíz, *Orientations in Language Planning...*, s. 16.

47:5652917056

przełożyć na ideę asymilacji, porzucenia języka ojczystego i przyjęcia języka dominującej grupy społecznej[97]. Osobiste wielojęzyczne doświadczenie jednostki może być tolerowane w politykach publicznych państwa, aczkolwiek rozwój wiedzy dwujęzycznej lub wielojęzycznej nie jest celem publicznym. Tytułem przykładu w ramach orientacji „język jako problem" można przywołać szkoły monojęzyczne w publicznym systemie szkolnictwa obowiązkowego, tj. placówki finansowane ze środków publicznych, gdzie większości przedmiotów naucza się w konkretnym języku (najczęściej w języku urzędowym państwa) i tylko jego opanowania na najwyższym poziomie wymaga się od uczniów.

„Język jako prawo" to koncentracja na pozytywnych i negatywnych prawach jednostki do używania własnego języka[98]. W tej perspektywie postrzega się język jako podstawowe prawo człowieka oraz podkreśla znaczenie promowania różnorodności językowej i zapewnienia wszystkim osobom dostępu do zasobów językowych, których potrzebują, aby w pełni uczestniczyć w życiu społecznym. Omawiana orientacja bywa kojarzona z promowaniem wielojęzyczności i wspieraniem praw użytkowników języków mniejszościowych. Według R. Ruíza ma ona silne powiązania z prawem człowieka do edukacji oraz z autopromocją[99]. Ponadto prawa dotyczące używania języka należą do praw osobistych, a te mogą być również uznane za część praw mniejszości[100].

Zgodnie z trzecią orientacją, tj. „język jako źródło", postrzega się umiejętność władania językami mniejszości jako zaletę osobistą i społeczną[101]. W ostatnich latach orientacja ta stała się widoczna w badaniach nad edukacją wielojęzyczną – np. w metodach *translanguaging* i *code-switching*[102].

97 F.M. Hult, N.H. Hornberger, *Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic*, „The Bilingual Review / La Revista Bilingüe" 2016, vol. 33, no. 3, s. 35.

98 Ibidem.

99 Richard Ruíz nie wyjaśnia, na czym polega autopromocja, lecz można przypuszczać, że są to działania zmierzające do wzmocnienia rozpoznawalności własnej grupy społecznej i budowanie jej pozytywnego obrazu w społeczeństwie. Zob. R. Ruíz, *Orientations...*, s. 17.

100 R. Ruíz, *Reorienting Language-as-Resource*, in: *International Perspectives on Bilingual Education: Policy, Practice, and Controversy*, ed. J.E. Petrovic, Information Age Publishing, Charlotte 2010, s. 155–172.

101 Ibidem, s. 164.

102 *Translanguaging* jest to praktyka, w której mówiący korzystają z różnych języków i zasobów językowych w celu budowania znaczenia. Zob. S. Vogel, O. García, *Translanguaging*, in: *Oxford Research Encyclopedia of Education*, ed. G.W. Noblit, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 4–5, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.181. *Code-switching* to praktyka

48:1040384233

Heurystyczna koncepcja R. Ruíza jest szeroko stosowana w wielu kontekstach, ale najczęściej służy jako punkt odniesienia podczas charakterystyki polityk państwowych wobec języka, choćby w badaniach wielojęzyczności w systemach szkolnictwa[103] bądź przy ocenie statusu mniejszości narodowych. To jednak zgoła nie wyczerpuje jej potencjału. Do celów niniejszego opracowania wypada zatem zmodyfikować powyższe kategorie. Po pierwsze, należy odrzucić tezę, że w politykach publicznych występują tylko „język jako problem" albo „język jako prawo", albo „język jako źródło". Zamiast tego słusznie można mówić o przejawach każdej z wymienionych kategorii w prawodawstwie, praktyce stosowania prawa lub kontekście leżącym poza prawem[104]. Po drugie, należy przyjąć, że orientacja „język jako problem" w przypadku jednego języka może być orientacją „język jako prawo" w przypadku innego języka.

By móc trafnie naświetlić wzorce postrzegania języków w społeczeństwie, w następnych podrozdziałach zostanie dokonana rozszerzona analiza za pomocą opisanych klasyfikatorów, która toruje drogę ku wypracowaniu modelu teoretycznego relacji między językiem a społeczeństwem. W ten sposób orientacje sklasyfikowane przez R. Ruíza pomogą rzucić światło na różne sposoby traktowania problematyki językowej w społeczeństwie. Podejście to tłumaczy się argumentem, że znane już kategorie „liberalizm" i „konserwatyzm" są z natury nieadekwatne do współczesnego dyskursu, więc nie oddają istoty większości stanowisk prezentowanych w najnowszych analizach. Wykorzystując przedstawione orientacje, warto spróbować nie tylko poklasyfikować idee dotyczące roli języka w społeczeństwie, lecz także pokazać wszechstronność i uniwersalność tego modelu heurystycznego.

1.2.2. Język jako problem

Żaden język – bez względu na to, w jaki sposób klasyfikuje się języki – nie jest samoistnie problemem ani nie może stanowić go dla społeczeństwa. Takie

polegająca na „przełączaniu się" między różnymi językami, dialektami lub stylami mowy w zależności od kontekstu społecznego, odbiorców lub sytuacji; często wiąże się z dostosowaniem stylu komunikacji do różnych środowisk kulturowych, zawodowych lub społecznych.

103 Zob. G.T. Alstad, P. Sopanen, *Language Orientations in Early Childhood Education Policy in Finland and Norway*, „Nordic Journal of Studies in Educational Policy" 2020, vol. 7, no. 1, s. 30–43, https://doi.org/10.1080/20020317.2020.1862951.

104 Przykładem takiego kontekstu pozaprawnego może być wpływ polityk publicznych na relacje interpersonalne.

49:6546148663

twierdzenie leży u podłoża braku hierarchii języków w lingwistyce. Otóż każda hipoteza zakładająca podobną hierarchię – zarówno mówiąca, że np. język niemiecki jest lepszy od polskiego, jak i ta, która mówi, że polski jest lepszy od łużyckiego – musi być skazana na niepowodzenie, ponieważ nie istnieją na to naukowe dowody. W niektórych badaniach komparatystycznych pojawiają się jednak twierdzenia, że np. pewien poziom władania językiem angielskim można osiągnąć szybciej niż w przypadku uczenia się języka chińskiego[105]. Czy to znaczy, że język angielski jest lepszy lub gorszy od chińskiego? O ile można ustalić poszczególne cechy każdego języka za pomocą ograniczonego instrumentarium metodologicznego (spersonalizowanego przez badacza), o tyle nie sposób stwierdzić, który język jest „językiem prawdziwym" (tj. „doskonałym", mówiąc za Arystotelesem)[106]. Innymi słowy: nasze przekonania o językach – o ich „wartości", „trudności" czy „doskonałości" – wynikają z indywidualnego doświadczenia i perspektywy badacza lub użytkownika, a nie z ich obiektywnej hierarchii.

Z drugiej strony w społeczeństwach istnieje *de facto* hierarchia językowa, która wyraża się m.in. poprzez:

- nadawanie priorytetu określonemu językowi w społeczeństwie;
- marginalizację roli języków, które nie są „priorytetem społecznym" (tj. dyskryminację językową)[107].

Uwidacznia się to w relacjach pomiędzy większością społeczną a mniejszością na gruncie polityk państwowych. Jako dowody niech posłużą fakty. Sięgając do historii, można wskazać chociażby czasy imperializmu, gdy język państwowy imperium był jedynym (wymuszonym) językiem poddanych, a zatem również administracji, edukacji, życia kulturalnego etc. Oczywiście w większości przypadków dominacja konkretnego języka w każdej sferze życia publicznego była zaplanowanym celem imperialnego aparatu władzy, którego – by przywołać tu kontekst polski – nie udało się osiągnąć ani w Cesarstwie Rosyjskim,

105 C.A. Perfetti, S. Dunlap, *Learning to Read: General Principles and Writing System Variations*, in: *Learning to Read Across Languages*, eds. K. Koda, A.M. Zehler, Routledge, New York 2008, s. 13–38.

106 „Doskonałym [τέλειον, tu: dokonanym – I.K.] nazywa się najpierw coś, czemu nic nie brakuje, choćby to była jakaś najmniejsza część" – Arystoteles, *Metafizyka*, t. 1, przeł. T. Żeleźnik, oprac. M.A. Krąpiec, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996, s. 275.

107 A. Liddicoat, *Language-in-education Policies: The Discursive Construction of Intercultural Relations*, Multilingual Matters, Bristol 2013, s. 15.

50:1043726613

ani w Prusach, ani w Cesarstwie Austro-Węgierskim[108]. Patrząc na to zjawisko z szerszej perspektywy, warto zauważyć, że np. Imperium Brytyjskie jeszcze w XX w. wciąż potrafiło osiągnąć wymierne efekty w polityce anglicyzacji ludności kolonii[109]. Z tego więc powodu język angielski jest często postrzegany w literaturze naukowej jako problem, gdyż zahamował rozwój wielu innych języków poprzez znaczne zawężenie ich możliwości komunikacyjnych[110].

Podobnie w drugiej połowie XX w. kwestia dominacji jednego języka stawała się przedmiotem sporów społecznych i decyzji politycznych. Dla zobrazowania tego zagadnienia można posłużyć się przykładem sytuacji panującej w państwach socjalistycznych o ustroju demokratycznym (czyli w państwach tzw. demokracji ludowej). Po II wojnie światowej zarówno w Polsce (Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, PRL), jak i w Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) próbowano zbudować społeczeństwa monojęzyczne kosztem języków lokalnych lub mniejszościowych (warto mieć tu na uwadze przebieg asymilacji językowej obywateli PRL deklarujących narodowość białoruską lub ukraińską w latach 50. XX w.)[111].

W tym samym czasie po drugiej stronie muru berlińskiego widać było np. ograniczenia w używaniu języka bretońskiego we Francji[112] oraz dyskryminację

108 Zob. R. Jefimow, *Z dziejów języka polskiego w Gdańsku. Stan wiedzy o polszczyźnie w XVII wieku*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1970. Zob. na temat Cesarstwa Rosyjskiego: M.M. Przeciszewska, *Naród, imperium, narracja. Podręczniki do historii Dymitra Iłowajskiego jako narzędzie rosyjskiej „polityki czytelniczej" w Królestwie Polskim*, „Slavia Orientalis" 2015, t. 64, nr 1, s. 35–50.

109 Według N. Chomsky'ego „pytanie o język to w zasadzie pytanie o władzę" – N. Chomsky, *The Architecture of Language...*, s. 94. Można to interpretować w taki sposób, że pytanie o język jako temat dyskusji politycznej może być czynnikiem destabilizacyjnym w społeczeństwie. Ponadto eksploatowanie tematu języka może być sposobem na osiągnięcie celów politycznych określonych grup.

110 Zob. R. Phillipson, *Lingua Franca or Lingua Frankensteinia? English in European Integration and Globalisation*, „World Englishes" 2008, vol. 27, no. 2, s. 250–267, https://doi.org/10.1111/j.1467-971X.2008.00555.x. Robert Phillipson w przywołanej pracy omawia też negatywne skutki dla angielszczyzny jako *lingua franca*, np. twierdzi, że status języka międzynarodowego doprowadza do jej istotnej modyfikacji pod wpływem wielokulturowości.

111 M. Łukianow-Tukalo, *Społeczne konsekwencje akcji „Wisła" w powiecie kwidzyńskim*, w: *Wielokulturowe Pomorze. Ukraińcy i ich dziedzictwo kulturowe na Żuławach i Powiślu*, red. A. Paprot, K. Linda-Grycza, T. Buliński, Wydawnictwo Region, Gdańsk–Nowy Dwór Gdański 2016, s. 35–42.

112 Zob. np. sprawy rozpatrywane przez Komitetu Praw Człowieka: *Dominique Guesdon v. France*, HRC, Communication No. 219/1986, U.N. Doc. CCPR/C/39/D/219/1986 (1990), https://hrlibrary.umn.edu/undocs/session39/219–1986.html [dostęp: 1.05.2024]; *S.G. v. France*,

51:9316591542

uczniów, którzy nie posługiwali się językiem angielskim, w instytucjach szkolnictwa obowiązkowego (ang. *compulsory schools*) w Stanach Zjednoczonych[113]. O ile w USA sytuacja dzieci imigrantów wyraźnie się poprawiła, o tyle we Francji problem ze stosowaniem języka bretońskiego w życiu publicznym jest nadal aktualny[114]. W Europie Wschodniej po upadku ZSRR[115] język stał się problemem w większości republik postradzieckich, także w państwach będących obecnie członkami Unii Europejskiej, m.in. w Estonii i na Łotwie, w których język rosyjski (dawna *lingua franca*) zaczął być postrzegany jako zagrożenie dla porządku politycznego[116]. Prawodawstwo w wielu krajach dąży do utrwalenia dominującej

HRC, Communication no. 347/1988, U.N. Doc. CCPR/C/43/D/347/1988 at 8 (1991), https://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec347.htm [dostęp: 1.05.2024]; *Yves Cadoret and Hervé Le Bihan v. France*, Communication no. 221/1987, U.N. Doc. CCPR/C/41/D/221/1987 at 43 (1991), https://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/1991.04.11_Cadoret_v_France.htm [dostęp: 1.05.2024].

113 Zob. *Serna v. Portales Municipal Schools*, 351 F. Supp. 1279 (D.N.M. 1972).

114 L. Oakes, *Normative Language Policy and Minority Language Rights: Rethinking the Case of Regional Languages in France*, „Language Policy" 2017, vol. 16, s. 365–384, https://doi.org/10.1007/s10993-016-9411-5.

115 W historii ZSRR próbowano zarówno zwiększać rolę języków republikańskich kosztem rosyjskiego, jak i stworzyć monojęzyczne (rosyjskojęzyczne) społeczeństwo kosztem języków mniejszości. Zob. I. Klinytskyi, *Prawa językowe w Federacji Rosyjskiej: commùne bònum czy bonorum privata? Język v. konstytucja*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2021, nr 5 (63), s. 307–322.

116 Specyfika sytuacji w Estonii i na Łotwie po upadku ZSRR, włącznie ze złożoną problematyką językową, została szczegółowo omówiona w pracy: D. Kochenov, V. Poleshchuk, A. Dimitrovs, *Do Professional Linguistic Requirements Discriminate? A Legal Analysis: Estonia and Latvia in the Spotlight*, „European Yearbook of Minority Issues" 2013, vol. 10, no. 1, s. 137–187, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2122402. W artykule wskazano, że zarówno w Republice Estońskiej, jak i w Republice Łotewskiej osoby należące do mniejszości narodowych lub deklarujące jako ojczysty język inny niż państwowy historycznie stanowiły istotną grupę społeczną. Na początku XX w. odsetek przedstawicieli mniejszości utrzymywał się na poziomie poniżej 20% całkowitej populacji w obu państwach. Po rozpadzie ZSRR udział mniejszości narodowych wzrósł do 30% ludności Estonii oraz ponad 40% ludności Łotwy. Ze względu na fakt, że język rosyjski pełnił funkcję *lingua franca* w ZSRR, nowo przybyli (ang. *newcomers*) pochodzący z innych republik radzieckich (m.in. z Ukraińskiej SRR, Białoruskiej SRR) na ogół preferowali posługiwanie się właśnie tym językiem. Opisane zjawisko autorzy określają mianem „asymetrycznej dwujęzyczności" (*asymmetric bilingualism*) i wskazują, że większość etnicznych Estończyków i Łotyszy biegle władała językiem rosyjskim (*lingua franca* Związku Radzieckiego), a wiele nowo przybyłych osób miało ograniczoną znajomość języka lokalnego. Autorzy charakteryzują odpowiedź władz litewskich i estońskich na to zjawisko jako promocję języków państwowych w celu eliminacji języka mniejszości, gdyż zamiast uwzględniać rzeczywistą sytuację socjolingwistyczną i wspierać wysokiej jakości nauczanie

52:2931109984

roli jednego języka w społeczeństwie. Pozostałe – jak logicznie wynika z takiej polityki – powinny albo odgrywać skrajnie ograniczoną rolę, albo całkowicie przestać istnieć, przynajmniej w stosunkach publicznoprawnych czy urzędowych[117].

Sytuacja jest jeszcze trudniejsza na poziomie międzynarodowym i na rynku globalnym, zwłaszcza w obszarze badań naukowych i technologii, bo trend eliminacji języków tutaj również się utrzymuje (np. dominacja angielszczyzny w większości dyscyplin naukowych)[118]. Nawiasem mówiąc, przykład stosunków międzynarodowych i kontekst historyczny doskonale ilustrują dynamikę zagadnienia języka w społeczeństwie. Przed stu laty to nie angielski, ale francuski uważano za język komunikacji międzynarodowej (w Europie na pewno), o czym świadczy jego popularność wśród arystokracji oraz sporządzanie w nim traktatów międzynarodowych. Z kolei gdyby poszerzyć horyzont oglądu, nie budziłoby wątpliwości, że jeszcze wcześniej rolę języka wiedzy, kultury wysokiej i traktatów międzynarodowych przypisywano łacinie.

Istnieją dowody na to, że spośród 6900 języków aż 90% nie przetrwa XXI stulecia[119]. Nowsze dane zaś pokazują, że sytuacja wygląda znacznie bardziej pesymistycznie: w 2021 r. na całym świecie mówi się już w 6700 językach (czyli o 200 mniej niż w 2009 r.), a 40% z nich może zniknąć w najbliższym czasie[120]. Z drugiej strony Stephen May podkreśla naturalny charakter

---

obu języków w obu grupach społecznych, podjęto zasadniczą decyzję o promowaniu monolingwizmu w urzędach oraz o stopniowym ograniczaniu użycia języka rosyjskiego w sferze publicznej, a ostatecznie także prywatnej, np. poprzez wprowadzenie w życie regulacji dotyczących używania i znajomości języka państwowego na rynku pracy.

117 Jednakże na uwagę zasługuje szczególna polityka językowa w Estonii i na Łotwie. W świetle regulacji językowych obowiązujących w tych krajach należy stwierdzić, że przepisy prawne mogą nie tylko dotyczyć relacji między państwem a obywatelem (czy organem władzy publicznej a jednostką będącą stroną danego postępowania), lecz także bezpośrednio wpływać na stosunki prywatne. Przykładem są wspomniane w poprzednim przypisie regulacje określające minimalne wymagania językowe wobec kandydatów ubiegających się o zatrudnienie zarówno w sektorze publicznym, jak i prywatnym. Zob. D. Kochenov, V. Poleshchuk, A. Dimitrovs, *Do Professional Linguistic...*, s. 162–165.

118 K. Luczaj, I. Leonowicz-Bukala, O. Kurek-Ochmanska, *English as a Lingua Franca? The Limits of Everyday English-language Communication in Polish Academia*, „English for Specific Purposes" 2022, vol. 66, s. 3–16, https://doi.org/10.1016/j.esp.2021.11.002.

119 Zob. M.P. Lewis, *Ethnologue: Languages of the World*, 16th ed., Summer Institute of Linguistics International, Dallas 2009.

120 *UNESCO Celebrates the International Decade of Indigenous Languages*, UNESCO, 9.12.2022, https://www.unesco.org/en/articles/unesco-celebrates-international-decade-indigenous-languages [dostęp: 1.01.2023].

53:1065024149

procesów eliminacji językowej w społeczeństwach. Zmiana językowa obejmuje trzy etapy:

– dyglosję – użycie języków mniejszościowych w sferze publicznej, podczas gdy język większości pozostaje językiem pomocniczym bądź jest używany w niektórych dziedzinach (np. turystyce, bankowości);
– dwujęzyczność – dwa języki są używane jednocześnie;
– zastąpienie języka mniejszości językiem większości (*language shift*)[121].

Należy zaznaczyć, że „mniejszość" i „większość" (społeczna) w koncepcji S. Maya wychodzą poza klasyczne rozumienie społeczeństwa w granicach państwa. Zmiany językowe, jak wskazuje autor[122], ilustrują procesy zachodzące na całym świecie. Przykładem jest ewoluująca rola języka angielskiego, który liczne instytucje społeczne coraz częściej stosują jako alternatywny (albo jedyny możliwy) sposób komunikacji. Aktualnie zatem mamy do czynienia ze stanem szczególnego typu dyglosji w nieanglojęzycznych społeczeństwach większości państw świata. Niewątpliwie jednak potrzeba znajomości tego języka, nasilona przez procesy globalizacyjne, corocznie wzmacnia pozycję angielszczyzny, co umożliwia społeczeństwom przejście do drugiego etapu, tj. dwujęzyczności. Tendencja będzie wyraźniejsza, gdy przyjrzymy się preferencjom edukacyjnym w całej Unii Europejskiej. Przykładowo według Eurostatu w 2019 r. 96,4% uczniów pobierających wykształcenie na poziomie ISCED 3 uczyło się języka angielskiego[123]. Oczywiście istotnym niedostatkiem danych zebranych przez Eurostat jest brak względnie obiektywnych wskaźników stopnia opanowania języka. Wypada jednak przypuszczać, że w dalszym ciągu jakościowe oraz ilościowe wskaźniki tak czy inaczej opisujące rozwój angielskiego w Unii Europejskiej będą rosnąć, zmierza ona bowiem do tego w politykach edukacyjnych i językowych. Interesujący dowód na to stanowi też wypracowanie przez instytucje unijne własnego standardu języka angielskiego, określanego

121 S. May, *Contesting Public Monolingualism and Diglossia: Rethinking Political Theory and Language Policy for a Multilingual World*, „Language Policy" 2014, vol. 13, no. 4, s. 380, https://doi.org/10.1007/s10993-014-9327-x.

122 Ibidem.

123 Eurostat, *Statistics Explained. Foreign Language Learning Statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics#Upper_secondary_education [dostęp: 25.03.2022]. ISCED – Międzynarodowa Standardowa Klasyfikacja Kształcenia.

54:1150720925

w literaturze przedmiotu jako *Euroenglish*[124], który jest odmienny od dotąd znanych standardów (np. brytyjskiego lub amerykańskiego). Można powiedzieć, że skonstruowano „prostszy" angielski, opierając się na doświadczeniu językowym obywateli UE. Sposób istnienia języków w społeczeństwie ulega dynamicznym i wielostronnym zmianom: organy władzy publicznej nie ograniczają się do promowania poszczególnych języków, lecz także mogą ingerować w ich strukturę, tworząc „swój" język.

Przykład *Euroenglish* również łatwo łączy się z ideą zapewnienia efektywnego uczestnictwa jednostek w gospodarce dzięki wspólnemu językowi. Tak samo łatwo zrozumieć *Euroenglish* w świetle koncepcji głoszącej potrzebę wspólnego języka jako filaru stabilnego politycznie społeczeństwa, zgodnie z którą konstytucyjny obowiązek posługiwania się takim językiem spoczywa na każdym obywatelu[125]. Z kolei w tym kontekście wypada przywołać wspomniany już język rosyjski. Oba języki (rosyjski oraz angielski) były i są postrzegane przez różne siły polityczne jako sposoby łączenia ludzi, grup etnicznych czy aparatów państwowych, co Robert Phillipson określił mianem „imperializmu lingwistycznego"[126]. Pojęcie to wprost wskazuje na problematykę koegzystencji językowej. Podobnie jak w koncepcji zmiany językowej S. Maya imperializm, w swej aktualnej wersji, odwołuje się do ponadpaństwowego poziomu planowania językowego – nie dotyczy jedynie poszczególnych państw, lecz przede wszystkim opisuje procesy globalne.

Nie budzi zatem wątpliwości naturalność zjawiska dynamiki zmian językowych: języki ulegają modyfikacji w perspektywie historycznej lub umierają. Jednakże – i to podkreśla się jako różnicę jakościową i ilościową – istnieje bezprecedensowa skala upadku języka i związanych z tym strat kulturowych w XXI w., czego dowodzą następujące dane: 96% języków jest używanych tylko

124 L. Šukolová, *Angličtina ako lingua franca v Európskej únii po brexite*, w: *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie VI. Zborník príspevkov zo 6. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie, politológie VI*, ed. R. Štefančík, Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava 2021, s. 485–486, https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2021/sukolova.pdf [dostęp: 1.01.2023].

125 Zob. B. Barry, *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, Cambridge 2002; F. Villard, P.-Y. Sayegh, *Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France*, in: *Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity*, ed. R. Taras, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, s. 236–254, https://doi.org/10.1515/9780748664597-015.

126 R. Phillipson, *Linguistic Imperialism Continued*, Routledge, New York 2013, s. 4, https://doi.org/10.4324/9780203857175.

55:2509006557

przez 4% populacji Ziemi[127]. Na dodatek w kolejnych dekadach język angielski zastąpi większość innych (ten proces przetrwa mniej niż 600 języków, w dłuższej perspektywie – ok. 300)[128].

Wracając do społeczeństwa, należy zaznaczyć, iż sprawy językowe budzą kontrowersje niemal w każdym państwie. Problem koegzystencji języków przejawia się nie tylko w społeczeństwach wielonarodowych bądź organizacjach ponadnarodowych, lecz także w krajach, w których na pozór kwestia etniczna nie jest częścią dyskursu społecznego. Ponadto zagadnienie funkcjonowania języka w społeczeństwie było, jest i niewątpliwie jeszcze będzie aktualne dla wielu państw, zarówno tych o wysokich wskaźnikach demokracji, jak i tych z gorszą sytuacją pod względem praworządności i praw człowieka. Tendencje polityczne są też reakcją na globalne trendy (np. prestiż poszczególnych języków). Wydaje się jednak oczywiste, że to, jak państwo reaguje na preferencje kulturowe, językowe czy polityczne ludzi zamieszkujących jego terytorium – czy będzie próbowało je deformować, czy się do nich dostosowywać – zależy od poziomu rozwoju instytucji politycznych w tym państwie.

1.2.3. Język jako prawo

Aby zrekonstruować prawa odnoszące się do istnienia języków w społeczeństwie, wypada zacząć od przytoczenia niektórych idei z dziedziny ekologii językowej. Przykładowo Stephen May ma rację, porównując wymieranie języków na dużą skalę do wyginięcia zwierząt i roślin[129]. Według danych ONZ co dwa tygodnie na świecie wymiera jeden język, zatem zgodnie z wiarygodnymi prognozami w ciągu najbliższych dwudziestu lat z powierzchni Ziemi zniknie ponad połowa dziś używanych języków[130]. Istnieje też pewnego rodzaju lingwistyczny darwinizm społeczny, który m.in. polega na stosowaniu wobec języków zasady „najsilniejszy wygrywa"[131].

127 S. May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, 2nd ed., Routledge, New York 2012, s. 2.

128 Ibidem.

129 Zob. ibidem, s. 3.

130 B. Walczak, *Języki słowiańskie wśród języków świata dawniej i dziś*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica" 2011, t. 4, s. 264–273.

131 S. May, *Language and Minority Rights...*, s. 4. Dalsza transformacja tej tezy w zasadę kształtowania polityk językowych niewątpliwie ma niepożądane skutki, gdyż kładzie kres wszelkim prawom mniejszości.

56:5638093508

Oczywiście, biorąc pod uwagę, że językiem posługują się ludzie, twierdzenie o językach pierwszego i drugiego gatunku, tzn. użytecznych i bezużytecznych, samo w sobie można potraktować jako usprawiedliwienie różnych form dyskryminacji jednostek preferujących określony język. Z drugiej strony – zwłaszcza na poziomie poszczególnych krajów – jeśli instytucje państwowe postrzegają niejednorodność społeczną jako problem, pojawia się potrzeba walki o swoje wartości kulturowe. Procesy te historycznie są utożsamiane z ustanawianiem praw mniejszości narodowych. „Język jako prawo" (osobiste) początkowo był zatem rozwiązaniem służącym organizacji społeczeństw wielonarodowościowych. Na przykład Gdańsk stanowił strefę polsko- oraz niemieckojęzyczną już w XVII w.[132] Z kolei w niektórych przypadkach oficjalne uznanie jakiegoś języka za obowiązujący w państwie wynikało z zażegnania konfliktów politycznych zagrażających porządkowi konstytucyjnemu – tutaj dobrymi przykładami będą anglofońsko-frankofoński kompromis federalny w Kanadzie[133] czy dwupoziomowy federalizm belgijski wprowadzający trzy języki państwowe[134].

Oczywiście uznanie języka mniejszości narodowej za urzędowy (oficjalny) nie jest w stanie rozwiązać wszystkich problemów, które powstają na gruncie wielojęzyczności. Co więcej, „uwieńczenie" przez prawodawcę nadawania praw poszczególnym mniejszościom narodowym w formie uwzględnienia ich w konstytucji wcale nie oznacza rozwiązania problemów etnicznych. Jak trafnie wskazuje S. May, nawet jeśli państwo ma kilka języków oficjalnych zapisanych w konstytucji jako państwowe, najczęściej dąży do promowania owych języków, co utrudnia rozwój innych (pozbawionych uwagi ustawodawcy)[135]. To

132 R. Jefimow, *Z dziejów języka polskiego...*, s. 117.

133 Z perspektywy kanadyjskiej asymilacja frankofonów (tj. osób mówiących w języku francuskim) w sferze publicznej nie jest rozwiązaniem, ponieważ temu zaprzecza koalicyjna tradycja polityczna; konstytucja z 1867 r. gwarantuje, że w parlamencie Kanady, w jego dziennikach i aktach oraz w postępowaniach sądowych w każdym sądzie ustanowionym przez parlament Kanady mogą być używane oba języki (angielski i francuski). Zob. J. Muir, *Canada's Neglected Tradition of Coalition Government*, „Constitutional Forum" 2009, vol. 18, no. 1, s. 33–36, https://doi.org/10.21991/C90M39.

134 Podmioty federacji dzielą się na jednostki terytorialne (regiony) oraz na społeczności (wspólnoty), które są tworzone na podstawie preferencji językowych obywateli. Z jednej strony regiony posiadają uprawnienia w sferach pozakulturowych, z drugiej strony wspólnoty mają wyłączną władzę ustawodawczą w sferze kultury, edukacji, używania języków i prawa pracy. Zob. I. Bambust, A. Kruger, T. Kruger, *Constitutional and Judicial Language Protection in Multilingual States: A Brief Overview of South Africa and Belgium*, „Erasmus Law Review" 2013, vol. 5, no. 3, s. 211–232.

135 S. May, *Language and Minority Rights...*, s. 51.

57:1135650325

stwierdzenie jest zgodne z ideą Tove Skutnabb-Kangas, że nawet stworzenie pozytywnego prawa dla wybranych grup etnicznych może ograniczyć szanse na dalszy rozwój małych mniejszości narodowych[136].

Z kolei aby ująć wszelkie działania zmierzające do eliminacji języków mniejszości z życia społecznego, przywołana badaczka wprowadziła do nauk społecznych termin „lingwicyzm". Chodzi o niesprawiedliwe traktowanie, które opiera się na dyskryminacji użytkowników danego języka – o piętnowanie ich cech mowy, akcentu, słownictwa, modalności i składni. T. Skutnabb-Kangas zaproponowała jego następującą definicję: „ideologie, struktury i praktyki, które służą do uzasadniania, wprowadzania i odtwarzania nierównego podziału władzy i zasobów (zarówno materialnych, jak i niematerialnych) między grupami wyznaczanymi na podstawie języka"[137]. Inny termin, który ukuła fińska lingwistka, czyli „językobójstwo" (ang. *linguistic genocide*)[138], odwołuje się do międzynarodowej Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 r.[139] Konwencja ta opisuje skrajne działania asymilacyjne:

– „przymusowe przeniesienie dzieci z jednej grupy [etnicznej – I.K.] do innej grupy" (art. II lit. e),
– „spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego członków grupy" (art. II lit. b).

Reasumując: wielojęzyczność konstytucyjna nie jest ani nie może być uniwersalnym sposobem eliminowania dyskryminacji językowej. Nawet jeśli ustawa zasadnicza zawiera bogaty katalog języków o uprzywilejowanym statusie, w takim państwie nadal będą istnieć języki znajdujące się w mniej uprzywilejowanej sytuacji lub marginalizowane. W konsekwencji języki ujęte w ustawie zasadniczej, lecz rzadziej używane w społeczeństwie mogą pozostawać mniej widoczne w przestrzeni publicznej. Otóż nawet prokonstytucyjne podejście ustawodawcy do regulowania języków nigdy nie będzie w stanie uwzględnić całej różnorodności językowej społeczeństwa. Wobec tego bardziej adekwatnym,

136 T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education...*, s. 5. Nawet bogaty katalog języków uznanych i aktywnie promowanych przez państwo niekoniecznie przyczyni się do rozwiązania problemu językowego w społeczeństwie; tak samo jak brak konstytucyjnych regulacji dotyczących języków nie oznacza, że kwestia języka nie będzie uważana za problem.

137 Ibidem, s. 369.

138 Ibidem, s. 316.

139 Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 ze zm.).

58:6765308318

uniwersalnym i neutralnym środkiem ochrony przed marginalizacją języków powinny być prawa językowe[140].

Podejmowane są więc próby stworzenia uniwersalnego instrumentu ochrony języka i praw językowych jednostki – w przeciwieństwie do koncepcji ochrony poszczególnych języków (np. uwieńczonej w ustawie zasadniczej). W pewnym sensie pomysł ten jest odpowiedzią na traktowanie języków (niepaństwowych) przez władze lub siły polityczne jako problemu, a także rozwiązaniem mającym na celu powstrzymanie nieustannego wymierania języków na świecie. Zazwyczaj mówi się o trzech zasadniczych podejściach do praw językowych, tj. o nastawieniu na:

– prawa języka,
– prawa jednostki,
– prawa społeczności[141].

Mówiąc o prawach języka, rozpatruje się język z punktu widzenia ekolingwistyki, tzn. w swej istocie jest to szereg działań, które mają na celu uznanie języka jako takiego przez społeczeństwo i jego zachowanie przez państwo. Druga kategoria to prawa jednostki pragnącej używać określonego języka. Trzecia – to prawa konkretnej grupy ludzi do używania danego języka lub języków. Ostatnie dwie grupy (tzn. prawa jednostki i prawa zbiorowości) nawiązują do ujmowania praw językowych w obrębie koncepcji praw człowieka. W pierwszej kolejności warto podkreślić, że prawa jednostki nie posiadają ujednoliconej definicji w literaturze przedmiotu, w związku z czym znaczenie tego pojęcia zależy od przyjętych założeń metodologicznych i ideologicznych[142]. W pracach naukowych często zwraca się uwagę na brak spójnego podejścia do rozumienia praw człowieka, zwłaszcza w kwestii ustalenia, jakie prawa powinny tworzyć ich katalog, jakie ograniczenia są dopuszczalne oraz co stanowi źródło praw jednostki. Są to zagadnienia wieloaspektowe, silnie

140 T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Human Rights*, in: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, ed. C.A. Chapelle, Blackwell, Malden 2013 [e-book, pdf], s. 1–8, https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0717.

141 Ibidem.

142 Por. np. P. Brzuszczak, *Prawa człowieka z perspektywy Azji Południowo-Wschodniej w świetle koncepcji „azjatyckich wartości"*, „Sprawy Międzynarodowe" 2020, t. 73, nr 1, s. 115–134, https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.1.01; J. Kacprzak, *Regulacje i standardy dotyczące praw człowieka w biznesie – nowa perspektywa pracy w XXI wieku*, „Zoon Politikon" 2018, nr 9, s. 22–48, https://doi.org/10.4467/2543408XZOP.18.018.10513.

59:9766857946

powiązane z dziedzinami takimi jak filozofia, nauki humanistyczne, medycyna i politologia[143].

Ze względu na tematykę niniejszej książki nie jest konieczne szczegółowe przedstawienie istoty praw jednostki. Niemniej, aby móc kontynuować rozważania, należy wprowadzić kilka założeń[144]. Po pierwsze, na potrzeby tego opracowania przyjmuje się, że prawa jednostki stanowią uniwersalną koncepcję, która nie może być zawłaszczona przez żadną kulturę, religię ani ideologię. Tym samym pozbawione sensu jest omawianie „zachodniego" czy „wschodniego" podejścia do praw człowieka[145]. Po drugie – co wiąże się z powyższą tezą – każdej jednostce ludzkiej przysługują prawa, które wywodzą się z jej godności; prawa te zatem mają charakter powszechny, niezbywalny, przyrodzony, nienaruszalny, naturalny oraz niepodzielny[146]. Prawo jednego człowieka kończy się tam, gdzie zaczyna się prawo innego[147]. Po trzecie, o prawach człowieka

143 Zob. B. Wojciechowski, *Prawa człowieka...*, s. 239–240, 242–245.

144 Przyjęte założenia mają umocowanie przede wszystkim w międzynarodowych aktach prawnych, takich jak Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (które szczegółowo zostaną opisane w rozdziale trzecim). Dokumenty te stanowią formalne źródło normatywne potwierdzające uniwersalność i niezbywalność praw człowieka. Należy jednak podkreślić, że choć autor przyznaje zasadnicze znaczenie wyżej wymienionym międzynarodowym aktom prawnym, nie jest to jedyny nurt w literaturze przedmiotu. Istnieje również szerszy zakres badań, poświęconych analizie problematyki praw jednostki z różnych perspektyw teoretycznych i metodologicznych. Tytułem przykładu można wskazać analizy relacji między prawem Stanów Zjednoczonych a prawem międzynarodowym, które ukazują dualistyczną naturę systemu amerykańskiego. W efekcie ratyfikowane umowy międzynarodowe co do zasady nie mają mocy prawnej w USA bez dodatkowego umocowania w formie ustawy federalnej. Zob. np. S.M. Ray, *Domesticating International Obligations: How to Ensure U.S. Compliance with the Vienna Convention on Consular Relations*, „California Law Review" 2003, vol. 91, no. 6, s. 1729–1771, https://doi.org/10.15779/Z38S993.

145 Przykładowo Bartosz Wojciechowski podobnie odrzuca podejście, które polega na postrzeganiu praw człowieka jako części kultury zachodniej. Zob. B. Wojciechowski, *Prawa człowieka...*, s. 239–240, 242–245.

146 J. Hersch, *Human Rights in Western Thought: Conflicting Dimensions*, in: *Philosophical Foundations of Human Rights*, eds. A. Diemer et al., United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris 1985, s. 132.

147 Zasadę tę sformułował Alexis de Tocqueville. Zob. K. Wieczorek, *Wolność – przywilej czy powinność?*, w: *Uwarunkowania wolności – refleksje w setną rocznicę odzyskania niepodległości*, Polska Akademia Nauk – Oddział w Poznaniu, Poznań 2019, s. 53.

60:5485859530

w ujęciu normatywnym[148] będzie się mówić na podstawie katalogu zdefiniowanego na poziomie uniwersalnego (ONZ) oraz europejskiego systemu ochrony tych praw (tj. rozwiązań funkcjonujących w ramach Rady Europy i Unii Europejskiej), jak również na podstawie rozwiązań występujących w prawodawstwie krajowym. W rezultacie normatywne rozumienie praw człowieka odnosi się do ustabilizowanej terminologii, wyznaczonego katalogu tych praw (np. większość praw jednostki jest wywodzona z poszczególnych aktów prawa międzynarodowego publicznego)[149] oraz ściśle określonego kręgu instytucji zajmujących się ich ochroną.

Niemniej trudno uznać, że większość koncepcji dotyczących praw językowych reprezentuje podejście normatywne, gdyż jeśli spróbujemy znaleźć definicję tych praw, pojawi się poważny problem – ani w teorii politycznej, ani w filozofii bądź w socjolingwistyce nikt takowej nie formułuje wystarczająco precyzyjnie. Najpowszechniejsza definicja określa prawa językowe jako grupę praw związanych z używaniem języka[150]. Z jednej strony ma ona swoje ograniczenia, bo nie obejmuje praw w stosunku do samego języka (np. można po prostu nie uznać istnienia danego języka i w efekcie wyłączyć go spod ochrony prawnej)[151]. Z drugiej strony w przytoczonej definicji nie podaje się ani żadnej klasyfikacji proklamowanych praw, ani podmiotów, którym się one należą. Zdaniem Xabiera Arzoza brak katalogu praw

148 To znaczy, że prawa człowieka są pojmowane jako standardy dotyczące oczekiwanego traktowania jednostek (lub grup ludzi, osób prawnych) przez państwa i organizacje międzynarodowe. Obejmują różne obszary życia, w których działania lub zaniechania władz publicznych mogą potencjalnie lub rzeczywiście wpływać na sferę osobistą i/lub społeczną tych osób. Zob. M. Barczewski, *Prawa człowieka*, w: *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, red. M. Balcerzak, S. Sykuna, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 349.

149 W systemie Narodów Zjednoczonych na podstawę praw człowieka składają się: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. i oba pakty z 1966 r.: Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, opisane w rozdziale trzecim. Ich rangę oddaje tradycyjna pisownia wszystkich członów tych nazw dużymi literami.

150 X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms*, „European Public Law" 2009, vol. 15, no. 4, s. 541, https://doi.org/10.54648/EURO2009039.

151 Dla przykładu, język rusiński władze ukraińskie oraz większość tamtejszych naukowców postrzegają jako dialekt języka ukraińskiego. Zob. Л. Белей, *Мовне очуднення...*, s. 19–31. Jednakże według twórców *Ethnologue* jest on odrębnym językiem. *Ethnologue* to projekt, który ma na celu rejestrowanie rzadziej używanych języków; w efekcie współpracy jego autorów z Międzynarodową Organizacją Normalizacyjną (ISO) powstał międzynarodowy standard klasyfikacji językowej ISO 639-3. Zob. *Ethnologue*, https://www.ethnologue.com/language/rue [dostęp: 5.05.2022].

61:2557085101

negatywnie wpływa na obecność tego pojęcia w prawoznawstwie[152]. Zatem ideą praw językowych można łatwo manipulować – chociażby podejmować działania na rzecz ochrony zagrożonych języków, ale równocześnie ignorować humanitarną istotę praw jednostki. Poza tym niejasność owej definicji pozwala na wybiórczą lub w całości błędną interpretację praw językowych. Przykładem niech będzie zakaz używania pewnego języka w celu ochrony innego, zagrożonego (takie etnocentryczne podejście do polityki językowej ilustruje przypadek Estonii)[153].

W niniejszej monografii przede wszystkim będzie mowa o prawach językowych jako prawach człowieka, czyli o przyrodzonych prawach osoby służących do realizacji jej pragnienia lub potrzeby używania określonego języka w sferze publicznej lub prywatnej. W takiej sytuacji powinno się wskazać ich granice i instrumentarium ochrony oraz sformułować ich katalog. Tych kwestii nie rozpatrują już przedstawiciele teorii politycznej ani socjolingwiści, dlatego też należy podjąć taką próbę.

1.2.4. Język jako źródło

Kategoria „język jako źródło" pozwala zrozumieć wartość języka dla jednostki oraz cenność jej doświadczenia językowego dla społeczeństwa[154] – i to istotnie poszerza horyzonty, gdy próbuje się ustalić katalog praw jednostki związanych z językiem. Współczesna myśl ekonomiczna określa język jako tzw. *free good* (pol. 'wolne dobro' albo 'bezpłatny towar') i analizuje ten fenomen z perspektywy równych możliwości oraz efektywności gospodarczej obywateli[155]. Z tego punktu widzenia można rozpatrywać prawa związane z językiem jako kategorię praw czwartej generacji, pojmowanych w kontekście *Industry 4.0*[156]. Chociaż czwarta fala industrializacji jest rozumiana

152 X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms...*, s. 542–545.

153 D. Kochenov, V. Poleshchuk, A. Dimitrovs, *Do Professional Linguistic...*, s. 137–170.

154 Innymi słowy: chodzi o to, czy społeczeństwo postrzega umiejętności posługiwania się językami jako zaletę osobistą i społeczną. Zob. R. Ruíz, *Reorienting...*, s. 157.

155 A. de Swaan, *The Unequal Exchange of Texts in the World Language System*, in: *Bridging Linguistics and Economics*, eds. C.B. Vigouroux, S.S. Mufwene, Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 204, https://doi.org/10.1017/9781108783101.009.

156 Ch. Soh, D. Connolly, S. Nam, *Time for a Fourth Generation of Human Rights?*, United Nations Research Institute for Social Development, 1.03.2018, https://www.unrisd.org/en/library/blog-posts/time-for-a-fourth-generation-of-human-rights [dostęp: 21.01.2021].

62:7277698239

jako czynnik, który sprzyja pojawieniu się kolejnych praw ekonomicznych, to koncept *global interconnectedness* (pol. 'globalne wzajemne powiązania') stwarza warunki do włączenia elementu komunikacyjnego do tych nowych ram. Dodatkowo nowoczesne metody nauczania, takie jak *translanguaging* i *code-switching*, traktują języki ucznia jako wartościowe zasoby wspierające organizację skutecznego procesu nauczania. Oznacza to, że ojczysty język ucznia jest ceniony i wykorzystywany jako pomoc w edukacji[157]. Możliwość wyboru języka komunikacji zatem stanowi zasadniczą koncepcję, wokół której można budować poszczególne prawa językowe.

Konkluzje

W niniejszym rozdziale omówiono najważniejsze teorie dotyczące języka. Przedstawiono trzy główne perspektywy jego pojmowania, skoncentrowane kolejno na aspektach gramatycznych, semantycznych oraz pragmatycznych. Przy badaniach przez prymat gramatyki, semantyki, a nawet pragmatyki staje się jasne, że to, który język będzie przedmiotem analizy, jest co do zasady nieistotne, bo w każdym przypadku pozostaje obiektem badań mieszczącym się w granicach językoznawstwa. Ponadto warto na nowo zastosować ideę generatywności N. Chomsky'ego, w świetle której ludzie stale rozwijają języki, wypełniając je znaczeniami niezbędnymi do komunikacji. Ta teza okazuje się kluczowa, ponieważ pozwala nam stwierdzić, że nie ma czegoś takiego jak hierarchia językowa. Wszystkie języki przekazują znaczenia w stopniu wystarczającym dla swoich użytkowników. Aby rozważać zagadnienie zaspokajania potrzeb komunikacyjnych jednostki, opowiedzieć się należy za dwuwarstwowym postrzeganiem języka naturalnego. Jego definicja bowiem ma charakter złożony – pojęcie „język" rozumiemy w kontekście:

- personalnym – jako każde narzędzie komunikacji, które zawiera strukturę, znaczenia słów i zdań oraz uwzględnia kontekst i intencje komunikacyjne w celu przekazywania przez jednostkę sensu i znaczenia innym osobom; kod językowy, z którym utożsamia się jednostka i który umożliwia jej skuteczną komunikację międzyludzką;
- społecznym – jako każde narzędzie komunikacji używane przez grupę osób, które identyfikują się z nim jako swoim podstawowym, naturalnym kodem komunikacyjnym.

157 S. Vogel, O. García, *Translanguaging...*

63:2072208920

Takie podejście ma duże znaczenie dla nauk prawnych, w szczególności dla badań regulacji językowych, gdyż przekształca perspektywę w planowaniu polityki w tej dziedzinie. Tworząc jakiekolwiek przepisy dotyczące języka, trzeba uwzględnić interesy jego użytkowników. To wymaga zaawansowanych strategii, które prowadziłyby do przestrzegania praw językowych przysługujących jednostce, a nie tylko zbiorowości, oraz do odrzucenia ograniczonego rozumienia praw językowych wyłącznie w kontekście statusu prawnego mniejszości narodowych.

Powinno się jednak zaakceptować stanowisko, że istnienie języka w domenie publicznej zależy od istnienia grupy społecznej zainteresowanej jego używaniem. Grupy społeczne mogą się tworzyć również na podstawie wspólnego języka, bez konieczności dzielenia korzeni kulturowych czy etnicznych. W takim przypadku właśnie utożsamianie się członków grupy z pewnym językiem – a nie z pochodzeniem czy kulturą – staje się zasadniczym czynnikiem, który ją definiuje. W świetle powyższego można stwierdzić, że taka grupa społeczna nie musi być etnicznie ani kulturowo homogeniczna.

Przyjąć więc trzeba, że prawa językowe zaliczają się do kategorii praw podstawowych, które przysługują każdemu, kto identyfikuje się z określonym językiem naturalnym. Nie musi on stanowić języka urzędowego danego kraju ani też należeć do katalogu języków wyodrębnionych w danym społeczeństwie i funkcjonujących w nim jako np. języki mniejszości narodowych. Za naturalne prawo jednostki trzeba zatem uznać prawo do posługiwania się wybranym przez nią narzędziem skutecznej komunikacji, i to nie tylko w najbliższym, prywatnym otoczeniu, lecz także w przestrzeni społecznej.

W rezultacie taka definicja języka umożliwia stworzenie minimalnego katalogu praw językowych, który składa się z dwóch kategorii: praw jednostki i praw zbiorowości. Te pierwsze obejmują podstawowe elementy swobody wypowiedzi jako sposobu samorealizacji człowieka, takie jak wolność wyboru środka i formy komunikacji, których z zasady nie należy ograniczać. Kolejnym prawem językowym jednostki jest prawo do komunikowania się w zrozumiałym przez siebie języku, co powinno być regułą we wszelkich usługach publicznych, aby zapewnić do nich równy dostęp i nie wykluczać żadnej grupy społecznej. Państwa powinny więc zadbać o równy dostęp do edukacji, bezpieczeństwa publicznego i programów społecznych. Stanowi to wyzwanie dla polityki publicznej i wymaga dalszych badań, które pozwolą opracować metody zagwarantowania odpowiedniej wielojęzyczności w administracji i pogodzenia takich praktyk z interesem jednostki. Dla państwa realizacja tego prawa jawi się jako

64:8504813756

proces dynamiczny. Coraz częstsze powszechne migracje powodują, że języki oraz sposoby ich użycia będą musiały się zmieniać i efektywnie dostosowywać do przeobrażającej się rzeczywistości.

Natomiast wśród praw zbiorowości najważniejsze jest metaprawo do autopromocji, które zależy od działań publicznych podejmowanych przez daną zbiorowość i tym samym przybiera charakter starań o zagwarantowanie jej określonych praw w społeczeństwie w ramach Ruízowskich kategorii „język jako prawo" oraz „język jako źródło".

Ważne kryterium różnicujące prawa językowe na kolektywne i indywidualne stanowi aspekt kulturowy i polityczny. W kontekście praw zbiorowych przeważa dążenie wspólnoty do instytucjonalizacji jej pierwszego języka. Głównym celem każdej takiej grupy społecznej jest osiągnięcie trwałej silnej pozycji politycznej i kulturowej w społeczeństwie. Promowanie swojego języka pierwszego to tylko jedna z form prób jej uzyskania. W praktyce uznanie praw, w tym językowych, określonej grupy w społeczeństwie sprowadza się do nadania jej przez państwo statusu mniejszości narodowej lub etnicznej (np. uznanie przez Rzeczpospolitą Polską kaszubskiego za język regionalny w 2005 r.) bądź nawet statusu wspólnoty współtworzącej państwo (np. wspólnota frankofonów w Kanadzie).

65:1551092086

2. Pojęcia praw językowych, multicentryczności systemu prawa oraz beneficjenta ochrony międzynarodowej

Uwagi wprowadzające

Ustalenia przedstawione w poprzednim rozdziale, odnoszące się do struktury oraz roli języka w społeczeństwie, szczególnie w kontekście minimalnego katalogu praw językowych (PJ), wymagają dalszego uzasadnienia. Będzie ono oparte na analizie literatury przedmiotu dotyczącej praw językowych. W związku z tym najpierw zostaną omówione dwa sposoby ich pojmowania:

– koncepcja praw językowych według językoznawców (m.in. Tove Skutnabb-Kangas i Roberta Phillipsona) jako najbardziej znane w nauce podejście do ich definiowania;
– podejście prawne, opracowane, jak sama nazwa wskazuje, przez przedstawicieli nauk prawnych.

Połączenie tych dwóch podejść pozwala na pełniejsze zrozumienie natury praw językowych, ich znaczenia społecznego oraz sposobów, w jakie się je interpretuje i egzekwuje. W aspekcie prawnym broniona będzie teza, że ponieważ są one prawami jednostki i zbiorowości, mają uniwersalny (ponadpaństwowy) charakter. Postawione zostanie również pytanie o zasadność podziału na prawa językowe człowieka i prawa językowe *sui generis*.

W niniejszym rozdziale konieczne jest także przedstawienie fenomenu multicentryczności systemu prawa, zasadniczo (niewyłącznie) pojmowanej jako multicentryczność szeroko rozumianego systemu źródeł prawa. Katalog i treść praw beneficjentów ochrony międzynarodowej (BOM) wyznaczają bowiem akty prawne o różnym charakterze, różnej mocy obowiązującej i różnym zasięgu terytorialnym, pochodzące w dodatku z różnych – krajowych i międzynarodowych (uniwersalnych i europejskich) – ośrodków decyzyjnych. Kwestię tę należy więc postrzegać przez pryzmat „geometrii trzech płaszczyzn": prawa międzynarodowego, prawa europejskiego oraz prawa krajowego Rzeczypospolitej Polskiej.

66:1021804496

W konsekwencji zarysowana tu zostanie istota multicentryczności systemu prawa oraz podstawowa klasyfikacja tego zjawiska, wyrażająca się w podziale na multicentryczność wewnętrzną (*internal multicentrism*), multicentryczność mieszaną (*mixed multicentrism*) oraz multicentryczność zewnętrzną (*external multicentrism*). Ustalenia te pozwolą przedstawić w perspektywie multicentrycznej źródła praw BOM, które zostaną przeanalizowane w kolejnych rozdziałach.

Dominujący w monografii aspekt podmiotowy też wymaga uwagi, ponieważ analiza poszczególnych praw językowych bez precyzyjnego zdefiniowania beneficjentów ochrony międzynarodowej nie byłaby możliwa w ramach jednego opracowania. Z tego powodu niezbędne jest stworzenie definicji BOM adekwatnej do celów niniejszego studium, a tym samym precyzującej kontekst podmiotowy, w którym będą rozpatrywane konkretne prawa językowe.

2.1. Definicja i katalog praw językowych jednostki oraz zbiorowości w wybranych pracach socjolingwistów i prawników

2.1.1. Prawa językowe jako prawa grupy etnicznej a uniwersalne podejście do praw językowych

Stworzenie praw odpowiadających na potrzeby i pragnienia jednostki albo grupy w zakresie używania wybranego języka niewątpliwie mogłoby zapewnić ochronę języków i ich użytkowników w każdym społeczeństwie. Według Xabiera Arzoza prawa językowe w literaturze przedmiotu są często definiowane w sposób niejasny (o czym już wspomniano w pierwszym rozdziale)[1]. To stwarza dodatkowe ryzyko błędnego stosowania takiego określenia i nie przyczynia się do ich wdrażania w międzynarodowym, regionalnym i krajowym porządku prawnym. Należy zatem uważnie przyjrzeć się ideom dotyczącym praw językowych.

Posługując się analizami z dziedziny nauk społecznych i humanistycznych, można wyłonić kilka koncepcji owych praw. Pierwsza cechuje się pojmowaniem

1 X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms*, „European Public Law" 2009, vol. 15, no. 4, s. 541–574, https://doi.org/10.54648/EURO2009039.

67:2390402484

ich w kontekście statusu prawnego poszczególnych grup etnicznych[2]. Tym samym rozumienie praw językowych sprowadza się raczej do określenia praw (lub konkretnego prawa) w ujęciu *stricte* etnocentrycznym[3] (np. próby obrony prawa Niemców do zakładania szkół niemieckojęzycznych we Francji po II wojnie światowej). Takie podejście nie nawiązuje zatem do jakiegokolwiek powszechnego prawa ani prób systematyzacji katalogu PJ na poziomie międzynarodowym bądź ustalenia uniwersalnego wzorca tych praw. W pracach powstałych w ramach omawianego podejścia autorzy nie prowadzą analizy, by udzielić odpowiedzi na zasadnicze pytanie: „Czym tak naprawdę są prawa językowe?", ponieważ znaczenie PJ jest dla nich jasne. Problem braku akceptacji pewnej grupy społecznej (np. Niemców we Francji) albo kwestia prawidłowego

2 Już w czasach Ligi Narodów uwypuklono potrzebę ochrony interesów mniejszości językowych oraz rasowych i religijnych w prawie międzynarodowym. Zob. szerzej: M.S. McDougal, H.D. Lasswell, L. Chen, *Freedom from Discrimination in Choice of Language and International Human Rights*, „Southern Illinois University Law Journal" 1976, vol. 1, no. 1, s. 151–174. Jednak biorąc pod uwagę, że książka dotyczy okresu po II wojnie światowej, należy przedstawić najważniejsze prace naukowe powstałe po uchwaleniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (1948) przez Zgromadzenie Ogólne ONZ.

3 W większości starszych prac PJ rozumie się (1) jako zdefiniowane w konstytucji prawa poszczególnych grup będących *pars principalis* społeczeństwa, a zatem głównych beneficjentów polityk publicznych; innymi słowy: uprzywilejowana pozycja takich grup nie jest ani nie może być kwestionowana, ponieważ domniemywa się, że głównym zadaniem państwa jest czuwanie nad ich dobrobytem, choć pojawia się pytanie o stosowanie języków tych grup w sytuacjach, które nie są uregulowane w prawodawstwie krajowym; (2) jako prawa społeczności nieuznawanych przez państwo za odrębne kulturowo bądź językowo od większości społecznej (np. mniejszości narodowe). Sposób (1) – zob. R.W. Kerr, *Regina v. Murphy and Language Rights Legislation*, „University of New Brunswick Law Journal" 1970, no. 20, s. 35–48; F.R. Scott, *Language Rights and Language Policy in Canada*, „Manitoba Law Journal" 1971, vol. 4, no. 2, s. 243–257 – autorzy rozumieją prawa językowe jako prawa frankofonów i anglofonów do posługiwania się językiem francuskim lub angielskim w instytucjach publicznych (np. w sądach), usankcjonowane w Konstytucji Kanady oraz na poziomie prawodawstwa prowincji; analogicznie w przypadku Szwajcarii – zob. J. Paradis, *Language Rights in Multicultural States: A Comparative Study*, „The Canadian Bar Review" 1970, vol. 48, no. 4, s. 651–697. Sposób (2) – zob. Y. Bilinsky, *Education of the Non-Russian Peoples in the Soviet Union*, „Comparative Education Review" 1964, vol. 8, no. 1, s. 78–89; J. Ornstein, *Africa Seeks a Common Language*, „The Review of Politics" 1964, vol. 26, no. 2, s. 205–214, https://doi.org/10.1017/S0034670500004745; R.H. McNeal, *Lenin's Attack on Stalin: Review and Reappraisal*, „American Slavic and East European Review" 1959, vol. 18, no. 3, s. 295–314, https://doi.org/10.2307/3004128 – w każdym artykule podkreśla się problem braku autonomii poszczególnych grup etnicznych lub przedstawia się zarys zagadnienia autonomii już nadanej uznanym przez państwo grupom etnicznym.

68:7752666799

stosowania przepisów konstytucji w zakresie pozycji języków w społeczeństwie są dla takich badaczy ważniejsze niż ontologia. Można więc sformułować wniosek, że najpierw zjawisko praw językowych rozumiano ściśle w kontekście praw i obowiązków wyodrębnionej grupy społecznej (najczęściej etnicznej).

Już w latach 70. XX w. uwypuklił się trend wychodzenia poza granice pojmowania PJ jako praw poszczególnych mniejszości narodowych. Na przykład Heinz Kloss[4] oraz Albert Verdoodt[5] spróbowali poszerzyć katalog podmiotów kolektywnych (typu ludy tubylcze czy migranci – tzn. przedstawiciele fal migracyjnych, którzy dołączyli do młodych społeczeństw Nowego Świata), które powinny mieć zagwarantowane prawa językowe. W 1976 r. pracownicy Szkoły Prawa Yale (Yale Law School w USA) w artykule *Freedom from Discrimination in Choice of Language and International Human Rights*[6] dokonali prawdopodobnie pierwszej powojennej rewizji problematyki językowej w kontekście praw człowieka, wprowadzając do nauki prawa międzynarodowego publicznego pojęcia dyskryminacji na gruncie językowym oraz wolności językowej[7]. Dyskryminacja ta jest pojmowana przez pryzmat zasady niedyskryminacji proklamowanej w formie niedopuszczalnej podstawy różnicowania (np. ze względu na język) w art. 2 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. (PDPC)[8]. Autorzy wskazanego opracowania precyzyjnie wymieniają rodzaje dyskryminacji językowej, odpowiadając tym samym na pytanie, na czym ona polega. Do jej możliwych emanacji zaliczają m.in. zmuszanie dzieci do nauki w obcym dla nich języku[9], ograniczenia dotyczące opanowania języków popularnych, np. angielskiego (brak możliwości lub niewystarczające warunki do

4 Autor podjął próbę zmiany perspektywy, co polegało m.in. na postawieniu pytań: „Czy społeczeństwa-kolonizatorzy mogą traktować ludy tubylcze jako mniejszości narodowe?", „Czy katalog praw w przypadku nowo przybyłych powinien być lepiej określony?" oraz „Czy migranci mogą być traktowani jako mniejszości narodowe?". Jest to zatem faktyczne poszerzenie zakresu podmiotów, które winny posiadać prawa językowe. Zob. H. Kloss, *Language Rights of Immigrant Groups*, „International Migration Review" 1971, vol. 5, no. 2, s. 250–268, https://doi.org/10.1177/019791837100500208.

5 A. Verdoodt, *Les droits linguistiques des immigrants*, Conseil de la langue française, Québec 1985, s. 23.

6 Pol. „Wolność od dyskryminacji w wyborze języka i międzynarodowe prawa człowieka".

7 M.S. McDougal, H.D. Lasswell, L. Chen, *Freedom from Discrimination...*, s. 151–174.

8 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., Biblioteka Sejmowa, https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024].

9 Jest to według empirycznego doświadczenia autorów zagrożeniem dla równych możliwości edukacyjnych, może bowiem przyczyniać się do opóźnienia rozwoju ucznia.

69:1007802088

ich nauki i przyswajania), dyskryminowanie ze względu na tożsamość (jeśli jednostka uważa język za część samoidentyfikacji)[10], brak dostępu do nauki tzw. *elite language*[11], dyskryminację poprzez arbitralne zróżnicowanie (tzn. wymogi w zakresie posługiwania się określonym językiem)[12]. Z kolei swoboda językowa to kategoria, która ma dwa przejawy:

– wolność od dyskryminacji (negatywny aspekt realizacji wolności),
– wolność dostępu do języka (pozytywny aspekt realizacji wolności).

W myśl omawianej koncepcji wolność dostępu do języka jest elementem skonstruowanej w PDPC podstawowej zasady swobody wyboru[13]. Zatem wolność ta pośrednio lub bezpośrednio jest elementem prawa do skutecznego środka odwoławczego (art. 8), prawa do poszanowania rodziny, domu i korespondencji (art. 12), prawa do swobody religijnej (art. 18), wolności opinii i wypowiedzi (art. 19), prawa do nauki (art. 26) oraz prawa do swobodnego uczestniczenia w życiu kulturalnym społeczeństwa (art. 27). Oto poszczególne prawa, które są bezpośrednią realizacją wolności dostępu do języka[14].

W 1980 r. ukazało się studium Mali Tabory *Language Rights as Human Rights*[15]. Autorka zdefiniowała swobodę wyboru języka jako „czynność publiczną", która powinna zostać zrealizowana za pośrednictwem katalogu praw językowych, przedstawionych w dodatku jako immanentna część praw człowieka. Wprawdzie badaczka nie podała ich szczegółowej listy, jednakże wskazała, że PJ należy oceniać przez pryzmat wolności wypowiedzi, która nie może się urzeczywistnić bez istnienia prawa do jej podstawowego (ale niejedynego) narzędzia – języka.

10 Bez wątpienia nie zawsze język może być postrzegany przez jednostkę jako część kultury, historii albo samoidentyfikacji narodowościowej (tzn. korzystając np. z języka angielskiego codziennie, nie obowiązkowo, jednostka odnosi się do pewnej grupy etnicznej posługującej się tym językiem).

11 Chodzi o język większości społecznej albo język, za pomocą którego sprawuje się władzę (np. angielszczyzna w Indiach).

12 Taką tezę można interpretować w ten sposób, że instytucje społeczne (zarówno publiczne, jak i prywatne) mogą stawiać jednostkom wymóg znajomości języka (np. urzędowego), co *de facto* zwiększa nierówność w społeczeństwie, dzieli je bowiem na „swoich" i „cudzych".

13 M.S. McDougal, H.D. Lasswell, L. Chen, *Freedom from Discrimination...*, s. 164.

14 Ibidem.

15 M. Tabory, *Language Rights as Human Rights*, „Israel Yearbook on Human Rights" 1980, vol. 10, s. 167–223, https://doi.org/10.1163/9789004422919_008. Pol. „Prawa językowe jako prawa człowieka".

70:6757605525

Przywołane koncepcje powstały w efekcie prac przedstawicieli *think tanków*[16] z dziedzin pokrywających się z zainteresowaniami nauk prawnych, a kompetencje owych ekspertów nie obejmują zagadnień językoznawczych. W rezultacie opracowania te zawierają domysły i uproszczenia w warstwie teoretycznej, zwłaszcza w odniesieniu do praktycznych zagadnień językowych, co można uznać za ich niedostatek.

2.1.2. Prawa językowe w ujęciu Tove Skutnabb-Kangas: prawa językowe *sui generis* a prawa językowe człowieka

W niniejszym podrozdziale przeanalizowane zostaną idee w zakresie praw językowych wywodzące się z językoznawstwa oraz dziedzin pokrewnych, ze szczególnym uwzględnieniem dorobku Tove Skutnabb-Kangas, publikacje owej autorki mają bowiem kluczowe znaczenie dla sposobu ustalania katalogu tych praw. Będąc profesorem lingwistyki i pedagogiki na Uniwersytecie Åbo Akademi w Turku (Finlandia), poświęciła ona ponad trzy dekady pracy naukowej i dydaktycznej zagadnieniom takim jak dwujęzyczność oraz ochrona języków mniejszości. Jej kariera obejmowała również stanowiska akademickie za granicą, w tym w Harvard Department of Nordic Languages w Stanach Zjednoczonych, gdzie T. Skutnabb-Kangas miała możliwość badania języków nordyckich w społeczeństwie anglojęzycznym.

Idee wskazanej autorki wywarły istotny wpływ na rozwój koncepcji praw językowych, chociażby ze względu na nowatorskie podejście wprowadzające na ich grunt uniwersalizm. Nie użyła ona pojęcia praw językowych jako pierwsza, jednak dookreśliła ten termin i włączyła go w dyskusję naukową nad edukacją dzieci należących do mniejszości. Najważniejszą cechą podejścia T. Skutnabb-Kangas do PJ jest to, że badaczka nie postrzega ich w odniesieniu do specyficznej sytuacji społecznej poszczególnych mniejszości w określonych państwach (np. Niemców we Francji czy Szwedów w Finlandii), lecz jako integralną część uniwersalnego katalogu praw przysługujących każdej mniejszości. Z kolei „mniejszość" jest definiowana w ramach omawianej koncepcji jako „grupa ludności liczebnie mniejsza od reszty populacji kraju, której członkowie mają wspólne cechy etniczne, religijne lub językowe różniące się od cech reszty społeczeństwa i kierują się, choćby nie całkiem świadomie, wolą ochrony swojej kultury,

16 Ang. *think tanks* (dosł. 'zbiorniki myśli') – instytucje, które zajmują się badaniami i analizami spraw publicznych.

71:5740452993

tradycji, religii lub języka [...]"[17]. Takie ujęcie koliduje z ustaleniem mniejszości narodowych w formie katalogu przez *gros* państw – tzn. gdy ich lista jest zamknięta i zapisana w aktach prawa krajowego. Nadto w swoim późniejszym dorobku naukowym T. Skutnabb-Kangas doprecyzowała pojęcie mniejszości poprzez wskazanie, że jednostka nie musi spełnić przesłanki obywatelstwa, by móc kwalifikować się jako przedstawiciel mniejszości w określonym państwie[18]. W ten sposób wprowadziła egzodefinicję[19], która pozwala rozpatrywać każdą grupę mniejszościową identyfikującą się z danym językiem lub językami, także migrantów, jako beneficjentów katalogu praw językowych.

W związku z tym, że badania T. Skutnabb-Kangas są mocno zakorzenione w obszarze pedagogiki oraz językoznawstwa stosowanego, argumentacja przemawiająca za koniecznością wyposażenia grup mniejszości w katalog PJ opiera się głównie na wynikach analizy efektywności realizacji programów edukacyjnych w szkołach publicznych przez uczniów należących do takich mniejszości. W latach 80. XX w. wskazana autorka zajmowała się problematyką asymilacji przymusowej dzieci imigrantów i mniejszości narodowych (zwłaszcza fińskiej) w Szwecji[20]. W badaniach wyróżniła trzy rodzaje programów edukacyjnych pod względem podejścia do języka nauczania w szkolnictwie obowiązkowym występujące na całym świecie:

– program zanurzenia (*immersion programme*),
– program wrzucenia w język (*submersion programme*), tzw. program „płyń lub giń",
– program nauczania w języku ojczystym (*mother tongue medium programme*).

Aby właściwie zrozumieć wymienione koncepcje, należy wprowadzić rozróżnienie, które wykorzystuje T. Skutnabb-Kangas w swoich pracach, badaczka posługuje się bowiem dwiema kategoriami: L1 to język ojczysty dziecka, czyli

17 T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic Human Rights*, in: *The Handbook of Linguistic Human Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, John Wiley & Sons, Oxford 2023, s. 7, https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch1. Podobne rozumienie tej kategorii można odnaleźć w późniejszych pracach wskazanej autorki – zob. Eadem, *Why Aren't All Children in the Nordic Countries Bilingual?*, „Journal of Multilingual & Multicultural Development" 1984, vol. 5, no. 3/4, s. 304, https://doi.org/10.1080/01434632.1984.9994161.

18 Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 9.

19 Tj. definicję stworzoną przez kogoś, kto nie jest członkiem grupy.

20 Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Language in the Process of Cultural Assimilation and Structural Incorporation of Linguistic Minorities*, National Clearinghouse for Bilingual Education, Rosslyn 1979; Eadem, *Why Aren't All...*, s. 301–315.

72:2975822113

język, który zna ono najlepiej, natomiast L2 to którykolwiek inny język, którego dziecko nie zna na takim samym poziomie jak język ojczysty. Otóż programy zanurzenia zostały scharakteryzowane jako programy, w których język L2 pełni funkcję języka nauczania, lecz uczniowie mają swobodę korzystania z języka L1 jako pomocniczego narzędzia wspierającego proces edukacyjny, co też przyczynia się do rozwoju umiejętności komunikacyjnych w owym języku[21].

Z kolei programy wrzucenia w język polegają na wyłączeniu języka L1 z procesu edukacyjnego, gdyż celem jest przymusowe opanowanie języka L2 przez dzieci należące do mniejszości. Tym samym programy te zakładają, że dziecko powinno możliwie szybko przystosować się do nowego środowiska językowego i opanować język, w którym odbywa się nauczanie, nawet kosztem osłabienia biegłości w języku ojczystym[22]. Choć szkoły stosujące takie podejście do uczniów często oferują dodatkowe kursy języka L2 oraz inne formy wsparcia językowego, jednak – jak zaznacza T. Skutnabb-Kangas, przywołując też wyniki badań innych naukowców – programy „płyń lub giń" w większości przypadków przyczyniają się do słabych wyników edukacyjnych dzieci należących do mniejszości[23]. Wielu uczniów zaczyna napotykać trudności w następnych klasach, kiedy wymagana jest zaawansowana biegłość w języku akademickim i kognitywnym, czyli umiejętność posługiwania się językiem L2 jako jedynym narzędziem do rozwiązywania bardziej złożonych, abstrakcyjnych problemów.

Jeśli chodzi o programy nauczania w języku ojczystym, T. Skutnabb-Kangas dodatkowo wyróżniła trzy ich rodzaje:

- programy ukierunkowane na opanowanie wyłącznie języka mniejszości (L1),
- programy mające na celu rozwój wielojęzyczności wśród dzieci mniejszości,
- programy dążące do osiągnięcia wielojęzyczności przez dzieci większości[24].

Podobnie jak programy całkowitego zanurzenia podejście zakładające opanowanie wyłącznie języka L1 zostało scharakteryzowane jako takie, które istotnie ogranicza możliwości dzieci należących do mniejszości narodowych, jego realizacja w szkolnictwie powoduje bowiem izolację grup mniejszościowych od reszty społeczeństwa[25]. W tym kontekście rzeczywiste cele władz państwowych

21 T. Skutnabb-Kangas, *Why Aren't All...*, s. 302–303.

22 Ibidem, s. 303.

23 Ibidem.

24 Ibidem, s. 306–307.

25 Ibidem, s. 307.

73:2153972386

mogą obejmować dążenie do minimalizacji wpływu przedstawicieli mniejszości na życie polityczne i gospodarcze kraju poprzez redukowanie możliwości komunikowania się w języku, który zna politycznie aktywna większość społeczeństwa (np. ograniczenia nauczania języka angielskiego w bantustanach w czasach apartheidu w Republice Południowej Afryki), lub skłanianie migrantów do powrotu do swoich krajów pochodzenia[26].

Wyniki opisanych tu badań empirycznych nad systemami szkolnictwa obowiązkowego stały się później jądrem koncepcji PJ jako praw człowieka, gdyż jasno wskazały, które rozwiązania sprzyjają rozwojowi uczniów ze środowisk mniejszościowych, a które skutkują ich stygmatyzacją. Warto nadmienić, że najnowsze badania nad efektywnością programów edukacyjnych dla dzieci mniejszości potwierdzają wcześniejsze wnioski T. Skutnabb-Kangas. Udowodniono, że uczniowie odnoszą większe korzyści z edukacji prowadzonej w języku ojczystym. Na przykład nawet minimalne włączenie języka L1 do procesu nauczania przyczynia się do wzrostu zaangażowania dziecka[27], ponieważ umożliwia mu zadawanie pytań, wyjaśnianie znaczeń oraz zdobywanie nowej wiedzy i umiejętności za pomocą języka, w którym czuje się najbardziej biegłe[28]. Ponadto wykorzystywanie języka L1 w trakcie nauki sprzyja socjalizacji dzieci mniejszości i wzmacnia ich więzi z rodziną dzięki zwiększeniu aktywnego udziału najbliższego otoczenia w procesie rozwoju dziecka[29]. W literaturze przedmiotu podkreśla się także rewitalizację kultury i języka mniejszości poprzez nauczanie członków tych grup w ich języku[30].

26 Ibidem, s. 307–308.

27 Zob. O. García, A. Lin, *Translanguaging in Bilingual Education*, in: *Bilingual and Multilingual Education. Encyclopedia of Language and Education*, eds. O. García, A. Lin, S. May, Springer, Cham 2016, s. 117–130, https://doi.org/10.1007/978-3-319-02324-3_9-1.

28 Zob. np. M. Greenwood, *Language, Culture, and Early Childhood: Indigenous Children's Rights in a Time of Transformation*, „Canadian Journal of Children's Rights" 2016, vol. 3 no. 1, s. 16–31, https://doi.org/10.22215/cjcr.v3i1.85; S. Disbray et al., *Global Lessons: Indigenous Languages and Multilingualism in School Programs*, First Languages Australia, Canberra 2018 [e-book, pdf], s. 8–9, https://www.firstlanguages.org.au/global-lessons [dostęp: 5.06.2024].

29 Zob. R. Phillipson, *Language Policy Implications of „Global" English for Linguistic Human Rights*, in: *The Handbook of Linguistic Human Rights...*, s. 154–155, https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch9; L. Lee-Hammond, E. Jackson-Barrett, *Indigenous Children's Linguistic Rights in the 21st Century: Intentions and Tensions in Practice*, „International Journal of Early Childhood" 2019, vol. 51, s. 309, https://doi.org/10.1007/s13158-019-00251-6.

30 Szczególnie istotne efekty obserwuje się w przypadku edukacji dzieci w szkołach podstawowych. Zob. L. Lee-Hammond, E. Jackson-Barrett, *Indigenous Children's Linguistic Rights...*, s. 306.

74:7868970811

W kontekście dwujęzycznych programów edukacyjnych[31] badania potwierdzają, że przedstawiciele mniejszości, którzy uczą się w dwóch językach (L1 i L2), osiągają lepsze wyniki na egzaminach z języka L2 niż ci, którzy uczęszczają do szkół realizujących programy wyłącznie w języku L2 (tzw. programy wrzucenia w język zgodnie z terminologią T. Skutnabb-Kangas)[32]. Podobnie w przypadku nauczania wybranych przedmiotów (np. matematyki) w dwóch językach (lub tylko w języku L1) uczniowie należący do mniejszości osiągają lepsze wyniki na egzaminach niż ci, którzy realizują programy szkolne jedynie w języku L2[33]. Ponadto są wyraźne dowody na to, że edukacyjna polityka językowa powinna spełniać wymagania dotyczące języków preferowanych przez uczniów ze środowisk mniejszościowych: już w 2001 r. istniało ponad 150 badań, które pokazują, że dzieci mogą rozwinąć większą elastyczność w myśleniu i bardziej zaawansowane umiejętności czytania i pisania dzięki dwujęzycznemu lub wielojęzycznemu przetwarzaniu informacji za pomocą języka(-ów), którym(i) posługują się ich rodzice, i innych języków szkolnictwa[34]. Dlatego – ze względu na pozytywny związek między efektywnością nauki, przekazywaniem tradycji i budowaniem więzi rodzinnych ucznia a poziomem zaadaptowania języka ojczystego w szkolnictwie – w pracach naukowych z zakresu PJ autorstwa T. Skutnabb-Kangas oraz innych językoznawców, pedagogów i socjolingwistów dominuje pogląd, zgodnie z którym edukację w języku ojczystym mniejszości należy uznać za przyrodzone prawo człowieka[35].

---

31 Nie ma jednolitego podejścia do programów dwujęzycznych (bilingwalnych), ale można wydzielić dwa sposoby ich pojmowania, które występują w literaturze przedmiotu. Zgodnie z pierwszym są to programy mające „na celu rozwijanie kompetencji dwujęzycznych (lub wielojęzycznych) poprzez wykorzystanie dwóch (lub większej liczby) języków jako narzędzia przekazywania wiedzy w znaczącej części programu nauczania" – E. Bialystok, *Bilingual Education for Young Children: Review of the Effects and Consequences*, „International Journal of Bilingual Education and Bilingualism" 2016, vol. 21, no. 6, s. 667, https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1203859. Natomiast z drugiej strony programy dwujęzyczne w szkolnictwie mogą być też pojmowane jako nauczanie uczniów, którzy nie posługują się językiem L2, czytania i pisania w ich języku ojczystym (L1), przekazywanie im treści edukacyjnych w tym języku, a następnie stopniowe przechodzenie na nauczanie w języku L2 w kolejnych latach. Zob. ibidem.

32 Ibidem, s. 668.

33 Ibidem.

34 J. Cummins, *Bilingual Children's Mother Tongue: Why Is It Important for Education?*, „Sprogforum" 2001, vol. 19, no. 7, s. 15–20.

35 Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Multilingualism and the Education of Minority Children*, „Estudios Fronterizos" 1989, vol. 8, núm. 18/19, s. 47, https://doi.org/10.21670/ref.1989.18-19.a02; Eadem,

75:4446203216

Znamienną cechę prac T. Skutnabb-Kangas stanowi ich socjolingwistyczny charakter. Opiera się ona przede wszystkim na metodach stosowanych w językoznawstwie, pedagogice i socjologii, ale – co trzeba raz jeszcze podkreślić – to rozumienie praw językowych nie jest oderwane od dyskusji na temat praw człowieka, a raczej je uzupełnia. Wprawdzie takie podejście do analizowanego zagadnienia ma szereg wad (m.in. pozaprawny charakter aparatu pojęciowego)[36], lecz głównymi jego zaletami są skupienie się na języku i językach (zwłaszcza procesach ich zanikania) oraz zaawansowana metodologia, obejmująca badania eksperymentalne.

Warto w tym miejscu dodać, że same słowa „prawo" i „prawa" mogą w innych dyscyplinach przyjmować nietypowe znaczenia – inne niż obserwowane w naukach prawnych (teza ta zostanie rozwinięta dalej)[37]. W literaturze lingwistycznej analizuje się kwestie prawne związane ze szkolnictwem obowiązkowym, traktowane jako część edukacyjnej polityki językowej[38]. Dyskusja ta jednak prowadzona jest w kontekście lingwistycznej koncepcji PJ zazwyczaj w obszarze pedagogiki, a nie z perspektywy prawniczej. Należy więc podjąć próbę dopasowania koncepcji T. Skutnabb-Kangas do modelu prawnego i zaproponować odpowiedni kompromis. Niemniej przedtem trzeba dookreślić relacje między prawami językowymi a terminami „lingwicyzm" i „lingwicyd" („językobójstwo"), które są kluczowymi elementami koncepcji badaczki.

Introduction: Establishing Linguistic..., s. 17–18; L. Lee-Hammond, E. Jackson-Barrett, *Indigenous Children's Linguistic Rights...*, s. 308–310; M. Coady, B. Ankeny, R. Ankeny, *Is Language a „Right" in U.S. Education?: Unpacking Castañeda's Reach across Federal, State, and District Lines*, „Language Policy" 2022, vol. 21, no. 3, s. 305–329, https://doi.org/10.1007/s10993-021-09604-1; S. May, *Surveying Language Rights: Interdisciplinary Perspectives*, „Journal of the Royal Society of New Zealand" 2018, vol. 48, no. 2/3, s. 164–176, https://doi.org/10.1080/03036758.2017.1421565. W niektórych pracach jest ono rozumiane węziej: jako prawo dzieci wielojęzycznych do nauki w ramach programów edukacyjnych uwzględniających wielojęzyczność w szkolnictwie obowiązkowym. Zob. D.C. Castro, S. Meek, *Beyond Castañeda and the „Language Barrier" Ideology: Young Children and Their Right to Bilingualism*, „Language Policy" 2022, vol. 21, no. 3, s. 413, https://doi.org/10.1007/s10993-021-09608-x.

36 T. Skutnabb-Kangas twierdzi, że jej definicja PJ jest „zorientowana socjologicznie", a nie „zorientowana prawnie". Zob. Eadem, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 16.

37 Prawnicy często krytykują językoznawcze podejście do praw językowych, dążą raczej do wyodrębnienia konkretnego katalogu praw człowieka oraz precyzyjnego określenia ich granic. Zob. X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms...*, s. 541.

38 Zob. np. M. Greenwood, *Language, Culture, and Early Childhood...*, s. 16–31; S. Disbray et al., *Global Lessons...*, s. 4–13; T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 1–3.

76:8694188946

Lingwicyzm (ang. *linguicism*) oraz językobójstwo – co już zostało zarysowane w poprzednim rozdziale – to dwa pojęcia oznaczające etapy dyskryminacji ze względu na język. Wyjaśniając je, T. Skutnabb-Kangas wniosła istotny wkład do terminologii dotyczącej owej dyskryminacji. Lingwicyzm jest fazą, która poprzedza językobójstwo. Do lingwicyzmu można zaliczyć wszelkie praktyki społeczne – zarówno wspierane przez instytucje publiczne, w tym państwo, jak i niemające bezpośredniego wsparcia (np. wynikające z ograniczonych możliwości instytucji) – które przyczyniają się do zaniku danego języka lub języków (w najszerszym ujęciu obejmują negatywne praktyki wobec dialektów, akcentów etc.). Lingwicyd (językobójstwo) stanowi z kolei osobne określenie ludobójstwa językowego[39]. Jak widać, w obu przypadkach negatywne praktyki wprost wpływają na stan i funkcjonowanie języka. Jest to istotne, ponieważ analiza wczesnych prac T. Skutnabb-Kangas pokazuje, że jej lingwistyczne podejście do praw językowych różni się od prawniczego rozumienia praw człowieka.

Po pierwsze, badaczka twierdzi, że właśnie zachowanie języka należy uważać za główny cel praw językowych[40]. Sprowadza się to zatem do pojmowania ich jako konieczności zapewnienia dalszego istnienia języków i – tym samym – sposobu przeciwdziałania praktykom lingwicyzmu zachodzącym na całym świecie[41]. Hipotetycznie może to oznaczać, że prawa człowieka musiałyby zostać uznane za kwestię drugorzędną, gdyż priorytetem nie byłoby chronienie interesów jednostki, lecz podejmowanie wszelkich działań na rzecz zachowania normy językowej. Błąd w prezentowanym sposobie myślenia polegałby na próbie osiągnięcia owego celu poprzez faktyczną archiwizację języka, przekształcenie go w formalny obowiązek (jak obowiązek posiadania dowodów osobistych w niektórych krajach), a nie zaspokojenie rzeczywistych potrzeb obywateli. Takie podejście jest oczywiście skrajne[42].

Po drugie – co wiąże się z tezą przedstawioną powyżej – T. Skutnabb-Kangas jako socjolingwistka nie opisuje praw językowych zgodnie z podejściem

39 Zob. więcej: podrozdział 1.2.3.

40 R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Imperialism and the Consequences for Language Ecology*, in: *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*, eds. A.F. Fill, H. Penz, Routledge, Abingdon 2018, s. 121–134.

41 T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 10–12.

42 Występuje ono jednak w wielu krajach, np. w Estonii i na Łotwie. Zob. D. Kochenov, V. Poleshchuk, A. Dimitrovs, *Do Professional Linguistic Requirements Discriminate? A Legal Analysis: Estonia and Latvia in the Spotlight*, „European Yearbook of Minority Issues" 2013, vol. 10, no. 1, s. 137–187, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2122402.

77:3583119297

prawniczym[43], w którym wysiłek koncentruje się na określeniu katalogu praw i wskazaniu ich elementów oraz zdefiniowaniu granic, w jakich prawa te mogą być stosowane. Tym samym w koncepcji lingwistycznej nie trzeba ustalać liczby, definicji ani granic poszczególnych PJ. Jeśli więc próbujemy scharakteryzować możliwości jednostki, które wynikają z praw językowych, to w literaturze lingwistycznej przyznaje się jej przede wszystkim prawo do nauki w języku ojczystym[44]. Choć opisywana koncepcja nie wyklucza istnienia innych praw związanych z językiem, właśnie prawo do nauki w języku ojczystym stanowi jej jądro (*core right*)[45]. Nie ma w takim podejściu nic zaskakującego, gdy przyjmujemy za cel praw językowych zapewnienie przetrwania i funkcjonowania języka (a nie ochronę interesu jednostki).

W 2008 r. T. Skutnabb-Kangas napisała wraz z Robertem Dunbarem pracę o zagrożeniu dla zdrowia psychicznego dzieci należących do ludów rdzennych i mniejszości narodowych spowodowanym przymusowym kształceniem w języku angielskim w szkolnictwie obowiązkowym. Referat ten został przedstawiony na VII sesji Stałego Forum ONZ do spraw Ludności Tubylczej. Zdaniem autorki brak akceptacji języków ojczystych uczniów wywołuje „poważne szkody mentalne: dyslokację społeczną, traumy psychologiczne, poznawcze, językowe i edukacyjne, jak również marginalizację ekonomiczną, społeczną i polityczną"[46]. W swojej analizie badaczka stwierdziła, że przyjęcie modelu edukacji, w którym język większości jest dominującym narzędziem, nie pozwala uczniom otrzymać wysokiej jakości wykształcenia, gdyż uniemożliwia członkom mniejszości dostęp do szkolnictwa ze względu na bariery językowe, pedagogiczne i psychologiczne[47].

W swoim późniejszym dorobku T. Skutnabb-Kangas wskazała, że w istocie pojęcie „prawa językowe" jest niejednoznaczne, dlatego na potrzeby dalszej pracy badawczej skupi się na węższym pojęciu, jakim są „językowe prawa człowieka" (tj. przysługujące każdemu człowiekowi prawa niezbędne i niezbywalne, które

43 Informowała o tym wprost. Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 16.

44 T. Skutnabb-Kangas, *Multilingualism...*, s. 36–67.

45 T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 16–17.

46 R. Dunbar, T. Skutnabb-Kangas et al., *Forms of Education of Indigenous Children as Crimes Against Humanity? Expert Paper Prepared for the Permanent Forum on Indigenous Issues, 7th session*, United Nations Economic and Social Council, New York 2008 [e-book, pdf], s. 1–17, https://digitallibrary.un.org/record/622014?v=pdf [dostęp: 5.06.2024].

47 Ibidem, s. 3.

78:4149439616

powinny zostać uznane przez państwa i organizacje międzynarodowe)[48]. Według autorki powinny one obejmować najbardziej uniwersalne prawa związane z używaniem języka, przy czym do najważniejszych praw w rozumieniu badaczki (lingwistki) należą prawo do nauki w języku ojczystym (L1), a także prawo do posługiwania się wybranym językiem przed sądem[49]. Niemniej T. Skutnabb-Kangas podkreśla bezwzględny priorytet tego pierwszego, tj. prawa do nauki w języku L1 w systemie szkolnictwa obowiązkowego. Prezentowane podejście jednocześnie przenosi obowiązek ochrony języka na społeczeństwo, gdyż dzięki nauce języka ojczystego uczniowie niewątpliwie z większym prawdopodobieństwem zadbają o przekazywanie tej wiedzy kolejnym pokoleniom[50].

Z jednej strony koncepcja praw językowych, która pojawiła się w socjolingwistyce (zwłaszcza w pracach T. Skutnabb-Kangas), udowadnia, że wielokulturowość i wielojęzyczność, podobnie jak pluralizm poglądów politycznych, nie są szkodliwe dla społeczeństwa[51]. Z drugiej strony socjolingwistyczna koncepcja praw językowych (czy też praw języka) *sui generis* okazuje się zbędna

48 Zob. szerzej: T. Skutnabb-Kangas, *Language Rights and Revitalization*, in: *The Routledge Handbook of Language Revitalization*, eds. L. Hinton, L. Huss, G. Roche, Routledge, Ney York 2018, s. 13–21. Na uwagę zasługuje następujący fragment: „Prawa językowe (LR) to prawa, które w jakiś sposób odnoszą się do języków. Koncepcja praw językowych jest niejasna; po pierwsze, ponieważ znaczenie zarówno »języka«, jak i »praw« było i jest nieustannie dyskutowane, a po drugie, ponieważ ani prawnicy, ani politolodzy, ani filozofowie i inni, którzy omawiali LR, nie zgadzają się co do tego, czym powinny być i czym są. W tym rozdziale omówię głównie węższe pojęcie, mianowicie językowe prawa człowieka (LHR). Czyli prawa językowe, które są tak podstawowe, że każda jednostka je ma, ponieważ jest istotą ludzką, tak niezbywalne, że żadnemu państwu nie wolno ich naruszyć, i które są niezbędne, aby jednostki i grupy mogły żyć godnie. Inne prawa językowe mogą być zorientowane na pewne korzyści (np. zapewnienie dobrych miejsc pracy, mobilności itp.). Są one czasami nazywane instrumentalnymi prawami językowymi" (s. 13). Por. *a contrario* badania dotyczące praw językowych jako praw człowieka w szkolnictwie wyższym: M. Alhamami, *Inequity, Inequality, and Language Rights in English as a Medium of Instruction Programs*, „Evaluation and Program Planning" 2023, vol. 9, no. 9 [e-book, pdf], s. 1–11, https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2023.102297.

49 T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge, New York 2013 [e-book, epub], https://doi.org/10.4324/9781410605191.

50 Przyjmuje się zatem, że każdy człowiek dąży do opanowania swojego języka ojczystego (L1); koncepcja ta nie przewiduje mechanizmów pozwalających na swobodę wyboru. Tym samym nie wyjaśniono, jaka (i czy w ogóle) powinna być alternatywa dla osób należących do określonej grupy etnicznej, językowej lub kulturowej, które jednak nie chcą uczestniczyć w programach oferowanych przez państwo mających na celu zachowanie kultury i języka tej grupy.

51 Zob. S. May, *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, 2nd ed., Routledge, New York 2012. Autor stoi na stanowisku, że nie tyle obecność

79:4033684645

z prawniczego punktu widzenia, ponieważ celem takich praw jest zapewnienie przetrwania i istnienia języka, a nie ochrona interesu jednostki. Wdrażanie praw językowych rozumianych jako prawa języka napotyka znaczne komplikacje z uwagi na brak odpowiednich instrumentów prawnych. Nie bez powodu zatem T. Skutnabb-Kangas skoncentrowała się w dalszej pracy badawczej na kategorii językowych praw człowieka i poszukiwała instrumentów mających na celu ochronę podstawowych praw jednostki.

W rozdziałach trzecim i czwartym zostaną szerzej omówione – dobrze wyjaśnione w lingwistycznej koncepcji językowych praw człowieka – naturalne prawo jednostki do swobodnej komunikacji (czyli do bycia rozumianym i rozumienia) oraz prawo do bycia nauczanym w języku ojczystym w ramach systemu szkolnictwa obowiązkowego.

2.2. Multicentryczność w kontekście standardu ochrony praw człowieka

2.2.1. Istota multicentryczności

Konstytucja RP[52] oraz inne akty ustawodawstwa polskiego nie zawierają jednoznacznie zdefiniowanego pojęcia praw językowych ani ich enumeratywnego katalogu[53]. Podobnie w literaturze dotyczącej prawa międzynarodowego

praw mniejszości, ile raczej ich brak prowadzi do konfliktów w społeczeństwie i podważa porządek konstytucyjny. Zob. więcej: S. May, *Language and Minority Rights...*, s. 19.

52 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

53 W Konstytucji RP kwestia języka pojawia się w art. 27, który stanowi, że językiem urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej jest język polski, co – według zdania drugiego tegoż artykułu – „nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych". Przepis ten adresowany jest do wszystkich organów, instytucji i innych podmiotów, którym powierzono wykonywanie zadań władzy publicznej. Jednakże dyspozycja owego artykułu nie precyzuje praw ani obowiązków obywateli związanych z językiem. Przykładowo nie wynika z niej jednoznacznie, czy fakt, że język polski jest językiem urzędowym, obliguje każdego – zarówno obywatela RP, jak i cudzoziemca (w świetle art. 32 i art. 37 Konstytucji RP) – do jego używania. Podobnie nie można z art. 27 wywnioskować, że obowiązek szkolny musi być realizowany wyłącznie w języku polskim, ani też tego, że np. dokumentacja wewnętrzna podmiotu gospodarczego musi być sporządzana w języku urzędowym. W literaturze przedmiotu pojawia się też odmienne stanowisko, zgodnie z którym poszczególne prawa związane z językiem mogą zostać wyinterpretowane na podstawie

80:7359156547

publicznego przyjmuje się, że takie prawa nie zostały zdefiniowane na jego poziomie. Niemniej, jak wynika z pracy Xabiera Arzoza, brak definicji legalnej PJ nie oznacza, że one nie istnieją[54]. Aby skonstruować ich katalog i ustalić treść, konieczne jest zatem bardziej rozbudowane podejście do badań źródeł prawa powszechnie obowiązującego. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na zjawisko multicentryczności.

W kontynentalnym kręgu kultury prawnej często rozumie się model źródeł prawa w sposób hierarchiczny, w duchu Kelsenowskiego pozytywizmu. Oznacza to, że źródła prawa postrzegane są jako system złożony z różnych poziomów (szczebli) aktów prawnych, które tworzą uporządkowaną strukturę[55]. Akty prawa na niższych szczeblach muszą być zgodne z aktami prawa na wyższych szczeblach. Taki model ukształtował się historycznie w większości państw należących do kontynentalnego kręgu kultury prawnej, m.in. w Rzeczypospolitej Polskiej. Tymczasem nasilające się procesy powszechnej standaryzacji systemów prawnych – mianowicie przyjęcie transgranicznych norm konstytuujących prawa jednostki, a także środków kontroli realizacji tych norm – skutkują nowymi problemami, które wymagają rozwiązania kwestii kolizyjnych[56]. Owe kolizje wynikają z przyznania kompetencji do dokonywania ocen różnym, często konkurencyjnym, ośrodkom prawnym. W rezultacie współczesne systemy prawne coraz mniej przypominają monolityczne, scentralizowane struktury. Zamiast tego stają się konglomeratami autonomicznych centrów decyzyjnych, które wzajemnie na siebie oddziałują i w sposób wiążący wypełniają swoją aktywnością tę samą przestrzeń prawną. Taki system, przypominający sieć, określa się mianem multicentrycznego, wielocentrycznego, policentrycznego czy systemu prawnego opartego na wielopoziomowości[57].

---

art. 27. Ponadto odczytuje się go jako normę gwarancyjną mającą na celu ochronę praw mniejszości narodowych w RP, w tym ich prawa do posługiwania się językiem ojczystym. Przepis ten należy odczytywać w związku z art. 35 ust. 1 Konstytucji RP. Zob. J. Trzciński, M. Wiącek, *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, *Wstęp. Art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

54 X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms...*, s. 541–574.

55 Zob. E. Łętowska, *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo" 2005, z. 4, s. 3–10.

56 A. Kalisz, *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretycznoprawne*, w: *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Biłgorajski, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015, s. 3–18.

57 Zob. ibidem, s. 3–4.

81:2565006635

Pojęcie multicentryczności odnosi się więc do istnienia wielu ośrodków decyzyjnych w obrębie systemu prawnego, które są w stanie tworzyć i stosować (w tym interpretować) swoje normy[58]. Obecnie zjawisko to można dostrzec na różnych poziomach procesów tworzenia i stosowania prawa. Po pierwsze, chodzi o mnogość ośrodków prawotwórczych. Po drugie, mamy do czynienia z wielością systemów prawa, czyli z różnymi porządkami prawnymi obowiązującymi równocześnie. Po trzecie, istnieją liczne ośrodki stosowania prawa, pełniące funkcję najwyższych instancji sądowych (np. sądy najwyższe państw, sądy lub trybunały konstytucyjne tychże państw, Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej w Luksemburgu, Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu). Po czwarte, zjawisko multicentryczności obejmuje także ośrodki posiadające kompetencje do interpretowania norm prawnych (np. ETPC czy TSUE). Warto tu nadmienić, że multicentryczność jest rozpatrywana zarówno przez pryzmat podmiotowy (tzn. jako wielość ośrodków decyzyjnych), jak i przez pryzmat przedmiotowy (tzn. jako wielość aktów stanowienia, stosowania i interpretacji prawa, pochodzących z różnych ośrodków)[59]. Istota multicentryczności systemu prawa polega więc na tym, że w tej samej przestrzeni prawnej funkcjonują normy prawne, ich interpretacje oraz orzecznictwo z różnych, samodzielnych ośrodków decyzyjnych, niepowiązane hierarchicznie i obowiązujące jednocześnie.

Fenomen multicentryczności systemu prawa można rozmaicie klasyfikować, w zależności od przyjętego *criterium divisionis*. Podstawowa klasyfikacja omawianego zjawiska wyraża się jednak w podziale na:

– multicentryczność wewnętrzną (krajową) – gdy mowa jest wyłącznie o krajowych ośrodkach stanowiących i interpretujących prawo oraz o aktach prawa krajowego;

58 A. Kalisz, *Multicentryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2007, z. 4, s. 35–49. Por. T. Snarski, P. Kusio, *Kilka uwag o multicentryczności systemu prawa*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego" 2008, nr 2, s. 211–218. Bardziej uniwersalną definicję przedstawił Anthony Weston, który opisuje multicentryczność jako „nieredukowalnie zróżnicowane i wielorakie centra bytu i wartości" – A. Weston, *Multi-Centrism: A Manifesto*, „The Trumpeter" 2006, vol. 22, no. 1, s. 69–88.

59 Zob. więcej na temat aspektu przedmiotowego: A. Bisztyga, *Konstytucyjne aspekty multicentryczności systemu prawa*, w: *Pluralizmus moci a práva. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej w dňoch 25.–27. marca 2009 v Tatranskej Štrbe*, red. D. Lengyelová, Bratislavska Vysoká Škola Práva, Eurokódex, Bratislava 2009, s. 32–33

82:7310054883

– multicentryczność mieszaną – w sytuacji gdy krajowy ośrodek decyzyjny lub akt stanowienia, stosowania bądź interpretacji prawa napotyka międzynarodowy i/lub europejski ośrodek decyzyjny lub akt stanowienia, stosowania lub interpretacji prawa;
– multicentryczność zewnętrzną – odnoszącą się jedynie do ośrodków i aktów prawa międzynarodowego i/lub europejskiego, nieuwzględniającą udziału krajowych ośrodków decyzyjnych ani aktów przez nie wydawanych (przeciwieństwo multicentryczności wewnętrznej)[60].

Tym samym należy zwrócić uwagę na rozleglejszy zakres zjawiska multicentryczności, dotyczy ono bowiem relacji między jednostkami zarówno w obrębie państwa, jak i na płaszczyźnie prawa międzynarodowego publicznego (w skali globalnej oraz regionalnej).

2.2.1.1. Multicentryczność wewnętrzna

Multicentryczność wewnętrzna odnosi się do krajowych ośrodków, które tworzą, stosują i interpretują prawo (aspekt podmiotowy), oraz do aktów wydawanych przez te ośrodki (aspekt przedmiotowy). Nie uwzględnia ona udziału międzynarodowych i europejskich ośrodków decyzyjnych ani aktów przez nie wydawanych. W jej centrum znajduje się multicentryczność decyzyjna, wynikająca z podziału władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą, co prowadzi do wielowymiarowego rozproszenia ośrodków podejmowania decyzji oraz rozdziału kompetencji organów władzy. Ten rodzaj multicentryczności związany jest głównie z postępującą decentralizacją władzy państwowej, przyznawaniem kompetencji prawotwórczych organom samorządu terytorialnego, a także z normami prawa miejscowego i szeroko pojętą problematyką federalizmu państwowego.

W państwach federalnych zjawisko multicentryczności wewnętrznej zwykle występuje jako uznawanie zróżnicowania norm kulturowych, prawnych i wartości w społeczeństwie oraz inkorporowanie ich do wspólnego systemu prawnego. Taka koncepcja fenomenu multicentryczności w państwach złożonych odwołuje się do dwóch terminów – bijuralizmu i pluralizmu prawnego. Bijuralizm opisuje konstrukcję systemu prawnego w państwie, w którym oficjalnie uznaje się dwa różne systemy prawne, utrwalone i zinstytucjonalizowane. Na przykład multicentryczność systemu prawnego w Kanadzie odnosi

60 Zob. A. Kalisz, *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad...*, s. 3–18.

83:7462171401

się do bijuralizmu złożonego z podsystemów *common law* i francuskiego prawa cywilnego[61]. Dlatego kanadyjskie prawo federalne dostarcza wiążących norm prawnych, które obowiązują we wszystkich prowincjach. Bijuralizm ma na celu stworzenie harmonijnej koegzystencji różnych systemów prawnych w jednym państwie dzięki zapewnieniu każdemu z nich poszanowania oraz stosowania w jego sferze wpływu, a zarazem umożliwieniu ich współpracy i koordynacji[62].

Natomiast pluralizm prawny jest dobrze widoczny w Stanach Zjednoczonych, gdyż amerykańskie prawo konstytucyjne nie stara się osiągnąć kompromisu między konkretnymi grupami etnicznymi[63]. Niemniej ustanowiono w tamtejszym systemie prawnym podstawy takiego kompromisu, jeśli byłby on rozsądny i realny, poprzez koncepcję dwuwymiarowych uprawnień instytucyjnych (tzw. *institutional notion of limits*). W szczególności dwuwymiarowość kompetencyjna w USA gwarantuje, że rząd federalny oraz stany działają jako odrębne i niezależne źródła władzy, jednocześnie podejmując razem działania na rzecz dobra wspólnego, m.in. ochrony praw i interesów wszystkich obywateli. W tym kontekście amerykańska adaptacja prawa wspólnego z jego długoletnią

61 M. Gervais, M. Séguin, *Some Thoughts on Bijuralism in Canada and the World*, Department of Justice Canada, Ottawa 2001 [e-book, pdf], s. 3–13, https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/harmonization/hfl-hlf/b2-f2/bf2.pdf [dostęp: 5.06.2024].

62 Znamiennym przykładem takiej koegzystencji dwóch różnych systemów jest reakcja rządu federalnego Kanady na ustawy językowe Quebecu. Rząd uznał prawo tej prowincji do uchwalania ustaw w tym zakresie, które odzwierciedlają jej wyjątkową tożsamość kulturową i językową. Były jednak także przypadki, gdy kwestionował niektóre aspekty ustaw językowych Quebecu, twierdząc, że mogą one naruszać prawa i wolności innych Kanadyjczyków. Karta języka francuskiego Quebecu, znana również jako ustawa 101 (oryg. *Bill 101*), została uchwalona w 1977 r. – zob. C-11: *Charter of the French Language*, Les Publications du Québec, https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/c-11 [dostęp: 5.06.2024]. Ustawa ta miała na celu ochronę i promocję języka francuskiego w Quebecu oraz wymagała, aby był on głównym językiem używanym w miejscu pracy i na oznakowaniu publicznym. Ustawa 101 została zaskarżona do sądu z inicjatywy publicznej kilku grup interesantów, którzy argumentowali, że narusza ona ich konstytucyjne prawa do wolności wypowiedzi i wolności zrzeszania się. Ostatecznie Sąd Najwyższy Kanady potwierdził zgodność ustawy z konstytucją; uznał, że ochrona i promocja języka francuskiego w Quebecu jest uzasadnionym celem, a zawarte w ustawie środki są rozsądne i usprawiedliwione w demokratycznym społeczeństwie. Zob. E. Richez, *Losing Relevance: Quebec and the Constitutional Politics of Language*, „Osgoode Hall Law Journal" 2014, vol. 52, no. 1, s. 191–233.

63 Tak jak ma to miejsce w Kanadzie, gdzie frankofoni i anglofoni są obecni jako dwa rozpoznawalne, równe podmioty jednego społeczeństwa.

84:7368488236

tradycją doktryny *stare decisis*[64] zapewnia dodatkową autonomię i spójność dwóm rodzajom systemu: federalnemu i porządków prawnych w poszczególnych stanach[65]. Opisując zagadnienie multicentryczności w złożonych społeczeństwach, takich jak zamieszkujące Stany Zjednoczone, warto zauważyć, że prawo wspólnot (np. plemion indiańskich czy społeczności lokalnych) często współistnieje i czasem koliduje z innymi porządkami prawnymi[66]. W tym wypadku multicentryczność odnosi się do rozbudowanej sieci norm prawnych, które mogą wzajemnie na siebie wpływać, czego przejawy są wyjątkowo widoczne w tradycyjnych państwach federalnych.

W państwach unitarnych, takich jak Polska, dyskurs kompetencyjny – co istotne – najczęściej nie toczy się wokół układów społecznych będących kompromisem pomiędzy kilkoma grupami etnicznymi, kulturowymi czy językowymi (jak w Kanadzie) lub społecznościami *exclusivē* politycznymi (jak w Stanach Zjednoczonych)[67]. Multicentryczność wewnętrzna wiąże się głównie z kompetencjami organów naczelnych państwa, rosnącą decentralizacją władzy państwowej, problematyką delegowania kompetencji legislacyjnych organom samorządu terytorialnego, a więc także z regulacjami dotyczącymi prawa lokalnego.

2.2.1.2. Multicentryczność mieszana

O wystąpieniu multicentryczności mieszanej przesądza styczność międzynarodowych lub europejskich ośrodków decyzyjnych (aspekt podmiotowy) oraz międzynarodowych lub europejskich aktów stanowienia, stosowania czy interpretacji prawa (aspekt przedmiotowy) z czynnikiem krajowym. Ten rodzaj

64 Jest to zasada precedensu, czyli praktyka rozstrzygania bieżących spraw na podstawie wcześniejszych wyroków.

65 Zob. więcej na temat pluralizmu: B.Z. Tamanaha, *Introduction: Three Themes*, in: *Legal Pluralism Explained: History, Theory, Consequences*, ed. B.Z. Tamanaha, Oxford University Press, New York 2021, s. 1–18, https://doi.org/10.1093/oso/9780190861551.003.0001.

66 Ibidem.

67 Przez „społeczności *exclusivē* polityczne" autor niniejszej książki rozumie społeczności funkcjonujące w poszczególnych stanach USA, które ukształtowały się wokół odmiennych zestawów wartości, tradycji prawnych, religijnych lub ideowych. Można tu wyróżnić chociażby stany o silnym dziedzictwie religijnym (np. Utah, będące centrum społeczności mormońskiej), stany o wyraźnym konserwatyzmie prawnym i społecznym (np. Teksas) czy też stany o liberalnej orientacji światopoglądowej (np. Kalifornia). Nie chodzi o odrębność kulturową czy językową tych wspólnot, lecz o względnie trwałe preferencje polityczne, ideowe i instytucjonalne, które kształtują lokalny porządek społeczny na określonej przestrzeni.

85:1201641313

multicentryczności występuje w dwóch wariantach: uniwersalnym (globalnym) i europejskim (regionalnym)[68].

Multicentryczność mieszana uniwersalna ma miejsce w przypadku relacji krajowego organu (ośrodka decyzyjnego) lub krajowych aktów stanowienia, stosowania czy interpretacji prawa z międzynarodowym ośrodkiem decyzyjnym lub aktem stanowienia, stosowania czy interpretacji prawa, które zasadniczo nie są regulacjami obowiązującymi jedynie w pewnym regionie (np. w Europie). Przykładem jest interakcja między krajowymi regulacjami dotyczącymi stanów nadzwyczajnych a międzynarodowym prawem humanitarnym[69].

Z multicentrycznością mieszaną europejską mamy do czynienia natomiast wtedy, gdy krajowe organy lub akty prawne współdziałają z europejskimi odpowiednikami, co intensyfikuje integracja prawna w ramach Unii Europejskiej i Rady Europy. W tym kontekście trzeba wyodrębnić dwie odmiany omawianego zjawiska: unijno-krajową i konwencyjno-krajową. Odmiana unijno-krajowa występuje w przypadku współistnienia wybranej materii w prawie krajowym i prawie unijnym[70]. Z kolei odmiana konwencyjno-krajowa występuje w przypadku współregulowania danej materii np. przez europejską Konwencję o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz przez prawo krajowe[71].

Paweł Sarnecki podkreśla, że zasada przestrzegania przez Rzeczpospolitą Polską wiążącego ją prawa międzynarodowego nie sprowadza się jedynie do jego implementacji i stosowania, ale obejmuje także poddanie się jurysdykcji różnych podmiotów międzynarodowych (takich jak organizacje i trybunały międzynarodowe)[72]. Wykonują one swoją jurysdykcję wobec Rzeczypospolitej Polskiej i jej obywateli zgodnie z zasadami prawa międzynarodowego zarówno w przypadku uznania tej jurysdykcji przez RP, jak i – w niektórych

68 A. Biłgorajski, *Prawo konstytucyjne i ustrój organów ochrony prawnej dla praktyków. Objaśnienia, wzory pism, kazusy i pytania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 22.

69 Zob. D. Kaźmierczak, *Stany bezpieczeństwa państwa w społeczeństwie XXI wieku*, w: *Stany nadzwyczajne jako trwały element bezpieczeństwa państwa. Od historycznych rozważań do współczesnych rozwiązań*, red. S. Sanetra-Półgrabi, P. Skorut, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2019, s. 125–152.

70 A. Biłgorajski, *Prawo konstytucyjne i ustrój...*, s. 22.

71 Ibidem.

72 P. Sarnecki, *Komentarz do art. 9*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Komentarz*, t. 1, *Wstęp. Art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

86:1079322731

sytuacjach – bez odpowiedniego uznania przez prawo krajowe, co dotyczy np. działań Rady Bezpieczeństwa ONZ.

W razie bezpośredniego stosowania norm prawa międzynarodowego należy uwzględniać ich interpretacje, których dokonały międzynarodowe organy, takie jak Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC), Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) i inne. Dla przykładu, Polska uznaje wyłączność TSUE na rozstrzyganie kwestii naruszeń prawa unijnego oraz wyłączność ETPC na rozstrzyganie kwestii naruszeń europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC)[73]. Orzeczenia tych trybunałów mają zatem moc prawnie wiążącą na terenie kraju. Nadto wydaje się zasadne uwzględnienie rozwiązań Komitetu Praw Człowieka (KPC) Organizacji Narodów Zjednoczonych podczas stanowienia czy interpretacji prawa. Choć decyzje KPC w sprawach indywidualnych mają opiniodawczy charakter i nie są wiążące dla państw stron Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP)[74], to jednak tworzą standard należytej wykonalności jego postanowień[75].

Konsekwencją tego stanu rzeczy jest konieczność poszukiwania i stosowania instrumentów mających na celu łagodzenie kolizji prawnych, aby wyeliminować różnice w ocenach sytuacji prawnych. Dobrym przykładem może być interpretacja sprzyjająca harmonizacji, jaką stosował do 2015 r. polski Trybunał Konstytucyjny, dążąc do zgodności swych ocen z ocenami TSUE i ETPC[76].

---

73 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

74 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

75 Zob. M. Jastrzębski, *Odpowiedzialność państwa za naruszanie praw człowieka podczas zagranicznych interwencji zbrojnych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych*, w: *Współczesne oblicza bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. Ł. Jureńczyk, K. Sierzputowska, S. Sadowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2014, s. 205–210.

76 Zob. więcej na temat interpretacji sprzyjającej harmonizacji dokonywanej przez Trybunał Konstytucyjny: A. Bisztyga, *Konstytucyjne aspekty multicentryczności...*, s. 37–38. Po reformie sądownictwa w Polsce w 2015 r. przestał on stosować interpretację sprzyjającą harmonizacji z prawem unijnym. Decyzja ta zarówno wywołała liczne kontrowersje w kraju, jak i stała się przedmiotem refleksji instytucji Unii Europejskiej i Rady Europy. Zob. np. rezolucję Parlamentu Europejskiego z dnia 21 października 2021 r. w sprawie kryzysu praworządności w Polsce i nadrzędności prawa UE, 2021/2935 (RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/ta-9-2021-0439_pl.html [dostęp: 2.10.2024], a także orzecznictwo Europejskiego

87:9050549920

2.2.1.3. Multicentryczność zewnętrzna

Ostatni rodzaj multicentryczności to tzw. multicentryczność zewnętrzna, która dotyczy jedynie ośrodków i aktów prawa międzynarodowego publicznego na poziomie uniwersalnym (regulacje ONZ-owskie) lub na poziomie regionu europejskiego (np. prawo stanowione przez Radę Europy czy naczelne organy Unii Europejskiej). W tym przypadku nie ma mowy o krajowych ośrodkach decyzyjnych ani aktach przez nie wydawanych, co czyni multicentryczność zewnętrzną odwrotnością wewnętrznej. Pojawia się tu zatem całkiem zasadne pytanie o relacje między poszczególnymi aktami prawa międzynarodowego publicznego.

Dobrym przykładem będą relacje pomiędzy EKPC a Kartą praw podstawowych Unii Europejskiej[77] (KPP UE). Można przyjąć, że standardy wypracowane przez różne ośrodki decyzyjne – np. przez Radę Europy i Unię Europejską – są komplementarne. Takie stanowisko znajduje oparcie w treści art. 6 ust. 2 i 3 Traktatu o Unii Europejskiej[78]. Zgodnie z jego art. 6 ust. 2 Unia Europejska dołącza do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności bez zmian kompetencji określonych w prawie traktatowym. Z kolei w myśl ust. 3 wskazanego artykułu „[p]rawa podstawowe, zagwarantowane w europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz wynikające z tradycji konstytucyjnych wspólnych Państwom Członkowskim, stanowią część prawa Unii jako zasady ogólne prawa".

Nadto teza o zgodności prawa unijnego z EKPC znajduje uzasadnienie w preambule KPP UE: „Niniejsza Karta potwierdza [...] prawa wynikające [...] [z] zobowiązań międzynarodowych wspólnych Państwom Członkowskim, europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Kart społecznych przyjętych przez Unię i Radę Europy oraz z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskiego Trybunału Praw

Trybunału Praw Człowieka, np. wyrok ETPC z 14.12.2023 r. w sprawie *M.L. v. Poland*, 40119/21, LEX nr 3642735. Dodatkowo zob. szeroko na temat reformy i jej skutków: R. Grzeszczak, *O relacjach Konstytucji i prawa unijnego w świetle wyroków i wypowiedzi polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, w: *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Skotnickiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Domańska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, s. 319–330.

77 Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 1–16, ze zm.

78 Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).

88:1124453928

Człowieka". Według art. 52 ust. 3 KPP UE interpretowanie praw i wolności proklamowanych w tym akcie musi być zgodne z Konwencją o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności oraz z orzecznictwem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka[79]. Prawo unijne nie może być rozumiane w oderwaniu od statusu jednostki ustanowionego na poziomie europejskiego systemu ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy. Z drugiej strony takie podejście nie wyłącza ewentualnej rozbieżności linii orzeczniczych ETPC i TSUE. Ten problem będzie widoczny w dalszych rozdziałach książki.

2.2.2. Hierarchia źródeł prawa w multicentrycznym systemie prawa

Multicentryczność systemu prawa w przedstawionym tu ujęciu stanowi dokładne przeciwieństwo monocentryczności, w której występuje hierarchiczna struktura norm prawnych, oparta na podporządkowaniu norm niższego rzędu normom wyższego rzędu. W literaturze przedmiotu wskazuje się na spadek znaczenia zasady hierarchiczności we współczesnych porządkach prawnych w związku z wielością centrów normodawczych, interpretacyjnych oraz rozstrzygających[80]. W tym kontekście należy przywołać art. 9 Konstytucji RP, zgodnie z którym „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego". Ideę zawartą w przytoczonym przepisie rozwinął Trybunał Konstytucyjny:

> Prawną konsekwencją art. 9 Konstytucji jest konstytucyjne założenie, że na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej obok norm (przepisów) stanowionych przez krajowego legislatora obowiązują uregulowania (przepisy) kreowane poza systemem krajowych (polskich) organów prawodawczych. Ustawodawca

79 Ponadto art. 52 ust. 3 KPP UE stanowi, że jeśli chodzi o zawarte w Karcie prawa jednostki odpowiadające prawom zagwarantowanym w EKPC, ich znaczenie i zakres są takie same jak praw przyznanych przez Konwencję.

80 Wspomina się o dezaktualizacji klasycznych koncepcji monizmu i dualizmu w systemie prawnym, co prowadzi do jego dehierarchizacji. Zob. R. Ludwikowski, *Supreme Saw or Basic Law? The Decline of the Concept of Constitutional Supremacy*, „Cardozo Journal of International and Comparative Law" 2001, vol. 9, s. 253–296. Nadto zauważa się, że cechy monizmu i dualizmu często występują w tym samym systemie prawa. Dla przykładu, Wiesław Lang formułuje tezę o komplementarności cech monocentryczności i multicentryczności, wskazując, że mogą one w różnym stopniu odnosić się do poszczególnych systemów prawnych oraz mogą występować w różnym natężeniu w konkretnym systemie prawa, a współistniejąc w nim, mogą się wzajemnie uzupełniać lub wchodzić ze sobą w konflikt. Zob. W. Lang, *Wokół „Multicentryczności systemu prawa"*, „Państwo i Prawo" 2005, z. 7, s. 95–99.

89:4563834343

konstytucyjny świadomie więc przyjął, że system prawa obowiązującego na terytorium Rzeczypospolitej mieć będzie charakter wieloskładnikowy. [...] Konstytucja [...] uznaje tę wieloskładnikową strukturę [...][81].

Według Trybunału Konstytucyjnego wieloskładnikowa struktura systemu prawa obowiązującego w RP ma charakter generalny. Ten pogląd został przyjęty przez TK w okresie poprzedzającym o kilka lat akcesję Polski do Wspólnot (EWWiS, EWG, Euratom) i Unii Europejskiej. Nie można zatem powiedzieć, że jest to rozstrzygnięcie epizodyczne, wprowadzone w odpowiedzi na potrzeby polityczne – tzn. aby umożliwić przystąpienie Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej. Trybunał wielokrotnie potwierdził takie stanowisko w swoim późniejszym orzecznictwie[82].

Co jednak istotne, element hierarchii nie zostaje całkowicie wyeliminowany. Niektóre źródła prawa wciąż są względem siebie w relacji nadrzędności i podporządkowania, czego przykładem jest system powszechnie obowiązujących krajowych źródeł prawa. Zasada hierarchicznej struktury systemu prawa oznacza, że każdy rodzaj aktu normatywnego ma określoną pozycję w stosunku do innych typów aktów. W konsekwencji można mówić o aktach normatywnych wyższej i niższej rangi. Hierarchia opiera się na regułach takich jak:

- konieczność zgodności aktów niższego szczebla z aktami wyższego szczebla, co wiąże się z koncepcją powiązań materialnych (znanych także jako statyczne lub treściowe) między elementami systemu;
- wymóg, aby uchylenie, zmiana lub zawieszenie aktu na danym poziomie mogły nastąpić jedynie przez wydanie nowego aktu tego samego szczebla lub – rzadziej – aktu wyższego szczebla;
- zakaz wydawania aktów niższego szczebla bez uprzedniego upoważnienia zawartego w akcie wyższego szczebla, co wynika z koncepcji powiązań formalnych (zwanych również dynamicznymi lub powiązaniami z delegacji) między źródłami prawa tworzącymi ten system;

81 Wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04, OTK ZU 2005, nr 5A, poz. 49, https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20050860744/T/D20050744TK.pdf [dostęp: 9.06.2024]. Należy tu podkreślić, że przychylność wobec przestrzegania prawa międzynarodowego dotyczy w zasadzie całości tego prawa, a nie tylko umów. Mimo że umowa międzynarodowa niezaprzeczalnie należy do najważniejszych źródeł prawa międzynarodowego, nie jest jedynym jego źródłem – inne to np. prawo zwyczajowe czy ogólne zasady prawa.

82 Zob. np. wyrok TK z 24.11.2010 r., K 32/09, OTK-A 2010, nr 9, poz. 108; postanowienie TK z 19.12.2006 r., P 37/05, OTK-A 2006, nr 11, poz. 177.

90:3490219502

– zakaz regulowania pewnych kwestii przez akty poniżej określonego poziomu, co przejawia się szczególnie w koncepcji tzw. wyłączności ustawy[83].

Zasada hierarchicznej struktury systemu prawa oznacza również, że nie można przyjmować aktów prawnych, które są sprzeczne w formie i treści z aktami znajdującymi się na wyższych szczeblach hierarchii. I to jest obrazem idealnego stanu prawnego. W praktyce organy tworzące prawo dążą do osiągnięcia owego pożądanego stanu rzeczy. Jednakże z uwagi na ciągle rozwijające się zjawisko multicentryczności podejście hierarchiczne do kształtowania systemu prawnego częściowo traci sens, gdyż taka hierarchia się rozmywa. Innymi słowy: zaprezentowany tu idealny model nie jest zgodny z praktyką stosowania prawa, w której zachodzą oddziaływania i związki między różnymi płaszczyznami systemu prawnego, niemożliwe do ujęcia w układzie hierarchicznym. Wielość ośrodków tworzących normy, interpretujących je oraz rozstrzygających sprawy powoduje, że dotychczas dominujące kryterium hierarchiczności coraz częściej ustępuje miejsca umiejętnościom wyboru i harmonizacji regulacji właściwych dla danej kwestii[84]. Taka specyfika jest szczególnie widoczna na styku prawa krajowego i międzynarodowego publicznego (w tym prawa UE).

W efekcie system źródeł prawa powszechnie obowiązującego w Polsce ma charakter multicentryczny i składa się z sześciu szczebli:

– szczebel wieńczący hierarchię to Konstytucja RP (art. 8 ust. 1 ustawy zasadniczej), ustawa o zmianie Konstytucji RP (art. 235 ust. 1) oraz ogólne zasady prawa międzynarodowego publicznego, nieujęte w samej Konstytucji RP ani w obowiązujących umowach wiążących Polskę (art. 9);
– szczebel niżej są umowy międzynarodowe ratyfikowane po uprzedniej zgodzie wyrażonej w formie ustawy (art. 91 ust. 2) lub referendum ogólnokrajowego, a także prawo wtórne Unii Europejskiej (np. rozporządzenia unijne);
– kolejny szczebel to normy prawa zwyczajowego występujące w prawie międzynarodowym publicznym, które nie zostały ujęte w umowach wiążących Polskę (art. 9 Konstytucji RP);
– na szczeblu niżej znajdują się ustawy oraz rozporządzenia Prezydenta RP z mocą ustawy[85];

83 Zob. A. Biłgorajski, *Prawo konstytucyjne i ustrój...*, s. 28.

84 A. Bisztyga, *Konstytucyjne aspekty multicentryczności...*, s. 36.

85 Choć w art. 87 Konstytucji RP nie wymienia się rozporządzeń Prezydenta RP, jednak jest o tym mowa w art. 234 Konstytucji RP. Zob. więcej na temat aktów o mocy ustawy: S. Patyra,

91:8108382886

– na kolejnym poziomie hierarchii znajdują się rozporządzenia normatywne[86] oraz umowy międzynarodowe ratyfikowane w trybie prostym, czyli bez uprzedniej zgody wyrażonej w formie ustawy lub referendum ogólnokrajowego (np. umowy o unikaniu podwójnego opodatkowania), a także różne jednostronne oświadczenia, deklaracje i akty (np. zrzeczenie się czy odwołanie) (art. 9 Konstytucji RP);
– na najniższym szczeblu są akty prawa miejscowego.

Jeżeli uznaje się prawa językowe za integralną część praw człowieka, należy szczególnie zwrócić uwagę na sposób ich unormowania w krajowym systemie prawnym. Nie można zaprzeczyć, że większość praw człowieka pochodzi z umów międzynarodowych, które – gdy są ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie – mają pierwszeństwo przed ustawodawstwem krajowym[87]. W przypadku Polski zasadne jest wyodrębnienie trzech głównych składowych systemu ochrony tych praw w prawie międzynarodowym publicznym:
– prawo międzynarodowe publiczne na szczeblu uniwersalnym (tzn. uniwersalny system ochrony praw człowieka), do którego zaliczamy regulacje uchwalane przez instytucje Organizacji Narodów Zjednoczonych,
– prawo na szczeblu regionalnym, obejmujące regulacje uchwalane przez Radę Europy,
– prawo Unii Europejskiej (tzw. prawo ponadnarodowe)[88].

Warto w tym kontekście zauważyć swoistą gradację standardów. Otóż międzynarodowe prawo praw człowieka wyznacza ogólne ramy, pewien minimalny standard praw językowych, z którym muszą korespondować uregulowania przyjmowane w systemach regionalnych, np. w europejskim, tj. – z perspektywy

---

Akty o mocy ustawy w polskim porządku konstytucyjnym. Tradycja a współczesność, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 2 (18), s. 251–273, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.02.15.

86 Zob. S. Wronkowska, *Model rozporządzenia jako aktu wykonawczego do ustaw w świetle konstytucji i praktyki*, w: *Konstytucyjny system źródeł prawa w praktyce*, red. A. Szmyt, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 71–94; M. Karpiuk, *Przepisy porządkowe jako szczególny rodzaj prawa miejscowego*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2015, t. 24, nr 4, s. 21–34, https://doi.org/10.17951/sil.2015.24.4.21.

87 Nie można twierdzić, że ustawa zasadnicza podlega tej regule, ponieważ znajduje się na najwyższym poziomie systemu źródeł prawa. Konstytucja RP, jako konstytucja państwa i społeczeństwa demokratycznego, nie może być sprzeczna z duchem humanizmu i – w związku z tym – z prawem międzynarodowym publicznym. Od strony proceduralnej należy jednak zauważyć, że to zgodność umów międzynarodowych z literą Konstytucji RP jest badana przez Trybunał Konstytucyjny, a nie odwrotnie – zob. art. 188 pkt 1 Konstytucji RP.

88 Tzn. przepisy prawa unijnego (pierwotnego oraz wtórnego) stanowione przez organy Unii Europejskiej.

92:5433151130

zobowiązań międzynarodowych RP – w prawie Rady Europy i Unii Europejskiej. Nic nie stoi natomiast na przeszkodzie, aby wspomniane systemy regionalne zapewniały szerszy zakres ochrony interesującego nas prawa, niż wynika to z wiążącego uniwersalnego standardu. Analogiczna relacja, czyli konkretyzacja i podwyższenie standardów ochrony, występuje w układzie: systemy regionalne – państwa członkowskie tych systemów.

Prawo krajowe Rzeczypospolitej Polskiej powinno więc zagwarantować prawa językowe na poziomie porównywalnym z aktami międzynarodowego i europejskiego prawa praw człowieka. Porównywalność dotyczy, po pierwsze, treści owych praw, a po drugie – zakresu ich dopuszczalnych ograniczeń. Niemniej reguła ta działa także w odwrotnym kierunku, na co trafnie zwrócił uwagę Trybunał Konstytucyjny. Zdaniem Trybunału

> niezgodny z Konstytucją byłby niższy poziom ochrony praw jednostki wynikający z prawa unijnego [niż – I.K.] wynikający z Konstytucji. Normy Konstytucji w dziedzinie praw i wolności jednostki wyznaczają minimalny i nieprzekraczalny próg, który nie może ulec obniżeniu ani zakwestionowaniu na skutek wprowadzenia regulacji unijnych. Konstytucja pełni w tym zakresie swą rolę gwarancyjną z punktu widzenia ochrony praw i wolności w niej wyraźnie określonych, i to w stosunku do wszystkich podmiotów czynnych w sferze jej stosowania. Wykładnia „przyjazna dla prawa europejskiego" ma swoje granice. Nie może prowadzić do rezultatów sprzecznych z wyraźnym brzmieniem norm konstytucyjnych i niemożliwych do uzgodnienia z minimum funkcji gwarancyjnych realizowanych przez Konstytucję[89].

W ten sposób przedstawiona struktura (zob. rys. 2.1) jest zgodna z postanowieniami ustawy zasadniczej (w myśl art. 9 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego") oraz z przywołanym orzecznictwem Trybunału[90].

---

89 Wyrok TK z 16.11.2011 r., SK 45/09, Dz.U. z 2011 r. Nr 254, poz. 1530, teza III, pkt 2.9. Zob. też wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04, OTK ZU 2005, nr 5A, poz. 49, teza III, pkt 6.4. Należy ponadto wspomnieć, że według Trybunału Konstytucyjnego Konstytucja RP ma pierwszeństwo przed prawem Unii Europejskiej zarówno pod względem ważności, jak i stosowania. Zob. wyrok TK z 24.11.2010 r., K 32/09, OTK-A 2010, nr 9, poz. 108.

90 Zob. wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04... Ponadto TSUE w swoim orzecznictwie akceptuje wszystkie umowy międzynarodowe zgodne z prawem UE, które państwa członkowskie UE podpisały lub w których uczestniczą, jako narzędzia interpretacji treści i zakresu „praw podstawowych" (wyrok TSUE z 14.05.1974 r. w sprawie 4/73, *Nold v. Commission*, ECLI:EU:C:1974:51).

93:1159013970

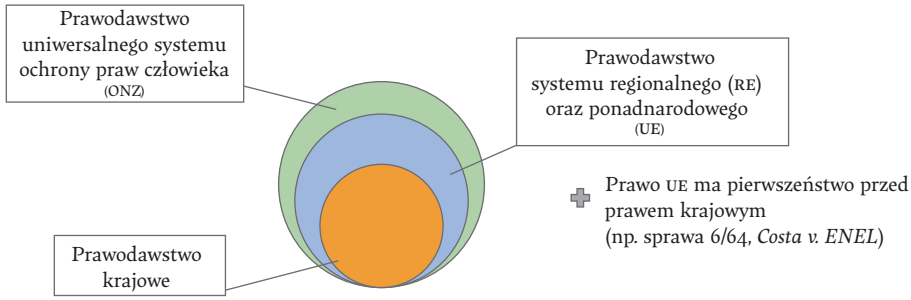

Rys. 2.1. Międzynarodowe systemy ochrony praw człowieka a prawo krajowe
Źródło: opracowanie własne.

Należy zatem stwierdzić, że Konstytucja RP przyjmuje system monistyczny jako sposób określenia relacji prawa krajowego do zobowiązań zewnętrznych państwa[91], co wyraża się w zasadzie przychylności krajowego porządku prawnego wobec prawa międzynarodowego. Monizm zakłada, że prawo międzynarodowe i prawo krajowe tworzą system prawny o charakterze jednorodnym, gdzie normy prawne funkcjonują w układzie hierarchicznym[92]. Z kolei dualizm to wyraźna rozdzielność dwóch porządków (krajowego i międzynarodowego)[93]. Zgodnie z koncepcją monizmu umowy międzynarodowe są integralną częścią prawa krajowego i mogą być bezpośrednio stosowane m.in. przez sądy krajowe. Jednak aby do tego doszło, muszą zostać spełnione kryteria konstytucyjne. Według art. 91 Konstytucji RP są one następujące:

– ratyfikacja umowy międzynarodowej zawierającej przepisy konstruujące normę;
– ogłoszenie w „Dzienniku Ustaw RP" tekstu ratyfikowanej umowy.

Warunki te muszą zostać spełnione łącznie (kumulatywnie).

91 M. Muszyński, *Konstytucja RP a prawo międzynarodowe – spór o pierwszeństwo w pluralistycznym porządku prawnym*, „Consilium Iuridicum" 2022, nr 1/2, s. 34–69.

92 Jak już wspomniano, zgodnie ze stanem faktycznym Konstytucja RP nie może być uznana za sprzeczną z prawem międzynarodowym. Z drugiej strony, w myśl art. 91 tego aktu, w przypadku kolizji z ustawami pierwszeństwo mają ratyfikowane umowy międzynarodowe.

93 I. Wrońska, *Skutek krajowy prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym na przykładzie stosowania instrumentów międzynarodowej ochrony praw człowieka*, w: *Umiędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 2, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Wydawnictwo Prawo i Partnerstwo, Białystok 2017, s. 12–14.

94:2086572688

Ustawa z dnia 14 kwietnia 2000 r. o umowach międzynarodowych[94] wprowadza podział na dwa rodzaje tytułowych umów, mianowicie umowy, które wymagają jedynie zatwierdzenia, oraz umowy, które wymagają ratyfikacji (art. 12 ust. 1). Taki podział jest znaczący co najmniej z dwóch powodów. Po pierwsze, realizuje postanowienia Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów[95], która zgodnie z tradycją istniejącą w prawie międzynarodowym rozróżnia umowy w formie prostej i złożonej (czyli umowy bez wymogu ratyfikacji i z takim wymogiem). Po drugie, z punktu widzenia prawa konstytucyjnego status umowy międzynarodowej jako źródła prawa krajowego zależy od tego, czy wymaga ona ratyfikacji czy też nie (art. 87 ust. 1 Konstytucji RP). Tylko ratyfikowane umowy międzynarodowe mają status źródeł prawa powszechnie obowiązującego. Kwestia ratyfikacji rozstrzyga zatem problem wewnątrzkrajowej obowiązywalności umów międzynarodowych, tj. ich miejsca w systemie źródeł prawa krajowego.

W polskim systemie prawnym obowiązują trzy sposoby ratyfikacji umów międzynarodowych:

- ratyfikacja w formie ustawy ratyfikacyjnej – tzw. duża ratyfikacja (art. 89 ust. 1 Konstytucji RP),
- ratyfikacja bez zgody ustawowej – tzw. mała ratyfikacja (art. 89 ust. 2 Konstytucji RP),
- ratyfikacja w trybie szczególnym – tzw. wielka ratyfikacja (art. 90 Konstytucji RP).

Stosownie do art. 14 ustawy o umowach międzynarodowych organ odpowiedzialny za prowadzenie negocjacji lub minister kierujący działem administracji rządowej, do którego kompetencji należy zakres umowy, po konsultacji z innymi zainteresowanymi ministrami składa Radzie Ministrów wniosek o ratyfikację lub zatwierdzenie umowy. Jest on przekazywany za pośrednictwem ministra właściwego do spraw zagranicznych. Na podstawie wniosku Rada Ministrów podejmuje uchwałę o przedłożeniu umowy międzynarodowej Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej do ratyfikacji (z zastrzeżeniem konieczności uzyskania zgody, o której mowa w art. 89–90 Konstytucji RP) lub o jej zatwierdzeniu (art. 15 ustawy). Zatem

94 T.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 127.

95 Konwencja wiedeńska o prawie traktatów, sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439).

95:7127158931

to rząd decyduje, w jaki sposób będzie ratyfikowana podpisana umowa międzynarodowa[96].

Najpierw trzeba omówić ostatni wymieniony tryb, tzn. ratyfikację w trybie szczególnym. Według art. 90 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska może przekazać kompetencje organów władzy państwowej w niektórych sprawach organizacjom lub organom międzynarodowym[97]. Jednak w myśl powyższego przepisu, aby takie umowy zostały ratyfikowane, wymagana jest zgoda wyrażona poprzez ustawę ratyfikacyjną, którą przyjmuje się kwalifikowaną większością głosów (przez Sejm większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów oraz przez Senat większością 2/3 głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby senatorów), albo w formie ogólnokrajowego referendum. Jak wynika z ust. 4 przywołanego już artykułu Konstytucji RP, uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację (czy będzie to przyjęcie ustawy ratyfikacyjnej zgodnie z art. 90 ust. 2 Konstytucji RP, czy referendum ogólnokrajowe w myśl ust. 3 tegoż artykułu) podejmuje Sejm bezwzględną większością głosów w obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów.

96 Choć jego decyzja podlega ocenie Sejmu, który może nie zgodzić się na wybrany tryb ratyfikacji. Przykładowo Sejm może wyrazić negatywną opinię co do zasadności wyboru przez rząd trybu ratyfikacji, o którym mowa w art. 89 ust. 2 Konstytucji RP (zgodnie z art. 15 ust. 4 ustawy o umowach międzynarodowych). W takim wypadku rząd musi ponownie zająć stanowisko w sprawie. Należy przyjąć, że to nowe stanowisko będzie dla Sejmu wiążące, a zatem Sejm nie będzie mógł powtórnie zablokować ratyfikacji umowy, powołując się na prerogatywę określoną w art. 15 ust. 4 ww. ustawy. Przykładowo, jeżeli Rada Ministrów w uzasadnieniu projektu ustawy ratyfikacyjnej stwierdza, że dana umowa wymaga tzw. dużej ratyfikacji, Sejm może nie zgodzić się z tym stanowiskiem i będzie zobowiązany do zastosowania odpowiedniej procedury. Dotyczy to zarówno sytuacji, w której Sejm uznaje, że umowa powinna zostać ratyfikowana bez konieczności wyrażenia zgody w formie ustawy, jak i sytuacji, gdy za właściwą uzna ratyfikację w trybie szczególnym (określoną w art. 90 ust. 2 i 3 Konstytucji RP). Ponadto Prezydent RP ma prawo odmówić ratyfikacji umowy międzynarodowej przedłożonej przez Radę Ministrów, powołując się na niewłaściwie zastosowany tryb, w szczególności na brak ustawy ratyfikacyjnej. Zob. P. Czarny, *Opinia w sprawie wykładni art. 90 ust. 4 Konstytucji w zw. z art. 89 ust. 1 Konstytucji*, „Przegląd Sejmowy" 2011, nr 1, s. 118–124.

97 Dobrym przykładem jest przystąpienie Polski do Unii Europejskiej na mocy traktatu ateńskiego (podpisanego 16 kwietnia 2003 r. w Atenach). Zob. Traktat o przystąpieniu Republiki Czeskiej, Estonii, Cypru, Łotwy, Litwy, Węgier, Malty, Polski, Słowenii i Słowacji (Dz. Urz. UE L 236 z dnia 23 września 2003 r., s. 17–930). Zgoda na ratyfikację traktatu ateńskiego została wyrażona w referendum ogólnokrajowym.

96:4962496825

Zanim jednak Sejm przystąpi do decydowania, tekst podpisanej umowy musi przekazać mu Rada Ministrów. Proces ten polega na tym, że Prezes Rady Ministrów zawiadamia Marszałka Sejmu o podpisaniu umowy, której ratyfikacja wymaga zgody wyrażonej w trybie art. 90 ust. 2–4 Konstytucji RP, i równocześnie przesyła Sejmowi jej tekst wraz z załącznikami[98]. Referendum w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację umowy międzynarodowej może zarządzić Sejm lub Prezydent Rzeczypospolitej za zgodą Senatu na zasadach i w trybie określonych w ustawie z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym[99]. Wynik takiego referendum jest wiążący, jeżeli wzięła w nim udział więcej niż połowa uprawnionych do głosowania (w myśl art. 73 ust. 1 przywołanej ustawy). W przypadku gdy wynik referendum jest wiążący, a większość głosów ważnych oddano za odpowiedzią negatywną, Prezydent Rzeczypospolitej nie uzyskuje zgody na ratyfikację umowy (*a contrario* art. 73 ust. 2 ustawy). Natomiast jeżeli wynik referendum jest niewiążący, to Sejm może (zgodnie z uznaniem, gdyż nie jest do tego zobowiązany) ponownie podjąć uchwałę w sprawie wyboru trybu wyrażenia zgody na ratyfikację umowy (art. 74 ustawy o referendum ogólnokrajowym)[100].

Z kolei tzw. duża ratyfikacja następuje wtedy, gdy ratyfikacja umowy wymaga akceptacji parlamentu wyrażonej w formie ustawy, czyli jeżeli umowa dotyczy: „(1) pokoju, sojuszy, układów politycznych lub układów wojskowych, (2) wolności, praw lub obowiązków obywatelskich określonych w Konstytucji, (3) członkostwa Rzeczypospolitej Polskiej w organizacji międzynarodowej, (4) znacznego obciążenia państwa pod względem finansowym, (5) spraw uregulowanych w ustawie lub w których Konstytucja wymaga ustawy" (art. 89 ust. 1 Konstytucji RP). Ustawa ratyfikacyjna musi zostać przyjęta przez obie izby parlamentu zwykłą większością głosów, pod warunkiem obecności co najmniej połowy ustawowej liczby posłów i senatorów (art. 120 Konstytucji RP)[101].

98 Art. 69 ustawy z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym.

99 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 574.

100 Potwierdził to Trybunał Konstytucyjny, wskazując na „konstytucyjną racjonalność uzasadnienia możliwości i ewentualnej potrzeby elastycznego reagowania na okoliczności wewnętrzne, ale także zewnętrzne związane z zawieraniem i ratyfikowaniem umów międzynarodowych". Tym samym TK doszedł do wniosku, że art. 74 ustawy o referendum ogólnokrajowym jest zgodny z art. 2 i art. 4 Konstytucji RP. Zob. wyrok TK z 27.05.2003 r., K 11/03, OTK-A 2003, nr 5, poz. 43, teza III, pkt 10.2–10.3.

101 Zgodnie z art. 124 do Senatu stosuje się odpowiednio przepisy art. 120 Konstytucji RP.

97:6958456351

Kryteria stosowane przy „dużej" ratyfikacji zależą od treści umowy międzynarodowej i wiążą się z trybem o zwiększonym rygoryzmie proceduralnym. Oznacza to, że Sejm musi przyjąć ustawę ratyfikacyjną w trybie zwykłej procedury legislacyjnej, co wymaga wystąpienia z inicjatywą ustawodawczą (według art. 118 Konstytucji RP), rozpatrzenia ustawy przez Sejm w trzech czytaniach (art. 119 ust. 1 Konstytucji RP), uchwalenia jej zwykłą większością głosów (art. 120 Konstytucji RP), rozpatrzenia przez Senat z możliwością zaproponowania poprawek oraz podpisania i ogłoszenia ustawy przez Prezydenta (art. 122 Konstytucji RP). W przypadku ustawy ratyfikacyjnej uprawnienia Prezydenta są nieograniczone – może on skorzystać zarówno z prezydenckiego weta, jak i z kontroli prewencyjnej przeprowadzonej przez Trybunał Konstytucyjny (gdyż takie uprawnienia występują też w zwykłej procedurze ustawodawczej).

Natomiast „mała" ratyfikacja – w myśl art. 89 ust. 2 Konstytucji RP – zakłada, że nie jest wymagana wcześniejsza zgoda ustawowa, jedynie Prezes Rady Ministrów ma obowiązek zawiadomić Sejm o zamiarze przedłożenia Prezydentowi RP umowy międzynarodowej do ratyfikacji. W wyniku takiego zawiadomienia Marszałek Sejmu przekazuje informację do Komisji Spraw Zagranicznych, która powinna ocenić zasadność trybu ratyfikacji wybranego przez Radę Ministrów oraz określić termin przedłożenia odpowiedniego sprawozdania. Informacja ta jest również podawana do wiadomości wszystkich posłów, którzy mogą złożyć na piśmie swoje uwagi i zastrzeżenia dotyczące wybranej procedury ratyfikacji. Praca komisji kończy się przyjęciem zawiadomienia bez zastrzeżeń lub wnioskiem o wyrażenie przez Sejm negatywnej opinii w sprawie ratyfikacji umowy[102]. W razie realizacji drugiego scenariusza komisja przygotowuje dla Sejmu projekt stosownej uchwały. Głosowanie nad stanowiskiem izby odbywa się na najbliższym posiedzeniu plenarnym. Jeśli Sejm przegłosuje uchwałę wyrażającą negatywną ocenę trybu ratyfikacji wybranego przez rząd, Marszałek Sejmu ma obowiązek zawiadomić o tym Prezesa Rady Ministrów oraz Prezydenta RP. Jeśli natomiast Sejm nie przegłosuje uchwały wyrażającej negatywną opinię, uznaje się, że przyjął zawiadomienie Prezesa Rady Ministrów bez zastrzeżeń. W ten sposób, zgodnie z przepisami prawa polskiego, Sejm kontroluje proces ratyfikacji umów międzynarodowych i może wyrazić opinię w tej sprawie. Należy podkreślić, że w przypadku prostego

102 Zgodnie z art. 89 ust. 2 Konstytucji RP Sejm ma 30 dni (licząc od dnia zawiadomienia przez rząd) na wydanie opinii.

98:5779834581

trybu ratyfikacji (tzn. ratyfikacji „małej") współdziałają ze sobą trzy podmioty: Rada Ministrów, Sejm i Prezydent RP[103].

Urzędowy akt ratyfikacji umowy międzynarodowej przez Prezydenta wymaga kontrasygnaty Prezesa Rady Ministrów (art. 144 ust. 2 Konstytucji RP). Otóż w każdym z trzech przeanalizowanych trybów rząd odgrywa kluczową rolę we wszczęciu procedury ratyfikacyjnej, co koresponduje z szerszą regulacją konstytucyjną, na podstawie której Rada Ministrów jest organem władzy wykonawczej odpowiedzialnym za kierowanie polityką państwa i zarządzanie jego sprawami (w myśl art. 146 Konstytucji RP).

Ratyfikowane przez Rzeczpospolitą Polską umowy międzynarodowe są częścią krajowego porządku prawnego, a ponadto w sytuacji gdy umowa taka została ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie, posiada ona pierwszeństwo przed ustawą, która jest z nią sprzeczna[104]. Innymi słowy: jeśli nie można pogodzić ustawy z umową międzynarodową, to ta ostatnia ma wyższą rangę i powinna być stosowana w pierwszej kolejności (zob. art. 91 ust. 1 i 2 Konstytucji RP).

W świetle przedstawionych ustaleń należy uwzględnić specyfikę wdrażania aktów prawa Unii Europejskiej do polskiego porządku prawnego. Niewątpliwie 1 maja 2004 r., wraz z przystąpieniem do Unii Europejskiej, Rzeczpospolita Polska rozszerzyła swój system prawny o prawo unijne. Tym samym rozwiązania unijne wywierają bezpośredni wpływ na kształtowanie i realizację katalogu praw jednostki w kraju, dopełniając regionalny oraz uniwersalny system ochrony praw człowieka.

Na porządek prawny UE (tzw. *acquis communautaire*) składają się prawo pierwotne i prawo wtórne. Do prawa pierwotnego zalicza się prawo traktatowe (tzn. traktaty założycielskie[105], traktaty zmieniające[106], traktaty akcesyjne[107]) oraz

103 J. Szymanek, *Ratyfikacja umów międzynarodowych w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego" 2022, t. 2, nr 2, s. 34, http://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9968.

104 W związku z tym umowy ratyfikowane w trybie tzw. małej ratyfikacji (zgodnie z art. 89 ust. 2 Konstytucji RP) mają moc podustawową w przypadku sprzeczności z przepisami ustawy.

105 Czyli np. Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 ze zm.).

106 Czyli np. Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/31 ze zm.).

107 Czyli np. Traktat między Królestwem Belgii, Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką

99:8004287601

już wspomnianą Kartę praw podstawowych UE[108]. Uzupełnieniem traktatów są protokoły i załączniki, które mają moc równą traktatom, gdyż stanowią ich immanentną część[109], oraz deklaracje przyjmowane przez państwa członkowskie. Natomiast dorobek prawny związany z realizacją celów i zadań ustanowionych w unijnym prawie traktatowym jest prawem wtórnym. Do niego zaliczają się rozporządzenia, dyrektywy, decyzje, opinie i zalecenia organów unijnych[110]. Z kolei orzecznictwo TSUE samo w sobie nie jest ani prawem pierwotnym, ani prawem wtórnym Unii Europejskiej, ale odgrywa doniosłą rolę, ponieważ zapewnia spójną interpretację i jednolite stosowanie prawa unijnego we wszystkich państwach członkowskich, w tym w Rzeczypospolitej Polskiej[111]. Trybunał nie tylko wyjaśnia znaczenie poszczególnych przepisów, lecz także wskazuje, w jaki sposób prawo unijne powinno być implementowane, zatem często wpływa na krajowe regulacje i praktyki[112]. Nierzadko z orzecznictwa TSUE wywodzone są zasady zaliczane do tzw. niepisanego prawa pierwotnego, które wypełniają luki

Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republiką Czeską, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzecząpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 236 z dnia 23 września 2003 r., s. 17–930).

108 Zob. na temat pozycji KPP UE w porządku prawnym Unii Europejskiej: D. Kornobis-Romanowska, *Komentarz do art. 6*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

109 Zgodnie z art. 51 Traktatu o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30 ze zm.).

110 Zob. P. Syrpis, *The Relationship Between Primary and Secondary Law in the EU*, „Common Market Law Review" 2015, vol. 52, no. 2, s. 461–487, https://doi.org/10.54648/cola2015029.

111 Zob. K. Rutkowska, *Problemy implementacji prawa europejskiego do prawa krajowego w postępowaniu przed organami podatkowymi*, „Studia Finansowoprawne" 2011, nr 2, s. 155–163.

112 Ibidem. Zob. np. szeroko na temat rozwiązań TSUE dotyczących zapewnienia pierwszeństwa prawa unijnego oraz niezawisłości sądownictwa w kontekście niedawnego regresu praworządności w niektórych państwach członkowskich UE: L. Pech, D. Kochenov, *Respect for the Rule of Law in the Case Law of the European Court of Justice: A Casebook Overview of Key Judgments since the Portuguese Judges Case, Report No. 3*, The Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm 2021 [e-book, pdf], s. 120–204, https://ssrn.com/abstract=3850308 [dostęp: 1.09.2024].

100:4088713904

w traktatowym systemie normatywnym (np. zasada pierwszeństwa prawa Unii przed prawem krajowym)[113].

Państwa członkowskie przyjmują traktaty unijne w ramach określonej w nich wieloetapowej procedury zbieżnej z postanowieniami Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. Procedura obejmuje – co istotne – ratyfikację zgodnie z prawem krajowym państwa, które podpisało dany traktat. Zanim wejdzie on w życie, ratyfikację muszą przeprowadzić wszystkie jego strony, tzn. wszystkie państwa (zob. art. 54 ust. 1 Traktatu o Unii Europejskiej). W Polsce ratyfikacja traktatów unijnych przez Prezydenta RP każdorazowo wymagała zgody wyrażonej w formie ustawy lub przeprowadzenia ogólnokrajowego referendum. Wspomniana procedura była stosowana w związku z zaliczaniem się tych aktów do umów międzynarodowych, o których mowa w art. 90 Konstytucji RP. Tytułem przypomnienia: traktat akcesyjny, na mocy którego Polska stała się członkiem Unii Europejskiej, został ratyfikowany po uzyskaniu zgody w ogólnokrajowym referendum, które odbyło się 7–8 czerwca 2003 r. (jak przewiduje art. 90 ust. 3 Konstytucji RP)[114]. Z kolei traktat z Lizbony został ratyfikowany przez Prezydenta RP po uzyskaniu zgody ustawowej (jak przewiduje art. 90 ust. 2 Konstytucji RP)[115].

Prawo wtórne jest implementowane w znacznie prostszy sposób niż traktaty, gdyż akty tego rodzaju nie wymagają procedury ratyfikacyjnej. Niemniej w systemie prawnym państwa członkowskiego dorobek prawa wtórnego Unii musi mieć pierwszeństwo przed ustawodawstwem krajowym[116]. W Polsce taka zasada doty-

113 M. Cesarz, *Porządek prawny Unii Europejskiej*, w: *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie*, red. A. Pacześniak, M. Klimowicz, OTO–Wrocław, Wrocław 2014, s. 187.

114 Zob. uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 2003 r. w sprawie trybu wyrażenia zgody na ratyfikację Traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej (M.P. z 2003 r. Nr 19, poz. 291) oraz uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 2003 r. o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację Traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej (Dz.U. z 2003 r. Nr 66, poz. 613).

115 Zob. ustawę z dnia 1 kwietnia 2008 r. o ratyfikacji Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzonego w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. 2008 r. Nr 62, poz. 388).

116 Wynika to z orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości ustanawiającego nadrzędność i autonomiczność prawa UE. Zob. np. wyrok TSUE z 15.07.1964 r. w sprawie 6/64, *Flaminio Costa v. ENEL*, ECLI:EU:C:1964:66; wyrok TSUE z 5.03.1963 r. w sprawie 26/62, *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration*, ECLI:EU:C:1963:1.

101:7032602272

cząca prawa wtórnego została zagwarantowana w art. 91 ust. 3 Konstytucji RP. Według niego prawo stanowione przez organizację międzynarodową na mocy umowy, którą ratyfikowała Rzeczpospolita Polska, jest stosowane bezpośrednio (tj. w ten sam sposób co w przypadku umów ratyfikowanych za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie). Nadto w myśl przywołanego artykułu prawo wtórne UE ma pierwszeństwo w razie kolizji z ustawami. Rozporządzenia unijne ustanawiają jednolite zasady stosowania prawa UE we wszystkich państwach członkowskich, mają bezpośrednią skuteczność i nie wymagają dodatkowej transpozycji do prawa krajowego – obowiązują w państwie członkowskim od momentu ich wejścia w życie[117]. Dyrektywy natomiast muszą zostać wprowadzone (transponowane) do krajowego porządku prawnego przez odpowiednie akty prawne[118]. Transpozycja dyrektywy może wymagać przyjęcia nowej ustawy lub zmiany istniejącej, a także, w razie potrzeby, modyfikacji lub wydania aktów wykonawczych. Warto nadmienić, że państwa członkowskie, stosując postanowienia dyrektywy, mają swobodę wyboru formy i środków służących osiągnięciu wskazanego w niej celu. Tym samym dyrektywy wyznaczają minimalne standardy, które muszą spełniać państwa członkowskie, ale nie oddziałują bezpośrednio na prawa jednostki. Aby miały na nie wpływ, muszą najpierw zostać wdrożone do prawa krajowego. Państwo członkowskie, czyli również Polska, ma określony czas na implementację dyrektywy. Z kolei decyzje są wiążące dla tych, do których są skierowane, i mogą być adresowane do państw członkowskich lub innych podmiotów. Zalecenia i opinie natomiast nie mają mocy wiążącej.

Po takim zarysowaniu perspektywy należy w następnych częściach książki skupić się na analizie *hard law*, czyli aktów prawnie wiążących, skutecznie ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską. Ponadto szczególna uwaga zostanie

117 Zob. M. Jabłoński, D. Kornobis-Romanowska, K. Wygoda, *Obowiązywanie i stosowanie postanowień ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych w polskim porządku prawnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 15.

118 W Rzeczypospolitej Polskiej taka procedura często obejmuje zwykły proces legislacyjny, a także przyjmowanie, zmianę lub wydawanie aktów prawa wykonawczego. Jednak ponieważ państwa członkowskie muszą implementować dyrektywy w ściśle określonych ramach czasowych i zgodnie z wymaganiami zawartymi w transponowanym akcie, procedura transpozycji została odrębnie uregulowana zarówno przez polskiego ustawodawcę, jak i przez instytucje unijne. Zob. szeroko na temat transpozycji aktów prawa UE w RP: *Procedura transpozycji aktów prawnych Unii Europejskiej, w tym wykonywania zobowiązań legislacyjnych wynikających z orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i postępowań Komisji Europejskiej prowadzonych na podstawie art. 258 TFUE lub art. 260 TFUE – informacje wstępne*, https://www.gov.pl/attachment/6344b070-0b6b-4e64-8789-690bda9ffad2 [dostęp: 4.10.2024].

102:8302201971

poświęcona aktom prawnym, które mają pierwszeństwo przed ustawami. Analiza ta pozwoli zaprezentować i zrozumieć podstawowe zasady i normy, które mają zastosowanie w RP w kontekście praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej. Jednocześnie warto zaznaczyć, że w prawie międzynarodowym istnieje także *soft law*, odgrywające ważną rolę w procesie kształtowania i rozwoju tego prawa jako sugestia implementacji umów międzynarodowych. Dlatego też przywołanie niektórych aktów *soft law* będzie niezbędne, aby uwzględnić dobre praktyki oraz rekomendacje, zwłaszcza w aspektach, które nie znalazły się w aktach prawnie wiążących.

2.2.3. Uniwersalny katalog praw językowych jednostki

W dalszej części wywodu należy się przyjrzeć katalogowi praw językowych odpowiadającemu celom książki, zarazem zwracając uwagę na omówioną już specyfikę relacji między prawem krajowym a regionalnym na poziomie Europy oraz uniwersalnym systemem ochrony praw jednostki. W pierwszej kolejności wypada skupić się na uniwersalnym wzorcu PJ.

Jak ustalono w niniejszym rozdziale, prawa językowe nie mają ściśle określonej struktury formalnej, co potwierdzają zarówno prawodawstwo, jak i literatura przedmiotu. Pomimo to analiza tej ostatniej pozwala w miarę jasno zrozumieć poszczególne prawa bezpośrednio związane z używaniem języka. Niektóre z omówionych wcześniej ujęć, m.in. opracowania z zakresu językoznawstwa stosowanego i socjolingwistyki (w odniesieniu do praw językowych są to przede wszystkim publikacje Tove Skutnabb-Kangas i Roberta Phillipsona), sugerują, że prawo dziecka do posługiwania się językiem ojczystym w trakcie spełniania obowiązku szkolnego powinno być uznane za najważniejsze prawo językowe – wskazani naukowcy traktują to prawo jako *minimum minimorum* PJ człowieka. Autorzy niektórych badań nad poszczególnymi politykami językowymi opowiadają się za ograniczonym katalogiem praw językowych w wybranym kontekście (np. statusu prawnego migrantów w konkretnych krajach[119]

119 Zob. np. E. Riera-Gil, *Linguistic Rights and Duties of Immigrants and National Identity in Catalonia: Between Accommodation and Transformation*, „Nations and Nationalism" 2022, vol. 28, no. 2, s. 483–500; A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, „Review of European Studies" 2021, vol. 13, no. 1, s. 55–76; https://doi.org/10.5539/res.v13n1p55; R. McKelvey, *Language Provision in the Scottish Public Sector: Recommendations to Promote Inclusive Practice*, „Social Inclusion" 2021, vol. 1, no. 9, s. 45–55, https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3549. Zob. też S. Morales-Gálvez, *Is Speaking One's*

103:4557419959

czy mniejszości narodowych[120]). Jednak zasadniczo dotychczasowe opracowania naukowe nie pozwalają znaleźć uniwersalnego podejścia do konstruowania katalogu praw językowych. Nie odnotowano, aby ktoś postawił sobie za zadanie wyznaczenie ich wyczerpującego zestawu w swoich badaniach. Nie obiera się takiego celu, gdyż ów katalog musiałby obejmować każdą sferę życia publicznego i prywatnego. Dodatkowym problemem determinującym tworzenie takiego uniwersalnego zbioru zawsze byłby kontekst terytorialny. W niniejszej książce omawiana tematyka jest rozpatrywana z perspektywy prawa polskiego, toteż z przyczyn praktycznych analizowane są jedynie normy prawa międzynarodowego wiążące Rzeczpospolitą Polską i ratyfikowane w trybie kwalifikowanym, z uwzględnieniem specyfiki multicentryczności. Dotyczy to również katalogu praw beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Myśląc o potrzebie określenia uniwersalnego katalogu praw językowych, wypada przyjrzeć się pracy Xabiera Arzoza[121], który spróbował ująć je na gruncie międzynarodowego prawa publicznego. Zgodnie z podejściem autora to państwo wyznacza katalog praw językowych, gdyż „dotyczą one zasad, które instytucje publiczne przyjmują w odniesieniu do używania języka w różnych obszarach"[122]. W rezultacie prowadzonych badań X. Arzoz wyróżnił kilka ich cech:

Own Language(s) a Right?, „Nations and Nationalism" 2022, vol. 28, no. 2, s. 387–401, https://doi.org/10.1111/nana.12795. W pracy tej autor porusza kwestię, czy migranci mają prawo do używania swojego ojczystego języka (języków) w sferze publicznej. Na zakończenie proponuje wstępną koncepcję polityki językowej, która służy zabezpieczeniu praw i swobód językowych migrantów, a koncentruje się na ich prawie do publicznie finansowanych kursów nauki języków ojczystych.

120 Zob. np. G. Janusz, *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011; E. Kuzborska, *Prawa językowe mniejszości narodowych na Litwie – sytuacja faktyczna mniejszości polskiej (w kontekście międzynarodowych standardów ochrony praw mniejszości narodowych)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 3 (19), s. 41–71, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.03.02; R. Phillipson, T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Rights and Wrongs*, in: *Language Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, 2nd ed., Routledge, London 2017, s. 456–464; K. Szwed, *Konstytucyjne gwarancje ochrony języka państwowego a prawa mniejszości w Estonii*, „Zeszyty Prawnicze" 2021, t. 21, nr 4, s. 63–89, https://doi.org/10.21697/zp.2021.21.4.03; Ż. Gwardzińska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych w Konstytucji RP z 1997 roku*, „Zarządzanie w Kulturze" 2016, t. 17, nr 3, s. 231–242, https://doi.org/10.467/20843976ZK.16.015.5069; M. Safjan, *Pozycja mniejszości w Polsce w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, portal Trybunału Konstytucyjnego, https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/wystapienia/1998_2006/20031003.pdf [dostęp: 1.09.2024].

121 X. Arzoz, *Language Rights as Legal Norms...*, s. 541–574.

122 Ibidem, s. 544.

104:3361867728

1. Prawa językowe nie są zasadniczo dane (jak np. prawo do życia) i nie istnieją przed wprowadzeniem do porządku prawnego przez państwo.
2. Prawa językowe są lokalnymi, historycznie zakorzenionymi roszczeniami, a nie ustalonymi uniwersaliami (np. prawo własności tak samo ma specyficzne regulacje w każdym państwie).
3. Prawa językowe wywodzą się z zasad oraz wartości przyjętych w poszczególnych porządkach prawnych (np. zasada równości wszystkich wobec prawa, dostęp do sprawiedliwego sądu, zasada równego traktowania przez organy władzy publicznej).
4. Źródłem praw językowych są dokumenty prawne, które najczęściej pośrednio regulują kwestię językową (np. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych).
5. Do praw językowych wypada zaliczyć też prawa pośrednio związane z językiem (np. wolność zrzeszania się)[123].

Należy uznać za konieczne przyjęcie zrównoważonego podejścia do definicji praw językowych, które łączy w sobie prawa człowieka oparte zarówno na wolności wyboru, jak i na godności ludzkiej, a także akcentuje potrzebę zachowania i rozwoju każdego języka. Podejście to jest wyważone, ponieważ pozwala uniknąć popadania ze skrajności w skrajność – np. wymuszania używania danego języka (języków). Tym samym trzeba odrzucić podział na prawa językowe *sui generis* (prawa języka) oraz prawa językowe człowieka i traktować każde prawo językowe przede wszystkim jako wprost wyrażone prawo człowieka (do czegoś) w odniesieniu do języka. Każdy język jest bowiem dobrem ludzkim umożliwiającym realizację zadań komunikacyjnych. Stąd zupełnie nieuzasadnione i sztuczne byłoby interpretowanie tego kluczowego narzędzia komunikacji ludzkiej jako podmiotu mającego prawa. Nie ulega jednak zaprzeczeniu, że powinny istnieć prawa obejmujące środki ochrony związane bezpośrednio z samym językiem i że je również należałoby zaliczać do praw człowieka; powinny one być obecne zwłaszcza w lokalnym (np. RP) oraz regionalnym systemie ochrony praw człowieka (np. UE, Rady Europy). Wśród takich szczególnych praw można by wymienić prawo do formy pisemnej (np. do alfabetu bądź innego sposobu zapisu) czy prawa związane z rozwojem języka (zmiana normy literackiej, uproszczenie języka, wprowadzenie nowych słów itp.). Takie podejście jest prawidłowe, gdyż to osoby posługujące się danym językiem są beneficjentami wspomnianych zmian językowych. Trzeba mocno podkreślić, że wszystkie PJ

123 Ibidem, s. 573–574.

105:9596666956

należą do praw człowieka i w konsekwencji zapewniają realizację wolności językowej. Z kolei język nie jest i nie może być jednostką, a tym samym nie przysługują mu żadne prawa. Niemniej jest materią, na którą mogą oddziaływać prawa jednostki. Wszelkie zmiany, przed którymi stoją języki, inicjują ludzie, więc będzie całkiem logiczne pojmowanie takich praw w kontekście praw człowieka. Z drugiej strony wypada uznać za bardziej zasadne traktowanie praw językowych jako praw przysługujących mniejszościom[124], ponieważ członkowie większości mają znacznie lepsze warunki do korzystania ze swojego języka ojczystego w społeczeństwie.

Nie jest natomiast możliwa akceptacja twierdzenia X. Arzoza, zgodnie z którym prawa językowe nie istnieją w uniwersalnym ani regionalnym porządku prawnym, a zatem decyzja o ustanowieniu jakichkolwiek PJ pozostaje w gestii państwa. Wynika to z faktu, że nie zawsze prawa jednostki odnoszące się do języka są wyraźnie określone w aktach prawa międzynarodowego, co skutkuje koniecznością wywodzenia pewnych praw tego rodzaju z innych regulacji. Jeśli przyjmiemy, że poszczególne prawa językowe powinny wynikać z innych praw uznawanych w uniwersalnym i regionalnym systemie ochrony praw człowieka, to przekonanie, że państwo ma absolutną kompetencję ustawodawczą w tym zakresie, staje się błędne.

Wypada zatem rozważyć katalog PJ na podstawie istniejącego katalogu praw jednostki. Przystępując do ustalenia takiego uniwersalnego katalogu, należy raz jeszcze stwierdzić, że jego trzonem (*core right*) jest prawo do komunikowania się w wybranym języku, które wywodzi się z godności ludzkiej. Może ono być naturalnie ograniczone, gdy ludzie nie są w stanie się zrozumieć i muszą stosować zrozumiałe dla wszystkich metody komunikacji (np. wspólny język). Nienaturalne ograniczenia pojawiają się natomiast wtedy, gdy wymusza je narzucona przez kogoś (np. państwo) norma[125]. Ograniczenia, jakie stawiają władze publiczne wobec języków, mogą istotnie utrudnić, albo wręcz uniemożliwić jednostce korzystanie z przysługujących jej praw, co potencjalnie stanowi dyskryminację z powodu języka. W art. 2 PDPC zabrania się dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, przekonania polityczne,

124 W tym kontekście należy przyjąć definicję mniejszości sformułowaną przez Tove Skutnabb-Kangas – zgodnie z nią jest to grupa społeczna liczebnie mniejsza od reszty populacji kraju, a jej członkowie mają wspólne cechy językowe, etniczne lub religijne. Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic...*, s. 7.

125 Zob. więcej: podrozdziały 1.1.2.1 i 1.2.2 niniejszej książki.

106:3383304284

narodowość czy pochodzenie społeczne. Dodatkowo w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka język został wskazany jako przyczyna dyskryminacji w klauzulach niedyskryminacyjnych zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych[126]. W regionalnym systemie ochrony praw człowieka w ramach Rady Europy język został uznany za jedno z kryteriów dyskryminacji w art. 14 EKPC. W związku z tym ów przepis będzie również miał zastosowanie w kontekście prawa UE, ponieważ Unia Europejska przystąpiła do europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Klauzulę niedyskryminacji implementowano także w krajowym porządku prawnym. W art. 32 i art. 33 Konstytucji RP jest ona zapisana jako zasada równości (formalnej i materialnej) i zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny oraz nakaz równouprawnienia kobiet i mężczyzn.

W życiu prywatnym używanie języka wybranego przez jednostkę chronią zarówno uniwersalny system ochrony praw człowieka, jak i system regionalny. Dla przykładu, zgodnie z art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie rodzinne, prywatne, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię. Podobną regulację odnajdziemy w art. 8 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. W prawie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej owe gwarancje zostały zapisane w art. 47 (prawo do ochrony prywatności), art. 49 (tajemnica komunikowania się) oraz art. 50 Konstytucji RP (nienaruszalność mieszkania).

Przeanalizowawszy lingwistyczne podejście do PJ w literaturze przedmiotu, wypada stwierdzić, że prawo do nauki w języku ojczystym (L1) zostało dobrze zagwarantowane w prawie międzynarodowym publicznym. Włączenie języka preferowanego przez ucznia (w jego rozumieniu – pierwszego języka) do praktyk edukacyjnych szkoły jest wymagane zgodnie z postanowieniami Konwencji ONZ o prawach dziecka z 1989 r.[127] oraz Konwencji w sprawie zwalczania

126 Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

127 Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., została ratyfikowana przez Polskę i ogłoszona 23 grudnia 1991 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

107:7646118231

dyskryminacji w dziedzinie oświaty z 1960 r.[128] Konwencja ONZ o prawach dziecka stanowi w art. 28, że państwa strony uznają prawo dziecka do nauki i w celu stopniowego realizowania tego prawa na zasadzie równych szans m.in. uczynią nauczanie podstawowe obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich. Będą także popierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego, czyniąc je dostępnymi dla każdego dziecka poprzez zapewnienie mu prawa do bezpłatnej nauki. Dodać należy, że prawo to może być w pełni zrealizowane, gdy państwo strona zagwarantuje dziecku prawo do bezpłatnego uczenia się w języku, który identyfikuje ono jako swój pierwszy język. Ponadto brak odpowiedniego zapewnienia nauki języka większości znacznie utrudnia integrację społeczną przedstawicieli mniejszości, co narusza zasadę równych szans.

Z kolei zgodnie z art. 1 Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty dyskryminacją jest wszelkie wyróżnianie, wykluczanie, ograniczanie lub uprzywilejowanie ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, przekonania polityczne lub jakiekolwiek inne, narodowość lub pochodzenie społeczne, sytuację materialną lub urodzenie, które ma na celu albo którego skutkiem będzie przekreślenie lub naruszenie zasady jednakowego traktowania w dziedzinie oświaty. Do naruszeń tej zasady w szczególności zalicza się m.in. zamknięcie dostępu jakiejkolwiek jednostce lub grupie osób do oświaty któregokolwiek stopnia lub typu (art. 1 ust. 1 lit. a i b).

Ponadto w art. 20 ust. 3 Konwencji ONZ o prawach dziecka usankcjonowano obowiązek państwa strony polegający na zachowaniu ciągłości wychowania dziecka oraz jego tożsamości etnicznej, religijnej, kulturowej i językowej w przypadku realizowania wobec niego pieczy zastępczej. Co więcej, w dyspozycji art. 29 ust. 1 pkt 3 nałożono na państwa obowiązek rozwijania w dziecku szacunku dla rodziców, jego tożsamości kulturowej, języka i wartości, dla wartości narodowych kraju, w którym mieszka, kraju, z którego pochodzi, jak i dla innych kultur. Oczywiście, realizacja tego zadania nie jest możliwa, jeśli w procesie nauczania dziecka nie zostanie uwzględnione prawo do komunikowania się przez nie w języku, który identyfikuje ono jako swój pierwszy język. W prawie

128 Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, przyjęta przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury dnia 15 grudnia 1960 r., została ratyfikowana przez Polskę i ogłoszona 13 lipca 1961 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

108:9416857389

krajowym wymienione prawa należy rozpatrywać w ramach obowiązku szkolnego (art. 70 ust. 1 Konstytucji RP).

Nadto zgodnie z art. 5 ust. 1 lit. c Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty przedstawiciele mniejszości mają prawo do prowadzenia własnej działalności oświatowej włącznie z kierowaniem szkołami, w tym z możliwością używania albo nauczania języka L1. W europejskim systemie ochrony praw jednostki podobne ustalenia zawiera Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych[129], lecz zawęża ona definicję języka mniejszości oraz samego pojęcia mniejszości[130]. W Konstytucji RP prawo do prowadzenia własnej działalności oświatowej zostało uregulowane w art. 70 ust. 3. Zgodnie z nim rodzice mają swobodę wyboru szkół niepublicznych dla swoich dzieci, a każdy obywatel i instytucja mają prawo do zakładania szkół podstawowych, ponadpodstawowych, wyższych oraz placówek wychowawczych[131]. Z kolei w art. 35 ust. 2 Konstytucji RP gwarantuje się mniejszościom narodowym i etnicznym prawo do tworzenia własnych instytucji kulturalnych, edukacyjnych i służących ochronie tożsamości religijnej.

W kontekście szeroko pojmowanych usług publicznych stworzenie trwałych metod przynajmniej częściowej realizacji prawa strony do komunikowania się w jej języku pomoże w stosowaniu zasady zapewnienia stronom czynnego udziału w każdym stadium postępowania[132], co umożliwia jednostce skuteczne korzystanie z przysługujących jej praw. Cele związane z wdrażaniem tego podejścia przez państwo mogą być zarówno krótko-, jak i długoterminowe.

---

129 Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r.; obowiązująca w stosunku do Polski od 1 czerwca 2009 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121). Należy zwrócić uwagę, iż RP przy jej ratyfikacji złożyła oświadczenie, w którym wyjaśniono, że Rzeczpospolita Polska zamierza stosować Kartę „zgodnie z postanowieniami ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym".

130 Jako „język mniejszości" pojmuje się w niej język tradycyjnie używany na określonym terytorium przez obywateli państwa tworzących grupę mniejszą liczebnie od pozostałej ludności państwa. Zob. art. 1 lit. a Karty.

131 Warto zauważyć, że prawo do zakładania szkół publicznych przysługuje osobom fizycznym wyłącznie wtedy, gdy są obywatelami RP. Zob. D. Kurzyna-Chmiel, *Funkcjonowanie szkolnictwa niepublicznego w Polsce w oparciu o aktualnie obowiązujący stan prawny*, „Przegląd Prawa Publicznego" 2019, nr 7/8, s. 164.

132 Tytułem przypomnienia: w art. 10 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 572) czytamy: „Organy administracji publicznej obowiązane są zapewnić stronom czynny udział w każdym stadium postępowania [...] ".

109:1111698038

Do krótkoterminowych zaliczyć można informowanie osób, które nie władają językiem urzędowym państwa, o istniejących procedurach oraz sposobie ich realizacji przez organ. Do długoterminowych celów zaliczyć można zarówno redukcję czynników marginalizacji grup mniejszościowych w społeczeństwie, jak i poprawę ochrony prawnej wszelkich osób przebywających na terytorium państwa. Jeśli chodzi o szeroko rozumiane bezpieczeństwo publiczne, warto przypomnieć chociażby o unifikacji służb ratunkowych w Unii Europejskiej: np. art. 286 dyrektywy 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiającej Europejski kodeks łączności elektronicznej[133] wprost stanowi, że państwa członkowskie powinny uwzględnić zdolność PSAP[134] do obsługi zgłoszeń alarmowych w więcej niż jednym języku. Tym samym nałożono na nie obowiązek realizacji wielojęzycznego wsparcia w sytuacjach, które powodują stan nagłego zagrożenia zdrowia i życia.

Natomiast prawo do tłumacza jest interpretowane w uniwersalnym i regionalnym systemie ochrony praw jednostki w sposób ograniczony. Przykładowo art. 14 MPPOiP gwarantuje każdemu prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy przez sąd lub trybunał, a każdemu oskarżonemu o popełnienie przestępstwa – prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza w postępowaniu przed sądem lub trybunałem. Podobnie w art. 6 EKPC prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza jest traktowane jako element prawa do rzetelnego procesu sądowego. W prawie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej zapewnia się prawo do sprawiedliwego postępowania sądowego w art. 45 Konstytucji RP, z kolei prawo do tłumacza wyznacza art. 5 ust. 2 ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych[135].

Z punktu widzenia poszanowania godności osobistej człowieka ważne jest zagwarantowanie jednostce prawa do zapisywania jej imienia w sposób zgodny z regułami języka, z którym się identyfikuje i którym posługuje się jako swoim pierwszym językiem. W orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka brak realizacji takiego prawa w prawodawstwie państw stron uznaje się

133 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiająca Europejski kodeks łączności elektronicznej (Dz. Urz. UE L 321 z 17.12.2018 r., s. 36–214, ze zm.).

134 Ang. *public safety answering point* – jednolity system, który obsługuje zgłoszenia kierowane pod numery alarmowe 112, 997, 998 i 999.

135 Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.).

110:1006541880

za naruszenie art. 8 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka, który dotyczy prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego.

Inne prawa językowe mogą być wywodzone z wolności wypowiedzi, gdyż język jest środkiem komunikacji. Regionalny system ochrony praw człowieka w Europie ogranicza korzystanie z tej wolności, pozwalając organom państwowym ocenić jej dopuszczalność. Określa bowiem, że wolność wypowiedzi nie chroni mowy celowo prowokacyjnej, która może prowadzić do nietolerancji lub nienawiści[136]. Zarazem sam język, którym posługuje się jednostka, stanowi formę wyrażania informacji i podlega ochronie na mocy art. 10 EKPC. Przepis ten rozciąga się na wszelkie rodzaje wypowiedzi będących wyrażeniem opinii, idei albo informacji, niezależnie od ich treści oraz sposobu przekazywania, zarówno o charakterze politycznym, jak i niepolitycznym[137]. Język należy rozumieć w tym kontekście przede wszystkim jako formę wypowiedzi, a nie treść. Takie podejście przyjmują sądy polskie, np. zgodnie z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego język nie stanowi treści przekazywanych informacji, lecz ich formę[138].

Z perspektywy wolności wypowiedzi prawo do posługiwania się językiem wybranym przez jednostkę obejmuje też m.in. korzystanie z wolności sztuki i nauki[139]. Ta ostatnia wolność jest zagwarantowana w art. 13 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, według którego „sztuka i badania naukowe są wolne od ograniczeń". O samej wolności wypowiedzi traktuje art. 54 ust. 1 Konstytucji RP: „Każdemu zapewnia się wolność wyrażania swoich poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji". Podobnie wykorzystywanie języka w wypowiedziach religijnych stanowi przedmiot ochrony pokrywający się z wolnością wypowiedzi oraz wolnością myśli, sumienia i wyznania, o których mowa w art. 52 KPP UE i art. 9 EKPC. W Konstytucji RP odnosi się do tego art. 53, zgodnie z którym „każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii".

136 Zob. wyrok ETPC z 18.03.2019 r. w sprawie *E.S. v. Austria*, 38450/12, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-187188 [dostęp: 8.09.2024].

137 Zob. M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 10*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2021 [LEX].

138 Orzeczenie TK z 13.09.1994 r., P 2/94, OTK ZU 1994, nr 2, poz. 33.

139 Zob. A. Biłgorajski, A. Chorążewska, *Konstytucyjna wolność badań naukowych a ochrona pracy naukowej. Studium przypadków z nauk ścisłych eksperymentalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 21–23.

111:5388663173

Przedstawiony tu katalog zostanie szczegółowo przeanalizowany w rozdziale trzecim, z uwzględnieniem orzecznictwa i aktów *soft law*. Katalog ten nie jest zamknięty. Można wyprowadzić konkretne prawa związane z możliwością korzystania z preferowanego języka w ramach kategorii takich jak wolność wypowiedzi, lecz nie sposób omówić tego zagadnienia w pełnym zakresie z uwagi na cele niniejszego opracowania. Niemniej trzeba stwierdzić, że we wszystkich sytuacjach, w których jednostka korzysta z prawa do wolności wypowiedzi, przysługuje jej swoboda wyboru formy tej wypowiedzi, czyli również języka. Teza ta zostanie poddana analizie z praktycznego punktu widzenia w kolejnych rozdziałach.

Obszerność tematu powoduje, że konieczne jest skupienie się na najbardziej aktualnych prawach, związanych z problemami, z którymi beneficjenci ochrony międzynarodowej już się mierzą lub z dużym prawdopodobieństwem mogą się zmierzyć w przyszłości. Dlatego też należy doprecyzować przesłankę podmiotową, a więc odpowiedzieć na pytanie, kim są beneficjenci tej ochrony i jakie mają potrzeby integracyjne.

2.3. Pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej

2.3.1. Wyzwania w obliczu kryzysu humanitarnego w Ukrainie (2022)

Niezwykłe czasy wymagają niezwykłych rozwiązań, a obecny kryzys humanitarny spowodowany konfliktem w Ukrainie (rozpoczętym w 2022 r.) kształtuje nową rzeczywistość w Rzeczypospolitej Polskiej. Przecież to państwo przyjmujące (i w konsekwencji jego obywatele) włącza nowych członków, którzy mają nieraz odmienne doświadczenie kulturowe, religijne i edukacyjne, do swojego społeczeństwa. Nie budzi wątpliwości, że osoby szukające schronienia w innym kraju (w tym beneficjenci ochrony międzynarodowej) czują silną potrzebę integracji[140], a nie zamykania się we własnych społecznościach językowych (i kulturowych).

140 Takie założenie potwierdzają wyniki badań: zob. K. Matuszczyk et al., *Ukrainian Refugees in Poland: Identity and Experiences*, Arise Foundation, Warsaw 2023 [e-book, pdf], https://respect.international/wp-content/uploads/2023/02/Ukrainian-Refugees-in-Poland.pdf [dostęp: 5.06.2024]. Zob. też wyniki badań sondażowych dotyczących imigrantów z Ukrainy przeprowadzone w 2005 r. w województwie mazowieckim: A. Grzymała-Kazłowska, *Separacja,*

112:9177454465

Zważywszy na heterogeniczny charakter BOM, a także ryzyko marginalizowania ich bądź agresywnej asymilacji[141] z większością przez państwo przyjmujące, właśnie beneficjenci ochrony międzynarodowej są prezentowani w niniejszym opracowaniu jako grupa społeczna, która potrzebuje możliwie najpełniejszego katalogu praw językowych. Zarysowana tu specyfika ma istotne znaczenie dla Polski jako członka Unii Europejskiej i Rady Europy. Warto zatem omówić dane statystyczne dotyczące beneficjentów ochrony międzynarodowej.

---

integracja czy asymilacja? Strategie adaptacyjne osiadłych w Polsce imigrantów z Ukrainy i z Wietnamu, „Kultura i Społeczeństwo" 2008, nr 2, s. 139–140, https://doi.org/10.35757/KiS.2008.52.2.6. Jak wynika z tych badań, dla Ukraińców najważniejszą wartość po znajomości języka polskiego stanowiło utrzymywanie kontaktów z Polakami. Widać było w tej grupie zdecydowaną przewagę orientacji na zdobywanie wiedzy o polskiej kulturze i rozwijanie relacji z Polakami nad orientacją na własną grupę i kulturę (bez jednoczesnego odrzucenia owej kultury). Mniejszą wagę miało dla migrantów utrzymywanie związków z Ukrainą. Najmniej istotne dla osiadłych w Polsce Ukraińców okazały się kontakty z rodakami, którzy również przebywali w tym kraju. Potwierdza to więc tendencję raczej do zacieśniania więzi społecznych z Polakami niż utrzymywania kontaktów z rodakami.

141 Zob. więcej na temat pojęć „marginalizacja", „asymilacja": A. Grzymała-Kazłowska, *Separacja, integracja czy asymilacja?...*, s. 134. Autorka, powołując się na Johna Berry'ego, znanego badacza problemów funkcjonowania imigrantów w społeczeństwie przyjmującym, wskazuje na cztery stopnie i sposoby „wchodzenia" imigrantów w społeczność większościową: (1) integracja (gdy istotną wartość stanowi dla nich zarówno utrzymywanie kontaktów z członkami grupy dominującej, jak i zachowanie własnej tożsamości kulturowej), (2) asymilacja (gdy migranci odrzucają swoją poprzednią tożsamość kulturową i wchodzą w bliskie relacje z członkami społeczeństwa dominującego), (3) separacja (kiedy przy zachowaniu własnej tożsamości kulturowej migranci odrzucają kontakty z grupą dominującą) oraz (4) wykluczenie/marginalizacja (gdy migranci zarówno odrzucają poprzednią tożsamość kulturową, jak i powstrzymują się od kontaktów z grupą dominującą). Ryzyko wystąpienia agresywnej (przymusowej) asymilacji potwierdzone zostało m.in. w pracach: T. Andersson, *Bilingual Education: The American Experience*, „The Modern Language Journal" 1971, vol. 55, no. 7, s. 427–440, https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1971.tb02335.x (w ramach analizy kontekstu społecznego funkcjonowania migrantów, wyraźnie ujawnionego w Stanach Zjednoczonych w drugiej połowie XX w.); T. Skutnabb-Kangas, *Language in the Process of Cultural Assimilation...*; Eadem, *Why Aren't All...*, s. 301–315 (w ramach badań nad problematyką asymilacji przymusowej dzieci imigrantów w Szwecji oraz mniejszości narodowych, głównie mniejszości fińskiej, w tym państwie w drugiej połowie XX w.). Zob. też więcej na temat obecnych tendencji asymilacyjnych: D. Grzybek, *Współczesne rozumienie asymilacji imigrantów w społeczeństwie amerykańskim*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne" 2013, nr 6, s. 57–80, https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/8048 [dostęp: 5.10.2024]; M. Verkuyten, *Assimilation Ideology and Outgroup Attitudes among Ethnic Majority Members*, „Group Processes & Intergroup Relations" 2011, vol. 14, no. 6, s. 789–806, https://doi.org/10.1177/1368430211398506.

113:7829546624

W pierwszej kolejności zasadne jest przedstawienie danych na temat najliczniejszej grupy BOM przebywających w Polsce w związku z działaniami wojennymi w Ukrainie – beneficjentów ochrony czasowej[142]. Rzeczpospolita Polska obecnie stoi w obliczu bezprecedensowej fali osób potrzebujących ochrony od zakończenia II wojny światowej. Według danych Eurostatu z 31 grudnia 2023 r. w Polsce zarejestrowano 954 795 beneficjentów ochrony czasowej (dane

142 W przypadku tzw. ochrony czasowej warto wspomnieć o motywach 10–13 i 18 preambuły dyrektywy Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23). W myśl ww. motywów dyrektywa precyzuje, że zasady ustalone w odniesieniu do ochrony czasowej powinny być zgodne z międzynarodowymi zobowiązaniami państw członkowskich, w tym z Konwencją dotyczącą statusu uchodźców z 1951 r., jak również z Traktatem ustanawiającym Wspólnotę Europejską. Status ochrony czasowej w przeciwieństwie do statusu uchodźcy w prawie międzynarodowym (tj. kategorii ochrony, która przyznawana jest cudzoziemcowi w drodze deklaratoryjnej decyzji krajowego organu do spraw uchodźców z uwagi na uzasadnioną obawę tej osoby przed prześladowaniem w kraju pochodzenia z powodu rasy, religii, narodowości, przekonań politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej) ma wyjątkowy charakter z powodu wystąpienia masowego napływu wysiedleńców z państw trzecich, którzy nie mają możliwości powrotu do państwa pochodzenia. W związku z tym dyrektywa wskazuje, że taka ochrona powinna być ograniczona czasowo. Ponadto państwa członkowskie mogą wprowadzić i utrzymać korzystniejsze przepisy dla beneficjentów ochrony tymczasowej w przypadku masowego napływu wysiedleńców. W RP obywatele Ukrainy uciekający przed wojną w swoim kraju mogą korzystać z ochrony czasowej na podstawie tzw. specustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 167 ze zm.). Natomiast cudzoziemcy, których nie dotyczy owa ustawa, a którzy należą do kategorii wysiedleńców wymienionych w art. 2 ust. 1 i 2 decyzji wykonawczej Rady UE stwierdzającej istnienie masowego napływu osób wysiedlonych z Ukrainy, mogą korzystać z ochrony czasowej zgodnie z ustawą z 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1504 ze zm.). Kwestie udzielania tej ochrony regulują art. 106–107 ustawy. Zgodnie z przywołanymi regulacjami ochrony czasowej udziela się cudzoziemcowi w przypadku zaistnienia obcej inwazji, wojny, wojny domowej, konfliktów etnicznych lub rażących naruszeń praw człowieka. Udziela się jej do chwili, gdy możliwy stanie się powrót cudzoziemców do uprzedniego miejsca ich zamieszkania, jednakże nie dłużej niż na rok. Jeżeli po upływie roku nie ustaną przeszkody do bezpiecznego powrotu cudzoziemców do uprzedniego miejsca ich zamieszkania, okres ochrony czasowej przedłuża się o dalsze 6 miesięcy, lecz nie więcej niż dwa razy. Zob. na temat ochrony czasowej jako kategorii ochrony międzynarodowej: M. Kumela-Romańska, *art. 304*, w: Eadem, *Ustawa o cudzoziemcach. Komentarz*, wyd. 2, Wolters Kluwer, LEX/el. 2022. Zob. szerzej: podrozdział 2.3.3.3.

114:5617582671

statystyczne obejmują okresy miesięczne od marca 2022 r. do grudnia 2023 r.)[143]. Należy zauważyć, że ich liczba w 2023 r. zmalała, gdyż maksymalna liczba BOM przebywających w kraju wyniosła 1 370 625 na koniec września 2022 r. Od października 2022 r. w Polsce obserwuje się trend spadkowy w liczbie osób korzystających z ochrony międzynarodowej (zob. rys. 2.2). Co warto podkreślić, nawet gdy uwzględni się ów trend, Rzeczpospolita Polska pozostaje jednym z trzech liderów wśród państw UE, jeśli chodzi o liczbę beneficjentów ochrony czasowej: wraz z Republiką Federalną Niemiec (1 251 245 BOM) i Republiką Czeską (373 035 BOM – stan z 31 grudnia 2023 r.) znajduje się w czołówce krajów przyjmujących ludność cywilną w trakcie konfliktu zbrojnego w Ukrainie.

Nadto istotny jest fakt, że w trakcie owej wojny – zgodnie z przywołanymi danymi Eurostatu – całkowita liczba beneficjentów ochrony czasowej wynosiła 4 275 865 osób w dniu 31 grudnia 2023 r., co potwierdza narastającą migrację z Ukrainy do krajów Unii Europejskiej z powodu działań wojennych. Dla porównania: 31 grudnia 2022 r. liczba ta wynosiła 3 823 540 osób. Taka sytuacja oznacza, że zmniejszenie liczby beneficjentów ochrony czasowej w Rzeczypospolitej Polskiej nie odzwierciedla trendu obserwowanego w całej Unii Europejskiej. Dzieje się tak, ponieważ osoby kwalifikujące się jako posiadacze statusu BOM w Polsce często migrują do innych państw unijnych. Przykładowo dane statystyczne dla Niemiec wskazują na wzrost liczby beneficjentów ochrony międzynarodowej w tym kraju. Z kolei w przypadku Polski 415 830 beneficjentów ochrony czasowej zdecydowało się od października 2022 r. do grudnia 2023 r. na opuszczenie terytorium państwa – co dodatkowo potwierdza narastający trend migracyjny w Niemczech i w innych krajach unijnych, widoczny na rys. 2.2.

Aktualne warunki, w jakich znajdują się osoby potrzebujące ochrony z powodu sytuacji w ich ojczystym kraju, uległy istotnym zmianom zarówno w Polsce, jak i w innych państwach Unii Europejskiej. Skala problemów związanych z przyjmowaniem tych osób znacznie się zwiększyła. Sytuacja nadal dynamicznie się rozwija ze względu na trwający konflikt zbrojny w Ukrainie, co potęguje ryzyko przeciążenia systemu pomocy socjalnej, który wcześniej nie był przystosowany do obsługi tak dużej liczby osób posiadających status ochrony. Przemawia za tym fakt, że przytoczone dane na temat ochrony tymczasowej

143 Zob. *Eurostat, Beneficiaries of Temporary Protection at the End of the Month by Citizenship, Age and Sex – Monthly Data*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/dd22a8d2-65d3-422f-af6a-88e04037a9fc?lang=en [dostęp: 18.05.2024].

115:6735252570

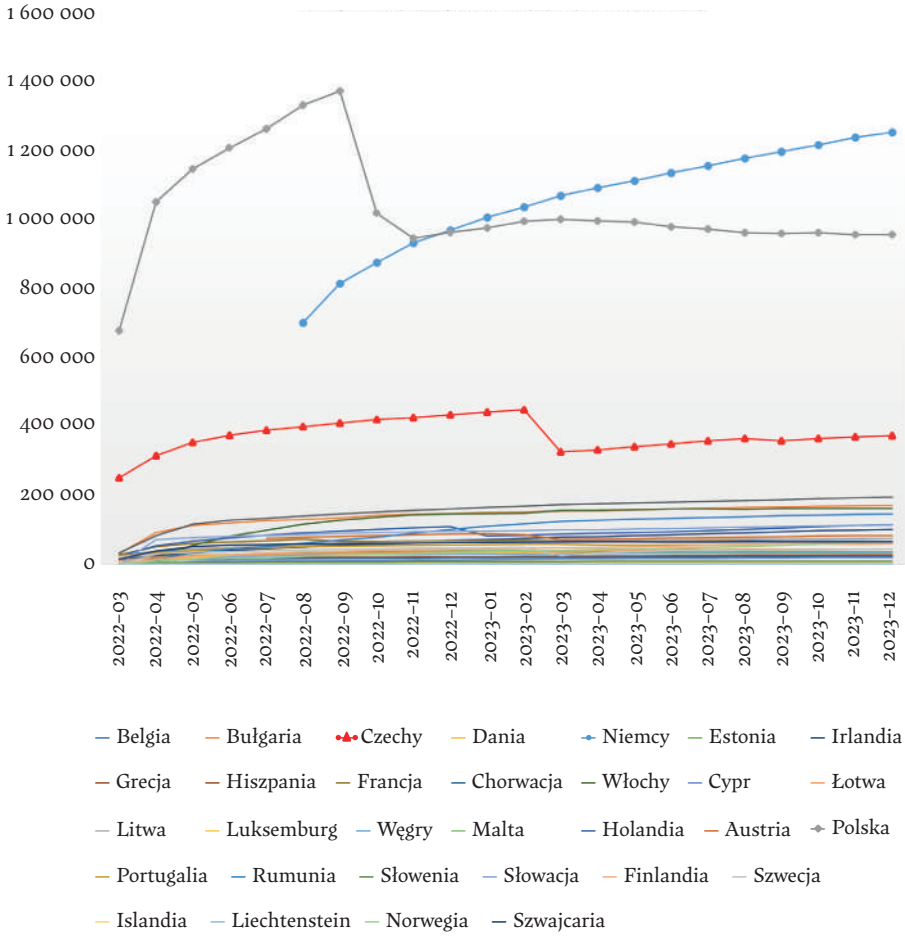

Rys. 2.2. Liczba beneficjentów ochrony czasowej (okresy miesięczne: od marca 2022 r. do grudnia 2023 r.).

Źródło: według danych Eurostatu*.

* Zestaw danych, na bazie którego opracowano wykres, sporządził Eurostat na podstawie informacji przekazywanych przez państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz państwa Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA). Zob. Eurostat, *Beneficiaries of Temporary Protection at the End of the Month by Citizenship, Age and Sex – Monthly Data*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/dd22a8d2-65d3-422f-af6a-88e04037a9fc?lang=en [dostęp: 18.05.2024].

116:1539752410

bardzo różnią się ilościowo od statystyk dotyczących przyznawania statusu uchodźcy[144] lub ochrony uzupełniającej[145] – w przypadku tych dwóch statusów liczby są o wiele mniejsze[146] (zob. tabelę 2.1). Jednak nie ulega wątpliwości, że wszystkie wymienione grupy (uchodźcy, beneficjenci ochrony uzupełniającej i beneficjenci ochrony czasowej) napotykają podobne problemy integracyjne i ekonomiczne w krajach przyjmujących.

Warto przywołać wyniki niektórych badań poświęconych wybranym aspektom integracji. Badania dotyczące rozwiązań systemowych w zakresie wsparcia (ze szczególnym uwzględnieniem opieki społecznej) dla uchodźców, w tym dzieci, zostały przeprowadzone m.in. przez Międzynarodową Organizację Pracy[147], Bank Światowy (badania autorstwa Elisabetty Aurino i Sary Giunti)[148] oraz Agencję ONZ do spraw Uchodźców[149]. Raporty te ujawniają najważniejsze potrzeby osób poszukujących schronienia, mianowicie dostęp do bezpiecznych i odpowiednich warunków mieszkalnych, dostęp do podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej, dostęp do edukacji, wsparcie psychologiczne, ochronę prawną, integrację na rynku pracy i szkolenia zawodowe, ochronę przed przemocą itp. Inne badania dodatkowo podkreślają konieczność zapewnienia takim osobom równych możliwości edukacyjnych, stabilności finansowej i więzi społecznych, znajomości lokalnego języka (tzn. języka społeczeństwa

144 Zob. szerzej: podrozdział 2.3.3.1.

145 Zob. szerzej: podrozdział 2.3.3.2.

146 Nadto liczby są znacznie mniejsze, gdyż w przypadku ochrony uzupełniającej oraz statusu uchodźcy najpierw następuje procedura weryfikacji indywidualnej sytuacji danej osoby, co może skutkować wydaniem decyzji albo pozytywnej, albo negatywnej. Z uwagi na obecną sytuację humanitarną w Ukrainie oraz trwający konflikt wojenny, który stwarza ryzyko dla życia i zdrowia jednostek niemal na całym terytorium państwa, procedura weryfikacji tego powszechnie znanego faktu nie jest wymagana zgodnie z dyrektywą Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r.

147 International Labour Organization, *Extending Social Protection to Migrant Workers, Refugees and Their Families: A Guide for Policymakers and Practitioners*, Geneva 2021, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40protrav/%40migrant/documents/publication/wcms_826684.pdf [dostęp: 27.05.2024].

148 E. Aurino, S. Giunti, *Social Protection for Child Development in Crisis: A Review of Evidence and Knowledge Gaps*, „The World Bank Research Observer" 2022, vol. 37, no. 2, s. 229–263, https://doi.org/10.1093/wbro/lkab007.

149 UNHCR, *Social Protection and the Inclusion of UNHCR Persons of Concern*, Geneva 2022, https://data.unhcr.org/en/documents/details/92249 [dostęp: 27.05.2024].

117:3849242336

Tabela 2.1. Liczba pozytywnych oraz negatywnych decyzji wydanych w pierwszej instancji w sprawie przyznania statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej w latach 2019–2023

Kraj	2019 p.d.	2019 n.d.	2020 p.d.	2020 n.d.	2021 p.d.	2021 n.d.	2022 p.d.	2022 n.d.	2023 p.d.	2023 n.d.
Polska	265	1 730	370	1 630	2 155	1 455	3 870	1 320	4 635	1 880
Niemcy	70 320	83 855	62 470	66 120	59 850	72 830	128 460	69 075	135 275	82 155
Francja	28 140	85 750	19 130	67 200	33 875	103 140	35 675	93 980	41 660	90 980
Hiszpania	38 420	19 615	51 055	73 740	20 405	50 580	35 125	48 260	52 630	37 260
Włochy	18 375	75 110	11 585	29 215	21 805	21 745	25 680	27 385	21 890	24 180
Holandia	4 845	8 095	8 620	4 965	12 065	4 435	15 180	2 220	14 485	3 425

Uwagi: n.d. – negatywne decyzje; p.d. – pozytywne decyzje

Źródło: według danych Eurostatu*.

* Zestaw danych, na bazie którego opracowano tabelę, sporządził Eurostat na podstawie informacji przekazywanych przez państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz państwa Europejskiego Obszaru Gospodarczego (EOG) i Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (EFTA). Ów zestaw obejmuje dane dotyczące rozpatrzenia wniosków o udzielenie ochrony w pierwszej instancji przez odnośne władze wybranych krajów. Zob. Eurostat, *First Instance Decisions on Applications by Type of Decision, Citizenship, Age and Sex – Annual Aggregated Data*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asydcfsta/default/table?lang=en&category=migr.migr_asy.migr_asydec [dostęp: 1.09.2024].

118.1416166601

przyjmującego), przyjaźni i kontaktów (np. w szkole) oraz większego stopnia integracji z lokalną społecznością[150].

Istotnym czynnikiem w tym kontekście jest bariera językowa, która w przypadku osób potrzebujących schronienia staje się znaczną przeszkodą w poszukiwaniu pracy, dostępie do usług opieki zdrowotnej i budowaniu więzi społecznych[151]. W badaniach nad sytuacją beneficjentów ochrony czasowej w Polsce trudności językowe zostały wskazane też jako przeszkoda w samorealizacji w społeczeństwie przyjmującym[152]. Inwazja Rosji pod rządami Władimira Putina na Ukrainę w 2022 r. tylko spotęgowała omawiane wyzwania, zwiększyła bowiem liczbę osób szukających schronienia przed wojną.

Przywołane dane stanowią dobry punkt wyjścia do analizy standardów prawnych obowiązujących w Polsce, co pozwoli ocenić skalę potrzeb osób, które szukają schronienia, w zakresie praw związanych z językiem, jako że BOM mają wspólne potrzeby społeczne w tej dziedzinie. W obliczu obecnego europejskiego kryzysu powodowanego masowym napływem takich osób z państw trzecich (m.in. objętych działaniami wojennymi) fundamentalnym zagadnieniem, które wynika z prawa międzynarodowego publicznego i dotyczy zapewnienia ochrony jednostkom, jest właściwe rozumienie tego, kim są beneficjenci ochrony międzynarodowej.

2.3.2. Elementy składające się na pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej w literaturze przedmiotu

Pojęcie beneficjenta ochrony międzynarodowej ma swoje źródło w koncepcji podmiotowości prawa międzynarodowego, która zakłada, że nie tylko państwa, lecz także inne podmioty, takie jak organizacje międzynarodowe czy jednostki

150 Zob. S.A. Shaw et al., *Understanding Successful Refugee Resettlement in the US*, „Journal of Refugee Studies" 2022, vol. 34, no. 4, s. 4034–4052, https://doi.org/10.1093/jrs/feaa137.

151 F. Atrooz et al., *Displacement and Isolation: Insights from a Mental Stress Survey of Syrian Refugees in Houston, Texas, USA*, „International Journal of Environmental Research and Public Health" 2022, vol. 19, no. 5, article 2547, s. 1–12, https://doi.org/10.3390/ijerph19052547.

152 Zob. E. Ociepa-Kicińska, M. Gorzałczyńska-Koczkodaj, *Forms of Aid Provided to Refugees of the 2022 Russia–Ukraine War: The Case of Poland*, „International Journal of Environmental Research and Public Health" 2022, vol. 19, no. 12, article 7085, s. 1–17, https://doi.org/10.3390/ijerph19127085; M. Bieniek-Majka, U. Stupałkowska, *Uchodźcy z Ukrainy na powiatowym rynku pracy. Studium przypadku*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2022, nr 71, s. 169–182, https://doi.org/10.15584/nsawg.2022.3.11.

119:1158672001

ludzkie, są objęte ochroną przez to prawo[153]. „Beneficjenci ochrony międzynarodowej" oznaczają zatem osoby lub grupy, którym przysługuje prawna ochrona ze strony prawa międzynarodowego, a w szczególności ze strony międzynarodowego prawa praw człowieka.

W większości prac naukowych podających definicję tej grupy[154] przyjmuje się, że BOM to uchodźcy według Konwencji dotyczącej statusu uchodźców z dnia 28 lipca 1951 r.[155] (Konwencji genewskiej)[156] bądź osoby, które na mocy prawa Unii Europejskiej korzystają z ochrony uzupełniającej[157] lub ochrony cza-

153 Zob. M. Drobnik, *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2003, t. 65, z. 2, s. 107–124; R. Andrzejczuk, *Podmiotowość jednostki w prawie międzynarodowym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2001, t. 3, s. 127–150; M. Perkowski, *Podmiotowość prawa międzynarodowego współczesnego uniwersalizmu w złożonym modelu klasyfikacyjnym*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2008, s. 346–353.

154 Zob. A.F. Arcarons, *Fostering the Economic Integration of Asylum-Seekers and Beneficiaries of International Protection: The Role of Social Partners*, FIERI Working Papers, 2018, s. 3–37, https://www.fieri.it/wp-content/uploads/2018/03/FINAL-Social-Partners-PSB-Integration-FIERI-ILO-3.JAN_.2018_AFA-2.pdf [dostęp: 5.12.2024]; E.B. Preda, *The Romanian Legislative Reform in the Field of Integration for Beneficiaries of International Protection*, „Acta Universitatis Danubius. Administratio" 2020, vol. 12, no. 1, s. 85–101; P. Dąbrowski, *Rozstrzyganie spraw o udzielenie ochrony międzynarodowej obywatelom Ukrainy w świetle koncepcji alternatywy ochrony wewnętrznej w kraju pochodzenia*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 57–76. Zob. też na temat ochrony międzynarodowej: M. Kumela-Romańska, *art. 304*, w: Eadem, *Ustawa o cudzoziemcach...*

155 Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515). W przypadku większości państw, w tym Rzeczypospolitej Polskiej, definicja uchodźcy jest konstruowana z uwzględnieniem przepisów Protokołu dotyczącego statusu uchodźców, sporządzonego w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 517; dalej: Protokół nowojorski), który wszedł w życie na terytorium Polski 27 września 1991 r. Protokół usuwa ograniczenia czasowe i geograficzne obecne w Konwencji i odnoszące się do osób, które można zakwalifikować jako uchodźców.

156 Co prawda zgodnie z zasadami powinno się pisać „konwencja genewska" (tak jak „konwencja paryska" czy „traktat lizboński"), gdyż jest to zwyczajowa nazwa skrócona, a nie oficjalna, jednak w książce świadomie będzie używana pisownia dużą literą – przez analogię do nazw innych konwencji, identyfikujących konkretną umowę międzynarodową.

157 Zob. art. 2 lit. a dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26). W rozumieniu tej dyrektywy termin „beneficjent ochrony międzynarodowej" oznacza osobę, której nadano status uchodźcy lub status osoby potrzebującej ochrony uzupełniającej.

120:7786867392

sowej[158]. Istnieje również szersze rozumienie BOM, które obejmuje „przesiedlonych uchodźców »programowych« w ramach programu Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców" oraz „osoby, którym przyznano prawo do osiedlenia się na mocy prawa lokalnego"[159].

Najpierw należy rozpatrzyć pierwszą tezę, zgodnie z którą postrzega się BOM w kontekście Konwencji genewskiej, a następnie omówić status BOM w prawie Unii Europejskiej. Takie podejście będzie zasadne z perspektywy dalszego badania implementacji oraz realizacji przeanalizowanych norm międzynarodowych i unijnych w prawie krajowym. Jak już wspomniano, Rzeczpospolita Polska aktywnie uczestniczy w procesach stanowienia prawa międzynarodowego publicznego i ponadnarodowego, będąc państwem członkowskim takich instytucji międzynarodowych, jak Organizacja Narodów Zjednoczonych, Unia Europejska czy Rada Europy. To sprawia, że prawo międzynarodowe regulujące status BOM ma szczególnie ważne znaczenie dla prawa polskiego.

2.3.3. Pojęcie beneficjentów ochrony międzynarodowej w regulacjach międzynarodowych i ponadnarodowych prawnie wiążących Polskę

2.3.3.1. Pojęcie uchodźcy w Konwencji genewskiej

Uchodźcy w myśl art. 1A pkt 2 Konwencji genewskiej (dalej: uchodźcy) to osoby, którym przyznano status uchodźcy ze względu na fakt, że zostały zmuszone do ucieczki ze swojego kraju w wyniku posiadania uzasadnionej obawy przed prześladowaniem z powodu rasy, religii, narodowości, poglądów politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej[160]. Wskazany przepis sta-

158 Zob. art. 5 dyrektywy Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r.

159 E. Gusciute, S. Arnold, E. Quinn, *Integration of Beneficiaries of International Protection into the Labour Market: Policies and Practices in Ireland*, ESRI Research Series, 2016, no. 52, s. 16, https://emn.ie/files/p_20160531023214 2016_IntegrationofBeneficiariesofInternationalProtection.pdf [dostęp: 10.12.2024].

160 W art. 1A pkt 2 Konwencji genewskiej określono, że definicja uchodźcy ma zastosowanie tylko i wyłącznie do osób zmuszonych do ucieczki w rezultacie zdarzeń, jakie nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r., jednak ta przesłanka została zniesiona na mocy Protokołu nowojorskiego w 1967 r. i chociażby ze względu na upływ czasu nie ma większego znaczenia dla niniejszego opracowania.

121:9934312957

nowi, że jako uchodźcę kwalifikuje się osobę, która w rezultacie takiej sytuacji „przebywa poza granicami państwa, którego jest obywatelem, i nie może lub nie chce z powodu tych obaw korzystać z ochrony tego państwa albo która nie ma żadnego obywatelstwa i znajdując się na skutek podobnych zdarzeń poza państwem swojego dawnego stałego zamieszkania, nie może lub nie chce z powodu tych obaw powrócić do tego państwa". Pojęcie uchodźcy w Konwencji genewskiej odgrywa bardzo istotną rolę, ponieważ na jego podstawie państwa zobowiązały się do udzielania ochrony osobom poszukującym schronienia przed prześladowaniami. Konwencja wprowadza również tzw. zasadę *non-refoulement*, która oznacza, że państwa nie powinny zmuszać uchodźców do powrotu do kraju, w którym ich życie lub wolność byłyby zagrożone.

Zgodnie z omawianą umową międzynarodową osoba jest uznawana za uchodźcę, jeśli spełnia określone kryteria zawarte w przytoczonej definicji. Przyznanie tego statusu nie powoduje konstytutywnie, że dana osoba staje się uchodźcą, lecz jedynie deklaratoryjnie stwierdza się w ten sposób, że owa osoba już nim jest. Nikt zatem nie staje się uchodźcą wskutek uznania, ale zostaje uznany za uchodźcę, ponieważ nim jest[161]. Proces weryfikacji statusu uchodźcy to skomplikowany ciąg czynności, który zazwyczaj przebiega w dwóch etapach[162]. Pierwszy stanowi ustalenie istotnych faktów w każdym indywidualnym przypadku. Następnie na podstawie tych ustaleń należy zastosować definicję Konwencji genewskiej z 1951 r. zmodyfikowaną przez Protokół nowojorski z 1967 r. (zniósł on wszelkie ograniczenia terytorialne i czasowe), aby określić, czy dana osoba spełnia kryteria pozwalające uznać ją za uchodźcę, gdyż tylko wówczas otrzyma taki status. W procesie tym powinno się uwzględniać jednostkową sytuację i dokładnie zbadać każdy fakt w kontekście definicji uchodźcy, aby osiągnąć jak najbardziej sprawiedliwe i trafne rozstrzygnięcie.

Ważnym elementem składającym się na pojęcie uchodźcy w Konwencji genewskiej jest „uzasadniona obawa przed prześladowaniem". Zgodnie z podejściem wypracowanym przez Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców (UNHCR) „obawa" stanowi kategorię subiektywną,

161 Zob. Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik*, UNHCR, Genewa 1992, red. wersji pol. I. Kurz, Warszawa 2007 [e-book, pdf], s. 28–44, https://www.unhcr.org/pl/wp-content/uploads/sites/22/2016/12/Podrecznik-UNHCR-Zasady-i-tryb-ustalania-statusu-uchodzcy.pdf [dostęp: 5.12.2024].

162 Ibidem.

122:1041181918

która wymaga oceny przede wszystkim oświadczeń wnioskodawcy, a nie obiektywnej sytuacji w kraju[163]. Niemniej pojęciu „obawa" towarzyszy określenie „uzasadniona", co otwiera organom państwa przyjmującego furtkę do zbadania zasadności obawy przez ustalenie sytuacji obiektywnej. Tym samym, aby osoba została uznaną za uchodźcę, w ocenie jej obaw muszą wystąpić jednocześnie elementy subiektywny i obiektywny[164]. Warto nadmienić, że definicja podana w Konwencji w formie enumeratywnego wskazania przyczyn ucieczki automatycznie wyłącza inne powody, w których nie występuje „uzasadniona obawa" – nawet te, które w istocie są konsekwencją kryzysów humanitarnych, takich jak głód czy katastrofa[165].

Odrębnej uwagi wymaga pojęcie „prześladowanie". Według opinii Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców kategoria prześladowania powinna być rozpatrywana przez pryzmat tego, że występuje zagrożenie życia lub wolności z powodu rasy, religii, narodowości, poglądów politycznych lub przynależności do określonej grupy społecznej[166]. Ponadto w kryteriach przyznawania statusu uchodźcy, które opracowało Biuro Wysokiego Komisarza, dopuszcza się, że wnioskodawca może mieć wrażenie prześladowania (tzn. subiektywną ocenę sytuacji), co tak samo powinno kwalifikować się jako uzasadnione przekonanie, gdy w państwie pochodzenia występują różne formy dyskryminacji w połączeniu z innymi negatywnymi czynnikami (np. ogólną atmosferą niebezpieczeństwa)[167]. Jednakże – i to podkreśla się w zasadach i trybie ustalania statusu uchodźcy ustanowionych przez Biuro Wysokiego Komisarza – nie każda dyskryminacja może być uzasadnieniem obawy przed prześladowaniem, ponieważ uzasadniają ją wyłącznie te formy dyskryminacji, które mogą pociągać za sobą następstwa o istotnie krzywdzącym charakterze, np. ograniczenie wybranej grupie społecznej dostępu do powszechnych dóbr w państwie pochodzenia[168]. Co również ważne, sprawcami prześladowania mogą

163 Ibidem, s. 18.

164 Ibidem.

165 Ibidem. Zob. szeroko na temat niedostatków definicji uchodźcy: B. Mikołajczyk, *Ochrona uzupełniająca a status uchodźcy*, w: *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 372–385.

166 Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy...*, s. 21.

167 Ibidem, s. 22.

168 Zob. ibidem, s. 22–23.

123:4208121615

być nie tylko władze państwa, skąd uciekł wnioskodawca, ale i poszczególni jego mieszkańcy, którzy nie przestrzegają obowiązujących norm, gdyż mają *de facto* uprzywilejowany status w społeczeństwie[169].

Przyczyny dyskryminacji wymienione w definicji uchodźcy (tzn. rasa, religia, narodowość, poglądy polityczne, przynależność do określonej grupy społecznej), choć podane w sposób enumeratywny, nie są w tekście Konwencji pojmowane wąsko. W związku z tym państwa sygnatariusze nie mogą przy ocenie sytuacji personalnej wnioskodawcy traktować owych powodów jako wyłączających którekolwiek grupy społeczne z ochrony. Jeżeli w państwie pochodzenia wnioskodawcy jego grupa społeczna nie ma żadnego oficjalnego statusu, to jeszcze nie oznacza, że nie jest prześladowana. Co więcej, w tym kontekście pojęcie „przynależność do określonej grupy społecznej" pełni funkcję zabezpieczającą w przypadku przynależności osoby do jakiegokolwiek ugrupowania nietypowego – nie tylko dla społeczeństwa w państwie pochodzenia, lecz także dla społeczeństwa przyjmującego. Tak samo poglądy polityczne jednostki nie mogą być poddawane ocenie na podstawie listy typu *numerus clausus* ani żadnych innych kryteriów służących za mierniki ich zasadności czy pewności. Absurdalne byłoby również wymaganie od osoby mającej obawy przed prześladowaniem w kraju pochodzenia, żeby wykazała się wiedzą z dziedziny politologii czy filozofii w odniesieniu do deklarowanych poglądów politycznych. Istotą takich poglądów są wszelkiego rodzaju przekonania dotyczące społeczeństwa, systemu władzy, praw, wolności obywatelskich i sposobów ich realizacji, a także innych kwestii publicznych, m.in. krytyka osób sprawujących władzę. Ważne jest to, że wyrażenie owych poglądów zwróciło uwagę władz i wywołało u wnioskodawcy obawę przed prześladowaniem[170].

Konwencja genewska, pomimo że przedstawia definicję uchodźcy[171], wprowadza też dodatkowe klauzule włączające i wyłączające oraz klauzule ustania tego statusu ochrony. Klauzule włączające pozwalają na uznanie innych osób za uchodźców w określonych przypadkach. W art. 1A pkt 1 Konwencji o statusie uchodźców z 1951 r. zawarto kategorię uchodźców statutowych, czyli osób, które uważane są za uchodźców w świetle postanowień międzynarodowych dokumentów poprzedzających Konwencję. Według założeń tego przepisu termin

169 Ibidem, s. 25.

170 Ibidem, s. 28–30.

171 Polska ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w art. 13 ust. 1 dosłownie zaadaptowała definicję zawartą w art. 1A pkt 2 Konwencji genewskiej.

124:2610453272

„uchodźca" stosuje się do osoby, która była uznana za uchodźcę zgodnie z porozumieniami z 12 maja 1926 r.[172] i 30 czerwca 1928 r.[173] lub zgodnie z konwencjami z 28 października 1933 r.[174] i 10 lutego 1938 r.[175], protokołem z 14 września 1939 r. lub Konstytucją Międzynarodowej Organizacji do spraw Uchodźców (przy czym decyzje tej ostatniej organizacji o nieuznaniu za uchodźcę nie stają na przeszkodzie przyznaniu takiego statusu osobom spełniającym kryteria przewidziane w pkt 2 przywołanego artykułu). W ten sposób osoby, które spełniają warunki określone w dokumentach poprzedzających omawianą umowę międzynarodową, automatycznie kwalifikują się do kategorii uchodźców.

Jednakże w dzisiejszych czasach praktyczne zastosowanie ma raczej art. 1A pkt 2 Konwencji w formie zmienionej przez Protokół nowojorski, który zniósł ograniczenia czasowe ujęte w tym przepisie, mianowicie „[zdarzenia], które nastąpiły przed dniem 1 stycznia 1951 r." oraz „na skutek podobnych zdarzeń" (zgodnie z art. 1 ust. 2 Protokołu). Zniósł on też ograniczenia terytorialne, gdyż art. 1B pkt 1 lit. a Konwencji genewskiej wyjaśnia, że w art. 1A chodzi o wydarzenia, które nastąpiły w Europie przed dniem 1 stycznia 1951 r. (jest to nawiązanie zwłaszcza do II wojny światowej); natomiast lit. b tegoż artykułu wprowadza już bardziej uniwersalne podejście poprzez formułę „w Europie lub gdziekolwiek indziej". Przed przyjęciem Protokołu zatem państwa mogły wybrać jedno z dwóch wyżej wymienionych podejść.

Do klauzuli ustania statusu uchodźczego należy zaliczyć przesłanki wymienione w art. 1C Konwencji z 1951 r. Są one następujące:

1) dobrowolne ponowne zwrócenie się o ochronę państwa, którego obywatelem jest dana osoba;
2) dobrowolne przyjęcie obywatelstwa wcześniej utraconego;

172 Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees, Supplementing and Amending the Previous Arrangements dated July 5th, 1922 and May 31st, 1924, Geneva 1926, League of Nations, Treaty Series, vol. LXXXIX, no. 2004, s. 49, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1926/en/14828 [dostęp: 6.10.2024].

173 Arrangement of 30 June 1928 relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees, Geneva 1928, League of Nations Treaty Series, vol. LXXXIX, no. 2005, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1928/en/15611 [dostęp: 6.10.2024].

174 Convention of 28 October 1933 Relating to the International Status of Refugees, League of Nations Treaty Series, vol. CLIX, no. 3663, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1933/en/17584 [dostęp: 6.10.2024].

175 Convention of 10 February 1938 Concerning the status of refugees coming from Germany, Geneva, League of Nations Treaty Series, vol. CXCII, no. 4461, s. 59, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20192/v192.pdf [dostęp: 6.10.2024].

125:4535866861

3) przyjęcie nowego obywatelstwa przez osobę i skorzystanie z ochrony państwa, którego obywatelstwo przyjęła;
4) ponowne dobrowolne osiedlenie się w państwie, które osoba opuściła lub poza którego granicami przebywała z powodu obawy przed prześladowaniem;
5) brak dalszej możliwości odmowy korzystania z ochrony państwa swojego obywatelstwa, albowiem ustały warunki, w związku z którymi osoba została uznana za uchodźcę;
6) powrót bezpaństwowca do państwa, w którym miał on poprzednio stałe miejsce zamieszkania, ponieważ przestały istnieć okoliczności, w związku z którymi został uznany za uchodźcę.

Przywołana klauzula została skonstruowana w sposób enumeratywny, co oznacza, że sygnatariusze Konwencji nie mogą stosować dodatkowych podstaw ustania statusu uchodźcy. Z drugiej strony, jak wynika z art. 1C, ów status nie jest przyznawany na całe życie i może zostać odebrany, jeśli ustaną okoliczności, które przyczyniły się do jego nadania.

Szczególną uwagę należy poświęcić klauzulom wyłączającym, ponieważ ich zastosowanie skutkuje tym, że wnioskodawca ubiegający się o ochronę międzynarodową nie jest uznawany za posiadacza statusu uchodźcy przez sygnatariuszy Konwencji genewskiej. Akt ten zawiera postanowienia, w świetle których można wyodrębnić trzy kategorie osób spełniających definicję uchodźcy, a mimo to wyłączonych spod ochrony Konwencji. Do grupy pierwszej zaliczono osoby już objęte ochroną lub pomocą Organizacji Narodów Zjednoczonych (art. 1D). Drugą grupę tworzą osoby, które nie potrzebują ochrony międzynarodowej (art. 1E). Do trzeciej kategorii należą osoby, które nie zasługują na taką ochronę (art. 1F).

Wyłączenia stosowane w art. 1D Konwencji genewskiej dotyczą osób, które korzystają z ochrony lub pomocy agencji lub organów ONZ innych niż Wysoki Komisarz Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców. Do tej kategorii można zakwalifikować np. osoby będące uchodźcami palestyńskimi[176], którymi

176 Zgodnie z wytycznymi UNRWA do kategorii uchodźców palestyńskich zalicza się „osoby, których zwykłym miejscem zamieszkania była Palestyna w okresie od 1.06.1946 do 15.05.1948 r. i które straciły zarówno dom, jak i środki do życia w wyniku konfliktu z 1948 r.". Zob. United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, *Consolidated Eligibility and Registration Instructions (CERI) for Refugees*, https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-197778/ [dostęp: 8.06.2024]. Według przywołanego dokumentu potomkowie palestyńskich uchodźców płci męskiej, w tym nawet prawnie adoptowane dzieci, są uprawnieni do otrzymywania pomocy UNRWA. Takie „dziedziczenie" statusu ochrony

126:6800239374

opiekuje się Agencja Narodów Zjednoczonych do spraw Ochrony i Zatrudnienia Uchodźców Palestyńskich na Bliskim Wschodzie (UNRWA – United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East)[177].

W myśl art. 1E Konwencji genewskiej do grupy, która nie potrzebuje ochrony, zaliczają się osoby posiadające status prawny maksymalnie zbliżony do praw obywateli w państwie osiedlenia. Jeżeli więc osobie bez obywatelstwa państwa przyjmującego przyznano katalog praw maksymalnie podobny do praw jego obywateli, należy przyjąć, że ochrona międzynarodowa nie poprawi jej sytuacji prawnej. Aktualny status tej osoby już *de facto* przewyższa wymagania minimalne Konwencji genewskiej stawiane państwom przyjmującym i jest dla niej skuteczniejszym rozwiązaniem.

Ostatnią przesłankę wyłączającą stanowi popełnienie czynów zabronionych, które są wymienione w art. 1F Konwencji genewskiej. Zaliczono do nich zbrodnie przeciwko pokojowi, zbrodnie wojenne lub zbrodnie przeciwko ludzkości, poważne zbrodnie o charakterze niepolitycznym dokonane poza granicami państwa przyjmującego przed uznaniem danej osoby za uchodźcę, a ponadto czyny sprzeczne z celami i zasadami ONZ.

Tym samym definicja uchodźcy w rozumieniu Konwencji genewskiej w praktyce jawi się jako zbyt wąska: wystąpienie w przeszłości indywidualnego prześladowania – a nie dyskryminacji – jednostki lub duże ryzyko jego wystąpienia w przyszłości odgrywa najistotniejszą rolę w ocenie, czy osoba kwalifikuje się jako uchodźca, i to ze ściśle określonych pięciu przyczyn wymienionych w art. 1A Konwencji. Dla przykładu, osobą, która nie jest uchodźcą w rozumieniu Konwencji, będzie ktoś, kto opuścił swój kraj z powodu powszechnej przemocy, agresji zewnętrznej, wojny domowej czy łamania praw człowieka, choć takie osoby również ubiegają się o ochronę.

---

nie zostało przewidziane w Konwencji genewskiej, co oznacza, że te osoby w pewnym sensie traktuje się bardziej preferencyjnie w porównaniu z osobami, którym status uchodźcy nadano zgodnie z Konwencją.

177 Warto zwrócić uwagę, że wyłączenie spod ochrony zgodnie z Konwencją genewską nie dotyczy osób, które były (lub *de iure* są) objęte ochroną UNRWA, ale w dniu złożenia wniosku o ochronę międzynarodową przebywają poza obszarami działań UNRWA. Taką tezę potwierdza art. 1D Konwencji, w myśl którego „gdy ochrona zostanie z jakiejkolwiek przyczyny wstrzymana, osoby te *ipso facto* będą korzystały z dobrodziejstw niniejszej Konwencji, mimo że ich położenie nie zostało ostatecznie uregulowane zgodnie ze stosownymi rezolucjami przyjętymi przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych". Zob. też argumenty przemawiające za koniecznością ochrony takich osób w: Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy...*, s. 47.

127:3096321779

2.3.3.2. Ochrona uzupełniająca

Proklamowana w Konwencji genewskiej zasada *non-refoulement* (art. 33 ust. 1) zabrania wydalenia tylko osób, które kwalifikują się zgodnie z art. 1A jako uchodźcy. Tym samym państwa sygnatariusze stanęły wobec problemu ochrony znacznie większej grupy cudzoziemców niż ci uznani za uchodźców. Chociaż osoby te nie spełniają warunków określonych w wąskiej definicji zawartej we wspomnianej umowie międzynarodowej, potrzebują jednak ochrony. Państwa demokratyczne rozpatrujące wnioski cudzoziemców nie mogą ograniczać się wyłącznie do analizy sytuacji wnioskodawcy na podstawie art. 1A Konwencji genewskiej. W przypadku osób, których życie lub zdrowie są zagrożone w kraju ich dotychczasowego pobytu, konieczne jest stosowanie alternatywnych rozwiązań.

Państwa powinny również uwzględnić zobowiązania wynikające z innych traktatów międzynarodowych, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP), Konwencja przeciwko torturom, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu z 1984 r. (KPT)[178] oraz Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Na szczególną uwagę zasługuje art. 3 KPT, który odpowiada zakazowi *non-refoulement* zawartemu w Konwencji genewskiej. Ponadto przepis ten nie tylko zakazuje wydalenia z terytorium kraju, lecz także wyraźnie stwierdza, że żadne państwo będące stroną owej umowy nie może odmówić wjazdu na swoje terytorium. W przeciwieństwie do Konwencji genewskiej art. 3 KPT nie przewiduje żadnych klauzul wyłączających, co oznacza, że każda osoba zasługuje na ochronę wynikającą z tej umowy międzynarodowej. Niemniej KPT odnosi się jedynie do przypadków tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, podczas gdy klauzula *non-refoulement* ma zastosowanie do każdej uzasadnionej obawy zgodnej z definicją ujętą w art. 1A Konwencji genewskiej. Jeśli chodzi o kraje członkowskie Rady Europy, należy też zwrócić uwagę na art. 3 EKPC, który tak samo zawiera zakaz tortur, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania. Przepis ten ma charakter uniwersalny i nie podlega uchyleniu nawet w przypadku

178 Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378).

128:1146876410

„wojen lub innego niebezpieczeństwa zagrażającego życiu narodu" (art. 15 ust. 2 EKPC)[179].

Rozwiązaniem wspomnianych wcześniej problemów towarzyszących realizacji zobowiązań międzynarodowych było dla wielu krajów europejskich – a dla państw spoza UE nadal jest – powszechne stosowanie wewnętrznych (tzn. regulowanych przez prawo krajowe) modeli prawnych ochrony, np. azylu[180]. Dobrym rozwiązaniem można byłoby również nazwać prawo Wysokiego Komisarza do spraw Uchodźców do nadawania statusu uchodźcy (tzw. uchodźcy mandatowego) osobom, które nie podlegają ochronie zgodnie z art. 1A Konwencji genewskiej. Jednak krajowe przepisy dotyczące przyznawania ochrony mogą znacznie się różnić, a mandat UNHCR obejmuje tylko kraje, które nie podpisały Konwencji, co uniemożliwia zastosowanie tego uprawnienia UNHCR w kontekście sytuacji prawnej państw europejskich, w tym członków Unii Europejskiej[181].

Przełomowym wydarzeniem w dziedzinie udzielania azylu i polityki migracyjnej Unii Europejskiej stało się przyjęcie 29 kwietnia 2004 r. przez Radę Unii Europejskiej dyrektywy 2004/83/WE w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osoby, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony, oraz zawartości przyznawanej ochrony[182]. W akcie tym po raz pierwszy zawarto pojęcie „ochrona międzynarodowa", które obejmuje uchodźców w rozumieniu Konwencji genewskiej oraz posiadaczy ochrony uzupełniającej. A zatem w art. 2 dyrektywy wprowadzono istotne *novum* do wspólnych standardów ochrony międzynarodowej – ochronę uzupełniającą (*subsidiary protection*). Status ten

179 Zgodnie z art. 15 ust. 2 EKPC „nie można uchylić zobowiązań wynikających z artykułu 2, z wyjątkiem przypadków śmierci będących wynikiem zgodnych z prawem działań wojennych, oraz zobowiązań zawartych w artykułach 3, 4 (ustęp 1) i 7". Ponadto, według Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, art. 3 wyraża jedną z najważniejszych wartości społeczeństwa demokratycznego. Żadne czyny popełnione przez cudzoziemca nie mogą usprawiedliwiać jego wydalenia, jeśli groziłoby to narażeniem go na tortury, nieludzkie lub poniżające traktowanie. Zob. wyrok ETPC z 7.07.1989 r. w sprawie *Soering v. the United Kingdom*, 14038/88, LEX nr 81092.

180 Zob. więcej: M. Bordignon, S. Moriconi, *The Case for a Common European Refugee Policy*, „Bruegel Policy Contribution" 2017, no. 8 [e-book, pdf], s. 1–13, https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/PC-08-2017.pdf [dostęp: 10.12.2024].

181 Przykładowo procedura ta była ostatnio stosowana w Pakistanie – kraju, który nie podpisał Konwencji genewskiej. Zob. więcej na ten temat: UNHCR, *Procedural Standards for Refugee Status Determination under UNHCR's Mandate*, 2020, https://www.unhcr.org/media/procedural-standards-refugee-status-determination-under-unhcrs-mandate [dostęp: 9.06.2024].

182 Dz. Urz. UE L 304 z 30.09.2024, s. 12–23.

129:8471348634

jest odpowiedzią na niedostatki definicji art. 1A Konwencji, pozwala bowiem na ochronę jednostek niekwalifikujących się jako uchodźcy w jej rozumieniu.

Przyjęta 13 grudnia 2011 r. dyrektywa 2011/95/UE[183], znana również jako przekształcona dyrektywa kwalifikacyjna, zastąpiła dyrektywę 2004/83/WE, której przepisy zaktualizowała oraz rozszerzyła. Należy więc kontynuować analizę, korzystając z terminologii zawartej w aktualnie obowiązującej dyrektywie z 2011 r. Otóż zgodnie z nią posiadacze ochrony uzupełniającej w prawie UE są to obywatele państw trzecich lub bezpaństwowcy, którzy nie kwalifikują się do uznania ich za uchodźców na mocy Konwencji genewskiej, ale którzy stanęliby w obliczu rzeczywistego ryzyka doznania poważnej krzywdy, gdyby powrócili do kraju pochodzenia lub poprzedniego miejsca zwykłego pobytu. Statusy uchodźcy oraz beneficjenta ochrony uzupełniającej mieszczą się w granicach pojęcia BOM.

Według motywu 33 preambuły dyrektywy kwalifikacyjnej ochrona uzupełniająca „powinna mieć charakter komplementarny i dodatkowy wobec ochrony uchodźców przewidzianej w konwencji genewskiej". Nadto w myśl motywu 39 zapewnia się beneficjentom ochrony uzupełniającej prawa i świadczenia równoważne tym, które przysługują uchodźcom zgodnie z dyrektywą. Jednocześnie w tymże punkcie preambuły wskazano możliwość wprowadzenia niezbędnych i obiektywnie uzasadnionych odstępstw. Państwom członkowskim UE wolno zatem zastosować derogację, aby dopasować zakres praw osób objętych ochroną uzupełniającą do specyficznych potrzeb i okoliczności, które mogą się różnić od sytuacji uchodźców. Dyrektywa przewiduje takie odstępstwa tylko w określonych przypadkach. Na przykład zgodnie z jej art. 29 ust. 2 państwa członkowskie mają prawo wprowadzać pewne ograniczenia w dostępie do świadczeń socjalnych dla osób korzystających z ochrony uzupełniającej. Takie ograniczenia jednak nie mogą dotyczyć podstawowych świadczeń, które muszą być udzielane na tych samych warunkach co obywatelom danego państwa. Przyznawanie owych świadczeń osobom korzystającym z ochrony uzupełniającej powinno się odbywać w identyczny sposób jak obywatelom, z zachowaniem tych samych poziomów i kryteriów kwalifikacyjnych.

183 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26).

130:8091559065

Nie podlega też kwestionowaniu wysoki stopień umiędzynarodowienia standardów regulujących wspomniane statusy oraz ich zaadaptowania w prawie krajowym większości państw członkowskich UE, w tym Polski[184]. Warto nadmienić, że udział w Programie Przesiedleńczym UNHCR (UNHCR PP) oraz uzyskanie „pozwolenia na osiedlenie się"[185] na mocy prawa lokalnego nie są rozwiązaniami zunifikowanymi – nie dotyczą bowiem wszystkich państw (nawet członków UE) w jednakowym stopniu[186].

2.3.3.3. Ochrona tymczasowa

Oprócz uchodźców i posiadaczy ochrony uzupełniającej do BOM zalicza się także posiadaczy ochrony tymczasowej. Udzielenie ochrony tymczasowej to kwestia, która w ostatnim okresie nabrała szczególnego znaczenia w kontekście wojny w Ukrainie. Na mocy dyrektywy 2001/55/WE[187], uruchomionej decyzją wykonawczą Rady (UE) 2022/382[188] podjętą w odpowiedzi na inwazję Putina na Ukrainę, osobom wysiedlonym z tego państwa, które nie posiadają innego statusu imigracyjnego, udziela się ochrony międzynarodowej na obszarze UE.

Według art. 5 dyrektywy 2001/55/WE ochrona tymczasowa jest przyznawana decyzją Rady Unii Europejskiej na wniosek Komisji przedstawicielom

184 Ustawodawca polski jasno wskazuje w art. 56 ust. 2 Konstytucji RP, że „cudzoziemcowi, który w Rzeczypospolitej Polskiej poszukuje ochrony przed prześladowaniem, może być przyznany status uchodźcy zgodnie z wiążącymi Rzeczpospolitą Polską umowami międzynarodowymi".

185 W myśl art. 56 ust. 1 Konstytucji RP jest to „prawo azylu". Jednak w prawie niektórych państw (i dobrym przykładem tutaj też będzie Polska) podobne prawo może mieć charakter ewenementu, mówimy bowiem o zjawisku ukształtowanym w prawie krajowym, a nie międzynarodowym.

186 Zob. E. Gusciute, S. Arnold, E. Quinn, *Integration of Beneficiaries of International Protection...*, s. 3–79.

187 Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23).

188 Decyzja wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony (Dz. Urz. UE L 71 z 4.03.2022 r., s. 1–6).

131:1031652493

pewnej grupy (wysiedleńców). Państwa członkowskie nie mają żadnej możliwości wprowadzenia dodatkowych przesłanek udzielania tego statusu mniej korzystnych dla jednostki niż wymienione w dyrektywie 2001/55/WE i decyzji Rady. Status ochrony ma rygor natychmiastowej wykonalności w zakresie jego przyznania z urzędu, bo to Rada Unii Europejskiej stwierdza konieczność objęcia nim całej grupy (czyli nie stwierdza się nadania tego statusu w postępowaniu indywidualnym). Zgodnie z celami dyrektywy, które polegają m.in. na zarządzaniu masowym napływem wysiedleńców (art. 1), brak zindywidualizowanej procedury powinien być szybką alternatywą dla klasycznego postępowania o udzielenie ochrony międzynarodowej bądź podobnych rozwiązań na gruncie krajowym. Tym samym państwa członkowskie nie mają prawnie uzasadnionej możliwości przyjęcia procedur, które znacznie skomplikują stosowanie decyzji Rady. Mogą natomiast weryfikować przynależność osoby fizycznej do określonej grupy wysiedleńców – wywodzi się to z art. 8 dyrektywy (poświęconego zapewnieniu dokumentów pobytowych)[189].

Ponadto prawo unijne pozwala na weryfikację jednostki pod kątem kwestii bezpieczeństwa państwa, co też zalecane jest przez Komisję Europejską (w pkt 4 – *Dokument pobytowy*) w komunikacie w sprawie wytycznych operacyjnych[190]. Komunikat ten zawiera niezbędne instrukcje oraz wyjaśnienia będące wynikiem interpretacji przepisów dyrektywy 2001/55/WE, które opracowała Komisja w 2022 r. dla władz państw członkowskich w związku z kryzysem humanitarnym wywołanym wojną w Ukrainie. Wspomniany pkt 4 kształtuje procedury wydawania dokumentów pobytowych beneficjentom ochrony czasowej. Chociaż przekazuje się państwom członkowskim kompetencje do podjęcia decyzji w tej sprawie w każdym indywidualnym przypadku, jednak ustanawia się granicę tych uprawnień. Komisja stanowczo zaleca, aby przed wydaniem dokumentów beneficjentom ochrony tymczasowej lub odpowiedniej ochrony przewidzianej w prawie krajowym państwa członkow-

189 W świetle wspomnianej decyzji wykonawczej Rady (UE) 2022/382, która pozostaje w mocy, na etapie uzyskiwania dokumentów pobytowych dopuszczalna jest weryfikacja tożsamości cudzoziemca. W praktyce oznacza to, że osoba, która nie spełnia kryteriów określonych w decyzji – w szczególności nie może wykazać obywatelstwa ukraińskiego ani pokrewieństwa z osobą objętą ochroną – nie otrzyma dokumentu pobytowego.

190 Komunikat Komisji w sprawie wytycznych operacyjnych dotyczących wykonania decyzji wykonawczej Rady 2022/382 stwierdzającej istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkującej wprowadzeniem tymczasowej ochrony (Dz. Urz. UE C 126 I z 21.03.2022 r., s. 1–16).

132:8093823744

skie sprawdzały w trakcie przeprowadzanych kontroli i dochodzeń właściwe międzynarodowe, unijne i krajowe bazy danych, w szczególności wpisy dotyczące osób i dokumentów w Systemie Informacyjnym Schengen (SIS). Kolejnym wymogiem proceduralnym występującym w pkt 4 komunikatu są limity czasowe[191]. Podkreśla się potrzebę zapewnienia osobom, które korzystają z ochrony tymczasowej, dokumentów pobytowych obejmujących okres trwania ochrony, a w związku z tym – obowiązek wydania owych dokumentów lub innych, równoważnych dowodów przez organy państwowe, co wymaga realizacji postępowania w tej sprawie bez zbędnej zwłoki. Ponadto w pkt 1 komunikatu wskazuje się wprost, iż decyzją Rady wprowadzono natychmiastową ochronę tymczasową dla kategorii osób wymienionych w art. 2 ust. 1 i 2 dyrektywy, wobec czego nie obowiązuje ich procedura składania wniosków o udzielenie takiej ochrony lub odpowiedniej ochrony przewidzianej w prawie krajowym.

Dyrektywa 2001/55/WE musiała zostać transponowana do porządku prawnego każdego państwa członkowskiego. W Polsce obowiązek jej transpozycji spełniono przez uchwalenie ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej[192], a także szczególnej ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego

191 Tymczasowa ochrona wprowadzona decyzją Rady trwa rok od wejścia w życie decyzji, tj. 4.03.2022 r. do 4.03.2023 r., zgodnie z art. 4 ust. 1 dyrektywy 2001/55/WE. Jeżeli w tym okresie Rada nie przyjmie, na wniosek Komisji, decyzji o zakończeniu tymczasowej ochrony, zostanie ona automatycznie przedłużona o sześć miesięcy, tj. do 4.09.2023 r., a następnie o kolejne sześć miesięcy, tj. do 4.03.2024 r. Aby zmniejszyć obciążenia administracyjne związane z przedłużaniem ważności dokumentów, państwa członkowskie mogą wydać dokument pobytowy już na okres dwóch lat, wiedząc, że tymczasowa ochrona może zakończyć się w dowolnym czasie w myśl art. 6 ust. 1 lit. b dyrektywy. Jeżeli nie skorzystają z tej możliwości, będą musiały przedłużyć dokument pobytowy o dwa kolejne okresy sześciomiesięczne.

192 Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1504). Zob. art. 3 ust. 1 pkt 4, w którym mowa wprost o udzieleniu na terytorium RP ochrony czasowej. Na uwagę zasługuje też art. 106 ust. 1: „Cudzoziemcom masowo przybywającym do Rzeczypospolitej Polskiej, którzy opuścili swój kraj pochodzenia lub określony obszar geograficzny z powodu obcej inwazji, wojny, wojny domowej, konfliktów etnicznych lub rażących naruszeń praw człowieka można udzielić ochrony czasowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej bez względu na to, czy ich przybycie miało charakter spontaniczny, czy też było wynikiem pomocy udzielonej im przez Rzeczpospolitą Polską lub społeczność międzynarodową" oraz art. 107 ust. 1: „Ochrony czasowej udziela się na podstawie i w granicach określonych w decyzji Rady Unii Europejskiej, przez okres określony każdorazowo w tej decyzji".

133:6682378200

państwa[193]. W rezultacie do polskiego porządku prawnego zostały włączone prawa i *de facto* obowiązki posiadaczy ochrony czasowej.

Warto zwrócić uwagę, że realizacja dyrektywy w przypadku państwa członkowskiego, które jest głównym punktem wjazdowym dla masowego napływu wysiedleńców (jak np. Polska), ma nieco uproszczony charakter. W myśl decyzji wykonawczej Rady (UE) 2022/382 (pkt 15) państwa zgodziły się, że nie będą stosować art. 11 dyrektywy 2001/55/WE, dotyczącego procedury deportacji beneficjenta ochrony czasowej, w razie nieokazania dokumentu pobytowego w trakcie kontroli granicznej. Stanowi to realizację jednego z celów dyrektywy, który polega na wdrożeniu efektywnego systemu zarządzania kryzysowego wspierającego wysiłki państw członkowskich związane z przyjęciem wysiedleńców.

2.3.4. Zaadaptowanie pojęcia beneficjenta ochrony międzynarodowej (BOM) w prawie Rzeczypospolitej Polskiej

Wieloaspektowe rozważania na temat udzielenia ochrony międzynarodowej ukazują, że jest to kwestia podlegająca suwerennej decyzji państwa. Jednakże, dla uzyskania pełnej jasności w tej materii, należy przywołać stanowisko, które przedstawił Tadeusz Jasudowicz: „[K]ategorialnie prawa człowieka są pierwotne w stosunku do państwa i jego urządzeń państwowych i muszą być przez państwo uwzględniane we wszelkiej działalności [...]"[194]. Tym samym zastosowanie ochrony publicznoprawnej wobec BOM polega na implementacji przepisów prawa

193 Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 167 ze zm.). Jednakże system ochrony czasowej uregulowany mocą owej tzw. specustawy jest niezależny od systemu ochrony czasowej zgodnego z dyrektywą 2001/55/WE oraz decyzją wykonawczą 2022/382. W uzasadnieniu projektu tego aktu prawnego zaznaczono, że „ustawa ma być ustawą szczególną, istniejącą obok obowiązujących aktów prawnych w obszarze migracji i azylu". Zob. *Uzasadnienie projektu ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, druk nr 2069, Sejm IX kadencji, 7.03.2022, s. 1, Kancelaria Sejmu RP, https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/8BB50CB16E2DEC48C12587FE005C19B8/%24File/2069-uzas.docx [dostęp: 20.07.2022]. Zob. szerzej na temat relacji między regulacjami ww. specustawy a przepisami dyrektywy o ochronie czasowej: W. Klaus, *Komentarz do art. 1*, w: *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, red. W. Klaus, Wolters Kluwer, Warszawa 2022 [LEX].

194 Cyt. za: M. Kumela-Romańska, *Zgoda na pobyt tolerowany oraz zgoda na pobyt ze względów humanitarnych a formy ochrony publicznoprawnej w Polsce*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2016, t. 14, s. 152.

134:3573961731

międzynarodowego i ponadnarodowego[195] do wewnętrznego porządku prawnego. Zadaniem regulacji krajowych jest więc tylko zapewnienie odpowiedniej procedury administracyjnej, gdyż mają one ograniczoną rolę w kształtowaniu statusów ochrony międzynarodowej już zdefiniowanych przez prawo międzynarodowe publiczne. Potwierdzenie tego faktu można odnaleźć w przepisach ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie ze wskazaną ustawą w kwestii statusu uchodźcy, ochrony uzupełniającej oraz ochrony czasowej są w niej określone jedynie zasady, warunki i tryb udzielania cudzoziemcom ochrony na terenie RP. Z kolei prawa i obowiązki cudzoziemców, których obejmuje ustawa, zostały określone w umowach międzynarodowych wspomnianych wcześniej; chodzi m.in. o Konwencję genewską z 1951 r., Protokół nowojorski z 1967 r. oraz EKPC, a także regulacje prawa unijnego, z dyrektywą kwalifikacyjną na czele. Jeśli pojmujemy status administracyjnoprawny jako zbiór uprawnień i obowiązków o charakterze administracyjnoprawnym, to status cudzoziemców, którym udzielono ochrony publicznoprawnej, będzie powieleniem przepisów prawa międzynarodowego[196].

Publiczne prawo ochronne przysługujące cudzoziemcom cechuje się odmiennością regulacji dotyczących zalegalizowania pobytu na terytorium RP w porównaniu ze standardowymi zasadami stosowanymi na podstawie ustawy o cudzoziemcach. W szczególności nie jest wymagane od takiej osoby udowodnienie niezależności finansowej, posiadanie ubezpieczenia zdrowotnego lub wystarczających środków finansowych na pobyt w Polsce bez korzystania z pomocy społecznej. Warto zauważyć, że w procesie ubiegania się o udzielenie ochrony publicznoprawnej głównym motywem jest obawa wnioskodawcy przed powrotem do kraju pochodzenia. W myśl Konstytucji RP taka obawa wynika z realnej możliwości bycia prześladowanym, co wyrażono w stwierdzeniu, że cudzoziemiec „poszukuje ochrony przed prześladowaniem w swoim kraju" (art. 56 ust. 2).

W Polsce procedura udzielania ochrony publicznoprawnej polega na ocenie oświadczeń złożonych przez cudzoziemca w kontekście rzeczywistych warunków

195 Dobrym przykładem, jak już wspomniano, będą instytucje ochrony uzupełniającej oraz ochrony tymczasowej, które są implementowane w prawie RP.

196 Słuszność takiego podejścia można również poprzeć analizą przepisów unijnych dotyczących statusu uchodźcy i cudzoziemców, którzy otrzymali ochronę uzupełniającą. Zob. I. Wróbel, *Status uchodźcy i osoby korzystającej z innych form ochrony w państwie członkowskim Unii Europejskiej*, w: Eadem, *Status prawny obywatela państwa trzeciego w Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 197–241.

135:4018448739

panujących w jego kraju pochodzenia. Sądy administracyjne podkreślają, że analiza sytuacji w tym kraju musi być ściśle powiązana z konkretną sytuacją osoby ubiegającej się o ochronę[197]. W procesie decydowania o udzieleniu cudzoziemcowi ochrony publicznoprawnej organ administracyjny musi ocenić wiarygodność i znaczenie jego oświadczeń. Właściwe organy powinny także brać pod uwagę, czy oświadczenia są spontaniczne czy złożone wyłącznie w celu uzyskania legalizacji pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Ten ostatni aspekt stanowi ważne kryterium podczas oceny i decydowania o udzieleniu ochrony cudzoziemcowi[198].

2.4. Podstawy formułowania praw językowych BOM a zasada języka polskiego jako języka urzędowego zgodnie z art. 27 Konstytucji RP

Choć w prawodawstwie krajowym prawa językowe nie są enumeratywnie wymienione w formie katalogu, jednak na podstawie aktualnego stanu prawnego można poczynić pewne ustalenia charakteryzujące politykę publiczną w Polsce wobec języków (w tym języków BOM) oraz określić sfery interesu publicznego, w których ich użycie zostało uregulowane. Konieczna jest najpierw analiza przepisów konstytucyjnych, ponieważ zawarte w nich ograniczenia wpłyną na dalszy tok tego opracowania, zważywszy na nadrzędny status Konstytucji RP w systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej.

W art. 27 Konstytucji RP ustanawia się język polski jako „język urzędowy". W treści ustawy zasadniczej nie ma jednak precyzyjnej definicji owego pojęcia ani nie wskazuje się konkretnych obszarów życia społecznego, gdzie zasada języka urzędowego powinna być wdrożona. Polski ustrojodawca nie tylko nie wprowadza dodatkowych terminów klasyfikujących języki (np. jako języki mniejszościowe, regionalne czy międzynarodowe), lecz także nie wymienia języków innych niż polski. Jest to dość nietypowe rozwiązanie wśród krajów europejskich,

197 Zob. wyroki WSA w Warszawie: z 17.09.2010 r., V SA/Wa 1500/09, LEX nr 643970; z 9.09.2010 r., V SA/Wa 338/10, LEX nr 759365; z 19.10.2012 r., V SA/Wa 807/12, LEX nr 1343766. Obowiązek zbadania zasadności odczuć cudzoziemca przez odniesienie ich do rzeczywistej sytuacji w kraju pochodzenia jest zawarty w wielu orzeczeniach sądów administracyjnych dotyczących udzielania statusu uchodźcy. Zob. wyroki WSA w Warszawie: z 6.03.2013 r., V SA/Wa 1455/12, LEX nr 1321576; z 2.08.2013 r., V SA/Wa 409/13, LEX nr 1368248.

198 Zob. wyrok WSA w Warszawie z 17.09.2010 r., V SA/Wa 1500/09, LEX nr 643970.

136:8042694982

w których zdecydowano się na podjęcie tematu języków w ustawie zasadniczej, gdyż większość stosuje bardziej skomplikowaną siatkę pojęć związanych z ich rolą. Tytułem przykładu: Konstytucja Szwajcarii[199] w art. 4 wymienia języki „narodowe" tego kraju: niemiecki, francuski, włoski i retoromański, a w art. 70 zostały wymienione języki „oficjalne": francuski, niemiecki oraz włoski. Pojęcie języka narodowego ma głównie symboliczny charakter i nawiązuje do języków grup etnicznych tradycyjnie tworzących Konfederację Szwajcarską. Natomiast określenie „język oficjalny" ma w tym kontekście bardziej funkcjonalne znaczenie, gdyż odnosi się do języków roboczych używanych przez organy federalne w ramach pełnienia funkcji publicznych[200]. Jako inny przykład można podać art. 10 Konstytucji Ukrainy z 1996 r.[201], który określa język ukraiński mianem języka państwowego. W tymże przepisie mieści się objaśnienie zastosowanego pojęcia, państwo bowiem nakłada na siebie obowiązek zapewnienia „wszechstronnego rozwoju i funkcjonowania języka ukraińskiego we wszystkich sferach życia publicznego na całym terytorium Ukrainy"[202]. W przytoczonym przepisie ustrojodawca ukraiński zdecydował się też zagwarantować ochronę języka rosyjskiego oraz języków mniejszości narodowych: „W Ukrainie gwarantuje się swobodny rozwój, używanie i ochronę języka rosyjskiego i innych języków mniejszości narodowych Ukrainy". W art. 10 nakreślono również wizjonerską politykę państwa wobec języków o statusie międzynarodowym: „Państwo promuje naukę języków komunikacji międzynarodowej".

Konstytucja RP w art. 27 zawiera warunek ograniczający stosowanie zasady języka urzędowego poprzez respektowanie już wspomnianej zasady nadrzędności ratyfikowanych umów międzynarodowych nad ustawodawstwem zwykłym (po spełnieniu przesłanek w zakresie trybu ratyfikacji przewidzianych w ustawie zasadniczej): „Przepis ten nie narusza praw mniejszości narodowych wynikających z ratyfikowanych umów międzynarodowych"[203]. Należy

199 *Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej*, przeł. Z. Czeszejko-Sochacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

200 E. Kużelewska, *Language Policy in Switzerland*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric" 2016, vol. 45, no. 1, s. 125–140, https://doi.org/10.1515/slgr-2016-0020.

201 *Конституція України*, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [dostęp: 1.09.2024].

202 Zob. art. 10 (стаття 10) Konstytucji Ukrainy (*Конституція України...*).

203 W kontekście ratyfikowanych umów międzynarodowych należy w szczególności wskazać art. 27 MPPOiP (o czym będzie mowa szerzej w rozdziale trzecim). Przepis ten stanowi, że osoby należące do mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych nie mogą być

137:9353541595

zatem stwierdzić, iż polski prawodawca świadomie uwzględnił wymogi międzynarodowe i zobowiązania dotyczące ochrony praw mniejszości narodowych, tak aby zasada języka urzędowego była w harmonii z międzynarodowym prawem publicznym. W efekcie tego uregulowania Konstytucja RP unika konfliktów na tle międzynarodowych zobowiązań wobec mniejszości narodowych w kontekście polityki językowej.

Ponadto regulacja wyrażona w zdaniu drugim art. 27 Konstytucji RP stanowi w istocie normę gwarancyjną mającą na celu ochronę praw mniejszości narodowych w Polsce, m.in. ich prawa do posługiwania się językiem ojczystym, gdyż przepis ten powinien być odczytywany w związku z gwarancjami zawartymi w art. 35 ust. 1 Konstytucji RP[204]. Natomiast, jak wynika z tego ostatniego przepisu, zakres podmiotowy analizowanej wolności jednostki (zachowania i rozwoju własnego języka) jest ograniczony tylko do obywateli polskich należących do mniejszości narodowych i etnicznych. Jednakże Konstytucja RP z 1997 r. ani w art. 27, ani w art. 35 nie definiuje owych pojęć[205]. Ustawodawca uczynił

pozbawione m.in. prawa do „posługiwania się własnym językiem". Ponadto w europejskim systemie prawnym na uwagę zasługuje Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych (obowiązująca w stosunku do Polski od 1 czerwca 2009 r.).

204 Zob. J. Trzciński, M. Wiącek, *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja...*; P. Tuleja, *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX]. W piśmiennictwie wskazuje się, że Konstytucja RP z 1997 r. po raz pierwszy w powojennej historii Polski wprowadziła *expressis verbis* przepisy chroniące prawa mniejszości narodowych i etnicznych. Zob. art. 35 Konstytucji RP, który w ust. 1 stanowi: „Rzeczpospolita Polska zapewnia obywatelom polskim należącym do mniejszości narodowych i etnicznych wolność zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury". W ust. 2 tegoż artykułu zagwarantowano przedstawicielom wspomnianych grup mniejszościowych prawo do zakładania własnych instytucji edukacyjnych i kulturalnych oraz do udziału w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

205 Jak wskazali Leszek Garlicki i Marek Zubik w komentarzu do art. 35 Konstytucji RP, przepis ten nie znajduje zbyt silnego oparcia w polskiej tradycji konstytucyjnej, gdyż problemy ochrony praw mniejszości były przedmiotem unormowania tylko w konstytucji marcowej, zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i grupowym. Ów artykuł stanowi więc unormowanie w znacznym stopniu nowe. Ponadto według komentatorów sformułowanie precyzyjnej definicji mniejszości narodowej lub etnicznej przed uchwaleniem ustawy z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym nastręczało zasadniczych trudności, ponieważ nie sposób było przy tym odwołać się do uzgodnionego stanowiska prawa międzynarodowego. Zob. L. Garlicki, M. Zubik, *Komentarz do art. 35*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

138:5548756363

to dopiero w ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (dalej: ustawa o mniejszościach)[206]. Akt ten precyzuje, że mniejszością narodową jest grupa obywateli polskich, która spełnia m.in. kryteria takie jak: zamieszkiwanie na terytorium RP co najmniej od 100 lat, odróżnianie się od reszty obywateli własnym językiem, kulturą lub tradycją, świadomość historycznej wspólnoty narodowej, a także – co kluczowe – utożsamianie się z narodem zorganizowanym we własnym państwie. To z kolei odróżnia mniejszość narodową od etnicznej. Ustawa enumeratywnie wymienia uznane w Polsce mniejszości narodowe: białoruską, czeską, litewską, niemiecką, ukraińską, rosyjską, słowacką, żydowską i ormiańską, oraz etniczne: karaimską, łemkowską, romską i tatarską.

Jak wynika z powyższego, zarówno Konstytucja RP (w art. 35 ust. 1 odczytywanym w związku z art. 27)[207], jak i wspomniana ustawa o mniejszościach w istocie ograniczają status mniejszości narodowych do obywateli polskich. Beneficjenci ochrony międzynarodowej (a żaden z nich nie jest obywatelem RP) nie są w świetle tych przepisów podmiotami praw mniejszościowych, nawet jeśli faktycznie posługują się językiem danej mniejszości.

W kontekście obecnej sytuacji wywołanej wojną w Ukrainie (rozpoczętą w 2022 r.) grupa przedstawicieli ukraińskiej mniejszości narodowej w RP bywa potocznie utożsamiana z obywatelami Ukrainy posiadającymi status beneficjentów ochrony międzynarodowej. Choć znaczna ich część może identyfikować się z narodowością ukraińską i związaną z nią spuścizną kulturową, statusy BOM i mniejszości narodowych różnią się zasadniczo. Z perspektywy beneficjentów ochrony międzynarodowej (tzn. uchodźców oraz beneficjentów ochrony uzupełniającej i ochrony czasowej) oznacza to, że formalnie nie mieszczą się oni w kategorii podmiotów chronionych przez art. 35 Konstytucji RP i art. 27 zdanie drugie Konstytucji RP oraz przez ustawę z 2005 r. o mniejszościach. Co prawda konstytucyjna zasada równości (art. 32) zapewnia każdemu (także cudzoziemcom) ochronę przed dyskryminacją m.in. ze względu na język lub pochodzenie, lecz nie wprowadza pozytywnego prawa do instytucjonalnego

206 T.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 823.

207 Istotna jest tu też zasada spójności konstytucyjnej w znaczeniu aksjologicznym: wartości proklamowane w Konstytucji RP muszą być zgodne między sobą i nie mogą być sprzeczne. Zob. M. Piechowiak, *W sprawie aksjologicznej spójności Konstytucji RP. Dobro wspólne czy godność człowieka?*, w: *Jednolitość aksjologiczna systemu prawa w rozwijających się państwach demokratycznych Europy*, red. S.L. Stadniczeńko, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2011, s. 111–123.

139:1073079425

wsparcia nauki języka ojczystego dla osób nieposiadających obywatelstwa RP i tym samym będących spoza kręgu uznanych mniejszości.

Aby odpowiedzieć na pytanie, czy jednostki nowo przybyłe do państwa przyjmującego i korzystające z ochrony międzynarodowej mają prawo do używania własnego języka naturalnego, należy dokonać rozróżnienia na prawa językowe w sferze prywatnej (zagwarantowane każdemu przez prawo międzynarodowe i krajowe, ukierunkowane na tolerancję) oraz prawa językowe w sferze publicznej (niemające w prawie międzynarodowym charakteru bezwzględnego poza nielicznymi wyjątkami, takimi jak prawo do rzetelnego procesu; uzależnione co do zasady od polityki językowej danego państwa, ukierunkowane na promowanie grupy)[208].

W rozdziale czwartym zostanie szczegółowo omówiona problematyka praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej, z uwzględnieniem m.in. praw językowych BOM przed organami administracji publicznej oraz przed sądami, praw językowych BOM w ramach realizacji prawa do nauki, praw językowych BOM w kontekście wykonywania niektórych zawodów czy też dostępu do ochrony socjalnej. Uwaga zostanie także zwrócona na obowiązującą politykę językową w RP w wymienionych obszarach sfery publicznej, w tym na tle porównawczym w postaci wybranych innych państw.

Natomiast w odniesieniu do zagadnienia języka urzędowego, o którym mowa w zdaniu pierwszym art. 27 Konstytucji RP, w literaturze przedmiotu przyjmuje się rozróżnienie między językiem urzędowym a językiem państwowym, wskazując, iż nie są to pojęcia tożsame[209]. Język urzędowy jest rozumiany

208 Zob. szerzej: S. Morales-Gálvez, *Is Speaking One's Own Language(s)...*, s. 387–401. Autor, biorąc pod uwagę ideę H. Klossa, według której prawa językowe ściśle zależą od tego, która sfera jest zagrożona (publiczna czy prywatna), proponuje podstawowy schemat praw i wolności językowych oraz argumentuje następujące tezy: 1) posługiwanie się własnym językiem powinno być uważane zarówno za wolność, jak i za prawo w sferze prywatnej – prawo zorientowane na tolerancję, 2) używanie własnego języka w sferze publicznej nie powinno być uważane ani za prawo, ani za wolność, z której korzystają wszyscy. Ponadto autor rozróżnia grupy nowo przybyłych migrantów od dawno osiadłych grup językowych i twierdzi, że tylko członkowie tych drugich powinni mieć prawo i wolność używania własnego języka w sferze publicznej.

209 A. Wiltos, *Znaczenie art. 27 Konstytucji RP dla ochrony praw i wolności jednostki*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 4 (16), s. 172, https://doi.org/10.15804/ppk.2013.04.08. Autorka wskazuje: „Przepis art. 27 Konstytucji co do zasady nie odnosi się do relacji prywatnoprawnych. Wynika to przede wszystkim z konstrukcji tego przepisu, który przyznaje językowi polskiemu status języka urzędowego, a nie państwowego. Konstytucyjne wyrażenie »język

140:8103518628

jako określenie (w szerokim znaczeniu) języka organów i instytucji władzy publicznej – tzn. sądów, organów administracji publicznej oraz organów samorządów. W obrębie języka urzędowego *sensu largo* mieszczą się „język prawny" i „języki okołoprawne"[210]. Zatem „język polski" w art. 27 Konstytucji RP oznacza język, w którym organy i instytucje władzy publicznej wykonują swoje zadania, działają wedle kompetencji i komunikują się między sobą oraz z jednostkami. Wprowadzona w tym przepisie zasada urzędowości języka polskiego została rozwinięta w art. 4 ustawy z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim[211], który stanowi, że jest on językiem urzędowym dla organów konstytucyjnych państwa, organów samorządu terytorialnego, terenowych organów administracji publicznej oraz dla wszystkich innych podmiotów wykonujących zadania publiczne.

Na uwagę zasługuje przykładowe orzecznictwo krajowe odnoszące się do interpretacji zasady urzędowości języka polskiego. Zgodnie z uchwałą Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 maja 1997 r.[212] po stronie organów władzy publicznej w RP istnieje nakaz posługiwania się językiem polskim – zarówno w relacjach między tymi organami, jak i w stosunkach z obywatelami. Jednakże w myśl wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 29 listopada 2012 r.[213]

---

urzędowy« rozumiane jest w doktrynie jako synonim wyrażenia »język urzędowania«. Jest to zatem język, w którym »urzędują« określone podmioty, realizując w sferze zewnętrznej i wewnętrznej swoje ustawowe kompetencje". Wynika stąd, iż „język państwowy" jest pojęciem szerszym niż „język urzędowy". „Język państwowy" odnosi się bowiem nie tylko do sfery władzy publicznej, lecz także do obrotu prywatnoprawnego między jednostkami. Autorka twierdzi też, że na poziomie konstytucyjnym przyznano językowi polskiemu status języka urzędowego, natomiast na podstawie ustawy o języku polskim można wydedukować, iż reguluje ona jego użycie jako „państwowego", gdyż przepisy ustawy, oprócz używania tego języka w realizacji zadań publicznych, dotyczą także obrotu prywatnoprawnego – używania języka polskiego w obrocie z udziałem konsumentów oraz przy wykonywaniu przepisów z zakresu prawa pracy.

210 A. Wiltos, *Język polski jako język urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej i Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego" 2014, nr 5, s. 81–82; M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 36.

211 Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 672 ze zm.).

212 Uchwała TK z 14.05.1997 r., W 7/96, OTK 1997, nr 2, poz. 27.

213 Wyrok NSA z 29.11.2012 r., I GSK 84/12, LEX nr 1291304. Taka zasada dotyczy również aktów tzw. pochodnego prawa unijnego – zob. wyrok NSA z 27.09.2011 r., I GSK 482/10, ONSAiWSA 2012, nr 6, poz. 118. Podobne stanowisko zajął Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej – zob. wyrok TSUE z 11.12.2007 r. w sprawie C-161/06, *Skoma-Lux sro v. Celní ředitelství Olomouc*,

141:6413619454

odstępstwa od wspomnianego nakazu mogą być podyktowane ochroną prawa do rzetelnego procesu sądowego czy prawa do dobrej administracji, jeżeli korzystają z nich na terytorium Polski osoby nieznające języka urzędowego. Zatem w polskim orzecznictwie przyjmuje się, że znajomość języka urzędowego jest warunkiem, który muszą obligatoryjnie spełniać organy władzy publicznej. Zgodnie z takim założeniem art. 27 ustawy zasadniczej nie pozwala stwierdzić, jakoby znajomość języka polskiego była obowiązkiem *stricte* obywatelskim czy obowiązkiem z uniwersalnego katalogu praw i obowiązków jednostki.

Co prawda można zaryzykować tezę, że ustrojodawca sformułował treść art. 27 Konstytucji RP właśnie w taki sposób, wyszedłszy z założenia, że obowiązek stosowania polszczyzny w obrocie publicznoprawnym naturalnie wynika z dominującej pozycji tego języka w społeczeństwie. Pojęcie języka urzędowego należy traktować jako pojęcie zastane, które nie wnosi nic nowego do dotychczasowego bytu prawnego, lecz po prostu wprowadza do ustawy zasadniczej język polski, który również przed jej uchwaleniem faktycznie uznawano za język większości społecznej. Innymi słowy: prawodawca założył, że język polski jest językiem roboczym organów władzy publicznej, którego stosowanie jako narzędzia komunikowania się stanowi wieloletnią, utrwaloną praktykę, jest bowiem pożądane przez osoby pełniące funkcje urzędnicze w tych organach (oraz przez osoby zaliczane do ich szeroko rozumianego personelu). Zatem to obywatele oczekują od państwa komunikowania się w sposób dla nich naturalny

---

ECLI:EU:C:2007:773. TSUE orzekł, że nie można powoływać się na obowiązki obywateli państwa członkowskiego wynikające z przepisów unijnych, które nie zostały opublikowane w Dzienniku Urzędowym UE w języku tego państwa, nawet jeśli mieli oni możliwość zapoznania się z owymi przepisami za pomocą innych źródeł (pkt 1 sentencji). Trybunał stwierdził, że zasada pewności prawa wymaga, aby przepisy unijne jasno określały zakres obowiązków nakładanych na zainteresowane osoby. Można to zagwarantować jedynie poprzez właściwą publikację tych przepisów w języku urzędowym (tj. zrozumiałym dla większości społecznej) danego państwa (pkt 38). Ustalenia TSUE poczynione w wyżej przywołanej sprawie zostały uwzględnione przez NSA w wyroku, w którym stwierdził on, że „zasady interpretacyjne sformułowane na tle przepisów prawa wspólnotowego można w pełni odnieść do sytuacji, gdy nie zostały w języku polskim i w sposób przewidziany prawem ogłoszone" (pkt 28). Zob. wyrok NSA z 11.03.2010 r., I FSK 92/09, LEX nr 594292. W orzeczeniu z 6.07.1994 r. NSA stwierdził: „Strona ma prawo oczekiwać rozstrzygnięcia indywidualnej sprawy na podstawie aktu prawnego w brzmieniu ogłoszonym we właściwym organie promulgacyjnym [...]" (pkt 1). Zob. wyrok NSA w Łodzi z 6.07.1994 r., SA/Łd 1024/94, ONSA 1995, nr 4, poz. 159. Zob. na temat ogłaszania aktów normatywnych o charakterze powszechnie obowiązującym w świetle przepisów Konstytucji RP: P. Radziewicz, *Komentarz do art. 88*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

142:1053186327

(czyli zrozumiały), a nie państwo nakłada obowiązek na swoich obywateli, by każda jednostka komunikowała się z organami w języku urzędowym.

Ponadto ów obowiązek, leżący po stronie państwa, przybiera bardziej zaawansowaną formę w poszczególnych czynnościach wykonywanych przez organy władzy publicznej. Ilustruje to wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 kwietnia 2023 r., w którym czytamy, że „jeśli państwo popełnia błąd przy publikacji tekstu umowy, to nie może domagać się od adresata przepisu wykonania obowiązku dalej idącego niż zastosowanie się do przepisu opublikowanego w języku urzędowym, skoro samo nie zachowało należytej staranności przy formułowaniu autentycznego polskiego tekstu umowy"[214]. W przytoczonym orzeczeniu sąd nawiązał do zasady określoności prawa, dyrektyw prawidłowej legislacji oraz zasady ochrony zaufania do państwa i tworzonego przez nie prawa (art. 2 Konstytucji RP), zgodnie z którymi na państwo nakłada się obowiązek tworzenia przepisów jak najbardziej jasnych i rzetelnych pod względem formy i treści.

Według ustaleń sądu pojęcie określoności prawa obejmuje trzy kategorie: precyzyjność regulacji prawnej, jasność przepisu i legislacyjną poprawność. W tekście cytowanego wyżej wyroku nie doprecyzowano, czym jest „legislacyjna poprawność przepisu", co nie wymaga wyjaśnienia, gdyż takie wyrażenie wprost odnosi się do zgodności danego przepisu z zasadami prawnymi, procedurami legislacyjnymi oraz obowiązującymi normami prawnymi. Z kolei precyzyjnością regulacji prawnej Naczelny Sąd Administracyjny nazwał „możliwość dekodowania z przepisów jednoznacznych norm prawnych (a także ich konsekwencji) za pomocą reguł interpretacji przyjmowanych na gruncie określonej kultury prawnej". Inaczej mówiąc: regulacje prawne muszą mieć klarowne znaczenie, łatwe do zrozumienia dla osób stosujących prawo. Można zatem powiedzieć, że w myśl podejścia przyjętego przez sąd w rozstrzygniętej sprawie – przede wszystkim w kontekście osób stosujących prawo – mowa tu o typowym adresacie przepisów prawa, czyli o większości obywateli RP posługujących się językiem polskim. Druga wymieniona cecha znajduje potwierdzenie w dalszym wywodzie sądu, gdyż według niego wymóg jasności oznacza, że adresaci przepisów mogą oczekiwać, iż normy stanowione przez państwo nie będą budzić wątpliwości co do wprowadzanych w nich obowiązków lub praw, a także będą zrozumiałe i logiczne. Konkludując, Naczelny Sąd Administracyjny uznał, że państwo nie może domagać się od adresatów danej regulacji wykonywania obowiązków

214 Wyrok NSA z 18.04.2023 r., II FSK 400/21, LEX nr 3567692.

143:3225519449

idących dalej niż ustanowione w przepisach opublikowanych w języku urzędowym (tzn. w języku polskim).

Aby ustalić usytuowanie tego wyroku w praktyce orzeczniczej, warto podać kontekst rozwiązania przyjętego przez sąd: przedmiotem jego dociekań było w szczególności pytanie, czy organ administracji publicznej może wywodzić obowiązki jednostki z ratyfikowanego przepisu, który został opublikowany w niepolskiej wersji językowej. Tym samym nawet w przypadku istotnych rozbieżności w różnych wersjach językowych umów prawa międzynarodowego ratyfikowanych przez Polskę należy stosować wersję polskojęzyczną, zwłaszcza gdy chodzi o stworzenie katalogu obowiązków jednostki. Trzeba stanowczo podkreślić, iż już w wyroku z dnia 29 listopada 2012 r. Naczelny Sąd Administracyjny wyraził tożsamy pogląd, że nie można wywodzić obowiązków z dokumentów prawa międzynarodowego nieposiadających oficjalnej wersji polskojęzycznej, co pozwala mówić o istnieniu ustabilizowanej linii orzeczniczej w analizowanym zakresie. Ponadto sąd w tymże wyroku stwierdził, że niemożliwość wywodzenia skutków prawnych przez państwo z przepisów prawa międzynarodowego, których nie przetłumaczono w drodze procedury implementacyjnej i które nakładają obowiązki na jednostkę, nie oznacza, że organy administracji nie są zobligowane do wykonania takich przepisów. Innymi słowy: brak obowiązków dla jednostki nie oznacza braku obowiązków skierowanych do państwa.

Na zakończenie niniejszego wątku należy sformułować pewien zasadniczy wniosek. Konstytucyjne podstawy polityki językowej Rzeczypospolitej Polskiej, jak już powiedziano, nie mogą być interpretowane w sposób naruszający prawa człowieka, w tym wynikające z ratyfikowanych umów międzynarodowych, gdyż takie naruszenia godziłyby w fundamenty porządku konstytucyjnego obowiązującego w RP.

2.5. Struktura katalogu praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej

Przeprowadzona analiza problematyki praw językowych oraz relacji między systemami ochrony praw człowieka pozwala określić katalog tych praw, uwzględniający potrzeby integracyjne beneficjentów ochrony międzynarodowej. Na podstawie wyników analizy opisanej w podrozdziale 2.2.3 należy przyjąć, że kluczowym prawem językowym jest prawo do komunikowania się w wybranym języku (co w pełni zgadza się z wnioskami z pierwszego rozdziału książki).

144:7900077608

Ma ono bezpośredni związek z wolnością słowa i z poczuciem godności ludzkiej, ponieważ dany język jest sposobem (formą) komunikacji preferowanym przez jednostkę ludzką. Tym samym wszystkie pozostałe prawa językowe tak czy inaczej wynikają z możliwości otrzymywania i przekazywania informacji (tj. dokonywania aktu komunikacji)[215].

Prawa językowe BOM powinny być rozpatrywane w kontekście uniwersalnego wzorca praw językowych. Ich katalog, zgodnie z ustaleniami poczynionymi w podrozdziale 2.2.3, obejmuje m.in. prawo do używania wybranego języka w życiu prywatnym, w tym w relacjach rodzinnych i korespondencji; prawo do używania wybranego języka (formy wypowiedzi) w ramach korzystania z wolności wypowiedzi, np. w mediach, w kulturze i nauce, w nabożeństwach; prawo do sprawiedliwego procesu sądowego, którego częścią jest prawo do bezpłatnego tłumacza. Możliwość używania zrozumiałego języka w trakcie korzystania z usług publicznych wiąże się z prawem do wyboru języka najlepiej znanego jednostce w celu zapewnienia jej sprawiedliwego procesu sądowego (co wyraża się w prawie do bezpłatnego tłumacza). Z perspektywy katalogu praw ustanowionego w uniwersalnym i regionalnym systemie ochrony praw człowieka wprowadzanie ograniczeń dotyczących języka, jakim posługuje się dana osoba, może skutkować ograniczeniem praw jednostki. Do uniwersalnych praw, które mają zastosowanie m.in. wobec BOM, należy również zaliczyć prawa bezpośrednio związane z realizacją obowiązku szkolnego, takie jak nauka języka większości i swojego rodzimego języka oraz nauczanie w języku ojczystym (L1).

Dodatkowo w kontekście statusu prawnego beneficjentów ochrony międzynarodowej trzeba wyróżnić najistotniejsze obszary życia publicznego, w których konieczna jest ochrona ich praw językowych. Powyższy katalog stanowi uniwersalną podstawę, która w przypadku BOM przejawia się w konkretnych sferach funkcjonowania w państwie demokratycznym, takich jak:

- realizacja obowiązku szkolnego,
- korzystanie z usług publicznych,
- udział w postępowaniu przed organami administracji publicznej, w tym udział w procedurach imigracyjnych oraz procesach związanych z uzyskaniem obywatelstwa,
- udział w postępowaniu przed sądem w języku znanym danej osobie i bezpłatne korzystanie z pomocy tłumacza,
- korzystanie z ochrony socjalnej,

215 Na temat problematyki roli języka w komunikacji jest mowa w rozdziale pierwszym.

145:5210145975

– zrzeszanie się,
– zrozumienie własnej sytuacji prawnej jako konsumenta lub pracownika.

Wymienione aspekty realizacji swoich praw językowych przez osoby objęte ochroną międzynarodową powinno się uwzględnić w politykach publicznych państwa, zwłaszcza dlatego, że mowa o grupie szczególnie podatnej na różnego rodzaju zagrożenia społeczne. Tym samym pożądane jest zapewnienie jej członkom możliwości korzystania z usług publicznych, nawet gdy nie znają oni biegle języka większości w kraju przyjmującym. Obejmuje to m.in. dostęp do edukacji (również edukacji zawodowej), opieki zdrowotnej, programów socjalnych, programów integracyjnych oraz realizację prawa do pracy. Nie wymaga ponownego omówienia rola języka ojczystego w kontekście obowiązku szkolnego. Natomiast jeśli chodzi o postępowanie przed administracją publiczną, w przypadku BOM największe znaczenie mają szeroko rozumiane procedury administracyjne, ponieważ właśnie za ich pomocą zazwyczaj udzielane są różnego typu zezwolenia, a co najważniejsze – status pobytowy. Otóż używanie języka beneficjenta ochrony międzynarodowej (lub wnioskodawcy, gdy ubiega się o przyznanie ochrony) przynosi istotną korzyść jednostce, pozwala jej bowiem faktycznie uczestniczyć w procesie[216]. Oddzielnym punktem jest kwestia pomocy socjalnej, gdyż wsparcie państwa dla BOM stanowi podstawowy sposób ich adaptacji do nowych warunków. Na przykład w Rzeczypospolitej Polskiej to poprzez narzędzia pomocy społecznej udziela się wsparcia finansowego uchodźcom i beneficjentom ochrony uzupełniającej[217], a także organizowane są kursy języka polskiego oraz tzw. plany integracyjne[218], mające na celu jak najszybsze znalezienie pracy przez daną osobę i jej socjalizację.

Dodatkowe potrzeby związane z używaniem języka mogą się pojawić u beneficjentów ochrony międzynarodowej podczas korzystania z praw typu wolność zrzeszania się, prawo konsumentów i pracowników do pełnego zrozumienia swojej sytuacji prawnej oraz prawo do udziału w postępowaniu przed sądami. Wolność zrzeszania się jest korzystnym rozwiązaniem dla takich osób

216 Przykładowo art. 22 dyrektywy kwalifikacyjnej wprowadza obowiązek zapewnienia dostępu do informacji o prawach przysługujących beneficjentom ochrony międzynarodowej w języku dla nich zrozumiałym.

217 Przykładowo zgodnie z art. 92 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 901 ze zm.) wśród dodatkowych świadczeń przysługujących cudzoziemcowi można wyróżnić świadczenie pieniężne przeznaczone na utrzymanie oraz na pokrycie wydatków związanych z nauką języka polskiego.

218 Ibidem, art. 93.

146:1138775421

w kontekście zarówno zakładania instytucji społecznych (stowarzyszeń i fundacji), jak i organizowania zgromadzeń. Brak obywatelstwa nie pozbawia beneficjentów ochrony międzynarodowej prawa do wyrażania opinii na tematy publiczne ani do zrzeszania się w celu realizacji wspólnych interesów[219]. Możliwość zakładania stowarzyszeń i fundacji stanowi dla BOM ważną alternatywę wobec scentralizowanych programów publicznych, zwłaszcza w obszarach rozwijania więzi kulturowych, wzajemnej pomocy ekonomicznej oraz edukacji. Ponadto prawo to jest alternatywą dla organizacji edukacyjnych i kulturalnych tworzonych przez mniejszości narodowe, korzystające ze szczególnego statusu prawnego, który m.in. otwiera im dostęp do państwowego wsparcia finansowego. Tytułem przykładu: w Polsce w obecnym stanie prawnym beneficjenci ochrony międzynarodowej nie mogą uczestniczyć w działalności mniejszości narodowych ani korzystać z praw im przysługujących, gdyż nie posiadają polskiego obywatelstwa (niezbędnego, by grupa społeczna została uznana za mniejszość narodową), a skoro nie należą do mniejszości narodowej, nie mają dostępu do rozwiązań prawnych wynikających z tego statusu[220].

W świetle ostatnich badań nad pozycją społeczną BOM[221], zwłaszcza ze względu na ich trudności zarobkowe, szczególnej uwagi wymaga prawo pracowników do zrozumienia swojej sytuacji prawnej. Dotyczy ono nie tylko beneficjentów ochrony międzynarodowej, ale również innych kategorii migrantów, głównie migrantów ekonomicznych. Choć w międzynarodowych i regionalnych systemach ochrony praw człowieka to prawo jest słabo reprezentowane[222],

219 Warto zauważyć, że nie dotyczy to jednak partii politycznych, gdyż z art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1215) wynika, że ich członkami mogą być obywatele polscy.

220 Tytułem przypomnienia: zgodnie z art. 2 ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym istnieje zamknięta lista takich grup, która składa się z dziewięciu oficjalnie uznanych grup narodowych (Niemcy, Czesi, Słowacy, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Rosjanie, Ormianie, Żydzi) oraz czterech grup etnicznych (Karaimi, Łemkowie, Tatarzy, Romowie). Nadto zgodnie z tymże artykułem korzystać z uprawnień przewidzianych w ustawie mogą tylko obywatele Rzeczypospolitej Polskiej.

221 Zob. K. Matuszczyk et al., *Ukrainian Refugees in Poland...*; K. Sobczak-Szelc et al., *Integration Policies, Practices and Experiences – Poland Country Report*, Centre of Migration Research – University of Warsaw, Warsaw 2020 [e-book, pdf], https://doi.org/10.5281/ZENODO.4008666.

222 Warto wspomnieć o rekomendacji Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, w której podkreślono wrażliwość (*vulnerability*) migrantów nieposiadających odpowiedniej znajomości języka większości w państwie przyjmującym. Zob. UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *Duties of States towards refugees and migrants under*

147:9633057785

w prawie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej zostało wyrażone bardziej bezpośrednio (np. w art. 8 ust. 1b ustawy o języku polskim)[223]. Warto też przeanalizować możliwości korzystania z własnego języka przez BOM, jakie oferuje im polskie prawo w kontekście dochodzenia swoich praw konsumenckich i prowadzenia działalności gospodarczej. Beneficjenci ochrony międzynarodowej mają bowiem słabszą pozycję nie tylko na rynku pracy, lecz także w relacjach sprzedawca – konsument oraz w sferze działalności gospodarczej[224].

Język w postępowaniu przed sądami, choć nie jest zagadnieniem związanym z integracją BOM ze społeczeństwem, może jednak odgrywać dużą rolę w ich życiu na terytorium państwa przyjmującego. Każda osoba może zetknąć się z systemem sądowym, a w przypadku obywateli państw trzecich (spoza Unii Europejskiej), do których należą członkowie owej grupy, potencjalne konsekwencje są wyjątkowo dotkliwe. Wynika to z faktu, że wobec nich mogą zostać zastosowane takie specjalne sankcje jak zobowiązanie do powrotu czy zakaz wjazdu – sankcje, które nie dotyczą obywateli Polski[225]. Tym samym wspomniane już prawo do tłumacza jest szczególnie istotne w razie udziału beneficjentów ochrony międzynarodowej w postępowaniach przed sądem.

Wymienione tutaj prawa są fundamentalne w świetle międzynarodowej ochrony praw człowieka i określają ramy dla zapewnienia BOM równych szans i realizacji ich uprawnień. Przedstawiony katalog zawiera prawa bezpośrednio albo pośrednio związane z językiem, które będą udowodnione w kolejnych rozdziałach za pomocą regulacji prawnych istniejących w multicentrycznym systemie prawa i obowiązujących Rzeczpospolitą Polską.

Konkluzje

W niniejszym rozdziale omówiono prawa językowe z perspektywy praw człowieka oraz socjolingwistyki. Te zagadnienia mają kluczowe znaczenie dla dalszych analiz, ponieważ – jak wykazano – prawa językowe mogą być rozumiane wielowymiarowo. W pracach przedstawicieli nauk prawnych sugeruje się, że PJ są

the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 13.03.2017, E/C.12/2017/1, https://www.refworld.org/policy/statements/cescr/2017/en/117624 [dostęp: 5.05.2024].

223 Będzie to dogłębniej rozpatrywane w czwartym rozdziale.

224 Zob. np. K. Matuszczyk et al., *Ukrainian Refugees in Poland...*

225 Zob. art. 28 i 329 ustawy z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 769).

148:9137015899

przede wszystkim prawami jednostki i zbiorowości. Z drugiej strony zwolennicy podejścia socjolingwistycznego często twierdzą, że priorytetem środków ochrony prawnej powinien być język jako taki, a nie jego użytkownicy. Prowadzi ich to do wyodrębnienia tzw. praw języka, rozumianych jako wszelkie środki, których celem jest ocalenie języka (w społeczeństwie). Dla przykładu, do takich środków ochrony można zaliczać nawet różnorakie zakazy i nakazy używania języka w sferze publicznej, gdyż stwarzają uprzywilejowaną pozycję wybranemu językowi. Ponadto do tegoż katalogu można włączyć prawo do formy pisemnej (np. do alfabetu bądź innego sposobu zapisu) oraz prawa związane z rozwojem języka (zmiana normy literackiej, uproszczenie języka, wprowadzanie nowych słów etc.). Analiza wybranych koncepcji praw językowych skłania do wniosku, że do celów niniejszego opracowania powinny one być traktowane jako integralny element praw człowieka. W związku z powyższym również podział na prawa językowe (języka) *sui generis* oraz prawa językowe jednostki nie będzie trafny.

Przeanalizowano także multicentryczność systemu prawnego i zauważono, że jest to zjawisko widoczne w krajowej praktyce stosowania prawa, szczególnie w kontekście realizacji zobowiązań międzynarodowych RP. Rozpatrzono je w trzech aspektach: wewnętrznym, tj. w aspekcie prawa krajowego (multicentryczność wewnętrzna), mieszanym, tj. na styku prawa krajowego i międzynarodowego (multicentryczność mieszana), oraz zewnętrznym, tj. w kontekście prawa międzynarodowego (multicentryczność zewnętrzna). Tak obszerna analiza umożliwiła stworzenie uniwersalnego katalogu PJ jednostki i dostosowanie go do sytuacji beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Ponadto skonstruowano definicję beneficjentów ochrony międzynarodowej na tle zobowiązań międzynarodowych Polski oraz specyfiki polskiego systemu prawnego nakreślonej w tym rozdziale. Zdecydowano się na przyjęcie zamkniętego katalogu podmiotowego BOM, do którego należą: uchodźcy, beneficjenci ochrony uzupełniającej i beneficjenci ochrony czasowej. Zasadność takiej złożonej konstrukcji prawnej potwierdzają cele przyjęcia tych statusów w prawie międzynarodowym publicznym, gdyż ochrona uzupełniająca i ochrona czasowa mają charakter komplementarny wobec wąskiego pojęcia uchodźcy w Konwencji genewskiej. Ochrona uzupełniająca wypełnia lukę w prawie poprzez objęcie ochroną międzynarodową osób, które nie mieszczą się w granicach definicji zawartej w art. 1A Konwencji. Z kolei ochrona czasowa pozwala pominąć uciążliwe procedury przyznania statusu ochrony przez stwierdzenie *prima facie* konieczności udzielenia ochrony międzynarodowej w związku z masowym napływem osób. Warto nadmienić, że polskie ustawy w ograniczonym stopniu

149:1043141413

regulują status beneficjentów ochrony międzynarodowej. Spowodowane jest to tym, że umowy międzynarodowe ratyfikowane za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie lub poprzez referendum mają w systemie źródeł prawa RP nadrzędną pozycję w stosunku do ustaw przy określaniu praw i obowiązków BOM.

W ciągu najbliższych kilku lat część uchodźców może pozostać w państwie przyjmującym na stałe i nawet uzyskać jego obywatelstwo. Jest jednak mało prawdopodobne, że obywatele „nowej generacji" porzucą dotychczas używane języki. Wręcz przeciwnie: pierwsze języki (L1), które poznali BOM, będą im nadal umożliwiać najbardziej efektywną komunikację. Ponadto potrzeba używania języków preferowanych przez BOM w przyszłości będzie jeszcze większa, ponieważ język stanowi klucz do rodzimej kultury i kontaktów międzyludzkich. Dodatkowo stwierdzono, iż wykorzystanie języka ojczystego jako środka dydaktycznego (tzn. medium edukacyjnego) przynosi korzyści akademickie, społeczne i poznawcze uczniom należącym do mniejszości językowych. Zarazem istotne jest opanowanie języka większości (lub oficjalnego języka bądź języków) państwa przyjmującego, gdyż stwarza ono BOM perspektywy gospodarcze. Tym samym arcyważne znaczenie dla ich praw językowych powinny mieć faktyczne prawa i obowiązki jednostki mającej taki status. Trzeba zatem zwrócić szczególną uwagę na zobowiązania nakładane na państwa przez międzynarodowe prawo publiczne z uwzględnieniem poczynionych ustaleń w zakresie katalogu praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej.

150:9140045394

3. Instrumentarium ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej (BOM) w prawie publicznym międzynarodowym

Uwagi wprowadzające

Ta część książki poświęcona jest problematyce instrumentów ochrony praw językowych, które przysługują beneficjentom ochrony międzynarodowej (BOM) na mocy prawa publicznego międzynarodowego. W związku z faktem, że Polska ratyfikowała większość umów międzynarodowych zawierających odniesienia do praw językowych jednostek, umowy te stanowią część krajowego porządku prawnego i są bezpośrednio stosowane. Z kolei jako państwo członkowskie Unii Europejskiej Polska jest także zobowiązana do przestrzegania prawa unijnego. W konsekwencji przedmiotem rozważań będą regulacje prawa publicznego międzynarodowego, które posiadają moc prawną w polskim porządku prawnym i składają się na systemy ochrony praw człowieka o ogólnoświatowym oraz regionalnym (europejskim) i ponadnarodowym (unijnym) zasięgu oddziaływania. Aby zrealizować postawione tu zadanie, trzeba wprowadzić pewne ograniczenie, mianowicie prawa językowe i instrumenty ich ochrony będą rozpatrywane z perspektywy normatywnej dotyczącej praw człowieka. Analiza praw językowych na podstawie minimum praw człowieka ustalonego w międzynarodowym prawie publicznym jest skutecznym sposobem na wskazanie konkretnych obowiązków, jakie spoczywają na państwach, w zakresie ochrony praw beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Na współczesne pojmowanie praw i wolności jednostki znaczny wpływ wywarły doświadczenia systemów faszystowskich i komunistycznych. Od chwili zakończenia II wojny światowej obserwujemy imponujący rozwój idei praw człowieka, który znajduje odzwierciedlenie w kolejnych dokumentach i aktach prawa krajowego i międzynarodowego. Niezliczone zbrodnie dokonywane

152:7176074578

w czasie wojny w majestacie prawa wskazały na konieczność przyjęcia ponadpozytywnego punktu odniesienia, wyznaczającego granicę w stanowieniu prawa przez władze danego państwa. Owym punktem odniesienia stały się właśnie prawa człowieka, pełniące funkcję analogiczną do rozwijanej wcześniej koncepcji prawa naturalnego jako kryterium oceny działalności władzy oraz prawa, które ona stanowi[1].

Pod wpływem takiego podejścia do praw człowieka – w szczególności reprezentowanego przez filozofię społeczną i prawną – w pracach naukowców eksponowany jest pogląd, że w prawie międzynarodowym publicznym nie istnieje ich definicja[2]. Nawet gdyby teoretycznie można było stworzyć ją na podstawie aktów prawa międzynarodowego, w praktyce nie sposób tego zrobić, ponieważ rozumienie katalogu owych praw różni się w poszczególnych regionach świata ze względu na uwarunkowania religijne i kulturowe[3]. Z drugiej strony spotyka się również pogląd, że definicję praw człowieka należy wyprowadzać z dokumentów międzynarodowego prawa publicznego, gdyż w ciągu XX w. ludzkość zdołała wypracować uniwersalne (a więc powszechnie akceptowalne) podejście do ich rozumienia[4]. Znajduje ono odzwierciedlenie w działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że prawa człowieka mają charakter naturalny, zatem ani państwo, ani organizacja międzynarodowa nie mogą ich stworzyć, przyznać ani nikogo ich pozbawić; mogą je tylko chronić za pomocą odpowiednich mechanizmów ochrony[5]. W rezultacie trafne jest twierdzenie,

1 Zob. szerzej na temat genezy i ewolucji praw człowieka: L. Garlicki, *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, wyd. 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2020, s. 101–108; A. Michalska, *O pojęciu praw człowieka*, „Państwo i Prawo" 1980, z. 8/9, s. 3–13; Eadem, *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1982, s. 113.

2 Zob. A. Michalska, *O pojęciu...*, s. 3–16; Eadem, *Uniwersalizm praw człowieka*, w: *Państwo, prawo, obywatel. Zbiór studiów dla uczczenia 60-lecia urodzin i 40-lecia pracy naukowej profesora Adama Łopatki*, red. J. Łętowski, W. Sokolewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989, s. 589–598.

3 Zob. szerzej: M. Piechowiak, *Powszechność praw człowieka. Zagadnienia filozoficznoprawne*, w: *O prawach człowieka w podwójną rocznicę Paktów. Księga Pamiątkowa w hołdzie Profesor Annie Michalskiej*, red. T. Jasudowicz, C. Mik, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora, Toruń 1996, s. 49–71.

4 Zob. L. Koba, M. Nowicki, *Prawa i wolności człowieka*, w: *Prawa człowieka. Poradnik nauczyciela*, red. K. Koszewska, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2002, s. 11–24.

5 W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3 zm., Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2014, s. 56.

153:2891859518

zgodnie z którym „[są] to powszechne prawa moralne o charakterze państwowym przynależne każdej jednostce w jej kontaktach z państwem [...]"[6]. Według Wiktora Osiatyńskiego pojęcie praw człowieka opiera się na trzech głównych filarach. Pierwszy z nich to przekonanie, że każda władza powinna być ograniczona. Drugi zakłada, że jednostka ma sferę autonomii, w którą żadnej władzy nie wolno ingerować. Trzeci filar natomiast wskazuje, że każda osoba może domagać się od państwa ochrony swoich praw[7]. Nie sposób jednak uznać, że państwa mogą skutecznie chronić te prawa bez wspólnego modelu (minimum) ich rozumienia, który zapewniają systemy ochrony stworzone przez organizacje międzynarodowe[8].

W piśmiennictwie za mający wymiar powszechny uważa się uniwersalny system ochrony praw człowieka stworzony w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), która zrzesza obecnie 193 państwa[9]. Uznaje się, że składający się nań zespół wartości i zasad oraz norm prawnych i mechanizmów gwarantuje respektowanie owych praw przez społeczność międzynarodową. Kamieniem węgielnym tego systemu jest Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r. (PDPC), która została przyjęta w drodze rezolucji Zgromadzenia Ogólnego

6 W. Osiatyński, *Prawa człowieka i ich granice*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2011, s. 17.

7 Ibidem.

8 Taka specyfika wynika m.in. z politycznej natury państwa jako instytucji. Nawet demokratyczne państwo prawne będzie skłonne do priorytetowego traktowania interesów większości, a nie mniejszości społecznych, ponieważ to głosy większości mają decydujące znaczenie w procesie wyborczym. Dobrą ilustracją jest niezgoda szwedzkich władz na wprowadzenie programów immersyjnych z nauczaniem w języku fińskim (języku mniejszości w Szwecji) w szkołach dla dzieci szwedzkojęzycznych; odmowę uzasadniono brakiem zainteresowania rodziców. Zob. więcej: T. Skutnabb-Kangas, *Why Aren't All Children in the Nordic Countries Bilingual?*, „Journal of Multilingual & Multicultural Development" 1984, vol. 5, no. 3/4, s. 311–313, https://doi.org/10.1080/01434632.1984.9994161. Podobny przykład można znaleźć w polskim kontekście społecznym: od dekad polskie władze przejawiają konserwatywne podejście, konsekwentnie odmawiając uznania języka śląskiego w krajowym prawie RP. Zob. na ten temat: B. Żmuda, *Czy rząd polski, mimo nieuznania ustawowego Ślązaków za mniejszość etniczną, ma obowiązek dbania o rozwój i zachowanie języka śląskiego w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego?*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu" 2023, nr 2 (78), s. 292–308, https://doi.org/10.31268/ZPBAS.2023.47.

9 W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka*, w: W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 101–102.

154:7342521816

ONZ nr 217A (III)[10]. Taki tryb jej usankcjonowania powoduje, że nie ma ona charakteru aktu prawnie wiążącego, skutkiem czego w początkowym okresie jej obowiązywania wyrażano pogląd, że Deklaracja nie nakłada na państwa członkowskie ONZ jakichkolwiek prawnie wiążących obowiązków, lecz stanowi zobowiązanie wyłącznie polityczne i moralne[11]. Z biegiem lat to zapatrywanie się zmieniło. Ważkość materii zawartej w omawianym dokumencie z czasem sprawiła, że wśród członków ONZ zapanowało przekonanie o konieczności respektowania postanowień Deklaracji i w efekcie państwa zaczęły powoływać się na nią w swoim prawie wewnętrznym[12]. Był to długi proces, trwający aż do zakończenia zimnej wojny, który doprowadził do powszechnego uznania PDPC za akt prawnie wiążący. Dziś nikt już nie kwestionuje twierdzenia, że stanowi ona składnik w swoisty sposób skodyfikowanego międzynarodowego prawa zwyczajowego, którego moc prawnie wiążąca nie może być podawana w wątpliwość[13].

Z tych względów wszelkie analizy prawa jednostki do używania wybranego języka należy rozpocząć właśnie od interpretacji postanowień Deklaracji, gdyż to ona wyznaczyła standard dla uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka. Zakresem rozważań objęte zostaną również następujące dokumenty stanowiące część polskiego porządku prawnego: Konwencja dotycząca statusu uchodźców[14], Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej[15], Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty[16],

10 W niniejszej książce, z pewnymi wyjątkami omówionymi dalej, korzystano z polskojęzycznej wersji PDPC, dostępnej w Bibliotece Sejmowej. Zob. Powszechną Deklarację Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024].

11 Brak procedury ratyfikacyjnej wynikał z potrzeby pogodzenia różnorodnych stanowisk przedstawicieli państw ONZ-owskich w kwestii treści i zakresu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Potwierdzenie tego można znaleźć w najstarszych pracach poświęconych problematyce PDPC. Zob. np. A. Michalska, *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1984, t. 12, z. 1, s. 136–141; J. Jaskólska, *Powody i okoliczności proklamowania Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Człowiek w Kulturze" 1998, nr 11, s. 27–48.

12 Tytułem przykładu: interpretacja postanowień PDPC jest częścią praktyki sądowniczej w RP. Zob. np. wyrok WSA w Warszawie z 29.09.2020 r., III SA/Wa 2471/19, LEX nr 3100434.

13 Zob. W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka...*, s. 104–107; A. Michalska, *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka...*, s. 138–140.

14 Sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

15 Otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187).

16 Sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

155:6281094563

Konwencja o prawach dziecka[17], Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych[18], Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych[19], Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa[20] oraz Statut rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego[21]. Ostatnie dwa dokumenty będą badane z perspektywy takich zjawisk jak lingwicyd i lingwicyzm[22]. Kontekstem wykładni odnośnych regulacji prawnych stanie się zaś dorobek Komitetu Praw Człowieka dotyczący problematyki ochrony praw językowych.

W dalszych podrozdziałach uwaga zostanie skierowana na regionalne systemy ochrony praw człowieka, tworzone na poziomie Rady Europy oraz Unii Europejskiej, a punktem odniesienia rozważań będzie Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[23] (EKPC). Omawiane będą tutaj mechanizmy monitorowania i egzekwowania praw jednostki przez Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) oraz Komitet Ministrów Rady Europy w kontekście rozpatrywanych skarg związanych z zarzutami naruszeń praw językowych, a także rekomendacje wspomnianych instytucji w zakresie ochrony i promocji tych praw. W następnej kolejności zostanie przeanalizowane instrumentarium ochrony praw językowych w prawie pierwotnym Unii Europejskiej (UE). W toku wywodu wyjaśni się, w jaki sposób chroni ona różnorodność kulturową, wolność sztuki i nauki, prawo do rodziny, wolność religijną

17 Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

18 Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

19 Otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

20 Uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r., ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9).

21 Sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

22 W niniejszym rozdziale termin „lingwicyzm" (w anglojęzycznym piśmiennictwie – *linguicism*) jest używany w znaczeniu nadanym przez Tove Skutnabb-Kangas, czyli jako określenie praktyk dyskryminacyjnych ze względu na język. Takie formy dyskryminacji mogą być stosowane zarówno przez instytucje państwowe, jak i inne podmioty czy jednostki organizacyjne obecne w danym państwie bez poparcia instytucjonalnego. Zob. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *Linguicide and Linguicism*, in: *Papers in European Language Policy*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, Roskilde Universitet, Roskilde 1995, s. 83–91; T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge, New York 2013 [e-book, epub], https://doi.org/10.4324/9781410605191. Dodatkowo na temat związku lingwicyzmu z językobójstwem zob. podrozdział 1.2 niniejszej książki.

23 Sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

156:6493174772

oraz jak te przejawy swobód jednostki łączą się i aktualizują w gwarancjach praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej. W przedostatnim podrozdziale rozpatrywane będzie instrumentarium ochrony owych praw w ramach wspólnego europejskiego systemu azylowego (WESA), m.in. obowiązek nauki języka państwa przyjmującego oraz prawa językowe BOM w kontekście prawa do edukacji, a ponadto prawa wspólnot ludzkich do zachowania i ochrony własnej tożsamości zbiorowej w zakresie kultury, języka i religii.

Rozważania w tym rozdziale obejmują także prawa mniejszości narodowych, tworzonych przez grupy etniczne lub kulturowe, które zamieszkują dane terytorium. Podstawę analiz stanowią tu dwie ratyfikowane umowy międzynarodowe będące źródłem prawa powszechnie obowiązującego w polskim porządku prawnym: Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych[24] oraz Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych[25]. Wynikający z nich katalog praw językowych przysługuje mniejszościom narodowym, natomiast regulacje zawarte w tych umowach nie pozostają w bezpośrednim związku z gwarancjami dotyczącymi praw językowych osób, które posiadają status beneficjenta ochrony międzynarodowej. Niemniej jeśli postanowienia wskazanych aktów zestawi się ze zobowiązaniami płynącymi z przyjętej w 2007 r. Deklaracji o prawach ludów rdzennych (DPLR)[26], można sformułować pewne wnioski na temat zobowiązań państw członkowskich ONZ, zatem również Rzeczypospolitej Polskiej. DPLR nie jest co prawda dokumentem prawnie wiążącym, lecz ma walor aktu, który rodzi zobowiązania natury politycznej i moralnej dla tych państw. W konsekwencji, podobnie jak w przeszłości Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z 1948 r., może stać się częścią zwyczajowego prawa międzynarodowego, gdy potraktują one poważnie zobowiązania wynikające z tego dokumentu i dostosują swoje prawo wewnętrzne do jego postanowień. Ponadto DPLR stanowi istotny punkt odniesienia, ponieważ zawiera precyzyjny katalog praw językowych, które mogą zostać transponowane do krajowych porządków prawnych niezależnie od tego, czy dotyczą ludów rdzennych. Wypada też dodać, że swoiste manifesty traktujące o powinnościach moralnych jednostki i społeczeństw, przyjmowane

24 Sporządzona w Strasburgu w dniu 1 lutego 1995 r. (Dz.U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209).

25 Sporządzona w Strasburgu w dniu 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

26 Przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 13 września 2007 r., https://www.un.org/esa/socdev/unpfii/documents/DRIPS_Polish.pdf, https://www.un.org/development/desa/indigenouspeoples/wp-content/uploads/sites/19/2018/11/UNDRIP_E_web.pdf [dostęp: 30.05.2024].

157:9977447379

przez społeczność międzynarodową nierzadko w formie deklaracji, zyskiwały większą siłę oddziaływania niż formalnie wiążące umowy międzynarodowe. W rezultacie można oczekiwać od państw członkowskich ONZ dwóch kroków. Po pierwsze, biorąc pod uwagę niebagatelne braki w ochronie praw językowych we wspomnianych umowach międzynarodowych w porównaniu ze zobowiązaniami wynikającymi z Deklaracji o prawach ludów rdzennych, można twierdzić, że państwa członkowskie powinny dostosować do niej swoje prawo krajowe, aby zniwelować nieefektywność ochrony praw językowych i w ten sposób wypełnić zobowiązania polityczne i moralne płynące z DPLR. Po drugie, państwa mogą rozszerzyć zakres obowiązywania DPLR lub sformułować nowe standardy oparte na wyrażonych w niej zasadach i logice tworzenia praw językowych dla grup mniejszościowych, do których należą także przedstawiciele BOM.

3.1. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka

Na uniwersalny system ochrony praw człowieka składa się wiele dokumentów, które tworzą system ochrony tych praw o ogólnoświatowym zasięgu[27]. Do ważniejszych spośród owych aktów należą przywoływane już wcześniej dokumenty, które kształtują status prawny jednostki, a zarazem wyznaczają przedmiot i zakres jej praw językowych lub wpływają na ich wyznaczenie. Są to:

- Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (1948),
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948),
- Konwencja dotycząca statusu uchodźców (1951),
- Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966),
- Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (1966),
- Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966),
- Konwencja o prawach dziecka (1989),
- Statut rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego (1998).

Dokumenty te będą przedmiotem szczegółowej analizy.

27 M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka*, w: *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 7–37.

158:4821014869

3.1.1. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948) a prawa językowe BOM

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, jak już wcześniej wyjaśniono, to kamień węgielny uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka utworzonego w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), a wyrażone w niej normy są uważane za składnik międzynarodowego prawa zwyczajowego i w efekcie – za obowiązujące prawo. Warto tu odnotować, że do ONZ przystąpiły państwa należące do różnych kręgów kulturowych, hołdujące różnym, często zasadniczo odmiennym, zestawom wartości. Uniwersalność omawianego systemu przejawia się w tym, że pomimo owych różnic zasady i normy zadeklarowane w dokumentach i aktach prawnych przyjętych przez tę organizację muszą się cieszyć uznaniem całej społeczności międzynarodowej. Oznacza to, że cała społeczność międzynarodowa osiągnęła konsensus w danej kwestii, co doprowadziło do wypracowania trwałego wspólnego stanowiska. Deklaratywna forma, jaką przybrała PDPC, była raczej wynikiem konieczności uzyskania tego konsensusu niż pierwotnym zamiarem jej twórców[28]. Niemniej osiągnięte porozumienie powinno kształtować międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka i realnie wpływać na status jednostki w państwach członkowskich.

Przyjęcie w 1948 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w postaci rezolucji, 48 głosami „za" przy braku głosów sprzeciwu i 8 głosach wstrzymujących się[29], można nazwać przełomowym wydarzeniem. Ten akt stanowił reakcję społeczności międzynarodowej na zbrodnie popełnione w trakcie II wojny światowej oraz wyraz chęci ustanowienia powszechnie wiążącego katalogu elementarnych wolności i praw jednostki[30]. Deklaracja dotyczy wszelkich sfer ludzkiego życia. Zawiera bezwzględny zakaz dyskryminacji, lecz pozostaje powściągliwa w kwestii regulacji praw językowych i nie odnosi się bezpośrednio do statusu beneficjentów ochrony międzynarodowej. W tym

28 J. Jaskólska, *Powody i okoliczności...*, s. 27–48.

29 W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka...*, s. 105.

30 Bezpośrednio po wojnie, gdy do światowej opinii publicznej dotarło więcej informacji o straszliwych zbrodniach popełnionych przez nazistów, państwa członkowskie podpisały Kartę Narodów Zjednoczonych, której celem było przywrócenie zaufania do fundamentalnych praw człowieka. Niemniej dokument ten nie precyzował owych praw ani nie dawał wskazówek dotyczących implementacji jego postanowień w polityce międzynarodowej. Zob. więcej: Z. Struzik, *Prawo dziecka do nauczania i wychowania*, „Studia nad Rodziną" 2008, t. 12, nr 1/2 (22/23), s. 146.

159:9652132212

świetle warto zwrócić uwagę na uroczysty wstęp do tego dokumentu. Czytamy w nim, że Ludy Narodów Zjednoczonych w Karcie Narodów Zjednoczonych[31] potwierdziły swą „wiarę w podstawowe prawa człowieka, w godność i wartość osoby ludzkiej oraz w równe prawa mężczyzn i kobiet", a także chęć, by „popierać postęp społeczny i poprawę warunków życia w większej wolności". Ponadto „zobowiązały się zapewnić popieranie powszechnego poszanowania i przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności", przy czym zastrzegły, iż jednakowe ich rozumienie ma zasadnicze znaczenie dla pełnego zrealizowania tego zobowiązania. Tak sformułowana preambuła narzuca niezbędny kontekst rozważań nad katalogiem praw jednostki. Nie sposób przyjąć, że można skutecznie chronić godność i wartość osoby ludzkiej oraz zapewnić jej możliwość samorealizacji bez udzielania choć w minimalnym stopniu gwarancji jej prawom językowym, czyli przede wszystkim prawu do używania wybranego przez nią języka. Szczegółowa analiza preambuły i postanowień Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka wykazuje ich bezpośrednie związki z gwarancjami praw językowych dla beneficjentów ochrony międzynarodowej – łączy je uprawnienie do komunikowania się z instytucjami państwa i otoczeniem w wybranym języku, identyfikowanym jako ich język ojczysty lub dla nich dostępny i zrozumiały.

Nie jest zatem możliwe wykluczenie żadnej istoty ludzkiej z zakresu ochrony, która wynika z Deklaracji. W efekcie z zapisanych w niej gwarancji korzystają również beneficjenci ochrony międzynarodowej. Dzieje się tak z dwóch powodów. Po pierwsze, ich status prawny jest integralnie związany z zawartym w PDPC uniwersalnym systemem ochrony praw podmiotowych, który wyraża niepodzielność i uniwersalność praw człowieka. Stanowią one niezbywalny element egzystencji ludzkiej niezależnie od statusu prawnego czy miejsca przebywania jednostki. Po drugie, na podstawie art. 14 Deklaracji każdy, a zatem także BOM, ma prawo ubiegać się o udzielenie mu schronienia przed prześladowaniami oraz korzystać z ochrony przed nimi przez państwo będące stroną tego dokumentu[32].

31 Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 ze zm.). Karta została podpisana podczas Konferencji Narodów Zjednoczonych w San Francisco 26 czerwca 1945 r. Zgodnie z postanowieniami art. 110 ust. 3 Karty weszła ona w życie 24 października 1945 r.

32 W wersji polskojęzycznej PDPC, która jest obecnie dostępna w Bibliotece Sejmowej, w art. 14 użyto sformułowania „każda osoba jest uprawniona do ubiegania się o azyl i korzystania z niego w innych krajach" (zob. https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024]).

160:9059602840

Należy dodać, że choć nie istnieją bezpośrednie mechanizmy kontroli i egzekwowania postanowień PDPC przez instytucje ONZ lub sądy międzynarodowe, odgrywa ona kluczową rolę w globalnym dyskursie na temat praw człowieka. W doktrynie podkreśla się ustanowienie za sprawą PDPC „powszechnej idei praw człowieka"[33]. Dokument ten jest często interpretowany jako nieodłączna

Jednak w wersji rosyjskojęzycznej PDPC (będącej jedną z oficjalnych wersji językowych opracowanych przez ONZ) w tymże artykule użyto sformułowania „каждый человек имеет право искать убежища от преследования в других странах и пользоваться этим убежищем" (*Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 A (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года*, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml [dostęp: 20.05.2024]), co należy dosłownie przetłumaczyć jako „każdy człowiek ma prawo ubiegać się o schronienie i korzystać z niego w innych krajach". Pojęcie „schronienie" (zamiast „azyl") wydaje się trafniejsze. W prawie polskim „azyl" to udzielenie przez państwo (i co do zasady zgodnie z prawem krajowym, a nie prawem międzynarodowym publicznym) na swym terytorium schronienia cudzoziemcom prześladowanym w ojczyźnie za działalność polityczną lub przekonania, działania religijne czy społeczne – zatem ów status nie ma żadnego bezpośredniego związku z prawem międzynarodowym publicznym. Zob. więcej: R. Murkowski, *Rozwój i perspektywy ruchów migracyjnych do Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni" 2019, nr 4 (373), s. 73–75.

Trzeba dodać, że w oficjalnej wersji anglojęzycznej PDPC w art. 14 użyto sformułowania „a right to seek and to enjoy in other countries asylum", co należy przetłumaczyć zgodnie z realnym znaczeniem pojęć jako „[każdy człowiek ma] prawo ubiegać się o schronienie i korzystać [z niego] w innych krajach" (zob. https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf [dostęp: 27.03.2024]) – czyli przekład jest podobny do wersji rosyjskojęzycznej. Taka adaptacja art. 14 w języku polskim będzie prawidłowa, gdyż pojęcie *asylum* (w sejmowej wersji tłumaczenia Deklaracji zaproponowano odpowiednik w postaci słowa „azyl") w języku angielskim jest pojmowane szerzej niż w prawie polskim – jako nienaruszalne miejsce schronienia i ochrony (por. *Asylum*, in: *Merriam-Webster*, https://www.merriam-webster.com/dictionary/asylum [dostęp: 27.03.2024]). Ponadto w kontekście terminologii stosowanej przez ONZ warte uwagi jest sformułowanie *asylum-seeker* (tzn. osoba poszukująca schronienia) – według glosariusza ONZ oznacza ono osobę, która ubiega się o ochronę międzynarodową. W definicji tego pojęcia tłumaczy się też: „Not every asylum-seeker will ultimately be recognized as a refugee, but every refugee is initially an asylum seeker" (zob. *UNHCR Master Glossary of Terms*, https://www.unhcr.org/glossary [dostęp: 27.03.2024]). Należy więc skonstatować, że PDPC jednak nawiązuje nie tylko do „azylu" w znaczeniu lokalnym, tzn. w znaczeniu statusu ochrony jednostki sformułowanym przez poszczególne państwa członkowskie ONZ.

33 Rola Deklaracji w kształtowaniu uniwersalnego, „idealistycznego" wzorca praw człowieka została szczegółowo opisana w pracach: L. Henkin, *The Universal Declaration and the U.S. Constitution*, „PS: Political Science & Politics" 1998, vol. 31, no. 3, s. 512–516, https://doi.org/10.2307/420609; Z. Struzik, *Prawo dziecka do nauczania...*, s. 145–167; T. Rowiński, *Wpływ tradycji liberalnej i chrześcijańskiej na powstanie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz współczesne rozumienie praw człowieka*, „Kultura Prawna" 2019, t. 2, nr 1, s. 125–141, https://doi.org/10.37873/legal.2019.2.1.65. Istnieje też odmienne stanowisko, którego przedstawiciele wskazują, że Deklaracja jest zlepkiem

161:6906079437

część prawa zwyczajowego, które ma bezpośredni wpływ na system ochrony praw jednostki w państwach członkowskich ONZ[34]. Pełni funkcję kompasu moralnego w globalnej debacie o prawach człowieka, stąd nie może być niedoceniany. Nie ulega też wątpliwości, że Deklaracja stała się fundamentem kolejnych międzynarodowych umów poświęconych poszczególnym kategoriom praw człowieka, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (MPPOiP) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (MPPGSiK). Te późniejsze akty prawne dzięki uzyskaniu formalnego statusu ratyfikowanych umów międzynarodowych zawierają mechanizmy kontroli ich wykonalności, w tym procedury składania raportów i skarg.

Trzeba przypomnieć, że już w preambule Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka podkreślono uniwersalny charakter owych praw, do których dostęp nie może być limitowany ze względu na język czy kulturę. Jako najwznioślejszy cel ludzkości wskazano dążenie do zbudowania świata, gdzie wszyscy będą korzystać z wolności wypowiedzi i przekonań. Deklaracja skupia się na fundamentalnych wartościach, takich jak godność osoby ludzkiej oraz równość w prawie i wobec prawa.

Doniosłe znaczenie analizowanego dokumentu zasadza się na kilku elementach, które mają kardynalny wpływ na wzorzec ochrony praw językowych BOM oraz wymogi dla jej praktyki. Do zawartych w PDPC komponentów paradygmatu tej ochrony należą:

1. Ogólnoludzkie i ogólnoświatowe, a zatem uniwersalistyczne podejście do potrzeby ustanowienia standardu gwarancji praw człowieka.
2. Powszechny zakaz dyskryminowania jednostki przy korzystaniu ze wszystkich wolności i praw zadekretowanych w Deklaracji, w tym także *expressis verbis* ze względu na język (art. 2).
3. Prawo do wolności słowa konkretyzujące się w swobodzie „posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice" (art. 19), co stanowi fundament wolnej wymiany myśli i idei połączony ze swobodą doboru języka, w którym jednostka chce je komunikować otoczeniu.

ideałów konstrukcji zwanej Zachodem i charakteryzują ją jako dokument ignorujący prawa zbiorowe, polityczne i obywatelskie. Zob. D. Bieńkowska, *Prawa człowieka w europejskim systemie prawa medycznego*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2023, s. 7.

34 Zob. Z. Struzik, *Prawo dziecka do nauczania...*, s. 148–150. Zob. szeroko na ten temat: W. Schabas, *The Customary International Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2021 [e-book, epub], https://doi.org/10.1093/oso/9780192845696.001.0001.

162:7291791022

4. Prawo do edukacji i do opieki państwa w zakresie realizacji obowiązku szkolnego, gdyż nauka jest kluczowym czynnikiem rozwoju osobistego i społecznego (art. 26), przy czym właściwe wykonywanie obowiązków państwa w tej dziedzinie wiąże się z akceptacją przez nie uprawnień językowych jednostki.
5. Prawo do swobodnego uczestnictwa w życiu kulturalnym społeczeństwa (art. 27). Realizacja tego uprawnienia zapewnia BOM możliwość adaptacji do nowych dla nich uwarunkowań społeczno-ekonomiczno-kulturowych, a w efekcie także akulturację poprzez pełne zaangażowanie się w rozwój kultury danej społeczności; również to wymaga uznania praw językowych jednostki.
6. Prawo do poszanowania życia prywatnego, rodzinnego, tajemnicy korespondencji, a także do ochrony honoru i dobrego imienia, co wyraża się w zakazie ingerencji w te dobra oraz w ochronie przed zamachem na nie i przed ich naruszeniem (art. 12).
7. Zakaz korzystania przez jednostkę z praw i wolności, które ujęto w Deklaracji, w sposób sprzeczny z celami i zasadami ONZ wraz z przyjęciem, że każdy człowiek ma obowiązki wobec społeczeństwa, których realizacja powinna mu umożliwić swobodny i pełny rozwój jego osobowości (art. 29 ust. 1 i 3). Korelatami praw są zatem obowiązki jednostki.
8. Zasada proporcjonalności (art. 29 ust. 3), osadzona w koncepcji klauzuli limitacyjnej, oznaczająca przy wprowadzaniu ograniczeń w korzystaniu z praw i wolności zawartych w PDPC z jednej strony zakaz naruszania ich istoty, a z drugiej – wymóg, by ograniczenie swobód służyło wyłącznie ochronie moralności lub porządku publicznego albo powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa.

Podsumowując dotychczasowe rozważania, należy powtórzyć, że paradygmat współczesnej, powojennej ochrony praw człowieka wywodzi się z prawa publicznego międzynarodowego. W wyznaczaniu podstaw tej ochrony oraz głównych elementów koncepcji rzeczonych praw najważniejszą rolę odegrały Powszechna Deklaracja Praw Człowieka (1948), a następnie Pakty Praw Człowieka (1966), które w sposób formalnie wiążący dla państw stron owych umów precyzują treść praw podmiotowych przysługujących jednostce. Niemniej paradygmat i istotę praw człowieka wyraża Deklaracja. W tym dokumencie po raz pierwszy w historii publicznego prawa międzynarodowego wysłowiono jako fundament praw człowieka zasadę zakazu dyskryminacji, obejmującą także uprawnienie jednostki do korzystania z wybranego przez nią języka, który identyfikuje jako własny. W art. 2 PDPC zabrania się bowiem dyskryminacji ze względu na rasę,

163:7637569993

kolor skóry, płeć, język, religię, przekonania polityczne, narodowość czy pochodzenie społeczne. Osoby należące do wszelkiego rodzaju mniejszości narodowych lub społecznych, w tym beneficjenci ochrony międzynarodowej, mają więc prawo do równego traktowania i ochrony przed wszelkimi formami dyskryminacji.

Klauzula zakazu dyskryminacji wywarła bezpośredni wpływ na kształt regulacji wielu innych aktów prawa międzynarodowego, takich jak Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych czy Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych. Została też w pełni (a nie selektywnie) inkorporowana do krajowych systemów praw człowieka i obywatela, np. w art. 32 i art. 33 Konstytucji RP z 1997 r.[35] jako zasada równości (formalnej i materialnej) i zakazu dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiejkolwiek przyczyny oraz nakaz równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Przyjęta formuła odgrywa istotną rolę w rekonstrukcji językowych praw podmiotowych, które obowiązują na terenie Polski i przysługują beneficjentom ochrony międzynarodowej, w tym uchodźcom i osobom ubiegającym się o azyl. Zapewnia elastyczność podejścia przy wyznaczaniu i interpretacji zakazanych przesłanek dyskryminacyjnych, także tych związanych z językiem.

Z punktu widzenia przedmiotu opracowania ważne są następujące postanowienia Deklaracji. W art. 18 gwarantuje ona wolność poglądów oraz swobodę wypowiedzi. Wolność słowa, będąca fundamentem demokratycznego państwa i społeczeństwa, umożliwia krytyczną dyskusję, swobodną wymianę myśli i informacji, a w konsekwencji jej uznanie warunkuje również wolność prasy (mediów). Realizacja wolności słowa w sposób naturalny powiązana jest z prawem jednostki do posługiwania się językiem, który wskazuje jako własny i dla siebie zrozumiały. W efekcie omawiana wolność konkretyzuje się w prawie do komunikowania się, tworzenia i rozpowszechniania treści w języku wybranym przez daną osobę, co należy interpretować jako fundament ochrony i rozwijania jej tożsamości językowej. W ten sposób ochrona różnorodności językowej i kulturowej staje się nieodłączną składową ochrony praw człowieka, proklamowaną w Deklaracji i umożliwiającą jednostkom i całym społecznościom zachowanie swego dziedzictwa oraz promowanie i pielęgnowanie własnych języków i kultur w globalnym kontekście. To z kolei przyczynia się do wspierania i rozwoju różnorodności językowej i kulturowej, a zarazem służy krzewieniu dialogu międzykulturowego i wzajemnego zrozumienia.

35 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

164:7803813549

W art. 12 PDPC udziela się ochrony przed arbitralnym wkraczaniem w życie prywatne, rodzinne, domowe czy brakiem poszanowania korespondencji, a także przed zamachami na honor i reputację jednostki. Ta regulacja ma też istotne znaczenie dla ochrony jej praw językowych. Prawo do ochrony przed arbitralnym wkraczaniem w życie prywatne obejmuje bowiem zakresem również prywatność językową, rozumianą jako prawo do swobodnego wyrażania się w języku ojczystym lub innym wybranym, bez obawy przed ingerencją zewnętrzną czy dyskryminacją. Omawiana ochrona nierozerwalnie wiąże się z możliwością korzystania z własnego języka w życiu rodzinnym i warunkach domowych oraz we wszelkich innych okolicznościach natury prywatnej. Na tej podstawie jednostka, rodziny i całe społeczności mogą pielęgnować i przekazywać swoje dziedzictwo językowe w bezpiecznym otoczeniu, wolnym od nacisków czy prób narzucenia im w życiu prywatnym innego języka niż ten przez nie wybrany. Także zakaz ingerencji w korespondencję chroni prawo jednostki do komunikowania się w takim języku. Oznacza to, że wszelkie formy komunikacji, zarówno pisemnej, jak i elektronicznej, powinny być chronione przed nieuprawnionym dostępem i ingerencją, co umożliwia swobodną wymianę myśli i informacji w preferowanym języku. Zarazem klauzula niedyskryminacyjna wyklucza nadawanie dyspozycji art. 12 PDPC takiego rozumienia, które skutkowałoby dopuszczeniem stygmatyzacji jednostki ze względu na język, którym się posługuje. W ten sposób prawa językowe zostają też bezpośrednio powiązane z godnością osoby ludzkiej i wynikającym stąd prawem do ochrony godności osobistej oraz społecznej akceptacji jednostki.

Z perspektywy gwarancji praw językowych istotna jest ponadto regulacja art. 26, wyrażająca prawo jednostki do kształcenia się i prawo rodziców do decydowania o wyborze typu wykształcenia dla swych dzieci. Interpretacja praw edukacyjnych zawartych w tej normie pozwala włączyć w jej zakres roszczenia o prawo do nauki i bycia nauczanym w języku preferowanym przez jednostkę, dzięki czemu gwarantowane może być jej prawo do rozwijania tożsamości kulturowej i językowej[36]. Szczegółowa analiza treści art. 26 prowadzi do następujących wniosków. Ujęto w nim obowiązek szkolny w ramach edukacji podstawowej, który z jednej strony obliguje państwo do jej zapewnienia, a z drugiej

36 To z kolei jest dobrze argumentowane w już wspomnianych pracach z dziedziny socjolingwistyki i lingwistyki stosowanej. Zob. np. T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Human Rights*, in: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, ed. C.A. Chapelle, Blackwell, Malden 2013 [e-book, pdf], s. 1–8, https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0717.

165:7296704671

skutkuje powinnością rodziców bądź opiekunów, by zapewnić osobie małoletniej możliwość skorzystania z praw edukacyjnych gwarantowanych przez państwo. Dyspozycja tego artykułu przyznaje jednostce prawo do bezpłatnej edukacji na poziomie co najmniej szkoły podstawowej. Organizacja systemu oświaty staje się w ten sposób obowiązkiem państwa i jego władzy publicznej wobec społeczeństwa. Edukacja służy kompleksowemu rozwojowi osoby oraz promowaniu poszanowania praw człowieka i fundamentalnych wolności. Biorąc pod uwagę cele PDPC zadeklarowane w preambule, trzeba tu wymienić także budowanie zrozumienia, tolerancji i przyjaźni między wszystkimi narodami, grupami rasowymi i religijnymi, jak również wspieranie działań Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz utrzymania pokoju (zgodnie z art. 26). Zarazem w literaturze przedmiotu akcentuje się wymóg i prawo jednostki do kształcenia w języku ojczystym lub innym języku, z którym się ona identyfikuje, co najmniej na poziomie szkoły podstawowej. Zasadność tego stanowiska potwierdzają, jak już wspomniano w poprzednim rozdziale, liczne badania nad językami mniejszości społecznych w szkolnictwie obowiązkowym; podkreśla się zwłaszcza znaczenie dostępu do edukacji w języku ojczystym jako kluczowego elementu realizacji i poszanowania praw jednostki[37].

Z kolei art. 27 PDPC gwarantuje każdemu prawo do swobodnego uczestnictwa w życiu kulturalnym, naukowym, literackim i artystycznym społeczności, w rozwoju nauki i korzystaniu z jej dobrodziejstw. Tak sformułowane prawo musi być interpretowane z uwzględnieniem możliwości używania przez jednostkę wybranego języka, z którym się identyfikuje. Obejmuje to również prawo do pielęgnowania własnej tożsamości kulturowej oraz udziału w życiu kulturalnym społeczności, do której dana osoba należy np. poprzez miejsce zamieszkania. W szerokim ujęciu analizowane postanowienie chroni prawo wszelkich mniejszości – czyli także BOM – do angażowania się w życie społeczne i kulturalne wspólnoty mieszkającej na określonym terytorium. Owo życie nie powinno być ograniczone do aktywności, które tradycyjnie ceni i upowszechnia dominująca większość społeczna, takich jak święta narodowe czy etniczne, ponieważ konstrukcja tego przepisu włącza do zakresu podmiotowego omawianego prawa każdą istotę ludzką. W kontekście globalizacji interpretacja art. 27 PDPC jako prawa do aktywnego uczestnictwa w życiu kulturalnym bez względu na barierę

37 Zob. C. Blackstock, *The Complainant: The Canadian Human Rights Case on First Nations Child Welfare*, „McGill Law Journal" 2016, vol. 62, no. 2, s. 285–328; T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide in Education...*

166:3809420547

językową lub kulturową stanowi ważne narzędzie w walce z izolacją społeczną oraz wspiera integrację osób korzystających z ochrony międzynarodowej, a także wszelkich innych mniejszości. Tym samym podkreśla się uniwersalne wartości i znaczenie kultury i języka jako elementów, które łączą ludzi i umożliwiają im współtworzenie unikatowego dziedzictwa kulturowego.

Kolejną istotną regulacją Deklaracji jest art. 29. W jego ust. 2 określono wiążące prawodawcę zasady wprowadzania ograniczeń jednostki w korzystaniu z przysługujących jej praw i wolności. Dopuszczalne są tylko takie ograniczenia ustanowione przez prawo, które mają zapewnić należyte uznanie i poszanowanie praw i wolności innych jednostek oraz realizację słusznych wymogów moralności, utrzymania porządku publicznego i promocję powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa. Ponadto ust. 3 tej normy stanowi, że nikt nie może korzystać ze swoich praw i wolności w sposób sprzeczny z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych. Ograniczenia obejmują więc nie tylko prawodawcę, lecz także osobę, która korzysta z praw i wolności. Za obowiązującą trzeba uważać zasadę, że granicą wolności i praw danego człowieka są wolności i prawa innych osób[38].

W sposób naturalny zasady korzystania z praw jednostki i ich ograniczenia przekładają się na prawa językowe. Z perspektywy praktyki demokratycznego państwa prawa należy uznać, że w przypadku jakichkolwiek ograniczeń praw człowieka organ administracji publicznej jest zainteresowany nawiązaniem skutecznej komunikacji z osobą, której one dotyczą; innymi słowy: w jego interesie leży zorganizowanie komunikacji w języku zrozumiałym dla drugiej strony. Takie podejście jest całkowicie racjonalne ze względu na potrzebę zapewnienia interakcji między organem a jednostką, z poszanowaniem zasady supremacji prawa oraz praw człowieka. Oczywiście, beneficjenci ochrony międzynarodowej nie są i nie mogą być wyjątkiem w tym podejściu. Niemniej należy przyjąć, że tam, gdzie interes publiczny ma większą wagę niż osobisty (np. przy pełnieniu ważnej funkcji państwowej lub roli politycznej), ograniczenia

38 Ta koncepcja została zaimplementowana w konstytucjach krajowych. Przykładowo Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., jako umowa społeczna, nie tylko ustanawia granice ingerencji państwa w wolności i prawa człowieka, lecz także ustala reguły funkcjonowania porządku publicznego, które muszą być przestrzegane przez organy państwa i jednostkę. Zob. J. Podkowik, *Bezpośrednie konstytucyjne granice wolności człowieka*, „Państwo i Prawo" 2017, z. 8, s. 48; A. Chorążewska, *Konstytucyjna wolność słowa a prawo do krytyki pracodawcy*, w: *Wolność wypowiedzi i jej granice. Analiza wybranych zagadnień*, red. A. Biłgorajski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 145.

167:4823369421

w używaniu języka mogą być uzasadnione właśnie wspólnym interesem publicznym. Z drugiej strony, ponieważ BOM nie posiadają obywatelstwa państwa przyjmującego, ograniczenia związane z pełnieniem funkcji politycznych lub ze stosunkiem pracy w publicznych organach władzy nie powinny istotnie wpływać na ich status[39].

Przyjęcie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka było niewątpliwie doniosłym krokiem na drodze do wyznaczenia katalogu podstawowych praw osoby ludzkiej i usankcjonowania zasady ich bezwzględnej ochrony jako wiążącej. Częścią tych praw jest prawo jednostki do używania języka, z którym się identyfikuje, oraz do kultywowania własnej tożsamości społeczno-kulturowej, która również wyraża się przez preferowany język.

3.1.2. Konwencja dotycząca statusu uchodźców (1951)

Konwencja dotycząca statusu uchodźców[40] stanowi kluczowy akt prawa publicznego międzynarodowego regulujący prawa i obowiązki uchodźców w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka. W preambule tego dokumentu czytamy, że Narody Zjednoczone w Karcie NZ i w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka potwierdziły zasadę, która gwarantuje wszystkim ludziom – zatem i uchodźcom – prawo do korzystania bez dyskryminacji z podstawowych praw i wolności. Uznawszy to zobowiązanie za wiążące oraz mając na względzie społeczny i humanitarny charakter problemu uchodźców, Narody Zjednoczone przyjęły Konwencję, aby zapewnić takim osobom należytą ochronę ich podstawowych praw i wolności, na równych zasadach z obywatelami państw przyjmujących, oraz dostęp do minimalnego standardu opieki ze strony państwa.

39 Warto zaznaczyć, że ograniczenia dotyczące zatrudnienia cudzoziemców w szeroko pojmowanym sektorze publicznym nie są uregulowane w międzynarodowym prawie publicznym i nie mają charakteru absolutnego. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że cudzoziemcy mogą podejmować pracę w administracji publicznej, o ile spełnione są dwie przesłanki: stanowisko, które zajmuje cudzoziemiec, nie jest stanowiskiem wybieralnym, a wykonywanie przez niego pracy nie stanowi zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa. Zob. W. Sokolewicz, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX]; B. Przywora, *Problematyka zatrudniania obcokrajowców w polskiej administracji publicznej – wnioski „de lege lata" i postulaty „de lege ferenda"*, „Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej" 2012, t. 19, s. 343–353. Zob. też na ten temat uwagi zawarte w podrozdziale 4.2.10.

40 Sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r., przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

168:2547111846

Celem jest danie im szansy na ochronę godności mimo trudności związanych z ucieczką przed prześladowaniami lub konfliktami w krajach pochodzenia. Wypada dodać, że postanowienia Konwencji powinno się interpretować i stosować łącznie z Protokołem dotyczącym statusu uchodźców[41], określanym mianem Protokołu nowojorskiego[42]. Oba dokumenty uściślają prawa podmiotowe uchodźców proklamowane w art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, który głosi, że każdy ma prawo szukać schronienia przed prześladowaniami oraz korzystać z niego w innych krajach. Nie trzeba ponownie szczegółowo omawiać przesłanek nadania statusu uchodźcy, ponieważ zostały one już przybliżone w poprzednim rozdziale[43]. Warto zaś skupić się teraz na katalogu praw ujętych w Konwencji.

Konwencja i Protokół nowojorski nie sankcjonują jakichkolwiek środków skutecznej kontroli stosowania ich przepisów przez państwa ani sposobów ich egzekwowania z inicjatywy (na wniosek) jednostki, np. w sądzie. Zatem dla stosowania postanowień Konwencji i Protokołu na poziomie krajowym najważniejsze znaczenie ma miejsce tych dokumentów w systemie prawa państwa przyjmującego. W Polsce akty te jako ratyfikowane umowy międzynarodowe stanowią część krajowego porządku prawnego o statusie aktów prawa powszechnie obowiązującego. Z uwagi na taką pozycję i zgodnie z klauzulą art. 9 Konstytucji RP, według której Rzeczpospolita przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego, dokumenty te bezpośrednio kształtują sytuację prawną uchodźców w naszym kraju. Z kolei na mocy art. 91 ust. 2 w związku z art. 241 ust. 1 Konstytucji RP ich postanowienia w przypadku kolizji z regulacjami ustawowymi mają pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy nie da się pogodzić z tymi umowami[44]. Aby zapewnić wykonalność zobowiązań przewidzianych w obu dokumentach, Konwencja ustanowiła procedury roz-

41 Sporządzonym w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 517).

42 Protokół nie wprowadził nowych zobowiązań dla państw stron, lecz potwierdził zobowiązania wynikające z Konwencji i rozszerzył je na wszystkich uchodźców, niezależnie od daty lub miejsca ich ucieczki, tzn. usunął ograniczenia czasowe i geograficzne obecne w Konwencji z 1951 r. Dzięki temu stała się ona bardziej uniwersalnym narzędziem ochrony uchodźców.

43 Zob. podrozdział 2.3.3.1.

44 Na przykład, z uwagi na pierwszeństwo postanowień Konwencji przed ustawą, zgodnie z art. 12 Konwencji wobec każdego uchodźcy powinna być stosowana uproszczona procedura oceny dopuszczalności zawarcia małżeństwa, co oznacza pominięcie obowiązku badania przepisów prawnych kraju pochodzenia tej osoby. Zob. M. Domański, *Zawieranie małżeństw przez uchodźców*, „Państwo i Prawo" 2009, z. 3, s. 72–84.

169:8125392392

wiązywania potencjalnych sporów między państwami stronami. W myśl jej art. 38 każdy spór między stronami Konwencji dotyczący jej interpretacji lub stosowania, którego nie można rozwiązać innymi sposobami, na żądanie jednej ze stron (tzn. państwa) jest kierowany do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości.

Konwencja kształtuje przede wszystkim status uchodźcy, w tekście nie wspomina się więc o innych statusach ochrony międzynarodowej. Ponadto klauzula niedopuszczalności dyskryminacji (art. 3) nie odnosi się w żaden sposób do języka jako przesłanki takiego zachowania. Aby ocenić, w jakim stopniu katalog praw zawartych w tej umowie międzynarodowej wpływa na kształtowanie praw językowych BOM, należy odpowiedzieć na dwa kluczowe pytania:

1. Czy przepisy Konwencji mogą być stosowane wobec wszystkich BOM, a nie tylko uchodźców zgodnie z zawartą w niej definicją?
2. Czy zasada niedyskryminacji ze względu na język może być stosowana w odniesieniu do poszczególnych praw określonych w Konwencji?

Obecne rozwiązania przyjęte w europejskim systemie ochrony praw człowieka pozwalają stwierdzić, że Konwencja wpływa na sytuację prawną wszystkich kategorii osób objętych ochroną międzynarodową: zarówno uchodźców, jak i tych, które nie spełniają kryteriów nadania statusu uchodźcy, ale kwalifikują się do ochrony uzupełniającej[45], a ponadto osób korzystających z ochrony

45 Potwierdzeniem tego jest fakt, że zgodnie z motywem 33 preambuły dyrektywy kwalifikacyjnej ochrona uzupełniająca „powinna mieć charakter komplementarny i dodatkowy wobec ochrony uchodźców przewidzianej w konwencji genewskiej" (dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony; Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26). Ponadto w pkt 39 preambuły zapewnia się beneficjentom ochrony uzupełniającej nabycie takich samych praw i świadczeń, jakie przysługują uchodźcom zgodnie z dyrektywą. Jednak w tymże punkcie preambuły wspomniano, że mogą wystąpić konieczne i obiektywnie uzasadnione odstępstwa. Państwa członkowskie Unii Europejskiej dysponują zatem uprawnieniami derogacyjnymi, które pozwalają modyfikować zakres praw posiadaczy takiej ochrony w sposób uzasadniony specyficznymi potrzebami i okolicznościami, różnymi od tych dotyczących uchodźców. Dopuszczalne ograniczenia w dostępie do świadczeń socjalnych dla osób objętych ochroną uzupełniającą, wynikające z art. 29 ust. 2 dyrektywy 2011/95/UE, zostały szczegółowo omówione na s. 129 niniejszego opracowania. Warto jednak tutaj przypomnieć, że nie mogą one dotyczyć świadczeń podstawowych, które są udzielane takim osobom na podobnych warunkach jak obywatelom danego państwa, z zachowaniem tych samych poziomów i kryteriów kwalifikacyjnych.

170:8608621856

czasowej[46]. W przypadku BOM, którzy posiadają status uchodźcy, Konwencja i Protokół kształtują ich status prawny bezpośrednio i w sposób bezwzględnie wiążący. W odniesieniu do osób objętych ochroną uzupełniającą lub czasową wpływ będzie miał charakter pośredni, a w polskim porządku prawnym ich prawa będą przedmiotem regulacji przede wszystkim dyrektyw unijnych. W przypadku ochrony uzupełniającej czy czasowej bezpośrednie powoływanie się na postanowienia Konwencji dotyczącej statusu uchodźców nie jest dopuszczalne, niemniej – jak podkreśla Trybunał Sprawiedliwości UE w swoim orzecznictwie[47] – postanowienia dyrektywy kwalifikacyjnej UE muszą być interpretowane w sposób zgodny z Konwencją i pozostałym dorobkiem prawa międzynarodowego publicznego[48]. W ten sposób Konwencja dotycząca statusu uchodźców – uszczegóławiająca założenia i cele Powszechnej Deklaracji Praw

46 Jak już wspomniano w podrozdziale 2.3.1, w kontekście ochrony czasowej warto przywołać motywy 10–11 i 18 preambuły dyrektywy Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23). Sprecyzowano w nich, że zasady ustalone w odniesieniu do ochrony czasowej powinny być zgodne z międzynarodowymi zobowiązaniami państw członkowskich, w tym z Konwencją dotyczącą statusu uchodźców z 1951 r. oraz z Traktatem ustanawiającym Wspólnotę Europejską. O ochronie czasowej jako kategorii ochrony międzynarodowej mowa też w piśmiennictwie. Zob. np. M. Kumela-Romańska, *art. 304*, w: Eadem, *Ustawa o cudzoziemcach. Komentarz*, wyd. 2, Wolters Kluwer, LEX/el. 2022.

47 Dla przykładu, w wyroku TSUE z 1.03.2016 r. w sprawach połączonych C-443/14 i C-444/14, *Kreis Warendorf v. Ibrahim Alo and Amir Osso v. Region Hannover*, ECLI:EU:C:2016:127, w pkt 29–30 czytamy: „Dyrektywa 2011/95 musi być interpretowana w świetle ogólnego schematu i celu [konwencji] oraz w sposób zgodny z konwencją genewską i innymi odpowiednimi traktatami, o których mowa w artykule 78 ust. 1 TFUE". Podejście to zostało potwierdzone w wyroku TSUE z 21.11.2018 r. w sprawie *Ahmad Shah Ayubi v. Bezirkshauptmannschaft Linz-Land*, ECLI:EU:C:2018:929.

48 Takie podejście Trybunału Sprawiedliwości UE nie jest nowością, gdyż Unia Europejska (tak jak jej poprzednia forma organizacyjna) tradycyjnie odwołuje się do praw człowieka (w UE określanych jako „prawa podstawowe") w celu wspierania rozwoju wspólnego rynku. TSUE podkreślił, że stanowią one element ogólnych zasad prawa wspólnotowego, a międzynarodowe umowy praw człowieka, takie jak Europejska konwencja praw człowieka, mogą służyć za „źródło inspiracji". Zob. na temat zasad prawa wspólnotowego: wyroki TSUE z 12.11.1969 r. w sprawie 26/69, *Erich Stauder v. Stadt Ulm*, ECR 1969, s. 419, i z 17.12.1970 r. w sprawie 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, ECR 1970, s. 1125. Zob. na temat „źródła inspiracji": wyrok TSUE z 14.05.1974 r. w sprawie 4/73, *Nold, Kohlen- und Baustoffgroßhandlung v. Komisja Wspólnot Europejskich*, ECLI:EU:C:1974:51, s. 491.

171:4237267548

Człowieka oraz proklamowane w niej prawa i wolności jednostki – staje się dokumentem komplementarnym i bezpośrednio wiążącym dla regulacji prawnych, które kształtują status beneficjentów ochrony międzynarodowej. Ponadto na tle orzecznictwa TSUE wyznacza wiążący sposób interpretacji regulacji, które determinują pozycję i prawa osób objętych ochroną uzupełniającą bądź czasową.

Uwzględniając związki Konwencji z Powszechną Deklaracją Praw Człowieka i odwołanie się do niej wprost w preambule, należy przyjąć, że wyrażona w art. 2 PDPC zasada niedyskryminacji znajduje bezpośrednie zastosowanie do konwencyjnego katalogu praw jednostki, ponieważ Konwencja służy realizacji ujętego w art. 14 ust. 1 PDPC prawa do uzyskania statusu uchodźcy i korzystania z niego w innym kraju w razie narażenia na prześladowanie w swoim. Wskazane uwarunkowania interpretacyjne Konwencji wpływają również na ochronę praw językowych uchodźców. Jeśli chodzi o ich prawa ustanowione w tej umowie, znajdziemy w niej dwa sposoby traktowania takich osób:

– przyznanie im praw na równi z obywatelami państwa przyjmującego;
– zagwarantowanie uchodźcom praw co najmniej na równi z cudzoziemcami zamieszkującymi kraj przyjmujący, z uwzględnieniem preferencyjnego traktowania zgodnie z art. 6 Konwencji[49].

Do pierwszej kategorii praw należy zaliczyć następujące postanowienia Konwencji:

1. Prawo do pracy (art. 17 ust. 3) – uchodźcy, w razie dodatkowej implementacji omawianej normy przez państwo zgodnie z ust. 3, mają prawo do wykonywania pracy na tych samych zasadach co obywatele państwa przyjmującego[50].
2. Prawo do wolności religijnej (art. 4) – uchodźcy mają prawo do wolności religijnej na tych samych zasadach co obywatele.
3. Prawo do pomocy publicznej, w tym opieki społecznej (art. 23) – uchodźcy powinni mieć dostęp do pomocy publicznej i socjalnej na równi z obywatelami.

49 W art. 6 wprowadzono zasadę preferencyjnego traktowania uchodźców: jeśli ze względu na swój status nie są oni w stanie spełnić wymagań nałożonych na innych cudzoziemców przez państwo przyjmujące, to wymagania te nie powinny być stosowane wobec uchodźców.

50 W treści Konwencji określono, że państwa mogą ograniczyć możliwość wykonywania pracy przez uchodźców na tych samych warunkach, co obywatele kraju przyjmującego, poprzez zastosowanie regulacji, które obowiązują również wobec cudzoziemców. Jednakże warto nadmienić, że w analizowanym fragmencie Konwencji opowiedziano się za zrównaniem praw uchodźców z prawami obywateli.

172:5434565570

4. Prawo do edukacji podstawowej (art. 22) – uchodźcy mają prawo do edukacji podstawowej na takich samych zasadach jak obywatele państwa przyjmującego.
5. Prawo do korzystania z systemu sądowego (art. 16) – uchodźcy mają prawo dostępu do systemów sądowych na tych samych warunkach co obywatele.
6. Prawo do twórczości artystycznej i własności przemysłowej (art. 14), z którego uchodźcy mogą korzystać na równych zasadach z obywatelami państwa przyjmującego.
7. Prawo do korzystania z norm wynagrodzeń oraz dostępu do ubezpieczeń społecznych (art. 24) na równi z obywatelami państwa przyjmującego.

Do praw przyznanych co najmniej na równi z cudzoziemcami zamieszkującymi kraj wypada zaliczyć:

1. Prawo do stowarzyszania się (art. 15) – uchodźcy mają prawo do stowarzyszania się na takich samych zasadach jak cudzoziemcy przebywający w danym kraju.
2. Prawo do zatrudnienia (art. 17 ust. 1) – jeżeli dostęp do rynku pracy jest ograniczony, uchodźcy mają prawo do pracy na warunkach jak najmniej równych tym, które są przyznawane innym cudzoziemcom.
3. Prawo do mieszkania (art. 21) – uchodźcy mają prawo do mieszkania na preferencyjnych warunkach, nie mniej korzystnych niż te, które przysługują innym cudzoziemcom.
4. Prawo do samozatrudnienia i wykonywania wolnych zawodów (art. 18 i art. 19) – uchodźcy mają prawo do wykonywania prac zarobkowych, włącznie z wolnymi zawodami, co najmniej na takich samych warunkach jak cudzoziemcy (z uwzględnieniem najkorzystniejszego traktowania).
5. Prawo do przemieszczania się wewnątrz kraju (art. 26) – uchodźcy mają prawo do przemieszczania się i wyboru miejsca pobytu w granicach danego kraju na równi z innymi cudzoziemcami.

Warto zauważyć, że katalog praw, które mogą przysługiwać uchodźcom na równi z „miejscowymi" cudzoziemcami, nie jest zamknięty, ponieważ art. 7 w pierwszej części głosi, że w każdym przypadku, gdy nie znajdują zastosowania korzystniejsze normy Konwencji, państwa sygnatariusze powinny traktować uchodźców nie gorzej niż cudzoziemców. Jednakże, biorąc pod uwagę rozróżnienie praw na te, które mogą być realizowane na równi z prawami cudzoziemców, oraz te, które państwa muszą zagwarantować na tym samym poziomie co obywatelom, należy pamiętać, że możliwość ułatwienia dostępu do poszczególnych praw wskazano wyłącznie dla pierwszej kategorii, przy czym art. 6 Konwencji

173:3537395461

może być stosowany tylko do przepisów konwencyjnych zawierających formułę „w tych samych okolicznościach".

Dobrym przykładem jest przepis art. 15, zobowiązujący państwa strony do zapewnienia uchodźcom, którzy legalnie przebywają na ich terytorium, prawa do bycia traktowanymi na równych zasadach z obywatelami innych państw w sprawach dotyczących stowarzyszeń niepolitycznych i niemających charakteru zarobkowego, a także związków zawodowych. Z powyższego można wnioskować, że uchodźcy posiadają co najmniej prawo do zakładania stowarzyszeń kulturalno-edukacyjnych, związków zawodowych oraz innych organizacji niekomercyjnych i niepolitycznych na terytorium państw, które ich przyjmują, pod warunkiem że obywatelom państw trzecich przysługują takie same prawa. To oznacza, że uchodźcy mają szansę na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym, kulturalnym i zawodowym w nowym środowisku, co powinno sprzyjać ich integracji ze społeczeństwem przyjmującym i adaptacji do niego. Stwarza to również możliwość pielęgnowania kultury i języka mniejszości, które są pozbawione wsparcia instytucji, czyli opcję alternatywną wobec programów finansowanych ze środków publicznych.

Nie budzi jednak wątpliwości, że realizację omawianego prawa przez uchodźców często ograniczają przeszkody natury językowej. Formalne wiążą się, oczywiście, z procedurami towarzyszącymi założeniu takiej organizacji oraz jej prowadzeniu. W państwie przyjmującym mogą istnieć wymagania, które zobowiązują petentów do korzystania z wybranego języka państwowego przy załatwianiu spraw w strukturach administracji publicznej i wymiaru sprawiedliwości, a także w obiegu dokumentów[51]. Bariera językowa może też utrudniać uchodźcom skorzystanie z uprawnień warunkujących ich egzystencję w państwie przyjmującym, takich jak prawo do pracy, prawo do pomocy społecznej czy prawo do samozatrudnienia lub wykonywania wolnych zawodów proklamowane w Konwencji.

Dodatkowy problem pojawia się w aspekcie integracyjnym. Jak wspomniano w poprzednich rozdziałach, tradycyjnie w literaturze przedmiotu uważa się, że edukacja obowiązkowa odgrywa fundamentalną rolę w socjalizacji i integracji cudzoziemców. Niemniej ani procedury integracyjne znajdujące

51 Do takich państw zaliczyć należy m.in. Polskę, gdyż zgodnie z art. 27 Konstytucji RP ustanawia się językiem urzędowym język polski. Nadto obowiązek posługiwania się nim przez jednostki administracji publicznej wprowadza ustawa o języku polskim. Zob. P. Tuleja, *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

174:8199219732

zastosowanie w procesie oświatowym, ani rola języka, który preferuje uchodźca, nie zostały w żaden sposób doprecyzowane w postanowieniach Konwencji, co stwarza pewną dowolność jej implementacji przez państwa strony. Tymczasem art. 22 stanowi, że „umawiające się Państwa przyznają uchodźcom takie samo traktowanie w zakresie nauczania podstawowego, jakie przyznają swoim obywatelom".

Wyrażone w art. 22 Konwencji prawo do edukacji podstawowej dla uchodźców jest w istocie obowiązkiem zarówno uchodźcy, jak i państwa: ten pierwszy winien z niego skorzystać, a państwo winno zapewnić możliwość jego realizacji. Państwo tworzy więc infrastrukturę edukacyjną, a rodzice muszą zadbać o uczęszczanie dziecka do szkoły. Zgodnie z art. 2 Konwencji każdy uchodźca ma określone obowiązki wobec państwa, w którym się znajduje. Obejmują one przestrzeganie prawa tego państwa oraz podjęcie działań wspierających utrzymanie porządku publicznego. Tym samym na rodziców uchodźcy może zostać nałożony obowiązek dbałości o realizację praw edukacyjnych ich dziecka na poziomie podstawowym. Barierą może tu być nieznajomość języka urzędowego państwa przyjmującego w sytuacji, gdy państwo nie będzie podchodzić elastycznie do wykonywania swoich obowiązków wobec takich osób. Dodać należy, że formułowanie zakazu używania określonego języka w szkolnictwie podstawowym czy też sankcje za nieznajomość języka urzędowego stanowią przejaw niehumanitarnego traktowania, zamach na poczucie godności osobistej jednostki. Niestety, literalna analiza tekstu Konwencji nie pozwala stwierdzić, że korzystanie z prawa do edukacji podstawowej co najmniej na tych samych warunkach co obywatele państwa przyjmującego oznacza uwzględnienie preferencji językowych uchodźcy.

Nakaz równego traktowania uchodźców w stosunku do obywateli państwa przyjmującego rozciąga się również na obowiązki. Niemniej powinno się egzekwować ich wykonywanie od uchodźcy w sposób tolerancyjny, a w szczególności pamiętać, że uchodźca zazwyczaj ma słabszą pozycję społeczną i ekonomiczną w społeczeństwie przyjmującym niż obywatele danego państwa. Takie podejście jest akcentowane w Konwencji. Przykładowo art. 25 wprowadza klauzulę wyjątkowego traktowania, która może przybrać postać zwolnienia od opłaty skarbowej za wydanie dokumentów pobytowych uchodźcom. Pozostaje to w zgodzie z założeniami, które odnajdziemy w preambule:

– „[...] Narody Zjednoczone niejednokrotnie wykazywały duże zaniepokojenie losem uchodźców i podejmowały wysiłki na rzecz zapewnienia im możliwie najszerszego korzystania z tych podstawowych praw i wolności [...]";

175:3502640875

– „[...] wyrażając życzenie, aby wszystkie państwa, uznając społeczny i humanitarny charakter problemu uchodźców, zrobiły wszystko, co w ich mocy, by problem ten nie stał się przyczyną napięć między państwami [...]".

Jak wynika z przedstawionej analizy, postanowienia Konwencji dotyczącej statusu uchodźców należy interpretować w antydyskryminacyjnym duchu wyrażonym w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, uwzględniając okoliczność, że położenie społeczne i ekonomiczne uchodźcy jest mniej korzystne niż obywateli państwa przyjmującego oraz cudzoziemców, którzy mieszkają na jego terytorium i posiadają np. status mniejszości narodowej. Z uwagi na te różnice powinno się zapewnić uchodźcom zrozumienie i odpowiednie wsparcie w realizacji zwłaszcza ich obowiązków wobec państwa przyjmującego.

3.1.3. Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966)

Zagadnienie niedyskryminacji ma solidne podstawy normatywne w prawie zarówno krajowym, jak i międzynarodowym. O czym już mówiono w poprzednich podrozdziałach, różne aspekty tego zagadnienia są uregulowane w najważniejszych aktach międzynarodowego prawa publicznego dotyczących praw człowieka. Zważywszy na istotną rolę zakazu dyskryminacji oraz konieczność zachowania zasady równości w różnych obszarach życia społecznego, państwo polskie przystąpiło do wielu umów międzynarodowych, z których kluczowe znaczenie ma Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (dalej: Konwencja przeciwko dyskryminacji)[52]. Jest to pierwszy akt międzynarodowego prawa publicznego, który wprowadził do polskiego systemu prawnego szerokie i całościowe rozumienie pojęcia „dyskryminacja"[53]. Jako ratyfikowana umowa międzynarodowa stanowi w Pol-

52 Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ i otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187).

53 K. Ziółkowska, *Zakaz dyskryminacji w systemach prawnych: polskim i czeskim – w aspekcie relacji pracowniczych*, „Civitas et Lex" 2024, t. 41, nr 1, s. 51–64, https://doi.org/10.31648/cetl.9418. Dodatkowo warto wspomnieć, że podczas uchwalania Konwencji przedstawiciel Francji wyraził pogląd, że jest to pierwszy tego rodzaju dokument o tak szerokim zakresie i znaczeniu, jaki kiedykolwiek został przyjęty. Zob. Summary Record of the 1845th Meeting of the Third Committee of the United Nations General Assembly, UN Doc. A/C.3/SR.1845, 21.10.1971, https://digitallibrary.un.org/record/806586/files/A_C-3_SR-1845-EN.pdf [dostęp: 1.08.2024], cyt. za: E. Schwelb, *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial*

176:1146001638

sce źródło prawa powszechnie obowiązującego, które w razie braku możliwości pogodzenia jego treści z ustawą ma pierwszeństwo przed regulacją ustawową (art. 91 w związku z art. 241 ust. 1 Konstytucji RP). Konwencja ma na celu zapewnienie równości wobec prawa i równości traktowania wszystkich bez względu na jakiekolwiek przesłanki dyskryminujące. Przewiduje też instrumenty umożliwiające ocenę zgodności jej przepisów z prawodawstwem krajowym. Należy tu przywołać tzw. komentarze ogólne – rekomendacje wydawane przez Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ustanowiony na mocy postanowień części II Konwencji), a także procedurę rozstrzygania sporów między państwami sygnatariuszami za pośrednictwem Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości (zgodnie z art. 22 Konwencji) oraz procedurę indywidualnego złożenia skargi do Komitetu przez osoby fizyczne po wyczerpaniu drogi sądowej w kraju (art. 14 ust. 2)[54]. Dodatkowo istnieje obowiązek składania raportów, które później ocenia Komitet, o stanie zwalczania dyskryminacji rasowej przez państwa (art. 9).

Konwencja konstruuje pojęcie „dyskryminacja rasowa". Jest to dość nietypowe podejście, ponieważ w dokumencie operuje się nie ogólnym pojęciem dyskryminacji, lecz konkretnym – z dookreśleniem „rasowa". W literaturze przedmiotu wskazuje się, że rasizm stanowi formę dyskryminacji, a zatem praktyki oparte na założeniach rasistowskich są traktowane jako jej szczególny przypadek[55]. Rasizm jest przeważnie rozumiany jako poglądy lub ideologia, które za

Discrimination, „International and Comparative Law Quarterly" 1966, vol. 15, no. 4, s. 996–1068, https://doi.org/10.1093/iclqaj/15.4.996.

54 Polska złożyła Sekretarzowi Generalnemu ONZ oświadczenie, w którym uznaje kompetencje Komitetu do rozpatrywania skarg indywidualnych, datowane 1 grudnia 1998 r. Zawiera ono zastrzeżenie, że dotyczy jedynie skarg związanych z czynami, decyzjami i faktami, które nastąpiły po 2 grudnia 1998 r. Zob. Ministerstwo Sprawiedliwości, *Procedura składania skarg indywidualnych w systemie traktatowym*, https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/skargi-indywidualne/ [dostęp: 1.09.2024]. Decyzje Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej nie mają mocy prawnie wiążącej – nie dysponuje on środkami przymusu, które umożliwiałyby egzekwowanie realizacji jego postanowień przez państwa będące stronami Konwencji. Jednak, jak trafnie zauważa Roman Wieruszewski (w kontekście decyzji Komitetu Praw Człowieka ONZ), przyjęcie procedury skargowej przez państwo jest równoznaczne z dobrowolnym zobowiązaniem się do przestrzegania wszystkich wynikających z tego konsekwencji, w tym do realizacji decyzji i zaleceń organu traktatowego. Zob. R. Wieruszewski, *ONZ-owski system ochrony praw człowieka*, w: B. Banaszak et al., *System ochrony praw człowieka*, wyd. 2, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005, s. 104.

55 S. Harrell, G. Sloan-Pena, *Racism and Discrimination*, in: *Encyclopedia of Multicultural Psychology*, ed. Y. Jackson, Sage, Thousand Oaks 2006 [e-book, pdf], s. 397–402, https://doi.

177:1006978240

uzasadnione uznają dzielenie ludzi ze względu na wspólne cechy biologiczne (np. kolor skóry czy włosów, formę czaszki)[56]. Konsekwencją akceptacji takich przekonań przez jednostki może być – w aspekcie politycznym – wzmocnienie szowinistycznych poglądów (pseudo)biologicznymi argumentami[57] lub usprawiedliwienie idei segregacji w społeczeństwie, deportacji bądź przymusowego przesiedlenia, a także uzasadnienie działań prowadzących do masowego wyrządzania krzywdy, aż po fizyczne unicestwienie określonej grupy rasowej. Ponadto tego typu poglądy mogą stanowić podstawę do wszelkiego rodzaju negatywnych praktyk w życiu prywatnym, takich jak dążenie do wyrządzenia krzywdy konkretnym osobom w myśl rasistowskich przekonań[58]. Zgodnie z omawianym pojmowaniem rasizmu nawet nienawiść do pewnych kultur, języków lub praktyk religijnych jest ściśle powiązana z kategorią rasy[59].

Coraz częściej w literaturze przedmiotu kładzie się nacisk na szerokie rozumienie rasizmu oraz praktyk stanowiących dyskryminację rasową[60]. Można tu wyróżnić dwie koncepcje. Pierwsza zakłada, że „rasizm" nadal należy postrzegać w nierozerwalnym splocie z „rasą", jednak rasa w tym ujęciu nie jest konstruktem biologicznym, lecz społecznym. Takie podejście poszerza jego rozumienie o mechanizmy dyskryminacji, które są pośrednio związane z biologicznie zorientowanym pojęciem rasy, np. z przynależnością do określonej grupy etnicznej czy kulturowej[61]. Autorzy nowszych koncepcji posuwają się jeszcze

org/10.4135/9781412952668.n176.

56 Zob. A. Mikulska, *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2010 [e-book, pdf], https://hfhr.pl/upload/2022/01/rasizm-w-polsce.pdf [dostęp: 1.09.2024].

57 Szowinizm należy rozumieć jako poczucie „narodowej wyższości i dominacji". Zob. L. Huddy, A. Del Ponte, *National Identity, Pride, and Chauvinism – Their Origins and Consequences for Globalization Attitudes*, in: *Liberal Nationalism and Its Critics: Normative and Empirical Questions*, eds. G. Miller, D. Miller, Oxford University Press, Oxford 2019, s. 38–56.

58 Ibidem.

59 L. Blum, *„Cultural Racism": Biology and Culture in Racist Thought*, „Journal of Social Philosophy" 2023, vol. 54, no. 3, s. 355–356, https://doi.org/10.1111/josp.12370.

60 Jak zauważa Rafał Pankowski, powołując się również na innych badaczy, skonstruowanie ścisłej definicji pojęcia „rasizm" nie jest celowe, gdyż zjawisko to dynamicznie się zmienia. Zob. R. Pankowski, *Rasizm a kultura popularna*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006, s. 22.

61 Zob. szeroko na ten temat: M. Deutschmann, *Rasizm w Polsce w kontekście problemów migracyjnych. Próba diagnozy*, „Studia Krytyczne" 2017, nr 4, s. 73–74, https://doi.org/10.25167/sk.1434.

178:1812168886

dalej – całkowicie negują istnienie rasy w sensie biologicznym i wywodzą jej istnienie oraz znaczenie wyłącznie z kontekstu społecznego[62].

Podobnie jak w owych koncepcjach dotyczących współczesnych form praktyk rasistowskich, w Konwencji nie ogranicza się definicji dyskryminacji rasowej tylko do przesłanek biologicznych. Przez „dyskryminację rasową" w art. 1 ust. 1 rozumie się „wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego, które ma na celu lub pociąga za sobą przekreślenie bądź uszczuplenie uznania, wykonywania lub korzystania na zasadzie równości z praw człowieka i podstawowych wolności w dziedzinie politycznej, gospodarczej, społecznej i kulturalnej lub w jakiejkolwiek innej dziedzinie życia publicznego". Istota regulacji Konwencji sprowadza się do sformułowania wobec państw stron wymogu tworzenia i egzekwowania prawa antydyskryminacyjnego. W konsekwencji akt ten ma znaczenie dla uznania przez prawodawców państw za obowiązujący standardu poszanowania różnic kulturowych, m.in. językowych, występujących wśród ludzi i społeczności, które zamieszkują ich terytoria.

Co prawda zgodnie z art. 1 ust. 3 dokument ten nie może być interpretowany jako ingerujący w przepisy państwa strony dotyczące narodowości, obywatelstwa lub naturalizacji, ale pod warunkiem, że owe przepisy nie dyskryminują żadnej określonej grupy społecznej[63]. W ust. 4 dodano, iż „[s]pecjalne środki podjęte wyłącznie w celu zapewnienia odpowiedniego rozwoju pewnych grup rasowych czy etnicznych lub jednostek, potrzebujących takiej ochrony, jaka może być konieczna do zapewnienia tym grupom lub jednostkom wykonywania

62 Przykładowo Ramón Grosfoguel postrzega rasizm jako przejaw zróżnicowanego traktowania w ramach stworzonej hierarchii wyższości/niższości. Zob. R. Grosfoguel, *What is Racism?*, „Journal of World-Systems Research" 2016, vol. 22, no. 1, s. 11, https://doi.org/10.5195/jwsr.2016.609.

63 Na ten temat dość trafnie wypowiedział się Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w swoim ostatnim orzeczeniu z 31.01.2024 r. w sprawie *Ukraina przeciwko Federacji Rosyjskiej*. Trybunał stwierdził, że zróżnicowane traktowanie „obywateli i nieobywateli oraz przepisy prawne państw stron dotyczące narodowości, obywatelstwa lub naturalizacji" (o czym mowa w art. 1 ust. 3 Konwencji) są same w sobie wyłączone z zakresu Konwencji. Jednakże dodał, że nie mogą być rozumiane w taki sposób jakiekolwiek zastosowania przepisów dotyczących obywatelstwa, które prowadzą do dyskryminacji ze względu na pochodzenie narodowe lub etniczne, zarówno celowo, jak i z uwagi na wywołany skutek. Zob. wyrok MTS z 31.01.2024 r., *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, pkt 286, https://www.icj-cij.org/node/203473 [dostęp: 1.09.2024].

179:8181105811

lub korzystania na zasadach równości z praw człowieka i podstawowych wolności, nie będą uważane za dyskryminację rasową, pod warunkiem jednak, że środki te nie będą prowadzić w konsekwencji do utrzymywania odrębnych praw dla różnych grup rasowych i nie pozostaną w mocy po osiągnięciu celów, dla których zostały podjęte".

Uwzględniając zacytowane zobowiązania wynikające z Konwencji, można powiedzieć, że zakaz dyskryminacji w prawie i wobec prawa znajdzie zastosowanie w tych wszystkich przypadkach, w których sytuacja prawna uchodźców bądź osób objętych ochroną uzupełniającą lub czasową będzie kształtowana na podstawie niedozwolonych przesłanek dyskryminacyjnych, aby utrzymać odrębny status prawny różnych grup narodowościowych (art. 1 ust. 3–4 Konwencji). Co ważne, pojęcie grupy etnicznej czy narodowej nie zostało zdefiniowane w jakikolwiek sposób. Należy zatem przeanalizować, jakie zbiorowości uważa się za objęte ochroną zgodnie z komentarzami ogólnymi[64] wydanymi przez Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej.

Komitet definiuje pojęcie dyskryminacji rasowej zgodnie z art. 1 Konwencji, opierając się na takich kryteriach, jak: „rasa, kolor skóry, pochodzenie lub narodowość czy pochodzenie etniczne", oraz kładąc nacisk na uznanie praw indywidualnych i zbiorowych[65]. Organ popiera zasadę samookreślenia się jednostek i grup, dlatego „jeśli nie istnieje uzasadnienie przeciwne", krytykuje państwa „samodzielnie decydujące, które grupy stanowią grupy etniczne lub ludność rdzenną" (zgodnie z komentarzami ogólnymi nr 8 i 24)[66]. W ten sposób „abstrakcyjne podstawy" zawarte w art. 1 Konwencji przekształcają się w konkretne grupy ludzkie, obejmujące m.in. mniejszości etniczne, takie jak Romowie, ludy

64 Jak zauważa Patrick Thornberry, komentarze ogólne były i są pojmowane jako odpowiedź na dawniejszy powszechny schemat deklarowania przez państwa, że na ich terytoriach nie ma dyskryminacji rasowej – formę negacji, która znacznie zmalała w czasie istnienia Komitetu. Zob. P. Thornberry, *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 437, https://doi.org/10.1093/law/9780199265336.001.0001.

65 Ibidem, s. 108.

66 Zob. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation VIII Concerning the Interpretation and Application of Article 1, Paragraphs 1 and 4 of the Convention*, 22.08.1990, A/45/18, https://www.legal-tools.org/doc/2503f1/pdf/ [dostęp: 5.08.2024]; UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXIV Concerning Article 1 of the Convention*, 1999, A/54/18, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCERD%2FGEC%2F7496&Lang=en [dostęp: 5.08.2024].

180:1033943277

rdzenne, grupy kastowe, osoby pochodzenia afrykańskiego oraz liczne kategorie osób niebędących obywatelami, w tym migrantów[67].

Z punktu widzenia rozważań nad przyznaniem praw językowych takim osobom istotna jest regulacja art. 5 Konwencji, który zobowiązuje państwa strony do wydania zakazu dyskryminacji rasowej we wszelkich formach i jej wyeliminowania oraz do zagwarantowania wszystkim bez różnicy – niezależnie od rasy, koloru skóry, pochodzenia narodowego bądź etnicznego – równości wobec prawa. Chodzi zwłaszcza o korzystanie z „prawa do równego traktowania przed sądami i wszystkimi innymi organami wymiaru sprawiedliwości" oraz z „prawa do osobistego bezpieczeństwa i do ochrony przez państwo przed przemocą lub naruszeniem nietykalności cielesnej bądź przez urzędników państwowych, bądź przez jakąkolwiek jednostkę, grupę lub instytucję".

W dalszej części cytowana norma wymienia inne kategorie praw obywatelskich oraz swobód gospodarczych, społecznych i kulturalnych, które są objęte omawianym nakazem. Dostęp do realizacji zwłaszcza tych ostatnich praw i wolności może być limitowany w prawie państw stron dla osób niebędących ich obywatelami lub rezydentami, niemniej wprowadzone ograniczenia nie mogą być motywowane rasą ani pochodzeniem osoby, której dotyczą. Z kolei prawo do równego traktowania przed instytucjami systemu wymiaru sprawiedliwości oraz ochrona nietykalności cielesnej posiadają status gwarancji uniwersalnej w każdym systemie praw człowieka. Dlatego w tym zakresie obowiązki wypływające z Konwencji mają charakter bezwzględny i znajdą bezpośrednie zastosowanie przy kształtowaniu sytuacji prawnej uchodźców oraz beneficjentów ochrony uzupełniającej i czasowej. Zapewnienie równości w prawie i wobec prawa konkretyzuje się w uznaniu i poszanowaniu praw jednostki niezależnie od języka, jakiego używa. Taką tezę potwierdził Komitet w komentarzach[68].

---

67 Zob. P. Thornberry, *The International Convention...*, s. 398. Migranci, w tym pracownicy sezonowi, uchodźcy i osoby ubiegające się o status uchodźcy, zostali wyznaczeni przez Komitet jako podmioty objęte ochroną zgodnie z postanowieniami Konwencji. Zob. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXX on Discrimination Against Non Citizens*, 5.08.2004, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2004/en/39027 [dostęp: 7.08.2024]; UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation No. 35: Combating Racist Hate Speech*, 26.09.2013, CERD/C/GC/35, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2013/en/101142 [dostęp: 17.08.2024].

68 Przykładowo w komentarzu nr 29 Komitet nawiązuje do pojmowania zakazu dyskryminacji wyrażonego w PDPC: „Przypominając postanowienia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, zgodnie z którymi wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi w godności i prawach oraz mają prawo do korzystania z praw i wolności w niej zawartych bez jakiejkolwiek dyskryminacji,

181:4420317001

Ponadto w kontekście statusu prawnego BOM w państwie przyjmującym Konwencja powinna być interpretowana w ten sposób, że język jest nie tylko środkiem komunikacji, lecz także kluczową składową tożsamości kulturowej, co też pozwala rozpatrywać go jako jeden z czynników związanych z pochodzeniem osoby. I rzeczywiście Komitet uznał go za element samoidentyfikacji jednostki w komentarzach nr 27 i 34[69]. Podobnie język został oceniony przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w wieloletniej sprawie *Ukraina przeciwko Federacji Rosyjskiej*, w której sąd doszedł do wniosku, że eliminacja języka grupy etnicznej ze szkolnictwa obowiązkowego jest w świetle Konwencji przejawem dyskryminacji[70].

3.1.4. Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty (1960)

Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty[71] to ratyfikowana przez Polskę umowa międzynarodowa, która nie tylko ma bezpośrednią skuteczność w naszym porządku prawnym, lecz także – na mocy art. 91 ust. 2 w związku z art. 241 ust. 1 Konstytucji RP – stanowi źródło prawa powszechnie obowiązującego, posiadające pierwszeństwo w stosowaniu przed ustawą, której postanowień nie da się pogodzić z tą umową. Przedmiotem jej regulacji jest ustanowienie współpracy między narodami w celu zapewnienia

w tym ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, pochodzenie społeczne, urodzenie lub inny status [...]". Zob. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXIX on Article 1, Paragraph 1, of the Convention (Descent)*, 1.11.2002, A/57/18 (2002) 111, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2002/en/11409 [dostęp: 1.01.2024].

69 Zob. UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXVII on Discrimination Against Roma*, 16.08.2000, A/55/18, ust. 27, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2000/en/43186 [dostęp: 3.09.2024]; UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation No. 34 Adopted by the Committee: Racial Discrimination Against People of African Descent*, 3.10.2011, CERD/C/GC/34, ust. 4 lit. b, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2011/en/83463 [dostęp: 3.09.2024].

70 Zob. wyrok MTS z 31.01.2024 r., *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, https://www.icj-cij.org/node/203473 [dostęp: 1.09.2024].

71 Została ona sporządzona i przyjęta 15 grudnia 1960 r. w Paryżu przez wyspecjalizowany organ ONZ, jakim jest Organizacja Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury (UNESCO) w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

182:5500349560

powszechnego poszanowania praw człowieka i jednakowego dla wszystkich dostępu do oświaty. Termin „oświata" zgodnie z Konwencją odnosi się do wszelkich typów i stopni kształcenia funkcjonujących w danym państwie, czyli nie tylko do instytucji publicznego systemu oświaty, ale również m.in. do szkolnictwa prywatnego (art. 2 lit. c). Umowa swym zakresem obejmuje dostęp do oświaty, poziom i jakość nauczania oraz warunki, w jakich ono się odbywa. Jej stosowanie powinno – przy uwzględnieniu różnorodności krajowych systemów oświatowych – nie tylko służyć usunięciu wszelkich form dyskryminacji w tej dziedzinie, lecz także zakładać jednakowe możliwości i jednakowe traktowanie wszystkich ludzi, jeśli chodzi o realizację ich praw oświatowych.

Postanowienia Konwencji wprost odnoszą się do kwestii praw językowych jednostek. Dokument wprowadza definicję dyskryminacji precyzyjniejszą niż ta zawarta w Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, adekwatną do specyficznych celów jej funkcjonowania w obszarze edukacji[72]. W art. 1 czytamy: „W rozumieniu niniejszej Konwencji wyraz »dyskryminacja« oznacza wszelkie wyróżnianie, wykluczanie, ograniczanie lub uprzywilejowanie ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, wyznanie, przekonania polityczne lub jakiekolwiek inne, narodowość lub pochodzenie społeczne, sytuację materialną lub urodzenie, które ma na celu albo którego skutkiem jest przekreślenie lub naruszenie zasady jednakowego traktowania w dziedzinie oświaty". W konsekwencji za niedopuszczalne należy uznać stosowanie powyższych kryteriów dyskryminacji, wśród których wprost

72 Ta definicja stanowi jeden z pięciu sposobów definiowania dyskryminacji, które wynikają z międzynarodowych zobowiązań podjętych przez Rzeczpospolitą Polską. Pozostałe definicje są zawarte w Konwencji o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzonej w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 ze zm.), w przeanalizowanej w poprzednim podrozdziale Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej z 1966 r., w Konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71), a także w Konwencji (nr 111) dotyczącej dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, przyjętej w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 42, poz. 218). Jednakże tylko w Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty bezpośrednio wprowadzono język do katalogu czynników dyskryminujących w definicji owego pojęcia. Zob. szeroko na ten temat: W. Burek, W. Klaus, *Definiowanie dyskryminacji w prawie polskim w świetle prawa Unii Europejskiej oraz prawa międzynarodowego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2013, t. 11, s. 82, https://doi.org/10.26106/J964-DD82.

183:1046308365

wyszczególniono język. *Expressis verbis* Konwencja w art. 1 ust. 1 lit. a–d stanowi, że jest to niedozwolone zwłaszcza wtedy, gdy prowadzi do:

- zamknięcia jakiejkolwiek jednostce lub grupie osób dostępu do oświaty jakiegokolwiek stopnia lub typu,
- ograniczenia jakiejkolwiek osobie lub grupie osób możliwej oświaty do niższego jej stopnia,
- utworzenia lub utrzymywania oddzielnych systemów oświatowych lub zakładów nauczania dla jakichkolwiek osób lub grup osób poza przypadkami przewidzianymi w art. 2 Konwencji czy też stawiania jakiejkolwiek osoby lub grupy osób w sytuacji niedającej się pogodzić z godnością człowieka.

Ponadto w odniesieniu do niedozwolonej dyskryminacji w art. 3 podano szczegółowe wytyczne, których realizacja pozwoli ją wyeliminować lub jej zapobiec. Po pierwsze, państwa zobowiązują się do uchylenia wszelkich istniejących ustaw i aktów wykonawczych oraz zaprzestania stosowania praktyk administracyjnych o charakterze dyskryminacyjnym w dziedzinie oświaty (w myśl przesłanek wymienionych w art. 1). Jest to podstawowe zobowiązanie, które wymaga od państw przeglądu i modyfikacji swojego prawodawstwa i procedur w celu zapewnienia, że nie sankcjonują one ani nie utrwalają praktyk dyskryminacji[73]. Po drugie, państwa zobowiązują się do wprowadzenia, w razie potrzeby, odpowiednich środków legislacyjnych służących zapobieganiu dyskryminacji w procesie przyjmowania uczniów do różnych typów instytucji edukacyjnych. To zobowiązanie ma sprawić, że żaden uczeń nie będzie pozbawiony dostępu do edukacji na podstawie dyskryminujących kryteriów[74]. Po trzecie, Konwencja nakłada na państwa obowiązek zagwarantowania, aby w kwestii opłat szkolnych, stypendiów i innych form

73 Zgodnie z raportem ONZ edukacja musi być etnicznie, kulturowo i językowo inkluzyjna. Żaden uczeń nie powinien czuć się wykluczony, a w programach nauczania i praktykach edukacyjnych należy uwzględniać różnorodne perspektywy religijne, kulturowe i językowe. W szkołach z dużą liczbą uczniów z mniejszości językowych zaleca się zapewnienie nauczania dwujęzycznego oraz w językach ojczystych. Jest to szczególnie istotne w przypadku szkół, do których uczęszczają dzieci migrantów i uchodźców, napotykających dodatkowe bariery w integracji z nowym systemem edukacyjnym i kulturą. UN General Assembly, *Right to education*, A/72/496, 29.09.2017, s. 22–23, https://www.refworld.org/reference/themreport/unga/2017/en/118851 [dostęp: 18.08.2024].

74 Konwencja nie podaje zamkniętego katalogu kryteriów dyskryminujących. Do takich zaliczyć można w przypadku BOM wszelkie utrudnienia w dostępie do edukacji oraz praktyki, które stwarzają dzieciom BOM gorsze warunki edukacyjne. Zob. Z. Kasprzyk, *Cudzoziemcy w polskich szkołach. Prawnoadministracyjne wyzwania i problemy systemu oświaty w obliczu wojny w Ukrainie*, „Przegląd Prawa Publicznego" 2024, nr 2, s. 38–51.

184:9137135326

wsparcia edukacyjnego organy państwowe nie czyniły żadnych różnic między uczniami oprócz tych, które mogą być uzasadnione ich osiągnięciami naukowymi lub specyficznymi potrzebami. Ma to na celu eliminację barier finansowych mogących wpływać na równość szans edukacyjnych. Po czwarte, państwa strony zobowiązane są nie stosować przywilejów ani ograniczeń w udzielaniu pomocy publicznej instytucjom edukacyjnym na podstawie przynależności ich uczniów do jakiejkolwiek grupy społecznej, etnicznej czy religijnej. Jest to fundament promowania równości w dostępie do zasobów i wsparcia edukacyjnego. Po piąte, Konwencja zobowiązuje państwa strony do zapewnienia cudzoziemcom zamieszkałym na ich terytorium takiego samego dostępu do edukacji jak obywatelom danego kraju. Dzięki temu postanowieniu prawa edukacyjne powinny być respektowane niezależnie od narodowości czy statusu prawnego poszczególnych osób.

Jednocześnie w art. 2 Konwencji dopuszcza się możliwość utworzenia oddzielnych systemów edukacyjnych dla różnych grup ludności, ale tylko wtedy, gdy takie działanie służy lepszemu zaspokojeniu potrzeb edukacyjnych owych grup bez naruszania zasady równości. Regulacja ta ma w efekcie sprzyjać realizacji praw mniejszości, których właściwa ochrona może wymagać przyjęcia specjalnych programów nauczania służących zachowaniu i rozwojowi ich kultury i języka. Z kolei w art. 4 Konwencji usankcjonowano zasadę równych szans, ustanawiając wymóg rozwijania i wdrażania polityk edukacyjnych dostosowanych do narodowych warunków i zwyczajów. W przywołanym przepisie jest on uszczegółowiony przez wyodrębnienie aspektów, w jakich ma się urzeczywistniać zasada równości szans. Wynikające z niej zobowiązania konkretyzują się w dostępie do edukacji na różnych poziomach, jakości nauczania, kształceniu osób dorosłych i kontynuowaniu nauki oraz przygotowaniu do wykonywania zawodu nauczycielskiego.

Do ważniejszych zobowiązań stron Konwencji należy zapewnienie jednostkom, które przebywają na terenie kraju, dostępu do edukacji podstawowej – obowiązkowej i zarazem bezpłatnej. W ten sposób każde dziecko otrzymuje szansę edukacyjną, niezależnie od swego pochodzenia czy sytuacji ekonomicznej rodziny. W myśl Konwencji edukacja na poziomie średnim powinna stać się powszechnie dostępna, a zatem dostęp do niej winno się umożliwić wszystkim grupom społecznym. Z kolei kształcenie w szkole wyższej powinno być na równych zasadach zagwarantowane wszystkim osobom zainteresowanym jej podjęciem. Przy rekrutacji na uczelnię trzeba więc stosować kryteria wolne od motywacji dyskryminującej kogokolwiek. Konwencja wymaga zapewnienia, by we wszystkich państwowych zakładach nauczania, czyli zarówno prowadzonych przez państwo, jak i tych, których działalność jest finansowana ze źródeł

185:7297173237

publicznych, poziom nauczania i warunki dotyczące jego jakości były jednakowe. Oczekuje się także od państw stron, że będą popierać i rozwijać odpowiednimi metodami kształcenie osób, które nie otrzymały wykształcenia podstawowego albo nie ukończyły edukacji na tym poziomie, i umożliwią im kontynuowanie nauki stosownie do indywidualnych zdolności.

Konwencja wiele miejsca poświęca statusowi zawodu nauczyciela[75]. Państwo strona powinno zapewnić każdemu na równych zasadach, a zatem bez dyskryminacji, dostęp i przygotowanie do zawodu nauczycielskiego. To cenne postanowienie, gdyż nauczyciele odgrywają główną rolę w systemie edukacji, a równy dostęp do tego zawodu gwarantuje reprezentatywność różnych grup społecznych i kulturowych w strukturach kadry dydaktycznej. W literaturze przedmiotu akcentuje się, że edukacja grup mniejszościowych, w tym BOM, wymaga odpowiednio przygotowanego grona pedagogicznego, które reprezentuje też środowiska mniejszości narodowych i etnicznych[76].

W art. 5 Konwencji określa się cele oświaty i zwraca uwagę na ochronę praw językowych ucznia. Na mocy tej regulacji państwa strony zobowiązują się do walki z dyskryminacją w dostępie do edukacji, co obejmuje także prawo do nauczania w języku mniejszościowym lub rodzimym, o ile jest to możliwe i wykonalne. Prawo takie stanowi warunek zachowania tożsamości kulturowej i językowej oraz pozwala dzieciom lepiej zrozumieć materiał edukacyjny. Przekłada się to na ich ogólny rozwój, gdyż w licznych badaniach interdyscyplinarnych wykazano, że edukacja w języku ojczystym przynosi duże korzyści poznawcze, co wzmacnia tezę o znaczeniu stosowania języka dziecka w kontekście szkolnym[77]. Postanowienia Konwencji wspierają prawa językowe jednostki,

75 Zob. K. Breda, P. Krämer, *Countering Linguistic Rights in Spain through Language Making: The Discursive Delegitimization of Basque in Online Debates*, „Journal of Language & Law / Revista de Llengua i Dret" 2021, no. 76, s. 126–128, http://doi.org/10.2436/rld.i76.2021.3671. Autorzy podkreślają znaczenie roli nauczyciela w kształtowaniu umiejętności językowych ucznia.

76 Zob. K. Bhopal, J. Jackson, *The Experiences of Black and Minority Ethnic Academics: Multiple Identities and Career Progression*, University of Southampton, Southampton 2013 [e-book, pdf], http://eprints.soton.ac.uk/id/eprint/350967 [dostęp: 18.08.2024]. W publikacji zbadano doświadczenia stażystów z mniejszości rasowych i etnicznych w trakcie szkolenia nauczycielskiego. Podkreślono różne formy wykluczenia, z którymi się spotykają, ale także zbadano, jak wykorzystują oni swoją tożsamość w pozytywny sposób, aby uczynić proces nauczania efektywniejszym i dostosować go do potrzeb zróżnicowanych grup uczniów.

77 M. Milana, *Global Polity in Adult Education and UNESCO: Landmarking, Brokering and Framing Policy*, „Globalisation, Societies and Education" 2016, vol. 14, no. 2, s. 203–226, https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1010437; G. Struga, T. Bak, *The Cognitive Benefits of Learning*

186:9216747802

sprzyjają bowiem wykorzystywaniu w procesie edukacyjnym, zwłaszcza dzieci, metody inkluzyjnej[78].

Co również ciekawe, art. 5 ust. 1 lit. c rozwija koncepcję nauczania mniejszości – ustanawia się w nim możliwość zarządzania instytucjami edukacyjnymi oraz ich zakładania przez takie grupy. Ponadto przepis ten gwarantuje prawa mniejszości do używania własnego języka i nauczania w nim w szkołach, które prowadzą. W konsekwencji wspierana jest wielojęzyczność, umożliwia się bowiem uczniom naukę i rozwój intelektualny w rodzimym języku, co sprzyja pełniejszemu i skuteczniejszemu przyswajaniu wiedzy. Jednakże przywołany przepis ustanawia trzy ograniczenia:

1. Realizacja tego prawa nie powinna przeszkadzać osobom należącym do mniejszości w zrozumieniu kultury i języka grupy większościowej oraz uczestniczeniu w jej działalności ani nie powinna podważać suwerenności państwa.
2. Poziom edukacji w szkołach prowadzonych przez mniejszości musi odpowiadać standardom ogólnokrajowym – to zabezpieczenie ma zapewnić, że wszystkie instytucje edukacyjne oferują adekwatnej jakości nauczanie w całym kraju (zgodnie z założeniami art. 4 Konwencji).
3. Uczęszczanie do szkół mniejszościowych musi być dobrowolne, co oznacza, że nikt nie może zostać zmuszony do edukacji w systemie oświatowym mniejszości – to zabezpiecza prawo jednostek do wyboru najodpowiedniejszego dla siebie środowiska edukacyjnego; nawiązuje też do zakazu segregacji, którą wymienia się wśród przesłanek dyskryminacyjnych.

Podsumowując tę część rozważań, warto zwrócić uwagę, że Konwencja gwarantuje jednostce kilka istotnych uprawnień składających się na jej prawa językowe, które konkretyzują prawo do edukacji:

1. Dostęp do edukacji w języku ojczystym.
2. Zakaz dyskryminacji ze względu na język, co oznacza, że nie powinno dochodzić do żadnych form wykluczenia, ograniczeń lub preferencyjnego traktowania kogoś na podstawie języka, które by naruszały równy dostęp do edukacji.

Native Language, „Open Access Journal of Neurology & Neurosurgery" 2019, vol. 10, no. 3 [e-book, pdf], s. 1–4, https://doi.org/10.19080/OAJNN.2019.10.555788. Ponadto zob. w podrozdziale 2.1 niniejszego opracowania argumenty przemawiające za wprowadzeniem języków BOM do procesu oświatowego w szkolnictwie obowiązkowym.

78 Zob. UN General Assembly, *Right to education*, A/72/496, 29.09.2017, s. 20–21, https://www.refworld.org/reference/themreport/unga/2017/en/118851 [dostęp: 18.08.2024].

187:6411642156

3. Wymóg zapewnienia poziomu nauczania w szkołach prowadzonych przez mniejszości narodowe i etniczne równego ogólnokrajowym standardom, co gwarantuje, że edukacja w języku mniejszości nie będzie odbiegała jakością kształcenia od ogólnokrajowej.
4. Dobrowolność uczestnictwa w edukacji organizowanej i realizowanej przez mniejszości narodowe i etniczne, co z jednej strony przeciwdziała segregacji ze względu na język i kulturę, z drugiej – sprzyja asymilacji i harmonizowaniu relacji z lokalną społecznością kraju zamieszkania.
5. Wymóg zachowania równowagi między integracją a ochroną praw językowych jednostki, bez przymusu, by wyłączną formą integracji była asymilacja z miejscową społecznością, jej językiem i kulturą kraju zamieszkania. Edukacja w języku ojczystym nie powinna izolować mniejszości od reszty społeczeństwa, lecz sprzyjać ich pełnemu i aktywnemu uczestnictwu w życiu społecznym i kulturalnym, co jest istotne dla spójności społecznej i kulturowej.

Należy podkreślić, że rozumienie pojęcia mniejszości ma duże znaczenie dla statusu BOM. Jeżeli będziemy definiować je w sposób zamknięty (np. zgodnie z ustawodawstwem poszczególnych państw)[79], to takie podejście może skutkować wąską interpretacją postanowień Konwencji. W rezultacie przedstawiciele BOM mogą zostać częściowo lub w całości wyłączeni z zakresu pojęciowego mniejszości narodowych, którym przypisano przeważającą liczbę omówionych tu uprawnień jednostki w dziedzinie oświaty. Wszakże problem ten rozwiązuje bezpośrednio sama Konwencja, stanowiąca w art. 3 lit. e, że obowiązkiem państw stron jest umożliwienie cudzoziemcom, którzy zamieszkują terytorium danego kraju, takiego samego dostępu do oświaty jak własnym obywatelom. Postanowienia Konwencji należy zatem interpretować w ten sposób, że znajdują one zastosowanie nie tylko do sytuacji prawnej obywateli danego kraju i zamieszkujących na jego terenie mniejszości narodowych i etnicznych (o statusie uznanym w świetle prawa), lecz także do wszystkich cudzoziemców, w tym beneficjentów ochrony międzynarodowej.

79 Tytułem przypomnienia: w Polsce obowiązuje ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141). Zgodnie z nią do mniejszości narodowych należą enumeratywnie wskazane grupy mniejszościowe, a zatem to państwo decyduje, kto będzie uważany za członka mniejszości. Dodatkową przesłanką jest posiadanie obywatelstwa, gdyż w myśl ustawy do mniejszości narodowych zalicza się obywateli polskich.

188:1132053122

3.1.5. Konwencja o prawach dziecka (1989)

Język odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu tożsamości dziecka i jego poczucia przynależności do określonej grupy społecznej, kulturowej lub etnicznej. Korzystanie z własnego języka umożliwia mu wyrażanie siebie w sposób autentyczny oraz komunikowanie się z rodziną, rówieśnikami i społecznością, co tworzy więzi społeczne i emocjonalne. Dostępność języka rodzimego dla wszystkich dzieci, niezależnie od ich pochodzenia etnicznego czy językowego, promuje wartości takie jak równość, tolerancja i szacunek dla różnorodności. W rezultacie dzieci nie tylko uczą się akceptowania odmienności, lecz także doceniają różnorodność kulturową jako kamień węgielny w budowie otwartego i tolerancyjnego społeczeństwa.

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r.[80], to dokument, który Polska w całości uznała, a następnie w takiej formie przyjęła i ratyfikowała 30 kwietnia 1991 r. Stanowi on zatem część krajowego porządku prawnego o statusie prawa powszechnie obowiązującego, które ma pierwszeństwo przed ustawą w przypadku kolizji z jej regulacjami. W art. 1 i art. 2 Konwencji rozstrzygnięto, że podmiotem praw usankcjonowanych w tym dokumencie jest „dziecko" scharakteryzowane jako każda istota ludzka w wieku poniżej osiemnastego roku życia, chyba że zgodnie z prawem odnoszącym się do dziecka uzyska ono wcześniej pełnoletność. Konwencja w przepisie art. 2 zobowiązuje również państwa strony – w granicach ich jurysdykcji – do respektowania i gwarantowania wyrażonych w niej praw. Obowiązek ten winien być realizowany wobec każdego dziecka bez jakiejkolwiek dyskryminacji, niezależnie od rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, poglądów politycznych, statusu majątkowego, niepełnosprawności, cenzusu urodzenia lub jakiegokolwiek innego cenzusu dziecka albo jego rodziców bądź opiekuna prawnego. Ponadto Konwencja wymaga od państw stron podejmowania właściwych kroków dla zapewnienia dziecku ochrony przed wszelkimi formami dyskryminacji czy karania ze względu na status prawny, działalność, wyrażane poglądy lub przekonania religijne jego rodziców, opiekunów prawnych lub członków rodziny.

Z powyższego wynika, że Konwencja już w pierwszych swoich postanowieniach ujmuje i chroni prawa językowe dziecka, zabraniając jego dyskryminacji ze względu na język. Gdy zatem państwa strony będą kształtowały sytuację

80 Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526.

189:3771552564

prawną dziecka oraz jego wolności i prawa w prawie wewnętrznym kraju, muszą respektować to zobowiązanie. Oznacza to nie tylko zakaz dyskryminacji negatywnej, lecz także nakaz sięgnięcia do środków dyskryminacji pozytywnej, czyli uwzględnienia potrzeb językowych dziecka. Gwarancją jego prawidłowego rozwoju jest zapewnienie mu możliwości swobodnego i komunikatywnego kontaktu z otoczeniem, a pierwszorzędne znaczenie ma tu język.

Należyta realizacja obowiązków wypływających z analizowanego dokumentu wymaga sięgnięcia do konstrukcji prawnej tzw. uprzywilejowania wyrównawczego[81], wypracowanej m.in. w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego. Najczęściej instytucja ta znajduje zastosowanie przy kształtowaniu sytuacji prawnej kobiet lub osób z niepełnosprawnościami i służy zniwelowaniu różnic społecznych odpowiednio między kobietami a mężczyznami czy między osobami z niepełnosprawnościami a osobami, które się z nimi nie borykają. Pod pojęciem tym kryje się bowiem uprzywilejowanie prawne mające na celu zmniejszenie nierówności, jakie występują w życiu społecznym pomiędzy co najmniej dwoma podmiotami. Regulacje, które ustanawiają tego typu uprzywilejowanie, nie mogą być uważane za unormowania dyskryminujące lub faworyzujące, zakazane na tle konstytucyjnej zasady równości. Zgodnie z nią wszystkie podmioty charakteryzujące się w równym stopniu daną cechą istotną (relewantną) powinny być traktowane równo, a więc według jednakowej miary, bez zróżnicowania polegającego czy to na dyskryminowaniu, czy na faworyzowaniu. Uprzywilejowanie wyrównawcze nie narusza tak rozumianej równości, lecz służy zapewnieniu faktycznego równouprawnienia podmiotom, które inaczej znajdowałyby się w gorszej sytuacji, gdyby po uwzględnieniu wyłącznie cechy relewantnej miały być potraktowane tak jak inne podmioty wykazujące tę cechę, podczas gdy rzeczywiste nierówności między nimi (zróżnicowanie intelektualne, biologiczne, doświadczenia życiowego czy społeczne) uzasadniają wprowadzenie rozróżnienia na (co najmniej) dwie podgrupy adresatów normy prawnej w klasie podmiotów, do której ma ona znaleźć zastosowanie.

81 M. Ziółkowski, *Uprzywilejowanie wyrównawcze*, „Państwo i Prawo" 2016, z. 4, s. 98–106. Zob. też na temat uprzywilejowania wyrównawczego osób niepełnosprawnych z perspektywy zasad równości, sprawiedliwości społecznej, proporcjonalności i ochrony zaufania: E. Olejniczak-Szałowska, *Zaufanie do państwa i ochrona praw nabytych w kontekście ochrony praw osób niepełnosprawnych (refleksje na tle nowelizacji z dnia 23 października 2013 r. ustawy – Prawo o ruchu drogowym)*, w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Kasiński, M. Stahl, K. Wlaźlak, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 802–820.

190:6745279008

Oczywiście tzw. uprzywilejowanie wyrównawcze jest dopuszczalne jedynie wyjątkowo i winno być należycie uzasadnione poprzez wykazanie, że w abstrakcyjnie rozumianej sytuacji, która ma zostać poddana regulacji, co najmniej dwie grupy podmiotów nie stanowią klasy „podmiotów podobnych"[82]. W przypadku dzieci odstępstwo od konstytucyjnej zasady równości może w szczególności oznaczać dopuszczalność wprowadzania uregulowań o charakterze preferencyjnym dla dzieci cudzoziemców przebywających pod jurysdykcją państwa strony Konwencji, gdy istnieje uzasadniona potrzeba ochrony ich praw językowych w procesach edukacyjnych czy asymilacji ze społecznością kraju przyjmującego. Tak rozumiane uprzywilejowanie wyrównawcze znajdzie oparcie również na płaszczyźnie konstytucyjnej w zasadzie sprawiedliwości społecznej, co oczywiście jest wymagane z uwagi na brak ogólnego przepisu Konstytucji RP, który mówiłby o jego dopuszczalności[83].

Dogłębna analiza postanowień Konwencji pozwala sformułować pewne konstatacje. Należy się przyjrzeć zwłaszcza kilku jej przepisom szczegółowym. Zgodnie z art. 13 dziecko ma prawo do swobody wyrażania swoich myśli, a także poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji oraz idei wszelkiego rodzaju, bez względu na granice, w formie ustnej, pisemnej bądź za pomocą druku, w formie artystycznej lub z wykorzystaniem każdego innego środka przekazu według wyboru dziecka. Analizowana regulacja, gdy bierze się pod uwagę zakaz dyskryminacji ze względu na język, wspiera uprawnienie dziecka do korzystania w przestrzeni publicznej i w życiu prywatnym z języka, z którym się identyfikuje, pojmowanego jako jego pierwszy język lub język ojczysty. Prawo dziecka do wyrażania swoich myśli nie może być interpretowane inaczej niż jako prawo do wyrażania ich w języku dla niego naturalnym i zrozumiałym. Zapewnienie mu swobody wyboru formy komunikacji, czy to poprzez mowę

82 Zob. szeroko na ten temat: A. Rytel-Warzocha, *„Dyskryminacja pozytywna" jako przejaw urzeczywistniania zasady sprawiedliwości społecznej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2016, t. 35, s. 385–398.

83 Tzw. uprawnienia wyrównawcze mogą się przejawiać w stosowaniu dodatkowych metod i praktyk dydaktycznych. Dla przykładu, dokument programowy wydany przez Komisję Europejską *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027* rekomenduje stworzenie w państwach członkowskich Unii Europejskiej klas wielokulturowych i wielojęzycznych, tzn. w kontekście sytuacji BOM – wspólnych klas dla ich dzieci i dla miejscowych uczniów. Zob. komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027*, COM/2020/758 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52020DC0758 [dostęp: 18.08.2024].

191:8773455661

czy pismo, uwzględnia istotność języka jako narzędzia komunikacji i ekspresji swojej tożsamości. Przepis ten gwarantuje również prawo dostępu dziecka do różnorodnych źródeł informacji i idei, co jest nieodzowne dla jego rozwoju intelektualnego i społecznego. Dostęp do informacji w języku, z którym się ono utożsamia, zwłaszcza w kontaktach z władzami, w procesie edukacyjnym czy w sprawach administracyjnych, może znacznie ułatwić mu zrozumienie oraz przyswajanie wiedzy bądź dotyczących go informacji, a w rezultacie przyczynić się do jego aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym i edukacyjnym.

Szczególną uwagę należy zwrócić na regulację art. 13 ust. 2 Konwencji. Określa on przesłanki, których łączne wystąpienie warunkuje dopuszczalność wprowadzenia w prawodawstwie państwa strony ograniczeń wolności słowa dziecka i swobody jego dostępu do informacji. Wykonywanie tych praw może podlegać pewnym ograniczeniom, pod warunkiem że zostały one *expressis verbis* przewidziane przez prawo (w praktyce: w ustawie) oraz są konieczne (niezbędne) w celu poszanowania praw lub reputacji innych osób albo do ochrony bezpieczeństwa narodowego lub porządku publicznego bądź zdrowia albo moralności społecznej. Wymogi te są dla państwa strony bezwzględnie wiążące przy wprowadzaniu ograniczeń swobody wypowiedzi dziecka i jego prawa do poszukiwania i uzyskiwania informacji.

Z kolei art. 28 Konwencji sankcjonuje prawo dziecka do nauki zgodnie z zasadą równych szans w pięciu istotnych sferach regulacyjnych. Należą do nich:

1. Nauczanie podstawowe. Państwa strony zobowiązują się uczynić nauczanie podstawowe obowiązkowym i bezpłatnym dla wszystkich dzieci, co wyraża regułę powszechnego dostępu każdego dziecka do edukacji, niezależnie od pochodzenia czy sytuacji materialnej.
2. Formy szkolnictwa średniego. Państwa strony zobowiązują się wspierać rozwój różnorodnych form szkolnictwa średniego, zarówno ogólnokształcącego, jak i zawodowego. Mają one być dostępne dla każdego dziecka, a w razie potrzeby, np. aby zmniejszyć bariery finansowe, można wprowadzić bezpłatne nauczanie oraz udzielać dzieciom pomocy finansowej.
3. Szkolnictwo wyższe. Państwa strony mają zapewnić, że szkolnictwo wyższe będzie dostępne dla wszystkich dzieci według ich zdolności, co zagwarantuje im równe szanse na rozwój edukacyjny, bez jakiejkolwiek dyskryminacji, w tym niezależnie od statusu społecznego czy ekonomicznego.
4. Informacje i poradnictwo szkolne i zawodowe. W ramach realizacji prawa do edukacji państwa strony zobowiązują się udostępnić wszystkim dzieciom informacje i poradnictwo szkolne oraz zawodowe, dzięki czemu

192:1150230376

zagwarantują im dostęp do instrumentów wspierających ich rozwój osobisty i zawodowy, a także pomoc w podjęciu właściwych decyzji w sprawie dalszej edukacji i wyboru zawodu.

5. Realizacja obowiązku szkolnego oraz korzystanie z prawa do edukacji na poziomie nie tylko podstawowym, ale również średnim i wyższym. Zadaniem państw stron jest podjęcie dostępnych dla nich instrumentów i środków, które pozwolą zapewnić regularne uczęszczanie dzieci do szkół oraz zmniejszyć wskaźnik porzucania nauki. Państwa strony mogą zatem korzystać z instrumentów przymusu publicznoprawnego przy egzekwowaniu obowiązku szkolnego dzieci, w tym cudzoziemców, tak aby np. bariery językowe nie zdecydowały o wykluczeniu społecznym dziecka z dostępu do edukacji.

Warto zwrócić uwagę, że postanowienia Konwencji wprost odnoszą się do sytuacji prawnej dzieci, które wywodzą się z mniejszości etnicznych, religijnych lub językowych, a także przedstawicieli ludności rdzennej. W art. 30 dokument ten sankcjonuje wiążącą dla państw stron zasadę, że „dziecku należącemu do takiej mniejszości lub dziecku pochodzenia rdzennego nie można odmówić prawa do posiadania i korzystania z własnej kultury, do wyznawania i praktykowania swojej religii lub do używania własnego języka łącznie z innymi członkami jego grupy". Gwarantuje się w ten sposób takiemu dziecku prawo do używania języka, z którym się ono identyfikuje, oraz pielęgnowania własnej tożsamości kulturowej. Dodatkowo trzeba nadmienić, że Komitet Praw Dziecka – organ monitorujący postępy stron w realizacji Konwencji zgodnie z jej przepisami – w swoich ocenach raportów składanych przez państwa zaznacza konieczność zapewnienia dzieciom migrantów (w tym beneficjentom ochrony międzynarodowej) dostępu do informacji w ich ojczystym języku[84]. Ponadto wskazuje potrzebę tworzenia równych szans dla dzieci, których pierwszym językiem nie jest język większości. Istotny przykład w tym kontekście stanowi ocena ostatniego raportu złożonego przez Polskę – Komitet podkreślił, że powinna ona zapewnić dostęp do podręczników i programów edukacyjnych w rodzimym języku dzieciom będącym członkami mniejszości ukraińskiej[85].

84 Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations* (CRC/C/POL/CO/5-6), https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FPOL%2FCO%2F5–6&Lang=en [dostęp: 29.08.2024].

85 Ibidem.

193:1013363950

Z przeprowadzonej analizy wynika, że państwo strona Konwencji ma obowiązek wyrównywania szans edukacyjnych dzieci cudzoziemców podlegających jego jurysdykcji w stosunku do dzieci autochtonów, którzy legitymują się obywatelstwem kraju. Aby wykonać to zadanie, należy zaadaptować system edukacyjny do potrzeb językowych i kulturowych owych dzieci. Musi on zatem uwzględniać różnorodność językową i kulturową, również mniejszości zamieszkujących dany kraj. Zagwarantowanie dziecku możliwości korzystania z własnego języka w szkole jest nie tylko kwestią sprawiedliwości społecznej, lecz także kluczowym czynnikiem efektywnego i wszechstronnego rozwoju edukacyjnego każdej jednostki. Prawa językowe dziecka są ściśle związane z jego prawem do wyrażania swoich poglądów oraz prawem dostępu do informacji przekazywanych mu w zrozumiałej formie i treści. Konwencja w ten sposób chroni prawa językowe dzieci, nakładając na państwa strony wymóg zapewnienia im dostępu do edukacji realizowanej – przynajmniej na etapie adaptacyjnym, zwłaszcza w szkole podstawowej – w języku, z którym się identyfikują, czyli ich pierwszym lub ojczystym języku.

3.1.6. Językobójstwo (lingwicyd) w Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa (1948)

Prawa językowe jednostki nie tylko odgrywają kluczową rolę w kontekście zapewnienia jej skutecznego dostępu do dóbr publicznych, takich jak obowiązkowa edukacja, lecz także wspierają tożsamość człowieka oraz integralność jego osobowości, aczkolwiek nie mogą być traktowane jako prawa bezwzględnie wiążące, niepodlegające ograniczeniom. Kwestię tę podnosi Xabier Arzoz, który wyjaśnia, że „[p]ojęcie granic staje się jeszcze istotniejsze, jeśli prawa językowe rzeczywiście zostaną uznane za prawa człowieka, ponieważ owo pojęcie nieodłącznie wiąże się z koncepcją praw człowieka: prawa te nieuchronnie kolidują ze sobą nawzajem oraz z innymi wartościami, co sprawia, że większość praw człowieka nie ma charakteru absolutnego”[86]. Mogą one podlegać ograniczeniom pod względem zarówno zakresu ich stosowania, jak i stopnia realizacji, zgodnie z ogólnie przyjętą zasadą, że prawo lub wolność jednej osoby kończą się tam, gdzie zaczynają się prawo lub wolność drugiej osoby. Koncepcja ta znajduje

86 X. Arzoz, *The Nature of Language Rights*, „Jemie” 2007, no. 6 [e-book, pdf], s. 3, https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Arzoz.pdf [dostęp: 29.08.2024].

194:3909961359

odzwierciedlenie w polskim piśmiennictwie[87] poświęconym wykładni i stosowaniu art. 31 Konstytucji RP, w którym ustrojodawca wyraził ogólną zasadę wolności jednostki i poddał ją ochronie prawnej. Przepis ten sankcjonuje dwie subreguły wolności, według których nie jest ona prawem absolutnym: można z niej korzystać wyłącznie w granicach wyznaczonych przez prawo. Owe subreguły stanowią, że każdy ma obowiązek szanować wolność i prawa innych oraz powstrzymać się od zachowań zmierzających do zmuszania ich do postępowania nienakazanego prawem. Granicą wolności jednostki są zatem prawa i wolności innych osób – winna ona tak korzystać ze swych swobód, aby nie ingerować w swobody drugiego człowieka.

Wolność, jako idea filozoficzna i prawna oraz naczelna wartość każdego państwa prawa, gwarantowana jest każdej istocie ludzkiej i oznacza prawo do czynienia wszystkiego, co nie zostało prawnie zakazane, w zgodzie z indywidualnymi wyborami. Tak rozumiana wolność jednostki wyraża się i realizuje również w jej prawach językowych. W rezultacie do ingerencji w owe prawa znajduje zastosowanie ogólna reguła ograniczania wolności i praw, określona w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Przepis ten stanowi, że ograniczenie jednostki w korzystaniu z konstytucyjnie zagwarantowanych jej wolności i praw jest dopuszczalne, gdy jest to konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego bądź dla ochrony środowiska, zdrowia, moralności publicznej albo wolności i praw innych osób. Niemniej wszelkie ograniczenia winny być ustanawiane w akcie prawa rangi ustawy, a ponadto nie mogą przybrać postaci wyzucia jednostki z jej praw pod pozorem ich limitowania. Przepis art. 31 ust. 3 Konstytucji RP w zdaniu drugim zawiera

87 M. Ławrynowicz-Mikłaszewicz, *Koncepcja istoty wolności i praw jednostki oraz aspekt formalny ich ograniczenia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 4 (20), s. 73–93, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.04.04; B. Banaszak, *Zagadnienia podstawowe. Terminologia*, w: B. Banaszak et al., *System ochrony praw człowieka*, wyd. 2, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005, s. 13–56; L. Garlicki, *Przesłanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo" 2001, z. 10, s. 5–24; L. Wiśniewski, *Zakres ochrony prawnej wolności człowieka i warunki jej dopuszczalnych ograniczeń w praktyce*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 21–34; K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999; J. Wyrembak, *Standardy ograniczania wolności i praw w świetle rozdziału II Konstytucji*, w: *Prawa stają się prawem. Status jednostki a tendencje rozwojowe prawa*, red. M. Wyrzykowski, Liber, Warszawa 2006, s. 204–223; J. Zakolska, *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.

195:1252513064

bowiem zakaz naruszania istoty danego prawa lub wolności przy ustanawianiu ograniczeń w korzystaniu z nich przez jednostkę. Konstytucyjne zasady ograniczania wolności i praw posiadają zatem wymiar zarówno pozytywny, jak i negatywny. Nie konkretyzują się tylko w zasadzie proporcjonalności i wymogu odpowiedniego miarkowania zastosowanych ograniczeń, lecz także w nakazie wyznaczenia przez ustawodawcę nienaruszalnego „jądra" danej wolności czy prawa oraz w sformułowaniu zakazu jego naruszania. Akcentował tę kwestię Trybunał Konstytucyjny, podkreślając, że interpretacja pojęcia istoty prawa podmiotowego nie jest łatwa, jednakże nie powinna się sprowadzać do płaszczyzny negatywnej. Konieczne okazuje się zawsze wyznaczenie „rdzenia danego prawa lub wolności, który pozostawać winien wolny od ingerencji prawodawcy nawet w sytuacji, gdy działa on w celu ochrony wartości wskazanych w art. 31 ust. 3 Konstytucji"[88].

Państwo prawa gwarantuje ochronę wolności i praw jednostki, co nie oznacza przyznania im charakteru absolutnego. Jednostka może być ograniczana w korzystaniu z nich pod warunkiem, że nie dojdzie do ingerencji w taką część uprawnień składających się na dane prawo czy wolność, która wyraża ich sens, stanowi ich rdzeń. Uwzględniając powyższy kontekst, należy rozpatrzyć zjawisko językobójstwa (określanego w języku angielskim terminem *linguicide*), polegające na świadomym niszczeniu języka jako głównego elementu tożsamości grupy (narodowej, etnicznej etc.). Zgodnie z ustaleniami poczynionymi w poprzednim rozdziale na podstawie przeanalizowanej literatury przedmiotu celem językobójstwa nie jest fizyczne zniszczenie narodu (ludobójstwo), lecz jego przymusowa asymilacja. Następuje ona poprzez daleko idącą niedozwoloną ingerencję w językową, kulturową i historyczną tożsamość danej społeczności i prowadzić ma do wykorzenienia tych aspektów tożsamości wspólnoty. Językobójstwo trzeba traktować jako niedozwolony prawnie przejaw wyzucia jednostki z jej fundamentalnego prawa językowego, czyli uprawnienia do identyfikowania się ze swym ojczystym, pierwszym językiem, zwłaszcza w sferze życia prywatnego. Tak radykalna ingerencja w tożsamość językową i kulturową jednostki w sposób oczywisty stanowi zamach na jej godność ludzką, która jest wartością absolutną, niepodlegającą żadnym ograniczeniom.

Podstaw prawnych do formułowania zakazu stosowania praktyk przybierających postać językobójstwa dostarcza Konwencja w sprawie zapobiegania

88 Wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98, OTK 1999, nr 1, poz. 2.

196:9372548012

i karania zbrodni ludobójstwa[89] (dalej: Konwencja przeciwko ludobójstwu). Pomimo że jej autorzy nie posługują się terminem „językobójstwo", to opierając się na ukutej w niej definicji ludobójstwa, można zakwalifikować językobójstwo jako jego szczególny przejaw i praktykę niedozwoloną. Konwencja zawiera w art. 2 zamknięty katalog czynów, których dokonanie z zamiarem zniszczenia, w całości lub części, grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej stanowi przejaw ludobójstwa. Na tej liście oprócz czynów polegających na fizycznym wyniszczaniu takiej społeczności czy stosowaniu środków wstrzymujących jej rozmnażanie znajduje się „przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy". Oderwanie dziecka od korzeni, od grupy etnicznej, narodowej, rasowej czy religijnej, nieuchronnie oznacza zerwanie jego więzi historycznych, kulturowych i językowych z tą grupą, a zatem konkretyzuje się właśnie w językobójstwie.

Tove Skutnabb-Kangas definiuje językobójstwo jako systematyczne niszczenie społeczności, która identyfikuje się z określonym językiem, poprzez eliminowanie jego dostępności dla niej w różnych jego formach i przejawach społecznej czy kulturowej aktywności grupy[90]. Przytoczoną definicję można odnieść do wielu działań, które niekoniecznie muszą być praktykami *stricte* ludobójczymi. Językobójstwo może się wyrażać w stosowaniu wobec ludności napływowej oraz zamieszkujących kraj cudzoziemców, w tym BOM, i tworzonych przez nich grup narodowych, etnicznych, rasowych czy religijnych polityki, która nakazuje asymilację z autochtonami. Do jej instrumentów należą promowanie dominującego języka, nakaz zmiany języka czy erozja języka rodzimego jednostki[91]. Tak rozumiane językobójstwo, choć nie musi prowadzić do eksterminacji społeczności o odmiennych korzeniach historycznych, kulturowych i religijnych, wpisuje się w koncepcję ludobójstwa Raphaela Lemki-

89 Uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r., ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 18 lipca 1950 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9).

90 Zob. T. Skutnabb-Kangas, *Linguistic Genocide*, in: *Cultural Violence and the Destruction of Human Communities: New Theoretical Perspectives*, eds. F. Greenland, F. Göçek, 1st ed., Routledge, London 2020, s. 58–74.

91 Przez „erozję języka" należy w tym kontekście rozumieć zmiany w strukturze językowej, których celem może być np. udowodnienie podobieństwa języków większości i mniejszości. Jest też inne znaczenie, nawiązujące do naturalnych zmian w konstrukcjach językowych stosowanych przez migrantów (tzw. mieszanek językowych). Przykładowo dzieci w rodzinach bilingwalnych mogą tworzyć zdania, korzystając z zasobów różnych języków, np. „Mammy, daj cup" – co jest odpowiednikiem pol. „Mamo, daj filiżankę". Zob. R.B. Cox Jr. et al., *Shared Language Erosion: Rethinking Immigrant Family Communication and Impacts on Youth Development*, „Children" 2021, vol. 8, no. 4, article 256, s. 1–15, https://doi.org/10.3390/children8040256.

197:9418586918

na (1900–1959). Autor ten przedstawił w pracy *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*[92] własne ujęcie ludobójstwa oraz jego przejawy, do których zaliczył również etnobójstwo (*ethnocide*)[93]. Według badacza „ludobójstwo" jest pojęciem szerokim, ponieważ obejmuje wszystkie akty omówione w jego książce i aż siedem sfer polityki: kulturową[94], społeczną, ekonomiczną, biologiczną, fizyczną, religijną i moralną[95]. Jeden z przejawów ludobójstwa polega na próbie wyeliminowania kultury i języka ludów okupowanych oraz narzucaniu kultury i języka najeźdźcy[96]. W tym zakresie koncepcja Lemkina przez wiele lat stanowiła podstawę dalszych rozważań w badaniach nad zjawiskiem eliminacji poszczególnych grup narodowych, etnicznych, rasowych, religijnych czy innych mniejszościowych w danym społeczeństwie. W efekcie owych badań spektrum ludobójstwa jest sukcesywnie poszerzane i dziś już nie ulega wątpliwości, że w jego obrębie mieści się ludobójstwo kulturowe[97].

92 R. Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington 1944, https://www.legal-tools.org/doc/b989dd/pdf [dostęp: 20.08.2024].

93 W swojej książce Lemkin odnosił się do polityki państw Osi i przeanalizował ustawy i dekrety terytoriów i państw bezpośrednio lub pośrednio zależnych od nazistowskiego reżimu w Europie. Uważał, że ich polityka podąża za tym samym konceptem rządzenia, jednakże podzielił reżimy związane z nazistami na trzy kategorie: (1) reżimy kolaboracyjne (jak Włochy czy Węgry), (2) terytoria anektowane (np. części Polski i Czechosłowacji) oraz (3) ziemie, gdzie celem najeźdźcy jest całkowite podporządkowanie ludności (takie jak w ZSRR, Polsce, Jugosławii). Co ważne, książka składa się z trzech części, których kolejność jest odwrotna do chronologii powstania. Część III obejmuje wybór przetłumaczonych ustaw i dekretów. Część II zawiera analizę polityk publicznych reżimów związanych z nazistami w Europie. Część I natomiast, najkrótsza, syntetyzuje praktyki rządów opisane w części II i udokumentowane w części III. Z kolei rozdział 9 części I nosi tytuł *Ludobójstwo* i omawia osiem różnych technik ludobójstwa opartych na prawach i politykach przeanalizowanych w częściach II i III. Zob. ibidem.

94 Przykładem jest polityka germanizacji prowadzona przez nazistów i ich kolaborantów na terytoriach czechosłowackich, z których utworzono Protektorat Czech i Moraw. Zob. więcej: ibidem, s. 138.

95 Mark Mazower, odnosząc się do dziedzictwa Lemkina w swoich badaniach nad Organizacją Narodów Zjednoczonych, potwierdza szeroką koncepcję ludobójstwa zawartą w *Axis Rule...* Zob. M. Mazower, *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*, Princeton University Press, Princeton 2009, s. 129–130.

96 Ten rodzaj ludobójstwa jest również nazywany w literaturze przedmiotu etnocydem lub ludobójstwem kulturowym.

97 M. Mazower, *No Enchanted Palace...*, s. 129–130.

198:3977560850

Tytułem przykładu: Tove Skutnabb-Kangas argumentuje, że skoro zakaz zbrodni ludobójstwa miał zapobiegać zamiarowi „zniszczenia, w całości lub w części, grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej" w wyniku działań takich jak spowodowanie poważnych szkód cielesnych lub rozstroju zdrowia psychicznego albo przymusowe przeniesienie dzieci do innej grupy, to językobójstwo powinno być interpretowane jako czyn objęty Konwencją przeciwko ludobójstwu w myśl definicji z jej art. 2[98]. Należy zgodzić się z tym poglądem, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę, że edukacja realizowana w języku większości na wszystkich szczeblach systemu oświaty, bez prawa dostępu do języka ojczystego uczniów, skutkuje zerwaniem więzi jednostki z własną historią i kulturą, a także ujemnie oddziałuje na jej psychikę[99].

Reasumując: gdy dzieci mniejszości są zmuszone do używania języka innego niż ojczysty – i to już na samym początku drogi edukacyjnej – mają tendencję do utraty swoich cech kulturowych i poczucia tożsamości. Nieakceptowanie dziecka przez szkołę negatywnie wpływa na jego emocje i osobowość[100]. W pracach naukowych z lingwistyki stosowanej kwalifikuje się proces wywierania presji na jednostkę, aby używała innego języka niż ojczysty, jako jej przymusowy transfer do grupy dominującej (*acculturation*)[101].

Oczywiście, problemem w takim podejściu do kwestii językobójstwa może być formalny brak zarówno właściwej terminologii w aktualnie obowiązującej treści Konwencji, jak i utrwalonego orzecznictwa, które dotyczyłoby owego zjawiska i charakteryzowało je jako przejaw ludobójstwa. Podkreślić należy, że do tej pory żaden sąd międzynarodowy w swojej praktyce orzeczniczej nie posłużył się analizowanym tu terminem. Niemniej w prawie międzynarodowym istnieją instrumenty prawne, które są sformułowane bardziej szczegółowo

98 T. Skutnabb-Kangas, *The Stakes: Linguistic Diversity, Linguistic Human Rights and Mother-Tongue-Based Multilingual Education – or Linguistic Genocide, Crimes against Humanity and an Even Faster Destruction of Biodiversity and Our Planet*, keynote presentation at the Bamako International Forum on Multilingualism, Summer Institute of Linguistics International, Bamako 2009 [e-book, pdf], s. 4, https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=159131bb73bab89bac9ede3b5398ef262153deaa [dostęp: 28.08.2024].

99 Ibidem, s. 5.

100 Zob. M. Żelazkowska, *Wsparcie psychopedagogiczne uczniów z niepełnosprawnością doświadczających odrzucenia rówieśniczego w szkole ogólnodostępnej*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język" 2021, t. 14, nr 1, s. 159–168, https://doi.org/10.19251/sej/2021.14.1(10).

101 T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *Linguicide and Linguicism*, in: *Papers in European Language Policy...*, s. 83–91.

199:3148287704

i odpowiednio chronią językowe prawa człowieka, pozwalają bowiem na uznanie, że językobójstwo jest zakazane. W tym aspekcie nader interesujące wydają się postanowienia Statutu rzymskiego na temat zbrodni przeciwko ludzkości.

3.1.7. Językobójstwo w Statucie rzymskim Międzynarodowego Trybunału Karnego (1998)

Problematyki językobójstwa dotyczy Statut rzymski Międzynarodowego Trybunału Karnego[102], który zawiera postanowienia pozwalające zinterpretować je m.in. w kontekście celowego przyjęcia „cudzego" języka jako medium edukacyjnego grup mniejszościowych w ramach realizowania polityki ich przymusowej asymilacji. Dokument ten jako zbrodnie przeciwko ludzkości definiuje praktyki sprowadzające się do „rozległego lub systematycznego, świadomego ataku skierowanego przeciwko jakiejkolwiek ludności cywilnej" (art. 7 ust. 1). Wśród takich aktów szczególnie istotne są dwa wymienione w Statucie:

- prześladowania jakiejkolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci (art. 7 ust. 1 lit. h);
- inne nieludzkie czyny o podobnym charakterze celowo powodujące ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała albo zdrowia psychicznego lub fizycznego (art. 7 ust. 1 lit. k).

„Prześladowanie" oznacza umyślne i poważne pozbawienie podstawowych praw, sprzeczne z prawem międzynarodowym, z powodu tożsamości grupy lub wspólnoty (art. 7 ust. 2 lit. g). By czyn można było zakwalifikować jako prześladowanie, muszą zostać spełnione cztery przesłanki materialne[103]. Pierwszą jest poważne pozbawienie co najmniej jednej osoby, w sposób sprzeczny z prawem międzynarodowym, jej podstawowych praw; nie każde zatem naruszenie praw człowieka będzie tu istotne[104]. W orzecznictwie Trybunału pojęcia

102 Dokument ten sporządzono w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. Przez Rzeczpospolitą Polską został uznany za słuszny i przyjęty w całości, a następnie ratyfikowany i potwierdzony 9 października 2001 r. wraz z deklaracją, że będzie niezmiennie zachowywany (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

103 Zob. np. wyrok MTK z 4.02.2021 r., *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, ICC-02/04-01/15 A, ust. 2732, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2021_01026.PDF [dostęp: 15.08.2024].

104 MTK nie podaje katalogu fundamentalnych praw, lecz w swoim orzecznictwie sygnalizuje konieczność ich wywodzenia z godności ludzkiej: „Bardziej precyzyjne parametry definicji godności ludzkiej można znaleźć w międzynarodowych standardach praw człowieka, takich

200:7806338728

praw podstawowych nie definiuje się w sposób zamknięty, lecz podkreśla się, że ich katalog zależy od konkretnej sprawy (oryg. *case-by-case basis*)[105], a czyny naruszające takie prawa należy analizować w kontekście i „oceniając ich efekt kumulacyjny"[106]. Drugą przesłanką jest to, że sprawca skierował swoje działania przeciwko danej osobie lub osobom z powodu tożsamości grupy lub zbiorowości albo przeciwko im samym[107]. Trzecia polega na tym, że jego działania były oparte na przekonaniach politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych, płci czy innych powodach powszechnie uznanych za niedopuszczalne na gruncie prawa międzynarodowego[108]. Zgodnie z czwartą przesłanką wymaga się, aby dane działanie zostało popełnione w związku z jakimkolwiek czynem, o którym mowa w art. 7 ust. 1 Statutu[109]. Tym samym przymusowe ograniczanie pewnym grupom mniejszościowym dostępu do dóbr publicznych (takich jak opieka socjalna, prawo do oświaty obowiązkowej etc.) poprzez uniemożliwienie go w języku zrozumiałym dla członków owych grup powinno się zakwalifikować jako prześladowanie w myśl art. 7 ust. 2 lit. g, gdy taki czyn uzupełnia działania zakazane wymienione w art. 7 ust. 1 Statutu, np. przymusowe przesiedlenie ludności wraz z zakazem używania przez nią języka ojczystego w życiu publicznym.

Dodatkowo trzeba wydzielić alternatywną i zarazem szerszą klasyfikację praktyk językobójstwa – „inne nieludzkie czyny" zgodnie z art. 7 ust. 1 lit. k Statutu. Tej kwalifikacji odpowiadają również poszczególne sposoby dyskryminacji ze względu na język, zwłaszcza przymusowe narzucanie języka dominującego w danym kraju jako medium edukacji dziecka z grupy mniejszościowej. Takie praktyki, negatywnie oddziałujące na psychikę jednostki, naruszają

jak te zawarte w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (UDHR), dwóch Paktach Praw Człowieka ONZ oraz innych międzynarodowych instrumentach dotyczących praw człowieka, a także w prawach odzwierciedlonych w międzynarodowym prawie humanitarnym" – wyrok MTK z 8.07.2019 r., *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06, ust. 991, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_03568.PDF [dostęp: 3.09.2024]. Dalej w tymże ustępie Trybunał stwierdził, że „można zidentyfikować zestaw podstawowych praw przysługujących każdej istocie ludzkiej, których rażące naruszenie może, w zależności od okoliczności, stanowić zbrodnię przeciwko ludzkości".

105 Ibidem, ust. 992.

106 Ibidem.

107 *Prosecutor v. Ongwen*, ICC-02/04-01/15 A, ust. 2734.

108 *Prosecutor v. Ongwen*, ICC-02/04-01/15 A, ibidem.

109 Ibidem, ust. 2738.

201:4348443003

wprost zakaz z art. 7 ust. 1 lit. k. Aby ustalić, czy mogą one zostać sklasyfikowane jako „inne nieludzkie czyny", należy się posługiwać testem opracowanym przez Międzynarodowy Trybunał Karny (MTK) w praktyce orzeczniczej. We wspomnianej sprawie *Prokurator przeciwko Dominicowi Ongwenowi*[110] na etapie postępowania przygotowawczego (ang. *pre-trial*) rozważał on, czy przymusowe małżeństwo mieści się w kategorii przestępstwa niewolnictwa seksualnego czy też stanowi „inny nieludzki czyn". Trybunał zdecydował, że jest to „inny nieludzki czyn" zgodnie z art. 7 ust. 1 lit. k Statutu, ponieważ przymusowe małżeństwo znacznie różni się od niewolnictwa seksualnego, uznanego za przestępstwo przez prawo międzynarodowe[111].

Wnioski MTK w przywołanej sprawie opierały się na dwuczłonowym teście, złożonym z następujących pytań:

1. Czy sprawca spowodował ogromne cierpienie lub poważne uszkodzenie ciała bądź poważne uszczerbki na zdrowiu psychicznym lub fizycznym?
2. Czy ten czyn jest wystarczająco podobny pod względem wagi do innych czynów wymienionych w art. 7 ust. 1 Statutu?[112]

Ponadto MTK podkreślił, że muszą zostać spełnione podstawowe przesłanki składające się na przestępstwo zbrodni przeciwko ludzkości (tzw. *chapeau*): wymaga się, by czyn był „popełniony jako część powszechnego lub systematycznego ataku", „skierowany przeciwko ludności cywilnej" oraz dokonany „ze świadomością istnienia tego ataku"[113].

Trzeba też uwzględnić specyfikę działania Międzynarodowego Trybunału Karnego w tym zakresie. Po pierwsze, jurysdykcja MTK obejmuje tylko przestępstwa popełnione przez osoby fizyczne (art. 25 ust. 1 Statutu). Po drugie, sprawowanie funkcji publicznej (urzędowej) nie zwalnia jednostki z odpowiedzialności karnej[114], lecz decyzje MTK nie wpływają na odpowiedzialność

110 Decyzja z 23.03.2016 r. w sprawie potwierdzenia zarzutów w sprawie *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, ICC-02/04-15-422-Red, https://www.legal-tools.org/doc/74fc6e/pdf [dostęp: 20.08.2024].

111 Ibidem, ust. 92.

112 Ibidem, ust. 87–92.

113 Izba Odwoławcza MTK podtrzymała kwalifikację małżeństwa przymusowego jako „innego nieludzkiego czynu" dokonaną przez Izbę Orzekającą. Zob. *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, ICC-02/04-01/15 A, Judgment on the appeal of Mr. Ongwen against the decision of Trial Chamber IX of 4 February 2021 entitled „Trial Judgment", https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2022_07148.PDF [dostęp: 15.08.2024].

114 Zgodnie z ust. 113 orzeczenia w sprawie *Prokurator przeciwko Omarowi Hassanowi Ahmadowi Al-Bashirowi* „nie istnieje ani praktyka państwowa, ani *opinio iuris*, które wspierałyby istnienie

202:9217845640

państwa (art. 25 ust. 4). A zatem wieloletnia polityka wykluczania pewnych grup etnicznych z życia publicznego w określonym państwie nie wywołuje sankcji wobec niego zgodnie z koncepcją odpowiedzialności zawartą w Statucie[115]. Jednakże gdy czyn zabroniony polegający na przymusowej eliminacji języka grupy mniejszościowej został popełniony przez osoby fizyczne i spełnia przesłanki *chapeau* oraz test dwuczłonowy wypracowany przez MTK, takie działania należy uznać za „inne nieludzkie czyny" (zgodnie z art. 7 ust. 1 lit. k Statutu).

3.1.8. Wytyczne w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych oraz w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1966)

W 1966 r. Zgromadzenie Ogólne ONZ jednogłośnie przyjęło Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych[116] (MPPOiP) oraz Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych[117] (MPPGSiK), których Rzeczpospolita Polska jest stroną od 3 marca 1977 r. Przyjęcie tych dokumentów stanowiło kolejny krok Narodów Zjednoczonych mający krzewić

immunitetu głowy państwa na gruncie prawa międzynarodowego zwyczajowego wobec sądu międzynarodowego". Zob. wyrok MTK z 6.05.2019 r., *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al-Bashir*, ICC-02/05-01/09 OA2, Judgment in Jordan Referral re Al-Bashir Appeal, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_02593.PDF [dostęp: 15.08.2024].

115 Dobrym przykładem jest Turcja, gdzie – jak zauważyła Tove Skutnabb-Kangas – „dokonuje się językobójstwa w sposób otwarty i brutalny": w państwie tym zabrania się nauczania innego języka rodzimego niż turecki w systemie szkolnictwa publicznego oraz jest czynem zabronionym promowanie kultur mniejszości etnicznych. Zob. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, *Linguicide and Linguicism*, in: *Papers in European language Policy...*, s. 83–91; zob. T. Skutnabb-Kangas, *Indigenousness, Human Rights, Ethnicity, Language and Power*, „International Journal of the Sociology of Language" 2012, vol. 212, no. 213, s. 87–104, https://doi.org/10.1515/ijsl-2012-0008. Gdyby jednak Turcja była stroną Statutu rzymskiego, nie byłoby możliwe pociągnięcie państwa do odpowiedzialności za politykę eliminacji innych kultur z życia publicznego. Nadto sformułowanie zarzutów o zbrodnię przeciwko ludzkości (zgodnie z art. 7 Statutu) oraz precyzyjne wskazanie bezpośrednich sprawców i współsprawców takich działań stanowiłoby niezwykle trudne (jeśli nie niemożliwe) zadanie, gdyż eliminacja mniejszości narodowych nie jest w Turcji inicjatywą określonych grup politycznych czy osób fizycznych, lecz częścią wieloletniej polityki państwa. Zob. na temat problematyki wskazania sprawcy i współsprawcy w Statucie: A. Nieprzecka, *Odpowiedzialność karna za popełnienie zbrodni międzynarodowej w świetle koncepcji sprawstwa przyjętej w orzecznictwie MTK*, „Prokuratura i Prawo" 2022, nr 10, s. 93–122.

116 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

117 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

203:4622096191

i rozwijać idee wyrażone w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz w Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej. Regulacje Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych uzupełniono w późniejszym czasie o dwa protokoły fakultatywne[118]. Dokumenty te Teresa Astramowicz-Leyk kwalifikuje jako „kamienie milowe w uniwersalizacji międzynarodowego systemu ochrony praw i wolności jednostki ludzkiej"[119]. Z tego względu winny być one szczegółowo przeanalizowane z perspektywy oceny, czy gwarantują ochronę praw językowych m.in. beneficjentów ochrony międzynarodowej.

3.1.8.1. Postanowienia ogólne (wspólne) Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych

Pakty Praw Człowieka przyjęte przez Narody Zjednoczone zawierają wiele wspólnych postanowień, które wyrażają fundamentalne zasady służące udzieleniu niezbędnych gwarancji prawom człowieka. Pierwsze z nich odnajdujemy już w uroczystych wstępach do obu aktów. W posiadających jednakową treść normatywną preambułach nawiązuje się do Karty Narodów Zjednoczonych i sankcjonuje jako podstawy aksjologii wspólnoty ludzkiej zasady przyrodzonej godności osoby ludzkiej oraz równości i niezbywalności praw wszystkich ludzi, które mają stanowić filary wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie. Dochodzi w nich do głosu również przekonanie, że sformułowany w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka „ideał wolnej istoty ludzkiej wyzwolonej od lęku i niedostatku" zostanie osiągnięty

118 Pierwszy Protokół fakultatywny (PF MPPOiP), wprowadzający możliwość składania skarg przez jednostki do Komitetu Praw Człowieka, został przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku, a w Polsce wszedł w życie 7 lutego 1992 r. Drugi Protokół fakultatywny, mający na celu zniesienie kary śmierci, został przyjęty 15 grudnia 1989 r., również w Nowym Jorku, i wszedł w życie w stosunku do Polski 3 lipca 2014 r. Ponadto opracowano Protokół fakultatywny do Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, uchwalony przez Radę Praw Człowieka ONZ 18 czerwca 2008 r. Rzeczpospolita Polska do tej pory go nie ratyfikowała.

119 T. Astramowicz-Leyk, *Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka*, Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2009, s. 20, cyt. za: A. Tychmańska, *Znaczenie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych dla polskiego porządku prawnego na przykładzie analizy orzecznictwa polskich sądów administracyjnych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2018, t. 20, nr 34, s. 72–73, https://doi.org/10.17951/szn.2017.20.34.71.

204:7519357716

tylko wtedy, gdy poszanowanie i przestrzeganie praw i wolności człowieka wyrażonych w tych dokumentach stanie się na świecie powszechne. Warunkiem realizacji zobowiązań zawartych w obu Paktach jest zatem zapewnienie każdemu człowiekowi możliwości nieskrępowanego korzystania z owych praw.

Szczegółowa analiza obu dokumentów prowadzi do wniosku, że w wielu regulacjach bezpośrednio traktuje się ochronę praw językowych jednostki jako przejaw realizacji niezbędnych gwarancji na rzecz godności człowieka i jego prawa do wolności. Na pierwszy plan wysuwa się tu zakaz dyskryminacji (art. 2 ust. 1 MPPOiP oraz art. 2 ust. 2 MPPGSiK). Oba akty zabraniają różnicowania sytuacji prawnej jednostki za pomocą niedozwolonych, dyskryminujących kryteriów i nakazują zagwarantować wykonywanie praw wymienionych w Paktach „bez żadnej dyskryminacji ze względu na rasę, kolor skóry, płeć, język, religię, poglądy polityczne lub inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, sytuację majątkową, urodzenie lub jakiekolwiek inne okoliczności". (Dodatkowo warto zwrócić uwagę na otwarty charakter zawartego w obu Paktach wykazu przesłanek spełniających kryteria zakazanej dyskryminacji. Ma on charakter egzemplifikacji, gdyż kończy go stwierdzenie, że dyskryminacja nie jest dopuszczalna ze względu na „jakiekolwiek inne okoliczności", które nie zostały w nim wymienione).

Podobnie jak w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (1948) oraz w Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej (1966), tak też w obu Paktach zakazanym czynnikiem uznanym za kryterium dyskryminacyjne jest różnicowanie sytuacji prawnej jednostki ze względu na język. Wyodrębnienie owej przesłanki obok tych związanych z pochodzeniem narodowym czy etnicznym pozwala wysunąć tezę, że zakazu dyskryminacji tego rodzaju nie można bezpośrednio łączyć z pochodzeniem narodowym czy etnicznym człowieka, lecz *stricte* z jego preferencjami co do wyboru pierwszego języka. W konsekwencji zapewnienie osobom, które ubiegają się o ochronę międzynarodową, dostępu do informacji prawnych w języku najbardziej rozpowszechnionym w ich kraju pochodzenia nie zawsze będzie oznaczało usunięcie bariery komunikacyjnej. Może się bowiem okazać, że język najlepiej zrozumiały dla danej osoby różni się od języka dominującego w kraju jej pochodzenia[120].

120 Warto tu wspomnieć o aktualnej wielojęzycznej sytuacji BOM będących obywatelami Ukrainy. Ci mówiący po rosyjsku mogą się identyfikować na różne sposoby. Część z nich może uważać się za Ukraińców, którzy po prostu posługują się językiem rosyjskim, inni zaś mogą się postrzegać jako osoby narodowości rosyjskiej mieszkające w Ukrainie. Ponadto są tacy, którzy biegle władają oboma językami i identyfikują się jako osoby o podwójnej (lub nawet potrójnej) narodowości – rosyjskiej i ukraińskiej. Nierzadko też mieszkańcy Ukrainy

205:3938206035

Kolejnym wspólnym rozwiązaniem prawnym w MPPOiP oraz MPPGSiK jest koncepcja (prawo) samostanowienia narodów (art. 1 MPPOiP oraz art. 1 MPPGSiK)[121]. Z historycznej perspektywy jej pojawienie się w Paktach ma związek z wydarzeniami przypadającymi na erę dekolonizacji (1945–1960)[122]. W tym kontekście prawo do samostanowienia narodów uznano za zbiorowe prawo manifestujące się na trzy sposoby, a zarazem realizujące trzy potrzeby:

– prawne uzasadnienie uzyskanej niepodległości kolonii od metropolii,
– samodzielne rozwiązywanie wewnętrznych problemów poprzez tworzenie własnych formacji politycznych,
– tworzenie reprezentacji demokratycznej[123].

To rozumienie prawa do samostanowienia było kluczowym argumentem wspierającym suwerenność państw, które niedawno uzyskały niepodległość (tzn. państw z przeszłością kolonialną). Jednakże próby odniesienia go do zbiorowości będących częścią większych społeczeństw mają bardzo kontrowersyjny charakter, gdyż wchodzą w konflikt z suwerennością i porządkiem prawnym istniejących już formacji państwowych. Chociaż Pakty nie definiują pojęcia narodu ani nie określają metod realizacji prawa do samostanowienia narodów, bezpośrednie zastosowanie go do beneficjentów ochrony międzynarodowej w wyżej przedstawiony sposób nie wydaje się możliwe ze względu na słabszą pozycję społeczną BOM i brak faktycznego uzasadnienia ich praw do korzystania z owej instytucji.

Natomiast – na co warto zwrócić uwagę – znacznie ważniejszym wynikiem istnienia tej zasady w Paktach jest dostrzeżenie potrzeby ochrony kultury, języka i zwyczajów grup mniejszościowych[124], do których naturalnie mogą

posługujący się innymi językami, np. Tatarzy krymscy, uważają się za obywateli Ukrainy, ale nie identyfikują się jako etniczni Ukraińcy czy Rosjanie. Zob. więcej: K. Barker, D.A. Victor, C.R. Day, *Communication and Cultural Strategies Impacting Ukrainian Refugees and Others Involved*, „Global Advances in Business Communication" 2024, vol. 11, no. 1, article 1, s. 2, https://commons.emich.edu/gabc/vol11/iss1/1 [dostęp: 5.05.2024].

121 Przywołane artykuły są identyczne w obu Paktach.

122 W latach 1945–1960 trzydzieści nowych państw w Azji i Afryce uzyskało autonomię lub całkowitą niezależność od europejskich władców kolonialnych. Zob. *Decolonization of Asia and Africa, 1945–1960*, Office of the Historian, U.S. Department of State, https://history.state.gov/milestones/1945-1952/asia-and-africa [dostęp: 5.05.2024].

123 Zob. więcej: A. Stilz, *Decolonization and Self-Determination*, „Social Philosophy and Policy" 2015, vol. 32, no. 1, s. 1–24, https://doi.org/10.1017/S0265052515000059.

124 N. Shikova, *Decolonization and the Right to Self-Determination: The Legal Ground and Its Margins*, „Guerra Colonial" 2022, no. 10, s. 57–70, https://doi.org/10.33732/RDGC.10.58.

206:7856374990

się zaliczać beneficjenci ochrony międzynarodowej. Ochrona kultury, języka i zwyczajów takich grup znajduje obecnie odzwierciedlenie w konstytucjach większości państw demokratycznych. Podejście zakładające konieczność tego rodzaju ochrony wyraża się w poszczególnych przepisach Paktów oraz w późniejszych dokumentach prawa międzynarodowego, np. w Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych (1992).

3.1.8.2. Katalog praw językowych zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych

Wśród różnorodnych praw, które gwarantuje Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, znajdują się także prawa językowe, niezbędne do zapewnienia pełnego i efektywnego uczestnictwa w życiu publicznym i prywatnym. Przegląd najważniejszych przepisów odnoszących się do nich może rzucić światło na to, jak są one chronione i promowane w MPPOiP. Istotne znaczenie ma tutaj nie tylko omówiona wcześniej klauzula niedyskryminacji ze względu na język.

W art. 14 MPPOiP gwarantuje się prawo każdego do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy przez właściwy, niezależny i bezstronny sąd, ustanowiony na mocy ustawy. W ust. 3 lit. f tej normy przewidziano prawo oskarżonego do tłumacza, jeśli nie rozumie on języka używanego w sądzie lub w nim nie mówi. Dzięki temu każdy może w pełni uczestniczyć w procedurach sądowych, bez względu na barierę językową. Zgodnie z art. 17 ust. 1 MPPOiP nikt nie może być narażony na samowolną lub bezprawną ingerencję w jego życie prywatne, rodzinne, dom czy korespondencję ani też na bezprawne zamachy na jego cześć i dobre imię, ust. 2 z kolei ustanawia prawo do ochrony przed taką ingerencją.

Poszczególne aspekty realizacji tego prawa drobiazgowo rozpatrzył Komitet Praw Człowieka (KPC), którego zadaniem jest nadzór nad wykonywaniem postanowień Paktu przez państwa, które ratyfikowały ten dokument. Komitet tworzy 18 niezależnych ekspertów wybieranych na czteroletnie kadencje, niepodlegających wytycznym rządów i reprezentujących różnorakie systemy prawne i kulturowe. W Komentarzu ogólnym nr 16 do MPPOiP Komitet odniósł się do art. 17, sankcjonującego prawo do prywatności[125]. Przeanalizowawszy to po-

125 UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of*

207:2452308161

stanowienie, wyraził przekonanie, że należy chronić prawo do życia prywatnego przed wszelkimi ingerencjami i atakami, niezależnie od tego, czy pochodzą one ze strony władz państwowych czy osób fizycznych lub prawnych (§ 1). Podkreślił, że art. 17 Paktu nakłada na państwa strony obowiązek zastosowania środków ustawodawczych i innych służących wprowadzeniu w życie zakazu takich ingerencji i ataków, a także ochronie owego prawa (§ 1). Komitet legitymizował tylko te ingerencje, które są konieczne w interesie społeczeństwa w rozumieniu Paktu (§ 7–8). Zgodnie z założeniami MPPOiP interes społeczny nie może być sprzeczny z postanowieniami Paktu, zatem niedopuszczalne jest naruszenie zakazu dyskryminacji. Preferencje językowe jednostki w relacjach z członkami rodziny, w tym w zakresie tworzenia, otrzymywania, wysyłania korespondencji[126], są więc chronione jako immanentna część jej prywatności oraz życia rodzinnego w myśl art. 17 MPPOiP.

Powyższe ustalenia rozszerza art. 18 MPPOiP, który w ust. 4 zobowiązuje państwa strony do respektowania prawa rodziców lub, w stosownych sytuacjach, opiekunów prawnych do zapewnienia dzieciom wychowania religijnego i moralnego, które odpowiada ich przekonaniom. Rodzice mają zatem prawo do nauczania swoich dzieci w językach wybranych według własnego uznania i do korzystania z nich w sposób, który uważają za właściwy. W art. 18 ust. 1 MPPOiP zawarto prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. KPC w Komentarzu ogólnym nr 22[127] stanął na stanowisku, że wolność myśli i wolność sumienia są chronione na równi z wolnością religii i przekonań. Od realizacji tego obowiązku nie można odstąpić nawet w warunkach stanu nadzwyczajnego (art. 4 ust. 2 Paktu). Oczywiście podobnie należy stwierdzić, że w takich warunkach nie można też naruszać zakazu dyskryminacji przy zapewnieniu jednostce korzystania z tych wolności.

Z kolei art. 19 MPPOiP nawiązuje do wolności słowa i rozszerza koncepcję wolności wypowiedzi, gdyż gwarantuje każdemu prawo do posiadania bez przeszkód własnych poglądów oraz prawo do wyrażania opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i pomysłów wszelkiego rodzaju,

---

Honour and Reputation, 8.04.1988, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539 [dostęp: 2.05.2024].

126 Warto zwrócić uwagę, że KPC rozumie pojęcie korespondencji szeroko: obejmuje ono też przechowywanie informacji na urządzeniach komputerowych, nośnikach danych etc. (ust. 10).

127 UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, 30.07.1993, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375 [dostęp: 5.05.2024].

208:1123454340

bez względu na granice państw, ustnie, pisemnie lub w druku, w formie artystycznej lub w jakikolwiek inny sposób wedle własnego wyboru. Z uwagi na zakaz dyskryminacji (już wspomniany art. 2 Paktu) prawo to obejmuje swobodę używania własnego języka, co jest istotne zarówno dla ochrony tożsamości kulturowej, jak i dla pełnego uczestnictwa w demokratycznym społeczeństwie.

Dość ciekawym rozwiązaniem w kontekście korzystania z praw językowych przez jednostkę okazuje się art. 24 MPPOiP. Zgodnie z tym postanowieniem uznaje się prawo każdego dziecka, bez jakiejkolwiek dyskryminacji, do otrzymania od rodziny, społeczeństwa i państwa ochrony wymaganej ze względu na status małoletniego. W myśl ust. 2 tego artykułu każde dziecko ma prawo do natychmiastowej rejestracji po urodzeniu oraz do posiadania imienia[128]. Według opinii Komitetu Praw Człowieka zawartej w Komentarzu ogólnym do MPPOiP nr 17: *art. 24 (Prawa dziecka)*[129] ów przepis należy interpretować jako ściśle powiązany z przepisem dotyczącym prawa do specjalnych środków ochrony i został on zaprojektowany, aby promować uznanie prawnej osobowości dziecka (§ 7). Zgodnie ze stanowiskiem KPC zapewnienie prawa do posiadania imienia ma szczególne znaczenie w przypadku dzieci urodzonych poza małżeństwem. Głównym celem obowiązku rejestracji osoby po przyjściu na

128 Warto zwrócić uwagę na problem tłumaczenia tekstu MPPOiP, gdyż w oficjalnych wersjach językowych w art. 24 ust. 2 mamy „prawo do imienia". Przykładowo w wersji rosyjskiej: „Каждый ребенок должен быть зарегистрирован немедленно после его рождения и должен иметь имя" (tłumaczenie własne na język polski: „Każde dziecko musi zostać zarejestrowane natychmiast po urodzeniu i musi mieć imię"). Zob. OHCHR, *Международный Пакт о Гражданских и Политических Правах*, https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights [dostęp: 6.05.2024]. W wersji anglojęzycznej występuje podobna konstrukcja: „Every child shall be registered immediately after birth and shall have a name" (tłumaczenie własne: „Każde dziecko musi zostać zarejestrowane natychmiast po urodzeniu i musi mieć imię"). Zob. OHCHR, *International Covenant on Civil and Political Rights*, https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights [dostęp: 6.05.2024]. Jednak w oficjalnej wersji polskojęzycznej mamy inne brzmienie art. 24 ust. 2: „Każde dziecko powinno być zarejestrowane niezwłocznie po urodzeniu i posiadać nazwisko". Zob. Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167). Na potrzeby niniejszej książki – ze względu na konieczność zaadaptowania rozwiązań ONZ – wypada rozumieć prawo, o którym mowa w art. 24 MPPOiP, jako prawo do imienia (i nazwiska), gdyż prawo do imienia naturalnie obejmuje nazwisko.

129 UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment no. 17: Article 24 (Rights of the Child)*, 7.04.1989, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1989/en/37603 [dostęp: 5.05.2024].

209:2694815503

świat jest zmniejszenie zagrożenia handlem dziećmi lub innymi rodzajami traktowania, które są sprzeczne z prawami przewidzianymi w Pakcie. Chociaż Komitet Praw Człowieka wprost nie odnosi się do kwestii wyboru imienia ani sposobu jego zapisu, klauzula niedyskryminacji ze względu na język, pochodzenie narodowe lub społeczne pozwala wywnioskować, że jakiekolwiek ograniczenia w tym zakresie związane z językiem czy tradycjami okazują się niezgodne z Paktem.

Jedno z najbardziej bezpośrednich odniesień do praw językowych zawiera art. 27 MPPOiP. Stanowi on, że w państwach, w których istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do takich mniejszości nie mogą być pozbawione m.in. prawa do używania własnego języka, zarówno prywatnie, jak i publicznie. Jest to kluczowy przepis dla ochrony języków mniejszościowych, zapewniający, że prawa z tej dziedziny będą uznawane i chronione przez państwa strony. Dyspozycja art. 27 MPPOiP została skonstruowana tak, że beneficjentem owego prawa jest osoba, która należy do grupy mniejszościowej. Co ważne, jednostka ta nie musi być obywatelem danego państwa ani spełniać żadnych dodatkowych wymagań formalnych, podczas gdy np. art. 25 MPPOiP przyznaje prawa polityczne wyłącznie obywatelom. Z tych względów postanowień analizowanego Paktu nie można interpretować w sposób wykluczający jakiekolwiek grupy ludzi w stosunku do praw innych niż proklamowane w art. 25. Interpretacja postanowień Paktu nie może być arbitralna, co implikuje, że status BOM nie powinien być przez państwa traktowany jako uzasadnienie ograniczania dostępu do praw określonych w MPPOiP, szczególnie tam, gdzie nie przewiduje on takich ograniczeń.

3.1.8.3. Koncepcja ochrony praw językowych w orzecznictwie Komitetu Praw Człowieka

Komitet Praw Człowieka bada indywidualne skargi dotyczące naruszeń praw określonych w Pakcie; jednostka może złożyć taką skargę pod warunkiem, że jej państwo pochodzenia przystąpiło do Protokołu fakultatywnego do MPPOiP (Polska uczyniła to w 1991 r.)[130]. Decyzje Komitetu nie mają mocy prawnie wiążącej – w przeciwieństwie do wyroków międzynarodowych trybunałów – niemniej

130 Protokół fakultatywny do Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych, uchwalony przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w dniu 16 grudnia 1966 r. w Nowym Jorku (Dz.U. z 1994 r. Nr 23, poz. 80).

210:1040949828

przykłada się do nich wagę ze względu na duży autorytet KPC. W ten sposób w praktyce wpływają one na interpretację prawa praw człowieka[131]. Kontrola wykonania zaleceń Komitetu leży w gestii państw stron, które powinny przestrzegać swoich zobowiązań na mocy Paktu[132].

W odniesieniu do zagadnienia praw językowych jednostki znaczenie ma sprawa *Ballantyne, Davidson i McIntyre przeciwko Kanadzie* (1993)[133], w której strona skarżąca zarzucała państwu naruszenie jej prawa do wolności wyrażania opinii wynikającego z art. 19 Paktu. Sprawa dotyczyła zakazu używania języka angielskiego w reklamie komercyjnej w Quebecu. Komitet Praw Człowieka uznał, że takie ograniczenia naruszają wspomniane prawo (w myśl art. 19 MPPOiP). Zdecydował, że regulacje językowe muszą być proporcjonalne do celów, które chce się osiągnąć, a w analizowanym przypadku zastosowane ograniczenia były nadmierne.

W dorobku Komitetu Praw Człowieka wiele uwagi poświęcono regulacji art. 27 MPPOiP, który chroni prawa mniejszości. W państwach, gdzie istnieją mniejszości etniczne, religijne lub językowe, osoby należące do nich nie mogą zostać pozbawione prawa do wspólnego z innymi członkami swojej grupy używania własnego języka, wyznawania i praktykowania własnej religii czy też przejawiania i rozwijania własnej kultury[134]. W sprawie *Dier-*

131 W sprawach, które dotyczą sporów między państwami członkowskimi, kompetencje organu są bardziej szczegółowe. Zob. UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 17...*, art. 43.

132 Zob. więcej na temat obowiązywania wyroków Komitetu: S. Kadelbach, *The Domestic Implementation of Judgments/Decisions of Courts and Other International Bodies That Involve International Human Rights Law: Final Report of the ILA International Human Rights Law Committee (Part 2)*, in: *Judging International Human Rights*, eds. S. Kadelbach, T. Rensmann, E. Rieter, Springer, Cham 2019, s. 51–100, https://doi.org/10.1007/978-3-319-94848-5_3.

133 *Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada*, HRC, Communications Nos. 359/1989 and 385/1989, U.N. Doc. CCPR/C/47/D/359/1989 and 385/1989/Rev.1 (1993), http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/v359385.htm [dostęp: 1.05.2024].

134 Jeśli państwo nie zapewnia wsparcia dominującej grupie narodowej lub etnicznej w określonych obszarach, to nie ma obowiązku wspierania mniejszości w tych samych dziedzinach, gdyż brak takiego wsparcia nie stanowi wówczas dyskryminacji. Jednakże w razie wprowadzenia działań na rzecz mniejszości państwo musi zadbać o równomierne wsparcie dla wszystkich mniejszościowych grup zamieszkujących jego terytorium, aby uniknąć zarzutów o naruszenie art. 26 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, który zabrania dyskryminacji. Zakres takich dodatkowych środków, które wykraczają poza wymogi art. 27 MPPOiP, zależy od swobodnej decyzji państwa i jest wyrazem jego działania w dobrej wierze. Zob. więcej: T. Białek, *Interpretacja i znaczenie art. 27 Międzynarodowego*

211:7685319243

gaardt i inni przeciwko Namibii (1996)[135] liderzy społeczności Basterów (ang. Rehoboth Basters) skarżyli się na to, że rząd Namibii narusza ich prawa językowe przez nieuznawanie afrikaans za język urzędowy. Argumentowali, że stanowi to naruszenie art. 27 MPPOiP, który gwarantuje mniejszościom prawo do używania własnego języka. Komitet orzekł, że państwo nie może narzucać przepisów, które nie pozwalają mniejszościom posługiwać się swoim językiem w życiu publicznym. Zalecono, aby rząd Namibii uznał język afrikaans w stopniu umożliwiającym społeczności Basterów pełne korzystanie z jej praw kulturalnych i językowych.

Obie przywołane sprawy wykazują, że Komitet Praw Człowieka staje na straży praw językowych (zarówno kolektywnych, jak i indywidualnych), interpretując postanowienia Paktu w odniesieniu do praktycznych problemów, z jakimi borykają się grupy mniejszościowe. Decyzje KPC, mimo iż nie są prawnie wiążące, wpływają na politykę językową państw stron i działają na rzecz promowania i ochrony praw językowych w różnych kontekstach społecznych.

W sprawie *Leonid Raihman przeciwko Łotwie* (2010)[136] Komitet Praw Człowieka przyjął, że chociaż politykę legislacyjną oraz sposoby ochrony i promocji języków urzędowych najlepiej pozostawić do oceny państw stron, to jednak przymusowe dodanie do nazwiska, które przez dziesięciolecia było używane w pierwotnej formie, odmiennej końcówki zniekształcającej jego brzmienie, jest działaniem inwazyjnym, nieproporcjonalnym do celu ochrony oficjalnego języka państwowego. Opierając się na wcześniejszym orzecznictwie, w którym stwierdzono, że ochrona przewidziana w art. 17 obejmuje prawo do wyboru i zmiany własnego imienia, KPC uznał, że ochrona ta przeciwdziała narzuceniu zmiany nazwiska przez państwo. Zdaniem Komitetu zatem odgórna modyfikacja nazwiska osoby w dokumentach oficjalnych jest nierozsądna i stanowi arbitralną ingerencję państwa w jej prywatność, czyli narusza art. 17 Paktu.

Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, „Studia Prawnicze" 2007, z. 1 (171), s. 51–65, https://doi.org/10.37232/sp.2007.1.3.

135 *Diergaardt et al. v. Namibia*, HRC, Communication No. 760/1996, U.N. Doc. CCPR/C/69/D/760/1996 (1996), https://juris.ohchr.org/casedetails/881/en-US [dostęp: 1.05.2024].

136 *Leonid Raihman v. Latvia*, HRC, Communication no. 1621/2007, U.N. Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010), https://juris.ohchr.org/casedetails/1598/en-US [dostęp: 1.05.2024].

212:1098052779

3.1.8.4. Katalog praw językowych zawartych w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych

W świetle tego, co ustalono na temat znaczenia klauzuli niedyskryminacji wyrażonej w obu Paktach Praw Człowieka, można opowiedzieć się za tezą, że każde prawo wymienione w MPPGSiK jest prawem inkluzywnym. Zobowiązanie do niedyskryminacji ze względu na język gwarantuje, że osoby posługujące się różnymi językami mogą korzystać ze swoich praw na równi z innymi. Taką możliwość państwa sygnatariusze muszą zapewnić każdemu poprzez usankcjonowanie efektywnych procedur realizacji praw i wolności proklamowanych w MPPGSiK. Obowiązek ten winien być realizowany bez jakiejkolwiek dyskryminacji wobec każdej osoby przebywającej pod jurysdykcją państwa strony Paktu, a zatem nie tylko w odniesieniu do obywateli, grup mniejszościowych o uznanym statusie, lecz także wobec beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Chociaż Pakt przewiduje możliwość wprowadzenia ograniczeń w korzystaniu z katalogu praw w nim zawartych, wymaga, aby zostały one przyjęte w formie ustawy oraz nie naruszały istoty (jądra) limitowanego prawa lub wolności (art. 4 MPPGSiK). Ten pierwszy wymóg stanowi zabezpieczenie przed arbitralnym ograniczaniem praw i wolności jednostki przez organy władzy wykonawczej. Oznacza to, że jakiekolwiek ograniczenie musi być jasno sformułowane, publicznie przedyskutowane i zatwierdzone przez parlament (władzę ustawodawczą), co zapewnia większą przejrzystość i demokratyczną kontrolę. Z kolei zgodność ograniczeń z istotą prawa można interpretować w ten sposób, że mimo ich wprowadzenia podstawowa natura prawa zawartego w MPPGSiK nie zostaje naruszona[137]. Nadto praw nie można znieść, lecz tylko je ograniczyć. Innymi słowy: ograniczenia nie mogą zniweczyć samego celu lub podstawowej wartości prawa. Na przykład ograniczenie wolności słowa może być uzasadnione względami bezpieczeństwa narodowego, ale nie może skutkować cenzurowaniem opinii politycznych czy uciszaniem opozycji, ponieważ podważałoby to istotę prawa do wolności wyrażania opinii.

Zatem w kontekście realizacji prawa do uzyskania możliwości utrzymania się (art. 6 MPPGSiK) ograniczenie jednostki bądź grupy jednostek przez państwo w korzystaniu z poszczególnych języków nie będzie zgodne z prawem, gdyż

137 A. Müller, *Limitations to and Derogations from Economic, Social and Cultural Rights*, „Human Rights Law Review" 2009, vol. 9, no. 4, s. 557–601, https://doi.org/10.1093/hrlr/ngp027.

213:8314307451

narusza klauzulę niedyskryminacji. Dodatkowo uzasadnienie takich ograniczeń specyfiką rynku nie jest przekonujące. Można stwierdzić, że oczekiwania rynkowe konsumentów czy pracodawców dotyczące znajomości języków powinny odpowiadać rodzajowi wykonywanej pracy lub oferowanych usług. Nie każda praca (usługa) wymaga od pracowników (usługodawców) znajomości języka preferowanego przez rynek. Co więcej, nawet jeśli specyfika danego zadania wymagałaby znajomości określonego języka, to w myśl art. 6 ust. 2 MPPGSiK, aby w pełni realizować prawo do pracy zgodnie z art. 6 ust. 1, państwa członkowskie zobowiązane są do wdrożenia programów poradnictwa technicznego i zawodowego oraz szkoleń. Ponadto muszą stosować politykę i metody, które prowadzą do pełnego i produktywnego zatrudnienia na warunkach umożliwiających jednostce korzystanie z podstawowych wolności politycznych i ekonomicznych.

Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (KPGSiK)[138] zwraca uwagę, że nieznajomość języka większości obywateli kraju przyjmującego przez imigrantów czy osoby o nieuregulowanym statusie (przebywające nielegalnie) jest czynnikiem, który wymusza zwiększenie wrażliwości społeczeństwa na potrzeby osób napływających[139]. W konsekwencji w państwach takich powinny zostać przyjęte rozwiązania zapewniające równe traktowanie wszystkich pracowników, niezależnie od ich poziomu znajomości języka dominującego czy urzędowego.

W art. 7 MPPGSiK uregulowano zagadnienie warunków pracy i płacy. W myśl tej normy pracownicy powinni świadczyć pracę w warunkach, które są sprawiedliwe, zdrowe i bezpieczne, a także umożliwiają godne i efektywne

138 Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (KPGSiK) to organ, który powstał na mocy rezolucji Rady Gospodarczej i Społecznej ONZ 1985/17 z 28 maja 1985 r., aby pełnić funkcje kontrolne przypisane Radzie w części IV MPPGSiK. Państwa strony Paktu są zobowiązane do regularnego składania raportów Komitetowi (pierwsze sprawozdanie składają w ciągu 2 lat od przystąpienia do Paktu, a potem co 5 lat) na temat sposobu, w jaki realizują prawa zawarte w MPPGSiK. Komitet analizuje te raporty, by ocenić postępy i wyzwania w implementacji przepisów Paktu. Zob. więcej: *Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych*, Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/komitet-praw-gospodarczych-spolecznych-i-kulturalnych/3138 [dostęp: 5.05.2024]. Chociaż uwagi i interpretacje Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych nie mają mocy wiążącej, stanowią istotny wkład w proces wdrażania i wykładni przepisów MPPGSiK.

139 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *Duties of States towards refugees and migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 13.03.2017, E/C.12/2017/1, https://www.refworld.org/policy/statements/cescr/2017/en/117624 [dostęp: 5.05.2024].

214:5012756588

uczestnictwo w życiu ekonomicznym społeczeństwa. Realizują się one poprzez następujące działania:

1. Promowanie sprawiedliwych warunków pracy (art. 7 lit. a MPPGSiK), obejmujące aspekty zarówno prawne, jak i praktyczne owych warunków i prawa do godziwego wynagrodzenia, co oznacza wymóg zapewnienia jednostce bezpiecznego środowiska pracy oraz rozsądnych jej godzin, które nie szkodzą zdrowiu pracownika.
2. Obowiązek stworzenia warunków pracy spełniających wymagania higieny i bezpieczeństwa (art. 7 lit. b MPPGSiK).
3. Wymóg stworzenia warunków do awansu na równych zasadach (art. 7 lit. c MPPGSiK), wyrażający się w konieczności oparcia kryteriów awansowych na obiektywnych przesłankach, takich jak staż pracy oraz posiadane kwalifikacje, bez jakiejkolwiek dyskryminacji, w tym ze względu na język czy płeć.
4. Udzielenie gwarancji prawa do wypoczynku przez zapewnienie pracownikowi czasu wolnego i wyznaczenie czasu pracy w rozsądnych granicach (art. 7 lit. d MPPGSiK), co konkretyzuje się w prawie do regularnego urlopu płatnego oraz dni wolnych od pracy, w tym weekendów i świąt.

Komentarz ogólny nr 23 Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (2016) zawiera bardziej szczegółowe wytyczne dotyczące właściwej realizacji obowiązków z art. 7 MPPGSiK i uwzględnia potrzebę ochrony praw językowych pracownika[140]. W dokumencie przewidziano, że państwa strony powinny zapewnić należyte informacje na temat płac minimalnych w odpowiednich językach i dialektach, a także w formie dostępnej dla pracowników niepełnosprawnych i niepiśmiennych (§ 24). W myśl § 63, „aby promować prawo do sprawiedliwych i korzystnych warunków pracy, państwa strony powinny poczynić kroki na rzecz zagwarantowania odpowiedniej edukacji, informacji i świadomości społecznej. [...] powinny wdrożyć programy szkoleniowe i kampanie informacyjne, również skierowane do pracodawców, w odpowiednich językach [...]"[141].

W art. 13 MPPGSiK proklamuje się prawo każdego do edukacji, podkreślając, że służy ona pełnemu rozwojowi ludzkiej osobowości i godności oraz

140 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *General comment No. 23 (2016) on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, 7.04.2016, E/C.12/GC/23, https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2016/en/122360 [dostęp: 5.05.2024].

141 Ibidem, s. 17.

215:9836252289

umacnianiu poszanowania praw człowieka i podstawowych wolności. Celem programów oświatowych ma być zaś umożliwienie jednostce efektywnego udziału w wolnym społeczeństwie, upowszechnianie tolerancji i przyjaźni między wszystkimi narodami i wszystkimi grupami rasowymi, etnicznymi lub religijnymi, jak również poparcie działalności Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz utrzymania pokoju (art. 13 ust. 1 MPPGSiK). Edukacja powinna być dostępna dla wszystkich (art. 13 ust. 2 MPPGSiK), co implikuje możliwość nauki w języku, który uczeń najlepiej rozumie. Z kolei art. 14 MPPGSiK sankcjonuje obowiązek państw w zakresie zagwarantowania wszystkim bezpłatnej edukacji podstawowej. Jeśli państwo nie może tego uczynić w chwili przystąpienia do Paktu, powinno w ciągu dwóch lat przyjąć szczegółowy plan działania dotyczący stopniowego wprowadzania w życie bezpłatnej nauki na tym poziomie. W kontekście praw językowych analizowane przepisy wspierają prawo do nauki i używania języka mniejszości w edukacji. Komentarz ogólny nr 13 Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (1999)[142] wprost potwierdza, że każdy program edukacyjny oraz każdą instytucję edukacyjną powinny cechować m.in. dostępność, dopuszczalność i przystosowawczość (ust. 6).

Aby określić pierwszy parametr, Komitet wyszczególnił jego trzy nakładające się na siebie wymiary, które zapewniają realizację zasady dostępności:

- spełnienie zasady niedyskryminacji – edukacja musi być dostępna dla wszystkich, szczególnie dla najbardziej wrażliwych grup[143], zarówno w prawie, jak i w praktyce, bez dyskryminacji z jakiegokolwiek zakazanego powodu[144];
- dostępność fizyczna – podmioty realizujące programy edukacyjne muszą się znajdować w bezpiecznym zasięgu fizycznym: uczniowie mogą uczęszczać do placówki w miarę dogodnie zlokalizowanej geograficznie (np. do szkoły w sąsiedztwie) albo realizować program oświatowy za pośrednictwem nowoczesnych technologii (np. możliwość „nauczania na odległość");

142 UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *General Comment No. 13: The Right to Education (art. 13 of the Covenant)*, 8.12.1999, E/C.12/1999/10, https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/37937 [dostęp: 5.05.2024].

143 Warto zaznaczyć, że Komitet traktuje nie tylko beneficjentów ochrony międzynarodowej, lecz także wszystkich migrantów (również tych bez uregulowanego statusu imigracyjnego) jako przedstawicieli wrażliwych grup społecznych. Zob. ibidem.

144 Jest to odniesienie do zasady niedyskryminacji w art. 2 MPPGSiK.

216:1634103394

– dostępność ekonomiczna – edukacja musi być przystępna cenowo dla wszystkich[145] (ust. 6 lit. b).

Dopuszczalność, czyli drugi parametr, dotyczy formy i treści edukacji, m.in. programów i metod nauczania. Muszą one być akceptowalne (tj. właściwe kulturowo i dobrej jakości) dla uczniów i – w pewnych przypadkach – dla rodziców (ust. 6 lit. c). Przystosowawczość zaś Komitet interpretuje w ten sposób, że „edukacja musi być elastyczna, aby mogła dostosowywać się do potrzeb zmieniających się społeczeństw i społeczności oraz odpowiadać na potrzeby uczniów w ich różnorodnych środowiskach społecznych i kulturowych" (ust. 6 lit. d); akcentuje więc znaczenie edukacji z uwzględnieniem indywidualnych potrzeb jednostki. Autorzy programów edukacyjnych powinni brać pod uwagę kulturowe, językowe i religijne różnice między uczniami, aby osiągnąć cele określone w art. 13 Paktu.

Z kolei art. 15 MPPGSiK reguluje prawo każdego do uczestnictwa w życiu kulturalnym, korzystania z osiągnięć postępu naukowego oraz ochrony interesów moralnych i materialnych wynikających z twórczości naukowej, literackiej lub artystycznej. To prawo obejmuje również możliwość używania i (nawet) popularyzowania własnego języka[146] oraz promowanie kultury, co jest szczególnie istotne dla mniejszości w społeczeństwie.

Zaprezentowana tu analiza prowadzi do wniosku, że Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych stanowi akt o charakterze uniwersalnym wyznaczający minimalny standard ochrony praw jednostki. Beneficjenci ochrony międzynarodowej nie mogą zostać zatem pozbawieni prawa do korzystania z ujętych w nim praw i wolności, i to niezależnie od statusu takich osób w kraju przyjmującym. Z analizy rekomendacji Komitetu płynie zaś wniosek, że obowiązkiem państw stron jest wspierać osoby (w tym BOM, bez wyjątku), których zdolności językowe, cechy kulturowe i religijne różnią się od typowych dla większości mieszkańców danego państwa. Pomoc powinna być wyrażana nie tylko formalnie, lecz także praktycznie – co przykładowo

145 Zgodnie z art. 13 ust. 2 Paktu dostępność edukacji różni się w zależności od poziomu nauczania, lecz edukacja podstawowa powinna być bezpłatna dla wszystkich. W przywołanym komentarzu podkreślono, że państwa strony są zobowiązane do stopniowego wprowadzania bezpłatnego szkolnictwa średniego i wyższego.

146 Promocja języka jest uzasadniona z kilku przyczyn: po pierwsze, język stanowi integralną część kultury jednostki oraz grupy; po drugie, art. 2, zawierający klauzulę niedyskryminacji, wyraźnie mówi, że język nie może być podstawą ograniczeń w korzystaniu z przysługujących każdemu praw.

217:8467085640

omówiono w kontekście prawa do edukacji – poprzez uwzględnianie indywidualnych cech uczniów (m.in. różnorodności kulturowej, językowej i religijnej) w trakcie tworzenia programów edukacyjnych.

3.2. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w regionalnym systemie ochrony praw człowieka

3.2.1. Prawa językowe w Europejskiej konwencji praw człowieka

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności z 1950 r. (Europejska konwencja praw człowieka; EKPC)[147] stanowi jeden z najważniejszych dokumentów międzynarodowego prawa publicznego, które chronią prawa człowieka i podstawowe wolności w Europie. Polska jest również stroną Protokołów nr 1, 4, 6, 7 i 13 (uzupełniających zakres praw i wolności chronionych Konwencją), a także Protokołów nr 11 i 14 (reformujących system skargowy). W dokumencie ujęto m.in. kwestie językowe, które mają istotne znaczenie dla zachowania tożsamości i kultury oraz dla zapewnienia równości jednostek.

W art. 10 EKPC gwarantuje się wolność wypowiedzi[148], która obejmuje swobodę posługiwania się własnym językiem, gdyż chodzi tu o „wolność posiadania poglądów oraz otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji władz publicznych i bez względu na granice państwowe". Przepis ten stanowi podstawę do ochrony praw językowych, umożliwia bowiem jednostkom wybór języka komunikacji w ramach realizacji prawa do wolności wypowiedzi. Zakres art. 10 EKPC rozciąga się na wszystkie rodzaje wypowiedzi będących wyrażeniem opinii, idei albo informacji, niezależnie od ich treści

147 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

148 Oficjalny tekst art. 10 Konwencji w języku polskim mówi o prawie do „wolności wyrażania opinii", jednakże chodzi tu o prawo do swobody wypowiedzi, którego zakres jest znacznie szerszy. Wolność wypowiedzi obejmuje wolność posiadania poglądów, a także swobodę otrzymywania i przekazywania informacji i idei bez ingerencji państwa oraz bez względu na granice. Zob. M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 10*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2021 [LEX].

218:8695251564

oraz sposobu przekazywania, o charakterze zarówno politycznym, jak i niepolitycznym[149]. Oczywiście język sam w sobie nie jest ani nie może być ideą czy informacją, chociaż poszczególne znaki językowe mogą być symbolami, za pomocą których przekazuje się opinie i idee – o czym będzie mowa w kolejnym podrozdziale na przykładach z orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC). Język należy rozumieć w tym kontekście przede wszystkim jako formę wypowiedzi, a nie treść. Wypada wspomnieć, że środowisko naukowe podejmuje refleksję nad językiem jako dynamiczną formą wyrazu[150]. Również zgodnie z opinią Trybunału Konstytucyjnego język nie stanowi treści przekazywanych informacji, lecz ich formę[151]. Pozwoliło to na ukształtowanie się poglądu w polskim orzecznictwie, że język, w jakim sporządzono dokument, nie wpływa na jego status jako dokumentu, czyli np. dowodu w sprawie. W świetle powyższego przykładu, choć dokument sporządzony w obcym języku może wymagać przetłumaczenia na język polski, nie będzie to podstawą do uznania, że przestaje być dokumentem.

Z kolei art. 14 EKPC zakazuje dyskryminacji w zakresie korzystania z praw i wolności chronionych przez Konwencję. W kontekście praw językowych przepis ten znajduje zastosowanie w sytuacji dyskryminowania jednostek ze względu na język, którym się posługują. Zakaz dyskryminacji został rozwinięty w art. 2 Protokołu nr 1 do Europejskiej konwencji praw człowieka, gdzie gwarantuje się każdemu prawo do oświaty bez dyskryminacji: „Nikt nie może być pozbawiony prawa do nauki. Wykonując swoje funkcje w dziedzinie wychowania i nauczania, Państwo uznaje prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi". Każda osoba ma zatem prawo do edukacji na równych zasadach, niezależnie od pochodzenia etnicznego, języka czy też przynależności do mniejszości narodowej. Przepis ten stanowi dla państw stron EKPC podstawę do działań służących zapewnieniu równego dostępu do edukacji oraz wsparcia mniejszościom językowym. Promowanie nauki w języku ojczystym lub mniejszościowym pozwala stworzyć równe szanse na rozwój edukacyjny dla wszystkich jednostek.

149 Ibidem.

150 O tym, że język można oceniać jako narzędzie (formę), była mowa w pierwszym rozdziale. Zob. też M. Kawka, *Język postprawdy – jak fikcja stała się rzeczywistością*, „Rocznik Medioznawczy" 2019, t. 1, s. 9–20.

151 Orzeczenie TK z 13.09.1994 r., P 2/94, OTK ZU 1994, nr 2, poz. 33.

219:4053696223

Prawa do uczciwego procesu sądowego dotyczy art. 6 EKPC. Gwarantuje on każdej osobie prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jej sprawy przed niezależnym i bezstronnym sądem. W kontekście praw językowych artykuł ten ma istotne znaczenie dla osób, które nie posługują się językiem urzędowym danego państwa lub nie są biegłe w języku obcym używanym w postępowaniu sądowym. Konstruuje też prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza lub asystenta językowego dla każdego oskarżonego „o popełnienie czynu zagrożonego karą" (art. 6 ust. 3 lit. e Konwencji). Ponadto wprowadza obowiązek zapewnienia przez państwa takiemu człowiekowi „niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciw niemu oskarżenia" (art. 6 ust. 3 lit. a). Należy zauważyć, że bez profesjonalnego wsparcia tłumacza lub asystenta językowego osoby nieposługujące się językiem sądowym mogą napotkać trudności w zrozumieniu aktów prawnych, wyjaśnień sądowych czy też w skutecznym przedstawieniu swoich argumentów, co narusza praworządność postępowania. Obowiązek władz nie może ograniczać się jedynie do zapewnienia faktycznej pomocy tłumacza, ale musi obejmować również sprawowanie nadzoru nad jakością tłumaczenia[152].

Możliwość korzystania z pomocy językowej podczas postępowania sądowego jest kluczowym warunkiem równego dostępu do wymiaru sprawiedliwości oraz uczciwego procesu. Jednak Konwencja ustanawia pewne ograniczenia w tym aspekcie, gdyż w art. 6 ust. 3 lit. e mowa o postępowaniu karnym, a nie o każdym postępowaniu. Takie zawężenie ma duże znaczenie praktyczne, ponieważ w niektórych krajach (np. w Ukrainie) ustawodawca interpretuje ów artykuł literalnie, co skutkuje tym, że bezpłatna pomoc tłumacza przysługuje jedynie w postępowaniach karnych, w postępowaniach cywilnych natomiast koszty skorzystania z usług tłumacza traktuje się jako koszty postępowania, które ponosi jego strona[153].

152 Autor niniejszej książki wie z doświadczenia, że w tłumaczeniach przysięgłych często przekłada się nazwy instytucji bez podania objaśnień (chociażby w skrócie), czym te instytucje się zajmują. Na przykład tłumaczenie nazwy ukraińskiego parlamentu jako „Werchowna Rada" (albo „Verchovna Rada") poniekąd sugeruje, o jaki organ chodzi, ale osoba niezaznajomiona z ukraińskim systemem politycznym łatwo może go pomylić z radą miejską czy radą mieszkańców. Dlatego konieczne jest dodanie informacji, że Werchowna Rada to parlament, aby można było właściwie zrozumieć kontekst. O ile dokumenty można opatrywać dalszymi wyjaśnieniami, to problematyczne staje się, gdy tłumaczenie ustne nie oddaje właściwego kontekstu, zwłaszcza gdy od tego zależy np. przyznanie statusu uchodźcy.

153 Zob. art. 135 ust. 2 (słowu „artykuł" odpowiada w tekście dokumentu słowo „стаття") Kodeksu postępowania cywilnego Ukrainy: *Цивільний процесуальний кодекс України*, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [dostęp: 6.09.2024].

220:2685593547

Niemniej w wyniku orzecznictwa ETPC zakres art. 6 ust. 3 lit. a został poszerzony o postępowania dyscyplinarne, które w większości państw europejskich nie są zaliczane do postępowań karnych[154]. Nadto zgodnie z linią orzeczniczą Trybunału art. 6 ust. 3 lit. e ma zastosowanie do wszelkich czynności śledczych[155].

Artykuły omówione powyżej odgrywają istotną rolę w praktyce prawniczej, stanowią bowiem przedmiot wielu dociekań przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, który wywiódł dodatkowe prawa związane z językiem. Decyzje tego organu są źródłami prawa w Polsce, a także w innych państwach sygnatariuszach EKPC. Poszczególne sprawy, które były przedmiotem rozpatrzenia przez ETPC w kontekście praw językowych, zostaną omówione w kolejnych częściach rozdziału. Analiza tych przypadków pozwoli lepiej zrozumieć praktyczne implikacje oraz interpretacje przepisów Europejskiej konwencji praw człowieka dotyczących praw językowych.

3.2.2. Mechanizmy monitorowania i egzekwowania praw językowych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka (ETPC) i Komitet Ministrów Rady Europy

3.2.2.1. Skargi do ETPC dotyczące naruszeń praw językowych

Skarga do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) to formalny akt wniesienia sprawy o naruszenie swoich praw zagwarantowanych przez Europejską konwencję praw człowieka. Skargę może wnieść jednostka lub grupa osób przekonanych, że doszło do naruszenia ich praw (zgodnie z art. 34 EKPC). Istnieje też forma skargi z inicjatywy państw sygnatariuszy Konwencji (w myśl art. 33 EKPC). Niemniej skargi składane do Trybunału muszą dotyczyć naruszeń tego aktu, których dokonało państwo będące jego stroną i które bezpośrednio i znacząco wpłynęły na daną osobę.

Ogólnie rzecz biorąc, wyroki Trybunału są wiążące i powinny być wykonywane, a ich realizację monitoruje Komitet Ministrów Rady Europy[156]. Skarga

154 M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 6*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz...*

155 Ibidem.

156 Zob. np. Council of Europe, *Annual Report 2023*, https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af4faf [dostęp: 1.04.2024]. (W roku 2024 dokument ten był publicznie dostępny, co potwierdza jego wersja archiwalna z serwisu Web Archive: https://web.archive.org/web/20240413182848/https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af4faf).

221:1707821027

może dotyczyć różnych rodzajów naruszeń, np. nieludzkiego lub poniżającego traktowania, niesprawiedliwego procesu lub naruszenia prawa do życia, wolności słowa czy też praw językowych przez państwo stronę Konwencji. Procedura skargi do ETPC jest zatem głównym narzędziem pozwalającym jednostce dochodzić swoich praw na arenie międzynarodowej.

Na potrzeby niniejszego opracowania wymaga uwagi orzecznictwo Trybunału w zakresie swobody wypowiedzi (art. 10 Konwencji). Zgodnie z nim wolność ta obejmuje wszelkie rodzaje wypowiedzi, niezależnie od ich treści oraz sposobu komunikowania się, zwłaszcza o charakterze politycznym[157], wypowiedzi artystyczne[158], a nawet muzykę rozrywkową[159]. Jednak w odniesieniu do ochrony języka Trybunał pozostaje powściągliwy; jak stwierdził w sprawie *Igors Dmitrijevs przeciwko Łotwie*[160], ponieważ „skarżący zarzuca, że wszystkie odpowiedzi, które otrzymał od władz łotewskich, zostały napisane wyłącznie w języku łotewskim, a nie rosyjskim, Trybunał przypomina, że żadne postanowienie Konwencji nie gwarantuje wolności językowej jako takiej, a w szczególności prawa do posługiwania się wybranym językiem w kontaktach z instytucjami publicznymi i otrzymania odpowiedzi w tym języku".

Wprawdzie pojęcia języka (oprócz wzmianki w klauzuli niedyskryminacyjnej) czy swobody (wolności) językowej w Konwencji nie występują, lecz nic nie stoi na przeszkodzie, by rozpatrywać język jako cechę podlegającą ochronie na podstawie innych artykułów EKPC, o czym też była mowa w poprzednim rozdziale. W kontekście art. 10 warto wspomnieć o szerokim traktowaniu formy wypowiedzi przez ETPC. Przykładowo w sprawie *Mestan przeciwko Bułgarii*[161] stwierdził on, że kary pieniężne zawarte w bułgarskim kodeksie wyborczym dotyczące prowadzenia kampanii wyborczych w innych językach niż język urzędowy są sprzeczne z art. 10 Konwencji:

157 Zob. wyrok ETPC z 25.11.1999 r. w sprawie *Arnold Nilsen and Jan Gerhard Johnsen v. Norway*, 23118/93, ust. 43, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58364 [dostęp: 6.09.2024].

158 Wyrok ETPC z 30.01.2018 r. w sprawie *Ekmadenis LTD. v. Lithuania*, 69317/14, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-180506 [dostęp: 6.09.2024].

159 Zob. M.A. Nowicki, *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 10*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz...*

160 Zob. wyrok ETPC z 30.11.2006 r. w sprawie *Igors Dmitrijevs v. Latvia*, 61638/00, ust. 85, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-78203 [dostęp: 6.09.2024].

161 Zob. wyrok ETPC z 2.05.2023 r. w sprawie *Mestan v. Bulgaria*, 24108/15, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-224437%22]} [dostęp: 6.09.2024]. Zob. dodatkowo streszczenie sprawy: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14062 [dostęp: 6.09.2024].

222:8320804389

> [Trybunał] przyznaje, że co do zasady państwa mają prawo regulować używanie języków – w określonych formach lub ze względu na okoliczności związane z komunikowaniem się publicznym – przez kandydatów i inne osoby podczas kampanii wyborczych oraz, w stosownych przypadkach, nakładać pewne ograniczenia lub warunki, które odpowiadają „pilnej potrzebie społecznej". Jednakże ram regulacyjnych polegających na całkowitym zakazie używania języka nieoficjalnego pod groźbą sankcji administracyjnych nie można uznać za zgodne z podstawowymi wartościami społeczeństwa demokratycznego, do których zalicza się wolność wypowiedzi gwarantowana przez art. 10 Konwencji (ust. 60).

Dodatkowo Trybunał zauważył, że wyrażenie opinii bez swobodnego dostępu do środków przekazywania informacji nie miałoby sensu, zwłaszcza pod groźbą sankcji, choćby miały one charakter administracyjny. Można zatem stwierdzić, że swoboda wyboru języka do komunikacji została zagwarantowana w art. 10 Konwencji. Tylko jeśli ewentualne jej ograniczenie jest proporcjonalne do celów określonych w art. 10 ust. 2, obowiązek stosowania konkretnego języka staje się zasadny (ust. 63).

Ponadto ochroną art. 10 objęte są symbole umieszczane na ubraniu[162], gdy manifestują jakąś pozycję społeczną. Z kolei w sprawie *Tatár i Fáber przeciwko Węgrom*[163] rodzajem wypowiedzi chronionej na mocy art. 10 Konwencji było wywieszenie na ogrodzeniu budynku parlamentu w Budapeszcie brudnej bielizny. Ten symboliczny akt według skarżących wyrażał sprzeciw wobec kryzysu politycznego w kraju – brudna bielizna metaforycznie oznaczała „problemy wymagające rozwiązania". We wszystkich przywołanych przypadkach Trybunał nie miał wątpliwości, że chodzi o wypowiedzi w formie symbolicznej, chronione przez art. 10 Konwencji. W świetle powyższego chociażby publiczne mówienie w określonym języku jako wyraz protestu przeciw działaniom władz zmierzającym do eliminacji tego języka należy uznać za manifestację poglądów politycznych, a więc taki czyn będzie podlegać ochronie na mocy art. 10.

W kontekście art. 6 Konwencji wszystkie prawa wymienione w jego ust. 3 winno się interpretować jako szczególne aspekty ogólnej zasady rzetelnego

162 Zob. wyrok ETPC z 8.07.2008 r. w sprawie *Vajnai v. Hungary*, 33629/06, ust. 47, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-87404 [dostęp: 06.09.2024]; wyrok ETPC z 3.11.2011 r. w sprawie *Fratanoló v. Hungary*, 29459/10, ust. 24, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107307 [dostęp: 6.09.2024].

163 Zob. wyrok ETPC z 12.06.2012 r. w sprawie *Tatár and Fáber v. Hungary*, 26005/08, 26160/08, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111421 [dostęp: 6.05.2024].

223:1453570587

procesu sądowego, ujętej w ust. 1[164]. Tym samym obowiązek zapewnienia każdemu „niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku dla niego zrozumiałym o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niemu oskarżenia" ma fundamentalne znaczenie dla przygotowania obrony. W postępowaniu karnym dokładne i wyczerpujące poinformowanie o zarzutach i ich potencjalnej kwalifikacji prawnej stanowi kluczowy warunek rzetelności procesu oraz umożliwienia właściwego przygotowania obrony. W związku z tym państwa muszą zapewnić wysoki poziom jakości zarówno tłumaczeń ustnych, jak i tłumaczeń dokumentów w postępowaniu. Osoba, która nie włada na dostatecznym poziomie językiem postępowania, zgodnie z orzecznictwem Trybunału powinna otrzymać tłumaczenie najważniejszych dokumentów, chyba że organy prowadzące postępowanie potrafią jednoznacznie udowodnić lub mają uzasadnione podstawy, aby uważać, że oskarżony w wystarczającym stopniu posługuje się językiem, w jakim sformułowano informację[165].

ETPC często zajmuje się zwalczaniem wszelkich form dyskryminacji, które zostały określone w katalogu praw skonstruowanym w EKPC. Warto przyjrzeć się rozstrzygnięciom w obszarze dyskryminacji pośredniej, ponieważ rozpoznawanie takich szkodliwych praktyk okazuje się szczególnie skomplikowane. Jednakże Trybunał przyznaje, że język jest cechą indywidualną i kolektywną, która nie może być powodem dyskryminacji. W pierwszej kolejności na uwagę zasługuje sprawa *D.H. i inni przeciwko Republice Czeskiej* (dalej: *D.H.*)[166]. Przedmiot tej sprawy stanowiły praktyki pośredniej dyskryminacji w systemie oświatowym Republiki Czeskiej stosowane wobec uczniów należących do romskiej mniejszości etnicznej. W 1999 r. Trybunał Konstytucyjny Czech był świadkiem początku długotrwałego procesu prawnego, będącego pierwszym zweryfikowanym przez instytucję sądownictwa międzynarodowego przypadkiem segregacji

164 Zob. np. wyrok ETPC z 13.05.1980 r. w sprawie *Artico v. Italy*, 6694/74, ust. 32, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57424 [dostęp: 6.09.2024]; wyrok ETPC z 24.11.1993 r. w sprawie *Imbrioscia v. Switzerland*, 13972/88, ust. 37, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57852 [dostęp: 6.09.2024]; wyrok ETPC z 31.10.2013 r. w sprawie *Bandaletov v. Ukraine*, 23180/06, ust. 54, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127401 [dostęp: 6.09.2024]; wyrok ETPC z 13.09.2016 r. w sprawie *Ibrahim and others v. the United Kingdom*, 50541/08, 50571/08, 50573/08 and 40351/09, ust. 191, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-166680 [dostęp: 6.09.2024].

165 Zob. wyrok ETPC z 19.12.1989 r. w sprawie *Brozicek v. Italy*, 10964/84, ust. 41, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57612 [dostęp: 6.09.2024].

166 Wyrok ETPC z 13.11.2007 r. w sprawie *D.H. and Others v. the Czech Republic*, 57325/00, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256 [dostęp: 6.05.2024].

224:5877266615

edukacyjnej dzieci, które są członkami mniejszości etnicznych, w narodowym systemie edukacyjnym. Sprawa bowiem ostatecznie znalazła swój finał przed Wielką Izbą Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w 2007 r. jako pierwsza w historii EKPC, w której stwierdzono, że cała polityka państwa sygnatariusza miała „nieproporcjonalnie szkodliwy wpływ" (tu: na społeczność romską)[167]. Wyrok ten nie tylko zmusił Czechy do zmodyfikowania systemu edukacji podstawowej, lecz także był i nadal jest proaktywnym przesłaniem mówiącym o potrzebie desegregacji edukacyjnej na terenie Europy, gdzie zgłaszano podobne nadużycia wobec dzieci należących do mniejszości etnicznych[168]. W efekcie *D.H.* stanowi doskonały przykład tego, co określa się jako sprawę przełomową (*landmark case*), tzn. działań prawnych, które mają na celu nie tylko obronę praw wnioskodawców, ale też – co ważniejsze – podjęcie bogatszego zestawu środków zmierzających do naprawienia powszechnych nadużyć i wywarcia wpływu na władze państw.

Na mocy praw przyznanych przez EKPC Wielka Izba orzekła, że 18 czeskich skarżących narodowości romskiej, będących wówczas uczniami szkół podstawowych, zostało pozbawionych prawa do edukacji (art. 2 Protokołu nr 1), co stało się przejawem dyskryminacji zgodnie z art. 14 EKPC, kiedy umieszczono ich w szkołach przeznaczonych dla dzieci „upośledzonych umysłowo". Co prawda Trybunał stwierdził, że samo umieszczanie dzieci w szkołach specjalnych nie stanowi naruszenia Konwencji, lecz musi być to decyzja rzeczywiście uzasadniona, starannie przemyślana i konieczna – podejmowana tylko wówczas, gdy faktycznie zachodzi potrzeba stosowania specjalnych metod edukacyjnych[169]. Szersze oddziaływanie sprawy *D.H.* polegało na pośrednim reprezentowaniu zanegowanych praw historycznie zmarginalizowanej społeczności, systemowej reformie polityki edukacyjnej kraju oraz próbie przełamania wielopokoleniowego nadużycia, którym jest stygmatyzacja dzieci romskich w społeczeństwie. W literaturze przedmiotu podkreśla się znaczenie analizowanej sprawy jako jednej z pierwszych prób uregulowania standardów edukacyjnych przez ETPC. Decyzja nawiązuje do art. 14 EKPC (zakazu dyskryminacji), zgodnie z którym dzieci z grup mniejszościowych

167 Ibidem, ust. 209.

168 H. Smekal, K. Šipulová, *D.H. v. Czech Republic Six Years Later: On the Power of an International Human Rights Court to Push Through Systemic Change*, „Netherlands Quarterly of Human Rights" 2017, vol. 32, no. 3, s. 289–290, https://doi.org/10.1177/016934411403200305.

169 V. Todorova, *Discrimination in Education of Children in Central and Eastern Europe in the Jurisprudence of the European Court on Human Rights*, „De Jure (Pretoria)" 2019, vol. 52, s. 580–596, https://doi.org/10.17159/2225-7160/2019/v52a33.

225:9406347868

powinny mieć dostęp do oświaty porównywalny z dostępem autochtonów; państwa muszą więc zapewnić inkluzyjność systemów oświaty obowiązkowej[170].

Od czasu *D.H.* Trybunał potępił fizyczną segregację w szkołach mieszanych w sprawie *Sampani i inni przeciwko Grecji*[171] oraz uznał, że segregacja dzieci na podstawie znajomości języka narusza art. 14 EKPC, w sprawie *Oršuš i inni przeciwko Chorwacji*[172], ponadto dodał jasno, że neutralne praktyki edukacyjne nie mogą być pośrednio dyskryminujące, w sprawie *Horváth i Kiss*[173]. Wyrok w sprawie *D.H.* należy zatem uznać za przełomowy w praktyce ETPC odnoszącej się do zwalczania dyskryminacji, której jeden z czynników – zgodnie z definicją z art. 14 Konwencji – stanowi język.

W kontekście prawa do własnego imienia warto wspomnieć o sprawie *Mentzen przeciwko Łotwie*[174], która dotyczyła odmowy zmiany nazwiska skarżącej przez łotewskie władze. Juta Mentzen, znana również jako Juta Mencena, wnioskowała o zmianę nazwiska w celu dostosowania jego pisowni do zasad fonetycznych języka niemieckiego, co miało odzwierciedlać jej niemieckie pochodzenie. Władze odmówiły i powołały się na obowiązujące przepisy poświęcone rejestracji nazwisk. Rozpatrując sprawę, Europejski Trybunał Praw Człowieka oparł swoje rozważania na art. 8 Konwencji, który gwarantuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Sąd uznał za słuszne zastosowanie owego postanowienia (w obu zakresach) do sporów dotyczących nazwisk i imion osób fizycznych. W dalszej kolejności zbadał, czy odmowa zmiany nazwiska stanowiła ingerencję w prawo do życia prywatnego Mentzen, a jeśli tak, to czy była ona uzasadniona i proporcjonalna do celów, którym miała służyć. Według ETPC odmowa zmiany nazwiska była ingerencją w prawo skarżącej

170 Ibidem. Zob. R. Medda-Windischer, *Dismantling Segregating Education and the European Court of Human Rights. D.H. and Others vs. Czech Republic: Towards an Inclusive Education?*, „European Yearbook of Minority Issues" 2007–2008, vol. 7, no. 1, s. 19–55, http://doi.org/10.1163/22116117-90001628; H. Smekal, K. Šipulová, *D.H. v. Czech Republic Six Years Later...*, s. 303.

171 Wyrok ETPC z 29.04.2013 r. w sprawie *Sampani and Others v. Greece*, 59608/09, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115493 [dostęp: 5.09.2024].

172 Wyrok ETPC z 16.03.2010 r. w sprawie *Oršuš and Others v. Croatia*, 15766/03, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689 [dostęp: 5.09.2024].

173 Wyrok ETPC z 29.04.2013 r. w sprawie *Horváth and Kiss v. Hungary*, 11146/11, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-116124 [dostęp: 5.09.2024].

174 Wyrok ETPC z 7.12.2004 r. w sprawie *Mentzen v. Latvia*, 71074/01, ECtHR, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70407 [dostęp: 1.04.2024].

226:1060188403

do prywatności, ponieważ nazwisko jako element tożsamości jednostki jest zasadniczo związane z osobistą autonomią.

Trybunał oceniał następnie, czy łotewskie przepisy i procedury aplikacyjne dostarczyły wystarczających gwarancji przeciwko arbitralności i czy były konieczne w demokratycznym społeczeństwie. Zaakceptował argument skarżącej, że sytuacja, w której władze łotewskie dokonały transkrypcji spółgłoski afrykatywnej „tz" na „c" i nadały nazwisku końcówkę fleksyjną („-a"), może powodować problemy i niedogodności w jej życiu społecznym i zawodowym. W tym kontekście Trybunał stwierdził, że prawo do poszanowania życia prywatnego w rozumieniu art. 8 Konwencji obejmuje prawo do cieszenia się relacjami z innymi ludźmi i do prowadzenia normalnego życia społecznego. Ponadto, jak wynika z orzeczenia, transkrypcja fonetyczna i adaptacja gramatyczna nazwiska skarżącej dokonana ze szkodą dla oryginalnej pisowni stanowi ingerencję w jej prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego[175]. Co ciekawe, ETPC uznał mimo wszystko, że taka ingerencja nie narusza Konwencji, jeżeli była „zgodna z prawem", służyła przynajmniej jednemu uzasadnionemu celowi w myśl art. 8 ust. 2 i była „niezbędna w społeczeństwie demokratycznym" do osiągnięcia owego celu.

W powyższym aspekcie organ zrezygnował z dalszej oceny zgodności przepisów konstytucyjnych Łotwy z postanowieniami EKPC w odniesieniu do języka państwowego i granic ingerencji w życie prywatne człowieka w związku z realizacją tych norm, stwierdził bowiem, że w pierwszej kolejności to do władz krajowych – a nie do Trybunału – należy ocena prawdziwej sytuacji języka łotewskiego na Łotwie i poszczególnych czynników, które mogą narazić go na ryzyko zaniku. EPTC powołał się w swojej decyzji na wyrok z dnia 21 grudnia 2001 r., w którym Trybunał Konstytucyjny Łotwy uznał, że sytuacja języka łotewskiego w całościowych stosunkach społecznych kraju jest w dalszym ciągu względnie niestabilna, w związku z czym konieczne okazuje się zapewnienie mu dodatkowej ochrony. Według ETPC mógł on zakwestionować tę ocenę jedynie wówczas, gdyby była ona arbitralna, co oczywiście nie ma miejsca w niniejszej sprawie. Zakreślony przez Trybunał problem został bardziej elastycznie rozwiązany przez Komitet Praw Człowieka w już wspomnianej sprawie *Leonid Raihman przeciwko Łotwie*[176].

175 Zob. ibidem.

176 *Leonid Raihman v. Latvia*, HRC, Communication No. 1621/2007, U.N. Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010), https://juris.ohchr.org/casedetails/1598/en-US [dostęp: 1.05.2024].

227:4751924138

Sprawa *Mentzen przeciwko Łotwie* uwypukla znaczenie nazwisk w kontekście praw człowieka, w szczególności prawa do życia prywatnego, a także ilustruje to, jak prawa językowe i kulturowe są chronione w ramach szerszego paradygmatu praw człowieka. Może służyć jako istotny punkt odniesienia w dyskusji o równowadze między regulacjami narodowymi a prawami jednostki, co ma daleko idące implikacje dla polityki językowej i polityki integracyjnej w wielokulturowych społeczeństwach.

3.2.2.2. Rekomendacje Komitetu Ministrów Rady Europy w zakresie ochrony i promocji praw językowych

Komitet Ministrów Rady Europy odgrywa kluczową rolę w kształtowaniu standardów dotyczących praw człowieka, w tym praw związanych z językiem. Jako główny organ decyzyjny Rady Europy wydaje rekomendacje, które mają na celu promocję i ochronę języków mniejszościowych oraz wielojęzyczności w państwach będących stronami EKPC, a także są cennym narzędziem w dążeniu do zrównoważonej polityki językowej i różnorodności kulturowej. Komitet Ministrów nakłada na państwa członkowskie Rady Europy obowiązek regularnego raportowania o postępach w ich implementacji. Wypada zatem przeanalizować najistotniejsze rekomendacje odnoszące się do używania języków ojczystych jednostki.

Rekomendacja CM/Rec (2014)5[177], przyjęta przez Komitet Ministrów Rady Europy 2 kwietnia 2014 r., to dokument, który zwraca uwagę na fundamentalne znaczenie umiejętności uczniów w zakresie języków używanych w systemie edukacyjnym dla równości, jakości nauki oraz sukcesu edukacyjnego. Podkreśla się, jak ważne jest rozwijanie biegłości w językach szkolnictwa obowiązkowego, aby móc skutecznie uczestniczyć w procesie edukacyjnym i osiągać dobre wyniki. Stosowane w rekomendacji pojęcie „język szkolnictwa" oznacza nie tylko język oficjalny państwa (systemu szkolnictwa), ale i języki mniejszości oraz języki migrantów (ust. 3). Zgodnie z ust. 6 wprowadza się cztery zasady, które dotyczą języków szkolnictwa, mianowicie:

1) kompetencje językowe i równe szanse,
2) dostęp do wiedzy i rozwój poznawczy,

177 *Recommendation CM/Rec (2014)5 of the Committee of Ministers to member States on the importance of competences in the language(s) of schooling for equity and quality in education and for educational success*, 2.04.2014, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805c6105 [dostęp: 18.04.2024].

228:2415169934

3) działania na rzecz wsparcia grup uczniów z trudnościami edukacyjnymi,
4) szacunek i wzmocnienie indywidualnych i zbiorowych tożsamości uczniów.

Ad 1. Rekomendacja CM/Rec (2014)5 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie zapewnienia jakości edukacji podkreśla odpowiedzialność systemów edukacyjnych za stworzenie uczniom równych szans (co jest także zgodne z założeniami Konwencji o prawach dziecka). Obejmuje to obowiązek zagwarantowania znajomości przez nich języków używanych i nauczanych w stopniu wykraczającym poza kompetencje potrzebne do zwykłej komunikacji.

Ad 2. W kontekście dostępu do wiedzy i rozwoju poznawczego szczególną uwagę należy zwrócić – i to już od początku edukacji – na zdobycie umiejętności operowania językiem szkolnictwa, który jako odrębny przedmiot nauczania oraz medium instruktażowe w innych przedmiotach[178] odgrywa pierwszoplanową rolę w zapewnianiu owego dostępu. Co ważne, Komitet wprost głosi, że „prawo do edukacji może być w pełni realizowane tylko wtedy, gdy uczniowie opanują specyficzne zasady językowe stosowane w szkołach, niezbędne do uzyskania dostępu do wiedzy"[179]. Adaptując założenia rekomendacji do sytuacji BOM, można powiedzieć, że cele nauczania języków uczniów z doświadczeniem migracyjnym muszą odpowiadać minimalnemu kryterium – zdobyciu umiejętności pozwalających na skuteczne przyswajanie wiedzy i osiągnięcie efektów edukacyjnych. W ten sposób likwiduje się barierę językową.

Ad 3. W aspekcie działań na rzecz wsparcia grup uczniów z trudnościami edukacyjnymi podkreśla się, że nauczyciele i inni specjaliści w dziedzinie edukacji powinni dołożyć starań, aby wiedza i spontaniczne formy wyrazu, których uczniowie używają w odniesieniu do treści przedmiotowych, były stopniowo wzbogacane[180]. Taka wytyczna precyzuje dążenia autorów wyrażone w preambule rekomendacji, gdyż opanowanie języka nauczania musi korespondować z wymaganiami stawianymi dziecku w ramach konkretnego programu edukacyjnego, a nie następować zgodnie z zasadą „wszystko naraz". Dotyczy to

178 Należy wspomnieć, że konieczność zapewnienia dzieciom znajomości jezyka państwa przyjmującego została podkreślona w badaniach: E. Aurino, S. Giunti, *Social Protection for Child Development in Crisis: A Review of Evidence and Knowledge Gaps*, „The World Bank Research Observer" 2022, vol. 37, no. 2, s. 229–263, https://doi.org/10.1093/wbro/lkab007; UNHCR, *Social Protection and the Inclusion of UNHCR Persons of Concern*, Geneva 2022, https://data.unhcr.org/en/documents/details/92249 [dostęp: 27.05.2024].

179 Zob. preambułę rekomendacji CM/Rec (2014)5.

180 Zob. ibidem, ust. 6 lit. c.

229:4789192804

zwłaszcza niektórych grup uczniów, często z doświadczeniem migracyjnym lub z niekorzystnym statusem społeczno-ekonomicznym, którzy mogą doświadczać trudności w uczeniu się z powodu niewystarczającej znajomości języka szkolnictwa[181]. Tak samo twierdzi się, że kompetencje językowe uczniów w zakresie różnych przedmiotów powinny być szczególnie uwzględniane podczas oceniania procesu nauczania.

Ad 4. Ostatnia zasada to zachowanie szacunku dla uczniów oraz promowanie ich indywidualnych i zbiorowych tożsamości. Jest ona niezbędna w kontekście edukacyjnym, ponieważ jako priorytet wskazuje wspieranie rozwoju i poczucia własnej wartości jednostek w procesie nauczania.

Rekomendacja CM/Rec (2014)5 stanowi ważny krok w kierunku zwiększenia świadomości znaczenia kompetencji związanych z językami szkolnictwa. Przez promowanie skutecznych strategii nauczania i uczenia się tych języków Rada Europy dąży do poprawy jakości edukacji oraz upowszechnienia równości i sukcesu edukacyjnego w państwach członkowskich. Założenia omówionej rekomendacji zostały rozwinięte w kolejnych dokumentach Komitetu. Należy do nich rekomendacja CM/Rec (2015)1[182], która skupia się na promowaniu integracji międzykulturowej w państwach członkowskich Rady Europy. Nadrzędnym celem jest wspieranie dialogu i wymiany między różnymi kulturami, co ma służyć budowaniu wzajemnego zrozumienia i szacunku. Zwraca się uwagę na konieczność:

- większego nacisku na edukację międzykulturową w szkołach, aby przygotować młode pokolenia do życia w różnorodnym społeczeństwie;
- rozwoju polityk publicznych, które wspierają integrację międzykulturową na różnych poziomach administracji;
- promowania równości i przeciwdziałania dyskryminacji na wszystkich płaszczyznach życia społecznego.

Bardziej specjalistyczne wytyczne na temat realizacji poszczególnych praw BOM zawiera rekomendacja CM/Rec (2022)17[183]. Podkreśla się w niej konieczność dostosowania procedur azylowych i migracyjnych do potrzeb kobiet

181 Ibidem.

182 *Recommendation CM/Rec (2015)1 of the Committee of Ministers to member States on intercultural integration*, 21.01.2015, https://search.coe.int/cm?i=09000016805c471f [dostęp: 1.09.2024].

183 *Protecting the rights of migrant, refugee and asylum-seeking women and girls: Recommendation CM/Rec (2022)17*, 20.05.2022, https://edoc.coe.int/en/international-law/11094-protecting-the-rights-of-migrant-refugee-and-asylumseeking-women-and-girls-recommendation-cmrec202217.html# [dostęp: 1.05.2024].

230:8251467520

i dziewcząt, co obejmuje uwzględnienie barier językowych, które mogą wpływać na ich zdolność do wyrażenia swoich potrzeb i na ochronę ich praw. Zapewnienie tłumaczeń i wsparcia językowego w trakcie tych procedur jest warunkiem uczciwego i skutecznego rozpatrywania spraw wnioskodawczyń. Aby rzeczywiście wdrożyć zalecenia dotyczące niedyskryminacji ze względu na język, zgodnie z rekomendacją CM/Rec (2022)17 państwa członkowskie powinny zadbać o tłumaczenia ustne i pisemne. Tym samym należy zapewnić dostęp do tłumaczy ustnych i pisemnych, tak by kobiety i dziewczęta mogły sprawnie komunikować się w urzędach, szkołach, placówkach zdrowia oraz w trakcie procedur prawnych. Rekomendacja wprowadza też obowiązek szkoleniowy dla personelu instytucji publicznych. Urzędnicy, nauczyciele, pracownicy służby zdrowia i funkcjonariusze policji etc. powinni ukończyć szkolenia z zakresu kompetencji międzykulturowych i językowych, aby móc skutecznie wspierać migrantki i uchodźczynie oraz realizować ich potrzeby językowe. Dodatkowym wymogiem jest przygotowanie wszelkich materiałów informacyjnych na temat praw, procedur i dostępnych usług w różnych wersjach językowych, co umożliwi wszystkim BOM oraz innym migrantom równy dostęp do tych zasobów.

3.3. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w prawie pierwotnym oraz orzecznictwie Unii Europejskiej

Prawa językowe BOM nie mogą być interpretowane z odwołaniem się bezpośrednio do postanowień traktatów unijnych, jednak istnieje możliwość ich interpretacji poprzez postanowienia Karty praw podstawowych Unii Europejskiej (KPP UE) oraz dyrektyw regulujących status prawny beneficjentów ochrony międzynarodowej. Aby zrozumieć znaczenie Karty praw podstawowych dla rozwoju standardów ochrony w UE, należy postrzegać ją jako tzw. instrument ewoluujący, którego interpretację kształtuje orzecznictwo. Ponadto, zgodnie z art. 6 ust. 1 Traktatu o Unii Europejskiej[184], Karta ma taką samą moc prawną jak traktaty.

Większość praw proklamowanych w Karcie praw podstawowych pokrywa się z zakresem podmiotowym i przedmiotowym katalogu praw już przeanalizowanego w niniejszej książce, dodatkowo akt ten zawiera otwartą klauzulę zakazu dyskryminacji (art. 21 KPP UE), więc pojmowanie języka preferowanego przez

184 Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30 ze zm.

231:4526107366

jednostkę jako potencjalnego czynnika dyskryminacji nie jest sprzeczne z regulacjami Karty. Trzeba podkreślić, że ujęte w niej prawa, które odpowiadają prawom z Europejskiej konwencji praw człowieka (EKPC), są chronione w takim samym stopniu, w jakim gwarantuje to Konwencja[185]. Żadne postanowienia Karty nie mogą być interpretowane jako ograniczające ochronę przewidzianą w prawie międzynarodowym, prawie UE czy prawie konstytucyjnym państw członkowskich.

Ten podrozdział przedstawia orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC) poświęcone prawom gwarantowanym przez EKPC, które mają swoje odpowiedniki w Karcie – takim jak wolność religii. Wiele z tych judykatów dotyczy obywateli państw trzecich oraz specyficznych problemów związanych z migracją i integracją kulturową w kraju przyjmującym. Ponieważ orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) w tej dziedzinie nie jest jeszcze bogate, standardy orzecznicze ETPC uzupełniają charakterystykę ochrony praw językowych. Podstawę do zastosowania takiej metodologii można znaleźć w art. 6 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej oraz art. 53 KPP.

Niektóre z analizowanych tu judykatów nie dotyczą bezpośrednio obywateli państw trzecich ani beneficjentów ochrony międzynarodowej. Jednak to orzecznictwo zostanie przedstawione jako czynnik kształtujący standardy ochrony poszczególnych praw językowych BOM, ponieważ odnosi się ono do ochrony szeroko pojętych wartości kulturowych, których immanentną częścią może być język, takich jak wolność wyrażania własnych przekonań religijnych. Przyjęta metodologia znajduje także uzasadnienie w fakcie, że przedmiotem orzeczeń omawianych w tym podrozdziale są kwestie tożsamości kulturowej lub przejawów kultury odrębnych od tradycji europejskiej, które obejmują tożsamość kulturową grup BOM oraz migrantów przybywających do państw członkowskich Unii Europejskiej.

3.3.1. Ochrona różnorodności językowej

W kontekście prawa unijnego różnorodność językowa (oraz różnorodność kulturowa) jest wskazywana jako kluczowy czynnik wspierający integrację społeczną i realizację polityki wewnętrznej Unii. Traktat o Unii Europejskiej

185 Zob. Wyjaśnienia dotyczące Karty praw podstawowych (Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 17–35).

232:1555028222

(TUE) oraz Karta praw podstawowych UE zobowiązują instytucje unijne do jej respektowania i promowania wśród państw członkowskich. W art. 3 TUE (omawiającym cele Unii) w ust. 3 stwierdzono, że Unia „szanuje swoją bogatą różnorodność kulturową i językową oraz czuwa nad ochroną i rozwojem dziedzictwa kulturowego Europy". Należy zwrócić uwagę, że konstrukcja normatywna zawarta w art. 3 TUE dotyczy krajów członkowskich i ich obywateli, więc przepis ten nie znajduje bezpośredniego zastosowania w przypadku obywateli państw trzecich, a tym samym nie obejmuje *in principio* kultur i języków beneficjentów ochrony międzynarodowej. Realizacja postanowień art. 3 powinna stanowić fundament działalności instytucji unijnych, cele Unii wiążą zatem jej organy[186]. Jednak w obszarach całkowicie regulowanych przez państwa członkowskie, takich jak kultura i edukacja, kompetencje UE są mocno ograniczone, gdyż organy unijne mogą tylko współpracować z państwami w sprawach związanych z kulturą i edukacją, a nie ingerować w tę materię, zastrzeżoną dla członków wspólnoty[187]. Współpraca wyraża się m.in. w tym, że Unia Europejska popiera różnorodność poprzez różne programy i inicjatywy pomocnicze, np. program „Kreatywna Europa", który wspiera sektor kultury i sektor kreatywny, a w efekcie umacnia wspólną europejską tożsamość kulturową[188]. Owe dzia-

186 Zob. A. Grzelak, *Komentarz do art. 3*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX]. Zob. P. Borecki, *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia Prawnicze" 2015, z. 4 (204), s. 63, https://doi.org/10.37232/sp.2015.4.3. Cele, o których mowa w art. 3 TUE, nie mają charakteru wiążącego dla państw. Nie oznacza to jednak, że nie wywierają skutków prawnych, ponieważ odgrywają istotną rolę w interpretacji przepisów traktatów, które mają realizować te założenia. Zob. wyrok TSUE z 3.06.2010 r. w sprawie C-484/08, *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid v. Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)*, ECLI:EU:C:2010:309, ust. 46 i 47; wyrok TSUE z 3.10.2000 r. w sprawie C-9/99, *Echirolles Distribution SA v. Association du Dauphiné and Others*, ECLI:EU:C:2000:532, ust. 24 i 25. Państwa członkowskie są zobowiązane do realizowania celów Unii Europejskiej za pomocą działań zgodnych z unijnymi ramami prawnymi; nadto organy i sądy państw członkowskich powinny interpretować prawo UE, mając na uwadze cele określone w art. 3 TUE. Zob. A. Grzelak, *Komentarz do art. 3*, w: *Traktat o Unii Europejskiej...*

187 Według gwarancji zawartych w art. 51–54 Karty katalog praw, które są w niej proklamowane, nie będzie oznaczać poszerzenia kompetencji UE w sposób niechciany przez państwa członkowskie, tzn. z naruszeniem ich kompetencji. Zob. szeroko na ten temat: K. Orzeszyna, *Karta praw podstawowych w Unii Europejskiej w Traktacie Lizbońskim*, „Roczniki Nauk Prawnych" 2009, t. 19, nr 2, s. 46.

188 Zob. więcej: rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/818 z dnia 20 maja 2021 r. ustanawiające program Kreatywna Europa (2021–2027) i uchylające rozporządzenie (UE) nr 1295/2013 (Dz. Urz. UE L 189 z 28.05.2021 r., s. 34–60).

233:4532697260

łania obejmują też inicjatywy pielęgnujące tożsamość kulturową mniejszości oraz promujące dialog międzykulturowy. Instrumenty typu Europejska Stolica Kultury czy programy finansowania projektów kulturalnych przez Europejską Komisję Kultury są przykładami na to, jak UE stara się wspierać różnorodność kulturową w swoich państwach członkowskich.

Bardziej uniwersalne podejście odzwierciedla art. 22 Karty praw podstawowych, w myśl którego różnorodność kulturowa, religijna i językowa musi być szanowana. Przepis ten nakazuje poszanowanie jej jako takiej, co oznacza, że nie powinno się ograniczać owego prawa do mniejszości narodowych, regionalnych czy językowych. W doktrynie dominuje stanowisko, zgodnie z którym jest to zasada podstawowa, tzn. nie mamy w tym przypadku do czynienia z regulacją mającą na celu uprzywilejowanie wyrównawcze pewnych grup społecznych (np. mniejszościowych) ze względu na ich indywidualną sytuację[189]. W związku z powyższym art. 22 Karty będzie stosowany w odniesieniu do każdej osoby ludzkiej na obszarze Unii Europejskiej – i to też podkreśla się w literaturze przedmiotu[190].

W zakresie przedmiotowym zasada poszanowania różnorodności językowej nie ogranicza się do języków urzędowych UE, lecz rozciąga się na języki regionalne, lokalne oraz dialekty państw członkowskich. Można byłoby wywnioskować, zwłaszcza w kontekście art. 3 TUE, że z ochrony wynikającej z art. 22 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej wyłączone są języki rodzime BOM, ponieważ nie przyczyniły się one znacząco do rozwoju europejskich kultur i tożsamości. Tej opinii nie sposób jednak zaakceptować w odniesieniu do języków społeczności imigrantów. Kryterium „trwałego wkładu w rozwój kultury i tożsamości danego kraju członkowskiego lub Europy" jako warunek objęcia języka ochroną nie mieści się w treści art. 22 Karty.

Zasada różnorodności językowej zadeklarowana w art. 22 stanowi fundament innych instrumentów prawnych ujętych w Karcie praw podstawowych. Konieczne jest więc zrozumienie reguły stosowania tego artykułu do języków urzędowych organów UE. W myśl art. 41 ust. 4 Karty (prawo do dobrej administracji) każdy może zwrócić się na piśmie do dowolnej instytucji UE w jednym

189 A. Jakuszewicz, *Zasada poszanowania różnorodności językowej w prawie Unii Europejskiej*, w: *Język i prawo*, red. Idem, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2018, s. 81.

190 Zob. K. Kowalik-Bańczyk, *Komentarz do art. 22*, w: *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, *art. 1–89*, red. D. Miąsik, N. Półtorak, A. Wróbel, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2012 [LEX]; A. Jakuszewicz, *Zasada poszanowania...*, s. 81.

234:9835034770

z języków traktatów i otrzymać odpowiedź w tym samym języku. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że takie rozwiązania nakładające obowiązek na organy unijne są częścią promocji różnorodności językowej (zgodnie z art. 22)[191]. Nadto prawo do zwrócenia się w języku urzędowym przede wszystkim ma znaczenie w konkretnej sprawie, gdyż wspiera prawo jednostki do uzyskania informacji, do biernego i czynnego udziału w sprawie oraz do załatwienia jej przez organ. Niemniej warto nadmienić, że zakres art. 41 KPP jest ograniczony do instytucji i organów UE oraz do języków oficjalnych Unii[192], toteż tylko osoby posługujące się jednym z owych języków mogą rzeczywiście skorzystać z tego postanowienia Karty.

Wszakże, jak pokazuje analiza orzecznictwa, zasada dobrej administracji nie zakazuje wykorzystania innych języków niż języki urzędowe państw członkowskich, lecz takie przypadki mogą wymagać zastosowania dodatkowych środków przez organ (np. udziału tłumacza). W sprawie *M.M. przeciwko Ministrowi Sprawiedliwości, Równości i Reformy Prawa* (2012)[193] podniesiono kwestię zastosowania prawa do bycia wysłuchanym (art. 41 ust. 2 lit. a KPP). W swojej opinii z 26 kwietnia 2012 r. rzecznik generalny Trybunału Sprawiedliwości Yves Bot stwierdził, że zgodnie z ugruntowanym orzecznictwem prawo do bycia wysłuchanym jest ogólną zasadą prawa UE, „odnoszącą się z jednej strony do prawa do dobrej administracji, określonego w art. 41 Karty, a z drugiej strony do przestrzegania prawa do obrony i prawa do sprawiedliwego procesu, które są zakotwiczone w art. 47 i 48 Karty"[194]. Nadto według rzecznika generalnego przestrzeganie tego prawa jest wymagane nie tylko od instytucji Unii Europejskiej, na mocy art. 41 ust. 2 lit. a Karty, ale również – jako że chodzi o ogólną zasadę prawa UE – od władz każdego z państw członkowskich, kiedy podejmują one

191 A. Jackiewicz, *Prawo do dobrej administracji jako standard europejski*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s. 57.

192 Do takich zaliczamy tylko języki urzędowe (z pominięciem języków mniejszości, języków regionalnych itp.): angielski, bułgarski, chorwacki, czeski, duński, estoński, fiński, francuski, grecki, hiszpański, irlandzki, litewski, łotewski, maltański, niderlandzki, niemiecki, polski, portugalski, rumuński, słowacki, słoweński, szwedzki, węgierski i włoski. Zob. A. Cieśliński, *Komentarz do art. 55*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

193 Wyrok TSUE z 22.11.2012 r. w sprawie C-277/11, *M. v. Minister for Justice, Equality and Law Reform, Ireland, Attorney General*, ECLI:EU:C:2012:744.

194 Opinia Rzecznika Generalnego Yves'a Bota przedstawiona 26.04.2012 r. w sprawie C-277/11, *M. v. Minister for Justice, Equality and Law Reform, Ireland, Attorney General*, ECLI:EU:C:2012:253, ust. 31.

235:1570335993

decyzje w ramach prawa UE, nawet jeśli przepisy krajowe wyraźnie nie przewidują takiego wymogu proceduralnego (ust. 32 opinii)[195]. W tym miejscu trzeba nadmienić, że postanowienia Karty nie mogą być odczytywane w oderwaniu od międzynarodowych zobowiązań państw członkowskich UE ani z pominięciem klauzuli niedyskryminacyjnej (art. 21 Karty). Przedstawione podejście reprezentuje też TSUE, gdyż np. w sprawie *Varec SA przeciwko państwu belgijskiemu* orzekł, iż strony mają prawo do zapoznania się z dowodami i uwagami oraz do ich skomentowania (ust. 47)[196]. Również takie czynności proceduralne wiążą się z koniecznością zapewnienia tłumaczeń przez organ, o ile zajdzie konieczność. Z kolei ograniczenie prawa do tłumacza (i tym samym ograniczenie możliwości proceduralnych strony w postępowaniu) narusza prawo do sprawiedliwego procesu. Należy zatem stwierdzić, że zasada różnorodności językowej ma istotny wpływ na kształt innych praw jednostki proklamowanych w Karcie – stanowi fundament ich interpretacji i wdrażania.

3.3.2. Wolność sztuki i nauki

Wolność sztuki i nauki jest zagwarantowana w art. 13 Karty praw podstawowych, zgodnie z którym „sztuka i badania naukowe są wolne od ograniczeń". Przyznanie takiego statusu tym dziedzinom sprzyja działalności twórczej i intelektualnej w Europie, wręcz jawi się jako niezbędne dla progresu społecznego. Z dokumentów UE wynika, że innowacje stanowią filar programu rozwoju społeczno-gospodarczego Unii Europejskiej. Dodatkowo wartość rozwoju nauki zaznaczono poprzez włączenie celu polegającego na zapewnieniu postępu naukowo-technicznego do art. 3 Traktatu o Unii Europejskiej. Uzasadniono to, podkreślając rolę gospodarki opartej na wiedzy w strategii lizbońskiej i potrzebę utworzenia europejskiej przestrzeni badawczo-innowacyjnej[197]. Treść art. 13 Karty praw podstawowych odzwierciedla głęboko zakorzenione przekonanie, że wolność sztuki oraz niezależność badań na-

195 Zob. szeroko na temat trudności wykładni tego przepisu: N. Półtorak, *Zakres związania państw członkowskich Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2014, nr 9, s. 19 i nn.

196 Wyrok TSUE (trzecia izba) z 14.02.2008 r. w sprawie C-450/06, *Varec SA v. État Belge*, ECLI:EU:C:2008:91.

197 Zob. European Council, *Presidency conclusions*, Lizbona, 23–24.02.2000, https://www.consilium.europa.eu/media/21038/lisbon-european-council-presidency-conclusions.pdf [dostęp: 7.09.2024].

236:1332061542

ukowych i twórczości artystycznej są warunkiem realizacji celów, o których mowa w art. 3 Traktatu.

W międzynarodowym prawie publicznym kwestia wolności sztuki i nauki jest ściśle powiązana z wolnością ekspresji[198]. W rzeczywistości stanowi ona część tej ostatniej, jednak twórcy Karty postanowili ująć ją w odrębnym artykule, kierując się katalogiem wartości i celów, które wyznacza Unia Europejska[199]. Rozwiązaniami komplementarnymi wobec zasady proklamowanej w art. 13 Karty są europejski standard ochrony wolności badań naukowych (uzupełniany przez zalecenia Komisji Europejskiej, np. przez Europejską kartę naukowca oraz Kodeks postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych)[200].

Biorąc pod uwagę złożoną konstrukcję art. 13 i jego bezpośredni związek z prawami podstawowymi, przede wszystkim z wolnością wypowiedzi, trzeba zgodzić się ze stanowiskiem, że szerzej pojmowane wolność myśli, swoboda wypowiedzi, wolność poruszania się czy nawet działanie gospodarki wolnorynkowej w UE przyczyniają się kumulatywnie do zapewnienia wolności sztuki i nauki[201]. Zasadne będzie stwierdzenie, że swoboda ta rozciąga się na planowanie, prowadzenie badań naukowych oraz prezentację wyników, a w zakresie sztuki obejmuje wolność kształtowania procesu twórczego i jego wyników. Tym samym należy przyjąć, że wybór języka roboczego używanego podczas realizacji badań naukowych czy w twórczości, zarówno jako medium komunikacji, jak i język dzieła artystycznego lub naukowego (zwłaszcza prezentacji wyników), stanowi logiczną konsekwencję korzystania z praw opisanych w art. 13 KPP UE, ponieważ ten artykuł jest ściśle powiązany z wolnością wypowiedzi.

W art. 13 Karty praw podstawowych UE użyto wyrażenia „wolne od ograniczeń", co może sugerować nieograniczoną wolność sztuki i nauki. W rzeczywistości

198 Stanowi ona *lex specialis* w stosunku do ogólnej zasady wolności. Zob. A. Biłgorajski, A. Chorążewska, *Konstytucyjna wolność badań naukowych a ochrona pracy naukowej. Studium przypadków z nauk ścisłych eksperymentalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018, s. 21–23.

199 Ibidem, s. 24.

200 Zob. zalecenie Komisji Europejskiej z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie Europejskiej Karty Naukowca oraz Kodeksu postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych (Dz. Urz. UE L 75 z 22.03.2005 r., s. 67–77). Dodatkowo zob. wyrok TSUE z 9.10.2001 r. w sprawie C-377/98, *Kingdom of the Netherlands v. European Parliament and Council of the European Union*, ECLI:EU:C:2001:523, ust. 70–77, 79–80.

201 Zob. A. Biłgorajski, A. Chorążewska, *Konstytucyjna wolność badań...*, s. 25.

237:6568153365

jednak istnieją pewne ograniczenia tej wolności, które są dopuszczalne na mocy art. 10 Europejskiej konwencji praw człowieka. Wskazują na to chociażby Wyjaśnienia dotyczące Karty praw podstawowych[202]. W części odnoszącej się do art. 13 potwierdzają one, że wolność sztuki i nauki wynika przede wszystkim z wolności myśli i wypowiedzi, a prawo to wykonywane jest z poszanowaniem art. 1 KPP UE. Ponadto może podlegać ograniczeniom dozwolonym na mocy art. 10 EKPC. Jak już wiadomo, ten ostatni przepis gwarantuje wolność wypowiedzi, która obejmuje również swobodę posługiwania się własnym językiem.

Analizowane tu postanowienie może być wykorzystywane jako punkt odniesienia w rozstrzyganiu sporów prawnych w sprawie ograniczenia wolności badawczej czy artystycznej. Jednakże według stanu z 1 sierpnia 2024 r. w orzecznictwie TSUE oraz ETPC nie ma decyzji, które bezpośrednio dotyczą kwestii związanych z użyciem języka w kontekście wolności sztuki i prowadzenia badań naukowych, dlatego trzeba odwoływać się do dorobku tych instytucji (zwłaszcza TSUE) w aspekcie wolności wypowiedzi, o czym była mowa wcześniej.

Ponieważ art. 13 Karty praw podstawowych UE podkreśla zaangażowanie Unii Europejskiej w ochronę wolności nauki i sztuki, tworzy solidny fundament polityk i działań promujących otwartość i innowacyjność. Ważne jest, by UE i jej instytucje, wspierane przez organizacje pozarządowe, kontynuowały monitorowanie i obronę tych wolności, bez których nie sposób zachować otwartego i innowacyjnego społeczeństwa. Rozszerzając analizę na beneficjentów ochrony międzynarodowej, można zauważyć, że wspomniany przepis może wzmacniać również ich status prawny. Jest to wyjątkowo istotne, gdyż naukowcy i artyści posiadający status beneficjentów ochrony międzynarodowej często doświadczają szczególnych wyzwań, takich jak bariera językowa, różnice kulturowe czy problemy z uzyskaniem równego dostępu do rynku pracy, co może ograniczać ich możliwości wykorzystania i rozwijania swoich umiejętności oraz talentów.

3.3.3. Prawo do rodziny oraz prawo do założenia rodziny

Prawo do rodziny w Unii Europejskiej jest chronione przez art. 7 Karty praw podstawowych UE, który gwarantuje prawo do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego. Natomiast prawo do założenia rodziny zostało ujęte w art. 9 Karty. Unia Europejska podejmuje działania na rzecz ochrony tych praw, szczególnie w kontekście swobody przemieszczania się i pobytu. Zgodnie z Wyjaśnieniami

202 Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 17–35.

238:8209399282

dotyczącymi Karty praw podstawowych art. 7 Karty jest jednym z artykułów, których zarówno znaczenie, jak i zakres pokrywają się z artykułami europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności: odpowiada on treści art. 8 EKPC. Ponadto art. 9 Karty odpowiada treści art. 12 EKPC (ale jego zakres może zostać rozszerzony na inne formy małżeństwa, jeżeli takie przewiduje ustawodawstwo krajowe). Rozstrzygnięcia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w kwestii prawa do imienia, jak pokazuje sprawa *Mentzen przeciwko Łotwie*[203], należy postrzegać jako najważniejsze wytyczne praktycznej realizacji prawa do życia rodzinnego. Jeśli chodzi o prawo do imienia, warto też wspomnieć o sprawie *Güzel Erdagöz przeciwko Turcji*[204], w której Trybunał stwierdził naruszenie art. 8 EKPC na tej podstawie, że sądy tureckie odrzuciły wniosek skarżącej o sprostowanie pisowni jej imienia zgodnie z kurdyjską wymową (przekonywała, że nazywa się „Gözel", a nie „Güzel").

Wypada zwrócić uwagę na prawo do szacunku dla życia prywatnego i rodzinnego przywołane w tym kontekście przez ETPC. Sprawa *Nusret Kaya i inni przeciwko Turcji*[205], rozstrzygnięta w 2014 r., dotyczyła pięciu więźniów, którym ograniczono możliwość używania języka kurdyjskiego podczas rozmów telefonicznych z rodziną. Sprawa ta została wniesiona i rozpatrzona w kontekście możliwego naruszenia art. 8 EKPC, czyli prawa do szacunku dla życia prywatnego i rodzinnego. Trybunał większością głosów (pięć do dwóch) orzekł, że ograniczenia w prowadzeniu rozmów w języku kurdyjskim naruszyły prawa skarżących. Najważniejsze pytanie dotyczyło tego, czy ingerencja w prawo do życia prywatnego i rodzinnego była proporcjonalna do uzasadnionego celu zapobiegania zakłóceniom porządku lub przestępczości. Chociaż ogólnie więźniowie mogli rozmawiać z krewnymi w innym języku niż urzędowy, musieli dostarczyć o nich informacje, aby udowodnić, że ci nie rozumieją języka tureckiego. Rząd turecki argumentował, że jeśli nie potrafią tego zrobić, to ograniczenie korespondencji nie stanowi aktu dyskryminacji lub nieuzasadnionej ingerencji[206]. Skarżący twierdzili natomiast, że wymagania były arbitralne, a deklarowany cel

203 Wyrok ETPC z 7.12.2004 r. w sprawie *Mentzen v. Latvia*, 71074/01, ECtHR, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70407 [dostęp: 1.04.2024].

204 Wyrok ETPC z 21.10.2008 r. w sprawie *Güzel Erdagöz v. Turkey*, 37483/02, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89156 [dostęp: 1.04.2024].

205 Wyrok ETPC z 22.04.2014 r. w sprawie *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 43750/06, 32054/08, 37753/08, 60915/08, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142739 [dostęp: 1.04.2024].

206 Ibidem, ust. 43.

239:4458943854

nie mógł uzasadniać nałożonych ograniczeń. Trybunał w dużym stopniu podzielił argumentację skarżących, podkreślił, że kurdyjski jest jednym z najczęściej używanych języków w Turcji, i zasugerował, że powinny zostać przewidziane odpowiednie procedury tłumaczeniowe. Tym samym odróżnił tę sprawę od wcześniejszego orzeczenia w sprawie *Senger przeciwko Niemcom*, w której uznał za oczywiście bezzasadny wniosek więźnia w Niemczech o możliwość używania języka rosyjskiego do komunikacji z krewnymi[207]. W sprawie tej argumentowano, że skoro zarówno więzień, jak i jego krewni mówią po niemiecku, nie istniał powód do porozumiewania się po rosyjsku i ograniczenia były uzasadnione.

Koncepcja języka zaprezentowana w sprawie *Nusret Kaya i inni przeciwko Turcji* wydaje się przydatna do zrównoważenia ingerencji i jej możliwego uzasadnienia. Jest to szczególnie widoczne, gdy prawa językowe są rozpatrywane w kontekście prawa do życia prywatnego, lecz powinny one również być uwzględniane w ocenie na podstawie innych przepisów. Trybunał nie wspomniał jednak o innych wymiarach języka we wcześniejszej sprawie *Senger przeciwko Niemcom*. Komunikacja osobista nie zależy wyłącznie, lub nawet przede wszystkim, od zrozumienia pewnych informacji czy treści. Prawo więźniów do rozmów z przyjaciółmi bądź rodziną służy również utrzymaniu relacji osobistych i emocjonalnych. W tym świetle swobodny wybór języka ma sam w sobie wartość. Nawet jeśli obie osoby mówią innym językiem, mogą uważać swoją komunikację za bardziej intymną we wspólnym języku ojczystym. Zyskuje to szczególne znaczenie, gdy inne formy prywatności chronione przez szacunek dla życia prywatnego i rodzinnego są niemożliwe, jak ma to miejsce w przypadku więźniów.

3.3.4. Wolność religijna

Unia Europejska działa na rzecz ochrony wolności religijnej, obejmującej zarówno prawo do wyznawania religii, jak i prawo do bycia wolnym od przymusu religijnego. Według Wyjaśnień do Karty praw podstawowych Unii Europejskiej prawo określone w art. 10 ust. 1 jest zgodne z prawem zagwarantowanym w art. 9 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Na mocy art. 52 ust. 3 Karty ma ono identyczne znaczenie i zakres. Dlatego

207 Zob. decyzję ETPC z 3.02.2009 r. w sprawie *Senger v. Germany*, 32524/05, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-91470&filename=SENGER%20v.%20GERMANY.pdf [dostęp: 5.05.2024].

240:9865894514

też przy stosowaniu wszelkich możliwych ograniczeń władze publiczne powinny uwzględniać art. 9 ust. 2 Konwencji, który brzmi następująco: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób". Nie ulega wątpliwości, że język, w jakim jednostka wyraża swoje przekonania religijne, może być głęboko zakorzeniony w tradycji religijnej danej wspólnoty. Wybór języka w praktykach religijnych – jak pokazuje przykład niektórych denominacji Kościoła prawosławnego używających języka cerkiewnosłowiańskiego – ma znaczenie nie tylko liturgiczne, lecz także kulturowe[208].

Pewną furtkę do pojmowania praw językowych w kontekście wolności religijnej otwiera wyrok w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen i Pedersen przeciwko Danii* (1976)[209], dotyczący lekcji edukacji seksualnej, które organizowano w duńskich szkołach państwowych i które według skarżących obrażały uczucia religijne pewnych rodziców. W przywołanym orzeczeniu Trybunał stwierdził, że prawo rodziców do szacunku dla ich przekonań religijnych i filozoficznych odpowiada obowiązkowi związanemu z fundamentalnym prawem do edukacji. Ponadto w kolejnych sprawach dotyczących wolności religijnej ETPC uznał, że „oprócz przypadków zupełnie wyjątkowych prawo do wolności wyznania wyklucza jakąkolwiek ocenę prawowitości przekonań religijnych lub sposobów ich realizacji ze strony państwa"[210]. To odnosi się do wypracowanych w toku praktyki ETPC ograniczeń w korzystaniu przez rodziców z omawianego prawa w zakresie ingerencji w proces edukacyjny dzieci.

Niemniej, jeśli chodzi o wypowiedzi na tematy religijne, Trybunał ma w dorobku sporo przypadków dotyczących publicznego wyrażania poglądów religijnych i rozpatrywanych przez pryzmat wolności ekspresji (art. 10 EKPC). Jednakową ochroną objęte są zarówno wypowiedzi głęboko zakorzenione w dogmatach, jak i te, które wyrażają sceptycyzm wobec założeń różnych religii. Wszakże Trybunał stanął na stanowisku, że wypowiedzi naruszające uczucia

208 Zob. więcej na ten temat: H. Keipert, *Conceptions of Church Slavonic*, „Slovene" 2017, vol. 6, no. 1, s. 8–75.

209 Wyrok ETPC z 7.12.1976 r. w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, 5095/71, 5920/72, 5926/72, ust. 52, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57509 [dostęp: 1.05.2024].

210 Zob. wyrok ETPC z 25.05.1993 r. w sprawie *Kokkinakis v. Greece*, 14307/88, ust. 31, http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57827 [dostęp: 1.05.2024].

241:3943873303

religijne wierzących mogą zostać wyłączone spod ochrony Konwencji, a możliwość ich wyłączenia zależy od tego, jaki jest „margines swobody oceny" w społeczeństwie poszczególnych państw[211]. W ostatniej sprawie na temat wolności religijnej i wolności wypowiedzi, *E.S. przeciwko Austrii*[212], ETPC potwierdził swoje wcześniejsze stanowisko, czyli pozostawił państwom ocenę dopuszczalności wypowiedzi, które naruszają uczucia wierzących. Jednocześnie w tejże sprawie Trybunał określił, że wolność wypowiedzi nie chroni mowy celowo prowokacyjnej i mogącej wywołać nietolerancję lub nienawiść wobec grupy religijnej. Zarazem sam język używany przez osobę w wypowiedziach na tematy religijne stanowi formę wyrażania informacji i podlega ochronie zgodnie z art. 10 Konwencji.

3.3.5. Prawo do ochrony przed kulturą kraju pochodzenia a prawa językowe BOM

Poczynione wcześniej ustalenia odnoszą się do koncepcji ochrony przed negatywnymi aspektami kultury kraju pochodzenia, w przypadku gdy takie obyczaje ograniczają pełne korzystanie z praw zawartych w katalogu Europejskiej konwencji praw człowieka. W kwestii ochrony przekonań religijnych oraz wolności kulturowej Europejski Trybunał Praw Człowieka kładzie też nacisk na „konieczność utrzymania prawdziwego pluralizmu nierozerwalnie związanego ze społeczeństwem demokratycznym"[213]. W sprawie *Leyla Şahin przeciwko Turcji* stwierdził, że w społeczeństwie demokratycznym prawo do edukacji uważa się za niezbędne do realizacji praw człowieka[214]. Podkreślił, że prawo do nauki jest traktowane jako „pierwotne" w stosunku do tego segmentu, który odnosi się do praw rodziców, zatem ich prawa nie mogą przeważać nad prawem i interesem dziecka.

211 Zob. wyrok ETPC z 20.09.1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 13470/87, ust. 47–49, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897 [dostęp: 1.09.2024]. Potwierdzenie doktryny swobody oceny ze względu na uwarunkowania społeczne w państwie – zob. wyrok ETPC z 18.03.2011 r. w sprawie *Lautsi and Others v. Italy*, 30814/06, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-592 [dostęp: 8.09.2024].

212 Wyrok ETPC z 18.03.2019 r. w sprawie *E.S. v. Austria*, 38450/12, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-187188 [dostęp: 8.09.2024].

213 *Kokkinakis v. Greece*, ust. 47.

214 Wyrok ETPC (Wielkiej Izby) z 10.11.2005 r. w sprawie *Leyla Şahin v. Turkey*, 44774/98, ust. 137, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-70956 [dostęp: 1.05.2024].

242:3633256232

Europejska konwencja praw człowieka oraz inne akty prawa międzynarodowego publicznego zapewniają ochronę przekonań religijnych i filozoficznych rodziców, a w przypadku Karty praw podstawowych UE – także pedagogicznych. Ma to na celu zabezpieczenie pluralizmu edukacyjnego, który odgrywa kluczową rolę w ochronie społeczeństwa demokratycznego, tak jak jest ono definiowane przez Konwencję. W jednym z orzeczeń ETPC podał swoją interpretację pojęcia „przekonania filozoficzne" rodziców. Według niej przekonania te muszą zasługiwać na ochronę w społeczeństwie demokratycznym i nie mogą być sprzeczne z godnością człowieka ani naruszać fundamentalnego prawa dziecka do edukacji[215].

W kwestii języka jako części kultury jednostki należy zgodzić się z twierdzeniem Darii Bieńkowskiej, że paradoks współczesnego systemu praw człowieka polega na tym, iż ograniczają one swobodę państw, ale zarazem są ustanawiane przez same państwa[216]. Taka specyfika nakłada pewne bariery zarówno na możliwy katalog praw, jak i na dopuszczalne ich interpretacje. W efekcie ustanowienie przez Trybunał hierarchii praw dziecka, w której na pierwszym miejscu znajduje się prawo do edukacji (faktycznie stające się obowiązkiem rodziców, jako że we wszystkich krajach europejskich istnieje obowiązek szkolny), państwa sygnatariusze Konwencji mogą wykorzystywać w sposób represyjny wobec dzieci należących do innych kultur, a szczególnie w odniesieniu do ich języków ojczystych. Skoro dziecko musi za wszelką cenę pobierać obowiązkową edukację, to organy odpowiedzialne za jej zapewnienie powinny dołożyć starań, aby mogło ono przyswajać informacje, aktywnie uczestniczyć w procesie edukacyjnym i przestrzegać zasad ustalonych w ramach tego procesu.

3.3.6. Dodatkowe rozwiązania w zakresie ochrony praw językowych w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE) wypracował dodatkowe rozwiązania w kształtowaniu ochrony praw językowych w kontekście rynku wewnętrznego i polityk publicznych UE. Judykaty w zakresie owych praw często dotyczą dyskryminacji językowej oraz prawa do używania języka ojczystego w różnych uwarunkowaniach gospodarczych i administracyjnych. Orzeczenia

215 Wyrok ETPC z 23.03.1983 r. w sprawie *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, 7511/76, 7743/76, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57454 [dostęp: 1.05.2024].

216 D. Bieńkowska, *Prawa człowieka w europejskim...*, s. 13.

243:8425008685

Trybunału Sprawiedliwości UE mają charakter *sui generis* precedensów, a tym samym mogą wywierać wpływ na treść orzeczeń w późniejszych sprawach. W odniesieniu do prawa polskiego (jako prawa państwa członkowskiego) należy zgodzić się z twierdzeniem Tomasza Koncewicza, że dorobek orzeczniczy omawianej instytucji jest wiążący dla wszystkich sądów polskich[217]. Funkcje TSUE są niezwykle rozbudowane na tle innych międzynarodowych organów sądowych. Trybunał odgrywa różnorodne role, w tym sądu międzynarodowego, konstytucyjnego, administracyjnego, pracy, cywilnego i arbitrażowego[218]. Jego główne zadanie polega na dokonywaniu wykładni prawa unijnego oraz interpretowaniu własnych orzeczeń. Warto zaznaczyć, że orzeczenia wstępne, zwane także prejudycjalnymi, stanowią specyficzną formę interpretacji prawa Unii Europejskiej. Sądy krajów członkowskich często zwracają się do TSUE o wydanie takiego orzeczenia, gdy uznają to za niezbędne ze względu na swoją praktykę orzeczniczą. W sytuacjach, w których prawo wewnętrzne nie przewiduje możliwości odwołania się od wyroku sądu krajowego, mają one obowiązek skierować pytanie prejudycjalne do TSUE. Co istotne, jedynie organ sądownictwa krajowego, przed którym toczy się postępowanie, posiada kompetencję do zwrócenia się z wnioskiem o wydanie orzeczenia wstępnego, gdy jest zobowiązany do wydania wyroku w sprawie[219].

Jak wspomniano, Trybunał nieraz rozpatruje sprawy dotyczące dyskryminacji językowej i podkreśla, że język nie może być podstawą nieuzasadnionej dyskryminacji[220]. Na przykład w sprawie *Roman Angonese przeciwko Bankowi Oszczędnościowemu w Bolzano*[221] orzekł, że wymaganie, by kandydat

217 T. Koncewicz, *Prawo europejskie jako prawo precedensowe. Pisane dla tych, którzy jeszcze o tym w 2019 r. nie słyszeli*, „Monitor Konstytucyjny", 2.12.2019, http://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/11427 [dostęp: 1.09.2024].

218 Zob. szerzej: D. Harasimiuk, *System instytucjonalny Unii Europejskiej*, w: M. Muszyński, D. Harasimiuk, M. Kozak, *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Uczelnia Łazarskiego, Warszawa 2012, s. 167–176 (podrozdział *Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej*).

219 Zob. szerzej: R. Grzeszczak, *Pytania prejudycjalne w obszarze praw człowieka. Podręcznik praktyczny dla sędziów*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2019, s. 46.

220 Zob. S.B. Elias, *Regional Minorities, Immigrants, and Migrants: The Reframing of Minority Language Rights in Europe*, „Berkeley Journal of International Law" 2010, vol. 28, no. 1, s. 261–312, https://doi.org/10.15779/Z38S93M; I. Urrutia, I. Lasagabaster, *Language Rights as a General Principle of Community Law*, „German Law Journal" 2007, vol. 8, no. 5, s. 479–500, https://doi.org/10.1017/S2071832200005733.

221 Wyrok TSUE z 6.03.2004 r. w sprawie C-281/98, *Roman Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, ECLI:EU:C:2000:296.

244:4339083634

na stanowisko miał certyfikat potwierdzający znajomość języka włoskiego wydawany wyłącznie w jednym kraju członkowskim, stanowi niedopuszczalną dyskryminację, ponieważ ogranicza obywatelom innych państw członkowskich dostęp do rynku pracy.

W sprawie *Groener przeciwko Ministrowi Edukacji i Miejskiemu Komitetowi Edukacji Zawodowej w Dublinie*[222] TSUE zwrócił uwagę, jak ważne jest uznanie kompetencji językowych migrantów oraz ich potrzeb, poprzez zakaz stosowania nieproporcjonalnych wymagań wobec kandydatów do pracy, które wynikają z realizowanej polityki językowej. Trybunał stwierdził, że obywatelka Holandii (rodzima użytkowniczka języka niderlandzkiego), Groener, powinna zostać zatrudniona, jeśli spełni konkretne, sformułowane wprost kryteria językowe. Zgodnie z opinią TSUE wymóg używania języka urzędowego państwa członkowskiego nie powinien dyskryminować osób niebędących obywatelami tego państwa, a ponadto biegłość językowa musi odpowiadać deklarowanym celom określonego stanowiska pracy (np. stanowiska nauczyciela).

W sprawie *Groener* TSUE rozważał, czy polityka promocji języka narusza swobodę przepływu pracowników w rozumieniu art. 3 rozporządzenia Rady (EWG) nr 1612/68[223]. Zgodnie z art. 3 rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii[224] nie stosuje się przepisów krajowych, jeśli:

– ograniczają one lub uzależniają dostęp cudzoziemców do pracy i zatrudnienia od warunków, które nie dotyczą obywateli danego państwa, lub
– ich głównym celem lub skutkiem jest niedopuszczenie obywateli innych państw członkowskich do oferowanych miejsc pracy.

Choć tenże art. 3 rozporządzenia przewiduje, że jego lit. a nie ma zastosowania do wymagań językowych stawianych wobec kandydatów na stanowisko pracy, nie stało to na przeszkodzie, by ówczesny Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich sformułował kryteria zasadności takich wymagań w odniesieniu

222 Wyrok TSUE z 28.11.1989 r. w sprawie C-379/87, *Groener v. Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, ECLI:EU:C:1989:599.

223 Rozporządzenie Rady (EWG) nr 1612/68 z dnia 15 października 1968 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Wspólnoty (Dz. Urz. UE L 257 z 19.10.1968 r., s. 2–12).

224 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii (Dz. Urz. UE L 141 z 27.05.2011 r., s. 1–12, ze zm.).

245:8895101768

do obowiązków pracownika[225]. Z uwagi na zakres przedmiotowy wspomnianego rozporządzenia ustalenia Trybunału nie mogą zostać bezpośrednio zastosowane do oceny sytuacji BOM. Jednakże przyjęte przez niego kryterium proporcjonalności wymagań dotyczących znajomości języka do wykonywanych zadań jest istotne i powinno być uwzględniane przy ocenie sytuacji każdego pracownika. Co ważne, TSUE podkreślił w sprawie *Groener*, że żadna polityka językowa nie powinna naruszać indywidualnych praw i wolności. Ten wniosek nawiązuje do uniwersalnego wzorca praw człowieka, który został sformułowany w Karcie praw podstawowych UE oraz w umowach dotyczących poszczególnych praw człowieka, podpisanych indywidualnie przez państwa członkowskie na zasadzie sukcesji lub substytucji, i włączony do prawa UE.

Aby znaleźć ogólną zasadę, na której powinna się opierać polityka językowa wobec migrantów, należy zwrócić uwagę na zasadę niedyskryminacji. Tytułem przypomnienia: art. 21 KPP wymienia język między innymi przyczynami dyskryminacji. Zasada niedyskryminacji została odnotowana w treści Karty jako stała wartość, kontynuująca tradycję prawa międzynarodowego publicznego w tym zakresie. Podobne podejście do zwalczania wszelkich form dyskryminacji przyjęto również w innych instrumentach prawnych ustanowionych przez Unię Europejską, w tym w regulaminach personelu instytucji UE. Orzecznictwo Trybunału dotyczące istniejących w nich procedur rekrutacyjnych dopuszcza, że interes służbowy może stanowić uzasadniony cel ograniczeń zasad niedyskryminacji i proporcjonalności[226], jak określono w art. 1(d) Regulaminu pracowniczego urzędników Unii Europejskiej[227]. Taki wzorzec myślenia oznacza bardziej rygorystyczne rozumienie biegłości językowej odpowiadającej konkretnym celom. Trybunał stwierdził, że „każde ograniczenie musi być uzasadnione obiektywnymi i rozsądnymi przesłankami oraz ukierunkowane na uzasadnione cele w interesie ogólnym w ramach polityki kadrowej"[228]. Ponadto TSUE jest jeszcze bardziej restrykcyjny w kwestii ogłoszeń konkursowych – według niego, jeśli informacje nie są dostępne we wszystkich językach urzędowych, powinny

225 W czasie wydania decyzji Trybunału obowiązywało wspomniane wyżej rozporządzenie Rady (EWG) nr 1612/68 z 1968 r., w którym art. 3 był skonstruowany w ten sam sposób co art. 3 aktualnego rozporządzenia z 2011 r., a więc zawierał też ową wzmiankę o języku.

226 Zob. wyrok TSUE z 27.11.2012 r. w sprawie C-566/10 P, *Italian Republic v. European Commission*, ECLI:EU:C:2012:752, ust. 82.

227 Dz. Urz. UE L 56 z 4.03.1968 r., s. 1–7, ze zm.

228 Ibidem, ust. 75.

246:8721894531

być traktowane jako defaworyzowanie osób, które posługują się pominiętymi językami[229]. Trybunał rozszerzył to podejście o wymóg dostosowania dodatkowych rozwiązań technicznych, takich jak formularze internetowe używane do składania aplikacji, zwłaszcza w procesach rekrutacyjnych[230]. Naturalnie, zgodnie z prawem UE wspomniane regulacje poświęcone statusowi personelu instytucji unijnych wywodzą się z założenia, że kandydat ma wystarczającą znajomość przynajmniej jednego z języków urzędowych oraz, co istotne, że posiada obywatelstwo UE[231]. Chociaż w art. 165 ust. 2 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej[232] podkreślono, że nauczanie i upowszechnianie języków państw członkowskich stanowi część rozwoju wymiaru europejskiego w edukacji, stwierdzić należy, że pełne uznanie różnorodności językowej w instytucjach UE dotyczy tylko oficjalnych języków Unii.

Wydaje się, że powszechność stosowania praw człowieka oznacza zaakceptowanie przez państwa członkowskie UE konieczności równego traktowania wszystkich ludzi. Jednak bezpośrednie realizowanie ogólnej zasady niedyskryminowania ze względu na język – jak wynika z analizy orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej i konkretnych regulacji (np. w zakresie rekrutacji) – nie jest tak przewidywalne. Możliwość stosowania praktyki TSUE opartej na wewnętrznych wymogach instytucji UE w przypadku migrantów również wydaje się problematyczna, biorąc pod uwagę odmienność podmiotów sporów.

Dobrym przykładem będzie sprawa *Bickel i Franz*[233], ponieważ Trybunał odniósł w niej zasadę niedyskryminacji do przydziału szeroko pojmowanych usług publicznych i praw proklamowanych w państwach członkowskich. Podkreślił, że osoby niebędące członkami mniejszości narodowych, które mówią tym samym językiem co one, powinny korzystać z podobnych przywilejów ję-

229 Ibidem, ust. 73–74.

230 Wyrok TSUE z 26.03.2019 r. w sprawie C-377/16, *Kingdom of Spain v. European Parliament*, ECLI:EU:C:2019:249, ust. 66.

231 Regulation no. 31 (EEC), 11 (EAEC) 1962, laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community, art. 26 (96), http://data.europa.eu/eli/reg/1962/31(1)/2014-05-01 [dostęp: 3.05.2024].

232 Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 ze zm.), obecnie Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej.

233 Wyrok TSUE z 24.11.1998 r. w sprawie C-274/96, *Horst Otto Bickel and Ulrich Franz*, ECLI:EU:C:1998:563.

247:2569737508

zykowych jak grupy mniejszościowe w państwach członkowskich UE, choćby nie przyznano im obywatelstwa takiego państwa. TSUE wskazuje zatem na możliwość korzystania z praw mniejszości narodowych nawet przez osoby, które formalnie do nich nie należą. W swojej decyzji w sprawie *Angonese*, opartej na orzeczeniach w sprawach *Bickel i Franz* oraz *Groener*, organ ten zadecydował, że certyfikat znajomości języka powinien nie mieć ograniczenia do konkretnej lokalizacji geograficznej, a więc być ważny nie tylko na terytorium państwa, w którym dany język posiada status urzędowy. Trzeba nadmienić, że decyzja ta nie wyklucza nostryfikacji dyplomów osób z państw trzecich w rozumieniu prawa UE.

W orzeczeniu wstępnym w sprawach *Kreis Warendorf przeciwko Alo* i *Osso przeciwko regionowi Hanower*[234] Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej wydał niejednoznaczną opinię. Uznał, *primo*, że wszystkie osoby, którym państwo członkowskie przyznało ochronę, powinny otrzymać taki sam zakres praw i obowiązków, jakie mają legalnie przebywający cudzoziemcy[235], *secundo*, że dostęp do pomocy publicznej powinien być zapewniony przynajmniej zgodnie ze standardami stosowanymi wobec obywateli[236]. Z jednej strony, ustanawiając takie granice, Trybunał zajął w miarę wyważone stanowisko w kwestii uchodźców. Z drugiej strony zrównanie statusu uchodźcy z cudzoziemcami ilustruje próbę zachowania neutralności – organ unika wywierania presji na politykę migracyjną państw członkowskich.

W orzecznictwie TSUE znajdziemy też sprawy dotyczące prawa do korzystania z własnego języka w trakcie procedur sądowych i administracyjnych. W przypadku *Christina Kik przeciwko Urzędowi Harmonizacji w ramach Rynku Wewnętrznego*[237] TSUE potwierdził, że wszystkie osoby mają prawo do korzystania z wybranego języka urzędowego UE w postępowaniach przed Urzędem Unii Europejskiej do spraw Własności Intelektualnej, co jest istotne dla zachowania przejrzystości i sprawiedliwości procedur. Trybunał również odniósł się do zagadnienia wielojęzyczności jako fundamentalnej zasady UE, za pomocą której promuje się różnorodność i integrację.

234 C-443/14 i C-444/14, *Kreis Warendorf v. Alo and Osso v. Region Hannover*.

235 Ibidem, ust. 64.

236 Ibidem, ust. 56.

237 Wyrok TSUE z 9.09.2003 r. w sprawie C-361/01 P, *Christina Kik v. Office for Harmonisation in the Internal Market (Trade Marks and Designs) (OHIM). Regulation (EC) No. 40/94, Article 115*, ECLI:EU:C:2003:434.

248:7506091360

3.4. Instrumentarium ochrony praw językowych BOM w ramach wspólnego europejskiego systemu azylowego (WESA)

System ochrony praw uchodźców opiera się na dobrze ugruntowanych tradycjach prawa międzynarodowego. Podstawowe gwarancje w tej dziedzinie określono w Konwencji genewskiej, której stronami są wszystkie państwa członkowskie Unii Europejskiej. Unijne akty prawne stanowią rozwiązanie komplementarne wobec tych międzynarodowych zobowiązań. Kluczowe znaczenie mają tutaj trzy dyrektywy:

– tzw. dyrektywa kwalifikacyjna z dnia 13 grudnia 2011 r., która wyznacza standardy minimalne dotyczące kwalifikacji obywateli państw trzecich jako beneficjentów ochrony międzynarodowej (status uchodźcy lub beneficjenta ochrony uzupełniającej) i zakres ochrony międzynarodowej[238];
– dyrektywa z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej[239], która wyznacza standard minimalny oraz katalog wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej[240];

238 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26).

239 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (Dz. Urz. UE L 180 z 29.06.2013 r., s. 60–95). Została ona zastąpiona rozporządzeniem Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1348 z dnia 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia wspólnej procedury ubiegania się o ochronę międzynarodową w Unii i uchylenia dyrektywy 2013/32/UE (Dz. Urz. UE L 2024/1348 z 22.05.2024 r.), jednakże akt ten wchodzi w życie dopiero 12 czerwca 2026 r., w związku z czym, aby ustalić aktualny stan prawny, zostaną omówione postanowienia dyrektywy.

240 Dyrektywa została opracowana w odpowiedzi na krytykę wcześniejszych regulacji unijnych, którym zarzucano brak precyzji, prowadzący do niejednolitego stosowania przepisów przez państwa członkowskie. Zob. np. szczegółowe badanie UNHCR dotyczące implementacji dyrektywy w sprawie procedur azylowych 2005/85/WE w kilku państwach, które wykazało znaczne różnice między przepisami a praktyką: UNHCR, *Improving Asylum Procedures: Comparative Analysis and Recommendation for Law and Practice. Detailed Research on Key Asylum Procedures Directive Provisions*, 2010, https://www.unhcr.org/media/improving-asylum-procedures-comparative-analysis-and-recommendations-law-and-practice-key [dostęp: 7.09.2024].

249:6399427262

– dyrektywa z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową, ustanawiająca standardy minimalne w tym zakresie[241].

Do tej listy należy dodać dyrektywę z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony[242], gdyż ochrona czasowa jest specjalnym rodzajem ochrony w sytuacjach nadzwyczajnych związanych z masowym napływem ludności na teren Unii Europejskiej (takich jak wojna w Ukrainie). Uzupełniają powyższy katalog także liczne dokumenty programowe i polityczne, np. *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027*[243] czy zalecenie Komisji (UE) 2015/914 z dnia 8 czerwca 2015 r. dotyczące europejskiego programu przesiedleń[244]. Takie dokumenty nie wiążą państw członkowskich, lecz mają charakter pomocniczy, są rekomendacjami[245].

241 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (Dz.U. L 180 z 29.06.2013 r., s. 96–116). Według stanu z 1 sierpnia 2024 r. akt utracił moc prawną, lecz jego omówienie jest zasadne, gdyż postanowienia nowej dyrektywy muszą być wprowadzane do porządku prawnego dopiero od 12 czerwca 2026 r., zatem w aktualnym stanie prawnym państwa członkowskie realizują postanowienia dyrektywy 2013/33/UE, a nie nowo przyjętej. Zob. dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1346 z dnia 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania osób ubiegających się o ochronę międzynarodową (Dz. Urz. UE L 2024/1346 z 22.05.2024 r.).

242 Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23).

243 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027*, COM/2020/758 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52020DC0758 [dostęp: 18.08.2024].

244 Dz. Urz. UE L 148 z 13.06.2015 r., s. 32–37.

245 Zob. szeroko na temat WESA: R. Stefanicki, *Prawo do dobrej administracji na przykładzie wdrażania wspólnego europejskiego systemu azylowego*, w: *Ewolucja państwowości w Brazylii, Polsce i Eurazji*, red. M.A. Maliska, K. Complak, Uniwersytet Wrocławski, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2015, s. 119–138, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/71658/PDF/07_Robert_Stefanicki.pdf [dostęp: 1.09.2024], oraz na temat historii stanowienia tego systemu: European Parliament – Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, *The Implementation of the Common European Asylum*

250:1423488666

3.4.1. Prawa językowe w procedurze udzielania statusu BOM

Szczególnej uwagi wymaga procedura składania i rozpatrywania wniosku o uznanie za uchodźcę lub osobę kwalifikującą się do ochrony uzupełniającej. Wspomniane wcześniej dyrektywy określają minimalne wymogi dotyczące używania języków w komunikacji między organem a wnioskodawcą. Wymogi te stanowią gwarancje proceduralne i mają na celu wdrożenie zasady dobrej administracji[246]. W przypadku omawianej kategorii wnioskodawców każde prawo im przysługujące jest krytycznie ważne, ponieważ ciężar dowodowy leży po stronie wnioskodawcy, a wydanie negatywnej decyzji w takiej sprawie administracyjnej może znacznie pogorszyć jego sytuację, włącznie z zagrożeniem zdrowia lub życia w kraju pochodzenia po deportacji. Tym samym nieefektywna komunikacja wnioskodawcy z organem, jakiekolwiek ograniczenia co do formy (języka) dowodów[247] istotnie ograniczają prawa jednostki.

Należy zgodzić się ze stanowiskiem Marka Safjana i Przemysława Mikłaszewicza, że słaba pozycja społeczna pewnych grup, będąca podstawą wprowadzenia rozwiązań ochronnych, wynika z kontekstu społecznego, a także z tradycji cywilizacyjnych, kulturowych i religijnych. Takie czynniki z czasem ulegają zmianie, dlatego narzędzia ochrony oraz ich intensywność muszą być dostosowywane do dynamicznej rzeczywistości[248]. Niemniej wydaje się zasadne zastosowanie rozwiązań najwygodniejszych dla wnioskodawcy, czyli pozwolenie jednostce na korzystanie z języków, które zna najlepiej, w postępowaniu w sprawie udzielenia statusu ochrony międzynarodowej. Jak już bowiem wspomniano, trudności komunikacyjne mogą skutkować np. ograniczoną możliwością strony w zakresie przekazywania argumentów przemawiających za wydaniem decyzji pozytywnej.

System, 2016, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556953/IPOL_STU(2016)556953_EN.pdf [dostęp: 1.09.2024].

246 Zob. R. Stefanicki, *Prawo do dobrej administracji...*, s. 128.

247 Zob. np. wyrok NSA z 13.04.2023 r., II OSK 1131/22, LEX nr 3558393, w którym Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że organ ma obowiązek przetłumaczenia wszelkich dowodów, które cudzoziemiec przedstawia jako dowody istotnych okoliczności w sprawie. Tym samym NSA nie zgodził się z organem, który bez zlecenia tłumaczenia, wedle własnej oceny nie dopuścił dokumentów obcojęzycznych jako dowodów w sprawie.

248 M. Safjan, P. Mikłaszewicz, *Granice uprzywilejowania wyrównawczego*, „Przegląd Sejmowy" 2011, nr 6 (107), s. 43.

251:3249870170

Dyrektywa kwalifikacyjna w art. 22 wprowadza obowiązek zapewnienia dostępu do informacji o prawach, które przysługują beneficjentom ochrony międzynarodowej, w języku dla nich zrozumiałym „[j]ak najszybciej po nadaniu statusu uchodźcy lub statusu osoby potrzebującej ochrony uzupełniającej [...]". W literaturze przedmiotu podkreśla się, że taki dostęp powinien być zapewniony trwale, tak aby osoba mogła samodzielnie zapoznać się z owymi prawami[249]. Ponadto konieczne jest, by informacje na ich temat były zrozumiałe dla tej osoby (tzn. wyrażone w języku jej znanym i łatwe do przyswojenia) oraz realne i umożliwiały praktyczne skorzystanie z rzeczonych praw. Muszą nie tylko zawierać prawa procesualne (np. co do zaskarżenia wydanej decyzji), lecz także podawać dokładne informacje o przysługujących jednostce uprawnieniach w zakresie pomocy socjalnej, dostępu do rynku pracy, programów oświatowych, podnoszenia kompetencji zawodowych, nauki języków państwa przyjmującego oraz innych możliwości ułatwiających szybką integrację[250]. Zasadne jest twierdzenie, że takie informacje powinny być przekazywane stronie na piśmie wraz z decyzją, a nie w formie ustnej. Nadto należy uznać za niezbędne poinformowanie wnioskodawcy o prawach przysługujących jego członkom rodziny.

Dyrektywa z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (dalej: dyrektywa w sprawie wspólnych procedur) zawiera więcej postanowień regulujących materię językową. W motywie 25 preambuły tego dokumentu określono minimalny wymóg zapewnienia dostępu do usług tłumacza, aby umożliwić wnioskodawcy przedstawienie swojej sprawy w trakcie przesłuchania przez organy. W tymże motywie zostało wprowadzone prawo jednostki do uzyskania informacji o swoim statusie prawnym w języku, który najlepiej rozumie, w decydujących momentach postępowania. Przywołane fragmenty preambuły są użyteczne w wykładni funkcjonalnej (celowościowej) tej dyrektywy[251].

249 Zob. H. Battjes, *Asylum Qualification Directive 2011/95/EU, Article 22*, in: *EU Immigration and Asylum Law. A Commentary*, eds. K. Hailbronner, D. Thym, 2nd ed., C.H.Beck – Hart – Nomos, München–Oxford–Baden-Baden 2016, s. 1258.

250 Ibidem.

251 Zob. A. Piszcz, M. Knapp, *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1 a gwarancje ochrony praw podstawowych strony postępowania antymonopolowego w Polsce – wybrane zagadnienia*, „Białostockie Studia Prawnicze" 2023, t. 28, nr 4, s. 165–179, http://doi.org/10.15290/bsp.2023.28.04.10.

252:8090515914

W art. 12 ust. 1 lit. a dyrektywy w sprawie wspólnych procedur (gwarancje dla wnioskodawców) zawarto gwarancję, że strona postępowania o udzielenie ochrony będzie informowana w języku, który rozumie lub co do którego można zasadnie przyjąć, iż zostanie przez nią zrozumiany, o procedurze, której należy się poddać, oraz o przysługujących stronie prawach i jej obowiązkach w trakcie tej procedury. Warto zauważyć, że w polskim orzecznictwie utrwaliła się literalna wykładnia owego przepisu, zgodnie z którą organ nie ma obowiązku tłumaczenia swoich decyzji w całości (np. uzasadnienie nie musi być sporządzane dodatkowo w tłumaczeniu)[252]. W tymże artykule, w ust. 1 lit. b, ustanawia się prawo do skorzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza co najmniej wtedy, gdy wnioskodawca ma zostać poddany przesłuchaniu. Dodatkowo w ust. 1 lit. f nakłada się na organ administracji obowiązek poinformowania wnioskodawcy w zrozumiałym dla niego języku o wynikach rozpatrywania wniosku oraz o procedurze odwoławczej, przy czym nie ma potrzeby udzielenia takich informacji, gdy wnioskodawca korzysta z pomocy radcy prawnego lub adwokata. Analogiczne gwarancje wprowadzono dla małoletnich bez opieki (zgodnie z art. 25 dyrektywy). Dyrektywa wymaga również zastosowania opisanego podejścia do języków w ramach postępowania odwoławczego.

W art. 15 dyrektywy przewidziano specjalne kryteria powołania tłumacza do celów przesłuchania. Powinien on zapewnić adekwatny poziom komunikacji między osobą przesłuchiwaną a osobą prowadzącą przesłuchanie. Nie oznacza to, że kandydat musi być tłumaczem przysięgłym; kryterium oceny, czy kwalifikuje się do tej roli, są jedynie jego faktyczne umiejętności posługiwania się określonym językiem[253]. Funkcję tłumacza może zatem pełnić osoba ze specjalnym wykształceniem lub nawet bez takiego, lecz posiadająca odpowiednie kompetencje do realizacji tłumaczeń ustnych z wykorzystaniem pary językowej, w której jeden język będzie językiem najlepiej rozumianym przez przesłuchiwanego, a drugi będzie językiem postępowania[254]. W literaturze przedmiotu też często podnosi się kwestię jakości tłumaczeń[255].

252 Wyrok NSA z 9.06.2022 r., II OSK 1542/21, LEX nr 3379927.

253 Zob. W. Klaus, *Rozwiązania prawne stosowane wobec osób ubiegających się o ochronę w Polsce*, w: *Uchodźcy w Polsce. Sytuacja prawna, skala napływu i integracja w społeczeństwie polskim oraz rekomendacje*, red. A. Górny, Komitet Badań nad Migracjami PAN, Kraków–Warszawa 2017, s. 17.

254 Zob. ibidem.

255 Zob. np. J. Dybiec-Gajer, *Tłumaczenie jako świadczenie usług tłumaczeniowych? Między realizmem zawodowym a dyktatem rynku w zakresie kształcenia tłumaczy*, „Między Oryginałem a Przekładem" 2013, nr 19/20, s. 169–187.

253:7413573489

Oczywiście z perspektywy interesu wnioskodawcy najlepiej jest, gdy jego pełnomocnik ustawowy potrafi ocenić poziom jakości tłumaczenia, aby zgłosić niezbędne korekty lub wnieść o powołanie innego tłumacza. Jednak ponieważ wnioskodawca najczęściej bierze udział w postępowaniu samodzielnie, a fachowa pomoc prawna w jego języku byłaby kosztowna, konieczne wydaje się podjęcie starań przez państwa na rzecz poprawy jakości tłumaczeń w takich postępowaniach.

Dyrektywa w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową rozwija omówione tu zagadnienia poprzez doprecyzowanie obowiązku informacyjnego państw wobec takich osób. Przykładowo art. 5 zawiera nakaz poinformowania ich o ustalonych świadczeniach i o obowiązkach wynikających z warunków przyjmowania, które osoby te muszą wypełniać. Państwa członkowskie mają to uczynić w czasie nieprzekraczającym 15 dni, w języku najlepiej zrozumiałym dla zainteresowanych i w formie pisemnej. Dodatkowo muszą informować wnioskodawców o organizacjach świadczących pomoc prawną oraz takich, które mogą udzielić informacji o dostępnych warunkach przyjmowania, m.in. o opiece zdrowotnej, lub świadczyć pomoc w tym zakresie. Nadto zgodnie z art. 9 ust. 4 dyrektywy organ musi poinformować zatrzymanego wnioskodawcę w języku dla niego zrozumiałym o przyczynach zatrzymania, dostępnych w prawie krajowym procedurach odwołania się od decyzji o zatrzymaniu oraz o możliwości ubiegania się o bezpłatną pomoc prawną i reprezentację prawną.

Obowiązek informacyjny w języku zrozumiałym dla jednostki wprowadzono też w dyrektywie z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony. W myśl art. 9 państwa są zobligowane do poinformowania beneficjentów ochrony czasowej na piśmie o ich statusie prawnym. Koncepcja „języka zrozumiałego dla jednostki" nie została rozwinięta w dyrektywach unijnych. Niemniej warto uznać, że najrozsądniej jest ustalić język zgodnie z deklaracją wnioskodawcy, ponieważ język urzędowy kraju pochodzenia może nie być dla niego najlepiej zrozumiałym środkiem komunikacji[256].

256 Takie stanowisko podzielają polskie sądy. Zob. np. wyrok NSA z 12.07.2023 r., II OSK 762/23, LEX nr 3603108.

254:6806401194

3.4.2. Obowiązek nauki języka państwa przyjmującego a prawa integracyjne BOM

Co do zasady prawodawstwo unijne uznaje prawo beneficjentów ochrony międzynarodowej do integracji. Znajduje to potwierdzenie w dyrektywie kwalifikacyjnej, gdyż według motywu 41 preambuły:

> Aby beneficjenci ochrony międzynarodowej mogli skuteczniej korzystać z praw i świadczeń określonych w niniejszej dyrektywie, konieczne jest uwzględnienie ich specyficznych potrzeb i szczególnych trudności integracyjnych, którym muszą sprostać. Takie uwzględnienie zasadniczo nie powinno prowadzić do traktowania korzystniejszego niż przewidziane dla własnych obywateli, bez uszczerbku dla możliwości wprowadzenia lub utrzymania przez państwa członkowskie bardziej korzystnych norm.

W świetle zacytowanego fragmentu preambuły oczekuje się, że programy integracyjne przeznaczone dla osób, którym przyznano status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą, będą w możliwie najszerszym zakresie uwzględniać ich wyjątkowe potrzeby i sytuację. W odpowiednich przypadkach powinny zawierać szkolenia językowe oraz dostarczać informacji o indywidualnych prawach i obowiązkach związanych ze statusem ochronnym w danym państwie członkowskim (motyw 47 preambuły). Dyrektywa zobowiązuje państwa do tego, by organizowały programy integracyjne dostosowane do specyficznych potrzeb uchodźców lub osób, które potrzebują ochronę uzupełniającą, bądź stworzyły warunki gwarantujące dostęp do takich programów (art. 23 dyrektywy), przy czym ich struktura, cele i metody realizacji są w kompetencji państw członkowskich (art. 34 dyrektywy). Z uwagi na owo podejście za pozbawione sensu należy uznać próby ustalenia uniwersalnego standardu, który określałby wymagania wobec beneficjentów ochrony międzynarodowej (w szczególności uchodźców i osób objętych ochroną uzupełniającą) w zakresie znajomości języka kraju przyjmującego.

Dyrektywa 2013/33/UE w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową podkreśla też konieczność stworzenia – w razie potrzeby – kursów językowych dla dzieci osób, które wnioskują o ochronę (art. 14). Prawodawstwo unijne nie nakłada zatem na państwa członkowskie obowiązku nauczania samych wnioskodawców języka lub języków większości społecznej w danym państwie. Ponadto nie ma szczególnych wymagań w tym zakresie dla beneficjentów ochrony

255:2359790292

międzynarodowej (BOM), choć w dyrektywie kwalifikacyjnej sugeruje się, że język większości powinien być przedmiotem nauczania w ramach programów integracyjnych. W związku z powyższymi przepisami metody i kryteria realizacji takich programów są ustalane indywidualnie przez państwa członkowskie Unii Europejskiej.

3.4.3. Prawa językowe w kontekście prawa do edukacji BOM

Rolę instytucji Unii Europejskiej w dziedzinie edukacji wypada rozpatrywać w ograniczony sposób, ponieważ traktaty nie mogą bezpośrednio ingerować w polityki edukacyjne państw członkowskich, a tym bardziej – ustalać zasad stosowania wybranych języków. Należy więc rozpatrywać kwestie organizacji owego procesu w kontekście innych międzynarodowych zobowiązań państw członkowskich UE.

Jak stwierdzono w specjalnym raporcie ONZ na temat prawa do edukacji migrantów, uchodźców i osób ubiegających się o azyl: „Prawo dotyczące praw człowieka nie w pełni odnosi się do kwestii wiążących zobowiązań państw do podejmowania pozytywnych działań" oraz „w dużej mierze niejasne jest, które rozróżnienia między migrantami a obywatelami są dopuszczalne, a które nie"[257]. Jak już zostało ustalone w poprzednich podrozdziałach, prawo do edukacji nie podlega kwestionowaniu w przypadku dzieci posiadających status beneficjenta ochrony międzynarodowej, jak również dzieci będących wnioskodawcami o tę ochronę. Sposoby realizacji rzeczonego prawa mogą się jednak różnić w zależności od kraju, w szczególności jeśli chodzi o podejście do używania języków BOM w edukacji. W świetle orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka można wysnuć kilka dodatkowych wniosków na temat tego, czy beneficjenci ochrony międzynarodowej mogą otrzymywać edukację w swoim ojczystym języku w państwach członkowskich UE.

ETPC nie nakłada na rządy obowiązku organizowania lub dofinansowywania pewnego typu placówek edukacyjnych na podstawie samego wniosku interesantów, np. o utworzenie klas z nauczaniem w językach mniejszości[258].

257 United Nations, *The Right to Education of Migrants, Refugees and Asylum-Seekers: Report of the Special Rapporteur on the Right to Education*, A/HRC/14/25/Corr.1, Geneva 2010, cyt. za: E. Hemelsoet, *How to Make Sense of the Right to Education? Issues from the Case of Roma People*, „Ethics and Education" 2012, vol. 7, no. 2, s. 165, https://doi.org/10.1080/17449642.2012.733603.

258 Wyrok ETPC z 10.03.2005 r. w sprawie *Skender v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 62059/00, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68687 [dostęp: 5.09.2024].

256:2531056321

Jak stwierdził w tzw. belgijskiej sprawie językowej: „[P]aństwa strony nie uznają takiego prawa do edukacji, które zobowiązywałoby je do tworzenia na własny koszt lub dotowania edukacji określonego rodzaju lub na określonym poziomie"[259]. Prawo do edukacji w konkretnym języku nie może zatem zostać wywiedzione z art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[260].

W celu rozstrzygania sporów Trybunał przyjął koncepcję głoszącą, że prawo do nauki w języku ojczystym przysługuje jedynie mniejszościom narodowym, których języki są oficjalnie uznane w danym kraju. Tym samym ETPC wykazuje wąskie rozumienie pojęcia „mniejszość narodowa". Tytułem przykładu: w sprawie *Skender przeciwko Byłej Jugosłowiańskiej Republice Macedonii* tureckojęzyczna rodzina w tym kraju (Macedonii Północnej) chciała, aby ich córka uczęszczała do szkoły podstawowej z nauczaniem w języku tureckim. Ponieważ nie jest on językiem narodowym w Macedonii Północnej, Europejski Trybunał Praw Człowieka przywołał utrwaloną linię orzeczniczą, zgodnie z którą art. 2 Protokołu nr 1 do Konwencji nie gwarantuje prawa do edukacji w konkretnym języku odpowiadającym preferencjom rodziców[261].

Edukacja w języku kraju przyjmującego może być promowana jako środek integracji, ale zarazem w narracji politycznej UE zwraca się uwagę na potrzebę dostosowania programów edukacyjnych do potrzeb osób, które nie znają jeszcze języka kraju przyjmującego, tak by ich nie wykluczać i zapewnić im dostęp do edukacji na równych warunkach. Niemniej idea praw językowych BOM, która obejmuje prawo do znajomości ich pierwszego (ojczystego) języka, nie zostaje wyrażona wprost.

259 Zob. wyrok ETPC z 23.07.1968 r. w sprawie *Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium v. Belgium (Merits)*, 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, ust. 3 części B (*Interpretation adopted by the Court*), https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57525 [dostęp: 1.08.2024].

260 Protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu dnia 20 marca 1952 r., oraz Protokół nr 4 do powyższej konwencji, sporządzony w Strasburgu dnia 16 września 1963 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175 ze zm.). Zob. wyrok ETPC z 11.01.2011 r. w sprawie *Ali v. the United Kingdom*, 40385/06, ust. 54, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-658 [dostęp: 1.08.2024].

261 Wyrok ETPC z 10.03.2005 r. w sprawie *Skender v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia...*, ust. 46.

257:6414881223

3.5. Prawa językowe jako prawa kolektywne w kontekście zachowania i ochrony własnej tożsamości, zwłaszcza cech charakterystycznych kultury, języka, religii

Wypada przyjrzeć się bliżej aspektowi zbiorowości, zwłaszcza że w literaturze przedmiotu podkreśla się w dużej mierze kolektywny charakter przeważającej części praw językowych, głównie rozpatrywanych w kontekście edukacji. Owszem, w piśmiennictwie idea PJ jest postrzegana na ogół jako element praw mniejszości (o czym była mowa w poprzednim rozdziale). Z perspektywy nadrzędnego celu tych praw (szczególnie z punktu widzenia socjolingwistyki), który można interpretować jako obronę przed lingwicyzmem i lingwicydem, ich bezpośredni związek z mniejszościami narodowymi, czyli wspólnotami zachowującymi swoje kultury, wydaje się całkowicie zrozumiały.

Co do samego pojęcia „mniejszość" trzeba zauważyć, że w literaturze dotyczącej praw językowych albo zupełnie się pomija koncepcję takiej zbiorowości, albo definiuje się ją bardzo szeroko. Warto przywołać definicję, której używa Tove Skutnabb-Kangas: mniejszość – to grupa ludności liczebnie mniejsza od reszty populacji kraju, a jej członkowie mają wspólne cechy etniczne, religijne lub językowe różniące się od cech reszty społeczeństwa i kierują się, choćby nie całkiem świadomie, wolą ochrony swojej kultury, tradycji, religii lub języka[262]. Podobne wnioski przedstawiono w rozdziale pierwszym książki, gdzie ustalono, że zasadniczo każda grupa społeczna może identyfikować się co najmniej z jednym językiem. Z kolei w przeanalizowanych w tym rozdziale dokumentach należących do uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka nie wspomina się o jakichkolwiek ograniczeniach możliwości korzystania z praw przysługujących mniejszościom.

Warto jednak zaznaczyć, że wśród przedstawicieli różnych nauk społecznych od lat trwają dyskusje na temat słuszności przyznawania praw językowych pewnym kategoriom migrantów, zwłaszcza migrantom ekonomicznym. Na przykład Philippe Van Parijs akcentuje potrzebę wprowadzenia tzw. kontrfaktycznej wzajemności (ang. *counterfactual reciprocity*) wobec imigrantów. W myśl tej idei migranci powinni dostosować się do norm językowych i kulturowych

262 T. Skutnabb-Kangas, *Introduction: Establishing Linguistic Human Rights*, in: *The Handbook of Linguistic Human Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, John Wiley & Sons, Oxford 2023, s. 7, https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch1.

258:1052786336

społeczeństwa przyjmującego zgodnie z zasadą hipotetycznej sprawiedliwości[263]. Autor wyjaśnia ową zasadę, wskazując, że przedstawiciele ludności kraju przyjmującego również byliby zobowiązani do podobnego dostosowania się, gdyby role zostały odwrócone. Hipotetyczna sprawiedliwość wynika z szerszej koncepcji Van Parijsa, zwanej terytorialnością językową (ang. *linguistic territoriality*). Oznacza ona poszanowanie języków regionów, do których ludzie migrują, a wśród przejawów tego szacunku znajduje się wchłanianie lokalnej kultury przez nowo przybyłych. Ponadto część badaczy twierdzi, że obowiązek nauki dominującego języka (lub języków) społeczeństwa przyjmującego jest osobistym wyborem ludzi, którzy zamierzają osiedlić się w danym kraju[264]. Takie podejście można stosować do migrantów ekonomicznych, lecz trudno udowodnić, że dotyczy to również beneficjentów ochrony międzynarodowej – chociażby z tego powodu, że dany kraj może nie być ich świadomym wyborem, lecz jedynym dostępnym miejscem schronienia zapewniającym przetrwanie. Mając to na uwadze, trzeba stwierdzić, że w literaturze przedmiotu nie istnieją dowody, które by usprawiedliwiały ograniczenia w prawie krajowym wobec BOM w zakresie korzystania z języków rodzimych, ich rozwoju i nauczania.

Autorzy innych prac proponują alternatywne podejścia do zaspokajania potrzeb migrantów (w tym BOM) w krajach przyjmujących, mianowicie różne metody równoważenia integracji językowej z zachowaniem tożsamości kulturowej[265]. W szczególności podejście akomodacyjne podkreśla odpowiedzialność społeczeństwa przyjmującego, zwłaszcza jeśli chodzi o wspieranie praw nowo przybyłych do utrzymania i nauki ich języków ojczystych, a także zapewnienie instytucjonalnego uznania i rozwiązań sprzyjających różnorodności etnicznej

263 Zob. P. Van Parijs, *Linguistic Justice for Europe and for the World*, Oxford University Press, Oxford 2011.

264 W. Kymlicka, *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, Oxford 1996, s. 15–17. W tym kontekście konieczność nauki języka społeczeństwa przyjmującego jest również postrzegana jako moralny obowiązek migrantów. Zob. szeroko na ten temat: M. Hoesch, *Do Immigrants Have a Moral Duty to Learn the Host Society's Language?*, „Res Publica" 2023, vol. 29, s. 23–40, https://doi.org/10.1007/s11158–022–09556–1.

265 Przykładowo istnieje opinia, że nakładanie obowiązku nauki języka na osoby niebędące obywatelami prowadzi do nierówności w społeczeństwie, w którym żyją dwie kategorie ludzi (obywatele i nieobywatele) traktowane w sposób nierówny. Więcej na ten temat: A. Goppel, *Linguistic Integration – Valuable but Voluntary: Why Permanent Resident Status Must Not Depend on Language Skills*, „Res Publica" 2019, vol. 25, s. 55–81, https://doi.org/10.1007/s11158-017-9369-y.

259:9105163289

i kulturowej (przede wszystkim w szeroko pojmowanym sektorze publicznym)[266]. Otóż należy przeanalizować, czy takie podejście sprawdza się w prawie międzynarodowym publicznym w przypadku BOM, rozpatrując pod kątem PJ dwie kategorie znane jako podmioty praw związanych z językiem: ludy tubylcze oraz mniejszości narodowe.

3.5.1. Problematyka ludów tubylczych a prawa językowe w Deklaracji praw ludów rdzennych

Deklaracja praw ludów rdzennych ONZ z 2008 r. (DPLR)[267] przewiduje również poszanowanie i ochronę języków ludów tubylczych. Warto zauważyć, iż DPLR nie jest dokumentem prawnie wiążącym ani nie została w jakikolwiek sposób wprowadzona do porządku prawnego w Polsce. Ponadto w definicji ludów tubylczych uwzględniono cechy charakteryzujące tę grupę – są wśród nich terytorium[268] (art. 10), typowe cechy kultury (art. 13), tradycyjne prawo własności oraz prawo do ziem, terytoriów i bogactw, które historycznie należały do grupy, były przez nią zajmowane (art. 26) – co znacznie ogranicza możliwości interpretacyjne i czego nie ma w Statucie rzymskim, pozwalającym na swobodniejszą identyfikację grupy. Jednakże DPLR zawiera dość istotne wartości i idee potencjalnie stosowalne w kontekście praw językowych mniejszości narodowych w prawie krajowym przeważającej części państw europejskich.

Przykładowo ludy tubylcze mają prawo do zachowywania, używania, rozwijania i przekazywania swojej historii, języków, tradycji ustnych, filozofii, systemów pisma i literatury przyszłym pokoleniom oraz wyznaczania i utrzymywania własnych nazw społeczności, miejsc i osób (art. 13 ust. 1); prawo do rozumienia procesów politycznych, prawnych i administracyjnych w języku im znanym, a gdzie to konieczne, przez zapewnienie prawa

266 Zob. J.H. Carens, *Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*, Oxford University Press, Oxford 2000, https://doi.org/10.1093/0198297688.001.0001; H. De Schutter, *Language Policy and Political Philosophy: On the Emerging Linguistic Justice Debate*, „Language Problems and Language Planning" 2007, vol. 31, no. 1, s. 1–23, https://doi.org/10.1075/lplp.31.1.02des.

267 *United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples*, A/RES/61/295, 13.09.2007, https://docs.un.org/en/A/res/61/295 [dostęp: 2.05.2024].

268 Przyjmuje się, że ludność rdzenna ma określone geograficznie tereny, które tradycyjnie (tzn. w sposób ciągły) zamieszkuje.

260:9640912374

do pomocy tłumacza (art. 13 ust. 2); prawo do tworzenia własnego systemu oświaty (art. 14); prawo do promowania siebie i do tolerowania ich grupy przez społeczeństwo (art. 15), a także prawo do założenia własnych mediów w swoich językach na zasadzie niedyskryminacji (art. 16). Co więcej, w DPLR proklamuje się zakaz asymilacji przymusowej (tzw. *aggressive acculturation*, zob. art. 8), która m.in. polega na „przeniesieniu ich dzieci do innych grup" (art. 7) oraz – co może wydawać się nietypowe – zmuszaniu do integracji (art. 8 ust. 1 lit. d).

Państwa mają obowiązek chronić te prawa (art. 13 ust. 2, art. 14 ust. 3 i art. 16 ust. 2 DPLR). Pojęcie „państwo" użyte w omawianych postanowieniach można interpretować w sposób zawężający, czyli odnosić je tylko do państw pochodzenia ludów tubylczych. Można jednak argumentować, że dotyczy ono wszystkich państw, w których znajdują się ludy tubylcze, niezależnie od tego, czy w wyniku migracji czy z innych przyczyn. Argument ten staje się bardziej przekonujący w świetle art. 14 ust. 3 Deklaracji, który stanowi, że państwa powinny podjąć środki umożliwiające ludom tubylczym kształcenie w ich własnym języku, również tym „mieszkającym poza swoimi społecznościami". Należy zatem przyjąć, że państwa jako większe wspólnoty mają obowiązek chronić ludy tubylcze, nawet jeśli nie są one oficjalnie uznawane za stałych mieszkańców danego kraju. Ludy tubylcze, podobnie jak inne grupy, mogą migrować, a ich prawa powinny być chronione niezależnie od ich aktualnego miejsca pobytu. Jednym z mankamentów DPLR jest to, że stanowi ona tzw. *soft law*, co oznacza, że nie tworzy prawnie wiążących zobowiązań międzynarodowych, niemniej wąski zakres tematyczny umożliwia jej przekształcenie się w międzynarodowe prawo zwyczajowe.

Deklaracja opisuje więc bardzo szczegółowo prawa językowe, chociaż zawęża aspekt podmiotowy do określonej grupy (tzw. ludów rdzennych). W dokumencie precyzyjnie zarysowano granice PJ, odwołując się do zasady niedyskryminacji i braku przymusu integracyjnego ze strony państwa. W świetle powyższych ustaleń w kontekście statusu prawnego BOM należy stwierdzić, że osoby, które identyfikują się jako przedstawiciele ludów rdzennych, powinny móc korzystać z praw ustanowionych w Deklaracji w każdym państwie będącym jej sygnatariuszem.

261:5708115552

3.5.2. Problematyka mniejszości narodowych a prawa językowe w Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych

„Mniejszości narodowe" są terminem dobrze ukształtowanym i znanym w praktyce stosowania prawa, zwłaszcza w Europie. Co więcej, Polska jest sygnatariuszem licznych umów poświęconych takim grupom, wchodzących w skład uniwersalnego oraz regionalnego i ponadnarodowego (tzn. Rady Europy, Unii Europejskiej) systemu ochrony praw człowieka, które będą przedmiotem dalszych rozważań. Wszakże w regionalnym (europejskim) systemie ochrony praw jednostki znaczenie przywołanego pojęcia zostało ściśle ograniczone do mniejszości oficjalnie uznanych przez państwo, a co za tym idzie – katalog PJ zasadniczo jest przywilejem, z którego mogą korzystać wyłącznie wybrane kategorie członków społeczeństwa. Jako argument warto przytoczyć ograniczenia ustanowione przez Europejską kartę języków regionalnych lub mniejszościowych (EKJRM)[269]. W szczególności jej art. 1 lit. a określa, że Karta ma zastosowanie tylko do języków, które są tradycyjnie używane przez grupę obywateli liczebnie mniejszą niż reszta populacji danego państwa i odróżniane od jego języków urzędowych.

Chociaż EKJRM wskazuje, że zawiera akceptowalne minimum niezbędne do istnienia i promocji języka w społeczeństwie (art. 4), i zachęca do tworzenia bardziej zaawansowanych wiążących instrumentów prawnych dotyczących praw językowych w obrębie jurysdykcji państwa, to art. 3 ust. 1 powierza mu inicjatywę określenia języków objętych postanowieniami Karty. Co więcej, dokument ten *de facto* pozostawia państwom swobodę w decydowaniu, czy i w jakim stopniu chcą wspierać ideę różnorodności językowej. Taka dowolność sprawia, że realizacja postulatów pluralizmu językowego zależy głównie od woli politycznej w kraju. Istotnie, nowoczesne państwa liberalne często koncentrują się na poszerzaniu katalogu praw obywateli, niekoniecznie równoważonego obowiązkami. Jednak ta ogólna tendencja okazuje się niewystarczająca, gdy rozważamy kwestie koegzystencji językowej, zwłaszcza w odniesieniu do obywateli państw trzecich, których prawa nie są wprost objęte ochroną przewidzianą w EKJRM.

269 Sporządzoną w Strasburgu w dniu 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

262:4222026897

Konkluzje

Przeanalizowawszy normy prawa międzynarodowego publicznego zaimplementowane przez Rzeczpospolitą Polską, należy zwrócić uwagę na kilka szczegółów dotyczących określenia katalogu praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Po pierwsze, regulacje prawa międzynarodowego publicznego (systemu uniwersalnego, jak również regionalnego i unijnego) w dziedzinie praw człowieka odpowiadające problematyce praw językowych tworzą integralną całość, co oznacza, że powinny być interpretowane w powiązaniu ze sobą. Dla przykładu, postanowień Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka nie można analizować w oderwaniu od Paktów, które nadają wartościom ogłoszonym w PDPC skonkretyzowaną postać prawną, przekładającą się na obowiązek ich przestrzegania przez państwa strony. Ilustruje tę zasadę także art. 7 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, dotyczący poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, którego nie należy rozpatrywać w izolacji od art. 8 europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności ani też od art. 17 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych czy art. 12 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Konsekwencją takiego podejścia jest to, że nie można mówić o różnych prawach (czy o zróżnicowanym zakresie ograniczeń i uprawnień) do życia prywatnego i rodzinnego wynikających z poszczególnych aktów międzynarodowych, lecz o jednolitej ochronie tego prawa, współtworzonej przez wszystkie wymienione instrumenty. Opisywane podejście – zwłaszcza w kontekście wyżej wspomnianego prawa – znajduje odzwierciedlenie w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Według niego prawo do zapisu własnego imienia zgodnie z regułami języka rodzimego stanowi element prawa do poszanowania życia prywatnego i rodzinnego, które jest immanentną częścią systemu ochrony praw człowieka w ramach prawa międzynarodowego publicznego.

Po drugie – co również wiąże się z wcześniejszym ustaleniem – większość praw językowych przedstawionych w niniejszym rozdziale wynika z poszczególnych artykułów umów prawa międzynarodowego publicznego ratyfikowanych przez Rzeczpospolitą Polską. Z analizy tych aktów wynika jednakże, iż prawa językowe mają niejako akcesoryjny charakter w stosunku do innych praw podstawowych (np. prawa do poszanowania życia prywatnego, wolności wypowiedzi czy prawa do obrony w postępowaniu karnym).

263:2688044216

Na szczególną uwagę zasługuje wolność wypowiedzi, gdyż język stanowi główną formę jej realizacji. W tym kontekście Europejski Trybunał Praw Człowieka wielokrotnie podkreślał w swoich orzeczeniach, że ochrona języka obejmuje wszystkie jego aspekty – tzn. gdy język występuje nie tylko jako środek komunikacji, lecz także jako narzędzie ekspresji osobistej. Stanowisko to zostało jasno wyrażone w sprawie *Tatár i Fáber przeciwko Węgrom*. Dodatkowo należy zauważyć, że problematyka językowa w orzecznictwie Trybunału znacząco ewoluowała w ciągu ostatniej dekady. Tytułem przykładu z najnowszych orzeczeń warto wspomnieć o omówionej w niniejszym rozdziale sprawie z 2023 r. *Mestan przeciwko Bułgarii*, w której Trybunał orzekł, że ograniczenie używania wybranego języka przez kandydata w kampanii wyborczej stanowi naruszenie wolności wypowiedzi (słowa). Orzeczenie to jawi się jako istotny krok w kierunku wzmocnienia ochrony praw związanych z językiem. Dla porównania: we wcześniejszych sprawach, takich jak *Igors Dmitrijevs przeciwko Łotwie* oraz *Mentzen przeciwko Łotwie*, ETPC skłaniał się raczej ku pozostawieniu oceny zasadności poszczególnych ograniczeń językowych w gestii państw będących stronami Europejskiej konwencji praw człowieka. Notabene, w wielu sprawach dotyczących języka, zwłaszcza dopuszczalności określonych form manifestowania wolności słowa, które mogłyby wchodzić w konflikt z krajowymi regulacjami prawnymi, Trybunał stwierdzał, że ocenić to zagadnienie powinny organy państw stron. Jego zdaniem bowiem możliwość ograniczenia wolności wypowiedzi zależy od zakresu „marginesu swobody oceny" w danym społeczeństwie – np. w odniesieniu do wypowiedzi religijnych – lub od krajowych regulacji ustawowych poświęconych ochronie i używaniu języka.

Po trzecie, należy również uznać, że analiza praw językowych przez pryzmat instrumentów ochrony praw człowieka zarówno w systemie uniwersalnym, jak i w europejskim systemie regionalnym stwarza dodatkowe możliwości ich ochrony w państwach będących stronami owych umów międzynarodowych, także w przypadku Rzeczypospolitej Polskiej. Potwierdzeniem tego założenia jest fakt, że takie organy jak Komitet Praw Człowieka, Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych oraz Komitet Ministrów Rady Europy opracowały zalecenia dotyczące zapewnienia każdej osobie, szczególnie migrantom i ich wybranym grupom, np. kobietom i dzieciom, językowej dostępności edukacji obowiązkowej, wiedzy o przysługujących im prawach i obowiązkach oraz usług publicznych. Rekomendacje wspomnianych organów, choć nie mają wiążącego charakteru, wynikają z oceny stanu faktycznego i stanu prawnego w państwach będących stronami umów międzynarodowych, na podstawie

264:1193517071

których powołano te organy. Warto również podkreślić, że interpretacja norm Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych przez Komitet Praw Człowieka w zakresie prawa do zapisu imienia w języku ojczystym jest bardziej kompleksowa niż podejście, jakie przyjął Europejski Trybunał Praw Człowieka, dlatego decyzje Komitetu powinny być uwzględniane zarówno przy implementacji Paktu w krajowym porządku prawnym, jak i przy analizie jego postanowień w konkretnych sprawach.

Na szczególną uwagę zasługuje także omówione w niniejszym rozdziale porównanie mniejszości narodowych z beneficjentami ochrony międzynarodowej. Zasadne wydaje się założenie, że niektórzy przedstawiciele grupy BOM (a w pewnych przypadkach nawet jej większość) mogą należeć do społeczności etnicznych posiadających określony status prawny w danym państwie przyjmującym – takim statusem zwykle jest posiadanie uprawnień mniejszości narodowej. Jednakże, jak wynika z literalnej wykładni Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych, do takich grup zalicza się tylko obywateli państwa będącego stroną Karty. Nadto uznanie specjalnego statusu danej mniejszości leży w wyłącznej kompetencji tego państwa. Owa specyfika europejskiego (regionalnego) systemu ochrony praw jednostki stanowi istotne ograniczenie w porównaniu z Międzynarodowym Paktem Praw Obywatelskich i Politycznych, w którym pojęcie mniejszości nie jest ograniczone do obywateli danego kraju, lecz obejmuje wszystkich przedstawicieli mniejszości niezależnie od ich obywatelstwa.

265:7969263235

4. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej a granice pluralizmu językowego w kontekście obowiązków państw demokratycznych wobec jednostki

Przykład Rzeczypospolitej Polskiej w ujęciu prawnoporównawczym

4.1. Kontekst prawnoporównawczy

Ujęcie prawnoporównawcze jest nieodzowne przy analizie polskich regulacji dotyczących ochrony praw językowych, ponieważ pozwala szerzej spojrzeć na skuteczność oraz adekwatność krajowych przepisów w kontekście praktyk implementacji międzynarodowych standardów ochrony praw człowieka przez inne państwa[1]. Chociaż prawo międzynarodowe publiczne nie dysponuje bezpośrednim aparatem represyjnym, państwa, które akceptują ów system ochrony praw człowieka, powinny wprowadzać odpowiednie gwarancje we własnym zakresie, aby zapewnić ich skuteczną ochronę[2]. Podobnie winno być w przypadku praw

1 W literaturze od dawna uznaje się, że prawo porównawcze jest szczególnie ważnym narzędziem analizy instytucji i koncepcji prawnych, zwłaszcza tych, które wywodzą się z umiędzynarodowionych standardów. Podkreśla się znaczenie badań komparatystycznych, pozwalających porównać różne systemy prawne, a także tzw. pozornych badań komparatystycznych, skoncentrowanych na opisie konkretnych aspektów wybranego zjawiska w prawie. Tego rodzaju analizy umożliwiają głębsze zrozumienie zarówno podobieństw, jak i różnic między systemami prawnymi oraz ułatwiają ocenę, w jakim stopniu dane rozwiązania spełniają międzynarodowe standardy. Zob. B. Kowalczyk, *Kilka uwag o praktycznym znaczeniu komparatystyki prawniczej*, w: *Cywilizacja administracji publicznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UWr dra hab. Jana Jeżewskiego*, red. J. Korczak, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 247.

2 Taki obowiązek wywodzi się z ogólnej zasady *pacta sunt servanda*, zgodnie z którą organy państwa, w tym parlament, rząd i sądy, są zobligowane do przestrzegania umów wiążących

266:1103015341

językowych BOM, gdyż są one immanentną częścią międzynarodowego standardu ochrony praw człowieka.

Niemniej należy uznać, że brak uniwersalnych narzędzi bezpośredniego nadzoru nad przestrzeganiem międzynarodowego prawa publicznego w zakresie praw człowieka pociąga za sobą zróżnicowaną ich realizację w poszczególnych krajach – innymi słowy: istnieje tyle podejść do ochrony tych praw, ile jest krajów[3]. Różnice występujące w porządkach krajowych można niewątpliwie przeanalizować pod kątem oceny efektywności ochrony praw językowych BOM.

W niniejszym podrozdziale zostaną zatem nakreślone praktyki ochrony tych praw stosowane wobec BOM w wybranych państwach. Taka analiza wzbogaci omówienie rozwiązań dotyczących ochrony praw językowych BOM w Rzeczypospolitej Polskiej, gdyż umożliwi szerszy ogląd zagadnienia. Aby wywód był przejrzysty, warto się skoncentrować na problemach najczęściej wymienianych przez członków samej tej grupy w kontekście realizacji ich praw językowych[4]. W związku z tym pewne aspekty owej realizacji zasługują tutaj na szczególną uwagę – zwłaszcza dostęp do dóbr publicznych i integracja społeczna. Kluczowe jest umożliwienie BOM korzystania z usług publicznych bez wymogu biegłej znajomości języka większości w państwie przyjmującym. Chodzi m.in. o dostęp do edukacji (także edukacji zawodowej), opieki zdrowotnej, programów socjalnych, programów integracyjnych oraz możliwość realizacji prawa do pracy.

---

owo państwo. Zob. więcej na ten temat: M. Muszyński, *Konstytucja RP a prawo międzynarodowe – spór o pierwszeństwo w pluralistycznym porządku prawnym*, „Consilium Iuridicum" 2022, nr 1/2, s. 34–69. Warto wspomnieć, że zasada *pacta sunt servanda* została określona w art. 26 Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów (Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439). W literaturze dominuje też pogląd, że w przypadku państwa członkowskiego Unii Europejskiej wykonywanie w dobrej wierze (z ang. *in a good faith*) obowiązków wynikających z umów międzynarodowych wiążących to państwo jest też realizacją zasady lojalności, o której mowa w art. 4 ust. 3 Traktatu o Unii Europejskiej. Zob. szeroko na temat zasady lojalności w unijnym prawie traktatowym: D. Davison-Vecchione, *Beyond the Forms of Faith: Pacta Sunt Servanda and Loyalty*, „German Law Journal" 2015, vol. 16, no. 5, s. 1163–1190, https://doi.org/10.1017/S2071832200021076.

3 Jak pokazują wyniki badań nad zagadnieniem integracji imigrantów, w większości państw istnieją znaczne różnice między obecnymi regulacjami dotyczącymi języków a potrzebami takich osób w zakresie używania języka. Zob. więcej: A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, „Review of European Studies" 2021, vol. 13, no. 1, s. 55–76, https://doi.org/10.5539/res.v13n1p55; R. McKelvey, *Language Provision in the Scottish Public Sector: Recommendations to Promote Inclusive Practice*, „Social Inclusion" 2021, vol. 1, no. 9, s. 45–55, https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3549.

4 Zob. szeroko na ten temat: podrozdział 2.5.

267:3285268901

Do analizy komparatystycznej zostały wytypowane następujące kraje: Królestwo Danii, Królestwo Szwecji, Republika Irlandii i Królestwo Niderlandów. Taki wybór jest w dużej mierze uzasadniony podobnym stopniem ich uczestnictwa w umowach międzynarodowych (w porównaniu z Rzeczpospolitą Polską), gdyż każde z tych państw bierze udział w europejskim systemie ochrony praw człowieka jako członek Rady Europy oraz Unii Europejskiej. Cechują je zatem maksymalnie zbliżone warunki wynikające z przyjętych zobowiązań międzynarodowych. Wybór wymienionych krajów uwzględnia również możliwości badacza – analizowane akty normatywne oraz literatura przedmiotu poświęcona tym państwom są dostępne głównie w języku angielskim, którym posługuje się autor książki.

Istotnym kryterium, które uzasadnia dokonaną selekcję i potencjalnie czyni wnioski cennymi dla porównania ze stanem faktycznym w Rzeczypospolitej Polskiej, jest to, że według rankingów swobód demokratycznych owe państwa osiągają wyższe wyniki niż Polska. Takie twierdzenie opiera się na wskaźniku *democracy index* opracowanym przez Economist Intelligence Unit oraz na wskaźnikach z zestawu danych *V-Dem index*. Ponieważ brak specjalnych indeksów oceny praw językowych i praw BOM, wykorzystanie danych z *V-Dem* i *democracy index* umożliwia weryfikację hipotezy, że w państwach o wyższym poziomie demokracji sytuacja dotycząca praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej jest korzystniejsza[5].

V-Dem index wybrano, aby uniknąć potencjalnych ograniczeń *democracy index*. Chociaż ten drugi należy do najstarszych i najczęściej przywoływanych metod oceny stanu demokracji w państwach, *V-Dem index* obecnie uznaje się za najdokładniejszy jego wskaźnik[6]. *Democracy index* generuje dla każdego państwa ocenę w zakresie takich kategorii, jak: proces wyborczy i pluralizm, wolności obywatelskie, funkcjonowanie rządu, partycypacja polityczna oraz kultura polityczna, na podstawie 60 różnych wskaźników, z wynikami w skali od 0 do 10 (najbardziej

5 Podobna metodologia, oparta na wskaźnikach demokracji, została zastosowana w pracy autora: I. Klinytskyi, *Language Rights and Official Language in Constitutionalism: Do Bilingual States Give Us More Rights for Our Language?*, „Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law" 2022, vol. 26, no. 4, s. 157–163, https://doi.org/10.19192/wsfip.sj4.2022.25.

6 Zob. szeroko na temat tworzenia wskaźników oceny poziomu demokracji oraz ograniczeń z tym związanych: B. Herre, *Democracy Data: How Sources Differ and When to Use Which One*, OurWorldInData.org, 17.06.2022, https://ourworldindata.org/democracies-measurement [dostęp: 1.08.2024]. Na temat zasad tworzenia indeksu *V-Dem* dodatkowo zob. S. Andrzejewski, *Indeksy demokracji i stan zaawansowania ich rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem projektu Varieties of Democracy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K – Politologia" 2022, vol. 29, no. 1, s. 21–40, https://doi.org/10.17951/k.2022.29.1.21-40.

268:5967321597

demokratyczne państwa charakteryzują się wskaźnikiem w przedziale od 9 do 10)[7]. Natomiast *V-Dem* jest zestawem wskaźników, gdyż koncepcja projektu opiera się na wielopoziomowej strukturze, która obejmuje pięć różnych indeksów demokracji złożonych z 87 subkomponentów, zawierających aż do 473 mierników[8]. Każdy wskaźnik ocenia się w skali od 0 do 1 – wartość 0 oznacza najgorszy możliwy stan, a wartość 1 reprezentuje stan najlepszy. Państwo uważa się za wysoko rozwinięte w danym aspekcie, jeśli wskaźnik przekracza wartość 0,75.

Na potrzeby niniejszego opracowania wybrano pięć wskaźników *V-Dem*, które oceniają stopień realizacji praw jednostki w państwach. Są to: wskaźnik demokracji liberalnej (ang. *liberal democracy index*), wskaźnik swobód obywatelskich (ang. *civil liberties index*), wskaźnik swobód politycznych (ang. *political liberties index*), wskaźnik wolności wypowiedzi (ang. *freedom of expression index*) oraz wskaźnik demokracji egalitarnej (ang. *egalitarian democracy index*)[9].

Jak wynika z zestawienia danych dla wybranych państw (tabela 4.1), Szwecja, Dania, Holandia i Irlandia utrzymują w pięcioletniej retrospektywie (2019–2023) znacznie wyższe wskaźniki niż Polska. Sugeruje to – zgodnie z hipotezą – że rozwiązania dotyczące praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej powinny być tam bardziej zaawansowane i przychylne wobec sytuacji społecznej omawianej grupy.

Tabela 4.1. Wskaźnik demokracji Economist Intelligence Unit oraz wybrane wskaźniki *V-Dem* dla Polski, Danii, Szwecji, Irlandii i Holandii w okresie 2019–2023

Kraj	2019	2020	2021	2022	2023
Rzeczpospolita Polska					
WD	**6,60**	**6,80**	**6,80**	**7,00**	**7,20**
WDL	0,51	0,45	0,42	0,42	0,44
WSO	0,85	0,83	0,82	0,82	0,83
WSP	0,78	0,78	0,74	0,74	0,75

7 S. Andrzejewski, *Indeksy demokracji...*, s. 29–30.

8 Ibidem, s. 30.

9 Demokracja egalitarna została osiągnięta wtedy, gdy (1) prawa i wolności jednostek są chronione jednakowo we wszystkich grupach społecznych, (2) zasoby są równo rozdzielone pomiędzy wszystkie grupy społeczne, (3) grupy i jednostki mają równy dostęp do władzy. Zob. B. Herre, *Democracy Data...*

269:9884123500

cd. tab. 4.1.

Kraj	2019	2020	2021	2022	2023
WWW	0,70	0,71	0,65	0,62	0,66
WDE	0,53	0,53	0,51	0,50	0,51
Królestwo Danii					
WD	**9,20**	**9,20**	**9,10**	**9,30**	**9,30**
WDL	0,88	0,88	0,88	0,89	0,88
WSO	0,95	0,94	0,95	0,96	0,96
WSP	0,98	0,98	0,98	0,98	0,98
WWW	0,98	0,99	0,99	0,99	0,99
WDE	0,88	0,88	0,88	0,88	0,88
Królestwo Szwecji					
WD	**9,40**	**9,30**	**9,30**	**9,40**	**9,40**
WDL	0,87	0,87	0,87	0,87	0,85
WSO	0,96	0,96	0,96	0,96	0,96
WSP	0,97	0,97	0,97	0,96	0,95
WWW	0,96	0,96	0,97	0,96	0,95
WDE	0,82	0,82	0,82	0,81	0,80
Republika Irlandii					
WD	**9,20**	**9,10**	**9,00**	**9,10**	**9,20**
WDL	0,82	0,83	0,83	0,83	0,83
WSO	0,96	0,96	0,95	0,96	0,96
WSP	0,97	0,97	0,97	0,97	0,97
WWW	0,97	0,98	0,98	0,98	0,98
WDE	0,79	0,79	0,79	0,79	0,79

270:5672271748

cd. tab. 4.1.

Kraj	2019	2020	2021	2022	2023
Królestwo Niderlandów					
WD	**9,00**	**9,00**	**8,90**	**9,00**	**9,00**
WDL	0,82	0,81	0,81	0,80	0,80
WSO	0,94	0,93	0,93	0,93	0,92
WSP	0,92	0,92	0,93	0,93	0,92
WWW	0,92	0,92	0,92	0,92	0,90
WDE	0,78	0,78	0,78	0,77	0,76

Uwagi: WD – wskaźnik demokracji (ang. *democracy index*) według rankingu Economist Intelligence Unit; WDL – wskaźnik demokracji liberalnej (ang. *liberal democracy index*) według rankingu *V-Dem*; WSO – wskaźnik swobód obywatelskich (ang. *civil liberties index*) według rankingu *V-Dem*; WSP – wskaźnik swobód politycznych (ang. *political liberties index*) według rankingu *V-Dem*; WWW – wskaźnik wolności wypowiedzi (ang. *freedom of expression index*) według rankingu *V-Dem*; WDE – wskaźnik demokracji egalitarnej (ang. *egalitarian democracy index*) według rankingu *V-Dem.*

Źrodło: według danych V-Dem Institute oraz Economist Intelligence Unit*

Rzeczpospolita Polska jako państwo demokratyczne zobowiązane do przestrzegania międzynarodowych standardów praw człowieka powinna dążyć do ich pełnej realizacji, co obejmuje także prawa językowe. Zaakceptowawszy międzynarodowy wzorzec ochrony tych praw, ma obowiązek systematycznie rozwijać standardy demokratyczne we wszystkich obszarach życia publicznego. Poprawa wskaźników demokracji nie może zatem ograniczać się jedynie do ogólnych kwestii politycznych (typu prawo wyborcze) czy społecznych, ale powinna uwzględniać również ochronę praw grup mniejszościowych, szczególnie praw językowych.

* Zestawy danych, na podstawie których opracowano tabelę, zostały przygotowane przez V-Dem Institute oraz Economist Intelligence Unit. Zob. Varieties of Democracy (V-Dem) Project, *V-Dem (Country-Year / Country-Date), Dataset version 13*, V-Dem Institute, https://doi.org/10.23696/vdemds23 [dostęp: 18.05.2024]; *Data Page: Democracy Index*, data collected from Economist Intelligence Unit, Gapminder and other sources, https://archive.ourworldindata.org/20251209-133038/grapher/democracy-index-eiu.html [dostęp: 18.05.2024].

271:7938169082

4.1.1. Rozwiązania szwedzkie

Szwedzkie rozwiązania w zakresie omawianych praw można scharakteryzować jako scentralizowany system norm, ponieważ kwestie językowe są uregulowane na szczeblu ogólnokrajowym w formie ustawy odgrywającej kluczową rolę w ustalaniu praw w tej dziedzinie przyznawanych różnym grupom mieszkańców. Szwedzka ustawa językowa (*Språklagen*) została uchwalona w 2009 r. i określa język szwedzki jako główny język państwa (ang. *principal language*, szw. *huvudspråk*), a jednocześnie uznaje języki mniejszościowe oraz promuje wielojęzyczność[10]. Generalnie włącza ona beneficjentów ochrony międzynarodowej, wraz z obywatelami szwedzkimi i innymi kategoriami cudzoziemców, do pojęcia „rezydenci Szwecji" (art. 5). Na tle powyższych ustaleń cele tego aktu prawnego sprowadzają się, po pierwsze, do normowania pozycji języka szwedzkiego i używania innych języków znanych rezydentom kraju; po drugie, do zapewnienia ochrony języka szwedzkiego, różnorodności językowej oraz dostępu jednostki do języka (art. 2).

Wymienione cele realizują się poprzez liczne obowiązki nałożone na władze publiczne przez ustawodawcę. Zgodnie z art. 6 ustawy językowej sektor publiczny ponosi szczególną odpowiedzialność za używanie i rozwój języka szwedzkiego. Ponadto, w myśl art. 10, jest on językiem sądów, organów administracji i innych organów realizujących zadania publiczne. Organy te są jednak zobligowane do tłumaczenia dokumentów na inne języki i korzystania z pomocy tłumaczy w przypadkach ściśle określonych przez prawo (jak wynika z tegoż przepisu). Dodatkowo sektor publiczny ma zapewnić dostęp do usług publicznych w językach mniejszościowych, mianowicie w fińskim, jidysz, meänkieli (tornedalskim fińskim), romskim i sami (art. 7)[11].

10 Przedmiot ustawy językowej został określony w art. 1, a o pierwszorzędnej roli języka szwedzkiego jest mowa w art. 4. Zob. pełny tekst ustawy w oficjalnym tłumaczeniu na język angielski: *Language Act* (2009:600), 28.05.2009, https://www.government.se/contentassets/16ba706f40854a87b910941caf3891d1/language-act-in-english.pdf [dostęp: 20.07.2024]. Por. wersję szwedzką ustawy: *Regeringskansliets Rättsdatabaser*, 28.05.2009, https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2009:600 [dostęp: 20.07.2024].

11 Szwedzka ustawa językowa z 2009 r. jest wynikiem bardziej liberalnego podejścia niż w poprzednim ustawodawstwie (SFS 1999:1175; SFS 1999:1176), gdyż tamte ustawy wprowadzały rozwiązania jedynie dla języków fińskiego, meänkieli i sami jako języków mniejszości. Zob. *Lag* (1999:1175), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19991175-om-ratt-att-anvanda-samiska-hos_sfs-1999-1175/ [dostęp: 20.07.2024]; *Lag* (1999:1176), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19991176-om-ratt-att-anvanda-finska-och_sfs-1999-1176/ [dostęp: 20.07.2024].

272:7295100639

Nieco obszerniej został sformułowany art. 5 ustawy językowej, w którym uznaje się szwedzki za język wspólny (ang. *common language*, szw. *gemensamma språk*). Istotą owego pojęcia – w myśl analizowanej ustawy – jest to, że „wszyscy rezydenci Szwecji powinni mieć do niego dostęp i móc go używać we wszystkich dziedzinach życia społecznego [...]". Jednakże w piśmiennictwie skrytykowano takie podejście do języka[12]. Główne zarzuty badaczy opierają się na potencjalnym konflikcie z prawami człowieka (szczególnie polegającym na ograniczeniach wolności osobistej na tle regulacji językowych). Mimo wszystko np. Tommaso Milani czy też Mats Landqvist i Jennie Spetz postrzegają ustawę o języku jako efektywne rozwiązanie ochronne, które w kontekście wzrostu intensywności użycia języka angielskiego w państwie pozwala zapewnić dominującą pozycję języka szwedzkiego i języków mniejszości, co jest kluczowym punktem obecnej polityki językowej Szwecji[13]. Wypada dodatkowo stwierdzić, że analizowana ustawa miała na celu lepszą implementację postanowień Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych, gdyż do katalogu języków mniejszości po raz pierwszy zostały dodane języki bez stałych obszarów geograficznych, na których są używane (np. język romski)[14].

12 Zob. M. Landqvist, J. Spetz, *Ten Years with the Swedish Language Act*, „Current Issues in Language Planning" 2020, vol. 21, no. 5, s. 532–547, https://doi.org/10.1080/14664208.2020.1785752.

13 Globalizacja językowa oraz związana z nią rola języka angielskiego w Szwecji są od lat przedmiotem dyskursu naukowego. Zob. przykładowe prace na ten temat: L. Salö, *Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia: Practices, Processes, and Globalizing Markets*, Centre for Research on Bilingualism Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University, Malmö 2016, https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:907250/fulltext01.pdf [dostęp: 1.08.2024]; H. Söderlundh, *Internationella Universitet – Lokala Språkval: Om Bruket Av Talad Svenska i Engelskspråkiga Kursmiljöer*, Uppsala Universitet, Uu.diva-portal.org, 8.10.2010, https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-131861 [dostęp: 1.08.2024]; T. Milani, *Debating Swedish: Language Politics and Ideology in Contemporary Sweden*, Stockholm University, Su.diva-portal.org., 18.05.2007, https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A197154&dswid=8519 [dostęp: 1.08.2024].

14 Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych wprowadza pojęcie „języki nieterytorialne". Zgodnie z art. 1 lit. c zaliczono do nich „języki używane przez obywateli danego państwa, które różnią się od języka lub języków stosowanych przez pozostałą część ludności tego państwa. Mimo że są one tradycyjnie używane na terytorium tego państwa, nie mogą być identyfikowane z określonym jego obszarem". Zob. Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

273:1067256431

Jakkolwiek szwedzka ustawa nie wymienia bezpośrednio języków beneficjentów ochrony międzynarodowej ani innych kategorii imigrantów, zawiera przepisy, które pozwalają podjąć temat praw związanych z rodzimymi językami BOM w Szwecji. Otóż art. 14 stanowi, że: „[o]soby, których językiem ojczystym nie jest jeden z języków określonych [w ustawie], powinny mieć możliwość rozwijania i używania swojego języka ojczystego". Taki przepis koresponduje z Deklaracją o nordyckiej polityce językowej (ang. *Declaration on a Nordic Language Policy*), która została uchwalona przez Radę Nordycką w 2006 r.[15] Zgodnie z tym aktem wszyscy mieszkańcy krajów nordyckich mają prawo „do zachowania i rozwoju swojego języka ojczystego oraz języków mniejszości narodowych"[16].

Poza zapewnieniem każdej osobie mieszkającej w Szwecji prawa do nauki i używania języka szwedzkiego analizowana ustawa przyznaje każdemu również prawo do nauki i używania języków rodzimych innych niż język wspólny (czyli szwedzki) oraz języki mniejszości narodowych. Takie wnioski dobrze rezonują z aktualnym podejściem do edukacji beneficjentów ochrony międzynarodowej w szwedzkim szkolnictwie obowiązkowym. Dla przykładu, tamtejsza ustawa o szkolnictwie (*Skollag*) wprowadza dodatkowe rozwiązania, których celem jest wykorzystanie rodzimego języka ucznia w procesie edukacji. Są to, po pierwsze, przedmiot „język ojczysty" (*Modersmål*); po drugie, pomoc w nauce za pośrednictwem języka ojczystego (*Studiehandledning på modersmålet*)[17].

W sekcji 3 art. 12(i) szwedzkiej ustawy o szkolnictwie wprost nałożono na szkoły średnie, podstawowe oraz szkoły specjalne obowiązek zapewnienia nowo przybyłemu uczniowi, który został przyjęty do danej placówki, poradnictwa edukacyjnego w jego języku ojczystym bądź w języku najlepiej przez niego rozumianym, chyba że jest to wyraźnie niepotrzebne. Ustawodawca nie precyzuje

15 Nordic Council of Ministers, *Declaration on a Nordic Language Policy*, 2006, https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:700895/fulltext01.pdf [dostęp: 25.07.2024].

16 Ibidem, s. 92. Należy zwrócić uwagę, że deklaracja nie ma mocy prawnej, w związku z czym nie została wprowadzona do ustawodawstwa pięciu krajów nordyckich i trzech obszarów autonomicznych. Działania publiczne oraz sposób finansowania zadań określonych w deklaracji mogą się różnić w zależności od kraju lub obszaru autonomicznego.

17 Zob. *Skollag* (2010:800), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/ [dostęp: 1.08.2024]. Zob. na temat dodatkowych rozwiązań edukacyjnych dla uczniów, których językiem ojczystym nie jest szwedzki: J. Alisaari et al., *Mother Tongue Education in Four Nordic Countries – Problem, Right or Resource?*, „Apples – Journal of Applied Language Studies" 2023, vol. 17, no. 2, s. 52–72, https://doi.org/10.47862/apples.113671.

274:7105693489

sposobu realizacji takiego tutoringu[18], lecz istnieje wiele rekomendacji praktycznych, które sugerują, że uczeń wraz z tutorem w ramach przydzielonych godzin dydaktycznych omawiają treści przedmiotowe (programowe) przekazywane w języku szwedzkim, korzystając jednocześnie z języka ojczystego ucznia, innego języka szkolnego, który dziecko najlepiej zna, lub obu tych języków obok języka szwedzkiego[19].

Natomiast nauka języka ojczystego musi być zagwarantowana na obu szczeblach szwedzkiego systemu szkolnictwa obowiązkowego[20]. Zgodnie z sekcją 8 art. 10 ustawy o szkolnictwie na przedszkole nakłada się obowiązek „zapewnienia dzieciom, których językiem ojczystym nie jest szwedzki, możliwości rozwijania zarówno języka szwedzkiego, jak i języka ojczystego". Jeśli dziecko ma uczestniczyć w lekcjach tego ostatniego, powinno spełnić dwie przesłanki:

– wybrany przez nie język musi być jednym z języków, w których rozmawia się w domu;
– posiada ono chociażby podstawowe umiejętności w owym języku (w praktyce: rozumie przekazywane informacje)[21].

Aby można było zrealizować obowiązki w zakresie nauki języków rodzimych i wsparcia edukacyjnego w tych językach, ustawa o szkolnictwie znosi niektóre wymogi dotyczące stażu pracy oraz licencji dla nauczycieli wykonujących takie zadania (np. sekcja 2 art. 18). Choć sytuacja beneficjentów ochrony międzynarodowej w Szwecji nie zasługuje na szczególną uwagę w kontekście

18 Pewne wytyczne, wprowadzone w związku z epidemią koronawirusa SARS-CoV-2, są zawarte w prawie wykonawczym. Zgodnie z art. 4 rozporządzenia szkolnego *Skolförordning* (2011:185) poradnictwo „może być prowadzone w formie interaktywnej z wykorzystaniem technologii informacyjno-komunikacyjnych, tak że uczeń i tutor są oddzieleni od siebie przestrzennie, ale nie czasowo, jeśli w jednostce szkolnej nie ma odpowiedniej osoby, która mogłaby zapewnić uczniowi wsparcie edukacyjne, a dyrektor szkoły nie zdołał jej zatrudnić mimo wielokrotnych prób". Zob. pełny tekst: *Skolförordning* (2011:185), https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2011:185 [dostęp: 1.08.2024].

19 J. Alisaari et al., *Mother Tongue Education...*, s. 64.

20 System ten składa się z dwóch etapów: ostatniego roku przedszkola (minimalny wiek zakwalifikowanego dziecka wynosi 6 lat) oraz drugiego etapu, który obejmuje edukację dzieci w wieku 7–16 lat (zgodnie z międzynarodową klasyfikacją programów oświatowych ISCED: 0–2). Zob. więcej: *Sweden (overview)*, Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/sweden/overview [dostęp: 5.08.2024].

21 Zob. więcej: L. Salö et al., *Mother Tongue Instruction in Sweden and Denmark: Language Policy, Cross-Field Effects, and Linguistic Exchange Rates*, „Language Policy" 2018, vol. 17, s. 591–610, https://doi.org/10.1007/s10993-018-9472-8.

275:9258097618

praw językowych, ponieważ ustawodawstwo nie przewiduje odrębnych rozwiązań dla tej grupy cudzoziemców, warto jednak nadmienić, że szwedzkie władze napotkały poważne trudności w czasie masowego napływu osób z Ukrainy w 2022 r. Problemem było znalezienie wykwalifikowanej kadry nauczycielskiej posługującej się językami ukraińskim i rosyjskim. Na oficjalnych rządowych stronach internetowych pojawiło się wiele ofert pracy skierowanych do osób bez wykształcenia pedagogicznego, ale znających przynajmniej jeden z tych języków[22].

Jeśli chodzi o integrację językową dorosłych, warto wyróżnić program *Svenska för invandrare* (SFI, pol. „Szwedzki dla imigrantów"), który oferuje bezpłatne kursy języka szwedzkiego dla dorosłych imigrantów, m.in. BOM (minimalny wiek uczestników wynosi 16 lat). Celem SFI jest umożliwienie imigrantom osiągnięcia biegłości językowej niezbędnej do integracji na rynku pracy[23]. Od 2018 r. kursy SFI stały się nieodłącznym elementem obowiązkowego programu integracyjnego dla beneficjentów ochrony międzynarodowej, w wersji szwedzkiej znanego jako *Etableringsprogrammet*. Program ten został wprowadzony na mocy tzw. ustawy integracyjnej – *Lag om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare* (pol. „ustawa o działaniach na rzecz integracji niektórych nowo przybyłych imigrantów") (SFS, 2010:197) – i jest tradycyjnie realizowany przez szwedzki urząd pracy (*Arbetsförmedlingen*)[24].

W zakresie dostępności programów socjalnych oraz szeroko pojmowanych usług publicznych dla BOM ustawodawca rozwiązuje problem komunikacji z osobami, które nie posługują się językiem szwedzkim, w taki sposób, że nakłada na władze publiczne obowiązek zapewnienia tłumaczeń w trakcie postępowania. Zgodnie z art. 13 ustawy o administracji (*Förvaltningslag*) organ musi korzystać z usług tłumacza i zadbać o tłumaczenie dokumentów, jeśli jest to

22 Zob. np. *Do You Speak Ukrainian? Swedish Schools Could Use You*, Skolverket.se, 30.06.2023, https://web.archive.org/web/20240920231330/https://www.skolverket.se/innehall-a-o/landningssidor-a-o/utbildning-for-barn-och-unga-som-flytt-fran-ukraina/do-you-speak-ukrainian-swedish-schools-could-use-you [wersja archiwalna strony, dostęp: 10.08.2024].

23 Zob. szeroko na temat struktury i zadań tego programu edukacyjnego: M. Öbrink-Hobzová, *Development and Current Challenges of Language Courses for Immigrants in Sweden*, „Journal of Adult and Continuing Education" 2021, vol. 27, no. 1, s. 84–99, https://doi.org/10.1177/1477971420918271.

24 Zob. pełny tekst ustawy integracyjnej w języku szwedzkim: *Lag* (2010:197) *om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2010197-om-etableringsinsatser-for-vissa_sfs-2010-197/ [dostęp: 20.07.2024].

276:7754501982

konieczne, aby dana osoba mogła dochodzić swoich praw, gdy nie mówi po szwedzku[25]. Na tych samych warunkach organ musi korzystać z usług tłumacza i udostępniać treść dokumentów, gdy ma kontakt z osobą, której niepełnosprawność poważnie ogranicza zdolność widzenia, słyszenia lub mówienia (tenże art. 13). Nadto inne szwedzkie akty, takie jak ustawa o usługach społecznych (SSB, 2001:453) czy ustawa o opiece zdrowotnej (SSB, 1982:763), stanowią, że pacjenci i użytkownicy usług powinni aktywnie uczestniczyć w swoich sprawach, a opieka i leczenie, na ile to możliwe, będą planowane i realizowane w konsultacji z nimi, z poszanowaniem równej wartości wszystkich ludzi oraz godności jednostki[26]. Pośrednio tworzy to obowiązek zapewnienia tłumacza w sytuacjach, gdy w sprawie biorą udział osoby, które nie posługują się językiem szwedzkim na poziomie dostatecznym. Z drugiej strony w literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na problem spontanicznych tłumaczeń wykonywanych przez osoby bez odpowiedniej wiedzy specjalistycznej[27]. Często urzędnicy czy lekarze proszą członków rodziny wnioskodawcy lub pacjenta o tłumaczenie, aby uniknąć konieczności znalezienia profesjonalnego tłumacza. Takie postępowanie jednak niesie za sobą ryzyko, że zainteresowana strona nieprawidłowo zrozumie przekazane informacje[28].

25 *Förvaltningslag* (2017:900), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forvaltningslag-2017900_sfs-2017-900/ [dostęp: 2.08.2024].

26 Rola tłumacza w zapewnieniu dostępu do programów socjalnych oraz w świadczeniu usług opieki zdrowotnej jest zgodna z założeniami szwedzkiej ustawy o administracji. Zob. więcej: K. Gustafsson, E. Norström, I. Fioretos, *The Interpreter – a Cultural Broker?*, in: *Interpreting in a Changing Landscape*, eds. C. Schäffner, K. Kredens, Y. Fowler, John Benjamins Publishing, Amsterdam 2013, vol. 109, s. 187–202 (Benjamins Translation Library, vol. 109), https://doi.org/10.1075/btl.109.15gus.

27 W Szwecji już od lat 70. XX w. status tłumacza zawodowego jest prawnie uregulowany. Ponadto instytucje publiczne zamawiają usługi tłumaczeniowe w trybie przetargu, stosując odpowiednie kryteria wyboru, takie jak doświadczenie i przestrzeganie kodeksu etyki tłumaczy zawodowych. Szwedzki ustawodawca zakłada więc, że sektor publiczny będzie zapewniał dostępność językową przede wszystkim dzięki tłumaczom zawodowym. Zob. szeroko na ten temat: K. Gustafsson, E. Norström, I. Fioretos, *Community Interpreter Training in Spoken Languages in Sweden*, „International Journal of Interpreter Education" 2012, vol. 4, no. 2, s. 24–38.

28 Jak pokazują ostatnie badania ankietowe, zgodnie z opinią emigrantów nadużycia w tym zakresie są częste w sektorze publicznym. Zob. K. Gustafsson, E. Norström, P. Höglund, *Language Interpreting and Brokering in Swedish Public Service Institutions: The Use of Children for Multilingual Communication*, „Revista Llengua i Dret, Journal of Language and Law" 2019, no. 71, s. 13–26, https://doi.org/10.2436/rld.i71.2019.3260.

277:3425246936

Na dodatkową uwagę zasługują stosowane w tym państwie dobre praktyki administracji[29], obejmujące m.in. udostępnianie oficjalnych stron internetowych organów administracji w różnych językach. Choć ustawodawstwo bezpośrednio nie zobowiązuje jednostek sektora publicznego do tworzenia stron WWW w innych językach niż szwedzki i języki mniejszości narodowych, wiele instytucji decyduje się na takie działanie, by lepiej dostosować się do potrzeb mieszkańców[30]. Na przykład już wspomniany szwedzki urząd pracy, będący kluczowym punktem integracji beneficjentów ochrony międzynarodowej, prowadzi stronę internetową pod adresem https://arbetsformedlingen.se, udostępnioną w 18 językach. Zgodnie z informacjami zamieszczonymi na portalu najlepiej przygotowaną wersją językową poza szwedzką jest angielska[31]. W pozostałych przypadkach zachęca się do korzystania z elektronicznych narzędzi translatorskich, jeśli brakuje tłumaczeń informacji w wybranym języku. Formularze zgłoszeniowe są dostępne wyłącznie w języku szwedzkim, jednak organ informuje, że wnioskodawca może skorzystać z narzędzi do automatycznego tłumaczenia na stronie WWW z deklaracją dostępności[32]. Innego przykładu dostarcza portal szwedzkiego urzędu skarbowego (https://www.skatteverket.se/), który deklaruje dostępność aż w 24 językach, lecz

29 Dobre praktyki administracji należy tu rozumieć jako wszelkie rozwiązania występujące w działalności organu, których nie wskazuje wprost ustawodawstwo, lecz które pozwalają na efektywniejsze wykonywanie zadań i obowiązków spoczywających na organie. Zob. na temat dobrych praktyk administracji w zakresie systematyzowania działań organizacyjnych samorządów: S. Cyfert, W. Szumowski, *Dobre praktyki zarządzania w administracji samorządowej*, „Nauki o Zarządzaniu" 2015, nr 4 (25), s. 38–59, https://doi.org/10.15611/noz.2015.4.03.

30 W zakresie dostępności wielojęzycznej istnieją rekomendacje instytucji badawczych, np. wydany przez Instytut Języka i Kultury przewodnik po wielojęzycznej informacji. Zob. *Vägledningen för flerspråkig information – praktiska riktlinjer för flerspråkiga webbplatser*, 2012, https://www.isof.se/download/18.17dda5f1791cdbd2873a4f/1620029706856/Flersp r%C3%A5kig-v%C3%A4gledning2012.pdf [dostęp: 1.08.2024]. Zob. więcej na temat oceny metod wdrażania tych założeń przez jednostki sektora publicznego: R. Domeij, J. Spetz, *Can Official Websites Be Accessible to All? A Swedish Language Policy Perspective*, in: *Language Use in Public Administration: Theory and Practice in the European States. Contributions to the EFNIL Conference 2015 in Helsinki*, eds. P. Nuolijärvi, G. Stickel, Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016 [e-book, pdf], s. 61–71, http://efnil.nytud.hu/conferences/13th-annual-conference-helsinki/proceedings/11__Domeij-Spetz.pdf [dostęp: 6.08.2024].

31 Zob. zakładkę na wskazanej stronie www: *Other languages*, https://arbetsformedlingen.se/other-languages [dostęp: 6.08.2024].

32 Zob. zakładkę na wskazanej stronie www: *Tillgänglighet* (pol. „Dostępność"), https://arbetsformedlingen.se/om-webbplatsen/tillganglighet [dostęp: 6.08.2024].

278:4453563171

najwięcej tłumaczeń oferuje w języku angielskim[33]. Podobne niedostatki zostały też uwypuklone w badaniach nad dostępnością oficjalnych stron internetowych prowadzonych przez organy publiczne[34].

Można zatem stwierdzić, że deklarowana wielojęzyczność sektora publicznego jest bardziej pożądanym celem niż rzeczywistością. W praktyce organy realizują tę koncepcję tylko częściowo, co może skutkować dyskryminacją grup beneficjentów ochrony międzynarodowej, którzy nie posługują się językiem szwedzkim. Należy także zwrócić uwagę na korzystanie przez funkcjonariuszy publicznych z pomocy osób towarzyszących wnioskodawcy w zakresie tłumaczeń. Takie rozwiązanie jest zasadne jedynie w sytuacjach, gdy informacje, które przekazuje urzędnik, nie mają potencjalnego niekorzystnego wpływu na przebieg dalszego postępowania.

4.1.2. Rozwiązania duńskie

Dania, podobnie jak Szwecja, ma uregulowany system norm językowych, choć z pewnymi specyficznymi różnicami. Historycznie częścią Królestwa Danii są jednostki autonomiczne (Grenlandia i Wyspy Owcze), które samodzielnie kształtują swoje prawodawstwo językowe. W niniejszym podrozdziale zostaną omówione akty prawne dotyczące części kontynentalnej (europejskiej) tego kraju oraz wspólne przepisy regulujące politykę uchodźczą (obowiązujące także w regionach autonomicznych). W związku ze wskazaną specyfiką należy uznać, że poza niemiecką grupą etniczną na obecnym terytorium państwa duńskiego

33 Warto zwrócić uwagę, że urząd skarbowy udostępnia kluczowe formularze elektroniczne (np. deklaracje roczne) w innych językach niż szwedzki (najczęściej w języku angielskim). Zob. dostępne języki: *Other languages*, https://www.skatteverket.se/servicelankar/otherlanguages.4.34a801ea1041d54f9e2800025.html [dostęp: 6.08.2024]. Na temat dostępności usług w języku angielskim zob. https://www.skatteverket.se/servicelankar/otherlanguages/inengelshengelska.4.12815e4f14a62bc048f4edc.html [dostęp: 6.08.2024].

34 R. Domeij, J. Spetz, *Can Official Websites...*, s. 65–66. Dodatkowo, jak wynika z badań na temat informowania kryzysowego w czasie pandemii COVID-19, osoby nieznające języka szwedzkiego, które poszukiwały rzetelnych informacji o COVID-19 w Szwecji, miały trudności ze znalezieniem ich online w innym języku, gdyż takich informacji nie udostępniły właściwe organy. Zob. S. Georgsson, T. Carlsson, *Readability, Understandability and Language Accessibility of Swedish Websites about the Coronavirus Disease 2019: A Cross-Sectional Study*, „BMC Medical Informatics and Decision Making" 2022, vol. 22, no. 1, article 131, s. 1–9, https://doi.org/10.1186/s12911–022–01873-y.

279:8754943814

nie ma uznanych autochtonicznych mniejszości językowych[35]. W Danii opracowano w szczegółowy sposób integrację społeczną BOM, gdyż poświęcono jej ustawy specjalne. Nadto państwo to nie posiada jednej scentralizowanej ustawy językowej, typu *Språklagen* w Szwecji. Zamiast tego regulacje dotyczące języka są zawarte w różnych aktach prawnych, które odnoszą się do poszczególnych sektorów, takich jak edukacja, administracja publiczna i pomoc socjalna[36].

Przykładowo duńska ustawa o szkołach podstawowych z 1993 r. wraz ze zmianami (*Folkeskoleloven*) odnosi się do nauczania języka ojczystego uczniów, którzy nie władają językiem duńskim, w szkołach publicznych[37] w ramach systemu szkolnictwa obowiązkowego[38]. W akcie tym ustawodawca przewiduje kilka rozwiązań w systemie edukacyjnym, które umożliwiają wykorzystanie języków innych niż duński. W pewnych przypadkach nakłada również obowiązek wprowadzenia języków obcych do programu nauczania. Rozdział 2 § 5 ustanawia obowiązek nauczania języków obcych, takich jak angielski i niemiecki. Ustawa wspomina też o języku francuskim, który jednak nie jest obowiązkowy – dopuszcza się możliwość zamiany języka niemieckiego na język francuski. Nauczanie i wykorzystanie w procesie edukacji obowiązkowej języków spoza owej listy okazuje się utrudnione, gdyż wytyczne dotyczące tych kwestii są określane w aktach wykonawczych właściwego ministra[39]. W rezultacie tak skonstruowana

35 B. Moldenhawer, T. Øland, *Disturbed by „the Stranger": State Crafting Remade through Educational Interventions and Moralisations*, „Globalisation, Societies and Education" 2013, vol. 11, no. 3, s. 399, https://doi.org/10.1080/14767724.2013.789617.

36 Zob. charakterystykę duńskiej polityki językowej: E.D. Faingold, *Language Rights in the European Union and the Treaty of Lisbon*, „Language Problems and Language Planning" 2015, vol. 39, no. 1, s. 33–49, https://doi.org/10.1075/lplp.39.1.02fai. Na temat regulacji językowych w szkolnicwie obowiązkowym: J.H. Li, N.R. Enemark, *Educating to Belong: Policy and Practice of Mother-Tongue Instruction for Migrant Students in the Danish Welfare State*, „European Educational Research Journal" 2023, vol. 22, no. 1, s. 114–132, https://doi.org/10.1177/14749041211054953.

37 *Folkeskoleloven*, LBK nr 90 af 29/01/2024, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/90#id257bf45a-9cc7-4b7c-827d-376d823508c2 [dostęp: 1.05.2024]; por. też pierwotne brzmienie duńskiej ustawy o szkołach podstawowych z 1993 r.

38 Uczestnictwo w duńskim systemie szkolnictwa jest obowiązkowe dla dzieci w wieku od 6 do 16 lat (według klasyfikacji międzynarodowej programów oświatowych ISCED: 1–2). Zob. więcej: *Denmark (overview)*, Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/denmark/overview [dostęp: 10.08.2024].

39 Zob. *Folkeskoleloven*, LBK nr 90 af 29/01/2024, rozdział 2 § 5: „W niezbędnym zakresie w szkole podstawowej zapewnia się dzieciom dwujęzycznym naukę języka duńskiego jako drugiego języka. Minister do spraw dzieci i edukacji ustala zasady nauczania języka duńskiego jako drugiego języka dla dzieci dwujęzycznych oraz nauczania języka ojczystego dla

280:7683420129

norma uzależnia programy edukacyjne od poglądów politycznych sił sprawujących władzę wykonawczą[40]. W obecnym stanie prawnym rozporządzenia ministra umożliwiają wprowadzenie dodatkowych godzin nauki języka ojczystego ucznia. W praktyce preferuje się języki urzędowe Unii Europejskiej, a nie języki spoza jej obszaru. Wynika to z faktu, że programy dotyczące innych języków nie są finansowane przez władze centralne, co znacznie ogranicza pole decyzyjne samorządów. W efekcie jedynie największe duńskie miasta decydują się na wprowadzanie przedmiotów związanych z nauką języków ojczystych imigrantów z krajów trzecich[41]. Jako tymczasowe rozwiązanie uczyniono wyjątek dla beneficjentów ochrony międzynarodowej przybywających do Danii w związku z wojną w Ukrainie (od 2022 r.). Te osoby mogą nie tylko uczyć się języka ukraińskiego, lecz także skorzystać z możliwości przygotowania przez szkoły specjalnie dla nich oferty innych lekcji prowadzonych w języku ukraińskim lub angielskim. Takie udogodnienia nie przysługują jednak pozostałym grupom uczniów[42].

Natomiast jeśli chodzi o specjalne regulacje na rzecz beneficjentów ochrony międzynarodowej w wieku od 18 lat, przewidziano rozwiązania językowe w duńskiej ustawie o integracji z 1998 r. wraz ze zmianami (*Lov om integration af udlændinge i Danmark – Integrationslov*)[43] oraz w ustawie o nauczaniu języka duńskiego jako drugiego języka dla dorosłych cudzoziemców i centrach językowych z 1998 r. wraz ze zmianami (*Lov om undervisning i dansk som andetsprog for voksne udlændinge m.fl. og sprogcentre*)[44]. Akty te mają na celu jak

dzieci z państw członkowskich Unii Europejskiej, z krajów objętych porozumieniem o Europejskim Obszarze Gospodarczym, jak również z Wysp Owczych i Grenlandii".

40 Tytułem przykładu: w 2001 r. zlikwidowano wszelkie programy nauczania języków migrantów. Taka decyzja władz duńskich była spowodowana konserwatywnymi poglądami partii tworzących koalicję. Zob. więcej: L. Salö et al., *Mother Tongue Instruction...*, s. 591–610.

41 Ibidem, s. 602.

42 Zob. więcej: J. Alisaari et al., *Mother Tongue Education...*, s. 52–72.

43 *Lov* nr 474 af 1/07/1998, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1998/474 [dostęp: 10.08.2024]. Zgodnie z § 1 „[c]elem ustawy jest poprzez działania integracyjne: 1) przyczyniać się do zapewnienia nowo przybyłym cudzoziemcom możliwości uczestniczenia na równi z innymi obywatelami w życiu politycznym, gospodarczym, zawodowym, społecznym, religijnym i kulturalnym społeczeństwa", a w myśl § 2 „[u]stawę stosuje się do cudzoziemców posiadających legalne miejsce zamieszkania w Danii. W ustawie tej przez »cudzoziemców« rozumie się uchodźców i imigrantów".

44 *Lov* nr 487 af 1/07/1998, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1998/487 [dostęp: 10.08.2024]. Zgodnie z § 1 „[z]ajęcia powinny promować aktywne używanie języka duńskiego wśród uczestników oraz rozwijać ich świadomość kultury duńskiej, a tym samym przyczyniać

281:8440023942

najszybsze włączenie osób w wieku od 18 lat posiadających status ochrony międzynarodowej do duńskiego społeczeństwa dzięki zapewnieniu im szansy uczestnictwa w procesach gospodarczych (przede wszystkim na rynku pracy) na równi z obywatelami (zgodnie z § 1 obu ustaw). Cel ten realizowany jest poprzez wsparcie w znalezieniu zatrudnienia oraz organizację obowiązkowych kursów języka duńskiego[45]. W przypadku każdego beneficjenta wprowadza się indywidualny plan integracji, który muszą opracować władze samorządowe. Program nauczania języka duńskiego obejmuje 1800 godzin zajęć, co odpowiada 1,2 roku studiów[46]. Zgodnie z aktualnymi przepisami program taki jest obowiązkowy dla BOM, a wraz z nim osoby takie muszą również ukończyć kurs przygotowujący do poszukiwania pracy, który należy odbyć w ciągu miesiąca po uzyskaniu potwierdzenia statusu BOM przez władze duńskie. Do realizacji tych programów są zobligowane samorządy (§ 21 ustawy o integracji). Niezależnie od tego osobom zatrudnionym lub odbywającym studia powinny być oferowane alternatywne sposoby odbycia kursu (§ 22 ustawy o integracji). Efektami nauki języka duńskiego, w myśl § 21 ustawy o integracji, są prowadzenie normalnej rozmowy (w wersji oryginalnej: *normal samtale*) w tym języku oraz czytanie i pisanie tekstów na poziomie zgodnym z indywidualnym planem integracji cudzoziemca.

W Danii, podobnie jak w Szwecji, od 1970 r. obowiązuje zasada uczestnictwa tłumaczy w postępowaniu przed organami sektora publicznego. Obowiązek korzystania z usług takich specjalistów istnieje też w przypadku świadczenia pomocy medycznej oraz świadczenia usług opieki socjalnej na rzecz cudzoziemca, który nie włada językiem duńskim[47]. W sprawach sądowych duńskie

---

się do ich umiejętności funkcjonowania w duńskim społeczeństwie. Kształcenie musi zapewniać uczestnikom możliwość zdobycia ogólnych warunków wstępnych do kształcenia ustawicznego oraz ogólnej wiedzy i umiejętności przydatnych w życiu zawodowym i wzmacniających aktywny udział uczestników w społeczeństwie duńskim", a w myśl § 2 „[o]ferta dotyczy cudzoziemców, którzy ukończyli 18 lat i posiadają zezwolenie na pobyt lub, zgodnie z obowiązującymi przepisami, prawo do pobytu w Danii przez nieograniczony czas i są zarejestrowani w rejestrze ludności".

45 J. Arendt, C. Dustmann, H. Ku, *Refugee Migration and the Labour Market: Lessons from 40 Years of Post-Arrival Policies in Denmark*, „Oxford Review of Economic Policy" 2022, vol. 38, no. 3, s. 531–556, https://doi.org/10.1093/oxrep/grac021.

46 Ibidem, s. 535.

47 B. Jacobsen, *Community Interpreting in Denmark: Training Programmes and Tests, or Lack of the Same*, Aarhus Universitet, 2012, s. 7–8, https://pure.au.dk/ws/portalfiles/portal/45910726/Community_interpreting_in_Denmark.pdf [dostęp: 10.05.2024].

282:1118738200

prawo co do zasady nakazuje przesłuchanie z udziałem tłumacza osób, które nie posługują się językiem duńskim na poziomie wystarczającym, aby brać udział w postępowaniach cywilnych i karnych[48]. Znajomość języka ocenia sąd, jednak w praktyce, gdy stroną postępowania jest cudzoziemiec, sądy zazwyczaj decydują się na powołanie tłumacza z urzędu[49].

W zakresie dobrych praktyk administracji warto zwrócić uwagę na tłumaczenie stron internetowych sektora publicznego. Ogólnokrajowe usługi publiczne w Danii są dostępne na portalu https://digst.dk, który oferuje dwie wersje językowe: duńską i angielską. Podobnie portal podatkowy https://skm.dk ma wersję duńską oraz częściowo angielską. Warto zauważyć, że duńskie strony internetowe przeważnie są tłumaczone na język angielski, podczas gdy języki cudzoziemców, zwłaszcza BOM, zazwyczaj się pomija[50]. Ponieważ duńskie urzędy migracyjne oraz do spraw integracji (SIRI) to instytucje, z którymi osoby posiadające status ochrony międzynarodowej muszą współpracować, zaskakujące jest, że informacje na stronie internetowej https://www.nyidanmark.dk są dostępne alternatywnie jedynie w wersji angielskiej.

4.1.3. Rozwiązania holenderskie

W porównaniu z przykładami duńskimi i szwedzkimi Królestwo Niderlandów (Holandia) dość późno zaczęło wdrażać rozwiązania na rzecz integracji cudzoziemców do swojego ustawodawstwa. Chociaż ten kraj, ze względu na posiadanie kolonii, tradycyjnie stykał się z różnorodnymi skutkami migracji ludności, pierwsze decyzje legislacyjne w omawianej dziedzinie wdrożono tam dopiero w latach 80. ubiegłego wieku[51].

48 Zob. § 149 duńskiej ustawy o ustroju sądów: LBK nr 1101 af 22/09/2017, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2017/1101#P149 [dostęp: 1.05.2024].

49 Zob. szeroko na temat roli tłumaczy w sądach duńskich: M.S. Karrebæk, S.H. Sørensen, *Interpreting as Creating a Potential for Understanding: Insights from a Danish Courtroom*, „International Journal of Speech, Language and the Law" 2021, vol. 28, no. 1, s. 59–97, https://doi.org/10.1558/ijsll.19649.

50 Zob. kompleksowe badania na temat dostępności językowej: A.J. Heineke et al., *Considering the Social-Emotional Well-Being of Multilingual Learners: A Comparative Case Study across Program Models*, „The Elementary School Journal" 2023, vol. 123, no. 4, s. 27, s. 599–624, https://doi.org/10.1086/723028.

51 *Governance of Migrant Integration in the Netherlands*, European Website on Integration, European Commission, https://web.archive.org/web/20241219114714/https://migrant-integration.ec.europa.eu/country-governance/governance-migrant-integration-netherlands_en [wersja

283:3000721785

W prawie niderlandzkim priorytetowa rola języka holenderskiego w społeczeństwie nie jest formalnie uregulowana w konstytucji ani w żadnej ustawie specjalnej, podobnie jak w Danii, gdzie konstytucja również nie zawiera nawet wzmianki na ten temat ani nie istnieje odrębna ustawa regulująca wyłącznie materię polityki językowej[52]. Dlatego wszelkie kwestie związane z koniecznością nauki języka holenderskiego przez BOM można wywieść z odrębnych ustaw. Należą do nich m.in.:

- ustawa regulująca kwestię integracji nowo przybyłych BOM do społeczeństwa holenderskiego (*Wet inburgering 2021*; dalej: holenderska ustawa integracyjna)[53];
- ustawa o administracji publicznej (*Algemene wet bestuursrecht*)[54];
- ustawa o edukacji podstawowej (*Wet op het primair onderwijs*)[55] oraz ustawa o edukacji średniej (*Wet op het voortgezet onderwijs*)[56].

Królestwo Niderlandów jest charakteryzowane w literaturze jako „silnie uregulowane państwo", co sprawdza się też w podejściu ustawodawcy do kształtowania praw i obowiązków cudzoziemców[57].

Krajowe rozwiązania integracyjne normuje pierwsza z wymienionych ustaw. Ten akt prawny wprowadza trzy główne programy, dostosowane do potrzeb i możliwości osób posiadających status ochrony międzynarodowej oraz innych kategorii cudzoziemców z wyjątkiem obywateli państw Unii Europejskiej i Europejskiego Obszaru Gospodarczego. Programy te są przeznaczone

archiwalna, dostęp: 1.08.2024]. Zob. szeroko na ten temat: P. Scholten, *Framing Immigrant Integration: Dutch Research-Policy Dialogues in Comparative Perspective*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2011, https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/34619 [dostęp: 1.09.2024].

52 Zob. oficjalne tłumaczenie holenderskiej ustawy zasadniczej na język angielski: *The Constitution of the Kingdom of the Netherlands*, 2018, https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands [dostęp: 12.08.2024].

53 Zob. obowiązującą wersję ustawy integracyjnej ze zmianami na dzień 1.01.2023: *Wet inburgering 2021* (BWBR0044770), https://wetten.overheid.nl/BWBR0044770/2023-01-01 [dostęp: 1.08.2024].

54 *Algemene wet bestuursrecht* (BWBR0005537), https://wetten.overheid.nl/BWBR0005537/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].

55 *Wet op het primair onderwijs* (BWBR0003420), https://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].

56 *Wet op het voortgezet onderwijs* (BWBR0044212), https://wetten.overheid.nl/BWBR0044212/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].

57 I.C. van Liempt, R. Staring, *Nederland Papierenland: Syrische Statushouders En Hun Ervaringen Met Participatiebeleid in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2020, s. 18.

284:9601130895

dla osób, które ukończyły 16 lat, ale nie osiągnęły jeszcze wieku emerytalnego (art. 3 holenderskiej ustawy integracyjnej). Na liście programów integracyjnych znajdują się:

- program B1 (tzw. droga B1; w oryginale: *B1-route*) (art. 7 ustawy),
- program „Droga Edukacyjna" (*Onderwijsroute*) (art. 8 ustawy),
- program „Droga do Samodzielności" (*Zelfredzaamheidsroute*) (art. 9 ustawy).

Te programy, podobnie jak w przypadku Danii, kładą nacisk na naukę języka niderlandzkiego, tak aby uczestnicy osiągnęli umiejętność komunikowania się na poziomie wystarczającym do efektywnego funkcjonowania w społeczeństwie. Ponadto promują one aktywną integrację poprzez nałożenie na osoby posiadające status ochrony międzynarodowej (BOM) obowiązku wykonywania płatnych lub nieodpłatnych prac społecznie użytecznych, co ma na celu wzmocnienie ich uczestnictwa w życiu społecznym w Holandii[58]. Wspólne zasady realizacji owych programów określa art. 6 holenderskiej ustawy integracyjnej, przewidujący, że każdy program obejmuje lekcje języka holenderskiego i dwie dodatkowe części: proces akceptowania deklaracji partycypacji oraz kurs „Rynek pracy i partycypacja". Deklaracja partycypacji jest pisemną zgodą cudzoziemca na uczestnictwo w życiu społeczeństwa holenderskiego z poszanowaniem jego wartości oraz uniwersalnych praw człowieka, na których opierają się instytucje społeczne. Każdy program kończy się egzaminem, a zdanie go poświadcza certyfikat (tzw. dyplom integracji obywatelskiej), niezbędny cudzoziemcowi (także BOM) zamierzającemu uzyskać zezwolenie na pobyt stały czy obywatelstwo[59] (art. 6 holenderskiej ustawy integracyjnej).

Wszystkie programy integracyjne są realizowane przez samorządy, które kooperują głównie z jednostkami oświatowymi[60]. Nadzór sprawuje rządowa agencja do spraw wdrażania edukacji, Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO), odpowiadająca za opracowywanie materiałów dydaktycznych, organizację egzami-

58 *Governance of Migrant Integration...*

59 Zob. oficjalne informacje rządowe na temat konieczności uzyskania tzw. dyplomu integracji obywatelskiej: *Civic integration for more secure residence permit and naturalisation*, Immigratie- en Naturalisatiedienst Ministerie van Asiel en Migratie, https://ind.nl/en/living-in-the-netherlands-with-a-residence-permit/civic-integration-for-more-secure-residence-permit-and-naturalisation [dostęp: 1.08.2024].

60 R. Damen et al., *About but Not without: Recently Arrived Refugees' Understanding of and Expectations for Integration within a Local Policy Context in the Netherlands*, „Journal of Immigrant & Refugee Studies" 2024, vol. 22, no. 2, s. 278–290, https://doi.org/10.1080/15562948.2021.2023720.

285:8129272892

nów, udzielanie pożyczek na uczestnictwo w programie (co dotyczy pozostałych kategorii cudzoziemców, ponieważ dla BOM udział jest bezpłatny), a także za liczne inne zadania koordynacyjne związane z przebiegiem procesu integracji. Podstawowy program integracyjny (B1) trwa trzy lata, a do jego głównych celów należy opanowanie języka niderlandzkiego na poziomie B1 zgodnie ze standardami Europejskiego Systemu Opisu Kształcenia Językowego (ang. CEFR) (art. 7 ustawy integracyjnej). Z kolei samorządy przygotowują indywidualne plany integracji dla cudzoziemców oraz określają dodatkowe obowiązki integracyjne nowo przybyłych, które polegają na pracach społecznie użytecznych[61].

Ustawa integracyjna przewiduje też rozwiązania dla osób, które z powodu podjęcia aktywności zawodowej bądź z innych powodów nie mogą uczestniczyć w programie podstawowym B1. Są to skrócony program „Droga do Samodzielności" mający na celu osiągnięcie znajomości języka na poziomie A1 (*Zelfredzaamheidsroute*) (art. 9 ustawy integracyjnej), a także uproszczony program integracyjny dla osób, które podejmują studia bądź ukończyły studia w jednostkach niderlandzkiego systemu oświaty (art. 8).

W kontekście praw językowych wprowadzonych w systemie oświaty obowiązkowej należy wyróżnić dwa podejścia[62]. Pierwsze zakłada możliwość nauki popularnych języków używanych w społeczeństwie (*de facto* języków mniejszości) oprócz języka holenderskiego, gdyż wspomniane ustawy o edukacji podstawowej oraz o edukacji średniej nie zawierają zamkniętego katalogu przedmiotów objętych programami edukacyjnymi w szkolnictwie obowiązkowym nadzorowanym przez jednostki sektora publicznego[63]. Drugie podejście wyraża np. art. 9 ust. 13 ustawy o edukacji podstawowej, który określa, że językiem oświaty jest język niderlandzki. Tylko część przedmiotów może być prowadzona w języku angielskim, francuskim lub niemieckim (art. 9 ust. 13a). Języki dzieci cudzoziemców (w tym BOM) są traktowane jako języki przejściowe (adaptacyjne), gdyż art. 9 ust. 13 ustawy o edukacji podstawowej w ostatnim zdaniu definiuje je jako języki niezbędne do przyjęcia uczniów o innym niż holenderskie pochodzeniu kulturowym i włączenia ich w holenderską edukację.

61 Ibidem, s. 281.

62 Obowiązkowy system oświaty w Holandii obejmuje dzieci w wieku od 6 do 18 lat (ISCED 2–3). Zob. więcej: *Netherlands (overview)*, Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/netherlands/overview [dostęp: 1.08.2024].

63 Zob. np. art. 9 ust. 2 ustawy o edukacji podstawowej.

286:3301927335

Jakkolwiek literatura przedmiotu potwierdza, że w szkolnictwie obowiązkowym istnieje dość rozwinięty katalog oferowanych języków[64], jednak zwykle nie są one językami instrukcji (tzn. takimi, w których są prowadzone inne lekcje). Pewien wyjątek od tej reguły stanowią klasy przejściowe (*internationale schakelklas*), gdzie zaleca się adaptację dzieci o innym niż holenderskie pochodzeniu kulturowym (czyli generalnie dzieci cudzoziemców)[65]. W takich klasach odbywa się nauczanie w języku holenderskim z użyciem rodzimego języka ucznia (np. za pomocą metody *translanguaging*[66]). O tej praktyce świadczą m.in. analizy realizacji obowiązku edukacyjnego dla dzieci obywateli Ukrainy przez szkoły publiczne[67].

W zakresie języka usług socjalnych i innych usług publicznych trzeba przywołać postanowienia ustawy o administracji publicznej dotyczące stosowania języków w sektorze publicznym. Przykładowo art. 2:6 tego aktu ustanawia język niderlandzki językiem postępowania i wszelkich innych czynności, w których występuje interes publiczny („Organy administracyjne i osoby im podlegające posługują się językiem niderlandzkim, chyba że przepisy prawa stanowią inaczej"). Niemniej w tymże artykule czytamy: „W drodze wyjątku od ust. 1 można zastosować inny język, jeżeli jego zastosowanie jest skuteczniejsze i nie narusza w sposób nieproporcjonalny interesów osób trzecich" (art. 2:6 ust. 2). W efekcie organy publiczne mają możliwość stosowania innych języków niż język holenderski i – jak łatwo wywnioskować na podstawie zawartości publicznych stron internetowych – dość często z niej korzystają, by wprowadzić alternatywnie język angielski w dostępie do usług publicznych[68].

64 W holenderskim systemie szkolnictwa obowiązkowego przewidziano również nauczanie języków tureckiego, rosyjskiego, arabskiego, włoskiego i hiszpańskiego, jednakże nie są one powszechnie udostępniane uczniom do wyboru przez szkoły. Zob. M. Michel et al., *Language Learning beyond English in the Netherlands: A Fragile Future?*, „European Journal of Applied Linguistics" 2021, vol. 9, no. 1, s. 159–182, https://doi.org/10.1515/eujal-2020-0020.

65 M. Shaidrova et al., *State of Education for Displaced Ukrainians in the Netherlands and Policy Outlook*, Opora Foundation, Amsterdam 2022 [e-book, pdf], s. 13–34, https://doi.org/10.31235/osf.io/3ydsv.

66 O tej metodzie pedagogicznej była mowa w podrozdziale 2.1.2.

67 M. Shaidrova et al., *State of Education for Displaced Ukrainians...*, s. 13–34. Zob. dodatkowo na ten temat: H. van Schaeren, *Improving Access to Care and Education for Displaced Persons: A Ukrainian-Displaced-Mother in the Netherlands with a Child in Need*, „Malta Review of Educational Research" 2023, vol. 17, no. 1, s. 175–185.

68 Zob. np. oficjalną stronę internetową agencji do spraw integracji DUO, które nie tylko udostępniają informacje, lecz także umożliwiają korzystanie z usług publicznych oferowanych przez tę agencję w trybie zdalnym i w języku angielskim: https://www.inburgeren.nl/ [dostęp: 1.08.2024].

287:8219162653

4.1.4. Rozwiązania irlandzkie

Republika Irlandii tradycyjnie była postrzegana jako kraj masowej emigracji, lecz zmieniła swoje oblicze w wyniku transformacji gospodarczej, której efekty stały się widoczne w latach 90. XX w.[69] W państwie tym – inaczej niż w omówionych wcześniej – nie istnieje odrębna ustawa dotycząca integracji beneficjentów ochrony międzynarodowej lub cudzoziemców, jednakże lokalne ustawodawstwo językowe szczegółowo określa rolę języków irlandzkiego i angielskiego.

Zgodnie z art. 8 Konstytucji Republiki Irlandii ustanawia się dwa języki oficjalne – irlandzki jako pierwszy język urzędowy, będący zarazem językiem narodowym, oraz angielski jako drugi język urzędowy[70]. Język angielski nie posiada statusu języka narodowego, co w literaturze przedmiotu interpretuje się jako politykę językową skoncentrowaną na ochronie i zachowaniu języka irlandzkiego, uznawanego przez ustawodawcę za jedną z wartości społecznych[71]. Równocześnie angielski jest uważany za język faktycznej komunikacji większości ludności. Decyzja ustawodawcy irlandzkiego o współistnieniu dwóch języków wydaje się nietypowa, nawet w kontekście współczesnej Europy, gdzie nowo powstałe państwa często dążą do eliminacji języków nienarodowych pod wpływem nacjonalizmu (np. Łotwa i Estonia wyeliminowały język rosyjski ze sfery publicznej).

Obecnie (stan z 5 lipca 2024 r.) żadna ustawa irlandzka nie przewiduje rozwiązań odpowiadających potrzebom integracyjnym BOM[72]. Nadto nie znaleziono ani wzmianki, by w dyskursie politycznym była mowa o zamiarze uchwalenia ustawy w tej materii. Uprawnione będzie jednak stwierdzenie, że przepisy

69 I. Glynn, *An Overview of Ireland's Integration Policies*, INTERACT Research Report 2014/10, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole 2014 [e-book, pdf], s. 4–18, https://hdl.handle.net/1814/32249 [dostęp: 5.06.2024].

70 *Constitution of Ireland*, https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html [dostęp: 1.08.2024].

71 Zob. na temat roli języka angielskiego: A. Gallagher, *Twenty-Five Years of Language Policies and Initiatives in Ireland: 1995–2020*, „TEANGA, the Journal of the Irish Association for Applied Linguistics" 2021, vol. 28, s. 6–55, https://doi.org/10.35903/teanga.v28i.1891; R. Hickey, *Irish English in Today's World*, in: *The Oxford Handbook of Irish English*, ed. R. Hickey, Oxford University Press, Oxford 2023, s. 3–19, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198856153.013.1.

72 Fakt ten dodatkowo potwierdziły ostatnio zaktualizowane w czerwcu 2024 r. dane na temat rozwiązań integracyjnych Republiki Irlandzkiej opracowane przez Komisję Europejską. Zob. *Governance of Migrant Integration in Ireland*, European Website on Integration, European Commission, https://migrant-integration.ec.europa.eu/country-governance/governance-migrant-integration-ireland_en [dostęp: 21.08.2024].

288:6525255567

konstytucyjne w zakresie języków oficjalnych (tzn. art. 8 ustawy zasadniczej) kształtują podejście władzy wykonawczej do integracji uchodźców, co szczególnie widać w dokumentach programowych i wykonawczych wydanych przez rząd na rzecz beneficjentów ochrony międzynarodowej w Irlandii. W odniesieniu do języka priorytetem państwa, jeśli chodzi o integrację BOM, jest efektywna nauka języka angielskiego, a nie irlandzkiego[73]. Zatem umożliwienie im osiągnięcia wysokiego poziomu znajomości języka angielskiego ustawodawca uważa za skuteczny sposób na włączenie beneficjentów ochrony międzynarodowej w życie społeczne. Z kolei nauka języka irlandzkiego skierowana jest głównie do osób narodowości irlandzkiej. Z tego powodu analizowanie dotyczących go przepisów na potrzeby niniejszego przeglądu porównawczego nie byłoby celowe, gdyż jego znajomości nie wymaga się od BOM.

Na uwagę zasługuje irlandzki system szkolnictwa obowiązkowego. Zgodnie z danymi unijnej sieci monitoringu systemów edukacji Eurydice, według stanu na rok szkolny 2023/2024, system taki w Irlandii obejmuje klasy przygotowawcze prowadzone przez szkoły podstawowe (dla dzieci w wieku od 4 do 6 lat), klasy podstawowe (dla dzieci w wieku od 6 do 12 lat) oraz klasy w szkołach średnich (okres ten obejmuje wiek od 12 do 16–18 lat, górna granica zależy wybranego programu kształcenia – uczeń może zakończyć edukację wcześniej bądź ją kontynuować) (ISCED 1–3)[74]. Irlandzka ustawa oświatowa (*Education Act*) z 1998 r. normuje kwestie integracji dzieci BOM w sposób pośredni, gdyż ustanawia tylko obowiązek wydania ogólnego programu nauczania (*curriculum*) przez ministra właściwego do spraw edukacji (art. 30)[75].

Ogólne programy nauczania obejmują jedynie podstawowe przedmioty edukacyjne, ponieważ to na placówkach szkolnictwa publicznego spoczywa odpowiedzialność za opracowanie własnych programów, opartych na minimalnych

73 Zob. np. raport na temat realizacji rządowej strategii na rzecz integracji migrantów: *The Migrant Integration Strategy 2017–2020*, Office for the Promotion of Migrant Integration, https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/ireland-2017–2020-migrant-integration-strategy_en [dostęp: 21.08.2024]. Konsekwencją braku ustawy poświęconej integracji uchodźców jest to, że za organizację tego procesu odpowiada władza wykonawcza. Rząd irlandzki przyjmuje tzw. strategie działań, które nie tylko są dokumentami programowymi, lecz także pełnią funkcję wytycznych dla organów władzy wykonawczej. Zob. charakterystykę irlandzkiego podejścia do integracji BOM w: *Governance of Migrant Integration...*

74 *Ireland (overview)*, Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/ireland/overview [dostęp: 1.08.2024].

75 *Education Act* (number 51 of 1998), https://www.irishstatutebook.ie/eli/1998/act/51/enacted/en/pdf [dostęp: 1.08.2024].

289:1141841640

wytycznych, które ustanawia ministerstwo[76]. Jednakże – jak pokazują studia przypadku poświęcone BOM – takie podejście spowodowało, że szkoły publiczne na różne sposoby podchodzą do problematyki integracji dzieci BOM[77]. Istnieją ministerialne wskazówki dla nauczycieli w zakresie języka angielskiego (*guidelines for teachers*)[78]. Zgodnie z nimi szkoły mogą mieć dodatkowego nauczyciela wspierającego językowo (*support language teacher*), który zapewni pomoc dzieciom niewładającym owym językiem. Problem polega na tym, że ministerialne rekomendacje są fakultatywne, co przyczynia się do licznych odstępstw w praktyce[79].

Integrację dorosłych beneficjentów ochrony międzynarodowej koordynują samorządy terytorialne. Priorytetem tych programów jest jak najszybsze wprowadzenie BOM na rynek pracy. Aby osiągnąć ten cel, w ośrodkach edukacji dla dorosłych (National Adult Literacy Agency) organizuje się kursy języka angielskiego, które pomagają uczestnikom opanować umiejętności niezbędne do podjęcia zatrudnienia i aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym[80].

76 Zob. np. minimalny program nauczania dla szkół podstawowych, który zawiera siedem przedmiotów obowiązkowych: *The Primary Curriculum Framework*, https://www.curriculumonline.ie/primary/ [dostęp: 1.08.2024].

77 S. Martin et al., *Refugee and Migrant Children's Views of Integration and Belonging in School in Ireland – and the Role of Micro- and Meso-Level Interactions*, „International Journal of Inclusive Education" 2024, vol. 28, no. 13, s. 3214–3233, https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2222304.

78 Zob. np. raport na temat realizacji rządowej strategii na rzecz integracji migrantów: *The Migrant Integration Strategy 2017–2020*, Office for the Promotion of Migrant Integration, https://migrant-integration.ec.europa.eu/library-document/ireland-2017-2020-migrant-integration-strategy_en [dostęp: 21.08.2024]. Konsekwencją braku ustawy poświęconej integracji uchodźców jest to, że za organizację tego procesu odpowiada władza wykonawcza. Rząd irlandzki przyjmuje tzw. strategie działań, które nie tylko są dokumentami programowymi, lecz także pełnią funkcję wytycznych dla organów władzy wykonawczej. Zob. charakterystykę irlandzkiego podejścia do integracji BOM w: *Governance of Migrant Integration...*

79 Jak pokazują przeprowadzone oceny biegłości językowej, wyniki piętnastolatków w czytaniu – zarówno pierwszego, jak i drugiego pokolenia migrantów posługujących się w domu innym językiem niż angielski – są istotnie niższe w porównaniu z rówieśnikami będącymi obywatelami Irlandii. Zob. S. Martin et al., *Refugee and Migrant Children's Views...*, s. 3216.

80 B. Grummell, *Inclusion of Adult Literacy Support in Further Education and Training in Ireland: A Research Report*, Adult Literacy Organisers' Association, 2022 [e-book, pdf], s. 26, http://www.aloa.ie/wp-content/uploads/2022/11/Inclusion-of-Adult-Literacy-Support-in-Further-Education-and-Training-in-Ireland.pdf [dostęp: 1.08.2024].

290:9584773210

Do dobrych praktyk należy zatrudnianie przez samorządy przedstawicieli grup BOM, co nie tylko umożliwia skuteczne tłumaczenie przekazywanych informacji, lecz także buduje zaufanie w społecznościach mniejszościowych[81]. Spośród usług publicznych, które oferują agencje rządowe, dość nietypowe jest wprowadzenie usług tłumaczy na rzecz interesantów przez Departament Ochrony Socjalnej (Department of Social Protection). Obejmują one tłumaczenia telefoniczne czy za pośrednictwem środków komunikacji elektronicznej oraz tłumaczenia dokumentów w postępowaniu administracyjnym – bezpłatne dla strony postępowania[82].

4.2. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej

4.2.1. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej przed organami administracji publicznej i przed sądami

4.2.1.1. Czynności urzędowe

Beneficjenci ochrony międzynarodowej (BOM) mają potrzebę integracji ze społeczeństwem. Ułatwienie im dostępu do dóbr publicznych jest niewątpliwie częścią owego procesu[83]. Twierdzenie to można poprzeć aktami prawa międzynarodowego publicznego, szczegółowo omówionymi w trzecim rozdziale, takimi jak Konwencja dotycząca statusu uchodźców[84], dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE (dalej: dyrektywa kwalifikacyjna)[85] oraz dyrektywa

81 Immigrant Council of Ireland, *Indicators for Migrant Local Integration*, Dublin 2022 [e-book, pdf], s. 13, https://www.immigrantcouncil.ie/sites/default/files/2022–11/IMCI%20Report%20Final.pdf [dostęp: 1.08.2024].

82 Zob. Department of Social Protection, *Customer Charter and Action Plan 2023–2026*, Dublin 2023, s. 10, https://assets.gov.ie/static/documents/department-of-social-protection-customer-charter-and-action-plan-2023-2026.pdf [dostęp: 1.08.2024].

83 Zob. zwłaszcza A.-M. Skourmalla, M. Sounoglou, *Human Rights and Minority Languages...*, s. 55–76.

84 Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515.

85 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako

291:7183145475

Rady 2001/55/WE (dalej: dyrektywa w sprawie ochrony tymczasowej)[86]. Dokumenty te jasno określają, że państwa przyjmujące muszą zapewnić BOM możliwość uzyskania dokumentów tożsamości[87], wsparcia społecznego i dostęp do systemu oświaty obowiązkowej, a także udostępnić im procedury i zezwolenia niezbędne do realizacji prawa do pracy (w tym prowadzenia działalności gospodarczej). W Polsce *gros* wymienionych tu wymagań jest realizowanych w ramach postępowania administracyjnego[88]. Kwestia skutecznej komunikacji między organem administracyjnym a wnioskodawcą okazuje się zatem bardzo istotna, gdyż chociażby od niej zależy zgodność decyzji z oczekiwaniami wnioskodawcy i utrzymanie jego zaufania do organu. Jednak w większości przypadków konieczność używania języka innego niż język, w którym jest prowadzony proces

beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26).

86 Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23).

87 Zgodnie z art. 27 Konwencji genewskiej państwa strony wydają dokumenty tożsamości każdemu uchodźcy przebywającemu na ich terytorium, który nie posiada ważnego dokumentu podróży. Analogiczne postanowienia zawiera dyrektywa kwalifikacyjna – w myśl jej art. 24 państwa członkowskie wydają beneficjentom ochrony międzynarodowej dokumenty tożsamości stanowiące zezwolenia na pobyt. Dyrektywa w sprawie ochrony tymczasowej z kolei przewiduje w art. 8, że państwa członkowskie zapewnią beneficjentom takiej ochrony odpowiednie dokumenty, w tym pobytowe.

88 Choć Kodeks postępowania administracyjnego zasadniczo normuje przebieg takich postępowań, poszczególne ustawy specjalne (*lex specialis*) mogą wprowadzać przepisy bardziej lub mniej odbiegające od tej generalnej regulacji, i to w odniesieniu do różnych procedur administracyjnych. W Polsce istnieje ponad 200 ustaw, które modyfikują ogólny przebieg postępowania administracyjnego. Zob. W. Piątek, *Odrębności postępowań administracyjnego i sądowoadministracyjnego w ustawach szczególnych*, w: *Postępowania administracyjne i sądowoadministracyjne z kazusami*, red. R. Hauser, A. Skoczylas, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 537–555. Warto zauważyć, że rozwiązanie polegające na tzw. modyfikowaniu przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego w wielu kwestiach przez ustawy specjalne nie jest nowością w europejskim postępowaniu administracyjnym. Praktykę polegającą na „rozpraszaniu" norm procesowych stosuje się w różnych krajach, takich jak Węgry, Słowacja czy Czechy. Zob. L. Potěšil et al., *Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries)*, „Administrative Sciences" 2021, vol. 11, no. 1, article 9, s. 1–13, https://doi.org/10.3390/admsci11010009.

292:1145998133

administracyjny, stanowi raczej wyjątek. Tezę tę można potwierdzić, dokonując wykładni Konstytucji RP z 1997 r.[89]

Kategoryczny charakter zdania pierwszego art. 27 Konstytucji RP („W Rzeczypospolitej Polskiej językiem urzędowym jest język polski") oznacza jego zastosowanie do każdego organu publicznego na terenie RP. Ta zasada została dodatkowo rozwinięta w ustawie z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim[90], gdyż zgodnie z jej art. 1 ustawa „dotyczy ochrony języka polskiego i używania go w działalności publicznej oraz w obrocie prawnym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej". Nadto w art. 4 enumeratywnie wymienia się jednostki publiczne, które muszą obligatoryjnie stosować zasadę języka urzędowego (z założenia jest nim język polski). Choć literalna analiza art. 4 doprowadza do wniosku, że zawiera on listę zamkniętą, w jego pkt 4 znajduje się sformułowanie „instytucji powołanych do realizacji określonych zadań publicznych". Tym samym każdy organ, który ma obowiązek realizacji jakiegokolwiek zadania o charakterze publicznym, jest zobligowany do stosowania przepisów ustawy o języku polskim. Z kolei art. 4 pkt 5 nakłada obowiązek jej stosowania na samorządy terytorialne (z uwzględnieniem wyjątków dotyczących mniejszości narodowych w art. 1 ustawy).

Precyzuje te ustalenia art. 5 ustawy. Zgodnie z jego ust. 1 podmioty wykonujące zadania publiczne na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej powinny dokonywać wszelkich czynności urzędowych oraz składać oświadczenia woli w języku urzędowym. Co prawda ustawa o języku polskim nie zawiera definicji zadania o charakterze publicznym ani pojęcia czynności urzędowych, lecz ich znaczenie można wywieść z orzecznictwa. Przykładowo w uchwale Trybunału Konstytucyjnego z 14 maja 1997 r.[91], opartej na dekrecie z 30 listopada 1945 r. dotyczącym języka państwowego i urzędowego w administracji rządowej i samorządowej[92], wyrażono stanowisko, które pozostaje aktualne również pod rządami obecnej ustawy o języku polskim. Zgodnie z tym stanowiskiem czynnościami

89 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

90 T.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 672.

91 Uchwała TK z 14.05.1997 r., W 7/96, OTK 1997, nr 2, poz. 27.

92 Dekret z dnia 30 listopada 1945 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. z 1945 r. Nr 57, poz. 324). Aktem tym uchylono regulacje z lat 30. XX w. (obowiązujące w II Rzeczypospolitej) i wprowadzono prostą zasadę, zgodnie z którą językiem państwowym jest język polski (art. 1, zdanie pierwsze). Wszystkie władze rządowe i samorządowe oraz urzędy administracyjne były zobowiązane do posługiwania się językiem polskim (art. 1, zdanie drugie). Dekret ten został uchylony 9 maja 2000 r.

293:8858260313

urzędowymi są wszelkie działania organów i instytucji powołanych do realizacji określonych zadań publicznych, wykonywane w ramach ich konstytucyjnych i ustawowych kompetencji, z wyjątkiem sytuacji, gdy charakter owych czynności wymaga użycia języka obcego[93]. Takie stanowisko umożliwia też interpretację pojęcia zadań publicznych, ponieważ wiąże się z nim zwrot „określone". Zadania publiczne to zatem te, które zostały jednoznacznie określone w przepisach prawa dla danego organu[94].

Funkcjonowanie organów administracji publicznej obejmuje wiele czynności, w których nie zachodzi problem wyboru języka (np. organy komunikują się między sobą przeważnie na piśmie w języku polskim). W stosunkach między jednostkami publicznymi nie ma podstaw do konfliktu, jak bowiem wspomniano w rozdziale drugim, z punktu widzenia praktyki stosowania języka w administracji sytuacja nie uległa istotnej zmianie po przyjęciu Konstytucji RP z 1997 r., gdyż szeroko rozumiane organy administracji posługiwały i posługują się językiem polskim – i to nie tylko w obiegu dokumentów, lecz także ustnie. Niemniej zestawienie art. 4 ustawy o języku polskim z art. 27 Konstytucji RP pozwala stwierdzić, iż zasada używania języka polskiego jako urzędowego dotyczy zarówno sfery urzędowania wewnętrznego, jak i spraw toczących się „na zewnątrz". W postępowaniu administracyjnym istnieje więc po stronie organu rozpatrującego sprawę generalny obowiązek stosowania języka polskiego.

Sytuacja się komplikuje, gdy zaczniemy analizować uprawnienia cudzoziemców będących stronami postępowania administracyjnego[95] lub tych, którzy pełnią funkcję osób zainteresowanych. W literaturze przedmiotu domniemywa się, że strona w postępowaniu toczącym się przed organem administracji mówi i pisze w języku polskim, a taka okoliczność wymaga od organu posługiwania się tymże językiem[96]. Przykładowo Michał Bartoszewicz przypomina o konieczności poprawnego i skutecznego używania języka polskiego w postępowaniu administra-

93 Stanowisko przedstawione w uchwale Trybunału Konstytucyjnego z 1997 r. zostało zaimplementowane w orzecznictwie Naczelnego Sądu Administracyjnego – zob. wyrok NSA z 3.07.2014 r., I FSK 1171/13, LEX nr 1517656.

94 Zob. szeroko na ten temat: M. Mączyński, *Pojęcie zadania publicznego a zadania samorządu terytorialnego*, „Finanse Komunalne" 2019, nr 1/2, s. 105–112.

95 Zgodnie z art. 28 k.p.a. „stroną jest każdy, czyjego interesu prawnego lub obowiązku dotyczy postępowanie albo kto żąda czynności organu ze względu na swój interes prawny lub obowiązek".

96 Zob. M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017, s. 265.

294:8045875594

cyjnym ze względu na realizację jego zasad, które zostały wymienione w art. 6 oraz 8–11 Kodeksu postępowania administracyjnego[97]. W art. 6 k.p.a. zawarto bowiem zasadę praworządności w postępowaniu, art. 8 – to zasada zaufania do władzy publicznej, art. 9 – zasada informowania stron postępowania i w odpowiednim zakresie innych jego uczestników, art. 10 – zasada czynnego udziału strony, art. 11 zaś wprowadza zasadę przekonywania[98]. Przedstawiona tutaj teoretycznoprawna koncepcja strony niewątpliwie opiera się na założeniu, że przywołane zasady zostaną spełnione wobec tego podmiotu w postępowaniu.

Zgodnie z powyższymi ustaleniami można przyjąć, że przekazywanie i otrzymywanie informacji w sprawie powinno się odbywać w języku polskim w odniesieniu do osób będących stroną postępowania. Zasady postępowania administracyjnego łączą się więc z obowiązkiem organu polegającym na urzędowaniu w języku polskim jako przesłanką umożliwiającą stronie skorzystanie ze swoich praw, gdyż brak stosowania jej języka w postępowaniu wywołuje u niej stan niewiedzy i bezradności[99]. Takie podejście jest umotywowane w przypadku strony, która włada polszczyzną co najmniej w stopniu wystarczającym do skutecznego udziału w postępowaniu. Natomiast poważny problem pojawia się wówczas, gdy chodzi o osoby, które wolałyby się posługiwać innym, bardziej dla nich zrozumiałym językiem. W orzecznictwie uznaje się, że obowiązek posługiwania się językiem urzędowym spoczywa zarówno na organie, jak i na stronie[100]. Nie będzie zatem zaskakujące, że obligatoryjne stosowanie zasady języka urzędowego stwarza barierę dla wspomnianych jednostek w postępowaniu administracyjnym. Innymi słowy: w takim kontekście to, co jest realizacją praw osoby polskojęzycznej, może istotnie ograniczać prawa osoby niepolskojęzycznej[101].

97 Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 572).

98 M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona...*, s. 265.

99 Zob. ibidem, s. 265–267.

100 Przykładowo Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu stwierdził, że „zasadą jest [...] posługiwanie się w toku postępowania administracyjnego językiem polskim jako językiem urzędowym zarówno przez organ, przed którym toczy się postępowanie, jak i przez jego uczestników". Zob. wyrok WSA we Wrocławiu z 19.08.2020 r., III SA/Wr 75/20, LEX nr 3099904.

101 Do celów dalszego wywodu trzeba przyjąć kilka uproszczeń terminologicznych. Osoba polskojęzyczna to osoba, której intencją jest korzystanie z języka polskiego jako medium komunikacji, a co najważniejsze, która potrafi stosować ten środek komunikacji. Natomiast osoba niepolskojęzyczna to taka, której intencją jest posługiwanie się innym językiem niż polski podczas udziału w sprawie.

295:2079052901

Nakreślony problem można rozwiązać na różne sposoby. W praktyce najczęstszym rozwiązaniem dla strony niepolskojęzycznej wydaje się korzystanie z pomocy lokalnych specjalistów deklarujących wiedzę i umiejętności niezbędne do efektywnego udziału w postępowaniu. W przypadku osób prawnych mogą to być przedstawiciele strony, którzy zgodnie z zasadami reprezentacji jednostki są wskazani w odpowiednim rejestrze, oraz osoby pełniące funkcję pełnomocnika. Zazwyczaj wszakże strona woli przyjąć takie rozwiązanie jeszcze przed wszczęciem postępowania aniżeli już w jego toku, co nie stwarza dodatkowych utrudnień ani dla niej, ani dla organu[102]. Ponieważ na ogół możliwości strony będącej osobą prawną lub inną jednostką organizacyjną (zwłaszcza takiej, która jest nastawiona na zysk, np. spółki prawa handlowego) istotnie odbiegają od możliwości osoby fizycznej pod względem finansowym i w zakresie rozumienia swojej sytuacji prawnej, szczególnego rozważenia wymaga położenie strony niepolskojęzycznej będącej osobą fizyczną. Takie ukierunkowanie dalszego wywodu będzie logiczne z uwagi na specyfikę beneficjentów ochrony międzynarodowej. Ponadto osoby korzystające z ochrony mają w większości przypadków gorszą pozycję w społeczeństwie przyjmującym, gdyż zasadniczo ich wiedza na temat przysługujących im praw i obowiązków oraz możliwości finansowe są ograniczone, a umiejętności komunikowania się w języku postępowania – słabe.

Analizę udziału strony w postępowaniu należy rozpocząć od zagadnienia podania. Zgodnie z prawem preferowanym językiem, w jakim winno ono zostać sporządzone, jest język polski. W razie wniesienia podania (żądania, wyjaśnienia, odwołania, zażalenia) w innym języku[103] przeważa stanowisko, że jest ono obarczone wadami formalnymi[104]. W literaturze przedmiotu dotyczącej postępowania administracyjnego ani w odnośnym orzecznictwie sądów administracyjnych nie wypracowano jednolitego stanowiska w kwestii trybu usuwania braków formal-

102 Warto wspomnieć, że instytucja pełnomocnika nie zastępuje udziału strony w postępowaniu, a jego rola w żadnym razie nie polega na przeniesieniu nań obowiązków wynikających pośrednio bądź bezpośrednio z przedmiotu postępowania. Tytułem przykładu, pełnomocnik – co do zasady – nie może zostać ukarany przez organ za zaniechanie lub nieprawidłowe działanie. Inaczej kwestia może wyglądać w przypadku pociągnięcia do odpowiedzialności karnej, np. za fałszerstwo, gdyż za popełnione przestępstwo odpowiada faktyczny sprawca, czy do odpowiedzialności cywilnej, o ile mocodawca skierowałby roszczenia wobec pełnomocnika. Do tych dwóch wyjątków dochodzi odpowiedzialność dyscyplinarna w przypadku wolnych zawodów (tzn. radcy prawnego, doradcy podatkowego czy adwokata).

103 Zgodnie z art. 63 § 1 k.p.a. podanie wnosi się na piśmie, telefaksem, elektronicznie lub ustnie do protokołu.

104 Zob. wyrok NSA z 10.06.2020 r., I OSK 1760/19, LEX nr 3072007.

296:2460497735

nych związanych z wniesieniem podania w języku obcym. Z jednej strony pojawia się pogląd, że w takim przypadku organ powinien skorzystać z usług tłumacza, czego koszty ponosi strona, zgodnie z art. 262 § 1 pkt 2 k.p.a. Stanowisko to można poprzeć wyrokiem Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi z dnia 12 lipca 2017 r.[105], w którym stwierdzono, że z przepisów art. 27 Konstytucji RP oraz art. 5 ust. 1 i art. 5 ust. 2 ustawy o języku polskim nie wynika, aby obowiązek dostarczenia tłumaczenia dokumentów obcojęzycznych spoczywał na stronie postępowania. W związku z tym nieuzasadnione jest przerzucanie go na stronę i traktowanie niedopełnienia go jako braku formalnego[106].

Z drugiej strony wskazuje się, że jeśli podanie nie zostało złożone w języku polskim, a nie ma przepisu szczególnego pozwalającego na odstępstwo od tej zasady, organ administracji publicznej ma obowiązek wezwać osobę składającą podanie, w myśl art. 64 § 2 k.p.a., do uzupełnienia tego braku formalnego[107]. Istnieje też pogląd „mieszany", zgodnie z którym, jeśli podanie zostanie złożone w innym języku, organ powinien polecić wnoszącemu dostarczenie tłumaczenia tego dokumentu (i ewentualnych załączników) na język polski pod groźbą pozostawienia podania bez rozpoznania. Alternatywnie organ może sam zlecić tłumaczowi takie zadanie[108].

Za słuszne należy uznać drugie z przedstawionych stanowisk, gdyż w świetle art. 64 § 2 k.p.a., jeżeli podanie nie spełnia innych wymagań określonych w przepisach prawa, organ ma obowiązek wezwać wnoszącego do usunięcia braków w wyznaczonym terminie, nie krótszym niż 7 dni, informując jednocześnie, że ich nieusunięcie spowoduje pozostawienie podania bez rozpoznania[109]. W pojęciu „innych wymagań" formalnych mieści się

105 Wyrok WSA w Łodzi z 12.07.2017 r., II SA/Łd 385/17, LEX nr 2329833.

106 Jako taki brak jest ono traktowane m.in. w rozporządzeniu Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. w sprawie sposobu i trybu postępowania, sposobu ustalania dochodu oraz wzorów wniosków, zaświadczeń i oświadczeń o ustalenie prawa do świadczenia z funduszu alimentacyjnego (Dz.U. z 2015 r. poz. 2229).

107 Zob. A. Skóra, P. Kardasz, *Komentarz do art. 64*, w: *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, t. 2, *Komentarz do art. 61–126*, red. M. Karpiuk, P. Krzykowski, A. Skóra, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2020, s. 94.

108 Zob. Z. Kmiecik, *Postępowanie administracyjne, postępowanie egzekucyjne w administracji i postępowanie sądowoadministracyjne*, wyd. 3, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 97.

109 Termin na usunięcie braków jest terminem instrukcyjnym; faktycznie strona może wnieść podanie do dnia wydania decyzji (tzn. do dnia zakończenia postępowania). Zob. wyrok NSA z 14.09.2018 r., II OSK 1914/18, LEX nr 2563766.

297:9135482033

m.in. obowiązek oceny podania przez organ w języku urzędowym, czyli w języku polskim, co wynika z art. 27 Konstytucji RP oraz z ustawy o języku polskim. Zasadne wydaje się, że podejście takie dotyczy również dowodów składanych wraz z podaniem[110]. W przypadku tłumaczenia obcojęzycznych dowodów przyjęto jednak bardziej rygorystyczne stanowisko, które należy rozważyć w kontekście ogólnej teorii dowodu – zostanie to omówione w kolejnych podrozdziałach.

4.2.1.2. Uzasadnienia decyzji administracyjnych

Na wstępie należy wskazać, że decyzja administracyjna to jednostronne i władcze rozstrzygnięcie wydawane przez organ administracji publicznej w ramach postępowania administracyjnego[111]. Dotyczy ono indywidualnej sprawy konkretnej osoby i ma na celu wywołanie określonych skutków prawnych w sferze zarówno prawa procesowego, jak i prawa materialnego. Poza przypadkami, w których organ nie jest zobligowany do wydania takiego rozstrzygnięcia[112], decyzja stanowi finalny etap postępowania, a więc jego immanentną część.

Załatwienie sprawy indywidualnej wymaga zakończenia postępowania, co oznacza przygotowanie decyzji. Do tej czynności doprowadza ciąg działań organu, w którym każde kolejne wynika z poprzedniego, a wszystkie odgrywają istotną rolę w procesie wprowadzenia decyzji do obiegu. Zgodnie z art. 27 Konstytucji RP organ jest zobowiązany do używania języka polskiego we wszystkich

110 Wyrok NSA z 6.09.2016 r., II FSK 1935/14, LEX nr 2143126.

111 K. Jandy-Jendrośka, J. Jendrośka, *System jurysdykcyjnego postępowania administracyjnego*, w: *System prawa administracyjnego*, t. 3, red. T. Rabska, J. Łętowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 207–209.

112 Zgodnie z art. 110 § 1 k.p.a. organ jest związany decyzją od chwili jej doręczenia lub ogłoszenia (ogłoszenie występuje w sprawach, w których jest więcej niż jedna strona – art. 49a k.p.a.). Natomiast zgodnie z art. 110 § 2 k.p.a. w przypadku milczącego załatwienia sprawy organ jest związany wydanym w tym trybie rozstrzygnięciem od dnia następującego po dniu, w którym upływa termin przewidziany na wydanie decyzji lub postanowienia kończącego postępowanie albo wniesienie sprzeciwu, o ile kodeks nie stanowi inaczej. Do przypadków milczącego załatwienia sprawy można odnieść np. art. 25j ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2488 ze zm.). Milczące załatwienie sprawy może wystąpić tylko wtedy, gdy dany przepis ustawy tak stanowi. Zob. szeroko na ten temat: P. Konopczyńska, *Milczące załatwienie sprawy w świetle zasady czynnego udziału strony postępowania administracyjnego – analiza teoretycznoprawna*, „Progress. Journal of Young Researchers" 2019, nr 6, s. 116–125, https://doi.org/10.26881/prog.2019.6.09.

298:4962217339

działaniach, zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, w związku z czym zasadnie można stwierdzić, że od organu wymaga się sporządzania wszelkich dokumentów (także projektów pism, dokumentacji wewnętrznej, np. notatek służbowych) w języku urzędowym. Po ustaleniu stanu faktycznego i prawnego sprawy urzędnik sporządza zatem w tym języku pismo, które zawiera oznaczenie organu i stron, powołanie podstawy prawnej, rozstrzygnięcie, uzasadnienie faktyczne i prawne oraz pouczenie o możliwości zaskarżenia decyzji (art. 107 § 1 pkt 1, 3–7 i 9 k.p.a.). Projekt decyzji nie zawiera jeszcze podpisu organu ani daty wydania, ponieważ jest to jedynie sformalizowana na piśmie propozycja rozwiązania sprawy; w momencie sporządzenia projektu nie ma pewności, czy organ go zaakceptuje ani kiedy ewentualnie to nastąpi[113]. Niemniej już na tym etapie organ formułuje rozstrzygnięcie stanu faktycznego sprawy oraz uzasadnienie faktyczne i prawne, które stanowią wynik analizy okoliczności zachodzących w sprawie.

Tekst uzasadnienia decyzji musi być komunikatywny, tzn. przygotowany do czytania przez odbiorcę, który nie posiada specjalistycznych umiejętności. Taki wymóg można odnaleźć w art. 22 Europejskiego kodeksu dobrej praktyki administracyjnej[114]. Jednak uzasadnienie decyzji, będące jej częścią, powinno być sporządzone w języku urzędowym, co utrudnia sytuację strony niewładającej polszczyzną na poziomie dostatecznym. Stan faktyczny sprawy – np. to, że wnioskodawca nie posługuje się językiem polskim – nie zmienia obowiązków organu w zakresie sporządzania pisma urzędowego. Nie ma on zatem uprawnień do sporządzenia decyzji w wersji obcojęzycznej (nawet na wniosek strony), choć istnieje w orzecznictwie także odrębny pogląd – że odstępstwa od nakazu urzędowania w języku polskim mogą być podyktowane również ochroną prawa do rzetelnego procesu sądowego czy prawa do dobrej administracji, jeżeli korzystają z nich na terytorium RP osoby nieznające języka urzędowego[115].

W orzecznictwie oraz w literaturze przedmiotu ukształtowało się podejście, zgodnie z którym organ administracji jest związany stanem prawnym

113 Zob. Z. Kmiecik, G. Łaszczyca, *Etap podjęcia rozstrzygnięcia*, w: *System prawa administracyjnego procesowego*, t. 2, cz. 4, *Dynamika postępowania administracyjnego ogólnego*, red. C. Martysz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 797.

114 Decyzja w sprawie Kodeksu dobrej praktyki administracyjnej (Dz. Urz. UE C 285 z 29.09.2011 r., s. 3–7).

115 Zob. wyrok NSA z 29.11.2012 r., I GSK 84/12, LEX nr 1291304.

299:4064396378

i faktycznym obowiązującym w dniu wydania decyzji[116]. Takie założenie niesie za sobą konsekwencje procesowe dla strony, ponieważ do dnia wydania decyzji strona ma prawo składać podania, dostarczać nowe dowody oraz uzupełniać braki w postępowaniu. Data wydania decyzji w formie pisemnej to dzień, w którym została ona podpisana i zawiera wszystkie elementy wymagane przez prawo. W przypadku decyzji w formie dokumentu elektronicznego datą wydania jest dzień, w którym opatrzono ją odpowiednim podpisem elektronicznym[117]. Decyzja nabiera mocy prawnej z chwilą jej podpisania przez upoważnioną osobę i jedynie podpisana decyzja może zostać skutecznie doręczona; organ jest nią związany od momentu jej doręczenia lub ogłoszenia[118].

Zgodnie z Kodeksem postępowania administracyjnego ustawodawca nie przyznał organowi uprawnień do sporządzania (bądź zlecenia) tłumaczeń decyzji administracyjnych, co oznacza, że odpowiedzialność za jakość i sposób tłumaczenia dokumentu spoczywa na stronie i nie zmienia biegu terminów ustawowych. Doręczenie nieprzetłumaczonej decyzji administracyjnej stronie, która nie posługuje się językiem polskim, jest zatem skuteczne i nie wstrzymuje biegu terminów odwoławczych, o których mowa w art. 129 § 2 k.p.a.

4.2.1.3. Postępowanie dowodowe przed organami administracji publicznej oraz przed sądami

Teoria dowodu wypracowana w judykaturze i literaturze przedmiotu definiuje to pojęcie bardzo szeroko, gdyż we wszystkich procedurach administracyjnych i sądowych wprost obowiązuje zasada, że jako dowód należy dopuścić wszystko,

116 Zob. B. Lewandowski, *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 13 czerwca 2019 r. (sygn. akt II SA/Sz 465/19)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego" 2023, nr 4, s. 151–160, https://sip.lex.pl/#/publication/386321705 [dostęp: 10.04.2024]; D. Borek, *Glosa aprobująca do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego (WSA) w Warszawie z dnia 27 listopada 2019 r. (sygn. akt: VI SA/Wa 1521/19)*, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny" 2021, t. 10, nr 5, s. 75, https://doi.org/10.7172/2299-5749.IKAR.5.10.6.

117 Zob. przykładowo na ten temat: wyrok NSA z 6.03.2019 r., I GSK 3162/18, LEX nr 2641919; wyrok NSA z 15.07.2010 r., II OSK 2051/09, LEX nr 597483; wyrok WSA w Krakowie z 28.09.2017 r., II SA/Kr 721/17, LEX nr 2373250; wyrok WSA w Gdańsku z 20.02.2020 r., III SA/Gd 718/19, LEX nr 2791281. Brak daty wydania co do zasady stanowi wadę, która może zostać usunięta w trybie art. 113 k.p.a., a nie pozbawia pisma charakteru decyzji administracyjnej. Zob. postanowienie SN z 18.10.2016 r., I UZ 21/16, LEX nr 2191447.

118 Zob. wyrok WSA w Szczecinie z 13.06.2019 r., II SA/Sz 465/19, LEX nr 2688708.

300:6348635351

co może przyczynić się do rozwiązania sprawy, a nie jest sprzeczne z prawem[119]. Realizacja zasady urzędowania w języku polskim nie modyfikuje takiego podejścia, ponieważ o dowodach nie ma mowy ani w art. 27 Konstytucji RP, ani w przepisach specjalnych (np. art. 180 Ordynacji podatkowej czy art. 5 Prawa o ustroju sądów powszechnych)[120]. Wolno zatem wywnioskować, iż dokument nie przestaje być dowodem w sprawie, nawet gdy częściowo lub w całości został wydany w innym języku niż polski[121]. Nie sposób nie podzielić stanowiska Trybunału Konstytucyjnego, że język, w którym sporządzono dokument, nie jest jego treścią, lecz formą[122].

Odrębnym zagadnieniem jest sporządzenie tłumaczenia dokumentu na język polski. Niewątpliwie organ, związany zasadą urzędowania w języku polskim, nie może wywodzić swoich konkluzji w sprawie na podstawie dokumentów w języku obcym będących dowodami w sprawie. Otóż nieprzetłumaczony dokument nie przestaje być dowodem, lecz brak jego przekładu nie pozwala organowi czy sądowi na poprawną ocenę takiego dokumentu, bo tę umożliwia jedynie analiza na podstawie tłumaczenia.

W postępowaniu administracyjnym co do zasady ciężar dowodowy leży na stronie składającej podanie. Gdy osoba taka samodzielnie uczestniczy w postępowaniu, musi być przygotowana na udział zarówno bierny (np. odbieranie pism), jak i czynny (np. przedstawianie swojego stanowiska). Dlatego wypada tu przeanalizować możliwości procesualne strony potrzebującej wsparcia w zakresie języka. Obowiązek stosowania języka urzędowego wyraża się w tym, że organ winien podejmować wszelkie czynności w języku polskim. Takie ograniczenie w ramach tego rodzaju postępowań oznacza, że organ w procesie decydowania musi korzystać z języka polskiego jako środka do ustalenia stanu faktycznego na podstawie zebranych dowodów w sprawie. W rezultacie nie może uzasadniać własnych decyzji, odwołując się do nieprzetłumaczonych danych uzyskanych ze środków dowodowych. Kluczowe ustalenia w sprawie należy zatem poczynić, wykorzystując przetłumaczone dokumenty, a także

119 Dobrym przykładem jest art. 180 § 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2383).

120 Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.) [dalej: p.u.s.p.].

121 Analogiczny pogląd został wyrażony np. przez Naczelny Sąd Administracyjny – zob. wyrok NSA z 26.04.2012 r., I GSK 163/11, LEX nr 1243907.

122 Orzeczenie TK z 13.09.1994 r., P 2/94, OTK ZU 1994, nr 2, poz. 33.

301:8813500683

oświadczenia ustne czy przesłuchania, opinie biegłych oraz oględziny[123]. Takie ograniczenie procesowe jest o tyle istotne, że niedopełnienie tego obowiązku przez organ skutkuje uchyleniem decyzji w postępowaniu odwoławczym[124].

Można zakładać, że z obawy przed ewentualnym skutecznym zaskarżeniem decyzji opartej na obcojęzycznych dokumentach organy administracji powinny dążyć do starannego i rzetelnego sporządzania ich tłumaczeń. W praktyce jednak to strona, a nie organ, zazwyczaj ponosi obowiązek przetłumaczenia oraz wszelkie związane z nim koszty[125]. Ponadto organy prowadzące postępowanie najczęściej wymagają sporządzenia tłumaczeń dokumentów przez tłumaczy przysięgłych[126], chociaż Kodeks postępowania administracyjnego nie ustanawia takiego wymogu. Jeśli dokument został złożony w języku obcym, organ stwierdza konieczność jego przekładu na język polski i wzywa stronę postępowania do przedłożenia tłumaczenia.

123 Wyrok NSA z 3.07.2014 r., I FSK 1171/13, LEX nr 1517656.

124 Zważywszy, że prowadzenie postępowania w języku polskim jest jedną z zasad postępowania, naruszenie tego obowiązku przez organ generalnie stanowi istotne naruszenie. W praktyce sądowej najczęściej zarzuty dotyczące braku tłumaczenia dokumentów odnoszą się do postępowania dowodowego i obowiązku zebrania i rozpatrzenia całego materiału dowodowego. Przykładowo Wojewódzki Sąd Administracyjny we Wrocławiu uznał brak tłumaczenia kluczowych dowodów w postępowaniu za zaniechanie przez organ administracji podjęcia czynności procesowych zmierzających do zebrania pełnego materiału dowodowego i za uchybienie przepisom postępowania administracyjnego, skutkujące wadliwością decyzji – zob. wyrok WSA we Wrocławiu z 28.05.2019 r., IV SA/Wr 161/19, LEX nr 2703612. Zob. więcej na ten temat w kontekście innej zasady: H. Knysiak-Molczyk, *Skutki naruszenia zasady udzielania informacji w postępowaniu administracyjnym i sądowoadministracyjnym*, w: *Państwo demokratyczne, prawne i socjalne. Studia prawne*, red. M. Grzybowski, t. 3, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2014, s. 289.

125 M. Kaczocha, *Język wnoszonego podania w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, „Przegląd Legislacyjny" 2022, nr 4 (122), s. 98, 101.

126 Ibidem, s. 101. Z doświadczenia autora niniejszej książki wynika, że koszt sporządzenia tłumaczeń pisemnych przysięgłych sięga kilkuset złotych za stronę. W przypadku tłumaczeń obejmujących kilka języków może on proporcjonalnie wzrastać. Usługi tłumaczy przysięgłych w zakresie tłumaczeń ustnych są zazwyczaj droższe niż tłumaczenia pisemne, ponieważ ich wynagrodzenie jest obliczane na podstawie stawki godzinowej. Ze względu na niestabilną sytuację gospodarczą BOM wydatek taki potencjalnie stanowi dla nich znaczne obciążenie finansowe. Jednakże na uwagę zasługuje art. 267 k.p.a. o treści: „W razie niewątpliwej niemożności poniesienia przez stronę opłat, kosztów i należności związanych z tokiem postępowania organ administracji publicznej może ją zwolnić w całości lub w części od ponoszenia tych opłat, kosztów i należności. Zwolnienie od opłat skarbowych następuje z zachowaniem przepisów o tych opłatach".

302:7204540786

Orzecznictwo dostarcza także wytycznych, jak organ ma postąpić w sytuacji, gdy tłumaczenie dokumentu na język polski nie oddaje jednoznacznie intencji wnioskodawcy albo gdy dokument został sporządzony w języku polskim tylko formalnie, a jego treść budzi wątpliwości co do realnych intencji strony. W myśl wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gliwicach z dnia 23 października 2019 r.[127] organ prowadzący sprawę powinien skierować wezwanie w celu wyjaśnienia rzeczywistej woli strony, co wynika z ogólnych zasad postępowania ujętych w art. 7–9 k.p.a. Z drugiej strony w judykaturze ugruntował się pogląd, że dokumenty obcojęzyczne niemające istotnego znaczenia dowodowego w sprawie mogą nie posiadać tłumaczenia. Zgodnie z takim założeniem w wyrokach Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 18 czerwca 2015 r.[128] oraz Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Gdańsku z dnia 21 maja 2015 r.[129] uznano, że brak wezwania strony do przedłożenia urzędowych tłumaczeń dokumentów sporządzonych w języku obcym nie wpłynął na wynik sprawy, owe dokumenty bowiem miały drugorzędne znaczenie w odniesieniu do jej przedmiotu. Omawiane stanowisko poparł Naczelny Sąd Administracyjny, który oddalił skargę kasacyjną w sprawie toczącej się przed sądem w Gdańsku. Skarżąca podniosła, że nieprzetłumaczenie dokumentów handlowych, na podstawie których został sporządzony raport Europejskiego Urzędu do spraw Zwalczania Nadużyć Finansowych (OLAF) będący dowodem w sprawie, narusza przepisy postępowania w stopniu mającym istotny wpływ na wynik sprawy. Naczelny Sąd Administracyjny jednak nie uznał w ten sposób skonstruowanych zarzutów, gdyż „treść tych dokumentów, a w szczególności dane dotyczące opisu towaru, jego ilość oraz wartość w sposób niepodważalny wskazują, że mamy do czynienia z tym samym towarem [o którym mowa w raporcie – I.K.]"[130].

Skoro dokument jest podstawą wniosków organu na temat stanu faktycznego, to powinien być przetłumaczony *in extenso*. W judykaturze nie dopuszcza się częściowego tłumaczenia treści dokumentu. Przykładowo, Naczelny Sąd Administracyjny wskazał, że dokument sporządzony w języku obcym, stanowiący

127 Wyrok WSA w Gliwicach z 23.10.2019 r., I SA/Gl 626/19, LEX nr 2741793. Por. wyrok WSA w Poznaniu z 18.10.2018 r., II SA/Po 474/18, LEX nr 2590499, oraz wyrok WSA w Łodzi z 7.11.2019 r., III SA/Łd 744/19, LEX nr 2745708.

128 Wyrok WSA w Szczecinie z 18.06.2015 r., I SA/Sz 589/15, LEX nr 1813844.

129 Wyrok WSA w Gdańsku z 21.05.2015 r., III SA/Gd 313/15, LEX nr 1759167.

130 Wyrok NSA z 22.02.2017 r., I GSK 1614/15, LEX nr 2316911.

303:9276596310

dowód w sprawie, należy przetłumaczyć w całości na język polski, zamiast poprzestać na streszczeniu wybranych fragmentów[131].

Kolejną kwestią wymagającą omówienia jest realizacja obowiązku dokonania tłumaczenia. W wielu sprawach przed organami administracji zostaje on przesunięty na stronę, co może się przyczynić do podawania w wątpliwość dopuszczalności oceny niektórych tłumaczeń zrealizowanych przez stronę lub na jej zlecenie. Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gdańsku w wyroku z dnia 13 października 2010 r. wskazał, że „treść dokumentu sporządzona w języku obcym winna być wiarygodnie przetłumaczona na język polski (potwierdzona przez tłumacza przysięgłego). Należy je [tłumaczenie – I.K.] sporządzić na wypadek ewentualnej kontroli organów podatkowych lub na żądanie kontrolujących. Niewątpliwie tłumaczenie dokumentów przez pracowników skarżącej nie spełnia powyższych kryteriów"[132].

Warto też omówić zagadnienia związane z tłumaczeniem dokumentów oraz przesłuchiwaniem osób niewładających dostatecznie językiem polskim w postępowaniu dowodowym w procesie cywilnym. Zgodnie z art. 256 Kodeksu postępowania cywilnego[133] Sąd może zażądać, aby dokument w języku obcym został przełożony przez tłumacza przysięgłego. Ważnym punktem odniesienia w tym miejscu jest czasownik modalny „może". Użyto go również do konstrukcji art. 265 k.p.c., w myśl którego do przesłuchania świadka niewładającego w dostatecznym stopniu językiem polskim sąd może przybrać tłumacza. Jeśli chodzi o stosunek sądu w postępowaniu cywilnym do ciężaru dowodu, nasuwa się więc wniosek, że inicjatywa jego tłumaczenia leży po stronie osoby wywodzącej skutki prawne z faktu, który poświadcza ten dowód[134]. Tytułem przykładu: w wyroku z dnia 28 października 2014 r. Sąd Apelacyjny w Warszawie, przeanalizowawszy

131 Wyrok NSA z 31.05.2007 r., I GSK 1647/06, LEX nr 351293. Warto przywołać też inne wnioski wynikające z tego orzeczenia: Tłumaczenia treści dowodów na język polski może dokonać jedynie tłumacz. Ponieważ dowodem w sprawie może być zarówno zeznanie, jak i dokument sporządzony w języku polskim, to aby mógł on mieć wartość dowodową, zgodnie z art. 180 § 1 Ordynacji podatkowej, dowód taki musi być zgodny z prawem, a zatem również z art. 27 Konstytucji RP. W sytuacji gdy organ nie zażąda od strony urzędowego tłumaczenia dokumentu, powinien zlecić jego urzędowe tłumaczenie.

132 Wyrok WSA w Gdańsku z 13.10.2010 r., I SA/Gd 473/10, LEX nr 747888.

133 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1568) [dalej: k.p.c.].

134 Zgodnie z art. 6 Kodeksu cywilnego ciężar udowodnienia faktu spoczywa na osobie, która z faktu tego wywodzi skutki prawne.

304:8766190066

treść art. 256 k.p.c., wywiódł, że nieskorzystanie z uprawnienia, o którym mowa w owym przepisie, nie pozwala zarzucić sądowi jego naruszenia[135]. Dodał, że to w interesie strony składającej wniosek o dopuszczenie dowodu z dokumentu jest złożenie tego dokumentu w takiej formie, która umożliwia wykorzystanie go jako materiału dowodowego, to strona zatem powinna dopilnować, aby dokument sporządzony w języku obcym przetłumaczono na język polski.

Jednakże jeżeli tłumaczenie dowodu w sprawie zostanie wykonane przez osobę inną niż tłumacz przysięgły lub za pomocą narzędzi automatycznych, a strony go nie zakwestionują, również powinno się je uważać za dopuszczalne. Dla przykładu, Sąd Apelacyjny w Warszawie w wyroku z dnia 20 stycznia 2020 r. stwierdził, że jeśli druga strona nie zakwestionuje tłumaczenia, a sąd nie nabierze wątpliwości co do jego wiarygodności i poprawności, może ono zostać uznane za podstawę dowodową. W przeciwnym razie sąd może zobowiązać stronę do złożenia przekładu, którego dokonał tłumacz przysięgły, lub sam zarządzić takie tłumaczenie. Należy więc wnioskować, że o ile pomiędzy stronami nie ma rozbieżności co do polskiego znaczenia tekstu zapisanego w języku obcym, a sądowi orzekającemu jego zrozumienie także nie nastręcza problemów, przedmiotem dowodu może być dokument sporządzony w języku innym niż polski[136].

W orzecznictwie w sprawach cywilnych utrwalił się też pogląd, że jeżeli dowód nie został przetłumaczony na język polski, lecz strony nie kwestionują informacji, które potwierdza (tzn. uznają je za fakty), to dopuszcza się pominięcie oceny tego dowodu przez sąd. W efekcie nie wymaga się tłumaczenia dokumentu, gdyż jego treść nie będzie stanowić przedmiotu analizy[137]. Z drugiej strony w literaturze przedmiotu istnieje również pogląd, zgodnie z którym prawo do zarządzenia sporządzenia tłumaczeń przysięgłych dokumentów w postępowaniu cywilnym może zamienić się w obowiązek sądu w sytuacji, gdy ich brak będzie naruszał prawo strony do obrony[138]. Taka opinia wydaje się słuszna,

135 Wyrok SA w Warszawie z 28.10.2014 r., I ACa 504/14, LEX nr 1552116.

136 Zob. wyrok SA w Warszawie z 20.01.2020 r., V ACa 569/19, LEX nr 2784482.

137 Zob. wyrok SA w Gdańsku z 6.08.2020 r., III AUa 683/19, LEX nr 3364738; wyrok SA w Katowicach z 22.01.2009 r., V ACa 551/08, LEX nr 523885; wyrok SO w Gdańsku z 10.11.2011 r., III Ca 586/11, LEX nr 1713969.

138 A. Turczyn, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. art. 256*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O.M. Piaskowska, Wolters Kluwer, LEX/el. 2023. Natomiast jeśli chodzi o zarządzenie sądu dotyczące przetłumaczenia dokumentów i żądanie uiszczenia przez stronę zaliczki na koszty tłumaczenia przysięgłego,

305:7868835173

gdyż ów obowiązek wynika też z zasady urzędowania w języku polskim przez sąd, mianowicie nie będzie on w stanie przyjąć argumentów opartych na dowodach, których treść nie jest wyrażona w języku polskim.

A contrario, należy wyprowadzić wniosek, że gdy strona postępowania złożyła do akt dokument sporządzony w języku obcym, a sąd nie zażądał jego oficjalnego tłumaczenia, tj. przez tłumacza przysięgłego (art. 256 k.p.c.), wówczas nie można wywodzić dla strony negatywnych skutków procesowych. W jednej ze spraw Sąd Najwyższy uchylił postanowienie sądu apelacyjnego o odrzuceniu apelacji, które zaskarżył pozwany[139]. U podstaw takiego podejścia na korzyść strony legło to, że „z dokumentu sporządzonego w języku obcym [potwierdzenia przelewu w języku angielskim – I.K.] pełnomocnik pozwanego nie mógł w sposób miarodajny, determinujący określone skutki procesowe, powziąć wiadomości o tym, w którym dniu środki przeznaczone na opłatę sądową wpłynęły na konto Sądu Okręgowego, a tym samym kiedy uiszczono opłatę od apelacji".

Notabene, doświadczenie życiowe pozwala założyć, że tak sformalizowany dokument, jakim jest bankowe potwierdzenie przelewu, może być zrozumiały dla osoby niewładającej językiem, w którym został on utworzony. Ponadto można przypuszczać, że dokumenty sformalizowane, cechujące się prostą strukturą semantyczną są łatwiej tłumaczone przez współczesne systemy tłumaczeń za pomocą narzędzi informatycznych. W tej jednakże sprawie Sąd Najwyższy przyjął domniemanie, że chwilą, w której pozwany (czy też jego pełnomocnik) mógł się dowiedzieć, iż opłatę od apelacji uiszczono po upływie terminu, jest chwila doręczenia pełnomocnikowi pozwanego odpisu postanowienia o odrzuceniu apelacji (a nie dane zawarte w anglojęzycznym potwierdzeniu przelewu). Z tych względów Sąd Najwyższy uznał, że wniosek o przywrócenie terminu uiszczenia opłaty złożono w terminie przewidzianym w art. 169 § 1 k.p.c. Wyprowadził bowiem następującą tezę:

---

na uwagę zasługuje art. 1129 k.p.c., zgodnie z którym cudzoziemcy mogą korzystać ze zwolnienia od kosztów sądowych na zasadach przewidzianych w przepisach odrębnych. Zob. art. 102 ustawy z 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 959). Zob. też postanowienie SN z 29.04.1975 r., II CZ 61/75, OSNC 1976, nr 6, poz. 131 – wyrażono w nim pogląd, że w sytuacji gdy cudzoziemiec, który jest uprawniony do starania się o uzyskanie zwolnienia od kosztów, z przyczyn obiektywnych nie może przedstawić władzy administracyjnej zaświadczenia, sąd winien się oprzeć na innych dowodach dostatecznie wiarygodnych i pozwalających ocenić stosunki majątkowe tej osoby. Takim dowodem może być w szczególności zaświadczenie wydane przez pracodawcę potwierdzające rodzaj wykonywanej pracy i wysokość zarobków wnioskodawcy.

139 Postanowienie SN z 24.07.2013 r., III CZ 34/13, OSNC-ZD 2014, nr 4, poz. 32.

306:8548110916

> [S]koro dokument złożony do akt został sporządzony w języku obcym, a od jego treści zależał dalszy tok postępowania, to należało dokonać jego oficjalnego tłumaczenia (art. 256 k.p.c.), tylko bowiem tłumaczenie dokonane przez tłumacza przysięgłego może stanowić miarodajny punkt odniesienia dla decyzji procesowych sądu; znajomość języka obcego przez strony lub członków składu orzekającego nie ma w tym wypadku żadnego znaczenia. Musi istnieć zobiektywizowany – niezależny od umiejętności językowych poszczególnych osób oraz od sposobu objaśniania przez nich pojęć wyrażanych w języku obcym – punkt odniesienia pozwalający na rzeczową, bezstronną interpretację tekstu. U podstaw tej tezy leży także stwierdzenie, że zgodnie z art. 5 § 1 ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych [...] językiem urzędowym przed sądami jest język polski.

4.2.2. Dobre praktyki administracji

W aktualnym stanie prawnym nie przewiduje się kar pieniężnych wobec strony postępowania za niedopełnienie obowiązku stosowania języka urzędowego[140]. Zresztą ich egzekwowanie zniekształciłoby postępowanie administracyjne, gdyż godziłoby w podstawowe jego zasady i w konstytucyjne prawa jednostki. Sam fakt, że używanie danego języka nie jest przedmiotem sankcji, już świadczy o pewnej dobrej praktyce w administracji. Niemniej uczestnicy postępowania administracyjnego niewładający polszczyzną muszą się liczyć z kosztami tłumaczeń i pomocy prawnej w związku z przeprowadzaniem czynności i sporządzeniem dokumentów procesowych.

Kodeks postępowania administracyjnego przewiduje, że strona postępowania nie musi znać przepisów prawnych, na podstawie których toczy się postępowanie. Ów brak wiedzy powinien zostać zrekompensowany poprzez poinformowanie uczestnika o jego prawach i obowiązkach, co wynika z art. 9 k.p.a. W postępowaniu administracyjnym procedura jest sformalizowana, dlatego też nakłada na organ obowiązek informowania stron o wymaganiach niezbędnych do wydania pozytywnej decyzji i oceny dokumentów, które złożył wnioskodawca, oraz o ewentualnych brakach (zwykle w postaci wezwania)[141]. Niewątpliwie

140 Taki stan rzeczy na korzyść uczestników postępowania nie istnieje w każdym państwie UE, gdyż np. na Łotwie odstępstwa od reguły stosowania języka państwowego w postępowaniu administracyjnym są penalizowane. Kary pieniężne sięgają aż równowartości 1000 euro w przypadku osób prawnych i 300 euro w przypadku osób fizycznych. Zob. A. Kuzmin, *Language Policy of Latvia*, Latvian Human Rights Committee, Riga 2020 [e-book, pdf], s. 10.

141 Zob. A. Wróbel, *Komentarz do art. 9*, w: M. Jaśkowska, M. Wilbrandt-Gotowicz, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.

307:1789585615

wiedza strony wnioskującej o wszczęcie postępowania ma znaczenie jeszcze przed jego formalnym rozpoczęciem, a publicznie dostępne informacje, gdzie się zgłosić i jakie dokumenty są potrzebne do uzyskania pozytywnej decyzji, wspomagają efektywne rozwiązanie sprawy. Dlatego, oprócz informowania strony w trakcie toczącego się postępowania, niezbędne jest również publikowanie informacji, aby potencjalni wnioskodawcy mogli wcześniej zapoznać się z wymaganiami organu[142].

W Polsce od wielu lat istnieje praktyka tłumaczenia materiałów informacyjnych tworzonych przez organy administracji publicznej na najczęściej używane języki. Stosują ją powszechnie zarówno samorządy lokalne, jak i administracja rządowa. Ma to na celu dotarcie do licznej grupy osób, które nie znają języka polskiego lub znają go w ograniczonym stopniu, przede wszystkim do większości beneficjentów ochrony międzynarodowej. Wysiłki władz w tym zakresie są szczególnie widoczne w internecie, ponieważ w obecnych warunkach jest on najbardziej dostępnym sposobem zdobywania informacji przez zainteresowane osoby, niezależnie od czasu i miejsca. Najczęściej organy decydują się na opracowanie alternatywnych wersji swoich stron internetowych w innych językach (oprócz wersji polskojęzycznej). Należy jednak pamiętać, że obecnie żadne prawo ani dyrektywa wprost nie nakazują tworzenia takich wersji. Choć istnieją przepisy regulujące dostępność stron internetowych dla osób z niepełnosprawnościami, to nie dotyczą one bezpośrednio używania innych języków naturalnych[143].

Generalnie ustawodawca uregulował kwestie dostępu do informacji publicznej za pomocą ustawy z dnia 11 sierpnia 2021 r. o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego[144] oraz ustawy z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej[145]. W myśl art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. d tego drugiego aktu udostępnieniu podlega informacja publiczna o sposobach przyjmowania i załatwiania spraw. Warto zwrócić uwagę, że w od-

142 Dla przykładu, Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że chociaż obowiązek informacyjny przewidziany w art. 9 k.p.a. nie oznacza dla organu administracji publicznej absolutnego obowiązku podejmowania działań informacyjnych w każdym kontakcie z obywatelami, to jednak nie można go ograniczać wyłącznie do sytuacji, gdy toczy się postępowanie administracyjne. Zob. wyrok NSA z 17.04.2012 r., II GSK 1319/11, LEX nr 1218992.

143 Zob. art. 10–11 ustawy z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1440).

144 T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1524.

145 T.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 902.

308:1085554622

niesieniu do zamieszczenia informacji na stronach internetowych ustawa wprowadza obowiązek ich ogłoszenia przez organ jedynie za pośrednictwem Biuletynu Informacji Publicznej (BIP) – tzn. scentralizowanego publikatora takich informacji (https://www.gov.pl/web/bip) – i nie odnosi się do innych sposobów ich przekazywania w sieci, np. na własnych stronach internetowych, poza domeną BIP.

W konsekwencji dany organ zazwyczaj rozstrzyga kwestie związane ze wsparciem językowym według swojego uznania i reguluje wewnętrznymi decyzjami zarządczymi. Co ważne, obecnie w Polsce nie istnieją standardy dotyczące tego, jakie informacje publiczne należy tłumaczyć na inne języki, które języki powinno się uwzględniać oraz kiedy tłumaczenie jest wymagane. Ponadto nie ma jasno określonych zasad tłumaczenia dokumentów upublicznionych przez organy administracji. Brakuje też obiektywnego sposobu weryfikacji jakości omawianych działań (zarówno tworzenia alternatywnych wersji tekstów, jak i tłumaczeń z języka polskiego), ponieważ organy administracji w większości przypadków nie są zobowiązane do ich realizacji.

Dobrym przykładem opisywanej sytuacji jest portal e-Urząd Skarbowy (Podatki.gov.pl), administrowany przez Szefa Krajowej Administracji Skarbowej[146]. W dniu sprawdzenia portalu przez autora (tj. 7 czerwca 2024 r.) zawierał on dwie dodatkowe wersje językowe: angielską i ukraińską. Ich analiza wizualna wykazała dwie cechy, które mogą wprowadzać użytkownika w błąd. Pierwsza, bardziej zasługująca na krytykę, to brak wielu stron dostępnych w wersji polskiej. Na przykład strona główna w języku polskim zawiera takie bloki tematyczne, jak: „VAT", „CIT", „Akcyza", „PIT", „Cło", „PCC", a w wersjach ukraińskiej i angielskiej znajdziemy tylko niektóre z nich (konkretnie „VAT", „CIT" i „Akcyza")[147]. Można przypuszczać, że w innych językach przedstawiono jedynie najważniejsze informacje o podatkach, według uznania organu. Nie-

146 Portal Podatki.gov.pl pełni podwójną funkcję. Po pierwsze, jest to oficjalny portal informacyjny Krajowej Administracji Skarbowej, publikujący bieżące informacje o działalności KAS i najważniejszych zmianach w prawie podatkowym. Po drugie, zgodnie z art. 156 ustawy z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1045), odgrywa on również rolę skrzynki podawczej podobnej do ePUAP, co umożliwia użytkownikom składanie pism administracyjnych w trybie online. Zob. A. Skóra, *Komentarz do art. 156*, w: *Doręczenia elektroniczne. Komentarz*, red. B. Kwiatek, A. Skóra, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

147 Warto zaznaczyć, że redakcja portalu Podatki.gov.pl nie publikuje wiadomości KAS w innych językach niż język polski, zatem podstrony w tych językach mają charakter statyczny i nie informują użytkowników na bieżąco o jakichkolwiek zmianach.

309:1949649395

mniej analiza pokazuje, że ilość i jakość informacji dostępnych w dwóch alternatywnych wersjach zdecydowanie nie dorównują wersji polskiej, więc nie są to jej tłumaczenia. Przede wszystkim treść w zakładkach językowych zawiera wyłącznie podstawowe (encyklopedyczne) informacje o zobowiązaniach podatkowych i pozwalają zrozumieć ogólne zasady funkcjonowania różnych podatków. Brakuje natomiast szczegółowych instrukcji o procedurach i o czynnościach, które strona powinna podjąć, aby zrealizować określone zadania (np. zarejestrować się jako płatnik VAT). Drugą cechą omawianego przykładu, dotyczącą zwłaszcza wersji ukraińskiej, jest wzmiankowana niska jakość tekstów. Niepoprawna odmiana wyrazów, brak odniesień do oryginalnych terminów oraz użycie niewłaściwych słów sugerują, że teksty przypuszczalnie są wynikiem tłumaczenia automatycznego. Tego rodzaju uchybienia mogą wprowadzać użytkowników w błąd i obniżać wiarygodność przekazywanych informacji.

Takie powierzchowne traktowanie dostępu do informacji publicznej może raczej powodować ograniczone zrozumienie zobowiązań podatkowych, niż rzeczywiście wspierać efektywne uczestnictwo BOM w życiu gospodarczym. Z uwagi na konieczność ochrony zaufania do organu trzeba jasno przekazywać informacje mające istotne znaczenie dla potencjalnej strony postępowania. W podanym przypadku wydaje się oczywiste, iż organ powinien umieścić ostrzeżenie, że nie ponosi pełnej odpowiedzialności za treści dostępne w językach innych niż polski oraz że dane tam zawarte są niekompletne. Dodatkowo warto byłoby rozważyć alternatywne możliwości korzystania ze strony (np. samodzielne tłumaczenie wersji polskojęzycznej za pomocą zautomatyzowanych narzędzi translacyjnych).

Następny przykład stanowią wydziały do spraw cudzoziemców w urzędach wojewódzkich. Na ogół udostępniają one informacje, które są niezbędne do pozytywnego rozpatrzenia sprawy o pobyt, w językach reprezentujących największe grupy cudzoziemców w RP. Robią to na różne sposoby. Powszechnie przyjęło się, że uruchamiają infolinie telefoniczne oraz zamieszczają na stronie internetowej urzędu wymagania organu dotyczące poszczególnych postępowań o pobyt[148]. Niemniej ostatni raport Najwyższej Izby Kontroli (NIK) z 12 stycznia 2023 r. na temat udostępniania informacji publicznej

148 G. Firlit-Fesnak, *Budowanie systemu pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce z perspektywy doświadczeń uczestników tego procesu*, „Studia Politologiczne" 2023, t. 68, s. 120, https://doi.org/10.33896/SPolit.2023.68.7.

310:8655471709

przez jednostki administracji rządowej wskazuje na brak jednolitych standardów prawnych regulujących informowanie społeczeństwa[149]. Zasady te często wynikają z wewnętrznych decyzji urzędów, co prowadzi do różnic w jakości i dostępności takich informacji.

4.2.3. Język w procedurze udzielania statusu BOM

Używanie innego języka niż polski jest raczej wyjątkiem niż powszechną praktyką w sprawach administracyjnych. Aby organ mógł się posługiwać językiem innym niż urzędowy, musi to być wyraźnie określone w ustawie specjalnej[150]. Do takich wyjątków należy procedura udzielania tymczasowej ochrony zgodnie z aktualnie obowiązującą ustawą z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej[151]. Na wstępie warto zaznaczyć, że w kontekście analizowanych statusów BOM szczegółowa procedura weryfikacyjna przewidziana w ustawie ma zastosowanie do wniosków o nadanie statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej. Natomiast w przypadku ochrony czasowej nie przewiduje się postępowania weryfikacyjnego mającego na celu ustalenie indywidualnych okoliczności w sprawie o objęcie osoby ochroną międzynarodową[152].

Ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony przewiduje zapewnienie wsparcia językowego stronom postępowania o nadanie statusu uchodźcy. Nie zmienia to jednak konstytucyjnej zasady działania organów w języku polskim, a tylko

149 Zob. NIK, *Udostępnianie informacji publicznej przez jednostki administracji rządowej. Informacja o wynikach kontroli*, 2022, nr ewid. 156/2022/P/22/003/KAP, https://www.nik.gov.pl/plik/id,27464,vp,30279.pdf [dostęp: 5.06.2024].

150 Jest to spowodowane możliwością zastąpienia przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego w określonych kategoriach spraw regulacjami szczególnymi. Zob. W. Piątek, *Odrębności postępowań administracyjnego...*, s. 537–555.

151 T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1504 ze zm.

152 Pominięcie ścieżki weryfikacyjnej obowiązującej w przypadku wniosków o nadanie statusu uchodźcy jest uzasadnione w kontekście ochrony czasowej. Rozwiązanie to ma na celu zarządzanie masowym napływem wysiedleńców w sytuacji, gdy istnieje uzasadnione przypuszczenie, że system azylowy nie sprosta takiemu obciążeniu bez negatywnych konsekwencji, które mogłyby zaszkodzić zarówno osobom poszukującym ochrony, jak i funkcjonowaniu samego systemu. Zob. art. 2 lit. a dyrektywy Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami.

311:4910962732

nakłada na nie dodatkowe obowiązki, takie jak sporządzanie tłumaczeń i udostępnianie informacji w języku innym niż urzędowy. Przykładowo art. 26 ustawy przyznaje wnioskodawcy prawo wyboru języka przesłuchania w postępowaniu w sprawie udzielenia ochrony międzynarodowej. Wszakże wybór języka przez cudzoziemca nie oznacza, że organ powinien biegle posługiwać się tym językiem podczas realizacji czynności procesowych (np. przesłuchania) – jest jedynie zobligowany do zapewnienia przynajmniej usług tłumacza[153]. Choć ciężar dowodowy w postępowaniu administracyjnym spoczywa na wnioskodawcy, organ ma obowiązek dopilnować, aby jego ustne zeznania oraz wszelkie dodatkowe dowody potwierdzające uzasadnioną obawę przed pozostaniem w kraju pochodzenia (decyzje zagranicznych organów, filmy, fotografie etc.) zostały rzetelnie przetłumaczone przez fachowców na język postępowania, czyli na język polski.

W tym kontekście należy przywołać wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 13 kwietnia 2023 r.[154], zgodnie z którym organ winien przetłumaczyć wszelkie dowody, które cudzoziemiec przedstawia jako dowody istotnych okoliczności w sprawie. Sąd podkreślił, że organ nie może ocenić takiego dowodu bez przetłumaczenia, ponieważ jedynie analiza treści w języku polskim pozwala wyciągnąć zasadnicze wnioski niezbędne w postępowaniu. Wynika stąd, że skoro obowiązek tłumaczenia dowodów spoczywa na organie, nie może on odmówić uznania dokumentów za dowód w sprawie ani wezwać strony do uzupełnienia braków formalnych wyłącznie z powodu niedostarczenia ich wersji polskojęzycznej. Warto również zaznaczyć, że ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony przenosi wszelkie koszty usług tłumaczy na organ prowadzący postępowanie (art. 11, art. 30 ust. 1 pkt 6 oraz art. 44 ust. 4 pkt 3 ustawy). Wnioskodawca nie musi zatem obawiać się dodatkowych kosztów związanych z tłumaczeniem (mogłyby się one pojawić, gdyby nie obowiązywała norma specjalna, która zastępuje przepisy Kodeksu postępowania administracyjnego).

W wielu krajach osoby ubiegające się o udzielenie ochrony międzynarodowej (gdy wnioski są w trakcie rozpatrywania) nie mogą brać udziału w programach integracyjnych[155]. W Polsce zdecydowano się rozpocząć wysiłki integracyjne już

153 D. Sowińska, *Geneza wprowadzenia przepisów regulujących formy ochrony cudzoziemców na terytorium RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2012, t. 4, nr 6, s. 28.

154 Wyrok NSA z 13.04.2023 r., II OSK 1131/22, LEX nr 3558393.

155 M. Marbach, J. Hainmueller, D. Hangartner, *The Long-Term Impact of Employment Bans on the Economic Integration of Refugees*, „Science Advances" 2018, vol. 4, no. 9, article 9519, s. 1, https://doi.org/10.1126/sciadv.aap9519.

312:5020481503

na etapie postępowania w sprawie udzielenia ochrony międzynarodowej. Jednym z takich wysiłków jest nauka języka polskiego, w myśl art. 71 ustawy rozumiana jako część pomocy socjalnej przysługującej cudzoziemcowi i rodzinie cudzoziemca na jego wniosek. Za realizację nauki odpowiada Szef Urzędu do spraw Cudzoziemców, ale jej przeprowadzenie można zlecić w drodze przetargu (art. 82c). Co ważne, pomoc socjalna, o której mowa w art. 71, nie jest przeznaczona dla cudzoziemców przebywających w strzeżonym ośrodku lub areszcie (art. 70 ust. 2 pkt 5). Zdarza się, że osoba ubiegająca się o ochronę międzynarodową zostaje zatrzymana, a następnie umieszczona w strzeżonym ośrodku (zwanym również ośrodkiem zamkniętym) lub w areszcie dla cudzoziemców na okres do 60 dni. Tylko dzieci przebywające z rodzinami w ośrodkach strzeżonych, z uwagi na konieczność realizacji obowiązku szkolnego, teoretycznie powinny mieć zapewnione lekcje języka polskiego – w praktyce jednak odbywają się one nader rzadko[156].

4.2.4. Zasady transkrypcji i transliteracji a prawo do własnego imienia i nazwiska BOM

W bardzo wielu sprawach administracyjnych oraz sądowych ważnym wątkiem okazuje się także stosowanie zasad transkrypcji i transliteracji nazw obcojęzycznych. Podejście polskiego ustawodawcy do tej kwestii nie jest jednolite, istnieją bowiem dwa odrębne rozwiązania: pierwsze dotyczy nazw geograficznych, drugie – nazw osobowych. W języku polskim, tak jak w większości języków, występują nazwy różnych obiektów geograficznych znacznie odbiegające pod względem pisowni i wymowy od nazw przyjętych w językach używanych przez osoby, które trwale zamieszkują odnośne obszary[157]. Należy zwrócić uwagę, że nazewnictwem zagranicznych obiektów geograficznych w Polsce zajmuje się specjalnie powołany w tym celu organ – Komisja

156 A. Mikulska, B. Rumieńczyk, *Życie za kratami*, „Wysokie Obcasy" 2021, nr 37, s. 16–17 [e-book, pdf], https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/9168857/Zycie-za-kratami [dostęp: 1.08.2024].

157 Przykładowo istnieją różnice w nazewnictwie miast, np. polski Charków w języku ukraińskim nazywa się Charkiw, a w rosyjskim – Char'kow; miasto w Czechach Olomouc to po polsku Ołomuniec etc. Ponadto w języku polskim istnieją bardziej skomplikowane przypadki, np. Włochy, których nazwa w języku włoskim to Italia – i która właśnie tak czy inaczej przyjęła się w większości języków europejskich.

313:3282103577

Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej[158]. Jednak aspekty nazewnictwa owych obiektów nie wywołują takich skutków jak reguły pisania i wymowy personaliów, szczególnie gdy mowa o sytuacji osoby fizycznej.

W zakresie pisowni nazw osobowych, zgodnie z art. 104 ust. 2 ustawy Prawo o aktach stanu cywilnego[159], przyjmuje się zasadę wiernej i literalnej transkrypcji („Transkrypcja polega na wiernym i literalnym przeniesieniu treści zagranicznego dokumentu stanu cywilnego zarówno językowo, jak i formalnie, bez żadnej ingerencji w pisownię imion i nazwisk osób wskazanych w zagranicznym dokumencie stanu cywilnego"). Treść aktów wydanych za granicą może dostosować do reguł pisowni polskiej kierownik urzędu stanu cywilnego na wniosek osoby będącej obywatelem Rzeczypospolitej Polskiej, której akt dotyczy, w formie czynności materialno-technicznej, jeżeli wniosek taki został złożony z wnioskiem o dokonanie transkrypcji (art. 104 ust. 7). W związku z tym w pozostałych przypadkach, zwłaszcza gdy sprawa dotyczy osoby niebędącej obywatelem RP, nie ma prawnej możliwości zmiany nazwiska i imienia zgodnie z zasadami języka polskiego.

Jednak nie uniemożliwia to zainteresowanemu dokonania transliteracji lub transkrypcji personaliów[160]. W przypadku sporządzania tłumaczeń przysięgłych należy kierować się art. 14 ust. 2 ustawy o zawodzie tłumacza przysięgłego[161], określającego, że podczas tłumaczenia imion i nazwisk z języków, które nie używają alfabetu łacińskiego lub korzystają z innego systemu pisma, tłumacz stosuje transliterację lub transkrypcję na podstawie dokumentów podróży lub ich kopii, a jeśli są one niedostępne, tłumaczenie jest wykonywane zgodnie z zasadami pisowni obowiązującymi w kraju, w którym powstał tłumaczony dokument.

158 Organ ten działa przy Głównym Geodecie Kraju na podstawie ustawy z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (t.j. Dz.U. z 2024 poz. 1151).

159 Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.).

160 Transkrypcja polega przede wszystkim na odzwierciedleniu wymowy danego języka i jest bardziej „przyjazna użytkownikowi". Transliteracja natomiast jest metodą ściśle naukową, zgodnie z jej założeniami każda litera w obcym języku ma odpowiednik w innych. Zależności te można lepiej zrozumieć, posługując się przykładem cyrylicy. Weźmy literę „Л". Jeśli transkrypcja ma zawsze za zadanie odzwierciedlenie wymowy głosek, to w zależności od zdania wspomnianą literę można zapisać jako „L" lub „Ł". W przypadku transliteracji panują bardziej restrykcyjne zasady i literę „Л" zawsze należy transliterować jako „L", niezależnie od wymowy.

161 Ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1326).

314:1097911397

4.2.5. Język postępowania przed sądami

Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych w art. 5 (w myśl którego „[j]ęzykiem urzędowym przed sądami jest język polski") utrzymuje wprowadzoną w art. 27 Konstytucji RP zasadę urzędowania w języku polskim. Oznacza to, że w tym języku muszą być redagowane wszelkie pisma procesowe – zarówno te, które dokumentują rozstrzygnięcie sprawy lub postępowanie na jakimś etapie, jak i te, które mają charakter porządkujący lub służą postępowaniu dowodowemu. Nakaz używania języka polskiego obowiązuje sądy zarówno w czynnościach wewnętrznych (np. repertoriach), jak i zewnętrznych[162], w związku z czym sąd zwraca się do stron postępowania w języku polskim. Z uwagi na ogólną zasadę urzędowania w tym języku (zgodnie z art. 5 p.u.s.p.), nawet gdy skład sądu jest w stanie prowadzić proces w innym języku, wszelkie czynności procesowe muszą być wykonywane w języku urzędowym.

Posługiwanie się językiem polskim w kontaktach z sądem to dla osoby mówiącej po polsku oczywisty sposób zachowania. Jednak konieczność prowadzenia postępowania w tym języku powoduje, że jest wymagane sporządzenie w nim pism procesowych, złożenie na rozprawie lub poza nią wniosków i oświadczeń, udzielenie odpowiedzi na pytania stron czy uczestników postępowania. Ów wymóg może stwarzać poważną trudność i ograniczenie w korzystaniu z drogi sądowej dla osób, które nie posługują się językiem urzędowym w dostatecznym stopniu. Problem dotyczy nie tylko przedstawicieli BOM czy innych grup cudzoziemców, ale również części obywateli polskich. W związku z powyższym art. 5 ust. 2 p.u.s.p. przewiduje prawo do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza przez osobę niewładającą językiem polskim w stopniu wystarczającym. W istocie przepis ten można określić jako rozwinięcie art. 45 Konstytucji RP ustanawiającego prawo do sprawiedliwego postępowania sądowego.

Prawo do sądu jest podstawowym prawem jednostki, które ustawodawca polski łączy w sposób nierozerwalny z regulacjami zawartymi na szczeblach uniwersalnym i regionalnym systemu ochrony praw jednostki[163]. W rezultacie prawo

162 T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Komentarz do ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych. art. 5*, w: *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, red. J. Gudowski, LexisNexis, Warszawa 2009 [LEX].

163 W kontekście uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka mowa przede wszystkim o art. 14 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167). Z kolei na poziomie

315:4213771890

to powinno się rozumieć nie tylko w aspekcie formalnym, tzn. jako faktyczny dostęp do drogi sądowej w ogóle, lecz także w aspekcie materialnym – jako możliwość prawnie skutecznej ochrony praw na drodze sądowej[164]. Realizacja tego drugiego aspektu prawa do dochodzenia swoich praw konstytucyjnych przed sądem nie będzie możliwa bez zapewnienia należytego dostępu do pomocy tłumacza osobom, które nie władają językiem polskim na wystarczającym poziomie (w szczególności BOM).

Jak wykazano w poprzednich rozdziałach, art. 27 Konstytucji RP nie nakłada na obywateli obowiązku posługiwania się językiem polskim z wyjątkiem osób pełniących funkcje publiczne. Z tego więc względu sposób, w jaki sąd wywiąże się z obowiązków wobec osoby, która nie zna wystarczająco języka polskiego, będzie bezpośrednio wpływać na ocenę jej zdolności do skutecznej obrony swoich praw w postępowaniu[165], co w efekcie może decydować o tym, czy nie zostanie ono uznane za wadliwe z powodu naruszenia prawa do obrony (np. w postępowaniu cywilnym – zob. art. 379 ust. 5 k.p.c.). Podobnie ograniczenie w prawie do bezpłatnej pomocy tłumacza będzie przesłanką odwoławczą w formie zarzutu obrazy przepisów postępowania, wpływającą na treść orzeczenia (w postępowaniu karnym, wykroczeniowym czy karnoskarbowym)[166].

Należy zwrócić uwagę, że standardy prawa międzynarodowego publicznego wprowadzają jedynie obowiązek zapewnienia bezpłatnej pomocy tłumacza w postępowaniu karnym. Natomiast regulacje w tej materii zawarte w Prawie o ustroju sądów powszechnych dotyczą wszystkich postępowań, jakie toczą się przed sądami powszechnymi, a więc postępowania karnego, karnoskarbowego, wykroczeniowego i cywilnego[167], co jest istotnym dodatkiem do

regionalnym jest to art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

164 Zob. uchwałę TK z 25.01.1995 r., W 14/94, OTK 1995, nr 1, poz. 19.

165 Zob. wyrok NSA z 30.10.2008 r., II OSK 1097/07, ONSAiWSA 2009, nr 5, poz. 90.

166 Zob. M. Jachimowicz, *Tłumacz w regulacjach procesowych i jego karnomaterialna ochrona*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury" 2019, z. 2 (34), s. 62.

167 Zgodnie art. 1 § 2 p.u.s.p. sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości w zakresie nienależącym do sądów administracyjnych, sądów wojskowych i Sądu Najwyższego. Zob. K. Lubiński, *Ustalenia w sferze podmiotowej i funkcjonalnej wymiaru sprawiedliwości*, w: *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 2, red. J. Gudowski, K. Weitz, LexisNexis, Warszawa 2011 [LEX].

316:3525010781

wspomnianego minimum międzynarodowego[168]. Ponadto prawo to obejmuje postępowania sądowoadministracyjne. W ich przypadku prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza trzeba wywodzić z art. 29 ustawy z dnia 25 lipca 2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych[169], wprowadzającego zasadę stosowania przepisów wyżej przywołanej ustawy we wszystkich kwestiach, które nie zostały uregulowane w ustawie o ustroju sądów administracyjnych. Można wnioskować, że celem rozszerzenia minimalnych standardów międzynarodowego prawa publicznego poprzez zapewnienie bezpłatnej pomocy tłumacza, nie tylko w postępowaniu karnym, jak to przewiduje polski ustawodawca, jest zagwarantowanie pełnej realizacji materialnego aspektu prawa do sądu. Niemniej należy zastrzec, że w sprawach karnych prawo do tłumacza obejmuje cały proces, aby umożliwić jednostce skuteczną obronę, a w innych kategoriach postępowań sądowych może mieć bardziej ograniczony charakter[170].

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, że prawo do tłumacza powinno zostać przyznane nawet osobom, które posługują się językiem polskim, lecz nie są w stanie zrozumieć terminologii języka prawniczego[171]. Notabene, uważa się, że sąd powinien formułować pytania do strony w sposób przystępny i tak, by zrozumiała je osoba dorosła władająca językiem polskim[172]. Już w latach 70. XX w. Sąd Najwyższy stwierdził, że pojęcia „niewładania językiem polskim" nie można interpretować wąsko, tzn. jako całkowitą jego nieznajomość. Zdaniem Sądu Najwyższego wystarczy, że dana osoba nie rozumie w stopniu dostatecznym zadawanych pytań lub nie potrafi wyartykułować myśli odtwarzających przebieg zdarzeń, które stanowią przedmiot przesłuchania. Zasadne jest więc przypuszczenie, że osoba władająca którymś z języków słowiańskich zrozumie pytania zadawane po polsku, ale będzie dla niej

168 W niektórych krajach (np. w Ukrainie), szczególnie w procedurze cywilistycznej, powołanie tłumacza oraz związane z tym koszty mogą być zupełnie poza kompetencją sądu.

169 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1267.

170 Prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza może w szczególności nie obejmować sytuacji prawnej świadków (w aspekcie podmiotowym) ani tłumaczenia dokumentów (w aspekcie przedmiotowym), co zostało już omówione w podrozdziale 4.2.1.3, dotyczącym postępowania dowodowego.

171 J. Długosz, *Prawo do udziału tłumacza jako jedna z przesłanek rzetelnego procesu karnego*, „Investigationes Linguisticae" 2019, t. 17, s. 105, https://doi.org/10.14746/il.2009.17.7.

172 Ibidem.

317:1072829004

trudnością udzielenie odpowiedzi. Podobnie w literaturze wskazuje się, że wystarczy jedynie słaba znajomość języka sądu, by prawo do tłumacza było uzasadnione[173].

W każdym przypadku sąd musi poinformować stronę postępowania o prawie do tłumacza zgodnie z art. 5 p.u.s.p. Ponadto w postępowaniu cywilnym sąd może przybrać tłumacza z urzędu (art. 265 k.p.c.). Takie podejście do omawianego prawa ma szczególne znaczenie w procesie karnym, także na etapie postępowania przygotowawczego będącego w większości przypadków niezbędnym etapem poprzedzającym wniesienie aktu oskarżenia. W procedurze karnej prawo do tłumacza dotyczy oskarżonego i bezpośrednio wiąże się z prawem do obrony. Jest to jednocześnie zapewnienie rzetelności i uczciwości postępowania. Prawa do korzystania z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli oskarżony nie rozumie języka używanego w sądzie lub nim nie mówi, jak również prawo do niezwłocznego otrzymania szczegółowej informacji w języku zrozumiałym dla tej osoby o istocie i przyczynie skierowanego przeciwko niej oskarżenia, zostały *explicite* wymienione w art. 6 ust. 3 Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności[174]. Podobne postanowienia zawiera Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 14 ust. 3 lit. a i f). Ponadto prawo do uzyskania tłumaczenia będące częścią prawa do obrony i rzetelnego procesu gwarantuje Konstytucja RP (art. 42 ust. 2, art. 45 ust. 1). Rozciąga się ono na całe postępowanie, w tym fazy poprzedzające wniesienie aktu oskarżenia[175].

Z przepisów traktatów międzynarodowych wynika, że pomoc tłumacza, nieodzowna do zapewnienia prawa do obrony, jest bezpłatna. W jej zakres bez wątpienia wchodzi tłumaczenie aktu oskarżenia na koszt Skarbu Państwa. W związku z tym tłumacz powinien być obecny podczas każdej czynności procesowej z udziałem oskarżonego, aby zagwarantować mu pełne zrozumienie przebiegu postępowania i w efekcie umożliwić skuteczną obronę. Nadto oskarżonemu doręcza się wraz z tłumaczeniem postanowienie

173 M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona...*, s. 283; T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Komentarz do ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych. art. 5...*

174 Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284.

175 A.H. Ochnio, *Postępowanie karne, prawo do tłumaczenia, braki formalne aktu oskarżenia, adresat obowiązku uzyskania tłumaczenia aktu oskarżenia. Glosa do postanowienia z dnia 24 sierpnia 2016 r., V KK 67/16*, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych" 2018, z. 2, s. 18, https://sip.lex.pl/#/publication/386209121 [dostęp: 10.04.2024].

318:4138891350

o przedstawieniu, uzupełnieniu lub zmianie zarzutów, akt oskarżenia oraz orzeczenie podlegające zaskarżeniu lub kończące postępowanie (art. 72 Kodeksu postępowania karnego[176]).

Niemniej w judykaturze słusznie się podnosi, że nie jest wymagane pisemne przetłumaczenie całych akt sprawy, tylko materiałów niezbędnych do zapewnienia oskarżonemu rzetelnego procesu[177]. Również Europejski Trybunał Praw Człowieka stwierdził, że zasada tłumaczenia w postępowaniu nie obejmuje wszelkich dowodów pisemnych lub dokumentów urzędowych[178]. Podobne stanowisko zostało wyrażone w prawodawstwie unijnym. W dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym[179] określono minimalny standard tłumaczenia: musi ono mieć jakość wystarczającą, by zagwarantować rzetelność postępowania, w szczególności poprzez umożliwienie zrozumienia zarzutów i dowodów oraz realizacji swojego prawa do obrony.

Jeśli tłumaczenie zawiera błędy lub niedopowiedzenia, to strona lub jej przedstawiciel mogą zwrócić na nie uwagę sądu. Dodatkowym, a jednocześnie ostatecznym uprawnieniem strony w tym zakresie jest inicjatywa wyłączenia tłumacza z udziału w postępowaniu[180].

4.2.5.1. Jasność i rzetelność orzeczeń sądów

W świetle art. 6 ust. 1 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności prawo do rzetelnego procesu obejmuje także dostęp do dobrego uzasadnienia orzeczenia – co jest akcentowane również w orzecznictwie

176 Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 37 ze zm.) [dalej: k.p.k.].

177 Zob. postanowienie SN z 4.04.2012 r., III KK 133/11, OSNKW 2012, nr 8, poz. 81.

178 Decyzja ETPC z 5.01.2010 r. w sprawie *Diallo v. Sweden*, 13205/07, LEX nr 551326 – decyzja o niedopuszczalności skargi w zakresie art. 6 ust. 1 w związku z art. 6 ust. 3 lit. e EKPC (prawo do pomocy tłumacza). Zarzuty skarżącej obejmowały m.in. przesłuchanie bez udziału uprawnionego tłumacza, lecz Trybunał stwierdził, że w świetle całości postępowania zapewniono jej wystarczające wsparcie językowe, i skargę uznał za oczywiście bezzasadną.

179 Dz. Urz. UE L 280 z 26.10.2010, s. 1–7.

180 F. Manikowski, *Pozycja tłumacza w postępowaniu cywilnym*, „Acta Iuridica Resoviensia" 2022, nr 4 (39), s. 176, https://doi.org/10.15584/actaires.2022.4.12.

319:8889115124

Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPC)[181]. Przyjmuje się, że w takim uzasadnieniu można znaleźć argumenty stron z logicznym wywodem zakończonym konkluzją, z jasnym określeniem przez sąd, które argumenty i dlaczego uznał za słuszne[182]. Tytułem przykładu: zgodnie z art. 424 § 1 k.p.k. uzasadnienie powinno zawierać informacje o tym, jakie fakty sąd uznał za udowodnione oraz jakie uznał za nieudowodnione. Sąd też jest obowiązany wskazać uznane dowody, które w jego ocenie potwierdzają fakty, oraz wyjaśnić, dlaczego nie uznał dowodów przeciwnych. Ponadto, w myśl tegoż art. 424 k.p.k., uzasadnienie powinno obejmować podstawę prawną wyroku. Taka struktura uzasadnienia umożliwia sądowi wyższej instancji ocenę trafności orzeczenia sądu niższej instancji[183].

Nierzadko sądy odnoszą się zarówno do prawodawstwa krajowego, jak i do aktów prawa międzynarodowego i unijnego, które dotyczą systemów ochrony praw człowieka. Zdarzają się bowiem sprawy wymagające od sądu dokonania oceny nie tylko na podstawie norm krajowych. Rozwiązując sprawy „na styku" przepisów krajowych i międzynarodowych, sądy mogą się w swojej wykładni opierać na dostępnych wersjach aktów wydanych w innych językach niż polski. Istotne jest wówczas określenie logiki i sposobu rozumienia kluczowych norm z podaniem konkretnej terminologii i wyrażeń obcojęzycznych. Nadto niekiedy zasadne będzie wprowadzenie do toku wywodu odpowiedników nawet w kilku wersjach językowych, czy wręcz zastąpienie terminologii polskojęzycznej obcojęzyczną. W tym kontekście dość trafny będzie przykład stosowania przez Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gliwicach przyjętej w dyrektywie unijnej nazwy podatku „VAT" (ang. *value added tax*) wraz z nazwą „DPH" (słow. *daň z pridanej hodnoty*) zamiast „PTU" (podatek od towarów i usług)[184]. Sąd nie miał problemu z samodzielnym poczynieniem ustaleń komparatystycznych w odniesieniu do terminologii związanej z tym podatkiem[185].

181 Zob. więcej na ten temat: A. Doobay, *The Right to a Fair Trial in Light of the Recent ECtHR and CJEU Case-Law*, „ERA Forum. Journal of the Academy of European Law" 2013, vol. 14, no. 2, s. 251–262, https://doi.org/10.1007/s12027-013-0300-5.

182 Zob. K. Grzelak-Bach, *Rola uzasadnienia sądowego w realizacji prawa do rzetelnego procesu sądowoadministracyjnego – standard strasburski*, „Studia Prawnicze" 2014, nr 4 (200), s. 13–31, https://doi.org/10.37232/sp.2014.4.1, a także przywołane w tej pracy orzecznictwo ETPC.

183 Zob. wyrok NSA z 16.11.2011 r., II FSK 810/10, LEX nr 1151389.

184 Zob. wyrok WSA w Gliwicach z 28.07.2022 r., I SA/Gl 309/22, LEX nr 3394360.

185 Zob. art. 2 i 5 ustawy z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 361).

320:6653027491

O ile takie nazewnictwo nie jest przedmiotem kontrowersji, o tyle w sprawie, która toczyła się przed Wojewódzkim Sądem Administracyjnym w Gorzowie Wielkopolskim i w której wyrok zapadł 30 lipca 2020 r.[186], sąd oceniał prawodawstwo szwedzkie i polskie pod kątem zasadności zastosowania szwedzkiej klauzuli *beneficial owner* do sytuacji polskiego podatnika i możliwości połączenia tej klauzuli z polską – „beneficjent rzeczywisty". Kolejnego przykładu ewentualnej potrzeby literalnej analizy wielojęzycznej dostarcza już omówiona w rozdziale trzecim problematyka pojęcia „schronienie", gdyż w oficjalnych wersjach Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka w językach rosyjskim i angielskim znajduje się odpowiednik polskiego „schronienia", a w wersji polskojęzycznej dostępnej na stronie internetowej Sejmu RP już jest mowa tylko o azylu, będącym w prawie polskim kategorią o węższym znaczeniu[187].

Biorąc pod uwagę okoliczność, że większość spraw na tle statusu ochrony BOM dotyczy słuszności nadania ochrony, procedur dalszej legalizacji osoby w kraju przyjmującym bądź prawa do pomocy społecznej dla BOM, omawiane zagadnienia mają istotne znaczenie w procesie administracyjnym i sądowym. Nie podlega zatem kwestionowaniu sama możliwość oceny przez sąd obcojęzycznego prawodawstwa innych niż polskie ośrodków decyzyjnych czy nawet krajów trzecich, gdyż jest to praktyka dopuszczalna, a czasem wręcz konieczna[188]. W literaturze przedmiotu podkreśla się, że sąd dokonujący takiej oceny, gdy będzie ona podyktowana specyfiką postępowania, musi korzystać z pomocy tłumacza[189]. Wypada jednak uznać takie podejście za wątpliwe, bo nie można zastąpić w całości zdolności składu sądu do oceny norm prawa obligatoryjnym tłumaczeniem obcojęzycznych przepisów, pojawia się bowiem uzasadniona obawa o poprawność tłumaczeń, na podstawie których sąd ma decydować.

Natomiast aktualne ustawodawstwo RP nie nakłada na sąd obowiązku odwoływania się do stanowiska Ministerstwa Sprawiedliwości lub opinii biegłego,

186 Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 30.07.2020 r., I SA/Go 103/20, LEX nr 3047647.

187 Zob. więcej na ten temat: podrozdział 3.1.1. Choć Polska nie ratyfikowała PDPC w drodze przewidzianej przez Konstytucję RP, jednak sądy polskie biorą pod uwagę postanowienia tego dokumentu. Zob. np. wyrok SN z 15.03.2018 r., III CSK 387/16, LEX nr 2510660.

188 Dobrym przykładem jest obowiązek badania prawodawstwa kraju obywatelstwa cudzoziemca przez sąd, aby ustalić prawo tej osoby do zawarcia małżeństwa w Polsce. Zob. więcej: K. Bagan-Kurluta, *Zawieranie małżeństw przez cudzoziemców. Uwagi na temat zmiany ustawy o aktach stanu cywilnego*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały" 2015, nr 1 (16), s. 31–40.

189 M. Bartoszewicz, *Język polski i jego ochrona...*, s. 288.

321:4057443441

gdy rozstrzygnięcie sprawy wymaga analizy prawa obcego[190]. W orzecznictwie przyjmuje się, że źródłem ustalenia jego treści mogą być także inne środki i jedynie w sytuacji, kiedy sąd nie jest w stanie samodzielnie ustalić treści prawa obcego, używając dostępnych mu środków, powinien zwrócić się o opinię do biegłego lub do Ministra Sprawiedliwości[191]. Podobnie, jeśli sąd uzyskał informacje o prawie obcym i obcej praktyce sądowej od Ministra Sprawiedliwości i uznał je za wystarczające do rozwiązania sprawy, nie jest zobligowany do zasięgania opinii biegłego[192].

Z drugiej strony warto pamiętać, że choćby sąd uwzględnił koncepcje prawne wyrażone w innym języku, orzeczenie zostanie sporządzone w języku polskim, zatem nawet najzwięźlejsze i najprostsze wnioski mogą być niezrozumiałe dla osoby nieznającej języka urzędowego. W związku z koniecznością zapewnienia prawa do rzetelnego procesu sądowego nie ulega wątpliwości, że prawo do tłumacza obejmuje cały proces, co oznacza również obowiązek przetłumaczenia wyroku sądu na język zrozumiały dla strony postępowania[193].

4.2.6. Język w czynnościach notarialnych

W polskim prawie nie ma ustawowych ograniczeń w korzystaniu z usług notarialnych przez osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego, dlatego beneficjenci ochrony międzynarodowej również nie są wyjątkiem. Co więcej, w niektórych sytuacjach czynności notarialne okazują się absolutnie niezbędne, np. przy obowiązkowym zawieraniu niektórych umów w formie aktu notarialnego[194].

190 Zob. art. 51a ustawy p.u.s.p., zgodnie z którym sąd może korzystać z takich środków, lecz przepis ten nie wprowadza nakazu (§ 1 zdanie drugie: „Sąd może zwrócić się do Ministra Sprawiedliwości o udzielenie tekstu tego prawa oraz wyjaśnienie obcej praktyki sądowej"; § 3: „Celem ustalenia treści prawa obcego lub obcej praktyki sądowej albo istnienia wzajemności sąd może zastosować także inne środki, w tym zasięgnąć opinii biegłych").

191 Zob. postanowienie SN z 9.04.2015 r., II CSK 550/14, niepublikowane.

192 Ibidem oraz w tymże postanowieniu por. cytowany wyrok SN z 11.01.2008 r., V CSK 372/07, niepublikowany.

193 Bardziej precyzyjny niż ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych w tym kontekście jest Kodeks postępowania karnego, gdyż art. 72 § 3 k.p.k. wprost wprowadza obowiązek doręczenia wraz z tłumaczeniem postanowienia o przedstawieniu, uzupełnieniu lub zmianie zarzutów, aktu oskarżenia oraz orzeczenia podlegającego zaskarżeniu lub kończącego postępowanie.

194 Dobrym przykładem jest umowa deweloperska, która będzie nieważna, jeśli zostanie zawarta w formie innej, niż przewiduje ustawa (tzn. nie w formie aktu notarialnego). Zob. art. 40 ustawy z dnia 20 maja 2021 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub

322:5582781884

Notariusz w zakresie swoich uprawnień działa jako osoba zaufania publicznego, a tym samym korzysta z ochrony przysługującej funkcjonariuszom publicznym w myśl art. 2 § 1 ustawy Prawo o notariacie[195]. Nie trzeba tutaj omawiać – w świetle ustawy o języku polskim – zasadności ustanowienia obowiązku dokonywania czynności notarialnych w języku polskim, co jest wymogiem zgodnie z art. 2 § 3 Prawa o notariacie. Nadto dokumenty w języku urzędowania winny być sporządzane w sposób zrozumiały i przejrzysty (art. 80 § 1 tejże ustawy), co też należy zakwalifikować jako wymóg stawiany przede wszystkim wobec polszczyzny, którą posługuje się notariusz. Z drugiej strony ustawa w art. 2 § 3 ustawa wprowadza możliwość dodatkowego dokonania czynności notarialnych w języku innym niż polski („Czynności notarialnych dokonuje się w języku polskim. Na żądanie strony notariusz może dokonać dodatkowo tej czynności w języku obcym, wykorzystując własną znajomość języka obcego wykazaną w sposób określony dla tłumaczy przysięgłych lub korzystając z pomocy tłumacza przysięgłego"). Literalna analiza zacytowanego przepisu pozwala stwierdzić, że takie działanie następuje na życzenie klienta (nie jest więc obligatoryjne nawet w przypadku klienta niewładającego językiem polskim). Jednak owa możliwość nie może być traktowana jako alternatywa, gdyż nie zastępuje ona obowiązku sporządzenia dokumentów w języku polskim, lecz stanowi tylko komplementarne rozwiązanie.

Taką wykładnię przepisów ustawy Prawo o notariacie można znaleźć w literaturze przedmiotu. Przykładowo według Aleksandra Oleszki dokument sporządzony przez notariusza jest oceniany w świetle obowiązującego prawa krajowego zgodnie z literą tekstu oryginału, tzn. z pierwotną wersją polskojęzyczną[196]. Podobnie Wiesław Kozielewicz twierdzi, że „notariusz dokonuje czynności notarialnej, materializującej się w postaci sporządzenia odpowiedniej klauzuli legalizacyjnej,

domu jednorodzinnego oraz Deweloperskim Funduszu Gwarancyjnym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 695). Zob. więcej na ten temat: K. Pietrzykowski, *Ustanowienie i przeniesienie odrębnej własności lokalu w spółdzielni mieszkaniowej*, „Prawo i Więź" 2022, nr 43, s. 18–34, https://doi.org/10.36128/priw.vi43.620. Cudzoziemcy w Polsce mogą nabywać różne rodzaje nieruchomości, takie jak mieszkania, domy, działki budowlane czy gruntowe. Jednakże w zależności od kategorii cudzoziemca oraz rodzaju nieruchomości obowiązują pewne ograniczenia i wyjątki, np. cudzoziemcy spoza UE i EOG mogą potrzebować zezwolenia na nabycie nieruchomości, podczas gdy obywatele UE i EOG zwykle nie muszą go uzyskiwać.

195 Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1001).

196 A. Oleszko, *Prawo spadkowe w praktyce notarialnej. Księga IV Kodeksu cywilnego – komentarz. Spadki (część II – art. 924 i 925)*, „Rejent" 2018, nr 5, s. 104–143.

323:2532841382

w języku polskim, a wyjątkowo – dodatkowo w języku obcym"[197]. Otóż czynności, które notariusz wykonuje w języku innym niż polski, są wyłącznie dodatkiem do dokumentów w języku urzędowym wymaganych przez prawo polskie.

Jednak nie każda czynność notarialna wiąże się z koniecznością przetłumaczenia na język polski wszelkich dokumentów przedłożonych przez klienta. Dość ważne okazuje się też to, że z katalogu owych czynności można wyłonić dwie, które w swej istocie wymagają ograniczonego stosowania zasady urzędowania w języku polskim. Notariusz może poświadczyć autentyczność podpisu (również na dokumentach obcojęzycznych) bez zapoznania się z treścią dokumentu oraz poświadczyć jego zgodność z oryginałem (tj. uwierzytelnić kopię dokumentu)[198]. Z jednej strony specyfika ta stwarza możliwość poświadczenia własnego oświadczenia woli klienta celem przedłożenia takich dokumentów poza terytorium RP. Z drugiej strony Kodeks cywilny[199] nie nakłada na jednostki prawa prywatnego (tj. potencjalnych klientów notariusza) obowiązku posługiwania się językiem polskim w relacjach między sobą. Ponadto ustawa o języku polskim w art. 7 ustanawia obowiązek sporządzenia polskojęzycznej wersji umowy tylko wówczas, gdy stroną jest konsument lub pracownik.

Wypada zatem mówić o istniejącej w prawie polskim możliwości sporządzania umów i innych dokumentów w dowolnym języku bądź językach wraz z możliwością poświadczenia podpisów oraz zgodności odpisów tych dokumentów z oryginałem przez notariusza. Jeśli takich czynności dokonują jednostki prawa prywatnego, nie narusza to zasady urzędowania w języku polskim, przy poświadczeniu notarialnym nie bada się bowiem treści przedłożonego dokumentu.

197 W. Kozielewicz, *Przesłanki odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej notariusza za dokonaną w postępowaniu notarialnym wadliwą wykładnię (interpretację) przepisów ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie*, „Rejent" 2012, nr 11, s. 70–103 [LEX]. Dokonywanie czynności w języku obcym autor artykułu pojmuje jako konieczność realizacji „powinności czuwania nad należytym zabezpieczeniem praw i słusznych interesów określonych podmiotów".

198 Sąd Najwyższy w uchwale z 2010 r. stwierdził, że podczas poświadczania własnoręczności podpisu notariusz nie ma obowiązku badania zgodności treści dokumentu z prawem. Zob. uchwałę SN z 19.11.2010 r., III CZP 82/10, OSNC 2011, nr 6, poz. 62. Natomiast jeśli chodzi o poświadczenie za zgodność z oryginałem, to brak obowiązku sporządzenia tłumaczenia wywodzi się z istoty tej czynności. Jak można się dowiedzieć m.in. z orzecznictwa sądów apelacyjnych, polega ona na złożeniu podpisu, który jest oświadczeniem notariusza o istnieniu dokumentu o treści i formie odwzorowanej kserokopią. Zob. wyrok SA w Poznaniu z 5.02.2020 r., I ACa 164/19, LEX nr 3263299.

199 Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.).

324:2295567051

4.2.7. Prawo konsumentów i pracowników do zrozumienia swojej sytuacji prawnej

4.2.7.1. Język umowy w realizacji prawa do pracy

Zasadniczo Kodeks pracy nie zawiera regulacji, które wprowadzałyby obowiązek stosowania któregokolwiek języka w umowie przez pracodawcę[200]. Jednakże ustawa o języku polskim generalnie nakłada na niego obowiązek sporządzenia umowy o pracę w języku polskim, gdyż zgodnie z art. 7 na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przy wykonywaniu przepisów z zakresu prawa pracy używa się języka polskiego, jeżeli występują dwie przesłanki:

– osoba świadcząca pracę ma miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w chwili zawarcia umowy;
– umowa ma być wykonana lub wykonywana na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Warto zauważyć, że tak sformułowana norma dotyczy zarówno polskich, jak i zagranicznych pracodawców pod warunkiem spełnienia obu wymienionych przesłanek.

Potwierdza to wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego we Wrocławiu z dnia 18 czerwca 2008 r.[201] Sąd orzekł, że obowiązek, o którym mowa w art. 7 ustawy o języku polskim, odnosi się zwłaszcza do tych pracodawców zagranicznych, którzy na terenie Polski zatrudniają polskojęzycznych pracowników. Wyrok ten wyraźnie wskazuje też, że obowiązek stosowania języka polskiego dotyczy dokumentacji technicznej, instrukcji obsługi urządzeń, instrukcji bezpieczeństwa i higieny pracy etc. Przyjęte w ustawie o języku polskim rozwiązania są obligatoryjne przede wszystkim w transakcjach, w których istnieje szczególne ryzyko, że jedna ze stron narzuca język komunikacji korzystny tylko dla siebie ze względu na (modelową) nierównowagę siły rynkowej między stronami[202].

Odgórne uznanie osób mieszkających na terytorium RP za posługujące się językiem polskim – co wprost wynika z art. 7 ustawy – może prowadzić do absurdalnej sytuacji w przypadku beneficjentów ochrony międzynarodowej. Chociaż spełniają oni kryterium miejsca zamieszkania, mogą nie posiadać odpowiednich

200 Zob. ustawę z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.).

201 Wyrok WSA we Wrocławiu z 18.06.2008 r., IV SA/Wr 573/07, LEX nr 508229.

202 Zob. na ten temat: M. Grochowski, *Uwagi o systemowym znaczeniu art. 60 k.c.*, w: *Aurea praxis, aurea theoria...* [LEX].

325:9005436988

umiejętności władania językiem urzędowym. Pewnych rozwiązań dostarcza kolejny przepis ustawy. Zgodnie z art. 8 ust. 1a istnieje możliwość sporządzenia umowy o pracę w kilku wersjach językowych. Jednakże gdy osoba świadcząca pracę jest obywatelem Rzeczypospolitej Polskiej, wersja polska ma pierwszeństwo w wykładni takiej umowy. W odniesieniu do cudzoziemców art. 8 ust. 1b przewiduje, że umowa o pracę lub inne dokumenty wynikające ze stosunku pracy mogą być sporządzone (wyłącznie) w języku obcym na wniosek osoby świadczącej pracę, która posługuje się tym językiem. Taką osobę należy uprzednio poinformować o prawie do sporządzenia umowy lub innego dokumentu w języku polskim[203].

4.2.7.2. Postępowanie przed rzecznikiem praw konsumentów

Beneficjenci ochrony międzynarodowej są narażeni na różne formy dyskryminacji[204], mają słabszą pozycję nie tylko na rynku pracy, ale i w relacjach sprzedawca – konsument. Dotychczas nie przeprowadzono kompleksowych badań nad dochodzeniem praw konsumenckich przez beneficjentów ochrony międzynarodowej w Polsce. Ten aspekt nie został również uwzględniony w raportach dotyczących sytuacji owej grupy społecznej[205]. Warto więc omówić to zagadnienie z perspektywy przyjętego w RP podejścia do ochrony praw konsumenta i problematyki uprawnień językowych BOM.

Przede wszystkim prawo konsumenckie jest tutaj realizacją art. 76 Konstytucji RP, który stanowi, że „władze publiczne chronią konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi ich zdrowiu, prywatności i bezpieczeństwu oraz przed nieuczciwymi praktykami rynkowymi".

203 Treść art. 7 ust. 1 oraz art. 8 ust. 1 i 4 ustawy wyraźnie wskazuje, że odnosi się to wyłącznie do obrotu związanego z prawem pracy i do umów zawieranych z udziałem konsumentów. Zob. B. Kurzępa, *Karnoprawne aspekty ustawy o języku polskim*, „Prokuratura i Prawo" 2009, nr 9, s. 137–142. Tym samym owe postanowienia nie dotyczą osób wykonujących zadania na podstawie umów cywilnoprawnych, takich jak umowa-zlecenie (art. 734–751 k.c.) oraz umowa o dzieło (art. 627–646 k.c.). Zob. ustawę z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny.

204 Przykładowo ostatnie raporty poświęcone zagadnieniom integracji BOM w RP pokazują słabości strukturalne (systemowe) odpowiedzialne za pozycję BOM w polskim społeczeństwie. Zob. K. Matuszczyk et al., *Ukrainian Refugees in Poland. Identity and Experiences*, Arise Foundation, Warsaw 2023 [e-book, pdf], https://respect.international/wp-content/uploads/2023/02/Ukrainian-Refugees-in-Poland.pdf [dostęp: 5.06.2024]; K. Sobczak-Szelc et al., *Integration Policies, Practices and Experiences – Poland Country Report*, Centre of Migration Research – University of Warsaw, Warsaw 2020 [e-book, pdf], https://doi.org/10.5281/ZENODO.4008666.

205 Zob. K. Matuszczyk et al., *Ukrainian Refugees in Poland...*

326:5891282522

Zgodnie ze zdaniem drugim tegoż artykułu zakres rzeczonej ochrony określa ustawa. W Polsce przyjęto zatem instytucjonalny model ochrony praw konsumenta. Wszelkie kwestie związane z organizacją sprawnego działania takich instytucji zostały uregulowane w ustawie z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów[206]. Jako kluczowy element systemu tytułowej ochrony przewiduje ona utworzenie stanowiska rzecznika praw konsumentów w każdym powiecie[207]. Oznacza to, że w każdym samorządzie powiatowym powinna być zatrudniona osoba zajmująca się wyłącznie ochroną interesów konsumentów, co pozwala stwierdzić, że owi rzecznicy są jednymi z najbardziej dostępnych organów poradnictwa dotyczącego ochrony praw konsumentów w kraju[208]. Taka specyfika wymaga dokładniejszej analizy uprawnień tego organu.

Do zadań rzecznika konsumentów należą m.in.: zapewnienie bezpłatnego poradnictwa konsumenckiego i informacji prawnej w zakresie ochrony interesów konsumentów, składanie wniosków w sprawie stanowienia i zmiany przepisów prawa miejscowego w zakresie ochrony interesów konsumentów, występowanie do przedsiębiorców w sprawach ochrony praw i interesów konsumentów (art. 42 ust. 1 u.o.k.i.k.). Wykonywaniu tego ostatniego zadania sprzyja wyposażenie instytucji rzecznika konsumentów w dodatkowe uprawnienia:

– w sprawach o wykroczenia na szkodę konsumentów jest on oskarżycielem publicznym w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia[209];
– ma on prawo wytaczać powództwa w imieniu konsumentów[210] oraz, za ich zgodą, przystępować do już toczących się postępowań dotyczących ochrony

206 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 594 [dalej: u.o.k.i.k.].

207 M. Radwański, *Komentarz do art. 39*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. A. Stawicki, E. Stawicki, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 781.

208 Takie podejście przypuszczalnie wynika z założenia ustawodawcy, że samorządy są instytucją najbardziej odpowiedzialną za interesy społeczności lokalnych, więc potrafią zapewnić lepszą ochronę interesów konsumenta i jej powszechną dostępność. To jedyna instytucja, która działa w ramach przydzielonych jej uprawnień na rzecz ochrony praw konsumenta, a nie jest włączona w aparat władzy wykonawczej państwa. Na temat uprawnień i struktury organizacyjnej innych organów działających w tej dziedzinie zob. S. Kaczorowska, A. Kurzyńska-Lipniewicz, *Prawne aspekty ochrony konsumenta w Polsce i w Unii Europejskiej*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona, Legnica 2009, s. 14–24.

209 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 977.

210 Co równie istotne, rzecznik wnoszący pozew jest, zgodnie z art. 96 ust. 1 pkt 11 ustawy o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, zwolniony od obowiązku uiszczenia opłaty sądowej.

327:2949323341

interesów konsumenckich; do rzecznika konsumentów stosuje się odpowiednio przepis art. 63 k.p.c. (art. 42 ust. 2–3 i 5 u.o.k.i.k.).

Rzecznik konsumentów jako organ ochrony interesów konsumenta powinien – w myśl założeń ustawy – oferować pomoc prawną wszystkim konsumentom, m.in. cudzoziemcom, bez żadnych ograniczeń. Przez „konsumenta" należy rozumieć każdą osobę fizyczną, która dokonuje z przedsiębiorcą czynności prawnej niezwiązanej bezpośrednio z własną działalnością gospodarczą lub zawodową zgodnie z art. 22^1 Kodeksu cywilnego. Analizowana ustawa nie wprowadza też żadnych ograniczeń w korzystaniu z praw konsumenckich przez cudzoziemców. W rezultacie każdy cudzoziemiec, w tym będący BOM, może z nich w pełni korzystać[211].

Jakkolwiek prawodawstwo polskie nie narzuca żadnych restrykcji w zakresie zwracania się przez BOM po pomoc do rzecznika konsumentów, w praktyce jej udzielanie niejednokrotnie utrudnia bariera językowa. Uwzględniając aktualny stan prawny, niełatwo wskazać, jakimi możliwościami dysponuje rzecznik, jeśli chodzi o interakcję z osobą, która nie posługuje się językiem polskim na dostatecznym poziomie. Niesprecyzowany jest bowiem status prawny rzecznika konsumentów – w doktrynie toczą się spory, czy jest to organ administracji publicznej. Przykładowo Cezary Banasiński i Eugeniusz Piontek rozstrzygają powyższą wątpliwość twierdząco[212]. Natomiast istnieją również inne poglądy, mianowicie:

– rzecznik konsumentów jest pracownikiem samorządowym[213],

211 Niemniej warto przypomnieć, że w myśl art. 7 ust. 1 ustawy o języku polskim w obrocie z udziałem konsumentów stosuje się język polski, gdy konsument mieszka na terytorium RP oraz gdy umowa ma być wykonana bądź wykonywana na terytorium RP. Ponadto zgodnie z art. 8 ust. 1a tejże ustawy dokumenty w obrocie z konsumentami mogą być sporządzane również w innych językach, obok wersji polskojęzycznej, podobnie jak dokumenty z zakresu prawa pracy. Jeżeli jednak cudzoziemiec-konsument zażąda wyłącznie wersji obcojęzycznej, sprzedawca może przygotować taki dokument tylko w języku obcym, pod warunkiem że wcześniej poinformuje konsumenta o prawie do otrzymania dokumentu w języku polskim (art. 8 ust. 1b). Z jednej strony zatem osoba niebędąca obywatelem polskim posiada nawet dodatkowe uprawnienia językowe w tym zakresie. Z drugiej strony – ich egzekwowanie zależy od dobrej woli sprzedawcy, ponieważ ustawa nie nakłada obowiązku stosowania języków innych niż polski, lecz jedynie zachęca do takiej praktyki. W rezultacie można stwierdzić, że osoby nieznające języka polskiego znajdują się w gorszej sytuacji w relacjach rynkowych w porównaniu z osobami polskojęzycznymi.

212 C. Banasiński, E. Piontek, *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. C. Banasiński, E. Piontek, LexisNexis, Warszawa 2009 [LEX].

213 M. Sieradzka, *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. K. Kohutek, M. Sieradzka, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 741.

328:2659633646

– rzecznik konsumentów jest szczególnym podmiotem (*sui generis* organem)[214],
– rzecznik konsumentów jest organem ochrony prawnej (tzn. pomocy prawnej)[215].

Na korzyść takich poglądów – odbiegających od koncepcji organu administracji publicznej – przemawia też postanowienie Naczelnego Sądu Administracyjnego z 12 listopada 2019 r.[216], w którym oddalił on skargę kasacyjną od postanowienia Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Łodzi[217] w przedmiocie odrzucenia skargi na bezczynność powiatowego rzecznika konsumentów. Uzasadnieniem tego rozstrzygnięcia było stwierdzenie, że rzecznik konsumentów nie jest organem administracji publicznej, ponieważ nie prowadzi postępowań administracyjnych ani nie podejmuje działań władczych, w związku z czym pisma wydane przez niego oraz inne jego działania nie podlegają kontroli sądowoadministracyjnej. W świetle poczynionych ustaleń rzecznik nie jest organem w rozumieniu art. 1 pkt 1 k.p.a., a w konsekwencji nie może stosować przepisów tego kodeksu w relacjach z konsumentami czy przedsiębiorcami. Oznacza to też, że w takim przypadku nie ma mowy o prawie strony do tłumacza na podstawie przepisów Kodeksu postępowania administracyjnego (art. 69 § 2 k.p.a.).

Stwarza to nowy problem dotyczący uprawnień i obowiązków analizowanego organu z uwagi na fakt, iż rzecznik konsumentów musi dokonywać wszelkich czynności w języku polskim zgodnie z art. 4 ustawy o języku polskim, gdyż podmiot ten kwalifikuje się chociażby jako „podległa instytucja organów jednostek samorządu w zakresie, w jakim wykonuje zadania publiczne" (art. 4 pkt 2). Taka kwalifikacja jest zasadna, gdyż rzecznik praw konsumenta stanowi jednostkę działającą w ramach powiatu i realizującą zadania publiczne w dziedzinie ochrony praw konsumenta[218]. Zważywszy na obowiązek stosowania języka polskiego oraz brak ustawowego obowiązku powołania

214 M. Stefaniuk, *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. T. Skoczny, A. Jurkowska, D. Miąsik, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2009, s. 1098.

215 J. Bodio, G. Borkowski, T. Demendecki, *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 24, 492.

216 Postanowienie NSA z 12.11.2019 r., I OSK 2617/19, LEX nr 2741039.

217 Postanowienie WSA w Łodzi z 28.06.2019 r., III SAB/Łd 18/19, Legalis nr 1959007.

218 Zob. art. 4 pkt 18 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 107).

329:1072710264

tłumacza w kontaktach rzecznika z konsumentami i przedsiębiorcami, osoby niewładające językiem polskim mogą doświadczyć dużej nierówności. Ponadto takie ograniczenia znacznie utrudniają beneficjentom ochrony międzynarodowej dostęp do ochrony ich praw jako konsumentów.

4.2.8. Prawo przedsiębiorców a pluralizm językowy

W Polsce generalnie zapewnia się beneficjentom ochrony międzynarodowej prawo wykonywania działalności gospodarczej. Takie gwarancje zostały zapisane w kilku ustawach. Po pierwsze, w ustawie z dnia 6 marca 2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej[219] przewiduje się możliwość prowadzenia działalności gospodarczej w dowolnej formie, gdy obywatel państwa trzeciego jest uchodźcą, beneficjentem ochrony uzupełniającej lub posiada ochronę czasową (art. 4). Po drugie, w związku z trwającym kryzysem uchodźczym spowodowanym wojną Federacji Rosyjskiej z Ukrainą (2022) specjalna ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy[220] dodatkowo określa, że obywatele ci posiadają takie same uprawnienia do wykonywania działalności gospodarczej na terytorium kraju jak obywatele polscy (art. 23). Zatem każdemu z analizowanych statusów zaliczanych w niniejszej książce do kategorii BOM przysługują w tym zakresie uprawnienia takie jak obywatelom RP.

By założyć działalność zarobkową prowadzoną na własne ryzyko i na własny rachunek, osoby, którym nadano status BOM, muszą spełnić powszechne wymagania stawiane także obywatelom polskim, gdyż ustawodawca nie przewiduje odrębnych rozwiązań prawnych skierowanych do BOM. Ze zrównaniem uprawnień idzie więc w parze zrównanie obowiązków, które prawo polskie nakłada na jednostki prowadzące działalność gospodarczą. Biorąc pod uwagę, iż wykorzystanie języka rodzimego przez BOM w życiu prywatnym jest czymś zupełnie naturalnym, wypada przeanalizować, jakie możliwości stosowania języka innego niż urzędowy w ramach prowadzenia własnej działalności gospodarczej daje im prawo krajowe.

219 T.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 470.

220 Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 167 ze zm.).

330:2323786139

4.2.8.1. Wewnętrzny obieg dokumentów firmy

Prawo krajowe nie wprowadza definicji wewnętrznego obiegu dokumentów. Pojęcie obiegu w kontekście prawnym często bywa rozumiane intuicyjnie[221], co sprawia, że konieczne jest dokładniejsze określenie jego zakresu, aby nadać mu precyzyjne znaczenie w praktyce. Na potrzeby niniejszej monografii można uznać, że dokumentami wewnętrznego obiegu firmy są te, które podmiot gospodarczy tworzy, przekazuje, archiwizuje w celu organizacji pracy w ramach wewnętrznych procesów i które zasadniczo nie podlegają weryfikacji organów władzy publicznej ani nie są udostępniane na zewnątrz (np. konsumentom czy innym jednostkom gospodarczym). Do tego rodzaju dokumentów zalicza się m.in. uchwały, plany, instrukcje, wewnętrzne raporty finansowe, zestawienia i zbiory danych etc.

Podmiot prywatny może tworzyć wspomniane dokumenty w dowolnym języku, co znacznie ułatwia organizację pracy osobom preferującym posługiwanie się innym językiem niż polski. Niemniej ustawa o języku polskim co do zasady wyklucza możliwość sporządzania wszystkich dokumentów z zakresu prawa pracy w języku innym niż polski przez jednostki prawa prywatnego. Tym samym nawet takie dokumenty, jak listy płac, instrukcje obsługi urządzeń, instrukcje BHP, regulaminy – gdy dotyczą sytuacji pracownika zamieszkałego na terytorium RP – muszą być sporządzone w języku polskim w myśl art. 7 rzeczonej ustawy (jeśli tylko nie zajdzie wyjątek, o którym mowa w art. 8). Pewne ułatwienia można zastosować w przypadku osób, z którymi prowadzi się współpracę na podstawie umów cywilnoprawnych (np. umowy-zlecenia czy umowy o dzieło), gdyż nie są one materią regulowaną prawem pracy. Z kolei ewentualna kontrola firmy przez odpowiedni organ może wymagać przetłumaczenia dokumentów obcojęzycznych, co dla kontrolowanej jednostki wiąże się z dodatkowymi

221 Przykładowo z pracy Beaty Kasprzyk można wywnioskować, że obieg dokumentów jako proces zarządzania dokumentami w organizacji obejmuje ich tworzenie, rejestrowanie, przekazywanie między różnymi osobami lub działami, przetwarzanie, przechowywanie oraz archiwizowanie w formie papierowej lub elektronicznej. Zob. B. Kasprzyk, *Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2011, nr 23, s. 344, 347. Węziej zdefiniowano obieg w słowniku języka polskiego: w kontekście dokumentów jest to „celowe przekazywanie czegoś różnym osobom lub do różnych miejsc". Zob. *Obieg*, w: *Wielki słownik języka polskiego PAN* [online], red. P. Żmigrodzki, https://wsjp.pl/haslo/podglad/12598/obieg/4651942/dokumentow [dostęp: 15.08.2024].

331:4766998470

kosztami[222]. Podsumowując, prawo krajowe pozwala tworzyć dokumenty firmy, które nie dotyczą prawa pracy ani relacji z konsumentami, w języku innym niż polski, jednak taka praktyka może być niekorzystna dla przedsiębiorcy, gdyż stwarza potencjalne trudności w relacjach z organami kontrolującymi.

4.2.8.2. Zewnętrzny obieg dokumentów firmy

Do zewnętrznego obrotu dokumentacyjnego należy zaliczyć wszystkie interakcje podmiotu gospodarczego z zewnętrznymi odbiorcami (kontrahentami, klientami, pracownikami lub organami państwowymi) polegające na przekazaniu im określonych dokumentów. Nie sposób wymienić wszystkich dokumentów, które jednostki wykonujące działalność gospodarczą wprowadzają do obrotu „na zewnątrz". Umownie można je podzielić na trzy grupy:

- dokumenty w obrocie z konsumentami i pracownikami (w rozumieniu prawa pracy),
- dokumenty w obrocie z kontrahentami,
- dokumenty w obrocie z organami administracji publicznej.

Do obrotu zewnętrznego trzeba również zaliczyć wszystkie mieszane typy dokumentów, np. skierowanie pracownika na badanie lekarskie (art. 229 § 4a Kodeksu pracy)[223].

W kontekście języka dokumentów w obrocie z konsumentami i pracownikami należy wspomnieć o już omówionym art. 7 ustawy o języku polskim, zgodnie z którym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej przy wykonywaniu

222 Organ może zażądać sporządzenia tłumaczenia dokumentu na język polski przez stronę. Takie żądanie będzie uzasadnione np. w postępowaniu przed organem administracji skarbowej, gdyż o tym obowiązku strony wprost mówi art. 287 § 1 pkt 2 Ordynacji podatkowej. Wspomnieć należy też o linii orzeczniczej, zgodnie z którą tłumaczenie musi być wiarygodne, co faktycznie wyklucza możliwość, aby strona samodzielnie przetłumaczyła dokumentację obcojęzyczną będącą przedmiotem zainteresowania organu.

223 Skierowanie na badanie lekarskie doręcza się pracownikowi; jest ono poleceniem służbowym zgodnym z prawem i oznacza obowiązek poddania się badaniom przeprowadzonym przez lekarza medycyny pracy na podstawie okazanego skierowania. Pozwala to stwierdzić, że skierowanie jest dokumentem o charakterze mieszanym, gdyż jednocześnie stanowi polecenie dla członka organizacji (tzn. pracownika) oraz podstawę do przeprowadzenia badania lekarskiego. Z kolei niewykonanie tego polecenia może być podstawą do niezwłocznego rozwiązania umowy o pracę w myśl art. 52 § 1 pkt 1 Kodeksu pracy. Zob. więcej: E. Maniewska, *Komentarz do art. 229*, w: *Kodeks pracy. Komentarz aktualizowany*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.

332:5312070247

przepisów z zakresu prawa pracy i prawa konsumentów używa się języka polskiego, jeżeli występują dwie przesłanki:

– osoba świadcząca pracę lub konsument ma miejsce zamieszkania na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w chwili zawarcia umowy,
– umowa ma być wykonana lub wykonywana na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

W związku z tym wszystkie dokumenty w obrocie z pracownikami i konsumentami muszą być sporządzane w języku polskim, jeśli zostały spełnione powyższe przesłanki. Wyjątek od tej normy występuje jedynie w sytuacjach określonych w art. 8 ustawy o języku polskim.

Natomiast odrębnej uwagi wymaga język dokumentów w obrocie z kontrahentami, w którym – w zakresie cywilistyki – wypada przyjąć zasadę dowolności w wyborze języka sporządzenia dokumentu przez strony. Charakterystyczną cechą stosunków cywilnoprawnych jest przede wszystkim autonomia woli stron, co oznacza, że żadna z nich nie ma uprawnienia do narzucania drugiej warunków, które wpływałyby na jej sytuację prawną[224]. Strony mogą więc dojść do konsensusu i wybrać język czy nawet kilka języków umowy. Za takim podejściem przemawia fakt, iż prawo krajowe nie zawiera ograniczeń co do języka umów (poza wspomnianymi wyjątkami w zakresie prawa pracy i prawa konsumentów). Niemniej warto zaznaczyć, że gdy stroną umowy cywilnoprawnej jest podmiot prawa publicznego, wtedy jednym z języków umowy musi być język polski[225], gdyż taki podmiot powinien wykonywać wszelkie czynności w tym języku.

W obrocie dokumentacyjnym z organami administracji publicznej należy stosować podejście do języka przyjęte dla postępowania administracyjnego, czego nie trzeba ponownie omawiać. Wszakże na wyjaśnienie zasługują kwestie sprawozdawcze. Otóż jednostki prowadzące działalność gospodarczą są zobowiązane do ewidencjonowania wszystkich operacji gospodarczych w ciągu roku. Najczęściej ewidencja ta przybiera jedną z trzech form, w zależności od wymagań prawnych stawianych wobec jednostek: księgi przychodów i rozchodów (KPiR)[226],

224 A. Wiltos, *Znaczenie art. 27 Konstytucji RP dla ochrony praw i wolności jednostki*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 4 (16), s. 173, https://doi.org/10.15804/ppk.2013.04.08.

225 Ibidem, s. 174.

226 Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 grudnia 2019 r. w sprawie prowadzenia podatkowej księgi przychodów i rozchodów (Dz.U. z 2019 r. poz. 2544).

333:2574380485

ewidencji przychodów[227] lub ksiąg rachunkowych[228]. Pierwsze dwie kategorie należą do tzw. uproszczonej księgowości. Do prowadzenia KPiR są zobligowani podatnicy rozliczający podatek dochodowy od osób fizycznych (PIT). Natomiast ewidencję przychodów prowadzą osoby, które rozliczają się z podatku dochodowego od osób fizycznych na zasadach ryczałtu.

Trzeba zwrócić uwagę, że rozporządzenie w sprawie KPiR nakłada na jednostki obowiązek prowadzenia zapisów w księdze w języku polskim (§ 11). Dodatkowym wymogiem jest sporządzenie dowodów księgowych w tymże języku (§ 11 ust. 4). W efekcie jednostka prowadząca księgę musi sporządzać faktury, rachunki, dokumenty celne oraz inne dowody, zgodnie z § 11 ust. 3, w języku polskim. Choć wymóg ten ma zastosowanie do wszelkich dowodów, które wystawia podmiot gospodarczy, nie dotyczy on dokumentów potwierdzających koszty prowadzonej działalności, gdyż te dowody są wystawiane przez kontrahentów, a nie przez jednostkę prowadzącą działalność gospodarczą.

Bardziej liberalne podejście cechuje rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie prowadzenia ewidencji przychodów i wykazu środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych. Ten akt wykonawczy nie zawiera wymogów w zakresie języka dowodów księgowych. Jednakże nakaz prowadzenia ewidencji w języku polskim można odczytać pośrednio, gdyż rozporządzenie określa wzór ewidencji przychodów, który został przygotowany w tymże języku.

Natomiast księgi rachunkowe obejmują tzw. pełną księgowość. Są regulowane przez ustawę o rachunkowości i stanowią podstawę do formułowania sprawozdań rocznych lub śródrocznych. Ustawa ta przewiduje obowiązek prowadzenia ksiąg rachunkowych w języku polskim (art. 9)[229], a także posiadania

227 Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie prowadzenia ewidencji przychodów i wykazu środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2414).

228 Na temat prowadzenia ksiąg rachunkowych zob. art. 9–25 ustawy z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 120 ze zm.).

229 Zgodnie ze stanowiskiem Komitetu Standardów Rachunkowości w sprawie niektórych zasad prowadzenia ksiąg rachunkowych – gdzie cały rozdział poświęcono prowadzeniu owych ksiąg w języku polskim – należy sporządzać raporty będące składowymi ksiąg rachunkowych (zob. art. 13 ust. 1 ustawy o rachunkowości). Do takich zalicza się dziennik, zapisy kont syntetycznych i kont analitycznych. Zestawienie obrotów oraz sald kont księgi głównej i sald kont ksiąg pomocniczych, a także inwentarz muszą być sporządzone w języku polskim. Zob. stanowisko Komitetu Standardów Rachunkowości z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie niektórych zasad prowadzenia ksiąg rachunkowych (Dz. Urz. Min. Fin. z 2010 r. Nr 6, poz. 26).

334:2534497262

dokumentacji opisującej politykę rachunkowości w języku polskim (art. 10). Faktury, rachunki, dowody wewnętrzne oraz inne dokumenty księgowe nie muszą być sporządzone w owym języku w razie dokumentowania transakcji z podmiotami niebędącymi konsumentami, lecz w art. 21 ust. 5 ustawy mieści się wymóg przetłumaczenia dowodów przez jednostkę na wniosek organu. Dodatkowo w języku polskim należy sporządzać roczne sprawozdania finansowe (art. 45).

W związku z tym jednostka prowadząca działalność gospodarczą, nawet jeśli nie posługuje się biegle językiem polskim, powinna w większości przypadków zapewnić dostępność polskiej wersji swojej dokumentacji ewidencyjnej. Choć w relacjach gospodarczych przeważa zasada autonomii stron, w interesie podmiotu mającego siedzibę w Polsce leży posiadanie przynajmniej dwujęzycznych dokumentów potwierdzających transakcje, m.in. umów.

4.2.8.3. Język a zobowiązania wobec Skarbu Państwa

Opisana wcześniej konieczność raportowania i ewidencjonowania działalności gospodarczej bezpośrednio przekłada się na zobowiązania podatkowe podmiotów prowadzących działalność w Polsce. Warto jednak pamiętać, że obowiązki podatkowe nie wynikają z samego prowadzenia działalności gospodarczej, ale obejmują wszelkie formy działalności zarobkowej na terenie RP. Choć istnieje wiele wyjątków od tej zasady, sytuacja staje się bardziej skomplikowana, szczególnie dla osób fizycznych i prawnych, gdy spełnione zostaną kryteria uznania podmiotu za rezydenta podatkowego Polski[230]. Obecnie polskie prawo podatkowe nie zna pojęcia beneficjenta ochrony międzynarodowej[231], w związku z czym BOM traktuje się tak samo jak każdą inną osobę fizyczną. Oznacza to, że po spełnieniu kryteriów uznania go za podatnika z ograniczonym lub

230 Pojęcie rezydencji odnosi się do kryteriów rezydencji podatkowej określonych w ustawach o podatku dochodowym od osób fizycznych (PIT) i osób prawnych (CIT). Aby osoba mogła zostać uznana za rezydenta podatkowego RP, musi przebywać na terenie Polski przez co najmniej pół roku lub posiadać silne więzi rodzinne z Polską. Istnieje również koncepcja ograniczonej rezydencji podatkowej, która dotyczy osób zakładających jednoosobową działalność gospodarczą lub podejmujących pracę u polskiego pracodawcy bądź zleceniodawcy. Zob. więcej: M. Jamroży, *Ograniczony obowiązek podatkowy osób fizycznych*, „Studia Ekonomiczne" 2018, nr 358, s. 103–113.

231 K. Feldo, *Polski Ład wsparciem dla uchodźców z Ukrainy*, „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych" 2022, nr 11, s. 16–20, https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1219.

335:1024162070

nieograniczonym obowiązkiem podatkowym spoczywają na nim wszystkie obowiązki wymagane przez przepisy podatkowe.

Do podstawowych obowiązków zalicza się m.in. obowiązek złożenia deklaracji[232] i obowiązek zapłacenia kwoty podatku należnego, o ile taka kwota powstała (art. 21 Ordynacji podatkowej)[233]. O ile zapłacenie kwoty podatku jest czynnością czysto techniczną i nie wymaga wykazywania się wiedzą specjalistyczną w języku urzędowym, o tyle w odniesieniu do deklaracji podatkowej przepisy Ordynacji podatkowej nie określają języków, w których powinno się ją sporządzić. Co się tyczy sposobów jej wysłania, art. 3a przewiduje możliwość złożenia deklaracji w formie elektronicznej, jeżeli odrębne przepisy nie stanowią inaczej. Zgodnie z pismem urzędowym z 4 maja 2015 r. wydanym przez Ministerstwo Finansów[234] większość formularzy podatkowych udostępniono na stronach internetowych, którymi zarządza Szef Krajowej Administracji Skarbowej (dziś jest to serwis Podatki.gov.pl). Analiza zbioru formularzy pozwala stwierdzić, że organy podatkowe rzadko sporządzają nawet ich wersję anglojęzyczną. Przykładowo stosuje się ją jedynie w przypadku rejestracji do podatku VAT (np. formularz VAT-R do druku w wersji za 2021 r.) oraz w poszczególnych procedurach unijnych w zakresie podatku VAT[235]. Bardziej rozwinięte rozwiązanie wprowadzono na potrzeby złożenia deklaracji podatkowej dotyczącej podatku dochodowego od osób fizycznych – portal Podatki.gov.pl umożliwia wypełnienie deklaracji w języku ukraińskim lub angielskim (stan z 6 sierpnia 2024 r.). Nie udało się jednak znaleźć podstawy prawnej takiego rozwiązania, ponieważ ani ustawodawstwo, ani akty prawa wykonawczego nie wspominają o wielojęzyczności niektórych funkcji portalu podatkowego. Można więc przypuszczać, że jest to wewnętrzna decyzja organu.

Dodatkowo organy podatkowe mogą skontrolować podatnika w formie czynności sprawdzających czy wszczęcia postępowania podatkowego. Takie czynności

232 Złożenie deklaracji podatkowej rodzi powstanie obowiązku podatkowego. Zob. J. Duży, P. Kołodziejski, *Glosa do postanowienia SN z dnia 24 czerwca 2016 r., I KZP 2/15*, „Prokuratura i Prawo" 2017, nr 10, s. 167–173.

233 Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.).

234 Ministerstwo Finansów – Podsekretarz Stanu, Pismo z dnia 4 maja 2015 r., *Dostępność deklaracji PIT złożonej przez podatnika w formie elektronicznej*, 32404/15, https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/pisma-urzedowe/32404-15-dostepnosc-deklaracji-pit-zlozonej-przez-184817557 [dostęp: 4.10.2024].

235 Zob. *Formularze elektroniczne VAT*, Podatki.gov.pl, https://www.podatki.gov.pl/vat/e-deklaracje-vat/formularze-vat/ [dostęp: 6.08.2024].

336:2860166136

są prowadzone w języku polskim (co wprost wynika z art. 27 Konstytucji RP). Nadto, w myśl art. 189 Ordynacji podatkowej, organ podatkowy może żądać od strony przedstawienia tłumaczenia na język polski dokumentacji sporządzonej w języku obcym, które – podobnie jak w zwykłym postępowaniu zgodnie z Kodeksem postępowania administracyjnego – strona musi wykonać na własny koszt.

4.2.9. Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w ramach realizacji prawa do nauki

4.2.9.1. Obowiązek szkolny a prawo do nauki: zdefiniowanie pojęć

4.2.9.1.1. Definicja prawa do nauki

Prawo do nauki ściśle wiąże się z konstytucyjnym obowiązkiem edukacji, który spoczywa na osobach niepełnoletnich. Realizacja tego obowiązku pozostaje pod nadzorem zarówno rodziców, jak i organów państwowych. Wykonanie prawnych zobowiązań jednostki jest uzależnione od istnienia odpowiednich gwarancji prawnych i pozaprawnych, które umożliwiają ich wypełnienie w zmiennym otoczeniu społecznym i prawnym. Zgodnie z definicją UNESCO edukacja to kompleksowy proces, w którym jednostki i grupy społeczne świadomie rozwijają swoje osobiste zdolności i wartości dla własnego dobra oraz dobra społeczności lokalnej, narodowej i międzynarodowej[236]. Dzięki zawarciu prawa do nauki w Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych[237] stało się ono ważnym elementem norm prawa międzynarodowego, których należy przestrzegać.

W polskim systemie prawnym prawo do nauki zostało umieszczone w rozdziale II Konstytucji RP, poświęconym prawom ekonomicznym, socjalnym i kulturalnym. Najczęściej jest uznawane za prawo kulturalne, chociaż niektórzy komentatorzy dopatrują się w nim elementów prawa ekonomicznego. Powszechnie kojarzy się to z prawem do edukacji – prawem do pobierania usług

236 UNESCO, *Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms*, 1974, https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/3-recommendation-concerning-education-international-understanding-co-operation-and-peace-and [dostęp: 1.08.2024].

237 Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

337:1141452682

edukacyjnych świadczonych przez placówki oświatowe. Zgodnie z przepisami ustawy zasadniczej każdy, kto znajduje się pod władzą Rzeczypospolitej Polskiej, korzysta z wolności i praw zapewnionych w Konstytucji RP, a wyjątki od tej zasady, odnoszące się do cudzoziemców, określa ustawa[238].

4.2.9.1.2. Definicja obowiązku szkolnego, obowiązku rocznego przygotowania przedszkolnego oraz obowiązku pobierania nauki w ramach polskiego systemu oświaty

Obowiązek szkolny oraz prawo do nauki to kluczowe pojęcia w systemach edukacyjnych na całym świecie. W glosariuszu opracowanym przez UNESCO obowiązek szkolny zdefiniowano jako prawnie narzucone zobowiązanie, które obliguje dzieci i młodzież do uczęszczania do szkoły przez ustalony okres[239]. W kontekście praw człowieka trudno będzie wyodrębnić ścisłe reguły realizacji tego obowiązku: międzynarodowe prawo publiczne nie określa ani jej konkretnej formy, ani granic wiekowych; w konwencjach występuje raczej ogólnie pojmowany „obowiązek szkolny", czyli obowiązek zaliczenia edukacyjnego minimum programowego.

W Polsce zarówno prawo do nauki, jak i obowiązek szkolny wynikają z przepisów krajowych. Idea owego obowiązku konkretyzuje się poprzez istnienie kilku instytucji prawnych, które powinny doprowadzić do jego realizacji. Dlatego w dalszej części wywodu wskazane jest odnoszenie się do pojmowania tych konceptów prawnych w ramach polskiego porządku prawnego.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej w rozdziale II – *Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela* – w art. 70 jasno stanowi: „Każdy ma prawo do nauki. Nauka do 18. roku życia jest obowiązkowa. Sposób wykonywania obowiązku szkolnego określa ustawa". Warto w tym miejscu zaznaczyć, że

238 Zob. L. Garlicki, M. Zubik, *Komentarz do art. 37*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX]. Zob. też M. Królikowski, K. Szczucki, *Komentarz do art. 70 ust. 1, 2 i 4 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP. Komentarz do art. 1–86*, t. 1, red. M. Safjan, L. Bosek, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016, s. 1575–1584. Ponadto zob. rozdział 7 (*Kształcenie osób przybywających z zagranicy*) ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 737), gdzie jest mowa o ograniczeniach realizacji obowiązku szkolnego przez cudzoziemców.

239 *Compulsory education*, UNESCO's IIEP Learning Portal, https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/compulsory-education [dostęp: 21.08.2024].

338:7568868854

w polskim porządku prawnym oprócz „prawa do nauki" funkcjonują trzy inne terminy składające się na obowiązek szkolny w szerokim rozumieniu:
- obowiązek szkolny *sensu stricto*,
- obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego,
- obowiązek pobierania nauki.

Formy realizacji obowiązku szkolnego określa ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe[240]. Zgodnie z art. 35 ust. 1 tejże ustawy nauka jest obowiązkowa do ukończenia 18. roku życia. W ust. 2 ustanawia się obowiązek szkolny dziecka z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym kończy ono 7 lat. Obowiązek szkolny trwa do ukończenia przez nie szkoły podstawowej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 18. roku życia. Ustawa również przewiduje możliwość wcześniejszego rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej, jeśli rodzice dziecka zwrócą się z takim wnioskiem. Otóż naukę w szkole podstawowej może rozpocząć dziecko, które w danym roku kalendarzowym kończy 6 lat, o ile wykazuje odpowiednią gotowość psychofizyczną. Ostateczną decyzję w sprawie przyjęcia dziecka do szkoły podejmuje jej dyrektor po uzyskaniu opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej oraz przedszkola, w przypadku gdy dziecko korzystało z wychowania przedszkolnego w roku szkolnym poprzedzającym ten, w którym ma rozpocząć naukę w szkole podstawowej (tzn. zrealizowało obowiązek rocznego przygotowania przedszkolnego). W Polsce zatem istnieje uregulowany obowiązek szkolny, który trwa do ukończenia szkoły podstawowej (art. 36 ust. 8 Prawa oświatowego), natomiast obowiązek pobierania nauki do 18. roku życia – zgodnie z literą art. 70 Konstytucji RP – trwa nadal po ukończeniu szkoły podstawowej i jest spełniany (w myśl art. 36 ust. 9 ww. ustawy) przez:
- uczęszczanie do publicznej lub niepublicznej szkoły ponadpodstawowej;
- realizowanie, zgodnie z odrębnymi przepisami, przygotowania zawodowego u pracodawcy.

Warto jednak podkreślić, że obowiązek pobierania nauki to ogólniejsza koncepcja, która wiąże się ze zobowiązaniem rodziców do zapewnienia odpowiedniej edukacji swojemu dziecku. Obejmuje on naukę nie tylko w publicznych placówkach edukacyjnych.

240 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 737.

339:7493862377

4.2.9.2. Wstęp do analizy dokumentów prawnych dotyczących polityki językowej w kontekście obowiązku szkolnego beneficjentów ochrony międzynarodowej

Obowiązki państw wynikające z prawa międzynarodowego w zakresie edukacji obowiązkowej umożliwiają krajowym systemom szkolnictwa elastyczniejsze podejście do procesu nauczania. Dzięki temu otwiera się droga do stosowania metod edukacyjnych, które pozwalają pogodzić program edukacyjny z językiem osób posiadających status BOM. W przeciwnym razie zasada równych szans, o której mowa w art. 28 Konwencji o prawach dziecka[241], nie zostałaby spełniona. Należy więc przenalizować poszczególne prawa językowe BOM w kontekście systemu szkolnictwa obowiązkowego w Polsce.

By zrealizować ów cel, zidentyfikowano 17 dokumentów prawnych (aktów prawnych UE i RP, orzeczeń TSUE, pism urzędowych) na podstawie słów kluczowych dotyczących polityki językowej. Do wyszukiwania wykorzystano oficjalne bazy danych dokumentów prawnych, takie jak ISAP (dla prawa polskiego; strona internetowa: https://isap.sejm.gov.pl/) i EU-lex (dla prawa UE; strona internetowa: https://eur-lex.europa.eu/). Użyte hasła to: „edukacja obowiązkowa + uchodźcy", „program nauczania", „mniejszości narodowe", „dyskryminacja + język", „swobodne przemieszczanie się pracowników[242] + język", „polityka migracyjna", „polityka integracji", „znajomość języka urzędowego". Do przefiltrowania danych użyto odpowiednich narzędzi wyszukiwarek (m.in. operatorów bezpośredniego wystąpienia frazy). Zawartość zidentyfikowanych dokumentów została dokładnie przeanalizowana (zob. tabelę 4.2). Badanie opisane dalej opiera się zatem na dokumentach prawnych, które zostały uznane za istotne w kontekście zagadnienia omawianego w niniejszym podrozdziale.

4.2.9.3. Propozycja badania edukacyjnej polityki językowej wobec BOM w ramach polskiego systemu edukacji obowiązkowej

Autonomia w tworzeniu programów edukacyjnych została przyznana państwom członkowskim UE na mocy art. 3 Traktatu o funkcjonowaniu Unii

241 Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

242 Prawodawstwo unijne określa prawa i obowiązki migrujących pracowników.

340:1655856450

Tabela 4.2. Zidentyfikowane dokumenty prawne dotyczące polityki językowej w edukacji

#	Poziom	Nazwa dokumentu*	ID dokumentu**
1	Unia Europejska	dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami	32001L0055
2	Unia Europejska	Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (2012/C 326/01)	12012E/TXT
3	Unia Europejska	wyrok TSUE z dnia 28 listopada 1989 r. w sprawie *Groener przeciwko Ministrowi Edukacji i Miejskiemu Komitetowi Edukacji Zawodowej w Dublinie* (C-379/87)	379/87
4	Unia Europejska	rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii	31968R1612
5	Unia Europejska	wyrok TSUE z dnia 24 listopada 1998 r. w sprawie karnej *Horst Otto Bickel i Ulrich Franz* (C-274/96)	61996CJ0274
6	Unia Europejska	wyrok TSUE z dnia 6 czerwca 2000 r. w sprawie *Roman Angonese przeciwko Bankowi Oszczędnościowemu w Bolzano* (C-281/98)	61998CJ0281
7	Unia Europejska	wyrok TSUE (Wielka Izba) z dnia 1 marca 2016 r. w sprawie *Kreis Warendorf przeciwko Ibrahimowi Alo* (C-443/14)	62014CJ0443
8	Unia Europejska	*Plan działań na rzecz integracji obywateli państw trzecich* (COM/2016/377 final)	52016DC0377
9	Unia Europejska	*Plan działań na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027* (COM/2020/758 final)	52020DC0758
10	Unia Europejska	wyrok TSUE (Wielka Izba) z dnia 1 marca 2016 r. w sprawie *Amira Osso przeciwko regionowi Hanoveru* (C-444/14)	62014CJ0443
11	Polska	rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia obywateli obcych i osób posiadających obywatelstwo polskie, które kształciły się w szkołach działających w systemach edukacyjnych innych państw	Dz.U. z 2017 r. poz. 1655
12	Polska	ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym	Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141
13	Polska	ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe	Dz.U. z 2021 r. poz. 1082

341:1388296049

cd. tab. 4.2.

#	Poziom	Nazwa dokumentu*	ID dokumentu**
14	Polska	rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. – Krajowy Program Kształcenia	Dz.U. z 2017 r. poz. 356
15	Polska	odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej na interpelację	SPS-023-378/11
16	Polska	rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 sierpnia 2022 r. w sprawie egzaminu maturalnego	Dz.U. z 2024 r. poz. 302
17	Polska	rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym	Dz.U. z 2023 r. poz. 2737

* może zawierać skrócone tytuły dokumentów
** identyfikator dokumentu w ISAP lub EU-LEX

Europejskiej[243], który formalnie zakazuje instytucjom unijnym podejmowania bezpośrednich decyzji w zakresie edukacji. Nie oznacza to jednak, że nie mogą one wpływać na ten obszar poprzez pośrednie ograniczenia i rekomendacje. Konieczne jest więc odniesienie się do ścisłych powiązań między państwami członkowskimi a polityką UE, co pozwoli lepiej zrozumieć istniejący stan rzeczy. Ponieważ Rzeczpospolita Polska znajduje się w centrum obecnej fali migracji spowodowanej wojną w Ukrainie, warto wybrać jej politykę językową w edukacji jako podstawę analizy.

W bieżących badaniach nad systemem szkolnictwa obowiązkowego przyjmuje się koncepcję Vivian Curran do opisania „współdzielonej suwerenności" państw, która ma wyraźne odzwierciedlenie w konstytucjonalizmie UE: państwa członkowskie przekazują swoje kompetencje organom UE i wdrażają prawo ponadnarodowe[244]. Jak wynika z idei (kon)federalizmu europejskiego,

243 Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 ze zm.), obecnie Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej [dalej: TFUE].

244 V.G. Curran, *Dealing in Difference: Comparative Law's Potential for Broadening Legal Perspectives*, „The American Journal of Comparative Law" 1998, vol. 46, no. 4, s. 657–668.

342:9570033613

współdzielone kompetencje pozwalają państwom przeznaczać więcej zasobów na cele wspólne i w rezultacie tworzyć razem bardziej zaawansowane rozwiązania oraz realizować cele w sposób bardziej zrównoważony (co stanowi główny powód istnienia Unii Europejskiej). Ponadto zasada współpracy – promowana przez podmioty uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka (tj. Organizację Narodów Zjednoczonych) oraz przez organizacje regionalne (np. Radę Europy) – odgrywa dużą rolę w rozwoju polityki publicznej w zakresie szkolnictwa obowiązkowego, ponieważ konwencje są wiążące dla sygnatariuszy i są też immanentną częścią prawa UE, z kolei prawo UE jest częścią prawa międzynarodowego publicznego. Należy więc powtórzyć, że podejście ograniczone jedynie do prawa krajowego dotyczącego BOM nie uwzględniałoby zróżnicowanych uwarunkowań prawnych.

Martin Scheinin i Helga Molbæk-Steensig w swoich badaniach konstruują metaramy precyzyjnej analizy praw człowieka[245]. Wskazują na potrzebę opracowania ściśle określonego zestawu parametrów, charakteryzującego się wysoką powtarzalnością. Zgodnie z tą zasadą jako sposób kategoryzacji w analizie prawodawstwa zostanie tu wykorzystany heurystyczny model orientacji w planowaniu językowym Richarda Ruíza, omawiany już w rozdziale pierwszym. Trzeba przypomnieć, że oryginalna struktura modelu składa się z trzech części:

- język jako problem,
- język jako prawo,
- język jako źródło[246].

W kontekście edukacyjnym orientacja „język jako problem" na ogół przekłada się na ideę asymilacji i przejścia na język dominujący[247]. Wielojęzyczność ucznia może być tolerowana tylko w ograniczonym stopniu i służy jak najszybszemu przyswojeniu języka większości. W ramach tej orientacji można sklasyfikować wszelkie czynności dowodzące, że rozwój wiedzy dwujęzycznej (wielojęzycznej) nie jest celem szkoły. Zatem perspektywa „język jako

245 M. Scheinin, H. Molbæk-Steensig, *Human Rights-Based versus Populist Responses to the Pandemic*, in: *COVID-19 and Human Rights*, eds. M. Kjaerum, M.F. Davis, A. Lyons, Routlege, New York 2021, s. 19–34.

246 Zob. R. Ruíz, *Orientations in Language Planning*, „NABE Journal" 1984, vol. 8, no. 2, s. 15–34, https://doi.org/10.1080/08855072.1984.10668464.

247 Zob. F.M. Hult, N.H. Hornberger, *Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic*, „The Bilingual Review / La Revista Bilingüe" 2016, vol. 33, no. 3, s. 33.

343:5036485695

problem" ściśle wiąże się ze szkołą monojęzyczną. Z praktycznego punktu widzenia orientacja ta nadal kształtuje wiele polityk edukacyjnych, choć nie uwzględnia integracji społecznej nowo przybyłych jako wspólnej potrzeby społeczeństwa i BOM.

Orientacja „język jako prawo" w aspekcie edukacyjnym koncentruje się na pozytywnych i negatywnych prawach do używania własnego języka, zwłaszcza w edukacji[248]. Termin „prawa pozytywne" można rozumieć jako grupę praw, które wymagają działań ich adresatów przed ich udzieleniem (np. prawo do założenia szkoły prywatnej); z kolei prawa negatywne są dostępne dla każdego (np. realizacja prawa do nauki w ramach obowiązku szkolnego). Według R. Ruíza, o czym już była mowa, orientacja „język jako prawo" silnie wiąże się z prawem człowieka do edukacji oraz z autopromocją, czyli wszelkimi kolektywnymi wysiłkami na rzecz zdobycia, rozwoju i ochrony poszczególnych praw językowych.

Trzecia orientacja pozwala rozpatrywać znajomość języków mniejszościowych przez ucznia jako zasób osobisty i społeczny[249]. W aspekcie personalnym mogą one przyczyniać się do indywidualnego sukcesu ekonomicznego, który będzie wynikiem umiejętności komunikacji i poczucia godności. Aspekt społeczny z kolei jest pojmowany jako dominująca idea akceptacji wielojęzycznego kapitału społecznego.

Niewątpliwie wskazane orientacje jako koncepcje ideologiczne i klasyfikacje doskonale opisują politykę publiczną państwa w zakresie programów edukacyjnych. Heurystyczny model Ruíza w literaturze przedmiotu przede wszystkim traktuje się jako trzy oddzielne perspektywy, w związku z czym głównym celem licznych badań jest zidentyfikowanie najodpowiedniejszej z nich w konkretnej sytuacji istniejącej w społeczeństwie. Niektórzy autorzy zwracają uwagę na dynamiczną relację między tymi orientacjami, gdyż podczas stosowania ich w badaniach często bardzo trudno wyznaczyć między nimi granice[250]. Na potrzeby niniejszego opracowania warto przyjąć, że próba wyznaczenia takich granic może być z praktycznego punktu widzenia pozbawiona jakiegokolwiek sensu.

248 Ibidem, s. 35.

249 Zob. R. Ruíz, *Reorienting Language-as-Resource*, in: *International Perspectives on Bilingual Education: Policy, Practice, and Controversy*, ed. J.E. Petrovic, Information Age Publishing, Charlotte 2010, s. 155–172.

250 F.M. Hult, N.H. Hornberger, *Revisiting Orientations...*, s. 35.

344:1156598054

W kontekście polskiego systemu oświaty prawo do używania własnego języka w edukacji można łatwo ująć w kategoriach orientacji „język jako problem", gdy tylko mowa o języku wykluczonym z listy mniejszości narodowych uznanych przez państwo (np. współczesnym greckim). Jednocześnie prawo do używania określonego języka (tj. języka uznanej mniejszości narodowej) w ramach obowiązku szkolnego nie może być przeniesione na inne sfery życia publicznego, ponieważ będzie to postrzegane jako problem. Przykładowo, jeśli językiem urzędowym jest polski, używanie innego języka w czynnościach urzędowych okaże się problematyczne. Wreszcie, jak wynika z podstawy programowej kształcenia uregulowanej w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r.[251], do głównych celów realizacji obowiązku szkolnego należy opanowanie co najmniej średniego poziomu znajomości języka państwowego przez ucznia. Brak tej wiedzy u niego uważany jest zatem za problem, ale jeśli BOM chcą ją zdobyć, to podstawa programowa kształcenia pozwala stwierdzić, że jej opanowanie można potraktować też jako prawo każdej jednostki, która realizuje obowiązkowy program kształcenia. Z kolei w kontekście kategorii heurystycznej „język jako źródło" znajomość języków mniejszości narodowych może być postrzegana jako jedno z praw obywatelskich i umiejętność służąca także zasobom politycznym.

Aby ocenić rezultaty zaadaptowania języków BOM do obowiązkowego programu kształcenia przez pryzmat modelu Richarda Ruíza, bezpośrednie pytania dotyczące polityki językowej w szkolnictwie obowiązkowym wydają się najlepszym rozwiązaniem. Należy rozważyć główne wyzwania związane z wdrażaniem polityki językowej w edukacji w RP, formułując pytania, które pozwolą na dokładne zbadanie, jakie decyzje podjęto. Zatem mają one stanowić bardziej rozwinięty sposób na przeanalizowanie wybranych dokumentów prawnych dotyczących edukacji w świetle paradygmatów „język jako prawo", „język jako problem" oraz „język jako źródło". Pytania odnoszą się do różnych kompetencji językowych, które mogą być ujęte w przepisach ustawowych lub regulacjach rządowych – zarówno bezpośrednio, jak i w formie rozwiązań pośrednich (zob. tabelę 4.3). Wszystkie zostały posegregowane według owych

251 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r. poz. 356).

345:1935860089

trzech orientacji. Jednak przyjęta klasyfikacja w dużej mierze jest podyktowana potrzebą oceny edukacyjnej polityki językowej w Polsce i stanowi pewne uproszczenie koncepcji Ruíza.

Tabela 4.3. Pytania pozwalające na ocenę polityki językowej w edukacji

Orientacja	Pytania
Język jako problem	Czy są oferowane kursy (zajęcia) przygotowawcze z języka urzędowego dla BOM?
	Czy istnieją obligatoryjne kursy przygotowawcze dla BOM?
	Czy kursy przygotowawcze z języka urzędowego dla BOM mogą być prowadzone równolegle z obowiązkowymi przedmiotami?
	Czy program edukacyjny pozwala na naukę języka ojczystego ucznia będącego BOM?
Język jako prawo	Czy BOM mogą się uczyć razem z uczniami, którzy są rodzimymi użytkownikami języka (lub języków) urzędowego?
	Czy program edukacyjny zawiera przedmioty szkolne w języku ojczystym uczniów?
	Czy są dozwolone przedmioty wielojęzyczne?
	Czy istnieją oddzielne szkoły publiczne dla przedstawicieli mniejszości narodowych?
	Czy szkoła może wprowadzić specjalne kursy dotyczące kultury ojczystej ucznia?
	Czy mniejszości narodowe mogą tworzyć własne klasy lub szkoły?
	Czy istnieją ograniczenia dotyczące liczby przedmiotów w językach ojczystych BOM?
Język jako źródło	Czy istnieje system oceny poziomu opanowania języków ojczystych ucznia?
	Czy program zawiera cele nauki języka ojczystego uczniów przekraczające granice podstawowych potrzeb osobistych w zakresie zrozumienia kultury ojczystej (np. efekty ekonomiczne, dodatkowe możliwości dla społeczeństwa)?
	Czy państwo uznaje wszystkie języki ojczyste za wspólne dobro swoich obywateli i BOM?

Źródło: opracowanie własne.

346:5087267113

4.2.9.4. Rozwiązania w prawie Unii Europejskiej dotyczące edukacyjnej polityki językowej i ich wpływ na Rzeczpospolitą Polską jako państwo członkowskie

Jak wspomniano, prawo UE nie ma bezpośredniego wpływu na system edukacyjny państwa członkowskiego. Początkowo Wspólnoty Europejskie skupiały się głównie na celach ekonomicznych i nie poświęcały większej uwagi sprawie edukacji. Była ona wówczas postrzegana jako sfera niezwiązana z gospodarką, a zatem wykraczająca poza kompetencje Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej. We wcześniejszych traktatach i ich nowelizacjach brakowało jakichkolwiek, nawet pośrednich, odniesień do tej kwestii. Dopiero w art. 165 ust. 1 i 2 TFUE jest mowa o rozwoju edukacji wysokiej jakości oraz wspieraniu mobilności studentów i nauczycieli. Niemniej art. 165 nie ma bezpośredniego skutku prawnego, lecz pełni jedynie funkcję normy określającej zakres kompetencji instytucji unijnych. W świetle art. 6 lit. e TFUE edukacja, kształcenie zawodowe, młodzież i sport należą do dziedzin, w których Unia Europejska wspiera, koordynuje lub uzupełnia działania państw członkowskich i współpracę między nimi, lecz w które nie ingeruje bezpośrednio.

Warto jednak zwrócić uwagę na orzeczenia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej, które pośrednio odnoszą się do kwestii edukacyjnych. W rozdziale trzecim niniejszej książki wykazano, że w orzecznictwie ETPC można znaleźć więcej odniesień do praw językowych, a w przypadku TSUE tylko nieliczne judykaty dotyczą bezpośrednio tych praw. Przykładowo Trybunał podkreślił, że wymagania językowe wobec pracowników nie mogą być dyskryminujące, ale muszą być proporcjonalne do wykonywanych zadań[252]. Kiedy indziej stanął na stanowisku, że certyfikaty językowe nie mogą być ograniczone do miejsca wydania, w przeciwnym razie następuje dyskryminacja[253]. W kontekście praw uchodźców TSUE wypowiedział się za wzmocnieniem zasady równego dostępu do usług publicznych dla osób posługujących się językiem mniejszości, niezależnie od obywatelstwa[254], oraz uznał, że

252 Zob. wyrok TSUE z 28.11.1989 r. w sprawie C-379/87, *Groener v. Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, ECLI:EU:C:1989:599.

253 Zob. wyrok TSUE z 6.03.2004 r. w sprawie C-281/98, *Roman Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, ECLI:EU:C:2000:296.

254 Zob. wyrok TSUE z 24.11.1998 r. w sprawie C-274/96, *Horst Otto Bickel and Ulrich Franz*, ECLI:EU:C:1998:563.

347:1012761368

cudzoziemcy objęci ochroną państwa powinni mieć dostęp do tych samych praw i obowiązków co nieobywatele, acz z zastrzeżeniem potencjalnych ograniczeń w porównaniu z obywatelami[255].

Związek z prawem do edukacji ma także orzeczenie Trybunału z dnia 21 czerwca 1988 r. w sprawie *Sylvie Lair przeciwko Uniwersytetowi w Hanowerze*. Stwierdzono w nim, że państwo członkowskie, w którym jest zatrudniony obywatel innego kraju UE, może określić zasady przyjęcia jego dzieci na uniwersytet[256], jednakże owe kryteria muszą być stosowane na równi z tymi dotyczącymi dzieci obywateli danego państwa[257]. Chociaż ta sprawa dotyczy poprawy dostępności oświaty publicznej i wydaje się istotna z punktu widzenia integracji unijnej, nie odnosi się bezpośrednio do sytuacji prawnej BOM. Natomiast przykładem ważnym dla niniejszych rozważań jest orzeczenie z dnia 1 lipca 2004 r. w sprawie *Komisja Europejska przeciwko Belgii*, w której Trybunał stwierdził, że państwa członkowskie muszą honorować świadectwa ukończenia szkoły średniej wydane w innych państwach członkowskich[258]. To rozwiązanie ma duże znaczenie dla BOM, którzy uzyskali świadectwo szkolne w jednym z takich państw, gdyż pozwala im korzystać z tego dokumentu na terenie całej Unii Europejskiej bez konieczności weryfikowania zdobytej wiedzy[259]. Nie zwalnia to osoby legitymującej się takim dokumentem z obowiązku jego przetłumaczenia, jeśli wymaga tego prawo danego państwa.

255 Zob. wyrok TSUE z 1.03.2016 r. w sprawach połączonych C-443/14 i C-444/14, *Kreis Warendorf v. Ibrahim Alo and Amir Osso v. Region Hannover*, ECLI:EU:C:2016:127.

256 Wyrok TSUE z 21.06.1988 r. w sprawie C-39/86, *Sylvie Lair v. Universität Hannover*, ECLI:EU:C:1988:322, s. 3161.

257 Trybunał stwierdził m.in., że obywatele państw członkowskich, którzy studiują w innym kraju UE, posiadają status obywateli Unii zgodnie z art. 17 ust. 1 Traktatu ustanawiającego Wspólnotę Europejską. Dzięki temu mogą korzystać z praw wynikających z tego statusu zarówno w państwie, gdzie podejmują studia, jak i w swoim kraju pochodzenia. Zob. wyrok Trybunału (wielka izba) z 23.10.2007 r. w sprawach połączonych C-11/06 i C-12/06, *Rhiannon Morgan v. Bezirksregierung Köln and Iris Bucher v. Landrat des Kreises Duren*, ECLI:EU:C:2007:626.

258 Wyrok Trybunału (trzecia izba) z 1.07.2004 r. w sprawie C-65/03, *Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium*, ECLI:EU:C:2004:402.

259 Na przykład w RP świadectwa potwierdzające uzyskanie wykształcenia w zagranicznym systemie oświaty w przypadku krajów UE potwierdza się z mocy prawa, tzn. bez konieczności uznania ich przez kuratora oświaty w wyniku postępowania administracyjnego. Zob. *Uznawanie zagranicznych dyplomów i świadectw*, Punkt Koordynacyjny ds. Polskiej i Europejskiej Ramy Kwalifikacji, https://prk.men.gov.pl/uznawanie-zagranicznych-dyplomow-ukonczenia-studiow-wyzszych-i-stopni-naukowych/ [dostęp: 7.09.2024].

348:5656597192

Możliwości państw członkowskich w zakresie edukacji obowiązkowej beneficjentów ochrony międzynarodowej zostały w pośredni sposób uregulowane w prawie unijnym. Choć TSUE w kolejnych sprawach coraz wyraźniej kwestionował zasadność ograniczeń językowych, nie zmienia to faktu, że państwa członkowskie właściwie samodzielnie tworzą swoje polityki językowe i edukacyjne. Przykładowo w Estonii toczą się spory dotyczące programów edukacyjnych dla BOM. Ministerstwo Edukacji wymaga, aby ukraińscy beneficjenci ochrony międzynarodowej przede wszystkim uczęszczali do szkół, w których nauka odbywa się w języku estońskim (a nie w języku mniejszości, np. w ukraińskim lub rosyjskim). Zarazem estońskie władze wyrażają obawy wobec szkół prowadzonych przez Ministerstwo Edukacji Ukrainy w trybie zdalnym, chociaż stanowią one prawdopodobnie jedyne dostępne rozwiązanie edukacyjne w czasie trwania działań wojennych[260]. Estońskie władze uważają pobieranie nauki w dwóch systemach oświaty (ukraińskim i estońskim) przez uczniów posiadających status BOM za problem.

Oprócz tzw. prawa bezpośredniego działania, które odnosi się do traktatów (tj. prawa pierwotnego), instytucje UE zapewniają szerokie ramy programowe polityk edukacyjnych i migracyjnych państw, obejmujące metodologię oceny (np. europejski wskaźnik integracji uchodźców), dane statystyczne oraz materiały publiczne, a także programy z konkretnymi celami i wskazówkami adresowanymi do krajowych systemów prawnych. W tym kontekście *Plan działań UE na rzecz integracji i włączenia społecznego 2021–2027*[261] (dalej: *Plan działań 2021–2027*) razem z *Planem działań na rzecz integracji obywateli państw trzecich*[262] (dalej: *Plan działań 2016*), podejmujące problematykę uchodźczą, zapewniają wspólny ramowy program integracji.

260 М. Дорфманн, *Минобр: украинские дети должны как можно быстрее перейти в эстонскую школу*, ERR.ee, 7.08.2023, https://rus.err.ee/1609055291/minobr-ukrainskie-deti-dolzhny-kak-mozhno-bystree-perejti-v-jestonskuju-shkolu [dostęp: 21.07.2024].

261 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027*, COM/2020/758 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52020DC0758 [dostęp: 15.08.2024].

262 Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*, COM/2016/0377 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A52016DC0377 [dostęp: 15.08.2024].

349:9612610149

W szczególności *Plan działań 2016* głosi, że znajomość języka kraju przyjmującego jest niezwykle ważna dla osób z krajów trzecich. Według *Planu działań 2021–2027* szkoły powinny być „prawdziwymi centrami" dla BOM i ich rodzin, a wielojęzyczne klasy są najbardziej obiecującym rozwiązaniem sprzyjającym integracji. Nie sprecyzowano znaczenia „klasy wielojęzycznej", ale na podstawie pracy Sary Vogel i Ofelii Garcíi na ten temat można przypuszczać, że odnosi się ono do już wspomnianych w rozdziale pierwszym metod *translanguaging* i *code-switching*[263]. Oznacza to, że dzieci BOM powinny uczestniczyć w zajęciach razem z lokalnymi uczniami na takich samych zasadach. Nadto wspomina się w planie, że państwa powinny zwalczać segregację i działać na rzecz inkluzywności, stymulując interakcje między migrantami a miejscowymi dziećmi.

Podobnie Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) podkreśla, iż wsparcie językowe oferowane uczniom wielojęzycznym jest kluczowe dla zapewnienia im zarówno osiągnięć szkolnych, jak i równości w społeczeństwie[264]. Podsumowując, opracowane założenia programowe dla BOM w pełni odzwierciedlają intencje wyrównawcze (*vide* pojęcie „uprzywilejowanie wyrównawcze" w podrozdziale 3.1.5) i przewidują, że szkoła winna być miejscem sprzyjającym integracji.

4.2.9.5. Realizacja praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w polskim systemie oświaty obowiązkowej

Podobnie jak większość państw Unii Europejskiej Polska w ramach swojego prawa gwarantuje minimalny program nauczania w szkołach publicznych. Natomiast szkoły najczęściej posiadają pewną samodzielność decyzyjną dotyczącą metod nauczania, wyboru podręczników i wewnętrznych kryteriów oceny. Niemniej według raportu Eurydice (2020)[265] zarządzanie przez władze

263 S. Vogel, O. García, *Translanguaging*, w: *Oxford Research Encyclopedia of Education*, ed. G.W. Noblit, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 8–21, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.181.

264 S. Field, M. Kuczera, B. Pont, *No More Failures: Ten Steps to Equity in Education*, Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris 2007 [e-book, pdf], s. 11–15, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2007/11/no-more-failures_g1gh7f46/9789264032606-en.pdf [dostęp: 1.08.2024].

265 European Education and Culture Executive Agency, *Promoting Diversity and Inclusion in Schools in Europe. Eurydice Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2023, https://data.europa.eu/doi/10.2797/443509 [dostęp: 1.08.2024].

350:3926030875

szkoły nie obejmuje treści obowiązkowego minimalnego programu nauczania w szkołach publicznych. Nadto raport wskazuje na ograniczenia w samodzielnym decydowaniu:

– jak zarządzać zasobami ludzkimi (zatrudnienie, ustalenie obowiązków i odpowiedzialności nauczycieli),
– jak wykorzystywać środki publiczne (przydzielanie i sposoby ich spożytkowania).

Polska została sklasyfikowana w raporcie jako kraj o pełnej swobodzie szkół w zakresie treści programowych przedmiotów opcjonalnych oraz metod nauczania, jednak podstawa programowa kształcenia oraz przepisy ministerialne mają dużą wagę dla szkół publicznych.

W porządku prawnym Polski uznaje się uczniów BOM za „osoby niebędące obywatelami polskimi"[266]. Na uwagę zasługuje rozdział 7 ustawy z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe, zatytułowany *Kształcenie osób przybywających z zagranicy*, a zwłaszcza art. 165 ust. 2, zgodnie z którym „osoby niebędące obywatelami polskimi podlegające obowiązkowi nauki korzystają z nauki i opieki w publicznych szkołach ponadpodstawowych na warunkach dotyczących obywateli polskich do ukończenia 18 lat lub ukończenia szkoły ponadpodstawowej". Natomiast tzw. podstawa programowa kształcenia uregulowana we wspomnianym już rozporządzeniu MEN z dnia 14 lutego 2017 r. ani ustawa Prawo oświatowe w odniesieniu do osób niepełnoletnich nie zawierają regulacji normujących naukę języka przez BOM (zawierają natomiast wymagania i zalecenia dotyczące nauki języków nowożytnych, regionalnych i mniejszościowych)[267].

W myśl § 17 rozporządzenia w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi (czyli także BOM) dla uczniów przybywających z zagranicy podlegających obowiązkowi szkolnemu lub obowiązkowi nauki, „którzy nie znają języka polskiego albo znają go na poziomie niewystarczającym do korzystania z nauki", organ prowadzący szkołę, w której uczeń realizuje naukę zgodnie z podstawą programową kształcenia ogólnego, organizuje bezpłatną

266 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2301).

267 Zob. art. 165 ust. 3 ustawy Prawo oświatowe, gdzie mowa jest o kształceniu osób dorosłych posiadających m.in. status uchodźcy, osoby, której udzielono ochrony uzupełniającej, czy osoby korzystającej z ochrony czasowej na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

351:2353104366

naukę języka polskiego w formie dodatkowych zajęć lekcyjnych. Wyjątek od tej zasady dotyczy tylko uczniów, którzy „wykazują zaburzenia w komunikacji oraz trudności adaptacyjne związane z różnicami kulturowymi lub ze zmianą środowiska edukacyjnego, co wymaga dostosowania procesu i organizacji kształcenia do ich potrzeb i możliwości edukacyjnych" (art. 4 pkt 13 ustawy Prawo oświatowe). Dla takich osób prawodawca przewidział oddziały przygotowawcze do systemu edukacyjnego, gdzie BOM powinni uczyć się języka polskiego i przedmiotów oddzielnie, tzn. bez polskich rówieśników (zob. § 16 ust. 3 rozporządzenia w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi: „Nauczanie w oddziale przygotowawczym jest prowadzone według realizowanych w szkole programów nauczania, z dostosowaniem metod i form ich realizacji do indywidualnych potrzeb rozwojowych i edukacyjnych oraz możliwości psychofizycznych uczniów").

Ponadto, jak wynika z tabeli 4.4, polski system edukacyjny zakłada dwa sposoby nauki języków ojczystych w szkołach: klasy i szkoły dwujęzyczne oraz klasy i szkoły dla oficjalnie uznanych mniejszości narodowych. Pierwszy sposób dotyczy dwóch języków, tj. polskiego i innego języka nowożytnego, w których mogą być prowadzone wybrane przedmioty. Należy zauważyć, że podejście dwujęzyczne nie może być zastosowane do trzech przedmiotów: języka polskiego, historii Polski i geografii Polski[268]. Język polski jest obowiązkowym przedmiotem na egzaminie ósmoklasisty, co może okazać się problemem dla BOM[269]. W dodatku, zgodnie z art. 440–44q ustawy o systemie oświaty[270], polski system edukacji zawiera in-

268 Zgodnie z art. 4 pkt 4 ustawy Prawo oświatowe przez „oddział dwujęzyczny" należy rozumieć „oddział szkolny, w którym nauczanie jest prowadzone w dwóch językach: polskim oraz obcym nowożytnym będącym drugim językiem nauczania, przy czym prowadzone w dwóch językach są co najmniej dwa zajęcia edukacyjne, z wyjątkiem zajęć obejmujących język polski, część historii dotyczącą historii Polski i część geografii dotyczącą geografii Polski, w tym co najmniej jedne zajęcia edukacyjne wybrane spośród zajęć obejmujących: biologię, chemię, fizykę, część geografii odnoszącą się do geografii ogólnej, część historii odnoszącą się do historii powszechnej lub matematykę".

269 Zob. § 19 rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 2 sierpnia 2022 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu przeprowadzania egzaminu ósmoklasisty (Dz.U. z 2022 r. poz. 1636 ze zm.). Wymóg przystąpienia do egzaminu z języka polskiego zniesiono w przypadku uczniów, którzy są obywatelami Ukrainy posiadającymi status ochrony czasowej, dopiero na rok szkolny 2024/2025 poprzez uchwalenie ustawy z dnia 15 maja 2024 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2024 r. poz. 854).

270 Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 750 ze zm.).

352:6864066146

Tabela 4.4. Pytania i odpowiedzi wykorzystywane do oceny polityki językowej i prawa oświatowego w Polsce (według modelu orientacji językowych Richarda Ruíza, 1984)

Orientacja	Pytanie	Odpowiedź	Uzasadnienie prawne
Język jako problem	Czy są oferowane kursy (zajęcia) przygotowawcze z języka polskiego dla BOM?	Tak, jest to obowiązek szkół	§ 17 rozporządzenia MEN w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi... (Dz.U. z 2017 r. poz. 1655)
	Czy istnieją obligatoryjne kursy (zajęcia) przygotowawcze z języka polskiego dla BOM?	Tak, organ prowadzący szkołę organizuje w szkole, w której uczeń realizuje naukę zgodnie z podstawą programową kształcenia ogólnego, bezpłatną naukę języka polskiego w formie dodatkowych zajęć lekcyjnych	§ 17 rozporządzenia MEN w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi...
	Czy kursy (zajęcia) przygotowawcze z języka polskiego mogą być prowadzone równolegle z obowiązkowymi przedmiotami?	Tak, prawo nie zawiera zakazów równoczesnego pobierania nauki	§ 17 rozporządzenia MEN w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi...
	Czy program nauczania pozwala na naukę języka ojczystego ucznia?	Tak, ale państwo dopuszcza w celach edukacyjnych tylko wybrane języki. Dotyczy to albo mniejszości narodowych (według listy zamkniętej), albo szkół z klasami dwujęzycznymi	Art. 2 i art. 3 ustawy o mniejszościach narodowych (Dz.U. z 2005 r. Nr 17, poz. 141)

353:315331094

cd. tab. 4.4.

Orientacja	Pytanie	Odpowiedź	Uzasadnienie prawne
Język jako prawo	Czy BOM mogą pobierać naukę razem z uczniami, którzy są rodzimymi użytkownikami języka (języków) urzędowego?	Tak, program przewiduje „klasy dwujęzyczne", jednak ogranicza się do niektórych przedmiotów	Art. 25 ustawy Prawo oświatowe (Dz.U. z 2021 r. poz. 1082)
	Czy program kształcenia zawiera przedmioty szkolne w językach ojczystych uczniów?	Tak, szkoła może prowadzić przedmioty w językach ojczystych. Dotyczy to albo mniejszości narodowych (według listy zamkniętej), albo szkół z klasami dwujęzycznymi	Art. 2 i art. 3 ustawy o mniejszościach...
	Czy są dozwolone przedmioty wielojęzyczne?	Tak, jest to możliwe w klasach dwujęzycznych, tworzonych z inicjatywy szkół	Art. 25 ustawy Prawo oświatowe
	Czy istnieją oddzielne publiczne szkoły dla przedstawicieli mniejszości narodowych?	Tak, specjalne szkoły obejmują wszystkie poziomy obowiązkowej edukacji	Art. 18 ustawy o mniejszościach...
	Czy szkoła może wprowadzić kursy dotyczące kultury ucznia?	Tak, ale tylko jeśli ministerstwo lub inny specjalny organ zatwierdzi program przedmiotu	§ 1 rozporządzenia MEN w sprawie podstawy programowej kształcenia... (Dz.U. z 2017 r. poz. 356)
	Czy mniejszości narodowe mogą tworzyć klasy lub szkoły?	Tak, ale mniejszości do tego uprawnione tworzą listę zamkniętą. Mniejszości narodowe mogą się ubiegać o utworzenie klasy do nauki języka i kultury, jeśli liczba uczniów przekracza trzy osoby	Odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej na interpelację (SPS-023-378/11)
	Czy istnieją ramy dotyczące liczby przedmiotów w językach ojczystych uczniów BOM?	Tak, dla wszystkich poziomów obowiązkowej edukacji. Prowadzonych w dwóch językach jest co najmniej dwoje zajęć edukacyjnych	Art. 4 pkt 4 ustawy Prawo oświatowe

354:7344665302

cd. tab. 4.4.

Orientacja	Pytanie	Odpowiedź	Uzasadnienie prawne
Język jako źródło	Czy istnieje system oceny stopnia opanowania języków ojczystych?	Tak, język ojczysty uznanej mniejszości narodowej jest jednym z przedmiotów zdawanych na egzaminie maturalnym	§ 9 rozporządzenia MEN w sprawie egzaminu maturalnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 302)
	Czy program zawiera cele nauki języka ojczystego uczniów przekraczające granice podstawowych osobistych potrzeb związanych ze zrozumieniem kultury ojczystej (np. efekty ekonomiczne, dodatkowe możliwości dla społeczeństwa)?	Nie, jak wynika z tytułu odnośnego dokumentu (zob. obok), celem programu jest utrzymywanie poczucia tożsamości narodowej. Nauka języka mniejszości narodowych nie implikuje korzyści politycznych ani ekonomicznych dla społeczeństwa	Zob. § 1 i § 12 rozporządzenia MEN w sprawie wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej... (Dz.U. z 2023 r. poz. 2737)
	Czy państwo uważa wszystkie języki ojczyste za wspólne dobro dla swoich obywateli i BOM?	Tak, język ojczysty jest postrzegany jako ważna część życia społecznego. Faktycznie jednak język inny niż oficjalny (urzędowy) przede wszystkim istnieje w życiu kulturalnym mniejszości narodowych	§ 1 ust. 1 rozporządzenia MEN w sprawie wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej...

355:525820773

strument promocji indywidualnej do następnej klasy, co oznacza, że od ucznia wymaga się określonego poziomu ocen z każdego przedmiotu obowiązkowego, a takimi są język polski, historia Polski i geografia Polski[271]. Uczniowie, którzy nie osiągną pozytywnych ocen, muszą powtórzyć klasę.

Odnośnie do drugiego sposobu nauki języka ojczystego trzeba wyjaśnić, że chodzi o mniejszości narodowe oficjalnie uznane przez ustawodawcę (zob. też tabelę 4.4). Podobne ograniczenie w postaci listy mniejszości narodowych występuje w przypadku języka instrukcji na egzaminach ósmoklasisty. Zgodnie z ustawą z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym[272] owa zamknięta lista składa się z dziewięciu oficjalnie uznanych grup narodowych (Niemcy, Czesi, Słowacy, Ukraińcy, Białorusini, Litwini, Rosjanie, Ormianie, Żydzi) oraz czterech grup etnicznych (Karaimi, Łemkowie, Tatarzy, Romowie). W przeciwieństwie do grup narodowych społeczności etniczne nie mają państwa, w którym są uznawane za większość etniczną.

Co się tyczy sytuacji BOM z Ukrainy, istnieje pięć szkół oferujących specjalne programy dla ukraińskiej społeczności kulturowej w Polsce, ale w myśl art. 2 ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym do udziału w takich programach uprawnieni są tylko obywatele polscy. To oznacza, że zgodnie z literą ustawy można wyodrębnić dwa zupełnie oddzielne statusy prawne: etnicznych Ukraińców posiadających obywatelstwo polskie oraz pozostałych Ukraińców. Innymi słowy: społeczności kulturowe w RP są bardziej polityczne niż kulturowe. Takie podejście jest też rezultatem wąskiego rozumienia przepisów prawa międzynarodowego publicznego przez ustawodawcę, gdyż szerokie znaczenie pojęcia mniejszości zgodnie ze stanem faktycznym – co przewiduje np. art. 30 Konwencji o prawach dziecka – zastąpiono biurokratycznym tworem w postaci katalogu mniejszości.

271 Załącznik nr 2 do rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r. poz. 356).

272 T.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 823. Zob. też rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2737).

356:8629443051

Obecnie Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego RP w oficjalnym liście określającym organizację działań w sytuacji napływu uchodźców z Ukrainy rekomenduje oddziały przygotowawcze jako najodpowiedniejsze rozwiązanie edukacyjne dla BOM[273]. Uczniowie z doświadczeniem uchodźczym powinni zatem odbywać naukę oddzielnie zamiast razem z uczniami lokalnymi. Z kolei ustawa Prawo oświatowe zakłada, że oddziały przygotowawcze stanowią rozwiązanie konieczne w trudnych przypadkach – gdy dzieci przejawiają zaburzenia w komunikacji oraz trudności adaptacyjne.

Jak wskazano, polskie prawo nie definiuje jednoznacznie pojęcia języków beneficjentów ochrony międzynarodowej w systemie oświatowym. Ponadto z analizy aktów prawnych wynika, że wymogi egzaminacyjne dotyczące języka polskiego proklamowane bezpośrednio jako obowiązkowe dla wszystkich mogą tylko pogorszyć już i tak trudną sytuację BOM. Prawna konstrukcja oficjalnie uznanych grup mniejszościowych również rodzi problemy, gdyż jest to status ściśle określony i zarezerwowany dla obywateli Polski, a więc nie obejmuje on BOM bez polskiego obywatelstwa.

4.2.9.6. Alternatywne rozwiązania w zakresie edukacyjnej polityki językowej wobec beneficjentów ochrony międzynarodowej w prawie federalnym Stanów Zjednoczonych Ameryki

Z analizy systemu szkolnictwa obowiązkowego wynika, że ani prawodawstwo Unii Europejskiej, ani inne akty prawa międzynarodowego publicznego nie narzucają państwom członkowskim konkretnych form, metod ani celów integracji i edukacji uczniów z doświadczeniem uchodźczym. Brak precyzyjnych wytycznych sprawia, że każde państwo samodzielnie ustala standardy nauczania dzieci BOM (lub w ogóle ich nie wyznacza). W Polsce rozwiązania dotyczące wymogu realizacji obowiązku szkolnego przez tę grupę przyjęte na lata szkolne 2022/2023 i 2023/2024 polegają na tym, że władze zalecają separację dzieci BOM od lokalnych uczniów, choć nie jest ona zgodna z rekomendacjami środowiska naukowego. Należy też podkreślić, że między spełnieniem obowiązku

273 Zob. sekcję I ust. 8 listu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 13 czerwca 2023 r. na temat rozwiązań systemowych dotyczących zapewnienia opieki i edukacji uczniom będącym obywatelami Ukrainy, którzy po dniu 24 lutego 2022 r. przybyli do Rzeczypospolitej Polskiej, DWM-WOPG.473.127.2023.BP, https://www.gov.pl/attachment/ec5dcfca-70fe-4a02–9c3b--836305812fe4 [dostęp: 1.08.2024].

357:1025383934

szkolnego a osiągnięciem sukcesów edukacyjnych przez uczniów nie sposób postawić znaku równości.

Tutaj na uwagę zasługuje alternatywne podejście obecne w prawie federalnym Stanów Zjednoczonych. Kraj ten posiada autonomiczny system ochrony praw człowieka, różniący się od europejskiego, co utrudnia ocenę amerykańskiego prawa przez pryzmat zobowiązań międzynarodowych[274], nie jest więc celowe jego kompleksowe porównywanie z prawem państw europejskich pod względem ich realizacji. Przedstawione zostaną jedynie rozwiązania dotyczące języków rodzimych w edukacji obowiązkowej, które są finansowane dzięki programom federalnym.

Stany Zjednoczone mają długą tradycję wspierania języków migrantów za pomocą programów dwujęzycznych, wielojęzycznych i innych programów nauki języków w obowiązkowym szkolnictwie publicznym[275]. Według danych z 2023 r. Arizona pozostaje jedynym stanem z ograniczonym dostępem do edukacji dwujęzycznej[276]. Szeroko pojmowana edukacja publiczna znajduje się głównie w kompetencji władz stanu oraz samorządów w ramach dystryktów (okręgów) szkolnych. Władze federalne mają ograniczone uprawnienia w zakresie oświaty, sprowadzające się do jej finansowania za pośrednictwem funduszy programowych i ustanowienia wymagań minimalnych dla jednostek organizacyjnych, które uczestniczą w takich programach. Federalne wsparcie edukacji dwujęzycznej zapoczątkowała ustawa o edukacji dwujęzycznej (*Bilingual Education Act*)

274 H.H. Koh, *On American Exceptionalism*, „Stanford Law Review" 2003, vol. 55, no. 5, s. 1479–1527.

275 Rozwiązania wspierające wielojęzyczność uczniów w Stanach Zjednoczonych pojawiły się na poziomie federalnym w latach 60. XX w. Zob. E. Pappamihiel, *The Legislation of Migrancy: Migrant Education in Our Courts and Government*, in: *Scholars in the Field: The Challenges of Migrant Education*, eds. C. Salinas, M.E. Franquiz, ERIC Clearinghouse on Rural Education and Small Schools, Charleston 2004, s. 13–27. Zob. badania z lat 70. dotyczące problematyki wielojęzyczności w szkolnictwie: A. Bishop, *Focus 2 Bilingual Education*, Educational Testing Service, Princeton 1976, s. 2–21. Natomiast jeśli wziąć pod uwagę szerszy kontekst historyczny, doświadczenia Stanów Zjednoczonych ze szkołami dwujęzycznymi dzielą się na dwa odrębne okresy: od 1840 do 1920 r. oraz począwszy od 1963 r. Zob. T. Andersson, *Bilingual Education: The American Experience*, „The Modern Language Journal" 1971, vol. 55, no. 7, s. 427–440, https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1971.tb02335.x.

276 State of Arizona, *Proposition 203*, Arizona Revised Statutes, 2000, https://apps.azsos.gov/election/2000/Info/pubpamphlet/english/prop203.htm [dostęp: 20.08.2024]. Zob. szeroko na temat ograniczeń wielojęzyczności w polityce edukacyjnej dla BOM w Arizonie: J. Koyama, *Sovereignty, Citizenship and Educating Refugees in the United States*, „European Educational Research Journal" 2021, vol. 20, no. 3, s. 311–328, https://doi.org/10.1177/1474904120966422.

358:3074922192

z 1968 r.[277], znana także jako tytuł VII ustawy o szkolnictwie podstawowym i średnim[278]. Warto nadmienić, że rozważane dalej sprawy rozpatrywane przez sądy federalne nie odnoszą się do wszystkich jednostek oświaty, lecz do przypadku, gdy szkoła czy okręg szkolny otrzymują fundusze z programu ustanowionego zgodnie ze wspomnianym aktem z 1968 r.[279]

Na uwagę zasługuje przełomowa sprawa przed Sądem Najwyższym Stanów Zjednoczonych – *Lau przeciwko Nicholsowi*[280] – dotycząca pozwu zbiorowego wniesionego w imieniu 1800 chińskich dzieci, które uczęszczały do szkół w San Francisco, gdyż odegrała ona doniosłą rolę w kształtowaniu współczesnej edukacji dwujęzycznej. Organ w swoim orzeczeniu stwierdził, że zaniedbanie dystryktu szkolnego polegające na niezapewnieniu sensownej i efektywnej nauki języka angielskiego (tzn. medium edukacji) uczniom, którzy nie posługują się nim biegle, narusza ich prawa obywatelskie na mocy klauzuli ochrony równych praw z 14. poprawki do Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki[281]. Sąd uznał za konieczne podjęcie przez szkoły wysiłku w celu pomocy uczniom w przezwyciężeniu barier językowych. Według Eleni Pappamihiel problem ten można ująć dwojako. Z jednej strony Sąd Najwyższy USA nie określił wymogów dotyczących programów edukacyjnych dla dzieci, które nie władają językiem angielskim na

277 90th Congress, *Elementary and Secondary Education Amendments of 1967* (H.R. 7819), https://www.congress.gov/bill/90th-congress/house-bill/7819/text [dostęp: 3.07.2024]. Pełna nazwa: „An Act to strengthen and improve programs of assistance for elementary and secondary education by extending authority for allocation of funds to be used for education of Indian children and children in overseas dependents schools of the Department of Defense, by extending and amending the National Teacher Corps program, by providing assistance for comprehensive educational planning, and by improving programs of education for the handicapped to improve authority for assistance to schools in federally impacted areas and areas suffering a major disaster and for other purposes (H.R. 7819 (90th))".

278 Zob. E. Pappamihiel, *The Legislation of Migrancy: Migrant Education...*, s. 14–15.

279 Ponadto otrzymywanie środków federalnych nie oznacza, że każda szkoła musi realizować program w identyczny sposób jak szkoły w innych stanach. Na przykład publiczne szkoły we wspomnianym stanie Arizona mimo otrzymywania funduszy federalnych realizują program edukacyjny zgodnie z prawodawstwem tego stanu i wprowadzają jednocześnie ograniczenia w zakresie wsparcia dla dzieci potrzebujących pomocy w innym języku. Zob. więcej na ten temat: J. Koyama, *Sovereignty, Citizenship...*, s. 321–323.

280 *Lau v. Nichols*, 414 U.S. 563 (1974).

281 Zob. *14th Amendment to the U.S. Constitution: Civil Rights* (1868), section 1, https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment#:~:text=No%20State%20shall%20make%20or,equal%20protection%20of%20the%20laws [dostęp: 17.07.2024].

359:6086325182

wystarczającym poziomie[282], lecz ograniczył się do stwierdzenia, że wyniki edukacyjne uczniów muszą być porównywalne bez względu na ich pochodzenie. Z drugiej strony zauważono, że władze federalne i szkoły zaczęły częściej wdrażać metody edukacji wielojęzycznej[283]. Pozytywnym efektem takiego podejścia stały się tzw. poprawki edukacyjne (*Education amendments*) z 1974 r. do ustawy o edukacji dwujęzycznej (tj. *Equal Educational Opportunities Act of 1974*, EEOA). W wyniku zmian doprecyzowano znaczenie edukacji odpowiedniej kulturowo.

Już w 1981 r. w sprawie *Castañeda przeciwko Pickardowi*[284] federalny Sąd Apelacyjny USA dla Piątego Okręgu, opierając się na postanowieniach EEOA, ustalił solidny system sprawdzania, czy programy edukacji językowej, adaptacyjnej i wielojęzycznej spełniają wymogi tego aktu. Ów standard stał się głównym punktem odniesienia do weryfikowania jakości i legalności takich programów, ramą orientacyjną dla instytucji edukacyjnych i systemu sądowniczego. Sąd w swoim orzeczeniu opracował tzw. *three-prong test* (trzypunktowy test), który składa się z następujących komponentów oceny poprawności programów nauczania z innym językiem L1 niż angielski:

- program musi opierać się na uznanej teorii rozwojowej i edukacyjnej,
- program musi być wdrażany sukcesywnie z wykorzystaniem adekwatnych zasobów i kadr,
- program musi być ewaluowany pod kątem skuteczności we wspieraniu uczniów wielojęzycznych.

Na zakończenie warto wspomnieć o sprawie *Plyler przeciwko Doe'owi*[285], która dotyczyła praw edukacyjnych dzieci nielegalnych imigrantów. Sąd uznał, że brak dostępu do edukacji publicznej dla każdego dziecka, niezależnie od jego statusu imigracyjnego, znacznie je dyskryminuje i ogranicza potencjalny wkład danej osoby w społeczeństwo.

4.2.10. Władanie językiem państwowym a wykonywanie niektórych zawodów

W kontekście wymagań wobec BOM w zakresie władania językiem polskim podczas wykonywania pracy należy rozważyć kryterium ich celowości. Z jednej

282 E. Pappamihiel, *The Legislation of Migrancy: Migrant Education...*, s. 13.

283 Ibidem.

284 *Castañeda v. Pickard*, 648 F.2d 989 (1981).

285 *Plyler v. Doe*, 457 U.S. 202 (1982).

360:8808170467

strony w wielu zawodach znajomość tego języka (np. dla niewykwalifikowanego robotnika) bywa zbędna, a niczym nieuzasadnione oczekiwania pracodawcy dotyczące posługiwania się nim mogą utrudniać dostęp do rynku pracy beneficjentom ochrony międzynarodowej[286]. Z drugiej strony wyróżnia się grupę tzw. zawodów zaufania publicznego, w których znajomość języka polskiego jest konieczna do prawidłowego wykonywania obowiązków służbowych. Zawód zaufania publicznego polega na zaspokajaniu istotnych potrzeb ludzkich, z czym wiąże się przetwarzanie informacji na temat życia osobistego. Jak podkreślił Trybunał Konstytucyjny, ustawodawca może uzależnić wykonywanie takiego zawodu od spełnienia określonych warunków dostępu do niego oraz zasad jego wykonywania[287]. Obecnie jednak nie istnieją oficjalne statystyki ani akty prawne, które enumeratywnie wskazywałyby listę zawodów zaufania publicznego[288]. Ich analiza pod kątem wymogu władania językiem polskim jako językiem urzędowym zostanie tu dokonana na przykładzie zawodów pielęgniarki i lekarza, a także pracownika służby cywilnej i pracownika samorządowego.

Zgodnie z rozporządzeniem wydanym na podstawie art. 34 ust. 1 ustawy z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej[289] w przypadku tych zawodów

286 Zgodnie z art. 87 ust. 1 ustawy z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 475 ze zm.) beneficjenci ochrony międzynarodowej (uchodźcy, osoby, którym udzielono ochrony uzupełniającej, osoby korzystające z ochrony czasowej na terytorium RP) są zwolnieni z obowiązku posiadania zezwolenia na pracę na terytorium RP. Dodatkowo w art. 22 ustawy z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa zapewniono prawo do wykonywania pracy bez konieczności uzyskania zezwolenia każdemu obywatelowi Ukrainy, który przebywa w Polsce legalnie, po spełnieniu przesłanek wskazanych w tym przepisie.

287 Zob. wyrok TK z 7.05.2002 r., SK 20/00, OTK-A 2002, nr 3, poz. 29.

288 Według stanu z 8 marca 2023 r. w skład Ogólnopolskiego Porozumienia Samorządów Zawodów Zaufania Publicznego wchodzą: Krajowa Izba Radców Prawnych, Naczelna Rada Adwokacka, Naczelna Izba Lekarska, Naczelna Izba Pielęgniarek i Położnych, Polska Izba Inżynierów Budownictwa, Krajowa Izba Lekarsko-Weterynaryjna, Krajowa Rada Komornicza, Polska Izba Rzeczników Patentowych, Krajowa Izba Doradców Podatkowych, Krajowa Izba Diagnostów Laboratoryjnych, Krajowa Izba Architektów RP, Naczelna Izba Aptekarska, Stowarzyszenie Polska Izba Urbanistów, Krajowa Izba Fizjoterapeutów, Krajowa Rada Kuratorów oraz Polska Izba Biegłych Rewidentów. Zob. *Udział kobiet w samorządach zawodów zaufania publicznego*, Adwokatura Polska, 8.03.2023, https://www.adwokatura.pl/ogolnoprawne/udzial-kobiet-w-samorzadach-zawodow-zaufania-publicznego/ [dostęp: 17.08.2024].

289 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 814.

361:4230570843

określa się zakres niezbędnej znajomości języka urzędowego[290]. Wymagania obejmują m.in. porozumiewanie się z pacjentem, jego rodziną i bliskimi, a także członkami zespołu terapeutycznego i innymi pracownikami w sprawach dotyczących leczenia pacjenta; rozumienie tekstu pisanego, w tym korzystanie z dokumentacji medycznej, literatury zawodowej i piśmiennictwa oraz przepisów prawnych regulujących wykonywanie zawodów; umiejętność pisania, w szczególności prowadzenia dokumentacji medycznej (zgodnie z § 1 pkt 1–3 rozporządzenia). Jeśli zezwolenie na wykonywanie zawodu pielęgniarki uzyska beneficjentka ochrony międzynarodowej, jako osoba niebędąca obywatelką państwa członkowskiego UE musi ona posiadać urzędowe poświadczenie znajomości języka polskiego w mowie i piśmie, w zakresie niezbędnym do wykonywania tego zawodu, oraz spełnić wymagania nostryfikacyjne, gdy otrzymała dyplom poza granicami Unii Europejskiej (art. 35 ustawy o zawodach pielęgniarki i położonej).

W 2020 r. ustawodawca polski warunkowo wprowadził uproszczoną drogę do zawodu pielęgniarki dla obywateli państw trzecich, tj. zezwolił na jego wykonywanie na określony zakres czynności zawodowych, czas i miejsce zatrudnienia, jeśli osoba spełnia przewidziane warunki. Te rozwiązania znalazły się w ustawie o zawodach pielęgniarki i położnej poprzez dodanie do niej art. 35a w związku z epidemią wirusa COVID-19[291] i nadal są wiążące z uwagi na masowy napływ ludności cywilnej z Ukrainy. W aktualnym stanie prawnym urzędowe poświadczenie znajomości języka polskiego zastąpiono oświadczeniem strony, że wykazuje znajomość tego języka wystarczającą do wykonywania powierzonego jej zakresu czynności zawodowych (art. 35a ust. 1 pkt 1 ustawy o zawodach pielęgniarki i położonej).

Podobny mechanizm uproszczonego pod względem językowym dostępu do wykonywania zawodu został wprowadzony w przypadku lekarzy i dentystów. Zgodnie z art. 7 ust. 2a pkt 1 ustawy z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty[292] znajomość języka polskiego może być poświadczona w drodze uproszczonej poprzez złożenie oświadczenia przez osobę, która uzyskała kwalifikacje w państwach trzecich (tj. poza terytorium UE). Sąd Najwyższy w swoim orzecznictwie przyjmuje, że znajomość języka, jaką wykazuje kandydat na stanowisko

290 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 9 lipca 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu znajomości języka polskiego w mowie i w piśmie niezbędnego do wykonywania zawodów pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2012 r. poz. 817).

291 Zob. ustawę z dnia 27 listopada 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zapewnienia w okresie ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii kadr medycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2401 ze zm.).

292 T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1516 ze zm.

362:9259980365

w podmiotach leczniczych, ma drugorzędne znaczenie w porównaniu z wiedzą zawodową[293]. Taka interpretacja art. 7 ust. 2a ustawy sugeruje, że gdy samorządy zawodowe przyznają uprawnienia do wykonywania zawodu lekarza lub dentysty w trybie wyjątkowym, powinny przede wszystkim koncentrować się na ocenie umiejętności specjalisty. Ponadto przywołany wyrok potwierdza obowiązek spoczywający na samorządach zawodów medycznych i polegający na „zapewnieni[u] bezpieczeństwa zdrowotnego obywateli poprzez wykluczenie z wykonywania zawodu osób, które nie posiadają niezbędnych kompetencji merytorycznych. Kompetencji tych nie można jednak zestawiać ze znajomością języka polskiego"[294]. Niemniej jeżeli organ samorządu zawodów lekarskich wyrządzi szkodę poprzez działanie niezgodne z prawem w ramach swoich ustawowych kompetencji, będzie ponosił odpowiedzialność deliktową (art. 417 § 1 Kodeksu cywilnego)[295].

W kontekście dostępu do służby publicznej należy wskazać, że zasadniczo, w myśl art. 60 Konstytucji RP, traktuje się prawo do niej jako przysługujące obywatelom polskim[296]. Służba publiczna powinna być bowiem rozumiana, za Wojciechem Sokolewiczem, jako „stałe wykonywanie wszelkich obowiązków bezpośrednio lub pośrednio związanych z realizacją zadań władzy publicznej oraz/lub zaspokajaniem potrzeb społecznych"[297] bądź jako działanie na rzecz dobra publicznego[298]. W literaturze przedmiotu dodatkowo wyrażono pogląd,

293 Wyrok SN z 29.12.2021 r., I NO 26/21, OSNKN 2022, nr 1, poz. 5.

294 Ibidem.

295 J. Ciechorski, *Komentarz do art. 106*, w: Idem, *Ustawa o działalności leczniczej. Komentarz do wybranych przepisów*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.

296 Zob. W. Skrzydło, *Komentarz do art. 60*, w: Idem, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2013 [LEX]. Warto przytoczyć odmienny pogląd wyrażony przez Wojciecha Sokolewicza i Krzysztofa Wojtyczka, według których art. 60 Konstytucji RP nie oznacza, że osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego są automatycznie pozbawione możliwości uzyskania analogicznych praw na poziomie ustawowym. Przepis ten tym bardziej nie ustanawia bezwzględnego zakazu zatrudniania cudzoziemców na stanowiskach w służbie publicznej. Autorzy jednak uznają, że dostęp do niej dla cudzoziemców może być regulowany na innych zasadach niż dla obywateli polskich. Zob. W. Sokolewicz, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

297 W. Sokolewicz, *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 4, red. L. Garlicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 14–15.

298 A. Rutkowska, *Administracja publiczna jako dobro publiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2018, z. 128, s. 363–367.

363:5567503521

zgodnie z którym pojęcie to dotyczy nie tylko zawodów wykonywanych w szeroko pojmowanym sektorze publicznym (takich jak służba cywilna czy samorządy terytorialne), ale również – choć w zakresie ograniczonym do funkcji publicznej – zawodów szczególnego zaufania publicznego, o których mowa w art. 17 ust. 1 Konstytucji RP (np. notariuszy, adwokatów czy komorników)[299]. Większość z nich nie wymaga polskiego obywatelstwa, jednak należy tu zwrócić uwagę na kategorię służby publicznej, w której działalność bezpośrednio wiąże się z funkcjonowaniem organów państwowych, dlatego powierzanie pewnych stanowisk cudzoziemcom jest wykluczone bądź w dużym stopniu ograniczone. Od wielu lat w literaturze istnieje też pogląd, że niektóre takie zawody, zwłaszcza te niesprzężone z mandatem uzyskiwanym w wyborach ani niezwiązane wprost z obronnością i bezpieczeństwem państwa, mogą być wykonywane przez cudzoziemców[300].

Według art. 45 ust. 4 Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej zasada swobodnego przepływu pracowników nie odnosi się do zatrudnienia w sektorze służby publicznej. Nadto zgodnie z orzecznictwem TSUE stanowiska, które wiążą się ze sprawowaniem władzy publicznej oraz odpowiedzialnością za ochronę ogólnego interesu państwa (np. bezpieczeństwa wewnętrznego i zewnętrznego), mogą być zarezerwowane wyłącznie dla obywateli danego państwa. Kryteria te ocenia się indywidualnie w każdym przypadku, z uwzględnieniem charakteru zadań i obowiązków związanych z pełnieniem funkcji publicznej[301]. W swoim późniejszym orzecznictwie TSUE doprecyzował, że takie funkcje mogą być zarezerwowane dla obywateli państwa członkowskiego, gdy obowiązki służbowe są wykonywane regularnie, a uprawnienia wynikające z zajmowanego stanowiska są stałe oraz gdy jedne i drugie stanowią istotną część danej działalności, nie zaś tylko jej marginalny element[302].

---

299 Zob. A. Michalak, *Dostęp do służby publicznej w świetle postanowień Konstytucji RP – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 5 (21), s. 147–149, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.05.08.

300 Zob. W. Sokolewicz, K. Wojtyczek, *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej...*; P. Uziębło, *Podstawowe prawa i wolności polityczne cudzoziemców w RP*, w: *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. M. Zdanowicz, Temida 2, Białystok 2007, s. 153.

301 Wyrok TSUE z 3.07.1986 r. w sprawie C-66/85, *Deborah Lawrie-Blum v. Land Baden-Württemberg*, ECLI:EU:C:1986:284.

302 Zob. np. wyrok TSUE z 27.11.1991 r. w sprawie C-4/91, *Annegret Bleis v. Ministère de l'Education nationale*, ECLI:EU:C:1991:448; wyrok TSUE z 30.05.1989 r. w sprawie C-33/88, *Pilar Allué and Carmel Mary Coonan v. Università degli studi di Venezia*, ECLI:EU:C:1989:222; wyrok

364:1057779250

Pogląd ten ustawodawca polski uwzględnił w ustawie z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej[303]. Zgodnie z art. 5 tejże ustawy można zatrudnić osobę, która nie posiada obywatelstwa RP, na stanowisku w służbie cywilnej, jeżeli charakter wykonywanej pracy nie polega na bezpośrednim lub pośrednim udziale w wykonywaniu władzy publicznej i funkcji mających na celu ochronę generalnych interesów państwa. Na podstawie art. 5 ust. 3 owej ustawy zostało wydane rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie rodzajów dokumentów potwierdzających znajomość języka polskiego przez osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego ubiegające się o zatrudnienie w służbie cywilnej[304], które zawiera listę zamkniętą tytułowych dokumentów. Są to:

- certyfikat znajomości języka polskiego poświadczający zdany egzamin z tego języka na poziomie średnim ogólnym lub zaawansowanym wydany przez Państwową Komisję Poświadczania Znajomości Języka Polskiego jako Obcego;
- dokument potwierdzający ukończenie studiów wyższych prowadzonych w języku polskim;
- świadectwo nabycia uprawnień do wykonywania zawodu tłumacza przysięgłego wydane przez Ministra Sprawiedliwości;
- świadectwo dojrzałości uzyskane w polskim systemie oświaty.

Pewne uproszczenia ustawodawca wprowadził na czas określony w ustawie o pomocy obywatelom Ukrainy. W myśl jej art. 23a ust. 4 wymogu poświadczenia znajomości języka polskiego, o którym mowa w ustawie o służbie cywilnej, nie stosuje się wobec obywateli Ukrainy przebywających w Polsce legalnie.

Wymóg posiadania obywatelstwa polskiego nie jest przewidziany w ustawodawstwie regulującym bezpośrednio ustrój jednostek samorządowych. Przykładowo art. 26 ust. 2a ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym[305] nakłada obowiązek posiadania obywatelstwa tylko na osobę zajmującą stanowisko wójta. Niemniej ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samo-

---

TSUE z 16.06.1987 r. w sprawie C-225/85, *Commission of the European Communities v. Italian Republic*, ECLI:EU:C:1987:284; wyrok TSUE z 3.06.1986 r. w sprawie 307/84, *Commission of the European Communities v. French Republic*, ECLI:EU:C:1986:222.

303 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 409. Zob. też art. 11 ust. 3 ustawy z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1135).

304 Dz.U. z 2009 r. Nr 64, poz. 539.

305 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 609 ze zm.

365:1141077315

rządowych wprowadza ograniczenia w wykonywaniu pracy przez cudzoziemców podobne do tych z ustawy o służbie cywilnej, gdyż według art. 6 ust. 1 pkt 1 osoba zatrudniona w samorządzie musi być obywatelem polskim. W art. 11 ust. 3 znajduje się wyjątek od tej reguły, przewidujący, że osoba bez obywatelstwa polskiego może być zatrudniona na stanowisku, które nie wiąże się z bezpośrednim ani pośrednim udziałem w wykonywaniu władzy publicznej ani z funkcjami służącymi ochronie interesów państwa, pod warunkiem że jej znajomość języka polskiego potwierdza dokument zgodny z przepisami o służbie cywilnej (jest to odesłanie do katalogu dokumentów zawartego we wspomnianym rozporządzeniu Prezesa Rady Ministrów)[306].

Z powyższego wynika, że nowo przybyli BOM mają utrudnioną drogę do objęcia stanowisk w służbie publicznej z uwagi na obowiązek posiadania dokumentów, które potwierdzają ich znajomość języka polskiego jako języka urzędowego. Nieco lepiej ze względu na brak takiego wymogu wygląda sytuacja obywateli Ukrainy, którym tymczasowo ułatwiono dostęp do stanowisk urzędniczych (rzecz jasna, o charakterze pomocniczym i niepolegających na bezpośrednim lub pośrednim udziale w wykonywaniu władzy publicznej). Warto podkreślić, że te uproszczenia dotyczą wszystkich obywateli Ukrainy przebywających legalnie na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, a nie wyłącznie BOM. Podobne rozwiązanie występuje w zawodach medycznych, w których uproszczone procedury obowiązują jedynie tymczasowo w związku z wojną w Ukrainie (2022) i obejmują zarówno osoby posiadające status BOM, jak i innych obywateli Ukrainy legalnie przebywających na terytorium RP.

4.2.11. Języki beneficjentów ochrony międzynarodowej a dostęp do ochrony socjalnej

Zgodnie z rozporządzeniem (WE) nr 458/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 kwietnia 2007 r. w sprawie europejskiego systemu zintegrowanych statystyk na temat ochrony socjalnej (ESSPROS)[307] ochronę socjalną należy rozumieć jako zespół działań i środków podejmowanych przez podmioty publiczne lub prywatne, który ma na celu wsparcie gospodarstw domowych oraz osób fizycznych w obliczu określonych rodzajów ryzyka lub potrzeb, pod warunkiem że nie są one jednocześnie objęte wzajemnymi bądź indywidualnymi

306 Zob. A. Michalak, *Dostęp do służby...*, s. 166.

307 Dz. Urz. UE L 113 z 30.04.2007 r., s. 3–8.

366:9605100208

ustaleniami (art. 2). Do owych obszarów ryzyka albo potrzeb zaliczono chorobę lub ochronę zdrowia, niepełnosprawność, podeszły wiek, śmierć żywiciela rodziny, rodzinę/dzieci, bezrobocie, mieszkalnictwo oraz wykluczenie społeczne niesklasyfikowane gdzie indziej (art. 2).

W niniejszym opracowaniu rozpatrywanie ochrony socjalnej będzie zawężone do działań podmiotów prawa publicznego na rzecz BOM. Wypada więc przeanalizować możliwości komunikacji pomiędzy organem wykonującym zadania z zakresu pomocy społecznej a osobami posiadającymi status BOM w ramach realizacji takich działań w języku innym niż urzędowy. W prawodawstwie unijnym generalnie wyrażono intencję udostępnienia wszelkich form natychmiastowej pomocy publicznej w innych językach niż język większości. Warto chociażby przypomnieć o istniejącej unifikacji służb ratunkowych w Unii Europejskiej, np. art. 286 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiającej Europejski kodeks łączności elektronicznej[308] wprost stanowi, że państwa członkowskie powinny uwzględnić zdolność PSAP[309] do obsługi zgłoszeń alarmowych w więcej niż jednym języku. Tym samym nałożono na nie obowiązek udzielania wielojęzycznego wsparcia w sytuacjach powodujących stan nagłego zagrożenia zdrowia i życia. Niemniej gdy chodzi o szeroko rozumianą opiekę społeczną, w prawodawstwie unijnym próżno szukać konkretnych wskazówek dotyczących dostępności językowej.

W przypadku prawa krajowego trzeba przeanalizować unormowania zawarte w ustawie z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej[310]. Ustawa ta reguluje kwestie organizacji systemu pomocy społecznej, rodzajów świadczeń z niej wynikających, a także zasad i procedur ich udzielania oraz prowadzenia postępowań kontrolnych (art. 1). Przewidziane w niej świadczenia przysługują również cudzoziemcowi, który uzyskał status uchodźcy lub ochronę uzupełniającą czy czasową, i cudzoziemcowi przebywającemu w Polsce na podstawie zezwolenia na pobyt czasowy w celu połączenia się z rodziną, wydanego w związku z uzyskaniem statusu uchodźcy lub ochrony uzupełniającej przez członka rodziny[311]. W myśl omawianej ustawy system pomocy społecznej organizują organy

308 Dz. Urz. UE L 321 z 17.12.2018 r., s. 36–214, ze zm.

309 Ang. *public safety answering point* – jednolity system, który obsługuje zgłoszenia kierowane pod numery alarmowe 112, 997, 998 i 999.

310 T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 901 ze zm.

311 I. Sierpowska, *Komentarz do art. 92*, w: Eadem, *Pomoc społeczna. Komentarz*, wyd. 6, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

367:7846838534

administracji rządowej i samorządowej (art. 2 ust. 2)[312]. Zasada stosowania języka urzędowego przez te organy obowiązuje zatem także w sprawach związanych z udzielaniem pomocy społecznej beneficjentom ochrony międzynarodowej. Ustawa nie przewiduje odstępstw od tej reguły ani nie nakłada na organy obowiązku wprowadzania choćby częściowej wielojęzyczności.

Taka sytuacja nie oznacza jednak, że BOM są całkowicie bezradni w kontakcie z organami wymienionymi w art. 2 ust. 2 analizowanego aktu prawnego. W tym kontekście wypada przywołać jego art. 14, zgodnie z którym w sprawach nieuregulowanych ustawą należy stosować normy Kodeksu postępowania administracyjnego. W takich sprawach więc będzie możliwe skorzystanie z pomocy tłumacza w procedurze przesłuchania (zob. np. art. 69 k.p.a.). Warto wspomnieć, iż w kwestii kwalifikacji zawodowych tłumacza w postępowaniu administracyjnym Kodeks nie określa żadnych konkretnych wymogów, gdyż funkcję tę może pełnić każda osoba, która posługuje się danym językiem obcym na wystarczającym poziomie[313]. Z drugiej strony obowiązek stosowania Kodeksu wiąże się również z koniecznością przetłumaczenia dowodów, takich jak dokumenty przedłożone przez strony.

Co istotne, polski ustawodawca włącza do pomocy społecznej również publiczne programy integracyjne skierowane do BOM (rozdział 5 ustawy). W myśl art. 92 ustawy wśród dodatkowych świadczeń przysługujących cudzoziemcowi można wyróżnić świadczenie pieniężne przeznaczone na utrzymanie oraz na pokrycie wydatków związanych z nauką języka polskiego. Zgodnie z § 1 pkt 2 lit. b i c rozporządzenia w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej[314] minimalna i maksymalna

312 Za organizację pomocy społecznej z ramienia administracji rządowej odpowiadają minister właściwy do spraw zabezpieczenia społecznego oraz wojewoda, a w pewnym stopniu także Rada Ministrów. Na poziomie samorządowym zadania te realizują wójt (burmistrz, prezydent miasta), starosta, marszałek województwa i odpowiednie organy, takie jak rada gminy, rada powiatu i sejmik województwa. Warto podkreślić, że kompetencje w zakresie pomocy społecznej są często przydzielone upoważnionym podmiotom, np. kierownikom ośrodków pomocy społecznej. Istotną rolę odgrywa również aparat wykonawczy i pomocniczy, m.in. urzędy gmin, starostwa powiatowe, urzędy marszałkowskie i wojewódzkie. W rezultacie pomoc społeczną organizuje gęsta sieć organów i instytucji tworzących rozbudowany system administracji publicznej. Zob. I. Sierpowska, *Komentarz do art. 2*, w: Eadem, *Pomoc społeczna...*

313 M. Wojtuń, *Komentarz do art. 69*, w: Z. Kmieciak, J. Wegner, M. Wojtuń, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

314 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 lipca 2021 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1296).

368:1096654993

kwota rzeczonego świadczenia dla cudzoziemców posiadających status uchodźcy, ochronę uzupełniającą lub zezwolenie na pobyt czasowy, udzielonego w związku z okolicznością, o której mowa powyżej, wynoszą odpowiednio 721 zł i 1450 zł. Obowiązek realizacji programów pomocy przewidzianych dla BOM w rozdziale 5 ustawy należy do kompetencji samorządów terytorialnych, zatem co do zasady są one odpowiedzialne za organizację kursów języka polskiego.

Dodatkowym rozwiązaniem stosowanym wobec BOM jest także stworzenie indywidualnego planu integracyjnego przez powiatowe ośrodki pomocy społecznej w porozumieniu z cudzoziemcem (w myśl art. 93 ustawy). Program ten stanowi formę porozumienia cywilnoprawnego zawartego między organem pomocy społecznej a osobą zainteresowaną; obejmuje plan udzielania świadczeń oraz warunki, na jakich będą one realizowane[315]. Po ich uzgodnieniu powiatowe centrum pomocy rodzinie ma obowiązek przekazać program wojewodzie, odpowiedzialnemu za jego zatwierdzenie (art. 93 ust. 2). Ustawa nie wymaga, aby plan był sporządzony w języku cudzoziemca, dlatego organy są zobligowane do stosowania ogólnej zasady i muszą sporządzić ten dokument w języku polskim.

4.2.12. Znajomość języka większości społecznej a dostęp do obywatelstwa

Każde państwo samodzielnie ustala kryteria nadania obywatelstwa. Choć przypuszczalnie istnieją państwa, które w praktyce lub prawnie wykluczają możliwość uzyskania go przez cudzoziemców, obowiązujące uniwersalne podejście do ochrony praw człowieka nie pozwala na pozbawienie osoby możliwości nabycia obywatelstwa po spełnieniu określonych, realnych wymogów. Mowa o tym zwłaszcza w art. 15 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[316].

Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim[317] w procedurze nadania obywatelstwa polskiego uwzględnia poziom znajomości języka urzędowego (art. 20 ust. 1 pkt 6), mianowicie uzależnia nabycie obywatelstwa w drodze uznania od potwierdzenia znajomości języka polskiego przez kandydata. Jest

315 W. Maciejko, *Komentarz do art. 93*, w: Idem, P. Zaborniak, *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, wyd. 4, LexisNexis, Warszawa 2013 [LEX].

316 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., Biblioteka Sejmowa, https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024].

317 T.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1989.

369:8289535490

to wymóg formalny, spełniany poprzez przedłożenie certyfikatu znajomości języka, o którym mowa w ustawie o języku polskim, na poziomie biegłości językowej co najmniej B1 lub świadectwa ukończenia szkoły z wykładowym językiem polskim (art. 30 ust. 2). Alternatywną ścieżką nadania obywatelstwa polskiego jest postanowienie Prezydenta RP (akt naturalizacji). Ten tryb nie wymaga potwierdzenia znajomości języka polskiego, lecz stosuje się go rzadko, ponieważ decyzja Prezydenta nie zależy od spełnienia szczegółowych wymogów przez wnioskodawcę[318]. Akt ten jest raczej wyrażeniem woli politycznej lub osobistej Prezydenta niż sformalizowanym procesem[319].

4.2.13. Wolność zrzeszania się a język

W świetle omówionych zagadnień nasuwa się uzasadnione pytanie: czy osoby będące BOM mają prawo tworzyć własne organizacje, które wspierałyby integrację, rozwój kulturowy oraz edukację zgodnie z ich wartościami i potrzebami poza systemem organów administracji publicznej? W prawie krajowym prawo zrzeszania się wyraża się na płaszczyźnie politycznej oraz pozapolitycznej. W pierwszym przypadku mowa jest przede wszystkim o partiach politycznych. Jakkolwiek ustawodawca uwzględnia interesy polityczne mniejszości narodowych, pozwalając ich organizacjom brać udział w wyborach na preferencyjnych warunkach, to nie przyznaje cudzoziemcom prawa do tworzenia komitetów wyborczych ani prawa do tworzenia partii politycznych[320]. W myśl bowiem art. 2 ust. 1 ustawy o partiach politycznych[321] ich członkami mogą być obywatele polscy, którzy ukończyli 18 lat. W ten sposób polskie prawo wyklucza możliwość zaspokojenia interesów politycznych grup cudzoziemców, nawet jeśli reprezentują one uznane w Polsce mniejszości narodowe.

318 Zob. G. Kulka, *Nadawanie, pozbawianie i przywracanie obywatelstwa polskiego w czasie II wojny światowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2011, t. 63, z. 1, s. 167.

319 Zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego „Prezydent jest bowiem uprawniony nadać obywatelstwo, chociaż nie jest do tego zobowiązany, przy czym może to uczynić, kierując się racjami, które uzna za słuszne, uwzględniając wszakże wyznaczone mu konstytucyjnie zadania i sposób ich wykonywania". Zob. wyrok TK z 18.01.2012 r., Kp 5/09, OTK-A 2012, nr 1, poz. 5.

320 Przykładowo Kodeks wyborczy w art. 197 § 1 przewiduje zwolnienie z progów wyborczych dla komitetów mniejszości narodowych. Zob. ustawę z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2408 ze zm.).

321 Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1215).

370:1050397063

Z drugiej strony każdej grupie cudzoziemców, która chce utworzyć organizację mającą na celu realizację wspólnych celów i zadań tej grupy, pozostaje możliwość przystępowania do organizacji o charakterze niepolitycznym (stowarzyszeń, związków zawodowych, organizacji pracodawców) oraz ich zakładania. Prawo o stowarzyszeniach[322] dzieli cudzoziemców na dwie kategorie w zależności od tego, czy mają oni stałe miejsce zamieszkania na terytorium Polski. Cudzoziemcy zamieszkujący na stałe w Polsce mogą zakładać stowarzyszenia na tych samych zasadach co obywatele polscy (art. 4 ust. 1)[323]. Pozostali nieobywatele mogą przystępować jedynie do już istniejących stowarzyszeń, pod warunkiem że ich statuty na to zezwalają (art. 4 ust. 1 i 2 Prawa o stowarzyszeniach). W odniesieniu do związków zawodowych i organizacji pracodawców nie ma takiego ograniczenia; najważniejsze jest tutaj miejsce działalności pracodawcy lub pracownika[324]. Choć ustawodawca nie wprowadza ograniczeń dotyczących rozwijania i nauczania własnego języka w wymienionych formach zrzeszania się, to bardziej odpowiednią formą realizacji takich celów wydaje się założenie stowarzyszenia.

Jeśli chodzi o procedurę rejestracyjną, trzeba przyjąć, że wszystkie dokumenty (takie jak wniosek o rejestrację do Krajowego Rejestru Sądowego (KRS) czy statut stowarzyszenia) należy sporządzić w języku urzędowym. Nawet gdyby statut stowarzyszenia był sporządzony w innym języku, tłumaczenie tego dokumentu będzie niezbędne do przedłożenia go w sądzie rejestrowym. Taki wymóg wywodzi się stąd, że językiem sądownictwa w RP jest język polski, a KRS – zgodnie z art. 2 ustawy o Krajowym Rejestrze Sądowym[325] – prowadzą tzw. sądy rejestrowe (sądy rejonowe). Niewątpliwie czynności rejestracyjne mogą się okazać poważnym wyzwaniem dla BOM.

Warto dodać, że osoby nieposiadające polskiego obywatelstwa nie są w żaden sposób ograniczone w zakresie podstawowej wolności zgromadzeń, ani *de iure*, ani *de facto*. Ustawa Prawo o zgromadzeniach[326] zapewnia im takie same prawa jak obywatelom RP, nie różnicuje ich pozycji prawnej ani jeśli chodzi o organizowanie zgromadzeń, ani o uczestnictwo w nich, niezależnie od celu, jakiemu

322 Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 2261).

323 Zob. też A. Rzetecka-Gil, *Komentarz do art. 4*, w: Eadem, *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, wyd. 2, Wolters Kluwer, LEX/el. 2022.

324 Zob. ustawę z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 854) oraz ustawę z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 97).

325 Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 979).

326 Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1389).

371:2687375454

służy dane zgromadzenie, lub jego formy (np. zorganizowane czy spontaniczne), które opisano w art. 3[327]. Jedynym wymogiem wobec organizatora jest posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych (art. 4), a wobec uczestników przesłanką wykluczającą jest posiadanie broni bądź innych niebezpiecznych materiałów lub narzędzi.

4.2.14. Kluczowe wskaźniki efektywności ochrony praw językowych

Na podstawie przeanalizowanych aktów prawnych i specyfiki ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w Rzeczypospolitej Polskiej należy wyznaczyć główne wskaźniki pozwalające monitorować zmiany w przyjętej polityce językowej wobec BOM oraz metody ich oceny. Sformułowanie takich wskaźników jest niezbędne do zapewnienia powtarzalności badań opisanych w niniejszym rozdziale. Analiza kontekstu, w którym znajduje się jednostka będąca beneficjentem ochrony międzynarodowej, wymaga formalizacji poprzez wytyczenie jego granic[328]. Tylko w ten sposób możliwe będzie uzyskanie spójnych i porównywalnych wyników w przyszłych badaniach.

Zadanie to jawi się jako istotne, ponieważ przykłady z innych krajów pokazują, że wysoki poziom demokracji nie zawsze oznacza akceptację pluralizmu językowego. Indeksy dotyczące praw człowieka nie odzwierciedlają rzeczywistej sytuacji językowej BOM, co widać na przeanalizowanych przykładach Danii i Irlandii[329], gdzie preferowane są języki narodowe czy większościowe (np. angielski w Irlandii), a używanie innych języków (w tym języków BOM) ograniczają lub utrudniają procedury biurokratyczne.

Biorąc pod uwagę, że w czasie powstawania tej książki nie istnieją na świecie odrębne systemy oceny stopnia respektowania praw językowych, ani w kontekście ogólnym (tj. jako części praw człowieka), ani w kontekście beneficjentów ochrony międzynarodowej, określenie takich wskaźników jest niezwykle cenne z perspektywy przyszłych badań nie tylko prawniczych, ale

327 Zob. A. Gajda, *Kilka uwag o wolności zgromadzeń na tle najnowszych zmian ustawy – Prawo o zgromadzeniach*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2017, t. 38, nr 2, s. 181–196.

328 O konieczności stworzenia maksymalnie skonkretyzowanych granic badań kontekstualnych mowa w: L. Svensson, *Contextual Analysis: A Research Methodology and Research Approach*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2021 [e-book, pdf], s. 33–35, https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/68413 [dostęp: 4.06.2024].

329 Jak ustalono w niniejszym rozdziale, państwa te są liderami w rankingach oceny poziomu demokracji i poszczególnych swobód demokratycznych.

372:7589340815

również politologicznych. Jak już zaznaczono, ustanowienie ilościowych i jakościowych kryteriów oceny pozwala lepiej zrozumieć słabe strony aktualnych polityk ochrony praw człowieka[330], dzięki czemu można ustalać zadania służące poprawie regulacji w poszczególnych krajach. Co więcej, prezentowane podejście umożliwia precyzyjniejszą analizę polityk oraz skuteczniejsze wdrażanie zmian, które przyczynią się do lepszej ochrony praw człowieka, w tym praw językowych.

Czwarty rozdział niniejszej książki był poświęcony badaniu regulacji prawnych w obszarach uznanych przez BOM za najważniejsze z punktu widzenia zaspokajania potrzeb w zakresie komunikacji z organami administracji publicznej oraz dostępu do obowiązkowej edukacji, programów socjalnych i innych dóbr publicznych. Przeprowadzona analiza pozwala opracować jakościowe kryteria oceny praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w wyżej wymienionych dziedzinach. Kluczowe wskaźniki oceny można wyznaczyć na podstawie już omówionych kwestii zaspokajania dostępu do dóbr publicznych. Wskaźniki te powinny obejmować przede wszystkim kryteria oceny praw językowych w ramach edukacji obowiązkowej, ponieważ w tym kontekście szczególnie istotne są interesy dziecka. Dzieci mają zazwyczaj większe trudności adaptacyjne i większe potrzeby związane z integracją, co sprawia, że odpowiednie wsparcie językowe staje się warunkiem ich sukcesu edukacyjnego i społecznego. Takie wskaźniki zostały już tutaj opracowane na podstawie systemu szkolnictwa obowiązującego w Polsce (zob. tabele 4.3 i 4.4)[331]. Natomiast jeśli chodzi o komunikację z organami administracji publicznej oraz dostęp do programów socjalnych, dopiero należy sformułować wskaźniki oceny oparte na poczynionych ustaleniach na temat praw językowych w prawie krajowym. Prawo pracy i prowadzenie działalności gospodarczej powinny zostać pominięte, gdyż w tych sferach życia publicznego nie występuje aparat władzy wymagający bezpośredniej komunikacji BOM z organami publicznymi rozstrzygającymi sprawy indywidualne. Nadto pominięto tu kwestię języka w postępowaniu sądowym, prawo do tłumacza bowiem gwarantują prawo międzynarodowe publiczne i ustawa Prawo o ustroju sądów powszechnych. W przyszłości jednak warto rozważyć dostosowanie pytań

330 M. Scheinin, H. Molbæk-Steensig, *Human Rights-Based...*, s. 19–34.

331 Analiza regulacji w zakresie szkolnictwa obowiązkowego w Polsce oparta na opracowanych wskaźnikach i pytaniach została opublikowana przez autora osobno: I. Klinytskyi, *Educational Language Policy for Refugee-Background Students in the Spotlight: Cross-Links between Polish Law and EU Law*, „Journal of Multilingual Theories and Practices" 2024, vol. 5, no. 2, s. 108–128, https://doi.org/10.1558/jmtp.25950.

373:5445420628

dotyczących postępowania administracyjnego do kontekstu postępowań przed sądami oraz wprowadzenie dodatkowego wskaźnika oceny wsparcia językowego dla BOM w różnych kategoriach postępowań sądowych.

Kontekst analizy konkretnych regulacji będzie się różnił, dlatego aby określić stan faktyczny, trzeba opracować odpowiednie pytania (podobnie jak przed oceną praw językowych BOM w systemie szkolnictwa). Każde pytanie należy sklasyfikować przez pryzmat trzech kategorii systemu heurystycznego Richarda Ruíza stosowanych w niniejszej monografii*:* język jako prawo, język jako problem i język jako źródło[332].

„Język jako prawo" należy tu interpretować jako prawa odnoszące się do wybranego języka. Jak pokazują wyniki studiów przypadku kilku krajów oraz regulacje obowiązujące w RP, *gros* państw dąży do tego, aby BOM opanowali umiejętność posługiwania się językiem większości. Jej nabycie można postrzegać zarówno jako prawo, jak i jako problem („język jako problem"), gdyż skutkuje najczęściej eliminacją języka rodzimego beneficjentów ochrony międzynarodowej z poszczególnych sfer życia publicznego. Natomiast brak wspierania języków ojczystych po odbyciu przez BOM edukacji w oddziałach przygotowawczych dowodzi, że system szkolnictwa traktuje te języki jako problem, ponieważ ich wspieranie wymagałoby dodatkowych działań organizacyjnych szkoły czy władz publicznych.

„Język jako problem" trzeba zatem interpretować jako wszelkie ograniczenia wobec języka L1 beneficjentów ochrony międzynarodowej. Nie chodzi jedynie o wyrównanie umiejętności dzieci BOM w posługiwaniu się językiem polskim. „Problemowość" można też zidentyfikować w postępowaniu administracyjnym, gdzie złożenie dowodów w języku obcym najczęściej wiąże się dla strony z poniesieniem kosztów tłumaczenia. Ponadto „język jako problem" obejmuje niemożliwość wypełnienia formularzy w różnych językach w poszczególnych rodzajach postępowań administracyjnych. W skrócie, orientacja ta opisuje każde świadome lub nieświadome działanie państwa zmierzające do zminimalizowania udziału języków obcych w życiu publicznym lub wykluczenia ich z niego. Jak wynika z analizy, powinna to być kategoria najczęściej stosowana do oceny wysiłków władz publicznych (lub ich braku) w zakresie wspierania języków beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Natomiast „język jako źródło" oznacza, że język L1 jednostki pojmuje się jako korzyść zarówno dla społeczeństwa, jak i dla danej osoby. W pierwszym

332 Zob. R. Ruíz, *Orientations in Language Planning...*, s. 15–34.

374:2132008949

rozdziale jako przykład podano możliwości ekonomiczne ludzi, którzy dzięki znajomości dodatkowego języka (rodzimego) mają większy potencjał na rynku pracy. W tej kategorii mieszczą się także wszystkie inne osobiste korzyści płynące z posługiwania się dodatkowym językiem. W kontekście interakcji związanych z dostępem do dóbr publicznych można tu zaliczyć możliwość zaangażowania członków rodziny lub znajomych do tłumaczenia, co znacznie ułatwia komunikację (zwłaszcza ustną).

W tabeli 4.5 przedstawiono wskaźniki oraz podstawowe pytania umożliwiające ich ocenę. Przykładowe odpowiedzi zostały opracowane na podstawie analizy prawa RP przeprowadzonej w niniejszym rozdziale. Tabela prezentuje dwa wskaźniki: „dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych" i „dostęp do programów socjalnych". Pierwszy wskaźnik obejmuje pytania na temat roli języka w postępowaniu administracyjnym: pięć z nich sklasyfikowano w kategorii „język jako prawo", trzy – „język jako problem", a jedno – „język jako źródło". Drugi wskaźnik zawiera pytania dotyczące samego postępowania (w przypadku Polski zarówno one, jak i odpowiedzi są identyczne z tymi dla pierwszego wskaźnika) oraz pytania związane z nauką języka dla osób pełnoletnich. Dwa przyporządkowano do orientacji „język jako prawo", dwa – „język jako problem", a trzy – „język jako źródło".

Tabela 4.5. Najważniejsze wskaźniki efektywności ochrony praw językowych BOM

Wskaźnik	Pytanie	Kategoria oceny	Odpowiedź
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje możliwość udostępnienia formularzy w innym języku niż język urzędowy?	język jako prawo	Tak, organ może opracować wnioski i inne formularze w więcej niż jednym języku, ale jest to sporadyczne rozwiązanie
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje możliwość udzielania formalnych odpowiedzi (na piśmie) przez organ w trakcie postępowania?	język jako prawo	Nie, informacje zawarte w aktach procesowych (np. w wezwaniu) muszą być sporządzone w języku polskim
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje możliwość udzielania nieformalnych odpowiedzi (ustnie, telefonicznie)?	język jako prawo	Tak, generalnie organ musi wykonywać czynności publiczne w języku polskim, lecz orzecznictwo i praktyka organów administracji umożliwiają wielojęzyczne wsparcie jednostki

375:9781280418

cd. tab. 4.5.

Wskaźnik	Pytanie	Kategoria oceny	Odpowiedź
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje możliwość skorzystania przez stronę z usług wykwalifikowanych tłumaczy w postępowaniu administracyjnym?	język jako prawo	Tak, w postępowaniu administracyjnym strona może korzystać z usług wykwalifikowanych tłumaczy (tłumaczy przysięgłych) zarówno podczas przesłuchań, jak i w celu przetłumaczenia dokumentów stanowiących dowody
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy obcojęzyczny dowód może być przyjęty przez organ w postępowaniu dowodowym?	język jako prawo	Tak, jednak dowód należy przetłumaczyć na język polski, aby mógł zostać uwzględniony w postępowaniu
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje obowiązek przetłumaczenia dowodów obcojęzycznych sporządzonych w języku innym niż język postępowania?	język jako problem	Tak, organ nie może ocenić dowodu w języku obcym bez posłużenia się wiarygodnym tłumaczeniem
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Kto ponosi koszty usług tłumaczy w postępowaniu administracyjnym?	język jako problem	Koszty usług tłumacza zazwyczaj ponosi strona postępowania. W sprawach związanych z udzieleniem ochrony międzynarodowej koszty tłumaczenia pokrywa natomiast organ prowadzący postępowanie
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Jakie są konsekwencje złożenia podania w niewłaściwym języku?	język jako problem	Organ ma obowiązek wezwać stronę do uzupełnienia braków formalnych. Jedynie w postępowaniu o nadanie statusu ochrony może samodzielnie przetłumaczyć wniosek strony, korzystając z usług tłumacza
Dostęp do języka rodzimego w sprawach administracyjnych	Czy istnieje możliwość okazjonalnego tłumaczenia przez członków rodziny lub znajomych w postępowaniu?	język jako źródło	Tak, ustawodawca krajowy w k.p.a. nie wprowadza żadnych ograniczeń dotyczących tego, kim powinien być tłumacz ani jaką specjalistyczną wiedzę musi posiadać
Dostęp do programów socjalnych	W zakresie procesu rozpatrywania spraw: zob. pytania i odpowiedzi do poprzedniego wskaźnika – dotyczy to przypadku RP zgodnie z art. 14 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej		

376:7600289489

cd. tab. 4.5.

Wskaźnik	Pytanie	Kategoria oceny	Odpowiedź
Dostęp do programów socjalnych	Jak przebiega nauczanie języka większości w społeczeństwie przyjmującym?	język jako prawo	Naukę języka polskiego (roczny kurs) organizują samorządy lokalne zgodnie z wytycznymi ministerstwa
Dostęp do programów socjalnych	Czy nauka języka większości jest obowiązkowa dla BOM?	język jako problem	Nauka języka polskiego jest obowiązkowa tylko wtedy, gdy dana osoba otrzymuje specjalną pomoc społeczną dla uchodźców i osób z ochroną uzupełniającą
Dostęp do programów socjalnych	Kto ponosi koszty nauki języka większości?	język jako problem	Koszty nauki języka polskiego pokrywa państwo, jednak są one uwzględnione w kwocie świadczeń socjalnych przeznaczonych dla uchodźców i osób objętych ochroną uzupełniającą
Dostęp do programów socjalnych	Czy w programach wsparcia dla BOM przewiduje się naukę innych języków popularnych (np. angielskiego)?	język jako źródło	Nie, programy pomocy socjalnej dla BOM nie przewidują nauki innych języków niż polski w przypadku osób dorosłych
Dostęp do programów socjalnych	Czy w programach wsparcia dla BOM przewiduje się naukę języków rodzimych?	język jako źródło	Nie, programy pomocy socjalnej dla BOM nie przewidują nauki innych języków niż polski w przypadku osób dorosłych
Dostęp do programów socjalnych	Czy istnieją programy wspierające inicjatywy prywatne BOM w zakresie integracji, takie jak zakładanie organizacji edukacyjnych lub nauka języków?	język jako źródło, język jako prawo	Nie, choć polskie prawo przyznaje beneficjentom ochrony międzynarodowej szerokie uprawnienia w zakresie zrzeszania się, brakuje publicznych inicjatyw promujących samoorganizację BOM

Źródło: opracowanie własne.

Konkluzje

Na zakończenie należy powtórzyć, że w prawodawstwie Rzeczypospolitej Polskiej nie istnieje odrębne prawo regulujące wyłącznie materię praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej. Z przeanalizowanej literatury

377:9416361123

przedmiotu oraz różnych aktów prawnych można wyczytać, że utrzymuje się tendencja uwypuklona w poprzednich podrozdziałach. Większość praw dotyczących możliwości komunikacji w wybranym języku wynika z rozmaitych przepisów, których głównym celem nie jest bezpośrednia regulacja kwestii językowych.

Przykład stanowi prawo do sądu (art. 45 Konstytucji RP), w prawie krajowym ściśle powiązane z normami ochrony praw jednostki na poziomie uniwersalnym i regionalnym. W orzecznictwie krajowym szczególnie podkreśla się, że konieczność posługiwania się językiem urzędowym przez sądy i organy administracji publicznej, wynikająca z art. 27 Konstytucji RP i art. 5 § 2 p.u.s.p. (który konkretyzuje zasadę języka urzędowego w odniesieniu do sądów powszechnych), nie powinna ograniczać prawa do rzetelnego procesu sądowego ani prawa do dobrej administracji w przypadku osoby, która nie włada językiem polskim lub włada nim w stopniu niewystarczającym, by efektywnie uczestniczyć w postępowaniu[333]. Można wywnioskować, że polski ustawodawca, aby zapewnić realizację prawa do sądu, wprowadził bardziej rozbudowane przepisy dotyczące prawa do korzystania z tłumacza niż te obowiązujące w regionalnym i uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka, mianowicie przewidział bezpłatną pomoc tłumacza nie tylko w postępowaniu karnym.

W sprawach karnych prawo to obejmuje cały proces, natomiast w innych postępowaniach może być ograniczone. Przykładowo, w świetle przeanalizowanego ustawodawstwa i orzecznictwa, w sprawach cywilnych sądy mogą (ale nie muszą) powołać tłumacza, jeśli zajdzie potrzeba przesłuchania świadka, który nie włada językiem urzędowym, czy sporządzenia tłumaczenia dokumentu będącego dowodem w postępowaniu. Z kolei ponieważ ciężar dowodu spoczywa na tym, kto wywodzi skutki prawne z danego faktu, to nie sąd, lecz strona musi sporządzić tłumaczenie dokumentów będących dowodem w postępowaniu cywilnym. Chociaż ze względu na specyfikę koncepcji dowodu w prawie krajowym sąd nie może zignorować nieprzetłumaczonego dokumentu, który strona przedstawia jako dowód, powinien jednak nakazać jego tłumaczenie na język polski. Jest to uzasadnione, mimo że nieprzetłumaczony dokument nie traci charakteru dowodowego. Nadto przy ocenie, czy należy sporządzić jego tłumaczenie, nie ma znaczenia znajomość poszczególnych języków przez sąd. Decyduje formalna reguła, zgodnie z którą cały proces, w tym analiza dowodów i wyciąganie wniosków, musi być prowadzony

333 Zob. już wspominany wyrok NSA z 29.11.2012 r., I GSK 84/12, LEX nr 1291304.

378:5896981440

w języku polskim. Prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza przysługuje stronie w każdym postępowaniu przed sądami powszechnymi, co bardzo ułatwia osobom objętym ochroną międzynarodową korzystanie z przysługujących im praw. Zasada ta dodatkowo rozciąga się na postępowanie sądowoadministracyjne, a trzeba podkreślić, że to sądy administracyjne są sądami właściwymi w sprawach dotyczących prawa migracyjnego, w których często uczestniczą osoby nieznające języka polskiego.

Niemniej brak specjalnych rozwiązań w zakresie praw językowych dla beneficjentów ochrony międzynarodowej jest szczególnie widoczny w większości spraw administracyjnych. Chociaż tłumaczenia ustne i pisemne przeważnie bywają niezbędne do prawidłowej analizy sprawy przez organ, ich koszty zazwyczaj przerzuca się na stronę postępowania. Istnieją nieliczne wyjątki określone w ustawodawstwie, np. sprawy dotyczące przyznania ochrony międzynarodowej, w których koszty tłumaczeń ponosi organ rozpatrujący sprawę. Natomiast ogólna reguła w postępowaniu administracyjnym powoduje, że beneficjenci ochrony międzynarodowej muszą pokrywać koszty tłumaczeń przy składaniu np. wniosków o pobyt czy pomoc społeczną. Wypada też wskazać, że tłumaczenia sporządzone przez tłumaczy przysięgłych mogą stanowić duże obciążenie finansowe dla BOM.

Inną kwestią w postępowaniu administracyjnym jest należyte informowanie strony zarówno w trakcie postępowania, jak i po wydaniu decyzji. W aktualnym stanie prawnym organ prowadzący postępowanie nie ma obowiązku sporządzania tłumaczeń decyzji, wezwań ani innych dokumentów. Ponadto nie ma obowiązku tłumaczyć swoich decyzji na język strony (nawet na jej wniosek) ani przekazywać ich streszczenia w języku dla niej zrozumiałym. Dotyczy to także wszelkich innych dokumentów w postępowaniu, gdyż zapoznanie się z tekstem leży w gestii strony. Nie przewiduje się też chociażby konieczności zamieszczenia wzmianki na dokumentach, że strona może przetłumaczyć je w sposób zautomatyzowany, by wiedziała, że musi potraktować poważnie pismo z urzędu. Przykładowo w większości postępowań dotyczących statusów pobytowych strona (z reguły cudzoziemiec) ma tylko 14 dni na złożenie odwołania od decyzji za pośrednictwem organu, który wydał pierwotne rozstrzygnięcie w sprawie. Niedostosowanie się do tej zasady rodzi dla BOM liczne skutki prawne, w związku z czym wydaje się racjonalne przynajmniej poinformowanie strony, że dokument musi być przez nią przetłumaczony, bo niedostosowanie się do jego treści może znacząco wpłynąć na jej status prawny w kraju.

379:1128974990

W niniejszym rozdziale zwrócono także uwagę, iż nie ma wymogu udostępniania informacji o przebiegu postępowania, np. na stronach internetowych, w językach innych niż polski, ani tworzenia innojęzycznych wersji formularzy czy wniosków. Brak ujednoliconych praktyk zwiększających dostępność językową stanowi istotny problem wymagający interwencji państwa, zwłaszcza w przypadku programów szeroko rozumianej pomocy społecznej, gdyż dostępność informacji w różnych językach mogłaby bardzo ułatwić skorzystanie z tych programów osobom nieznającym języka polskiego.

Z kolei w systemie szkolnictwa obowiązkowego RP języki beneficjentów ochrony międzynarodowej odgrywają minimalną rolę. Są traktowane jedynie jako narzędzie pomocnicze wspierające adaptację uczniów, a ich obecność w procesie edukacyjnym ma charakter drugoplanowy. Polski ustawodawca przyjął podejście, zgodnie z którym pierwszy język dziecka, niebędący językiem urzędowym, stanowi przeszkodę w realizacji programu szkolnego. Skutkiem tego podejścia jest utrwalenie w przepisach prawnych dążenia do jak najszybszego opanowania języka polskiego przez dzieci. Takie traktowanie języków BOM może prowadzić do marginalizacji ich roli w procesie edukacyjnym i skupienia się na integracji za pomocą nauki języka polskiego.

Zdaniem autora, zwłaszcza uwzględniwszy ustalenia z poprzednich podrozdziałów, tzw. oddziały przygotowawcze należy oceniać pod kątem wystąpienia możliwych negatywnych skutków. Oddziały te, w których dzieci BOM uczą się osobno, bez dzieci autochtonów, są zalecanym przez władzę wykonawczą sposobem kontynuacji nauki, gdy szkoła stwierdzi, że dziecko nie włada językiem polskim na wystarczającym poziomie. Z przepisów wynika, że ich celem jest przygotowanie uczniów do nauki w klasach ogólnych, gdzie będą kształceni razem z dziećmi polskojęzycznymi. Jednak oddziały te są przeznaczone, zgodnie z rozporządzeniem ustanawiającym tę formę kształcenia, dla dzieci z trudnościami adaptacyjnymi i zaburzeniami komunikacyjnymi. Aktualnie (tzn. według stanu na rok szkolny 2023/2024) Ministerstwo Edukacji i Nauki RP rekomenduje oddziały przygotowawcze jako najlepsze rozwiązanie edukacyjne dla dzieci BOM z Ukrainy[334]. Władzom szkolnym zaleca się więc, by uczniowie z doświadczeniem uchodźczym byli nauczani oddzielnie, co pomija możliwość alternatywnego rozwiązania – wprowadzenia

334 Zob. sekcję I, ust. 8 przywołanego już listu Ministra Edukacji i Nauki z dnia 13 czerwca 2023 r., DWM-WOPG.473.127.2023.BP.

380:2266119175

dodatkowych godzin nauki języka polskiego bez konieczności separacji uczniów od ich rówieśników.

Ustalono też, że języki mniejszości narodowych jako pełnoprawne języki nauczania i nauczane (tj. języki, których studenci uczą się jako odrębnego przedmiotu) są dostępne tylko dla obywateli polskich deklarujących przynależność do jednej z mniejszości uznanych przez państwo. To z kolei wyklucza beneficjentów ochrony międzynarodowej z możliwości korzystania z rozwiązań komplementarnych wobec tych przyjętych dla mniejszości narodowych. Owszem, istnieje ścieżka alternatywna, która polega na założeniu stowarzyszenia bądź fundacji przez osoby zainteresowane przekazywaniem wiedzy o swojej kulturze i języku oraz ich promowaniem. Wszakże takie podmioty zbiorowe, jak wynika z ustawodawstwa, stanowią kategorię społeczeństwa obywatelskiego (tzn. obejmującego wszelką zorganizowaną działalność niepochodzącą od państwa) i w żaden sposób nie będą korzystać z pomocy przysługującej mniejszościom narodowym zgodnie z obecnym stanem prawnym.

W kontekście zawodów regulowanych należy zwrócić uwagę, że choć międzynarodowe prawo publiczne przyznaje beneficjentom ochrony międzynarodowej takie samo prawo do pracy jak obywatelom państwa przyjmującego, to w odniesieniu do tych zawodów wymaga jedynie, aby pozycja beneficjentów nie była gorsza niż innych cudzoziemców. W rezultacie w Polsce dostęp do wykonywania większości zawodów regulowanych przysługuje BOM na takich samych zasadach jak obywatelom państw trzecich, z niewielkimi, tymczasowymi wyjątkami dotyczącymi zawodów lekarza i pielęgniarki. Analiza literatury i aktów prawnych pozwala też stwierdzić, że wszyscy cudzoziemcy mają dostęp do służby cywilnej oraz do niepolitycznych stanowisk samorządowych, pod warunkiem że ich funkcje nie wiążą się z ważnym interesem publicznym ani obronnością państwa. Jednak warunkiem koniecznym jest znajomość języka urzędowego. Z drugiej strony aktualne unormowania na rzecz obywateli Ukrainy czasowo znoszą wymóg poświadczenia jego znajomości w służbie cywilnej i samorządach terytorialnych przez tę kategorię podmiotów.

Warto również wspomnieć o specyfice notariatu w aspekcie języka urzędowego. Otóż czynności notarialnych dokonuje się w języku polskim, lecz na żądanie strony notariusz może dokonać ich dodatkowo w języku obcym, wykorzystując własną jego znajomość wykazaną w sposób określony dla tłumaczy przysięgłych lub korzystając z pomocy takiego tłumacza.

W analizowanych przykładach krajów w ujęciu prawnoporównawczym można dostrzec kilka pozytywnych praktyk, które stanowią dobry przykład

381:3861395970

rozwiązań uwzględniających prawa językowe jednostki. W pierwszej kolejności należy wskazać, że większość z tych krajów (z wyjątkiem Szwecji) nie ma usystematyzowanego podejścia do praw językowych, wyrażonego w ujednoliconej ustawie. Każde z analizowanych państw, podobnie jak Polska, reguluje niektóre kwestie związane z językiem beneficjentów ochrony międzynarodowej w zależności od lokalnych uwarunkowań. Niemniej w kontekście programów edukacyjnych trzeba zaznaczyć, że w edukacji obowiązkowej niemal wszędzie języki BOM są obecne tylko w pewnym stopniu. Jedynie w Szwecji ich język ojczysty posiada stabilne umocowanie prawne, gdyż prawo do jego nauki zostało zapisane w szwedzkiej ustawie o języku i realizowane jest przez cały proces edukacji. We wszystkich innych krajach język ojczysty ucznia stanowi wyłącznie środek tymczasowej komunikacji z dzieckiem do momentu, gdy opanuje ono język nauczania. Z kolei oddziały przygotowawcze istnieją tylko w Holandii, w pozostałych krajach edukacja obowiązkowa opiera się na podejściu inkluzyjnym, zalecanym w rekomendacjach unijnych. Warto również przywołać model duński, który pozwala dzieciom BOM z Ukrainy uczyć się w pełni po angielsku lub ukraińsku. Jest to tymczasowe rozwiązanie przyjęte przez władze wykonawcze kraju, aby poprawić sytuację beneficjentów ochrony międzynarodowej. Nauczanie języków ojczystych w ramach edukacji obowiązkowej publicznej w Danii faktycznie dotyczy tylko dzieci posiadających obywatelstwo Unii Europejskiej.

Na uwagę zasługuje okoliczność, że w każdym z analizowanych krajów organizuje się kursy języka państwowego, a uczestnictwo w nich beneficjentów ochrony międzynarodowej jest powiązane z dostępem do pomocy społecznej oraz dalszą legalizacją pobytu, szczególnie z uzyskaniem stałego zezwolenia na pobyt. Takie podejście funkcjonuje np. w Królestwie Danii i Królestwie Niderlandów. Ponadto w Holandii dopuszcza się użycie języka innego niż urzędowy (np. angielskiego) w postępowaniach administracyjnych, jeśli zna go strona. Ciekawego przykładu dostarcza Republika Irlandii, gdzie osoby nieznające języka angielskiego mogą skorzystać z darmowych publicznych usług tłumaczeniowych podczas kontaktów z urzędami, zarówno przez środki elektroniczne, telefon, jak i osobiste stawiennictwo tłumacza. Takie rozwiązanie można by zaadaptować w Polsce, aby poprawić dostęp BOM do usług sektora publicznego oraz kontakt z urzędami.

Zakończenie

Przeprowadzone badania pozwalają poczynić kilka ustaleń dotyczących praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej (BOM) w multicentrycznym systemie (źródeł) prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Zanim to jednak nastąpi, warto przypomnieć cel badawczy. Otóż było nim określenie standardu praw językowych BOM w owym systemie, co oznacza poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania:

1. Jaka powinna być treść uniwersalnego wzorca ochrony PJ rozumianych jako prawa człowieka zaliczane do katalogu praw podstawowych?
2. W czym się wyrażają i na czym polegają różnice i podobieństwa między mechanizmami ochrony praw językowych w prawie międzynarodowym na gruncie regulacji o wymiarze uniwersalnym (ONZ), w ramach europejskiego systemu ochrony praw człowieka (Rada Europy i UE) oraz na poziomie prawa krajowego?

Z uwagi na istniejące w polskim systemie prawnym zjawisko multicentryczności problematyka ochrony praw językowych BOM została przeanalizowana z perspektywy zarówno prawa krajowego, jak i zobowiązań, które wynikają z prawa międzynarodowego publicznego, w tym ponadnarodowego, czyli prawa Unii Europejskiej. Uwzględniono też podejście prawnoporównawcze, aby zbadać, w jaki sposób implementują koncepcję praw językowych BOM kraje o podobnych zobowiązaniach międzynarodowych i wysokiej pozycji w zestawieniu z pozycją RP w wybranych rankingach poziomu demokracji. Opisane podejście dostarczyło przesłanek do wytyczenia kierunków pożądanych zmian w ustawodawstwie krajowym, a także postulatów zmierzających do usprawnienia ochrony praw językowych BOM w kontekście systemu prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Wnioski szczegółowe zostały przedstawione w odpowiednich rozdziałach książki. W tym miejscu zasadne będzie zatem skoncentrowanie się na refleksjach w formie syntezy.

Ponieważ brak jednolitego rozumienia pojęcia praw językowych w prawodawstwie i w literaturze przedmiotu – w aspekcie zarówno podmiotowym (czyli brak konsensusu co do tego, kto jest uprawniony do korzystania z tych praw), jak i przedmiotowym (tzn. brak ich jednoznacznego katalogu i zakresu) – egzegezę unormowań poprzedzono ustaleniami teoretycznymi opartymi na dorobku nauk społecznych. Najpierw przyjęto rozumienie języka odpowiednie do celów

384:2175446439

niniejszej książki. Definicja ta została sformułowana w odniesieniu do podstawowej funkcji języka naturalnego, jaką jest umożliwienie komunikacji międzyludzkiej. Uznano więc, że język naturalny należy rozumieć dwuwarstwowo: na poziomie personalnym i w ujęciu społecznym. W wymiarze personalnym chodzi o każde narzędzie komunikacji, które zawiera strukturę, znaczenia słów i zdań oraz uwzględnia kontekst i intencje komunikacyjne w celu przekazywania przez jednostkę innym osobom sensu i znaczenia. W wymiarze społecznym jest to każde narzędzie komunikacji używane przez grupę osób, które identyfikują się z nim jako swoim podstawowym, naturalnym kodem komunikacyjnym.

Opisana powyżej koncepcja pozwoliła sformułować twierdzenie, że jądro katalogu PJ stanowi prawo do komunikowania się w wybranym języku. To elementarne prawo każdego człowieka, ponieważ wynika bezpośrednio z przyrodzonej potrzeby wyrażania swoich myśli i dzielenia się nimi z innymi ludźmi. Takie prawo realizuje się na poziomie personalnym w postaci wolności wyboru środka komunikacji oraz komunikowania się w języku zrozumiałym dla jednostki. Z kolei na poziomie zbiorowości dodatkowo przejawiać się może w dążeniu do instytucjonalizacji wybranego środka komunikacji, czyli np. przekazywania wiedzy w danym języku. Język, który wybrała jednostka czy grupa, nie musi zatem być uznawany ani regulowany przez państwo lub inne instytucje społeczne, gdyż jest naturalną formą komunikacji ludzkiej zarówno w otoczeniu prywatnym, jak i w przestrzeni publicznej. Pojęcie grupy też nie może być w tym ujęciu traktowane jako kategoria prawnie ograniczona do poszczególnych statusów zbiorowych (przykładowo do mniejszości narodowych uznanych przez państwo).

Te ustalenia teoretyczne pozwoliły przyjąć tezę, iż prawa językowe należy rozumieć w kategoriach swoistych dla praw człowieka, tj. jako ich immanentną część, oraz poświęcić im wyjątkową uwagę w kontekście statusu beneficjentów ochrony międzynarodowej. Zwłaszcza w literaturze z zakresu językoznawstwa stosowanego i socjolingwistyki akcentuje się potrzebę szczególnej ochrony praw językowych grup mniejszościowych w społeczeństwie. Wskazuje się m.in. na konieczność wprowadzenia rodzimych języków dzieci do systemu edukacji obowiązkowej, aby poprawiały efektywność nauki oraz wspierały rozwój intelektualny i społeczny uczniów z grup mniejszościowych. Reprezentanci wymienionych kierunków badań podkreślają też, że niezbędne jest zagwarantowanie jednostce prawa do komunikowania się w zrozumiałym dla niej języku zarówno w postępowaniach przed sądem, jak i w kontaktach między nią a organami publicznymi. Brak realizacji powyższych zasad postrzega się jako działanie

385:5681714510

dyskryminujące wobec przedstawicieli grup mniejszościowych, co w konsekwencji przyczynia się do marginalizacji tych grup. Dyskryminację ze względu na posługiwanie się językiem innym niż język większości nazwano lingwicyzmem (ang. *linguicism*), natomiast celowe działania zmierzające do całkowitej eliminacji języka danej grupy społecznej określa się mianem lingwicydu, czyli językobójstwa (ang. *linguicide*).

Ocena zakresu i form ochrony praw językowych BOM

Zarysowany tu kościec teoretyczny dotyczący praw językowych stanowił tło analizy unormowań w zakresie ochrony praw człowieka ze szczególnym uwzględnieniem trzech poziomów ochrony prawnej: uniwersalnego, regionalnego i krajowego. Wypracowane na nich rozwiązania należy postrzegać łącznie (kumulatywnie), ponieważ uzupełniają się one i wspólnie wpływają na charakter i jakość ochrony praw jednostki w państwie, co sprawdza się w przypadku systemu prawa Rzeczypospolitej Polskiej. Status beneficjenta ochrony międzynarodowej wymaga wyjątkowego traktowania na wszystkich poziomach systemu ochrony praw człowieka, gdyż każda osoba ma prawo szukać schronienia przed prześladowaniami i korzystać z niego w innych krajach (art. 14 Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka[1]).

Szczególną uwagę poświęcono pomocniczemu charakterowi języka, a tym samym prawu do komunikowania się w wybranym języku, w kontekście praw zasadniczych jednostki. W uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka (m.in. opartym na dorobku ONZ) język jest uznawany za niedopuszczalną przesłankę dyskryminacji, zwłaszcza jeśli chodzi o dostęp do ogólnie uznanych praw przysługujących każdej jednostce. Przykładowo w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 2) po raz pierwszy przyjęto klauzulę niedyskryminacyjną, w której język wymieniono wśród zakazanych powodów dyskryminacji. Takie podejście zostało rozwinięte w późniejszych umowach międzynarodowych ONZ: w Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych[2] (art. 2 ust. 1) oraz Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych

1 Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., Biblioteka Sejmowa, https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024].

2 Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

386:1032187129

i Kulturalnych[3] (art. 2 ust. 2). W wymienionych dokumentach klauzulę niedyskryminacyjną sformułowano w sposób otwarty – zakazano dyskryminacji z jakiejkolwiek przyczyny. Tym samym w katalogu potencjalnych jej przyczyn znalazły się język i wszystkie kwestie związane z jego używaniem. Podobne unormowania zawierają Europejska konwencja praw człowieka[4] oraz Karta praw podstawowych Unii Europejskiej[5].

W prawie krajowym RP klauzula niedyskryminacji została włączona do ustawy zasadniczej. W art. 32 i art. 33 Konstytucji RP z 1997 r.[6] wprowadzono zasadę równości zarówno formalnej, jak i materialnej, oraz zakaz dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym i gospodarczym niezależnie od przyczyny; ustanowiono też nakaz równouprawnienia kobiet i mężczyzn. Z analizy judykatury sądów RP oraz odnośnej literatury przedmiotu wynika, że art. 27 Konstytucji RP, w myśl którego językiem urzędowym w Rzeczypospolitej Polskiej jest język polski, nie nakłada ograniczeń na prawa jednostki czy zbiorowości w zakresie stosowania wybranych języków, lecz reguluje działalność organów administracji publicznej. Należy podkreślić, że ów brak ograniczeń jest zgodny z koncepcją praw człowieka wyrażoną w prawie międzynarodowym publicznym. Ta teza umożliwia wyciąganie dalszych wniosków, gdyż idea praw językowych nie pozostaje sprzeczna z literą Konstytucji RP, co przyczynia się do spójności systemu prawnego i ochrony praw jednostki w tym zakresie.

Szeroko stosowany w językoznawstwie termin „językobójstwo", oznaczający skrajną formę naruszenia prawa do komunikowania się w języku ojczystym, która ma na celu zniszczenie języka grupy, nie jest zdefiniowany w obowiązującym międzynarodowym prawie publicznym. Chociaż do tej pory nie istnieje orzecznictwo międzynarodowych trybunałów (w szczególności Międzynarodowego Trybunału Karnego) dotyczące językobójstwa, niewykluczone, że takie praktyki mogą podlegać karze. Jak przedstawiono w rozdziale trzecim, akt językobójstwa,

3 Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

4 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

5 Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 1–16, ze zm.).

6 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

387:7893651362

w zależności od charakteru czynu, może być zaklasyfikowany na trzy sposoby zgodnie ze Statutem rzymskim Międzynarodowego Trybunału Karnego[7]:

- jako przejaw ludobójstwa, zwłaszcza w przypadku przymusowego przekazywania dzieci z jednej grupy do innej (art. 6 lit. e),
- jako prześladowanie którejkolwiek możliwej do zidentyfikowania grupy lub zbiorowości z powodów politycznych, rasowych, narodowych, etnicznych, kulturowych, religijnych czy płci (art. 7 ust. 1 lit. h),
- jako zbrodnia przeciwko ludzkości, kwalifikowana jako „inne nieludzkie czyny" (art. 7 ust. 1 lit. k).

W kontekście dyskryminacji grup mniejszościowych z powodu języka na odrębną uwagę zasługują rozwiązania zawarte w Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej[8], w której tytułowe pojęcie rozumie się jako „wszelkie zróżnicowanie, wykluczenie, ograniczenie lub uprzywilejowanie z powodu rasy, koloru skóry, urodzenia, pochodzenia narodowego lub etnicznego [...]" (w art. 1 ust. 1). Zgodnie z wynikającymi z niej zobowiązaniami zakaz dyskryminacji w prawie i przed sądami ma zastosowanie we wszystkich przypadkach, gdy status prawny uchodźców lub osób objętych ochroną uzupełniającą bądź czasową jest oparty na niedozwolonych kryteriach dyskryminacyjnych, prowadzących do utrzymania odrębnego statusu prawnego różnych grup etnicznych i narodowościowych (art. 1 ust. 3–4). Chociaż Konwencja nie definiuje owych grup, Komitet do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej wskazuje, że może chodzić o dowolne grupy ludzkie, nie tylko uznane przez państwa strony. Katalog ten obejmuje m.in. mniejszości etniczne (takie jak Romowie), ludy rdzenne, grupy kastowe, osoby pochodzenia afrykańskiego oraz różne kategorie migrantów i osób niebędących obywatelami. Tak więc prawo do komunikowania się w wybranym języku jest w tym kontekście uważane za jedną z cech społeczno-kulturowych grup ludzkich objętych ochroną Konwencji. Zawarty w niej nakaz zwalczania wszelkich form dyskryminacji powinien być zatem również stosowany w odniesieniu do beneficjentów ochrony międzynarodowej.

Posiadanie statusu BOM nie może stanowić podstawy do pozbawienia przedstawicieli tej grupy możliwości korzystania z określonych praw, o ile

7 Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

8 Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187).

388:2878422291

umowa międzynarodowa nie przewiduje wyraźnie ewentualnego ich ograniczenia w przypadku konkretnych podmiotów. Na przykład, zgodnie z tymi ustaleniami – co też potwierdza praktyka Komitetu Praw Człowieka – podmiotowo nie ogranicza się prawa mniejszości narodowych, językowych i religijnych do posługiwania się swoim językiem zarówno w sferze prywatnej, jak i publicznej (art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych). Podobnie nie podlega ograniczeniu prawo grup mniejszościowych do zakładania własnych instytucji oświatowych oraz realizacji programów edukacyjnych w ich rodzimym języku (art. 5 Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty[9]).

Z drugiej strony trzeba zaznaczyć, że koncepcja grupy w wyżej przedstawionym ujęciu ulega pewnemu zredukowaniu w regionalnym systemie ochrony praw człowieka. W Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych zawężono bowiem definicję mniejszości do liczebnie mniejszych grup społecznych, które posiadają obywatelstwo danego państwa i tradycyjnie posługują się językami innymi niż jego języki urzędowe. Zgodnie z Kartą to państwa strony mają kompetencje do decydowania, który język oraz jaka grupa zostaną objęte ochroną. W świetle postanowień tej umowy warto też podkreślić, iż z przeanalizowanej praktyki orzeczniczej trybunałów ze szczebla regionalnego systemu ochrony praw jednostki wynika, że zarówno Europejski Trybunał Praw Człowieka, jak i Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej bezpośrednio nie ingerują w wewnętrzne sprawy państw dotyczące uznawania określonych grup za mniejszości narodowe lub etniczne ani w ustalanie zestawu praw im przysługujących. Z uwagi na wskazaną tu specyfikę w polskim prawodawstwie utrwaliło się podejście, według którego do kategorii mniejszości narodowych zaliczane są jedynie uznane przez państwo grupy, obejmujące wyłącznie obywateli polskich. Katalog mniejszości jest zawarty w ustawie z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym[10], co skutkuje wyłączeniem spod ochrony, po pierwsze, przedstawicieli mniejszości, które nie zostały uwzględnione w jej postanowieniach, a po drugie, osób nieposiadających polskiego obywatelstwa.

Na poziomie regionalnym istnieje lepiej ugruntowana praktyka orzecznicza w zakresie poszczególnych praw i wolności, których integralną częścią jest

9 Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

10 T.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 823.

389:1151650963

prawo do komunikowania się w wybranym języku. Podobnie jak nie można zaprzeczyć, że prawo to stanowi formę korzystania z wolności wypowiedzi, tak również większość innych praw językowych wywodzi się z owej wolności. Postanowienia art. 10 Europejskiej konwencji praw człowieka rozciągają się na wszystkie rodzaje wypowiedzi będących wyrażeniem opinii, idei albo informacji, niezależnie od ich treści oraz sposobu przekazywania. W rezultacie prawo do używania języka wybranego przez jednostkę obejmuje m.in. wypowiedzi religijne, polityczne czy na temat sztuki i nauki. W analogiczny sposób wolność wypowiedzi jest postrzegana w prawie Unii Europejskiej, gdyż EKPC stanowi integralną część prawa unijnego.

Instytucje regionalnego systemu ochrony praw człowieka powszechnie przyjęły koncepcję głoszącą, że prawo jednostki kończy się tam, gdzie zaczyna się prawo innej osoby. Zasada ta ma również zastosowanie do wolności słowa. Jednakże – co ważne w przypadku prawa komunikowania się w wybranym języku – ETPC wielokrotnie potwierdził w swojej praktyce orzeczniczej niedopuszczalność ograniczenia wolności wypowiedzi ze względu na formę (tzn. język). Ponadto wywiódł dodatkowe prawa związane z językiem, np. prawo do pisowni imienia zgodnie z regułami języka rodzimego, które Trybunał rozpatruje w kontekście poszanowania życia prywatnego i rodzinnego (art. 8 Europejskiej konwencji praw człowieka). W tymże kontekście dostrzega też konieczność zagwarantowania jednostce prawa do posługiwania się językiem ojczystym w kontaktach z członkami rodziny. Według ETPC prawo to nie podlega ograniczeniom nawet w przypadku osób zatrzymanych lub odbywających karę więzienia. Trybunał rozszerzył również prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza w postępowaniu sądowym: przysługuje ono nie tylko w postępowaniach karnych, lecz także w postępowaniach dyscyplinarnych. Bardziej zaawansowany charakter prawo do bezpłatnej pomocy tłumacza przybrało w prawie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej, gdzie pojmuje się je jako immanentną część prawa do sądu (art. 45 Konstytucji RP), co oznacza, iż można z niego skorzystać w każdym postępowaniu przed sądami powszechnymi, a więc cywilnym, karnym, karnoskarbowym, wykroczeniowym. Dodatkowo norma ta ma zastosowanie w postępowaniu sądowoadministracyjnym, co okazuje się szczególnie istotne dla BOM, ponieważ w takich postępowaniach rozpatrywane są sprawy z zakresu prawa migracyjnego.

W kontekście prawa administracyjnego obowiązek zapewnienia bezpłatnego tłumacza beneficjentom ochrony międzynarodowej przewidziany jest jedynie w procedurze udzielania tej ochrony, co wynika bezpośrednio z przepisów prawa Unii Europejskiej. Ponadto w ramach tej procedury wszelkie koszty związane

390:7612280598

z tłumaczeniem dowodów pokrywa organ, a nie strona postępowania. Natomiast we wszystkich pozostałych przypadkach państwa członkowskie UE samodzielnie ustalają prawa i obowiązki stron. Przykładowo, w prawie krajowym RP w większości kategorii spraw administracyjnych koszty związane z przybraniem tłumacza oraz koszty tłumaczenia dowodów ponosi wnioskodawca, a nie organ. Takiej praktyki nie sposób porównywać z alternatywnymi rozwiązaniami prawnymi w krajach wybranych do analizy komparatystycznej w niniejszej książce, gdyż w każdym z nich funkcjonują mechanizmy pozwalające dostosować procedury do potrzeb językowych wnioskodawcy. Do mechanizmów tych zalicza się m.in. sporządzanie tłumaczeń na koszt organu czy możliwość używania przez niego innych języków niż język państwowy w postępowaniu, gdy jest to konieczne.

Dodatkowo, normy prawa międzynarodowego publicznego oraz orzecznictwo trybunałów w minimalnym stopniu ingerują w krajowe regulacje dotyczące takich kwestii, jak możliwość uzyskiwania i przekazywania informacji w wybranym języku przez pracowników, wymagania co do ich znajomości języków, zasady nadania obywatelstwa, rola języka w prowadzeniu działalności gospodarczej i w wykonywaniu zawodów regulowanych. Owszem, w swoim orzecznictwie TSUE z czasem prezentował bardziej zaawansowane podejście i zwracał uwagę na proporcjonalność wymaganej znajomości języka do obowiązków pracownika, uznawanie certyfikatów potwierdzających władanie językiem oraz równość dostępu do programów pomocy społecznej. Większość tych rozwiązań (z wyjątkiem równości w dostępie do pomocy społecznej między beneficjentami ochrony międzynarodowej a obywatelami państw przyjmujących i uznawania dokumentów wydanych w systemach oświaty państw członkowskich UE) dotyczy jednak sytuacji prawnej migrujących pracowników, którzy są obywatelami Unii Europejskiej, co znacznie utrudnia zastosowanie takiego podejścia wobec BOM. Z drugiej strony dyrektywa kwalifikacyjna[11] i dyrektywa w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej[12] nakładają na państwa przyjmujące obowiązek zapewnienia BOM nauki języka większości,

11 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26).

12 Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (Dz. Urz. UE L 180 z 29.06.2013 r., s. 60–95).

391:9232971975

jeśli istnieje potrzeba. W państwach, których ustawodawstwo przeanalizowano, naukę języka większości prowadzi się zgodnie z lokalnymi oczekiwaniami dotyczącymi organizacji, trwałości i efektów takich programów.

W kontekście realizacji prawa do pracy i praw konsumentów z analizy wynika, iż w prawie krajowym rozwiązania służące zapewnieniu cudzoziemcom wsparcia językowego zostały zawarte w ustawie z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim[13]. W szczególności istnieje możliwość przetłumaczenia umowy o pracę lub dokumentu stosowanego w obrocie z konsumentami na język obcy, jeśli stroną umowy jest osoba niebędąca obywatelem RP. We wszystkich pozostałych przypadkach także dopuszcza się tłumaczenie umowy, jednak powinna ona być sporządzona co najmniej w formie dwujęzycznej (tzn. wersja polska i dodatkowe wersje). Stwierdzono, że ponieważ na poziomie międzynarodowym brak precyzyjnych regulacji dotyczących praw konsumentów oraz działalności gospodarczej BOM, państwa samodzielnie określają katalog praw i obowiązków w tym zakresie. W przypadku RP jest to szczególnie widoczne w sprawach gospodarczych, z którymi BOM również mogą się spotkać. W relacjach między organami administracji publicznej a przedsiębiorcami, aby obniżyć koszty tłumaczeń, sporządzanie dokumentów w języku urzędowym będzie dla przedsiębiorców często korzystniejszym rozwiązaniem.

Jeśli chodzi o wykonywanie zawodów regulowanych, należy podkreślić, że w prawie krajowym dostęp do nich przysługuje BOM na tych samych zasadach co innym kategoriom cudzoziemców. Z drugiej strony tymczasowo zniesiono wymóg poświadczania znajomości języka polskiego dla obywateli Ukrainy, aby ułatwić im dostęp do wykonywania zawodów lekarza i pielęgniarki oraz do stanowisk w służbie cywilnej i samorządach terytorialnych, jakie mogą zajmować cudzoziemcy.

Bardziej ujednolicony charakter ma podejście do integracji dzieci BOM, które realizują obowiązek szkolny w państwie przyjmującym, gdyż prawo do edukacji i obowiązek szkolny są dobrze zakotwiczone w prawie międzynarodowym publicznym. Tytułem przypomnienia, programy edukacyjne powinny uwzględniać różnorodność kulturową, językowe i religijne odmienności uczniów, aby osiągnąć cele określone w art. 13 Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych. Włączenie języka preferowanego przez ucznia (który rozumie się jako jego pierwszy język) do praktyk edukacyjnych szkoły jest także wymogiem wynikającym z postanowień Konwencji

13 T.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1556.

392:9616745666

ONZ o prawach dziecka[14] oraz Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty. Przykładowo zgodnie z tą pierwszą umową państwa strony zobowiązują się do uznania prawa dziecka do nauki i do stopniowej realizacji tego prawa na zasadzie równych szans, w tym do wspierania rozwoju różnych form edukacji średniej, zarówno ogólnokształcącej, jak i zawodowej, czyniąc je dostępnymi dla każdego dziecka poprzez zapewnienie prawa do bezpłatnego nauczania (art. 28). To prawo może być w pełni realizowane, jeśli państwo zagwarantuje dziecku – chociażby częściowo – możliwość bezpłatnej edukacji w języku, który uważa ono za swój pierwszy język. Ponadto, w myśl art. 29 ust. 1 pkt 3 Konwencji ONZ o prawach dziecka, państwa strony mają obowiązek kształtowania u dziecka szacunku dla jego rodziców, jego kulturowej tożsamości, języka i wartości, a także dla wartości narodowych kraju, w którym dziecko przebywa, kraju jego pochodzenia oraz innych kultur.

Na poziomie regionalnego systemu ochrony praw człowieka obecnie brakuje norm precyzyjnie określających minimalne standardy adaptacji językowej beneficjentów ochrony międzynarodowej w procesie edukacyjnym. Istnieją jedynie dokumenty programowe i rekomendacje, np. Unii Europejskiej, w których podkreśla się, że należy stworzyć odpowiednie warunki integracyjne dla dzieci BOM. Warto również zwrócić uwagę na orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawach dotyczących dyskryminacji w dostępie do edukacji (art. 14 EKPC). W szczególności Trybunał wypracował podejście, w którym potępił segregację w szkołach. Tym samym stosowana w polskich szkołach publicznych separacja dzieci BOM poprzez naukę w tzw. oddziałach przygotowawczych stoi w sprzeczności z praktyką orzeczniczą Trybunału. Na podstawie materiałów na temat państw wybranych do analizy porównawczej nie sposób stwierdzić, że w którymkolwiek z tych krajów promowana jest separacja dzieci BOM od autochtonów. Z kolei języki ojczyste uczniów są tam wspierane na lepszym poziomie niż w Polsce, lecz w procesie edukacyjnym traktowane raczej jako środek przejściowy. Ich celem jest przede wszystkim ułatwienie dziecku zaadaptowania się do nowego otoczenia i wymagań programowych w toku edukacji, a nie realizacja całego obowiązku szkolnego w języku rodzimym dziecka. Są jednak pewne wyjątki od tej zasady. Przykładu dostarcza duński system szkolnictwa obowiązkowego, w którym tymczasowo wprowadzono możliwość nauki w języku angielskim oraz ukraińskim, co było odpowiedzią na masowy napływ ludności z Ukrainy.

14 Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526 ze zm.).

393:1054885585

Postulaty zmian w prawie

Podsumowując, na podstawie przeanalizowanego materiału można stwierdzić, że tezy postawione w książce są poprawne. W multicentrycznym systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej funkcjonuje model ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej oparty na uniwersalnym standardzie praw językowych. Standard ten wyrażony jest w ratyfikowanych umowach międzynarodowych, które mają moc nadrzędną wobec ustaw krajowych i które zostały wypracowane przez instytucje międzynarodowe na szczeblu zarówno uniwersalnym, jak i regionalnym (Rada Europy, UE) systemu ochrony praw człowieka. Ów standard uzupełniają też wciąż rozwijająca się praktyka interpretacyjna zawarta w orzecznictwie trybunałów oraz rekomendacje instytucji międzynarodowych (np. Komitetu Praw Człowieka). Tym samym model ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej ma charakter dynamiczny.

W ustawodawstwie krajowym Rzeczypospolitej Polskiej brakuje jednolitego podejścia do polityki integracyjnej BOM uwzględniającego w pełnym zakresie unormowania dotyczące ich praw językowych przewidziane na poziomie uniwersalnego i regionalnego systemu ochrony praw jednostki. Ponadto trzeba zwrócić uwagę, że niektóre rozwiązania przyjęte przez polskiego ustawodawcę w kwestii polityki językowej wobec BOM wymagają dodatkowej regulacji, zwłaszcza gdy spojrzy się na istniejącą praktykę innych państw, poddanych tu analizie porównawczej. Jak wskazano w rozdziale czwartym, Szwecja, Dania, Niderlandy czy Irlandia należą bowiem nie tylko do systemu ochrony praw człowieka w ramach Narodów Zjednoczonych, ale i do systemów regionalnych na poziomie Rady Europy i Unii Europejskiej.

Autor dostrzega kilka możliwych rozwiązań mających na celu skuteczniejszą ochronę praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w polskim porządku prawnym. Formułuje postulat, aby standard polski był korzystniejszy niż zawarty w systemie Narodów Zjednoczonych czy w systemach regionalnych na poziomie Rady Europy i UE. Dodatkowo sygnalizuje, iż pożądana jest zmiana ustawowej definicji mniejszości narodowych i etnicznych.

Z przeprowadzonych badań wynika, że beneficjenci ochrony międzynarodowej przejawiają potrzeby związane z używaniem i ochroną swoich języków ojczystych. Jak pokazuje analiza, możliwość korzystania z praw językowych przez grupy mniejszościowe zależy od posiadania obywatelstwa oraz formalnego statusu danej grupy w wybranym państwie. Na przykład obywatel Ukrainy,

394:1774222588

który identyfikuje się z narodowością ukraińską i ma status beneficjenta ochrony międzynarodowej, nie może korzystać z przywilejów przewidzianych dla ukraińskiej mniejszości narodowej w RP. Dotyczy to m.in. nauki w klasach z językiem mniejszości, mimo że status owej mniejszości jest prawnie uznany. Analogicznie, jeśli dana grupa etniczna nie posiada oficjalnego statusu mniejszości narodowej lub etnicznej, jej przedstawiciele – nawet gdy są obywatelami RP – nie mogą korzystać z uprawnień wymienionych w przedmiotowej ustawie. Chociaż przedstawiciele obu grup, w tym beneficjenci ochrony międzynarodowej, mogą mieć podobne potrzeby w zakresie używania języka ojczystego, w świetle obowiązującego prawa polskiego wypada mówić o bardziej politycznym aniżeli kulturowym znaczeniu statusu mniejszości narodowych bądź etnicznych. Zdaniem autora wynika to także z regulacji statusu mniejszości w Europejskiej karcie języków regionalnych lub mniejszościowych.

Uwzględniając multicentryczność systemu prawa RP, należy uznać za odpowiednie przyjęcie bardziej pojemnej koncepcji mniejszości narodowych, zgodnej z podejściem przedstawionym w uniwersalnym systemie ochrony praw człowieka, gdyż w aktach ONZ nie przewiduje się żadnych ograniczeń przedmiotowych – szczególnie takich jak kryterium obywatelstwa – w korzystaniu z praw przysługujących mniejszościom. Zaadaptowanie na poziomie krajowym tego podejścia byłoby celowe z punktu widzenia rzeczywistej realizacji praw człowieka.

Według autora należy zrezygnować z definiowania mniejszości poprzez zamkniętą listę mniejszości narodowych i etnicznych w ustawie. Dodatkowym krokiem powinno być zniesienie kryterium posiadania polskiego obywatelstwa, aby dana osoba mogła zostać uznana za członka mniejszości. Rozszerzenie zakresu przedmiotowego ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym znacznie ułatwiłoby beneficjentom ochrony międzynarodowej chociażby dostęp do programów edukacyjnych prowadzonych w językach mniejszości. Na potrzebę podjęcia takich działań wskazuje też fakt, że kwestię zasadności ustanowionych w prawie krajowym ograniczeń w dostępie cudzoziemców do programów nauczania w językach mniejszości podniósł niedawno po raz pierwszy również Naczelny Sąd Administracyjny[15].

15 W sprawie tej Naczelny Sąd Administracyjny zarzucił Wojewódzkiemu Sądowi Administracyjnemu w Warszawie brak odniesienia się do zarzutu skarżącej, która argumentowała, że posiadanie obywatelstwa polskiego nie jest warunkiem koniecznym nauki języka kaszubskiego; NSA podkreślił, iż należy przeanalizować postanowienia Europejskiej karty języków regionalnych lub mniejszościowych. Zob. wyrok NSA z 27.03.2024 r., I GSK 362/23, LEX nr 3700750.

395:4771254474

Wprowadzone zmiany szczególnie mocno wpłyną na możliwości integracji obywateli Ukrainy, którzy dzisiaj są dominującą grupą wśród beneficjentów ochrony międzynarodowej. Mimo że w RP – zgodnie z ustawą o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym – istnieją mniejszości narodowe ukraińska i rosyjska, obywatele Ukrainy w obecnej sytuacji nie mogą korzystać z programów edukacyjnych przeznaczonych dla przedstawicieli tych mniejszości, gdyż nie posiadają polskiego obywatelstwa.

Konieczne jest również staranne dopracowanie przepisów regulujących integrację beneficjentów ochrony międzynarodowej. W zakresie obowiązku szkolnego należy chociażby wprowadzić ustawowe rozwiązania przejściowe (adaptacyjne) – zwłaszcza dla uczniów będących beneficjentami ochrony międzynarodowej – które ułatwią dzieciom proces socjalizacji oraz przystosowanie się do lokalnego języka i programu nauczania. W tym kontekście warto zwrócić uwagę na rozwiązania szwedzkie, takie jak nauczanie dzieci BOM w klasach wspólnych, instytucja opiekuna wykazującego się znajomością języka ojczystego dziecka czy możliwość nauki owego języka na wszystkich poziomach edukacji obowiązkowej.

W obszarze prawa administracyjnego trzeba uprościć procedury administracyjne pod kątem zapewnienia wnioskodawcy wsparcia językowego. Powinno ono obejmować przynajmniej gwarancje, by wnioskodawca był należycie informowany o swoich prawach i obowiązkach w języku dla niego zrozumiałym oraz by mógł uczestniczyć w postępowaniu z wykorzystaniem języka najlepiej mu znanego. Warto tu wyróżnić podejście Irlandii i Holandii, które umożliwiają takiej osobie korzystanie z alternatywnego języka w postępowaniach administracyjnych oraz z usług bezpłatnego tłumacza. Natomiast w Rzeczypospolitej Polskiej w większości spraw administracyjnych koszt usług tłumacza wciąż obciąża wnioskodawcę, a nie organ administracji. Biorąc pod uwagę trudną sytuację ekonomiczną beneficjentów ochrony międzynarodowej, takie wydatki mogą stanowić dla przedstawicieli tej grupy znaczne obciążenie finansowe. Alternatywnym rozwiązaniem, które może zostać wprowadzone w celu zapewnienia wsparcia wielojęzycznego w postępowaniach administracyjnych mniejszej wagi, jest dopuszczenie oceny materiału dowodowego przez organ na podstawie tłumaczenia maszynowego.

Aby scharakteryzować podejście ustawodawcy krajowego do praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej, opracowano główne kryteria oceny ochrony tych praw, oparte na najważniejszych potrzebach tej grupy społecznej (tabela 4.5). Do systematyzacji wskaźników zastosowano heurystyczne

396:3666210310

kategorie Richarda Ruíza, a stworzony model pozwala również na analizę praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w innych krajach. Warto rozszerzyć zestaw kryteriów oceny, co umożliwi bardziej wszechstronny ogląd problematyki. Istotnym kierunkiem dalszych badań mogłoby być także porównanie fundamentalnie odmiennych systemów ochrony praw człowieka, np. modelu amerykańskiego i europejskiego. Ze względu na złożoność zagadnienia takie porównanie wykracza jednak poza ramy jednej książki, gdyż wymaga szerszych i pogłębionych studiów.

Bibliografia

Wykaz aktów normatywnych

Akty prawa międzynarodowego

Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees, Supplementing and Amending the Previous Arrangements dated July 5th, 1922 and May 31st, 1924, Geneva 1926, League of Nations, Treaty Series, vol. LXXXIX, no. 2004, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1926/en/14828 [dostęp: 6.10.2024].

Arrangement of 30 June 1928 relating to the Legal Status of Russian and Armenian Refugees, Geneva 1928, League of Nations Treaty Series, vol. LXXXIX, no. 2005, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1928/en/15611 [dostęp: 6.10.2024].

Convention of 10 February 1938 Concerning the status of refugees coming from Germany, Geneva, League of Nations Treaty Series, vol. CXCII, no. 4461, https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20192/v192.pdf [dostęp: 6.10.2024].

Convention of 28 October 1933 Relating to the International Status of Refugees, League of Nations, Treaty Series, vol. CLIX, no. 3663, https://www.refworld.org/legal/agreements/lon/1933/en/17584 [dostęp: 6.10.2024].

Europejska karta języków regionalnych lub mniejszościowych, sporządzona w Strasburgu dnia 5 listopada 1992 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 137, poz. 1121).

Karta Narodów Zjednoczonych, Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i Porozumienie ustanawiające Komisję Przygotowawczą Narodów Zjednoczonych (Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 ze zm.).

Konwencja dotycząca statusu uchodźców, sporządzona w Genewie dnia 28 lipca 1951 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 515).

Konwencja (nr 111) dotycząca dyskryminacji w zakresie zatrudnienia i wykonywania zawodu, przyjęta w Genewie dnia 25 czerwca 1958 r. (Dz.U. z 1961 r. Nr 42, poz. 218).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

Konwencja o prawach dziecka, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku dnia 13 grudnia 2006 r. (Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 ze zm.).

Konwencja ramowa o ochronie mniejszości narodowych, sporządzona w Strasburgu dnia 1 lutego 1995 r. (Dz.U. z 2002 r. Nr 22, poz. 209).

398:1059253808

Konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji kobiet, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 18 grudnia 1979 r. (Dz.U. z 1982 r. Nr 10, poz. 71),

Konwencja w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 10 grudnia 1984 r. (Dz.U. z 1989 r. Nr 63, poz. 378).

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r. (Dz.U. z 1952 r. Nr 2, poz. 9 ze zm.).

Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r. (Dz.U. z 1964 r. Nr 40, poz. 268).

Konwencja wiedeńska o prawie traktatów, sporządzona w Wiedniu dnia 23 maja 1969 r. (Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439).

Międzynarodowa konwencja w sprawie likwidacji wszelkich form dyskryminacji rasowej, otwarta do podpisu w Nowym Jorku dnia 7 marca 1966 r. (Dz.U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187).

Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

Nordic Council of Ministers, *Declaration on a Nordic Language Policy*, 2006, https://norden.diva-portal.org/smash/get/diva2:700895/fulltext01.pdf [dostęp: 25.07.2024].

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka, Paryż, 10 grudnia 1948 r., Biblioteka Sejmowa, https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html [dostęp: 20.05.2024].

Protokół dotyczący statusu uchodźców, sporządzony w Nowym Jorku dnia 31 stycznia 1967 r. (Dz.U. z 1991 r. Nr 119, poz. 517).

Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego, sporządzony w Rzymie dnia 17 lipca 1998 r. (Dz.U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708 ze zm.).

United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, A/RES/61/295, 13.09.2007, https://docs.un.org/en/A/res/61/295 [dostęp: 2.05.2024].

Akty prawa Unii Europejskiej

Decyzja w sprawie Kodeksu dobrej praktyki administracyjnej (Dz. Urz. UE C 285 z 29.09.2011 r., s. 3–7).

Decyzja wykonawcza Rady (UE) 2022/382 z dnia 4 marca 2022 r. stwierdzająca istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkująca wprowadzeniem tymczasowej ochrony (Dz. Urz. UE L 71 z 4.03.2022 r., s. 1–6).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2010/64/UE z dnia 20 października 2010 r. w sprawie prawa do tłumaczenia ustnego i tłumaczenia pisemnego w postępowaniu karnym (Dz. Urz. UE L 280 z 26.10.2010 r., s. 1–7).

399:5222306011

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/95/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie norm dotyczących kwalifikowania obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako beneficjentów ochrony międzynarodowej, jednolitego statusu uchodźców lub osób kwalifikujących się do otrzymania ochrony uzupełniającej oraz zakresu udzielanej ochrony (Dz. Urz. UE L 337 z 20.12.2011 r., s. 9–26).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/32/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie wspólnych procedur udzielania i cofania ochrony międzynarodowej (Dz. Urz. UE L 180 z 29.06.2013 r., s. 60–95).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2013/33/UE z dnia 26 czerwca 2013 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania wnioskodawców ubiegających się o ochronę międzynarodową (Dz.U. L 180 z 29.06.2013 r., s. 96–116).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2018/1972 z dnia 11 grudnia 2018 r. ustanawiająca Europejski kodeks łączności elektronicznej (Dz. Urz. UE L 321 z 17.12.2018 r., s. 36–214, ze zm.).

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1346 z dnia 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia norm dotyczących przyjmowania osób ubiegających się o ochronę międzynarodową (Dz. Urz. UE L 2024/1346 z 22.05.2024 r.).

Dyrektywa Rady 2001/55/WE z dnia 20 lipca 2001 r. w sprawie minimalnych standardów przyznawania tymczasowej ochrony na wypadek masowego napływu wysiedleńców oraz środków wspierających równowagę wysiłków między Państwami Członkowskimi związanych z przyjęciem takich osób wraz z jego następstwami (Dz. Urz. UE L 212 z 7.08.2001 r., s. 12–23).

Dyrektywa Rady 2004/83/WE z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie minimalnych norm dla kwalifikacji i statusu obywateli państw trzecich lub bezpaństwowców jako uchodźców lub jako osoby, które z innych względów potrzebują międzynarodowej ochrony, oraz zawartości przyznawanej ochrony (Dz. Urz. UE L 304 z 30.09.2004 r., s. 12–23).

Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 1–16, ze zm.).

Komunikat Komisji w sprawie wytycznych operacyjnych dotyczących wykonania decyzji wykonawczej Rady 2022/382 stwierdzającej istnienie masowego napływu wysiedleńców z Ukrainy w rozumieniu art. 5 dyrektywy 2001/55/WE i skutkującej wprowadzeniem tymczasowej ochrony (Dz. Urz. UE C 126 I z 21.03.2022 r., s. 1–16).

Regulation No. 31 (EEC), 11 (EAEC), laying down the Staff Regulations of Officials and the Conditions of Employment of Other Servants of the European Economic Community and the European Atomic Energy Community, http://data.europa.eu/eli/reg/1962/31(1)/2014-05-01 [dostęp: 3.05.2024].

Rozporządzenie (WE) nr 458/2007 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 25 kwietnia 2007 r. w sprawie europejskiego systemu zintegrowanych statystyk na temat ochrony socjalnej (ESSPROS) (Dz. Urz. UE L 113 z 30.04.2007 r., s. 3–8).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 492/2011 z dnia 5 kwietnia 2011 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Unii (Dz. Urz. UE L 141 z 27.05.2011 r., s. 1–12, ze zm.).

400:8076951676

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2021/818 z dnia 20 maja 2021 r. ustanawiające program Kreatywna Europa (2021–2027) i uchylające rozporządzenie (UE) nr 1295/2013 (Dz. Urz. UE L 189 z 28.05.2021 r., s. 34–60).

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2024/1348 z dnia 14 maja 2024 r. w sprawie ustanowienia wspólnej procedury ubiegania się o ochronę międzynarodową w Unii i uchylenia dyrektywy 2013/32/UE (Dz. Urz. UE L 2024/1348 z 22.05.2024 r.).

Rozporządzenie Rady (EWG) nr 1612/68 z dnia 15 października 1968 r. w sprawie swobodnego przepływu pracowników wewnątrz Wspólnoty (Dz. Urz. UE L 257 z 19.10.1968 r., s. 2–12).

Traktat między Królestwem Belgii Królestwem Danii, Republiką Federalną Niemiec, Republiką Grecką, Królestwem Hiszpanii, Republiką Francuską, Irlandią, Republiką Włoską, Wielkim Księstwem Luksemburga, Królestwem Niderlandów, Republiką Austrii, Republiką Portugalską, Republiką Finlandii, Królestwem Szwecji, Zjednoczonym Królestwem Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej (Państwami Członkowskimi Unii Europejskiej) a Republiką Czeską, Republiką Estońską, Republiką Cypryjską, Republiką Łotewską, Republiką Litewską, Republiką Węgierską, Republiką Malty, Rzecząpospolitą Polską, Republiką Słowenii, Republiką Słowacką dotyczący przystąpienia Republiki Czeskiej, Republiki Estońskiej, Republiki Cypryjskiej, Republiki Łotewskiej, Republiki Litewskiej, Republiki Węgierskiej, Republiki Malty, Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Słowenii i Republiki Słowackiej do Unii Europejskiej (Traktat o przystąpieniu Republiki Czeskiej, Estonii, Cypru, Łotwy, Litwy, Węgier, Malty, Polski, Słowenii i Słowacji; Dz. Urz. UE L z 23.09.2003 r., s. 17–930).

Traktat o Unii Europejskiej (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/30 ze zm.).

Traktat ustanawiający Europejską Wspólnotę Gospodarczą (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/2 ze zm.).

Traktat z Amsterdamu zmieniający Traktat o Unii Europejskiej, traktaty ustanawiające Wspólnoty Europejskie i niektóre związane z nimi akty (Dz.U. z 2004 r. Nr 90, poz. 864/31 ze zm.).

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. z 2009 r. Nr 203, poz. 1569).

Zalecenie Komisji Europejskiej z dnia 11 marca 2005 r. w sprawie Europejskiej Karty Naukowca oraz Kodeksu postępowania przy rekrutacji pracowników naukowych (Dz. Urz. UE L 75 z 22.03.2005 r., s. 67–77).

Zalecenie Komisji (UE) 2015/914 z dnia 8 czerwca 2015 r. dotyczące europejskiego programu przesiedleń (Dz. Urz. UE L 148 z 13.06.2015 r., s. 32–37).

401:6271865002

Akty prawa polskiego

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
Dekret z dnia 30 listopada 1945 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. Nr 57, poz. 324).
Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. – Kodeks postępowania administracyjnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 572).
Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1061 ze zm.).
Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.).
Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989 r. – Prawo o stowarzyszeniach (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 2261).
Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1151 ze zm.).
Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 609 ze zm.).
Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1001).
Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o organizacjach pracodawców (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 97).
Ustawa z dnia 23 maja 1991 r. o związkach zawodowych (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 854).
Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 750 ze zm.).
Ustawa z dnia 29 września 1994 r. o rachunkowości (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 120 ze zm.).
Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentysty (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1516 ze zm.).
Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 37 ze zm.).
Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1215).
Ustawa z dnia 20 sierpnia 1997 r. o Krajowym Rejestrze Sądowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 979).
Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2383 ze zm.).
Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2488 ze zm.).
Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 107).
Ustawa z dnia 7 października 1999 r. o języku polskim (t.j. Dz.U. z 2021 r. poz. 672 ze zm.).
Ustawa z dnia 14 kwietnia 2000 r. o umowach międzynarodowych (t.j. Dz.U. z 2020 r. poz. 127).
Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 334 ze zm.).
Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 977).
Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznej (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 902).
Ustawa z dnia 25 lipca 2002 r. – Prawo o ustroju sądów administracyjnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1267).

402:7285292219

Ustawa z dnia 14 marca 2003 r. o referendum ogólnokrajowym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 574).
Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1504 ze zm.).
Ustawa z dnia 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 361 ze zm.).
Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 901 ze zm.).
Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 475 ze zm.).
Ustawa z dnia 25 listopada 2004 r. o zawodzie tłumacza przysięgłego (t.j. Dz.U. z 2019 r. poz. 1326).
Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 823).
Ustawa z dnia 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 959).
Ustawa z dnia 16 lutego 2007 r. o ochronie konkurencji i konsumentów (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 594 ze zm.).
Ustawa z dnia 1 kwietnia 2008 r. o ratyfikacji Traktatu z Lizbony zmieniającego Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską (Dz.U. z 2008 r. Nr 62, poz. 388).
Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o pracownikach samorządowych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1135).
Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 409).
Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1989).
Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2408 ze zm.).
Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 814).
Ustawa z dnia 12 grudnia 2013 r. o cudzoziemcach (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 769).
Ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. – Prawo o aktach stanu cywilnego (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1378 ze zm.).
Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r. – Prawo o zgromadzeniach (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 1389).
Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 737).
Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. o zasadach uczestnictwa przedsiębiorców zagranicznych i innych osób zagranicznych w obrocie gospodarczym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (t.j. Dz.U. z 2022 r. poz. 470).
Ustawa z dnia 4 kwietnia 2019 r. o dostępności cyfrowej stron internetowych i aplikacji mobilnych podmiotów publicznych (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1440).
Ustawa z dnia 18 listopada 2020 r. o doręczeniach elektronicznych (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 1045).
Ustawa z dnia 27 listopada 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zapewnienia w okresie ogłoszenia stanu zagrożenia epidemicznego lub stanu epidemii kadr medycznych (Dz.U. z 2020 r. poz. 2401 ze zm.).

403:4248312055

Ustawa z dnia 20 maja 2021 r. o ochronie praw nabywcy lokalu mieszkalnego lub domu jednorodzinnego oraz Deweloperskim Funduszu Gwarancyjnym (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 695).

Ustawa z dnia 11 sierpnia 2021 r. o otwartych danych i ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 1524).

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 167 ze zm.).

Ustawa z dnia 15 maja 2024 r. o zmianie ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2024 r. poz. 854).

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 2003 r. o zarządzeniu ogólnokrajowego referendum w sprawie wyrażenia zgody na ratyfikację Traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej (Dz.U. Nr 66, poz. 613).

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 kwietnia 2003 r. w sprawie trybu wyrażenia zgody na ratyfikację Traktatu dotyczącego przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Unii Europejskiej (M.P. z 2003 r. Nr 19, poz. 291).

Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 23 kwietnia 2009 r. w sprawie rodzajów dokumentów potwierdzających znajomość języka polskiego przez osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego, ubiegające się o zatrudnienie w służbie cywilnej (Dz.U. z 2009 r. Nr 64, poz. 539).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 9 lipca 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu znajomości języka polskiego w mowie i w piśmie niezbędnego do wykonywania zawodów pielęgniarki i położnej (Dz.U. z 2012 r. poz. 817).

Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 8 grudnia 2015 r. w sprawie sposobu i trybu postępowania, sposobu ustalania dochodu oraz wzorów wniosków, zaświadczeń i oświadczeń o ustalenie prawa do świadczenia z funduszu alimentacyjnego (Dz.U. z 2015 r. poz. 2229).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej (Dz.U. z 2017 r. poz. 356).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 18 sierpnia 2017 r. w sprawie warunków i sposobu wykonywania przez przedszkola, szkoły i placówki publiczne zadań umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej, etnicznej i językowej uczniów należących do mniejszości narodowych i etnicznych oraz społeczności posługującej się językiem regionalnym (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2737).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 23 sierpnia 2017 r. w sprawie kształcenia osób niebędących obywatelami polskimi oraz osób będących

404:2091291811

obywatelami polskimi, które pobierały naukę w szkołach funkcjonujących w systemach oświaty innych państw (t.j. Dz.U. z 2023 r. poz. 2301).
Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 23 grudnia 2019 r. w sprawie prowadzenia podatkowej księgi przychodów i rozchodów (Dz.U. z 2019 r. poz. 2544).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 lipca 2021 r. w sprawie zweryfikowanych kryteriów dochodowych oraz kwot świadczeń pieniężnych z pomocy społecznej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1296).
Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 17 grudnia 2021 r. w sprawie prowadzenia ewidencji przychodów i wykazu środków trwałych oraz wartości niematerialnych i prawnych (Dz.U. z 2021 r. poz. 2414).
Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 1 sierpnia 2022 r. w sprawie egzaminu maturalnego (t.j. Dz.U. z 2024 r. poz. 302).
Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 2 sierpnia 2022 r. w sprawie szczegółowych warunków i sposobu przeprowadzania egzaminu ósmoklasisty (Dz.U. z 2022 r. poz. 1636 ze zm.).
Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, załącznik nr 2 do Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. z 2012 r. poz. 977).

Akty prawa innych państw

Akty prawa Królestwa Niderlandów

Algemene wet bestuursrecht (BWBR0005537), https://wetten.overheid.nl/BWBR0005537/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].
The Constitution of the Kingdom of the Netherlands, 2018, https://www.government.nl/documents/reports/2019/02/28/the-constitution-of-the-kingdom-of-the-netherlands [dostęp: 12.08.2024].
Wet inburgering 2021 (BWBR0044770), https://wetten.overheid.nl/BWBR0044770/2023-01-01 [dostęp: 1.08.2024].
Wet op het primair onderwijs (BWBR0003420), https://wetten.overheid.nl/BWBR0003420/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].
Wet op het voortgezet onderwijs (BWBR0044212), https://wetten.overheid.nl/BWBR0044212/2024-08-01 [dostęp: 1.08.2024].

405:1105063579

Akty prawa Republiki Irlandii

Constitution of Ireland, https://www.irishstatutebook.ie/eli/cons/en/html [dostęp: 1.08.2024].
Department of Social Protection, *Customer Charter and Action Plan 2023–2026*, Dublin 2023, https://assets.gov.ie/static/documents/department-of-social-protection-customer-charter-and-action-plan-2023-2026.pdf [dostęp: 1.08.2024].
Education Act (number 51 of 1998), https://www.irishstatutebook.ie/eli/1998/act/51/enacted/en/pdf [dostęp: 1.08.2024].
The Primary Curriculum Framework, https://www.curriculumonline.ie/primary/ [dostęp: 1.08.2024].

Akty prawa Królestwa Danii

Folkeskoleloven, LBK nr 90 af 29/01/2024, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2024/90#id257bf45a-9cc7-4b7c-827d-376d823508c2 [dostęp: 1.05.2024].
Lov nr 474 af 01/07/1998, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1998/474 [dostęp: 10.08.2024].
Lov nr 487 af 01/07/1998, https://www.retsinformation.dk/eli/lta/1998/487 [dostęp: 10.08.2024].

Akty prawa Królestwa Szwecji

Förvaltningslag (2017:900), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/forvaltningslag-2017900_sfs-2017-900/ [dostęp: 2.08.2024].
Lag (1999:1175), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19991175-om-ratt-att-anvanda-samiska-hos_sfs-1999-1175/ [dostęp: 20.07.2024].
Lag (1999:1176), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-19991176-om-ratt-att-anvanda-finska-och_sfs-1999-1176/ [dostęp: 20.07.2024].
Lag (2010:197) *om etableringsinsatser för vissa nyanlända invandrare*, https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/lag-2010197-om-etableringsinsatser-for-vissa_sfs-2010-197/ [dostęp: 20.07.2024].
Language Act (2009:600), 28.05.2009, https://www.government.se/contentassets/16ba706f40854a87b910941caf3891d1/language-act-in-english.pdf [dostęp: 20.07.2024].
Regeringskansliets Rättsdatabaser, 28.05.2009, https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2009:600 [dostęp: 20.07.2024].
Skolförordning (2011:185), https://rkrattsbaser.gov.se/sfst?bet=2011:185 [dostęp: 1.08.2024].
Skollag (2010:800), https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/skollag-2010800_sfs-2010-800/ [dostęp: 1.08.2024].

406:6277704305

Akty prawa Stanów Zjednoczonych Ameryki

14th Amendment to the U.S. Constitution: Civil Rights (1868), https://www.archives.gov/milestone-documents/14th-amendment#:~:text=No%20State%20shall%20make%20or,equal%20protection%20of%20the%20laws [dostęp: 17.07.2024].

90th Congress, *Elementary and Secondary Education Amendments of 1967* (H.R. 7819), https://www.congress.gov/bill/90th-congress/house-bill/7819/text [dostęp: 3.07.2024].

State of Arizona, *Proposition 203*, Arizona Revised Statutes, 2000, https://apps.azsos.gov/election/2000/Info/pubpamphlet/english/prop203.htm [dostęp: 20.08.2024].

Akty prawa Konfederacji Szwajcarskiej

Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej, przeł. Z. Czeszejko-Sochacki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2000.

Akty prawa Kanady

C-11: *Charter of the French Language*, Les Publications du Québec, https://www.legisquebec.gouv.qc.ca/en/document/cs/c-11 [dostęp: 5.06.2024].

Akty prawa Ukrainy

Конституція України, Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text [dostęp: 1.09.2024].

Цивільний процесуальний кодекс України, Закон від 18.03.2004 № 1618-IV, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text [dostęp: 6.09.2024].

Dokumenty Komitetu do spraw Likwidacji Dyskryminacji Rasowej (ONZ)

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation VIII Concerning the Interpretation and Application of Article 1, Paragraphs 1 and 4 of the Convention*, 22.08.1990, A/45/18, https://www.legal-tools.org/doc/2503f1/pdf/ [dostęp: 5.08.2024].

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXIV Concerning Article 1 of the Convention*, 1999, A/54/18, https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=INT%2FCERD%2FGEC%2F7496&Lang=en [dostęp: 5.08.2024].

407:6230167091

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXVII on Discrimination Against Roma*, 16.08.2000, A/55/18, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2000/en/43186 [dostęp: 3.09.2024].

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXIX on Article 1, Paragraph 1, of the Convention (Descent)*, 1.11.2002, A/57/18 (2002) 111, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2002/en/11409 [dostęp: 1.01.2024].

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation XXX on Discrimination Against Non Citizens*, 5.08.2004, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2004/en/39027 [dostęp: 7.08.2024].

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation No. 34 Adopted by the Committee: Racial Discrimination Against People of African Descent*, 3.10.2011, CERD/C/GC/34, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2011/en/83463 [dostęp: 3.09.2024].

UN Committee on the Elimination of Racial Discrimination (CERD), *General Recommendation No. 35: Combating Racist Hate Speech*, 26.09.2013, CERD/C/GC/35, https://www.refworld.org/legal/general/cerd/2013/en/101142 [dostęp: 17.08.2024].

Dokumenty Komitetu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych (ONZ)

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *General Comment No. 13: The Right to Education (art. 13 of the Covenant)*, 8.12.1999, E/C.12/1999/10, https://www.refworld.org/legal/general/cescr/1999/en/37937 [dostęp: 5.05.2024].

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *General comment No. 23 (2016) on the right to just and favourable conditions of work (article 7 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights)*, 7.04.2016, E/C.12/GC/23, https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2016/en/122360 [dostęp: 5.05.2024].

UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR), *Duties of States towards refugees and migrants under the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*, 13.03.2017, E/C.12/2017/1, https://www.refworld.org/policy/statements/cescr/2017/en/117624 [dostęp: 5.05.2024].

Dokumenty Komitetu Praw Człowieka (ONZ)

Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada, HRC, Communications Nos. 359/1989 and 385/1989, U.N. Doc. CCPR/C/47/D/359/1989 and 385/1989/Rev.1 (1993), http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/v359385.htm [dostęp: 1.05.2024].

Diergaardt et al. v. Namibia, HRC, Communication No. 760/1996, U.N. Doc. CCPR/C/69/D/760/1996 (1996), https://juris.ohchr.org/casedetails/881/en-US [dostęp: 1.05.2024].

408:4693705202

Dominique Guesdon v. France, HRC, Communication No. 219/1986, U.N. Doc. CCPR/C/39/D/219/1986 (1990), https://hrlibrary.umn.edu/undocs/session39/219-1986.html [dostęp: 1.05.2024].

Leonid Raihman v. Latvia, HRC, Communication no. 1621/2007, U.N. Doc. CCPR/C/100/D/1621/2007 (2010), https://juris.ohchr.org/casedetails/1598/en-US [dostęp: 1.05.2024].

S.G. v. France, HRC, Communication No. 347/1988, U.N. Doc. CCPR/C/43/D/347/1988 (1991), https://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/dec347.htm [dostęp: 1.05.2024].

UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy), The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation*, 8.04.1988, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1988/en/27539 [dostęp: 2.05.2024].

UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 17: Article 24 (Rights of the Child)*, 7.04.1989, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1989/en/37603 [dostęp: 5.05.2024].

UN Human Rights Committee (HRC), *CCPR General Comment No. 22: Article 18 (Freedom of Thought, Conscience or Religion)*, CCPR/C/21/Rev.1/Add.4, 30.07.1993, https://www.refworld.org/legal/general/hrc/1993/en/13375 [dostęp: 5.05.2024].

Yves Cadoret and Hervé Le Bihan v. France, HRC, Communication No. 221/1987, U.N. Doc. CCPR/C/41/D/221/1987 (1991), https://www.worldcourts.com/hrc/eng/decisions/1991.04.11_Cadoret_v_France.htm [dostęp: 1.05.2024].

Dokumenty Komitetu Ministrów Rady Europy

Protecting the rights of migrant, refugee and asylum-seeking women and girls: Recommendation CM/Rec (2022)17, 20.05.2022, https://edoc.coe.int/en/international-law/11094--protecting-the-rights-of-migrant-refugee-and-asylumseeking-women-and-girls--recommendation-cmrec202217.html# [dostęp: 1.05.2024].

Recommendation CM/Rec (2014)5 of the Committee of Ministers to member States on the importance of competences in the language(s) of schooling for equity and quality in education and for educational success, 2.04.2014, https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=090000168056c6105 [dostęp: 18.04.2024].

Recommendation CM/Rec (2015)1 of the Committee of Ministers to member States on intercultural integration, 21.01.2015, https://search.coe.int/cm?i=09000016805c471f [dostęp: 1.09.2024].

Inne dokumenty

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych do spraw Uchodźców, *Zasady i tryb ustalania statusu uchodźcy zgodnie z Konwencją dotyczącą statusu uchodźcy*

409:8168105038

z 1951 r. oraz Protokołem dodatkowym do niej z 1967 r. Podręcznik, UNHCR, Genewa 1992, red. wersji pol. I. Kurz, Warszawa 2007 [e-book, pdf], https://www.unhcr.org/pl/wp-content/uploads/sites/22/2016/12/Podrecznik-UNHCR-Zasady-i-tryb-ustalania-statusu-uchodzcy.pdf [dostęp: 5.12.2024].

Committee on the Rights of the Child, *Concluding observations* (CRC/C/POL/CO/5-6), https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CRC%2FC%2FPOL%2FCO%2F5-6&Lang=en [dostęp: 29.08.2024].

European Council, *Presidency conclusions*, Lizbona, 23–24.02.2000, https://www.consilium.europa.eu/media/21038/lisbon-european-council-presidency-conclusions.pdf [dostęp: 7.09.2024].

International Labour Organization, *Extending Social Protection to Migrant Workers, Refugees and Their Families: A Guide for Policymakers and Practitioners*, Geneva 2021, https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40ed_protect/%40protrav/%40migrant/documents/publication/wcms_826684.pdf [dostęp: 27.05.2024].

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji i włączenia społecznego na lata 2021–2027*, COM/2020/758 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/ALL/?uri=CELEX:52020DC0758 [dostęp: 15.08.2024].

Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów, *Plan działania na rzecz integracji obywateli państw trzecich*, COM/2016/0377 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A52016DC0377 [dostęp: 15.08.2024].

Regulamin pracowniczy urzędników Unii Europejskiej (Dz. Urz. UE L 56 z 4.03.1968 r., s. 1–7, ze zm.).

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 21 października 2021 r. w sprawie kryzysu praworządności w Polsce i nadrzędności prawa UE, 2021/2935 (RSP), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/ta-9-2021-0439_pl.html [dostęp: 2.10.2024].

Summary Record of the 1845th Meeting of the Third Committee of the United Nations General Assembly, UN Doc. A/C.3/SR.1845, 21.10.1971, https://digitallibrary.un.org/record/806586/files/A_C-3_SR-1845-EN.pdf [dostęp: 1.08.2024].

UN General Assembly, *Right to education*, A/72/496, 29.09.2017, https://www.refworld.org/reference/themreport/unga/2017/en/118851 [dostęp: 18.08.2024].

UNESCO, *Recommendation Concerning Education for International Understanding, Co-operation and Peace and Education Relating to Human Rights and Fundamental Freedoms*, 1974, https://www.ohchr.org/en/resources/educators/human-rights-education-training/3-recommendation-concerning-education-international-understanding-co-operation-and-peace-and [dostęp: 1.08.2024].

UNHCR, *Improving Asylum Procedures: Comparative Analysis and Recommendation for Law and Practice. Detailed Research on Key Asylum Procedures Directive Provisions*, 2010, https://www.unhcr.org/media/improving-asylum-procedures-comparative-analysis-and-recommendations-law-and-practice-key [dostęp: 7.09.2024].

410:7511901424

UNHCR, *Procedural Standards for Refugee Status Determination under UNHCR's Mandate*, 2020, https://www.unhcr.org/media/procedural-standards-refugee-status-determination-under-unhcrs-mandate [dostęp: 9.06.2024].

UNHCR, *Social Protection and the Inclusion of UNHCR Persons of Concern*, Geneva 2022, https://data.unhcr.org/en/documents/details/92249 [dostęp: 27.05.2024].

United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East, *Consolidated Eligibility and Registration Instructions (CERI) for Refugees*, https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-197778 [dostęp: 8.06.2024].

Vägledningen för flerspråkig information – praktiska riktlinjer för flerspråkiga webbplatser, 2012, https://www.isof.se/download/18.17dda5f1791cdbd2873a4f/1620029706856/Flerspr%C3%A5kig-v%C3%A4gledning2012.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Wyjaśnienia dotyczące Karty praw podstawowych (Dz. Urz. UE C 303 z 14.12.2007 r., s. 17–35).

Orzecznictwo

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości

Wyrok MTS z 31.01.2024 r., *Application of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism and of the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (Ukraine v. Russian Federation)*, https://www.icj-cij.org/node/203473 [dostęp: 1.09.2024].

Międzynarodowy Trybunał Karny

Wyrok MTK z 6.05.2019 r., *Prosecutor v. Omar Hassan Ahmad Al-Bashir*, ICC-02/05-01/09 OA2, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_02593.PDF [dostęp: 15.08.2024].

Wyrok MTK z 8.07.2019 r., *Prosecutor v. Bosco Ntaganda*, ICC-01/04-02/06, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2019_03568.PDF [dostęp: 3.09.2024].

Wyrok MTK z 4.02.2021 r., *Prosecutor v. Dominic Ongwen*, ICC-02/04-01/15 A, https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2021_01026.PDF [dostęp: 15.08.2024].

Europejski Trybunał Praw Człowieka

Wyrok ETPC z 23.07.1968 r. w sprawie *Relating to certain aspects of the laws on the use of languages in education in Belgium v. Belgium (Merits)*, 1474/62, 1677/62, 1691/62, 1769/63, 1994/63, 2126/64, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-57525 [dostęp: 1.08.2024].

411:9900852243

Wyrok ETPC z 7.12.1976 r. w sprawie *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen v. Denmark*, 5095/71, 5920/72, 5926/72, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57509 [dostęp: 1.05.2024].
Wyrok ETPC z 13.05.1980 r. w sprawie *Artico v. Italy*, 6694/74, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57424 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 23.03.1983 r. w sprawie *Campbell and Cosans v. the United Kingdom*, 7511/76, 7743/76, http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57454 [dostęp: 1.05.2024].
Wyrok ETPC z 7.07.1989 r. w sprawie *Soering v. the United Kingdom*, 14038/88, LEX nr 81092.
Wyrok ETPC z 19.12.1989 r. w sprawie *Brozicek v. Italy*, 10964/84, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57612 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 25.05.1993 r. w sprawie *Kokkinakis v. Greece*, 14307/88, http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57827 [dostęp: 1.05.2024].
Wyrok ETPC z 24.11.1993 r. w sprawie *Imbrioscia v. Switzerland*, 13972/88, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57852 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 20.09.1994 r. w sprawie *Otto-Preminger-Institut v. Austria*, 13470/87, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57897 [dostęp: 1.09.2024].
Wyrok ETPC z 25.11.1999 r. w sprawie *Arnold Nilsen and Jan Gerhard Johnsen v. Norway*, 23118/93, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58364 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 7.12.2004 r. w sprawie *Mentzen v. Latvia*, 71074/01, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70407 [dostęp: 1.04.2024].
Wyrok ETPC z 10.03.2005 r. w sprawie *Skender v. the Former Yugoslav Republic of Macedonia*, 62059/00, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68687 [dostęp: 5.09.2024].
Wyrok ETPC z 10.11.2005 r. w sprawie *Leyla Şahin v. Turkey*, 44774/98, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-70956 [dostęp: 1.05.2024].
Wyrok ETPC z 30.11.2006 r. w sprawie *Igors Dmitrijevs v. Latvia*, 61638/00, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-78203 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 13.11.2007 r. w sprawie *D.H. and Others v. the Czech Republic*, 57325/00, http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-83256 [dostęp: 6.05.2024].
Wyrok ETPC z 8.07.2008 r. w sprawie *Vajnai v. Hungary*, 33629/06, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-87404 [dostęp: 06.09.2024].
Wyrok ETPC z 21.10.2008 r. w sprawie *Güzel Erdagöz v. Turkey*, 37483/02, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-89156 [dostęp: 1.04.2024].
Wyrok ETPC z 16.03.2010 r. w sprawie *Oršuš and Others v. Croatia*, 15766/03, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97689 [dostęp: 5.09.2024].
Wyrok ETPC z 11.01.2011 r. w sprawie *Ali v. the United Kingdom*, 40385/06, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-658 [dostęp: 1.08.2024].
Wyrok ETPC z 18.03.2011 r. w sprawie *Lautsi and Others v. Italy*, 30814/06, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-592 [dostęp: 8.09.2024].
Wyrok ETPC z 3.11.2011 r. w sprawie *Fratanoló v. Hungary*, 29459/10, https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-107307 [dostęp: 6.09.2024].

412:2261912881

Wyrok ETPC z 12.06.2012 r. w sprawie *Tatár and Fáber v. Hungary*, 26005/08, 26160/08, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111421 [dostęp: 6.05.2024].
Wyrok ETPC z 29.04.2013 r. w sprawie *Horváth and Kiss v. Hungary*, 11146/11, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-116124 [dostęp: 5.09.2024].
Wyrok ETPC z 29.04.2013 r. w sprawie *Sampani and Others v. Greece*, 59608/09, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-115493 [dostęp: 5.09.2024].
Wyrok ETPC z 31.10.2013 r. w sprawie *Bandaletov v. Ukraine*, 23180/06, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-127401 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 22.04.2014 r. w sprawie *Nusret Kaya and Others v. Turkey*, 43750/06, 43752/06, 32054/08, 37753/08, 60915/08, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142739 [dostęp: 1.04.2024].
Wyrok ETPC z 13.09.2016 r. w sprawie *Ibrahim and Others v. the United Kingdom*, 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-166680 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 30.01.2018 r. w sprawie *Ekmadenis LTD. v. Lithuania*, 69317/14, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-180506 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 18.03.2019 r. w sprawie *E.S. v. Austria*, 38450/12, https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-187188 [dostęp: 8.09.2024].
Wyrok ETPC z 2.05.2023 r. w sprawie *Mestan v. Bulgaria*, 24108/15, https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-14062 [dostęp: 6.09.2024].
Wyrok ETPC z 14.12.2023 r. w sprawie *M.L. v. Poland*, 40119/21, LEX nr 3642735.
Decyzja ETPC z 3.02.2009 r. w sprawie *Senger v. Germany*, 32524/05, https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-91470&filename=SENGER%20v.%20GERMANY.pdf [dostęp: 5.05.2024].
Decyzja ETPC z 5.01.2010 r. w sprawie *Diallo v. Sweden*, 13205/07, LEX nr 551326.

Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej

Wyrok TSUE z 5.03.1963 r. w sprawie 26/62, *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v. Netherlands Inland Revenue Administration*, ECLI:EU:C:1963:1.
Wyrok TSUE z 15.07.1964 r. w sprawie 6/64, *Flaminio Costa v. ENEL*, ECLI:EU:C:1964:66.
Wyrok TSUE z 12.11.1969 r. w sprawie C-26/69, *Erich Stauder v. Stadt Ulm*, ECR 1969.
Wyrok TSUE z 17.01.1970 r. w sprawie 11/70, *Internationale Handelsgesellschaft mbH v. Einfuhr- und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel*, ECR 1970.
Wyrok TSUE z 14.05.1974 r. w sprawie 4/73, *Nold v. Commission*, ECLI:EU:C:1974:51.
Wyrok TSUE z 3.06.1986 r. w sprawie 307/84, *Commission of the European Communities v. French Republic*, ECLI:EU:C:1986:222.
Wyrok TSUE z 3.07.1986 r. w sprawie C-66/85, *Deborah Lawrie-Blum v. Land Baden-Württemberg*, ECLI:EU:C:1986:284.
Wyrok TSUE z 16.06.1987 r. w sprawie C-225/85, *Commission of the European Communities v. Italian Republic*, ECLI:EU:C:1987:284.

413:1333132209

Wyrok TSUE z 21.06.1988 r. w sprawie C-39/86, *Sylvie Lair v. Universität Hannover*, ECLI:EU:C:1988:322.
Wyrok TSUE z 30.05.1989 r. w sprawie C-33/88, *Pilar Allué and Carmel Mary Coonan v. Università degli studi di Venezia*, ECLI:EU:C:1989:222.
Wyrok TSUE z 28.11.1989 r. w sprawie C-379/87, *Anita Groener v. Minister for Education and the City of Dublin Vocational Educational Committee*, ECLI:EU:C:1989:599.
Wyrok TSUE z 27.11.1991 r. w sprawie C-4/91, *Annegret Bleis v. Ministère de l'Education nationale*, ECLI:EU:C:1991:448.
Wyrok TSUE z 24.11.1998 r. w sprawie C-274/96, *Horst Otto Bickel and Ulrich Franz*, ECLI:EU:C:1998:563.
Wyrok TSUE z 3.10.2000 r. w sprawie C-9/99, *Echirolles Distribution SA v. Association du Dauphiné and Others*, ECLI:EU:C:2000:532.
Wyrok TSUE z 9.10.2001 r. w sprawie C-377/98, *Kingdom of the Netherlands v. European Parliament and Council of the European Union*, ECLI:EU:C:2001:523.
Wyrok TSUE z 9.09.2003 r. w sprawie C-361/01 P, *Christina Kik v. Office for Harmonisation in the Internal Market (Trade Marks and Designs) (OHIM). Regulation (EC) No. 40/94, Article 115*, ECLI:EU:C:2003:434.
Wyrok TSUE z 6.03.2004 r. w sprawie C-281/98, *Roman Angonese v. Cassa di Risparmio di Bolzano SpA*, ECLI:EU:C:2000:296.
Wyrok TSUE z 1.07.2004 r. w sprawie C-65/03, *Commission of the European Communities v. Kingdom of Belgium*, ECLI:EU:C:2004:402.
Wyrok TSUE z 23.10.2007 r. w sprawach połączonych C-11/06 i C-12/06, *Rhiannon Morgan v. Bezirksregierung Köln and Iris Bucher v. Landrat des Kreises Duren*, ECLI:EU:C:2007:626.
Wyrok TSUE z 11.12.2007 r. w sprawie C-161/06, *Skoma-Lux sro v. Celní ředitelství Olomouc*, ECLI:EU:C:2007:773.
Wyrok TSUE z 14.02.2008 r. w sprawie C-450/06, *Varec SA v. État Belge*, ECLI:EU:C:2008:91.
Wyrok TSUE z 3.06.2010 r. w sprawie C-484/08, *Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Madrid v. Asociación de Usuarios de Servicios Bancarios (Ausbanc)*, ECLI:EU:C:2010:309.
Wyrok TSUE z 22.11.2012 r. w sprawie C-277/11, *M. v. Minister for Justice, Equality and Law Reform, Ireland, Attorney General*, ECLI:EU:C:2012:744.
Wyrok TSUE z 27.11.2012 r. w sprawie C-566/10 P, *Italian Republic v. European Commission*, ECLI:EU:C:2012:752.
Wyrok TSUE z 1.03.2016 r. w sprawach połączonych C-443/14 i C-444/14, *Kreis Warendorf v. Ibrahim Alo and Amir Osso v. Region Hannover*, ECLI:EU:C:2016:127.
Wyrok TSUE z 21.11.2018 r. w sprawie C-713/17, *Ahmad Shah Ayubi v. Bezirkshauptmannschaft Linz-Land*, ECLI:EU:C:2018:929.
Wyrok TSUE z 26.03.2019 r. w sprawie C-377/16, *Kingdom of Spain v. European Parliament*, ECLI:EU:C:2019:249.
Opinia Rzecznika Generalnego Yves'a Bota przedstawiona 26.04.2012 r. w sprawie C-277/11, *M. v. Minister for Justice, Equality and Law Reform, Ireland, Attorney General*, ECLI:EU:C:2012:253.

414:2544661475

Trybunał Konstytucyjny

Uchwała TK z 25.01.1995 r., W 14/94, OTK 1995, nr 1, poz. 19.
Uchwała TK z 14.05.1997 r., W 7/96, OTK 1997, nr 2, poz. 27.
Wyrok TK z 12.01.1999 r., P 2/98, OTK 1999, nr 1, poz. 2.
Wyrok TK z 7.05.2002 r., SK 20/00, OTK-A 2002, nr 3, poz. 29.
Wyrok TK z 27.05.2003 r., K 11/03, OTK-A 2003, nr 5, poz. 43.
Wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04, OTK ZU 2005, nr 5A, poz. 49.
Wyrok TK z 24.11.2010 r., K 32/09, OTK-A 2010, nr 9, poz. 108.
Wyrok TK z 16.11.2011 r., SK 45/09, Dz.U. z 2011 r. Nr 254, poz. 1530.
Wyrok TK z 18.01.2012 r., Kp 5/09, OTK-A 2012, nr 1, poz. 5.
Orzeczenie TK z 13.09.1994 r., P 2/94, OTK ZU 1994, nr 2, poz. 33.
Postanowienie TK z 19.12.2006 r., P 37/05, OTK-A 2006, nr 11, poz. 177.

Sąd Najwyższy

Uchwała SN z 19.11.2010 r., III CZP 82/10, OSNC 2011, nr 6, poz. 62.
Wyrok SN z 11.01.2008 r., V CSK 372/07, niepublikowany.
Wyrok SN z 15.03.2018 r., III CSK 387/16, LEX nr 2510660.
Wyrok SN z 29.12.2021 r., I NO 26/21, OSNKN 2022, nr 1, poz. 5.
Postanowienie SN z 29.04.1975 r., II CZ 61/75, OSNC 1976, nr 6, poz. 131.
Postanowienie SN z 4.04.2012 r., III KK 133/11, OSNKW 2012, nr 8, poz. 81.
Postanowienie SN z 24.07.2013 r., III CZ 34/13, OSNC-ZD 2014, nr 4, poz. 32.
Postanowienie SN z 9.04.2015 r., II CSK 550/14, niepublikowane.
Postanowienie SN z 18.10.2016 r., I UZ 21/16, LEX nr 2191447.

Naczelny Sąd Administracyjny

Wyrok NSA z 6.07.1994 r., SA/Łd 1024/94, ONSA 1995, nr 4, poz. 159.
Wyrok NSA z 31.05.2007 r., I GSK 1647/06, LEX nr 351293.
Wyrok NSA z 30.10.2008 r., II OSK 1097/07, ONSAiWSA 2009, nr 5, poz. 90.
Wyrok NSA z 11.03.2010 r., I FSK 92/09, LEX nr 594292.
Wyrok NSA z 15.07.2010 r., II OSK 2051/09, LEX nr 597483.
Wyrok NSA z 27.09.2011 r., I GSK 482/10, ONSAiWSA 2012, nr 6, poz. 118.
Wyrok NSA z 16.11.2011 r., II FSK 810/10, LEX nr 1151389.
Wyrok NSA z 17.04.2012 r., II GSK 1319/11, LEX nr 1218992.
Wyrok NSA z 26.04.2012 r., I GSK 163/11, LEX nr 1243907.
Wyrok NSA z 29.11.2012 r., I GSK 84/12, LEX nr 1291304.
Wyrok NSA z 3.07.2014 r., I FSK 1171/13, LEX nr 1517656.
Wyrok NSA z 6.09.2016 r., II FSK 1935/14, LEX nr 2143126.
Wyrok NSA z 22.02.2017 r., I GSK 1614/15, LEX nr 2316911.

415:6778576835

Wyrok NSA z 14.09.2018 r., II OSK 1914/18, LEX nr 2563766.
Wyrok NSA z 6.03.2019 r., I GSK 3162/18, LEX nr 2641919.
Wyrok NSA z 10.06.2020 r., I OSK 1760/19, LEX nr 3072007.
Wyrok NSA z 9.06.2022 r., II OSK 1542/21, LEX nr 3379927.
Wyrok NSA z 13.04.2023 r., II OSK 1131/22, LEX nr 3558393.
Wyrok NSA z 18.04.2023 r., II FSK 400/21, LEX nr 3567692.
Wyrok NSA z 12.07.2023 r., II OSK 762/23, LEX nr 3603108.
Wyrok NSA z 27.03.2024 r., I GSK 362/23, LEX nr 3700750.
Postanowienie NSA z 12.11.2019 r., I OSK 2617/19, LEX nr 2741039.

Orzecznictwo sądów powszechnych i sądów administracyjnych

Wyrok SA w Gdańsku z 6.08.2020 r., III AUa 683/19, LEX nr 3364738.
Wyrok SA w Katowicach z 22.01.2009 r., V ACa 551/08, LEX nr 523885.
Wyrok SA w Poznaniu z 5.02.2020 r., I ACa 164/19, LEX nr 3263299.
Wyrok SA w Warszawie z 28.10.2014 r., I ACa 504/14, LEX nr 1552116.
Wyrok SA w Warszawie z 20.01.2020 r., V ACa 569/19, LEX nr 2784482.
Wyrok WSA w Gdańsku z 13.10.2010 r., I SA/Gd 473/10, LEX nr 747888.
Wyrok WSA w Gdańsku z 21.05.2015 r., III SA/Gd 313/15, LEX nr 1759167.
Wyrok WSA w Gdańsku z 20.02.2020 r., III SA/Gd 718/19, LEX nr 2791281.
Wyrok WSA w Gliwicach z 23.10.2019 r., I SA/Gl 626/19, LEX nr 2741793.
Wyrok WSA w Gliwicach z 28.07.2022 r., I SA/Gl 309/22, LEX nr 3394360.
Wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z 30.07.2020 r., I SA/Go 103/20, LEX nr 3047647.
Wyrok WSA w Krakowie z 28.09.2017 r., II SA/Kr 721/17, LEX nr 2373250.
Wyrok WSA w Łodzi z 12.07.2017 r., II SA/Łd 385/17, LEX nr 2329833.
Wyrok WSA w Łodzi z 7.11.2019 r., III SA/Łd 744/19, LEX nr 2745708.
Wyrok WSA w Poznaniu z 18.10.2018 r., II SA/Po 474/18, LEX nr 2590499.
Wyrok WSA w Szczecinie z 18.06.2015 r., I SA/Sz 589/15, LEX nr 1813844.
Wyrok WSA w Szczecinie z 13.06.2019 r., II SA/Sz 465/19, LEX nr 2688708.
Wyrok WSA w Warszawie z 9.09.2010 r., V SA/Wa 338/10, LEX nr 759365.
Wyrok WSA w Warszawie z 17.09.2010 r., V SA/Wa 1500/09, LEX nr 643970.
Wyrok WSA w Warszawie z 19.10.2012 r., V SA/Wa 807/12, LEX nr 1343766.
Wyrok WSA w Warszawie z 6.03.2013 r., V SA/Wa 1455/12, LEX nr 1321576.
Wyrok WSA w Warszawie z 2.08.2013 r., V SA/Wa 409/13, LEX nr 1368248.
Wyrok WSA w Warszawie z 29.09.2020 r., III SA/Wa 2471/19, LEX nr 3100434.
Wyrok WSA we Wrocławiu z 18.06.2008 r., IV SA/Wr 573/07, LEX nr 508229.
Wyrok WSA we Wrocławiu z 28.05.2019 r., IV SA/Wr 161/19, LEX nr 2703612.
Wyrok WSA we Wrocławiu z 19.08.2020 r., III SA/Wr 75/20, LEX nr 3099904.
Postanowienie WSA w Łodzi z 28.06.2019 r., III SAB/Łd 18/19, Legalis nr 1959007.
Wyrok SO w Gdańsku z 10.11.2011 r., III Ca 586/11, LEX nr 1713969.

416:4598906509

Orzecznictwo krajowe innych państw

Orzecznictwo Stanów Zjednoczonych Ameryki

Serna v. Portales Municipal Schools, 351 F. Supp. 1279 (D.N.M. 1972).
Lau v. Nichols, 414 U.S. 563 (1974).
Castañeda v. Pickard, 648 F.2d 989 (1981).
Plyler v. Doe, 457 U.S. 202 (1982).

Pisma urzędowe

List Ministra Edukacji i Nauki z dnia 13 czerwca 2023 r. na temat rozwiązań systemowych dotyczących zapewnienia opieki i edukacji uczniom będącym obywatelami Ukrainy, którzy po dniu 24 lutego 2022 r. przybyli do Rzeczypospolitej Polskiej, DWM-WOPG.473.127.2023.BP, https://www.gov.pl/attachment/ec5dcfca-70fe-4a02--9c3b-836305812fe4 [dostęp: 1.08.2024].

Ministerstwo Finansów – Podsekretarz Stanu, Pismo z dnia 4 maja 2015 r., *Dostępność deklaracji PIT złożonej przez podatnika w formie elektronicznej*, 32404/15, https://sip.lex.pl/orzeczenia-i-pisma-urzedowe/pisma-urzedowe/32404-15-dostepnosc-deklaracji--pit-zlozonej-przez-184817557 [dostęp: 4.10.2024].

Odpowiedź Ministra Edukacji Narodowej na interpelację nr 378 (SPS-023–378/11) w sprawie zapewnienia uczniom należącym do mniejszości narodowych warunków umożliwiających podtrzymywanie poczucia tożsamości narodowej i językowej, Sejm VII kadencji, 27.12.2011, Kancelaria Sejmu RP, https://web.archive.org/web/20240706232033/https://www.sejm.gov.pl/sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=716EFF94 [dostęp: 1.04.2024].

Stanowisko Komitetu Standardów Rachunkowości z dnia 13 kwietnia 2010 r. w sprawie niektórych zasad prowadzenia ksiąg rachunkowych (Dz. Urz. Min. Fin. z 2010 r. Nr 6, poz. 26).

Uzasadnienie projektu ustawy o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa, druk nr 2069, Sejm IX kadencji, 7.03.2022, Kancelaria Sejmu RP, https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/8BB50CB16E2DEC48C12587FE005C19B8/%24File/2069-uzas.docx [dostęp: 20.07.2022].

417:2677594116

Wykaz literatury

Publikacje

Akumbu P.W. et al., *African Multilingualisms: Rural Linguistic and Cultural Diversity*, eds. P. Di Carlo, J. Good, Lexington Books, New York 2020.

Alhamami M., *Inequity, Inequality, and Language Rights in English as a Medium of Instruction Programs*, „Evaluation and Program Planning" 2023, vol. 9, no. 9 [e-book, pdf], s. 1–11, https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2023.102297.

Alisaari J. et al., *Mother Tongue Education in Four Nordic Countries – Problem, Right or Resource?*, „Apples – Journal of Applied Language Studies" 2023, vol. 17, no. 2, s. 52–72, https://doi.org/10.47862/apples.113671.

Alstad G.T., Sopanen P., *Language Orientations in Early Childhood Education Policy in Finland and Norway*, „Nordic Journal of Studies in Educational Policy" 2020, vol. 7, no. 1, s. 30–43, https://doi.org/10.1080/20020317.2020.1862951.

Andersson T., *Bilingual Education: The American Experience*, „The Modern Language Journal" 1971, vol. 55, no. 7, s. 427–440, https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1971.tb02335.x.

Andrzejczuk R., *Podmiotowość jednostki w prawie międzynarodowym*, „Studia z Prawa Wyznaniowego" 2001, t. 3, s. 127–150.

Andrzejewski S., *Indeksy demokracji i stan zaawansowania ich rozwoju ze szczególnym uwzględnieniem projektu Varieties of Democracy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio K – Politologia" 2022, vol. 29, no. 1, s. 21–40, https://doi.org/10.17951/k.2022.29.1.21-40.

Arcarons A.F., *Fostering the Economic Integration of Asylum-Seekers and Beneficiaries of International Protection: The Role of Social Partners*, FIERI Working Papers, 2018, https://www.fieri.it/wp-content/uploads/2018/03/FINAL-Social-Partners--PSB-Integration-FIERI-ILO-3.JAN_.2018_AFA-2.pdf [dostęp: 5.12.2024].

Arendt J., Dustmann C., Ku H., *Refugee Migration and the Labour Market: Lessons from 40 Years of Post-Arrival Policies in Denmark*, „Oxford Review of Economic Policy" 2022, vol. 38, no. 3, s. 531–556, https://doi.org/10.1093/oxrep/grac021.

Arystoteles, *Metafizyka*, t. 1, przeł. T. Żeleźnik, oprac. M.A. Krąpiec, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin 1996.

Arzoz X., *Language Rights as Legal Norms*, „European Public Law" 2009, vol. 15, no. 4, s. 541–574, https://doi.org/10.54648/EURO2009039.

Arzoz X., *The Nature of Language Rights*, „Jemie" 2007, no. 6, [e-book, pdf], s. 1–35, https://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2007/2-2007-Arzoz.pdf [dostęp: 29.08.2024].

Astramowicz-Leyk T., *Międzynarodowe systemy ochrony praw i wolności człowieka*, Olsztyńska Szkoła Wyższa im. Józefa Rusieckiego, Olsztyn 2009.

Atrooz F. et al., *Displacement and Isolation: Insights from a Mental Stress Survey of Syrian Refugees in Houston, Texas, USA*, „International Journal of Environmental Research

418:2386016418

and Public Health" 2022, vol. 19, no. 5, article 2547, s. 1–12, https://doi.org/10.3390/ijerph19052547.

Aurino E., Giunti S., *Social Protection for Child Development in Crisis: A Review of Evidence and Knowledge Gaps*, „The World Bank Research Observer" 2022, vol. 37, no. 2, s. 229–263, https://doi.org/10.1093/wbro/lkab007.

Austin J., *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford 1962.

Awdiejew A., Habrajska G., *Komunikatywizm a granice językoznawstwa*, „Polonica" 2013, t. 33, s. 47–53.

Ayres-Bennett W., *From Haugen's Codification to Thomas's Purism: Assessing the Role of Description and Prescription, Prescriptivism and Purism in Linguistic Standardisation*, „Language Policy" 2020, vol. 19, s. 183–213, https://doi.org/10.1007/s10993-019-09521-4.

Bagan-Kurluta K., *Zawieranie małżeństw przez cudzoziemców. Uwagi na temat zmiany ustawy o aktach stanu cywilnego*, „Studia Prawnicze. Rozprawy i Materiały" 2015, nr 1 (16), s. 31–40.

Bambust I., Kruger A., Kruger T., *Constitutional and Judicial Language Protection in Multilingual States: A Brief Overview of South Africa and Belgium*, „Erasmus Law Review" 2013, vol. 5, no. 3, s. 211–232.

Banasiński C., Piontek E., *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. C. Banasiński, E. Piontek, LexisNexis, Warszawa 2009 [LEX].

Banaszak B., *Prawo mniejszości narodowych do kultywowania własnej tożsamości kulinarnej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2014, t. 31, s. 19–26.

Banaszak B., *Zagadnienia podstawowe. Terminologia*, w: B. Banaszak et al., *System ochrony praw człowieka*, wyd. 2, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005, s. 13–56.

Barczewski M., *Prawa człowieka*, w: *Leksykon ochrony praw człowieka. 100 podstawowych pojęć*, red. M. Balcerzak, S. Sykuna, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2010, s. 345–352.

Barker K., Victor D.A., Day C.R., *Communication and Cultural Strategies Impacting Ukrainian Refugees and Others Involved*, „Global Advances in Business Communication" 2024, vol. 11, no. 1, article 1, s. 1–34, https://commons.emich.edu/gabc/vol11/iss1/1 [dostęp: 5.05.2024].

Barry B., *Culture and Equality: An Egalitarian Critique of Multiculturalism*, Harvard University Press, Cambridge 2002.

Bartmiński J., *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, „Język a Kultura" 2008, t. 20, s. 15–33.

Bartoszewicz M., *Język polski i jego ochrona prawna w porządku konstytucyjnym Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2017.

Battjes H., *Asylum Qualification Directive 2011/95/EU, Article 22*, in: *EU Immigration and Asylum Law: A Commentary*, eds. K. Hailbronner, D. Thym, 2nd ed., C.H.Beck – Hart – Nomos, München–Oxford–Baden-Baden 2016, s. 1258.

Bhopal K., Jackson J., *The Experiences of Black and Minority Ethnic Academics: Multiple Identities and Career Progression*, University of Southampton, Southampton 2013 [e-book, pdf], http://eprints.soton.ac.uk/id/eprint/350967 [dostęp: 18.08.2024].

419:1780322016

Bialystok E., *Bilingual Education for Young Children: Review of the Effects and Consequences*, „International Journal of Bilingual Education and Bilingualism" 2016, vol. 21, no. 6, s. 666–679, https://doi.org/10.1080/13670050.2016.1203859.

Białek T., *Interpretacja i znaczenie art. 27 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych*, „Studia Prawnicze" 2007, z. 1 (171), s. 51–65, https://doi.org/10.37232/sp.2007.1.3.

Bieniek-Majka M., Stupałkowska U., *Uchodźcy z Ukrainy na powiatowym rynku pracy. Studium przypadku*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2022, nr 71, s. 169–182, https://doi.org/10.15584/nsawg.2022.3.11.

Bieńkowska D., *Prawa człowieka w europejskim systemie prawa medycznego*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2023.

Bilinsky Y., *Education of the Non-Russian Peoples in the Soviet Union*, „Comparative Education Review" 1964, vol. 8, no. 1, s. 78–89.

Biłgorajski A., *Prawo konstytucyjne i ustrój organów ochrony prawnej dla praktyków. Objaśnienia, wzory pism, kazusy i pytania*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013.

Biłgorajski A., Chorążewska A., *Konstytucyjna wolność badań naukowych a ochrona pracy naukowej. Studium przypadków z nauk ścisłych eksperymentalnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2018.

Bishop A., *Focus 2 Bilingual Education*, Educational Testing Service, Princeton 1976.

Bisztyga A., *Konstytucyjne aspekty multicentryczności systemu prawa*, w: *Pluralizmus moci a práva. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej w dňoch 25.–27. marca 2009 v Tatranskej Štrbe*, red. D. Lengyelová, Bratislavska Vysoká Škola Práva, Eurokódex, Bratislava 2009, s. 32–50.

Blackstock C., *The Complainant: The Canadian Human Rights Case on First Nations Child Welfare*, „McGill Law Journal" 2016, vol. 62, no. 2, s. 285–328.

Blum L., *„Cultural Racism": Biology and Culture in Racist Thought*, „Journal of Social Philosophy" 2023, vol. 54, no. 3, s. 350–369, https://doi.org/10.1111/josp.12370.

Bodio J., Borkowski G., Demendecki T., *Ustrój organów ochrony prawnej. Część szczegółowa*, wyd. 5, Wolters Kluwer, Warszawa 2016.

Bordignon M., Moriconi S., *The Case for a Common European Refugee Policy*, „Policy Contribution" 2017, no. 8 [e-book, pdf], s. 1–13, https://www.bruegel.org/system/files/wp_attachments/PC-08-2017.pdf [dostęp: 10.12.2024].

Borecki P., *Zakaz dyskryminacji ze względu na wyznanie lub światopogląd w prawie polskim*, „Studia Prawnicze" 2015, z. 4 (204), s. 43–100, https://doi.org/10.37232/sp.2015.4.3.

Borek D., *Glosa aprobująca do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego (WSA) w Warszawie z dnia 27 listopada 2019 r. (sygn. akt: VI SA/Wa 1521/19)*, „Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny" 2021, t. 10, nr 5, s. 73–77, https://doi.org/10.7172/2299-5749.IKAR.5.10.6.

Breda K., Krämer P., *Countering Linguistic Rights in Spain through Language Making: The Discursive Delegitimization of Basque in Online Debates*, „Journal of Language & Law / Revista de Llengua i Dret" 2021, no. 76, s. 118–140, http://doi.org/10.2436/rld.i76.2021.3671.

420:3369891115

Brown P., Levinson S.C., *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge University Press, Cambridge 1987.

Brzozowski W., *Uniwersalny system ochrony praw człowieka*, w: W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2019, s. 101–116.

Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2019.

Brzuszczak P., *Prawa człowieka z perspektywy Azji Południowo-Wschodniej w świetle koncepcji „azjatyckich wartości"*, „Sprawy Międzynarodowe" 2020, t. 73, nr 1, s. 115–134, https://doi.org/10.35757/SM.2020.73.1.01.

Burek W., Klaus W., *Definiowanie dyskryminacji w prawie polskim w świetle prawa Unii Europejskiej oraz prawa międzynarodowego*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2013, t. 11, s. 72–90, https://doi.org/10.26106/J964-DD82.

Carens J.H., *Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness*, Oxford University Press, Oxford 2000, https://doi.org/10.1093/0198297688.001.0001.

Castro D.C., Meek S., *Beyond Castañeda and the „Language Barrier" Ideology: Young Children and Their Right to Bilingualism*, „Language Policy" 2022, vol. 21, no. 3, s. 407–425, https://doi.org/10.1007/s10993-021-09608-x.

Cesarz M., *Porządek prawny Unii Europejskiej*, w: *Procesy integracyjne i dezintegracyjne w Europie*, red. A. Pacześniak, M. Klimowicz, OTO–Wrocław, Wrocław 2014, s. 179–201.

Chomsky N., *The Architecture of Language*, eds. N. Mukherji, B.N. Patnaik, R.K. Agnihotri, Oxford University Press, New Delhi 2000.

Chomsky N., *Logical Structures in Language*, „Journal of the Association for Information Science and Technology" 1957, vol. 8, no. 4, s. 284–291, https://doi.org/10.1002/asi.5090080406.

Chorążewska A., *Konstytucyjna wolność słowa a prawo do krytyki pracodawcy*, w: *Wolność wypowiedzi i jej granice. Analiza wybranych zagadnień*, red. A. Biłgorajski, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2014, s. 143–174.

Ciechorski J., *Komentarz do art. 106*, w: Idem, *Ustawa o działalności leczniczej. Komentarz do wybranych przepisów*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.

Cieśliński A., *Komentarz do art. 55*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Coady M., Ankeny B., Ankeny R., *Is Language a „Right" in U.S. Education?: Unpacking Castañeda's Reach across Federal, State, and District Lines*, „Language Policy" 2022, vol. 21, no. 3, s. 305–329, https://doi.org/10.1007/s10993-021-09604-1.

Cohen-Eliya M., Porat I., *Proportionality and Constitutional Culture*, Cambridge University Press, Cambridge 2013, https://doi.org/10.1017/CBO9781139134996.

Cohen-Eliya M., Porat I., *Proportionality and the Culture of Justification*, „The American Journal of Comparative Law" 2011, vol. 59, no. 2, s. 463–490.

Cox Jr. R.B. et al., *Shared Language Erosion: Rethinking Immigrant Family Communication and Impacts on Youth Development*, „Children" 2021, vol. 8, no. 4, article 256, s. 1–15, https://doi.org/10.3390/children8040256.

421:1384064100

Cummins F., *Language as a Problem*, „Language Sciences" 2021, vol. 88, article 101433, s. 1–10, https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101433.

Cummins J., *Bilingual Children's Mother Tongue: Why Is It Important for Education?*, „Sprogforum" 2001, vol. 19, no. 7, s. 15–20.

Curran V.G., *Dealing in Difference: Comparative Law's Potential for Broadening Legal Perspectives*, „The American Journal of Comparative Law" 1998, vol. 46, no. 4, s. 657–668.

Cyfert S., Szumowski W., *Dobre praktyki zarządzania w administracji samorządowej*, „Nauki o Zarządzaniu" 2015, nr 4 (25), s. 38–59, https://doi.org/10.15611/noz.2015.4.03.

Czaiński K., *Ponašymu – mieszany kod językowy czeskiego Śląska Cieszyńskiego*, „Adeptus" 2019, nr 14, artykuł 1974, [e-book, pdf], s. 1–16, https://doi.org/10.11649/a.1974.

Czapliński W., Wyrozumska A., *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, wyd. 3 zm., Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2014.

Czarny P., *Opinia w sprawie wykładni art. 90 ust. 4 Konstytucji w zw. z art. 89 ust. 1 Konstytucji*, „Przegląd Sejmowy" 2011, nr 1, s. 118–124.

Damen R. et al., *About but Not without: Recently Arrived Refugees' Understanding of and Expectations for Integration within a Local Policy Context in the Netherlands*, „Journal of Immigrant & Refugee Studies" 2024, vol. 22, no. 2, s. 278–290, https://doi.org/10.1080/15562948.2021.2023720.

Davison-Vecchione D., *Beyond the Forms of Faith: Pacta Sunt Servanda and Loyalty*, „German Law Journal" 2015, vol. 16, no. 5, s. 1163–1190, https://doi.org/10.1017/S2071832200021076.

Dąbrowski K., *Recenzja: Madis Ernits, Constitution as a System, „Dissertationes Iuridicae Universitatis Tartuensis", vol. 75, ISBN 978–9949–03–207–5, University of Tartu Press, Tartu 2019, ss. 207*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2020, nr 4 (56), s. 473–477.

Dąbrowski P., *Rozstrzyganie spraw o udzielenie ochrony międzynarodowej obywatelom Ukrainy w świetle koncepcji alternatywy ochrony wewnętrznej w kraju pochodzenia*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego" 2018, nr 9, s. 57–76.

De Schutter H., *Language Policy and Political Philosophy: On the Emerging Linguistic Justice Debate*, „Language Problems and Language Planning" 2007, vol. 31, no. 1, s. 1–23, https://doi.org/10.1075/lplp.31.1.02des.

De Swaan A., *The Unequal Exchange of Texts in the World Language System*, in: *Bridging Linguistics and Economics*, eds. C.B. Vigouroux, S.S. Mufwene, Cambridge University Press, Cambridge 2020, s. 203–223, https://doi.org/10.1017/9781108783101.009.

Deutschmann M., *Rasizm w Polsce w kontekście problemów migracyjnych. Próba diagnozy*, „Studia Krytyczne" 2017, nr 4, s. 71–85, https://doi.org/10.25167/sk.1434.

Disbray S. et al., *Global Lessons: Indigenous Languages and Multilingualism in School Programs*, First Languages Australia, Canberra 2018 [e-book, pdf], https://www.firstlanguages.org.au/global-lessons [dostęp: 5.06.2024].

Długosz J., *Prawo do udziału tłumacza jako jedna z przesłanek rzetelnego procesu karnego*, „Investigationes Linguisticae" 2019, t. 17, s. 100–107, https://doi.org/10.14746/il.2009.17.7.

Domański M., *Zawieranie małżeństw przez uchodźców*, „Państwo i Prawo" 2009, z. 3, s. 72–84.

422:3715714735

Domeij R., Spetz J., *Can Official Websites Be Accessible to All? A Swedish Language Policy Perspective*, in: *Language Use in Public Administration: Theory and Practice in the European States. Contributions to the EFNIL Conference 2015 in Helsinki*, eds. P. Nuolijärvi, G. Stickel, Research Institute for Linguistics, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2016 [e-book, pdf], s. 61–71, http://efnil.nytud.hu/conferences/13th-annual--conference-helsinki/proceedings/11__Domeij-Spetz.pdf [dostęp: 6.08.2024].

Doobay A., *The Right to a Fair Trial in Light of the Recent ECtHR and CJEU Case-Law*, „ERA Forum. Journal of the Academy of European Law" 2013, vol. 14, no. 2, s. 251–262, https://doi.org/10.1007/s12027-013-0300-5.

Drobnik M., *Podmiotowość prawnomiędzynarodowa jednostki*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2003, t. 65, z. 2, s. 107–124.

Dunbar R., Skutnabb-Kangas T. et al., *Forms of Education of Indigenous Children as Crimes Against Humanity? Expert Paper Prepared for the Permanent Forum on Indigenous Issues, 7th session*, United Nations Economic and Social Council, New York 2008 [e-book, pdf], s. 1–17, https://digitallibrary.un.org/record/622014?v=pdf [dostęp: 5.06.2024].

Duży J., Kołodziejski P., *Glosa do postanowienia SN z dnia 24 czerwca 2016 r., I KZP 2/15*, „Prokuratura i Prawo" 2017, nr 10, s. 167–173.

Dybiec-Gajer J., *Tłumaczenie jako świadczenie usług tłumaczeniowych? Między realizmem zawodowym a dyktatem rynku w zakresie kształcenia tłumaczy*, „Między Oryginałem a Przekładem" 2013, nr 19/20, s. 169–187.

Elias S.B., *Regional Minorities, Immigrants, and Migrants: The Reframing of Minority Language Rights in Europe*, „Berkeley Journal of International Law" 2010, vol. 28, no. 1, s. 261–312, https://doi.org/10.15779/Z38S93M.

Ereciński T., Gudowski J., Iwulski J., *Komentarz do ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych. art. 5*, w: *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Ustawa o Krajowej Radzie Sądownictwa. Komentarz*, red. J. Gudowski, LexisNexis, Warszawa 2009 [LEX].

Faingold E.D., *Language Rights in the European Union and the Treaty of Lisbon*, „Language Problems and Language Planning" 2015, vol. 39, no. 1, s. 33–49, https://doi.org/10.1075/lplp.39.1.02fai.

Fasold R., *The Sociolinguistics of Society*, Blackwell, Oxford 1984.

Feldo K., *Polski Ład wsparciem dla uchodźców z Ukrainy*. „Doradztwo Podatkowe – Biuletyn Instytutu Studiów Podatkowych" 2022, nr 11, s. 16–20, https://doi.org/10.5604/01.3001.0016.1219.

Field S., Kuczera M., Pont B., *No More Failures: Ten Steps to Equity in Education*, Organization for Economic Co-operation and Development (OECD), Paris 2007 [e-book, pdf], https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2007/11/no-more-failures_g1gh7f46/9789264032606-en.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Firlit-Fesnak G., *Budowanie systemu pomocy dla uchodźców wojennych z Ukrainy w Polsce z perspektywy doświadczeń uczestników tego procesu*, „Studia Politologiczne" 2023, t. 68, s. 119–137, https://doi.org/10.33896/SPolit.2023.68.7.

Gajda A., *Kilka uwag o wolności zgromadzeń na tle najnowszych zmian ustawy – Prawo o zgromadzeniach*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2017, t. 38, nr 2, s. 181–196.

423:4721621284

Gallagher A., *Twenty-Five Years of Language Policies and Initiatives in Ireland: 1995–2020*, „TEANGA, the Journal of the Irish Association for Applied Linguistics" 2021, vol. 28, s. 6–55, https://doi.org/10.35903/teanga.v28i.1891.

García O., Lin A., *Translanguaging in Bilingual Education*, in: *Bilingual and Multilingual Education. Encyclopedia of Language and Education*, eds. O. García, A. Lin, S. May, Springer, Cham 2016, s. 117–130, https://doi.org/10.1007/978-3-319-02324-3_9-1.

Garlicki L., *Polskie prawo konstytucyjne. Zarys wykładu*, wyd. 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2020.

Garlicki L., *Przesłanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo" 2001, z. 10, s. 5–24.

Garlicki L., Zubik M., *Komentarz do art. 35*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

Garlicki L., Zubik M., *Komentarz do art. 37*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

Georgsson S., Carlsson T., *Readability, Understandability and Language Accessibility of Swedish Websites about the Coronavirus Disease 2019: A Cross-Sectional Study*, „BMC Medical Informatics and Decision Making" 2022, vol. 22, no. 1, article 131, s. 1–9, https://doi.org/10.1186/s12911-022-01873-y.

Gervais M., Séguin M., *Some Thoughts on Bijuralism in Canada and the World*, Department of Justice Canada, Ottawa 2001 [e-book, pdf], https://www.justice.gc.ca/eng/rp-pr/csj-sjc/harmonization/hfl-hlf/b2-f2/bf2.pdf [dostęp: 5.06.2024].

Gizbert-Studnicki T., *Język prawny z perspektywy socjolingwistycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Kraków 1986.

Glynn I., *An Overview of Ireland's Integration Policies*, INTERACT Research Report 2014/10, European University Institute, Robert Schuman Centre for Advanced Studies, San Domenico di Fiesole 2014 [e-book, pdf], https://hdl.handle.net/1814/32249 [dostęp: 5.06.2024].

Goppel A., *Linguistic Integration – Valuable but Voluntary: Why Permanent Resident Status Must Not Depend on Language Skills*, „Res Publica" 2019, vol. 25, s. 55–81, https://doi.org/10.1007/s11158-017-9369-y.

Green M.S., *Dworkin's Fallacy, or What the Philosophy of Language Can't Teach Us about the Law*, „Virginia Law Review" 2003, vol. 89, no. 8, s. 1897–1952, https://doi.org/10.2307/3202369.

Greenwood M., *Language, Culture, and Early Childhood: Indigenous Children's Rights in a Time of Transformation*, „Canadian Journal of Children's Rights" 2016, vol. 3, no. 1, s. 16–31, https://doi.org/10.22215/cjcr.v3i1.85.

Grice H.P., *Logic and Conversation*, in: *Syntax and Semantics. Speech Acts*, vol. 3, eds. P. Cole, J. Morgan, Academic Press, New York 1975, s. 41–58.

Grochowski M., *Uwagi o systemowym znaczeniu art. 60 k.c.*, w: *Aurea praxis. Aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 2, red. J. Gudowski, K. Weitz, LexisNexis, Warszawa 2011 [LEX].

424:5323525121

Grosfoguel R., *What is Racism?*, „Journal of World-Systems Research" 2016, vol. 22, no. 1, s. 9–15, https://doi.org/10.5195/jwsr.2016.609.

Grummell B., *Inclusion of Adult Literacy Support in Further Education and Training in Ireland: A Research Report*, Adult Literacy Organisers' Association, 2022 [e-book, pdf], http://www.aloa.ie/wp-content/uploads/2022/11/Inclusion-of-Adult-Literacy-Support-in-Further-Education-and-Training-in-Ireland.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Grzegorczykowa R., *O różnych rozumieniach pragmatyki w językoznawstwie*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego" 2013, z. 69, s. 5–22.

Grzelak A., *Komentarz do art. 3*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Grzelak-Bach K., *Rola uzasadnienia sądowego w realizacji prawa do rzetelnego procesu sądowoadministracyjnego – standard strasburski*, „Studia Prawnicze" 2014, nr 4 (200), s. 13–31, https://doi.org/10.37232/sp.2014.4.1.

Grzeszczak R., *O relacjach Konstytucji i prawa unijnego w świetle wyroków i wypowiedzi polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, w: *Zagadnienia prawa konstytucyjnego. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Krzysztofowi Skotnickiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. A. Domańska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2023, s. 319–330.

Grzeszczak R., *Pytania prejudycjalne w obszarze praw człowieka. Podręcznik praktyczny dla sędziów*, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Warszawa 2019.

Grzybek D., *Współczesne rozumienie asymilacji imigrantów w społeczeństwie amerykańskim*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne" 2013, nr 6, s. 57–80, https://open.icm.edu.pl/handle/123456789/8048 [dostęp: 5.10.2024].

Grzymała-Kazłowska A., *Separacja, integracja czy asymilacja? Strategie adaptacyjne osiadłych w Polsce imigrantów z Ukrainy i z Wietnamu*, „Kultura i Społeczeństwo" 2008, nr 2, s. 131–155, https://doi.org/10.35757/KiS.2008.52.2.6.

Gusciute E., Arnold S., Quinn E., *Integration of Beneficiaries of International Protection into the Labour Market: Policies and Practices in Ireland*, ESRI Research Series, 2016, no. 52, https://emn.ie/files/p_20160531023214 2016_IntegrationofBeneficiariesofInternationalProtection.pdf [dostęp: 10.12.2024].

Gustafsson K., Norström E., Fioretos I., *Community Interpreter Training in Spoken Languages in Sweden*, „International Journal of Interpreter Education" 2012, vol. 4, no. 2, s. 24–38.

Gustafsson K., Norström E., Fioretos I., *The Interpreter – a Cultural Broker?*, in: *Interpreting in a Changing Landscape*, eds. C. Schäffner, K. Kredens, Y. Fowler, John Benjamins Publishing, Amsterdam 2013, s. 187–202 (Benjamins Translation Library, vol. 109), https://doi.org/10.1075/btl.109.15gus.

Gustafsson K., Norström E., Höglund P., *Language Interpreting and Brokering in Swedish Public Service Institutions: The Use of Children for Multilingual Communication*, „Revista Llengua i Dret, Journal of Language and Law" 2019, no. 71, s. 13–26, https://doi.org/10.2436/rld.i71.2019.3260.

Gwardzińska Ż., *Ochrona dziedzictwa kulturowego mniejszości narodowych i etnicznych w Konstytucji RP z 1997 roku*, „Zarządzanie w Kulturze" 2016, t. 17, nr 3, s. 231–242, https://doi.org/10.4467/20843976ZK.16.015.5069.

425:2415230518

Haft S.L., Zhou Q., *An Outbreak of Xenophobia: Perceived Discrimination and Anxiety in Chinese American College Students Before and During the COVID-19 Pandemic*, „International Journal of Psychology" 2021, vol. 56, no. 4, s. 522–531, https://doi.org/10.1002/ijop.12740.

Harasimiuk D., *System instytucjonalny Unii Europejskiej*, w: M. Muszyński, D. Harasimiuk, M. Kozak, *Unia Europejska. Instytucje, polityki, prawo*, Uczelnia Łazarskiego, Warszawa 2012, s. 138–196.

Harrell S., Sloan-Pena G., *Racism and Discrimination*, in: *Encyclopedia of Multicultural Psychology*, ed. Y. Jackson, Sage, Thousand Oaks 2006 [e-book, pdf], s. 397–402, https://doi.org/10.4135/9781412952668.n176.

Heineke A.J. et al., *Considering the Social-Emotional Well-Being of Multilingual Learners: A Comparative Case Study across Program Models*, „The Elementary School Journal" 2023, vol. 123, no. 4, s. 599–624, https://doi.org/10.1086/723028.

Hellinger M. et al., *Contrastive Sociolinguistics*, De Gruyter Mouton, Berlin 1996, https://doi.org/10.1515/9783110811551.

Hemelsoet E., *How to Make Sense of the Right to Education? Issues from the Case of Roma People*, „Ethics and Education" 2012, vol. 7, no. 2, s. 163–174, https://doi.org/10.1080/17449642.2012.733603.

Henkin L., *The Universal Declaration and the U.S. Constitution*, „PS: Political Science & Politics" 1998, vol. 31, no. 3, s. 512–516, https://doi.org/10.2307/420609.

Herder J.G., *Myśli o filozofii dziejów*, przeł. J. Gałecki, t. 1–2, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1962.

Herre B., *Democracy Data: How Sources Differ and When to Use Which One*, OurWorldInData.org, 17.06.2022, https://ourworldindata.org/democracies-measurement [dostęp: 1.08.2024].

Hersch J., *Human Rights in Western Thought: Conflicting Dimensions*, in: *Philosophical Foundations of Human Rights*, eds. A. Diemer et al., United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris 1985, s. 131–148.

Hickey R., *Irish English in Today's World,* in: *The Oxford Handbook of Irish English*, ed. R. Hickey, Oxford University Press, Oxford 2023, s. 3–19, https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198856153.013.1.

Hoesch M., *Do Immigrants Have a Moral Duty to Learn the Host Society's Language?*, „Res Publica" 2023, vol. 29, s. 23–40, https://doi.org/10.1007/s11158-022-09556-1.

Huddy L., Del Ponte A., *National Identity, Pride, and Chauvinism – Their Origins and Consequences for Globalization Attitudes*, in: *Liberal Nationalism and Its Critics: Normative and Empirical Questions*, eds. G. Miller, D. Miller, Oxford University Press, Oxford 2019, s. 38–56.

Hult F.M., Hornberger N.H., *Revisiting Orientations in Language Planning: Problem, Right, and Resource as an Analytical Heuristic*, „The Bilingual Review / La Revista Bilingüe" 2016, vol. 33, no. 3, s. 30–49.

Jabłoński M., Kornobis-Romanowska D., Wygoda K., *Obowiązywanie i stosowanie postanowień ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych w polskim porządku prawnym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

426:4972641435

Jachimowicz M., *Tłumacz w regulacjach procesowych i jego karnomaterialna ochrona*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury" 2019, z. 2 (34), s. 59–91.

Jackiewicz A., *Prawo do dobrej administracji jako standard europejski*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.

Jacobsen B., *Community Interpreting in Denmark: Training Programmes and Tests, or Lack of the Same*, Aarhus Universitet, 2012, https://pure.au.dk/ws/portalfiles/portal/45910726/Community_interpreting_in_Denmark.pdf [dostęp: 10.05.2024].

Jakobson R., *Linguistics and Poetics*, in: *Style in Language*, ed. T.A. Sebeok, Massachusetts Institute of Technology Press, Cambridge 1960, s. 350–377.

Jakuszewicz A., *Zasada poszanowania różnorodności językowej w prawie Unii Europejskiej*, w: *Język i prawo*, red. A. Jakuszewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2018, s. 79–104.

Jamroży M., *Ograniczony obowiązek podatkowy osób fizycznych*, „Studia Ekonomiczne" 2018, nr 358, s. 103–113.

Jandy-Jendrośka K., Jendrośka J., *System jurysdykcyjnego postępowania administracyjnego*, w: *System prawa administracyjnego*, t. 3, red. T. Rabska, J. Łętowski, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 130–243.

Janusz G., *Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2011.

Jaskiernia A., *Standardy regionalne a standardy uniwersalne w dziedzinie demokracji w kontekście realizacji praw człowieka*, w: *Czy istnieje uniwersalny standard praw człowieka? Kulturowe i cywilizacyjne uwarunkowania statusu jednostki*, red. A. Preisner, Luksemburska Fundacja Praw Człowieka, Lublin 2013, s. 57–66 (Zeszyty Luksemburskie, nr 3).

Jaskiernia J., *Interakcja standardów uniwersalnych i regionalnych praw człowieka na przykładzie Organizacji Narodów Zjednoczonych i Rady Europy*, w: *Czy istnieje uniwersalny standard praw człowieka? Kulturowe i cywilizacyjne uwarunkowania statusu jednostki*, red. A. Preisner, Luksemburska Fundacja Praw Człowieka, Lublin 2013, s. 70–82 (Zeszyty Luksemburskie, nr 3).

Jaskólska J., *Powody i okoliczności proklamowania Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Człowiek w Kulturze" 1998, nr 11, s. 27–48.

Jastrzębski M., *Odpowiedzialność państwa za naruszanie praw człowieka podczas zagranicznych interwencji zbrojnych w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka i Komitetu Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych*, w: *Współczesne oblicza bezpieczeństwa międzynarodowego*, red. Ł. Jureńczyk, K. Sierzputowska, S. Sadowski, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2014, s. 204–222.

Jefimow R., *Z dziejów języka polskiego w Gdańsku. Stan wiedzy o polszczyźnie w XVII wieku*, Wydawnictwo Morskie, Gdańsk 1970.

Kacprzak J., *Regulacje i standardy dotyczące praw człowieka w biznesie – nowa perspektywa pracy w XXI wieku*, „Zoon Politikon" 2018, nr 9, s. 22–48, https://doi.org/10.4467/2543408XZOP.18.018.10513.

Kaczocha M., *Język wnoszonego podania w ogólnym postępowaniu administracyjnym*, „Przegląd Legislacyjny" 2022, nr 4 (122), s. 93–110.

427:4753888311

Kaczorowska S., Kurzyńska-Lipniewicz A., *Prawne aspekty ochrony konsumenta w Polsce i w Unii Europejskiej*, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Witelona, Legnica 2009.

Kadelbach S., *The Domestic Implementation of Judgments/Decisions of Courts and Other International Bodies That Involve International Human Rights Law: Final Report of the ILA International Human Rights Law Committee (Part 2)*, in: *Judging International Human Rights*, eds. S. Kadelbach, T. Rensmann, E. Rieter, Springer, Cham 2019, s. 51–100, https://doi.org/10.1007/978-3-319-94848-5_3.

Kalisz A., *Multicentryczność systemu prawa polskiego a działalność orzecznicza Europejskiego Trybunału Sprawiedliwości i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 2007, z. 4, s. 35–49.

Kalisz A., *Rozwiązywanie kolizji norm i zasad w kontekście praw człowieka. Uwagi teoretycznoprawne*, w: *Wolność wypowiedzi versus wolność religijna. Studium z zakresu prawa konstytucyjnego, karnego i cywilnego*, red. A. Biłgorajski, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2015, s. 3–18.

Kant I., *O wiecznym pokoju. Zarys filozoficzny*, przeł. F. Przybylak, red. K. Bal, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1992.

Karpiuk M., *Przepisy porządkowe jako szczególny rodzaj prawa miejscowego*, „Studia Iuridica Lublinensia" 2015, t. 24, nr 4, s. 21–34, https://doi.org/10.17951/sil.2015.24.4.21.

Karrebæk M.S., Sørensen S.H., *Interpreting as Creating a Potential for Understanding: Insights from a Danish Courtroom*, „International Journal of Speech, Language and the Law" 2021, vol. 28, no. 1, s. 59–97, https://doi.org/10.1558/ijsll.19649.

Kasprzyk B., *Aspekty funkcjonowania e-administracji dla jakości życia obywateli*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy" 2011, nr 23, s. 343–353.

Kasprzyk Z., *Cudzoziemcy w polskich szkołach. Prawnoadministracyjne wyzwania i problemy systemu oświaty w obliczu wojny w Ukrainie*, „Przegląd Prawa Publicznego" 2024, nr 2, s. 38–51.

Kawka M., *Język postprawdy – jak fikcja stała się rzeczywistością*, „Rocznik Medioznawczy" 2019, t. 1, s. 9–20.

Kaźmierczak D., *Stany bezpieczeństwa państwa w społeczeństwie XXI wieku*, w: *Stany nadzwyczajne jako trwały element bezpieczeństwa państwa. Od historycznych rozważań do współczesnych rozwiązań*, red. S. Sanetra-Półgrabi, P. Skorut, Wydawnictwo Arcana, Kraków 2019, s. 125–152.

Keipert H., *Conceptions of Church Slavonic*, „Slovene" 2017, vol. 6, no. 1, s. 8–75.

Kerr R.W., *Regina v. Murphy and Language Rights Legislation*, „University of New Brunswick Law Journal" 1970, no. 20, s. 35–48.

Kieliszek Z., *Fichtego koncepcja wyjątkowości narodu niemieckiego*, „Człowiek w Kulturze" 2009–2010, nr 21, s. 253–276.

Kiklewicz A., *Akty mowy: klasyfikacja dychotomiczna*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna" 2009, nr 5, s. 87–110.

Klaus W., *Komentarz do art. 1*, w: *Ustawa o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa*, red. W. Klaus, Wolters Kluwer, Warszawa 2022 [LEX].

428:5182763158

Klaus W., *Rozwiązania prawne stosowane wobec osób ubiegających się o ochronę w Polsce*, w: *Uchodźcy w Polsce. Sytuacja prawna, skala napływu i integracja w społeczeństwie polskim oraz rekomendacje*, red. A. Górny, Komitet Badań nad Migracjami PAN, Kraków–Warszawa 2017, s. 9–35.

Klimczuk A., *Hipoteza Sapira–Whorfa – przegląd argumentów zwolenników i przeciwników*, „Kultura – Społeczeństwo – Edukacja" 2013, t. 3, nr 1, s. 165–181, https://doi.org/10.14746/kse.2013.3.1.08.

Klinytskyi I., *Educational Language Policy for Refugee-Background Students in the Spotlight: Cross-Links between Polish Law and EU Law*, „Journal of Multilingual Theories and Practices" 2024, vol. 5, no. 2, s. 108–128, https://doi.org/10.1558/jmtp.25950.

Klinytskyi I., *Language Rights and Official Language in Constitutionalism. Do Bilingual States Give Us More Rights for Our Language?*, „Scientific Journal of Bielsko-Biala School of Finance and Law" 2022, vol. 26, no. 4, s. 157–163, https://doi.org/10.19192/wsfip.sj4.2022.25.

Klinytskyi I., *Prawa językowe w Federacji Rosyjskiej: commùne bònum czy bonorum privata? Język v. konstytucja*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2021, nr 5 (63), s. 307–322.

Kloss H., *Language Rights of Immigrant Groups*, „International Migration Review" 1971, vol. 5, no. 2, s. 250–268, https://doi.org/10.1177/019791837100500208.

Kmiecik Z., *Postępowanie administracyjne, postępowanie egzekucyjne w administracji i postępowanie sądowoadministracyjne*, wyd. 3, Wolters Kluwer, Warszawa 2014.

Kmiecik Z., Łaszczyca G., *Etap podjęcia rozstrzygnięcia*, w: *System prawa administracyjnego procesowego*, t. 2, cz. 4, *Dynamika postępowania administracyjnego ogólnego*, red. C. Martysz, Wolters Kluwer, Warszawa 2021, s. 713–799.

Knysiak-Molczyk H., *Skutki naruszenia zasady udzielania informacji w postępowaniu administracyjnym i sądowoadministracyjnym*, w: *Państwo demokratyczne, prawne i socjalne. Studia prawne*, red. M. Grzybowski, t. 3, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2014, s. 287–306.

Koba L., Nowicki M., *Prawa i wolności człowieka*, w: *Prawa człowieka. Poradnik nauczyciela*, red. K. Koszewska, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli, Warszawa 2002, s. 11–24.

Kochenov D., *Policing the Genuine Purity of Blood: The EU Commission's Assault on Citizenship and Residence by Investment and the Future of Citizenship in the European Union*, „Studia Europejskie – Studies in European Affairs" 2021, vol. 25, no. 1, s. 33–62, https://doi.org/10.33067/SE.1.2021.2.

Kochenov D., Poleshchuk V., Dimitrovs A., *Do Professional Linguistic Requirements Discriminate? A Legal Analysis: Estonia and Latvia in the Spotlight*, „European Yearbook of Minority Issues" 2013, vol. 10, no. 1, s. 137–187, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2122402.

Koh H.H., *On American Exceptionalism*, „Stanford Law Review" 2003, vol. 55, no. 5, s. 1479–1527.

Koncewicz T., *Prawo europejskie jako prawo precedensowe. Pisane dla tych, którzy jeszcze o tym w 2019 r. nie słyszeli*, „Monitor Konstytucyjny", 2.12.2019, http://monitorkonstytucyjny.eu/archiwa/11427 [dostęp: 1.09.2024].

429:6708827184

Konopczyńska P., *Milczące załatwienie sprawy w świetle zasady czynnego udziału strony postępowania administracyjnego – analiza teoretycznoprawna*, „Progress. Journal of Young Researchers" 2019, nr 6, s. 116–125, https://doi.org/10.26881/prog.2019.6.09.

Kornobis-Romanowska D., *Komentarz do art. 6*, w: *Traktat o Unii Europejskiej. Komentarz*, red. D. Kornobis-Romanowska, R. Grzeszczak, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Kowalczyk B., *Kilka uwag o praktycznym znaczeniu komparatystyki prawniczej*, w: *Cywilizacja administracji publicznej. Księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UWr dra hab. Jana Jeżewskiego*, red. J. Korczak, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2018, s. 243–250.

Kowalik-Bańczyk K., *Komentarz do art. 22*, w: *Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej. Komentarz*, t. 1, *art. 1–89*, red. D. Miąsik, N. Półtorak, A. Wróbel, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2012 [LEX].

Koyama J., *Sovereignty, Citizenship and Educating Refugees in the United States*, „European Educational Research Journal" 2021, vol. 20, no. 3, s. 311–328, https://doi.org/10.1177/1474904120966422.

Kozielewicz W., *Przesłanki odpowiedzialności karnej i dyscyplinarnej notariusza za dokonaną w postępowaniu notarialnym wadliwą wykładnię (interpretację) przepisów ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie*, „Rejent" 2012, nr 11, s. 70–103.

Król M., *Model Sens – Tekst Igora Mel'cuka a koncepcja semantyki generatywnej George'a Lakoffa*, „Polonica" 2013, t. 33, s. 55–67.

Królikowski M., Szczucki K., *Komentarz do art. 70 ust. 1, 2 i 4 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP. Komentarz do art. 1–86*, t. 1, red. M. Safjan, L. Bosek, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2016, s. 1575–1584.

Kulka G., *Nadawanie, pozbawianie i przywracanie obywatelstwa polskiego w czasie II wojny światowej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne" 2011, t. 63, z. 1, s. 147–167.

Kumela-Romańska M., *art. 304*, w: Eadem, *Ustawa o cudzoziemcach. Komentarz*, wyd. 2, Wolters Kluwer, LEX/el. 2022.

Kumela-Romańska M., *Zgoda na pobyt tolerowany oraz zgoda na pobyt ze względów humanitarnych a formy ochrony publicznoprawnej w Polsce*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego" 2016, t. 14, s. 149–162.

Kurzępa B., *Karnoprawne aspekty ustawy o języku polskim*, „Prokuratura i Prawo" 2009, nr 9, s. 137–142.

Kurzyna-Chmiel D., *Funkcjonowanie szkolnictwa niepublicznego w Polsce w oparciu o aktualnie obowiązujący stan prawny*, „Przegląd Prawa Publicznego" 2019, nr 7/8, s. 163–176.

Kuzborska E., *Prawa językowe mniejszości narodowych na Litwie – sytuacja faktyczna mniejszości polskiej (w kontekście międzynarodowych standardów ochrony praw mniejszości narodowych)*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 3 (19), s. 41–71, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.03.02.

Kuzmin A., *Language Policy of Latvia*, Latvian Human Rights Committee, Riga 2020 [e-book, pdf].

Kużelewska E., *Language Policy in Switzerland*, „Studies in Logic, Grammar and Rhetoric" 2016, vol. 45, no. 1, s. 125–140, https://doi.org/10.1515/slgr-2016-0020.

430:2050457156

Kymlicka W., *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority* Rights, Oxford University Press, Oxford 1996.

Lakoff G., *On Generative Semantics*, in: *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, eds. D.D. Steinberg, L.A. Jakobovits, Cambridge University Press, Cambridge 1971, s. 232–296.

Landqvist M., Spetz J., *Ten Years with the Swedish Language Act*, „Current Issues in Language Planning" 2020, vol. 21, no. 5, s. 532–547, https://doi.org/10.1080/14664208.2020.1785752.

Lang W., *Wokół „Multicentryczności systemu prawa"*, „Państwo i Prawo" 2005, z. 7, s. 95–99.

Lee-Hammond L., Jackson-Barrett E., *Indigenous Children's Linguistic Rights in the 21st Century: Intentions and Tensions in Practice*, „International Journal of Early Childhood" 2019, vol. 51, s. 301–318, https://doi.org/10.1007/s13158-019-00251-6.

Lemkin R., *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, Washington 1944, https://www.legal-tools.org/doc/b989dd/pdf [dostęp: 20.08.2024].

Levinson S., *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge 1983, https://doi.org/10.1017/CBO9780511813313.

Lewandowski B., *Glosa do wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Szczecinie z dnia 13 czerwca 2019 r. (sygn. akt II SA/Sz 465/19)*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego" 2023, nr 4, s. 151–160, https://sip.lex.pl/#/publication/386321705 [dostęp: 10.04.2024].

Lewis M.P., *Ethnologue: Languages of the World*, 16th ed., Summer Institute of Linguistics International, Dallas 2009.

Li J.H., Enemark N.R., *Educating to Belong: Policy and Practice of Mother-Tongue Instruction for Migrant Students in the Danish Welfare State*, „European Educational Research Journal" 2023, vol. 22, no. 1, s. 114–132, https://doi.org/10.1177/14749041211054953.

Liddicoat A., *Language-in-education Policies: The Discursive Construction of Intercultural Relations*, Multilingual Matters, Bristol 2013.

van Liempt I.C., Staring R., *Nederland Papierenland: Syrische Statushouders En Hun Ervaringen Met Participatiebeleid in Nederland*, Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2020.

Lipińska E., *Niczyje czy wspólne? O naturalnych i sztucznych językach mieszanych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców" 2020, nr 27, s. 41–59.

Liszkowska E., *Wieczysty pokój końca historii. Koncepcje geopolityczne Immanuela Kanta i Francisa Fukuyamy*, „Historia i Polityka" 2012, nr 8 (15), s. 32–42.

Lubiński K., *Ustalenia w sferze podmiotowej i funkcjonalnej wymiaru sprawiedliwości*, w: *Aurea praxis, aurea theoria. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Tadeusza Erecińskiego*, t. 2, red. J. Gudowski, K. Weitz, LexisNexis, Warszawa 2011 [LEX].

Luczaj K., Leonowicz-Bukala I., Kurek-Ochmanska O., *English as a Lingua Franca? The Limits of Everyday English-language Communication in Polish Academia*, „English for Specific Purposes" 2022, vol. 66, s. 3–16, https://doi.org/10.1016/j.esp.2021.11.002.

431:8460510260

Ludwikowski R., *Supreme Law or Basic Law? The Decline of the Concept of Constitutional Supremacy*, „Cardozo Journal of International and Comparative Law" 2001, vol. 9, s. 253–296.
Lycan W., *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction*, Routledge, New York 2018.
Ławrynowicz-Mikłaszewicz M., *Koncepcja istoty wolności i praw jednostki oraz aspekt formalny ich ograniczenia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 4 (20), s. 73–93, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.04.04.
Łętowska E., *Multicentryczność współczesnego systemu prawa i jej konsekwencje*, „Państwo i Prawo" 2005, z. 4, s. 3–10.
Łukianow-Tukalo M., *Społeczne konsekwencje akcji „Wisła" w powiecie kwidzyńskim*, w: *Wielokulturowe Pomorze. Ukraińcy i ich dziedzictwo kulturowe na Żuławach i Powiślu*, red. A. Paprot, K. Linda-Grycza, T. Buliński, Wydawnictwo Region, Gdańsk–Nowy Dwór Gdański 2016, s. 35–42.
McCawley J.D., *Discussion Paper: The Papers by George Lakoff and Robin Lakoff*, „Annals of the New York Academy of Sciences" 1973, vol. 211, no. 1, s. 165–168, https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.1973.tb49489.x.
McDougal M.S., Lasswell H.D., Chen L., *Freedom from Discrimination in Choice of Language and International Human Rights*, „Southern Illinois University Law Journal" 1976, vol. 1, no. 1, s. 151–174.
Maciejczak M., *Dwie teorie języka. Ludwig Wittgenstein (1889–1951) i Martin Heidegger (1889–1976)*, „Studia Philosophiae Christianae" 2007, t. 43, nr 1, s. 5–12.
Maciejko W., *Komentarz do art. 93*, w: Idem, P. Zaborniak, *Ustawa o pomocy społecznej. Komentarz*, wyd. 4, LexisNexis, Warszawa 2013 [LEX].
McKelvey R., *Language Provision in the Scottish Public Sector: Recommendations to Promote Inclusive Practice*, „Social Inclusion" 2021, vol. 1, no. 9, s. 45–55, https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3549.
McNeal R.H., *Lenin's Attack on Stalin: Review and Reappraisal*, „American Slavic and East European Review" 1959, vol. 18, no. 3, s. 295–314, https://doi.org/10.2307/3004128.
Małajny R.M., *Zagadnienia wprowadzające*, w: *Polskie prawo konstytucyjne na tle porównawczym*, red. R.M. Małajny, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2013.
Maniewska E., *Komentarz do art. 229*, w: *Kodeks pracy. Komentarz aktualizowany*, red. K. Jaśkowski, E. Maniewska, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.
Manikowski F., *Pozycja tłumacza w postępowaniu cywilnym*, „Acta Iuridica Resoviensia" 2022, nr 4 (39), s. 169–192, https://doi.org/10.15584/actaires.2022.4.12.
Mańczak-Wohlfeld E., *Polityka językowa w Polsce a wpływ języka angielskiego na polszczyznę*, „LingVaria" 2020, t. 15, nr 2 (30), s. 149–158, https://doi.org/10.12797/LV.15.2020.30.12.
Marbach M., Hainmueller J., Hangartner D., *The Long-Term Impact of Employment Bans on the Economic Integration of Refugees*, „Science Advances" 2021, vol. 4, no. 9, article 9519, s. 1–6, https://doi.org/10.1126/sciadv.aap9519.
Martin S. et al., *Refugee and Migrant Children's Views of Integration and Belonging in School in Ireland – and the Role of Micro- and Meso-Level Interactions*, „International Journal of Inclusive Education" 2024, vol. 28, no. 13, s. 3214–3233, https://doi.org/10.1080/13603116.2023.2222304.

432:7563467947

Matuszczyk K. et al., *Ukrainian Refugees in Poland. Identity and Experiences*, Arise Foundation, Warsaw 2023 [e-book, pdf], https://respect.international/wp-content/uploads/2023/02/Ukrainian-Refugees-in-Poland.pdf [dostęp: 5.06.2024].

May S., *Contesting Public Monolingualism and Diglossia: Rethinking Political Theory and Language Policy for a Multilingual World*, „Language Policy" 2014, vol. 13, no. 4, s. 371–393, https://doi.org/10.1007/s10993-014-9327-x.

May S., *Language and Minority Rights: Ethnicity, Nationalism and the Politics of Language*, 2nd ed., Routledge, New York 2012.

May S., *Surveying Language Rights: Interdisciplinary Perspectives*, „Journal of the Royal Society of New Zealand" 2018, vol. 48, no. 2/3, s. 164–176, https://doi.org/10.1080/03036758.2017.1421565.

Mazower M., *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*, Princeton University Press, Princeton 2009.

Mączyński M., *Pojęcie zadania publicznego a zadania samorządu terytorialnego*, „Finanse Komunalne" 2019, nr 1/2, s. 105–112.

Medda-Windischer R., *Dismantling Segregating Education and the European Court of Human Rights. D.H. and Others vs. Czech Republic: Towards an Inclusive Education?*, „European Yearbook of Minority Issues" 2007–2008, vol. 7, no. 1, s. 19–55, http://doi.org/10.1163/22116117-90001628.

Michalak A., *Dostęp do służby publicznej w świetle postanowień Konstytucji RP – wybrane zagadnienia*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 5 (21), s. 145–168, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.05.08.

Michalska A., *O pojęciu praw człowieka*, „Państwo i Prawo" 1980, z. 8/9, s. 3–13.

Michalska A., *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa–Poznań 1982.

Michalska A., *Uniwersalizm praw człowieka*, w: *Państwo, prawo, obywatel. Zbiór studiów dla uczczenia 60-lecia urodzin i 40-lecia pracy naukowej profesora Adama Łopatki*, red. J. Łętowski, W. Sokolewicz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1989, s. 589–598.

Michalska A., *Znaczenie i rola Uniwersalnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych" 1984, t. 12, z. 1, s. 133–147.

Michel M. et al., *Language Learning beyond English in the Netherlands: A Fragile Future?*, „European Journal of Applied Linguistics" 2021, vol. 9, no. 1, s. 159–182, https://doi.org/10.1515/eujal-2020-0020.

Mičkec S., *Czynniki wpływające na przekazywanie języka mniejszościowego. Postawy wobec języka i ideologie językowe w narracjach rodziny z Górnych Łużyc*, „Zeszyty Łużyckie" 2021, t. 56, s. 99–129.

Mikołajczyk B., *Ochrona uzupełniająca a status uchodźcy*, w: *Prawo międzynarodowe, europejskie i krajowe – granice i wspólne obszary. Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Genowefie Grabowskiej*, red. B. Mikołajczyk, J. Nowakowska-Małusecka, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2009, s. 372–385.

Mikulska A., *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Helsińska Fundacja

433:4103307496

Praw Człowieka, Warszawa 2010 [e-book, pdf], https://hfhr.pl/upload/2022/01/rasizm-w-polsce.pdf [dostęp: 1.09.2024].

Mikulska A., Rumieńczyk B., *Życie za kratami*, „Wysokie Obcasy" 2021, nr 37, s. 1–19, [e-book, pdf], https://classic.wyborcza.pl/archiwumGW/9168857/Zycie-za-kratami [dostęp: 1.08.2024].

Milana M., *Global Polity in Adult Education and UNESCO: Landmarking, Brokering and Framing Policy*, „Globalisation, Societies and Education" 2016, vol. 14, no. 2, s. 203–226, https://doi.org/10.1080/14767724.2015.1010437.

Milani T., *Debating Swedish: Language Politics and Ideology in Contemporary Sweden*, Stockholm University, Su.diva-portal.org., 18.05.2007, https://su.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A197154&dswid=8519 [dostęp: 1.08.2024].

Moldenhawer B., Øland T., *Disturbed by „the Stranger": State Crafting Remade through Educational Interventions and Moralisations*, „Globalisation, Societies and Education" 2013, vol. 11, no. 3, s. 398–420, https://doi.org/10.1080/14767724.2013.789617.

Morales-Gálvez S., *Is Speaking One's Own Language(s) a Right?*, „Nations and Nationalism" 2022, vol. 28, no. 2, s. 387–401, https://doi.org/10.1111/nana.12795.

Morris Ch.W., *Foundations of the Theory of Signs*, in: *International Encyclopedia of Unified Science*, vol. 1, no. 2, ed. O. Neurath, Chicago University Press, Chicago 1938, s. 1–59.

Muir J., *Canada's Neglected Tradition of Coalition Government*, „Constitutional Forum" 2009, vol. 18, no. 1, s. 33–36, https://doi.org/10.21991/C90M39.

Müller A., *Limitations to and Derogations from Economic, Social and Cultural Rights*, „Human Rights Law Review" 2009, vol. 9, no. 4, s. 557–601, https://doi.org/10.1093/hrlr/ngp027.

Murkowski R., *Rozwój i perspektywy ruchów migracyjnych do Unii Europejskiej*, „Przegląd Zachodni" 2019, nr 4 (373), s. 71–90.

Murphy M.L., *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy, and other Paradigms*, Cambridge University Press, Cambridge 2003, https://doi.org/10.1017/CBO9780511486494.

Muszyński M., *Konstytucja RP a prawo międzynarodowe – spór o pierwszeństwo w pluralistycznym porządku prawnym*, „Consilium Iuridicum" 2022, nr 1/2, s. 34–69.

Ni S., *Analyzing the Characteristics of Social Media Speech Community from the Perspective of Sociolinguistics*, „Modern Communication" 2017, vol. 31, s. 97–107.

Nieprzecka A., *Odpowiedzialność karna za popełnienie zbrodni międzynarodowej w świetle koncepcji sprawstwa przyjętej w orzecznictwie MTK*, „Prokuratura i Prawo" 2022, nr 10, s. 93–122.

Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 6*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2021 [LEX].

Nowicki M.A., *Komentarz do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, art. 10*, w: Idem, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, wyd. 8, Wolters Kluwer, Warszawa 2021 [LEX].

434:8412362648

Oakes L., *Normative Language Policy and Minority Language Rights: Rethinking the Case of Regional Languages in France*, „Language Policy" 2017, vol. 16, s. 365–384, https://doi.org/10.1007/s10993–016-9411-5.

Öbrink-Hobzová M., *Development and Current Challenges of Language Courses for Immigrants in Sweden*, „Journal of Adult and Continuing Education" 2021, vol. 27, no. 1, s. 84–99, https://doi.org/10.1177/1477971420918271.

Ochnio A.H., *Postępowanie karne, prawo do tłumaczenia, braki formalne aktu oskarżenia, adresat obowiązku uzyskania tłumaczenia aktu oskarżenia. Glosa do postanowienia z dnia 24 sierpnia 2016 r., V KK 67/16*, „Orzecznictwo Sądów Powszechnych" 2018, z. 2, s. 18, https://sip.lex.pl/#/publication/386209121 [dostęp: 10.04.2024].

Ociepa-Kicińska E., Gorzałczyńska-Koczkodaj M., *Forms of Aid Provided to Refugees of the 2022 Russia–Ukraine War: The Case of Poland*, „International Journal of Environmental Research and Public Health" 2022, vol. 19, no. 12, article 7085, s. 1–17, https://doi.org/10.3390/ijerph19127085.

Olejniczak-Szałowska E., *Zaufanie do państwa i ochrona praw nabytych w kontekście ochrony praw osób niepełnosprawnych (refleksje na tle nowelizacji z dnia 23 października 2013 r. ustawy – Prawo o ruchu drogowym)* w: *Sprawiedliwość i zaufanie do władz publicznych w prawie administracyjnym*, red. M. Kasiński, M. Stahl, K. Wlaźlak, Wolters Kluwer, Warszawa 2015, s. 802–820.

Oleszko A., *Prawo spadkowe w praktyce notarialnej. Księga IV Kodeksu cywilnego – komentarz. Spadki (część II – art. 924 i 925)*, „Rejent" 2018, nr 5, s. 104–143.

Ornstein J., *Africa Seeks a Common Language*, „The Review of Politics" 1964, vol. 26, no. 2, s. 205–214, https://doi.org/10.1017/S0034670500004745.

Orzeszyna K., *Karta praw podstawowych w Unii Europejskiej w Traktacie Lizbońskim*, „Roczniki Nauk Prawnych" 2009, t. 19, nr 2, s. 43–56.

Osiatyński W., *Prawa człowieka i ich granice*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 2011.

Osika G., *Teorie aktów mowy*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2001, z. 6, s. 1–22.

Pankowski R., *Rasizm a kultura popularna*, Wydawnictwo Trio, Warszawa 2006.

Pappamihiel E., *The Legislation of Migrancy: Migrant Education in Our Courts and Government*, in: *Scholars in the Field: The Challenges of Migrant Education*, eds. C. Salinas, M.E. Franquiz, ERIC Clearinghouse on Rural Education and Small Schools, Charleston 2004, s. 13–27.

Paradis J., *Language Rights in Multicultural States: A Comparative Study*, „The Canadian Bar Review" 1970, vol. 48, no. 4, s. 651–697.

Patyra S., *Akty o mocy ustawy w polskim porządku konstytucyjnym. Tradycja a współczesność*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2014, nr 2 (18), s. 251–273, https://doi.org/10.15804/ppk.2014.02.15.

Pech L., Kochenov D., *Respect for the Rule of Law in the Case Law of the European Court of Justice: A Casebook Overview of Key Judgments since the Portuguese Judges Case, Report No. 3*, The Swedish Institute for European Policy Studies, Stockholm 2021 [e-book, pdf], https://ssrn.com/abstract=3850308 [dostęp: 1.09.2024].

435:1084819696

Perfetti C.A., Dunlap S., *Learning to Read: General Principles and Writing System Variations*, in: *Learning to Read Across Languages*, eds. K. Koda, A.M. Zehler, Routledge, New York 2008, s. 13–38.

Perkowski M., *Podmiotowość prawa międzynarodowego współczesnego uniwersalizmu w złożonym modelu klasyfikacyjnym*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2008.

Phillipson R., *Language Policy Implications of „Global" English for Linguistic Human Rights* in: *The Handbook of Linguistic Human Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, John Wiley & Sons, Oxford 2023, s. 143–157, https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch9.

Phillipson R., *Lingua Franca or Lingua Frankensteinia? English in European Integration and Globalisation*, „World Englishes" 2008, vol. 27, no. 2, s. 250–267, https://doi.org/10.1111/j.1467-971X.2008.00555.x.

Phillipson R., *Linguistic Imperialism Continued*, Routledge, New York 2013, https://doi.org/10.4324/9780203857175.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Imperialism and the Consequences for Language Ecology*, in: *The Routledge Handbook of Ecolinguistics*, eds. A.F. Fill, H. Penz, Routledge, Abingdon 2018, s. 121–134.

Phillipson R., Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Rights and Wrongs*, in: *Language Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, 2nd ed., Routledge, London 2017, s. 456–464.

Piątek W., *Odrębności postępowań administracyjnego i sądowoadministracyjnego w ustawach szczególnych*, w: *Postępowania administracyjne i sądowoadministracyjne z kazusami*, red. R. Hauser, A. Skoczylas, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 537–555.

Piechowiak M., *Pojęcie praw człowieka*, w: *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1997, s. 7–37.

Piechowiak M., *Powszechność praw człowieka. Zagadnienia filozoficznoprawne*, w: *O prawach człowieka w podwójną rocznicę Paktów. Księga Pamiątkowa w hołdzie Profesor Annie Michalskiej*, red. T. Jasudowicz, C. Mik, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora, Toruń 1996, s. 49–71.

Piechowiak M., *W sprawie aksjologicznej spójności Konstytucji RP. Dobro wspólne czy godność człowieka?*, w: *Jednolitość aksjologiczna systemu prawa w rozwijających się państwach demokratycznych Europy*, red. S.L. Stadniczeńko, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2011, s. 111–123.

Pietrzykowski K., *Ustanowienie i przeniesienie odrębnej własności lokalu w spółdzielni mieszkaniowej*, „Prawo i Więź" 2022, nr 43, s. 18–34, https://doi.org/10.36128/priw.vi43.620.

Piszcz A., Knapp M., *Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2019/1 a gwarancje ochrony praw podstawowych strony postępowania antymonopolowego w Polsce – wybrane zagadnienia*, „Białostockie Studia Prawnicze" 2023, t. 28, nr 4, s. 165–179, http://doi.org/10.15290/bsp.2023.28.04.10.

Podkowik J., *Bezpośrednie konstytucyjne granice wolności człowieka*, „Państwo i Prawo" 2017, z. 8, s. 42–61.

Potěšil L. et al., *Simplification of Administrative Procedure on the Example of the Czech Republic, Poland, Slovakia, and Hungary (V4 Countries)*, „Administrative Sciences" 2021, vol. 11, no. 1, article 9, s. 1–13, https://doi.org/10.3390/admsci11010009.

436:3978049767

Półtorak N., *Zakres związania państw członkowskich Kartą Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy" 2014, nr 9, s. 17–28.

Preda E.B., *The Romanian Legislative Reform in the Field of Integration for Beneficiaries of International Protection*, „Acta Universitatis Danubius. Administratio" 2020, vol. 12, no. 1, s. 85–101.

Przeciszewska M.M., *Naród, imperium, narracja. Podręczniki do historii Dymitra Iłowajskiego jako narzędzie rosyjskiej „polityki czytelniczej" w Królestwie Polskim*, „Slavia Orientalis" 2015, t. 64, nr 1, s. 35–50.

Przywora B., *Problematyka zatrudniania obcokrajowców w polskiej administracji publicznej – wnioski „de lege lata" i postulaty „de lege ferenda"*, „Studia z Zakresu Prawa Pracy i Polityki Społecznej" 2012, t. 19, s. 343–353.

Radford G.P., Radford M.L., *Structuralism, Post-Structuralism, and the Library: de Saussure and Foucault*, „Journal of Documentation" 2005, vol. 61, no. 1, s. 60–78, https://doi.org/10.1108/00220410510578014.

Radwański M., *Komentarz do art. 39*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. A. Stawicki, E. Stawicki, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 779–783.

Radziewicz P., *Komentarz do art. 88*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Ray S.M., *Domesticating International Obligations: How to Ensure U.S. Compliance with the Vienna Convention on Consular Relations*, „California Law Review" 2003, vol. 91, no. 6, s. 1729–1771, https://doi.org/10.15779/Z38S993.

Richez E., *Losing Relevance: Quebec and the Constitutional Politics of Language*, „Osgoode Hall Law Journal" 2014, vol. 52, no. 1, s. 191–233.

Riera-Gil E., *Linguistic Rights and Duties of Immigrants and National Identity in Catalonia: Between Accommodation and Transformation*, „Nations and Nationalism" 2022, vol. 28, no. 2, s. 483–500.

Rogalski A.K., *Socjologia języka*, „Uniwersyteckie Czasopismo Socjologiczne" 2011, nr 5, s. 38–57.

Rowiński T., *Wpływ tradycji liberalnej i chrześcijańskiej na powstanie Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka oraz współczesne rozumienie praw człowieka*, „Kultura Prawna" 2019, t. 2, nr 1, s. 125–141, https://doi.org/10.37873/legal.2019.2.1.65.

Ruíz R., *Orientations in Language Planning*, „NABE Journal" 1984, vol. 8, no. 2, s. 15–34, https://doi.org/10.1080/08855072.1984.10668464.

Ruíz R., *Reorienting Language-as-Resource*, in: *International Perspectives on Bilingual Education: Policy, Practice, and Controversy*, ed. J.E. Petrovic, Information Age Publishing, Charlotte 2010, s. 155–172.

Rutkowska A., *Administracja publiczna jako dobro publiczne*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej. Organizacja i Zarządzanie" 2018, z. 128, s. 359–375.

Rutkowska K., *Problemy implementacji prawa europejskiego do prawa krajowego w postępowaniu przed organami podatkowymi*, „Studia Finansowoprawne" 2011, nr 2, s. 155–163.

Rytel-Warzocha A., *„Dyskryminacja pozytywna" jako przejaw urzeczywistniania zasady sprawiedliwości społecznej*, „Gdańskie Studia Prawnicze" 2016, t. 35, s. 385–398.

437:3616809967

Rzetecka-Gil A., *Komentarz do art. 4*, w: Eadem, *Prawo o stowarzyszeniach. Komentarz*, wyd. 2, Wolters Kluwer, LEX/el. 2022.

Safjan M., *Pozycja mniejszości w Polsce w świetle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego*, portal Trybunału Konstytucyjnego, https://trybunal.gov.pl/fileadmin/content/dokumenty/wystapienia/1998_2006/20031003.pdf [dostęp: 1.09.2024].

Safjan M., Mikłaszewicz P., *Granice uprzywilejowania wyrównawczego*, „Przegląd Sejmowy" 2011, nr 6 (107), s. 31–46.

Salö L., *Languages and Linguistic Exchanges in Swedish Academia: Practices, Processes, and Globalizing Markets*, Centre for Research on Bilingualism Department of Swedish Language and Multilingualism, Stockholm University, Malmö 2016, https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:907250/fulltext01.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Salö L. et al., *Mother Tongue Instruction in Sweden and Denmark: Language Policy, Cross-Field Effects, and Linguistic Exchange Rates*, „Language Policy" 2018, vol. 17, s. 591–610, https://doi.org/10.1007/s10993-018-9472-8.

Sarnecki P., *Komentarz do art. 9*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Komentarz*, t. 1, *Wstęp. Art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

de Saussure F., *Course in General Linguistics*, transl. W. Baskin, eds. P. Meisel, H. Saussy, Columbia University Press, New York 2011.

Schabas W., *The Customary International Law of Human Rights*, Oxford University Press, Oxford 2021 [e-book, epub], https://doi.org/10.1093/oso/9780192845696.001.0001.

van Schaeren H., *Improving Access to Care and Education for Displaced Persons: A Ukrainian-Displaced-Mother in The Netherlands with a Child in Need*, „Malta Review of Educational Research" 2023, vol. 17, no. 1, s. 175–185.

Scheinin M., Molbæk-Steensig H., *Human Rights-Based versus Populist Responses to the Pandemic*, in: *COVID-19 and Human Rights*, eds. M. Kjaerum, M.F. Davis, A. Lyons, Routlege, New York 2021, s. 19–34.

Schmalz D., *Beyond an Anxiety Logic: A Critical Examination of Language Rights Cases Before the European Court of Human Rights*, „Human Rights Law Review" 2020, vol. 20, no. 1, s. 101–119, https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaa003.

Schneider B., *Linguistic Human Rights and Migrant Languages: A Comparative Analysis of Migrant Language Education in Great Britain and Germany*, Peter Lang Group, Frankfurt 2005.

Scholten P., *Framing Immigrant Integration: Dutch Research-Policy Dialogues in Comparative Perspective*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2011, https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/34619 [dostęp: 1.09.2024].

Schwelb E., *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination*, „International and Comparative Law Quarterly" 1966, vol. 15, no. 4, s. 996–1068, https://doi.org/10.1093/iclqaj/15.4.996.

Scott F.R., *Language Rights and Language Policy in Canada*, „Manitoba Law Journal" 1971, vol. 4, no. 2, s. 243–257.

Searle J., *Speech Acts: An essay in the Philosophy of Language*, Cambridge University Press, Cambidge 1969.

438:1077000763

Šembera A.V., *Obyvatelstvo české a německé na Moravě*, Jednota Morawská, Brno 1848.

Shaidrova M., *State of Education for Displaced Ukrainians in the Netherlands and Policy Outlook*, Opora Foundation, Amsterdam 2022 [e-book, pdf], https://doi.org/10.31235/osf.io/3ydsv.

Shaw S.A. et al., *Understanding Successful Refugee Resettlement in the US*, „Journal of Refugee Studies" 2022, vol. 34, no. 4, s. 4034–4052, https://doi.org/10.1093/jrs/feaa137.

Shikova N., *Decolonization and the Right to Self-Determination: The Legal Ground and Its Margins*, „Guerra Colonial" 2022, no. 10, s. 57–70, https://doi.org/10.33732/RDGC.10.58.

Sieradzka M., *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. K. Kohutek, M. Sieradzka, Wolters Kluwer, Warszawa 2014, s. 741–744.

Sierpowska I., *Komentarz do art. 2*, w: Eadem, *Pomoc społeczna. Komentarz*, wyd. 6, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Sierpowska I., *Komentarz do art. 92*, w: Eadem, *Pomoc społeczna. Komentarz*, wyd. 6, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Skourmalla A.-M., Sounoglou M., *Human Rights and Minority Languages: Immigrants' Perspectives in Greece*, „Review of European Studies" 2021, vol. 13, no. 1, s. 55–76, https://doi.org/10.5539/res.v13n1p55.

Skóra A., *Komentarz do art. 156*, w: *Doręczenia elektroniczne. Komentarz*, red. B. Kwiatek, A. Skóra, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Skóra A., Kardasz P., *Komentarz do art. 64*, w: *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, t. 2, *Komentarz do art. 61–126*, red. M. Karpiuk, P. Krzykowski, A. Skóra, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2020, s. 74–96.

Skrzydło W., *Komentarz do art. 60*, w: Idem, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 7, Wolters Kluwer, Warszawa 2013 [LEX].

Skutnabb-Kangas T., *Indigenousness, Human Rights, Ethnicity, Language and Power*, „International Journal of the Sociology of Language" 2012, vol. 212, no. 213, s. 87–104, https://doi.org/10.1515/ijsl-2012-0008.

Skutnabb-Kangas T., *Introduction: Establishing Linguistic Human Rights*, in: *The Handbook of Linguistic Human Rights*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, John Wiley & Sons, Oxford 2023, s. 1–21, https://doi.org/10.1002/9781119753926.ch1.

Skutnabb-Kangas T., *Language in the Process of Cultural Assimilation and Structural Incorporation of Linguistic Minorities*, National Clearinghouse for Bilingual Education, Rosslyn 1979.

Skutnabb-Kangas T., *Language Rights and Revitalization*, in: *The Routledge Handbook of Language Revitalization*, eds. L. Hinton, L. Huss, G. Roche, Routledge, New York 2018, s. 13–21.

Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Genocide*, in: *Cultural Violence and the Destruction of Human Communities: New Theoretical Perspectives*, eds. F. Greenland, F. Göçek, 1st ed., Routledge, London 2020, s. 58–74.

Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Routledge, New York 2013, [e-book, epub], https://doi.org/10.4324/9781410605191.

439:2614659295

Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Human Rights*, in: *The Encyclopedia of Applied Linguistics*, ed. C.A. Chapelle, Blackwell, Malden 2013 [e-book, pdf], s. 1–8, https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal0717.

Skutnabb-Kangas T., *Linguistic Human Rights and Teachers of English*, in: *The Sociopolitics of English Language Teaching*, eds. J.K. Hall, W.G. Egginton, Multilingual Matters, Clevedon 2000, s. 22–44.

Skutnabb-Kangas T., *Multilingualism and the Education of Minority Children*, „Estudios Fronterizos" 1989, vol. 8, núm. 18/19, s. 36–67, https://doi.org/10.21670/ref.1989.18-19.a02.

Skutnabb-Kangas T., *The Stakes: Linguistic Diversity, Linguistic Human Rights and Mother-Tongue-Based Multilingual Education – or Linguistic Genocide, Crimes against Humanity and an Even Faster Destruction of Biodiversity and Our Planet*, keynote presentation at the Bamako International Forum on Multilingualism, Summer Institute of Linguistics International, Bamako 2009 [e-book, pdf], https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=159131bb73bab89bac9ede3b5398ef262153deaa [dostęp: 28.08.2024].

Skutnabb-Kangas T., *Why Aren't All Children in the Nordic Countries Bilingual?*, „Journal of Multilingual & Multicultural Development" 1984, vol. 5, no. 3/4, s. 301–315, https://doi.org/10.1080/01434632.1984.9994161.

Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., *The Global Politics of Language: Markets, Maintenance, Marginalization, or Murder?*, in: *The Handbook of Language and Globalization*, ed. N. Coupland, Wiley-Blackwell, Oxford 2010, s. 77–100.

Skutnabb-Kangas T., Phillipson R., *Linguicide and Linguicism*, in: *Papers in European Language Policy*, eds. T. Skutnabb-Kangas, R. Phillipson, Roskilde Universitet, Roskilde 1995, s. 83–91.

Smekal H., Šipulová K., *D.H. v. Czech Republic Six Years Later: On the Power of an International Human Rights Court to Push Through Systemic Change*, „Netherlands Quarterly of Human Rights" 2017, vol. 32, no. 3, s. 288–321, https://doi.org/10.1177/016934411403200305.

Snarski T., Kusio P., *Kilka uwag o multicentryczności systemu prawa*, „Zeszyty Studenckie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego" 2008, nr 2, s. 211–218.

Sobczak-Szelc K. et al., *Integration Policies, Practices and Experiences – Poland Country Report*, Centre of Migration Research – University of Warsaw, Warsaw 2020 [e-book, pdf], https://doi.org/10.5281/ZENODO.4008666.

Söderlundh H., *Internationella Universitet – Lokala Språkval: Om Bruket Av Talad Svenska i Engelskspråkiga Kursmiljöer*, Uppsala Universitet, Uu.diva-portal.org, 8.10.2010, https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:uu:diva-131861 [dostęp: 1.08.2024].

Soh Ch., Connolly D., Nam S., *Time for a Fourth Generation of Human Rights?*, United Nations Research Institute for Social Development, 1.03.2018, https://www.unrisd.org/en/library/blog-posts/time-for-a-fourth-generation-of-human-rights [dostęp: 21.01.2021].

Sokolewicz W., *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 4, red. L. Garlicki, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 1–19.

440:8366228707

Sokolewicz W., Wojtyczek K., *Komentarz do art. 60*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 2, *art. 30–86*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

Sowińska D., *Geneza wprowadzenia przepisów regulujących formy ochrony cudzoziemców na terytorium RP*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego" 2012, t. 4, nr 6, s. 24–43.

Spencer S., *Multi-Level Governance of an Intractable Policy Problem: Migrants with Irregular Status in Europe*, „Journal of Ethnic and Migration Studies" 2018, vol. 44, no. 12, s. 2034–2052, https://doi.org/10.1080/1369183X.2017.1341708.

Stavropoulos N., *Hart's Semantics*, in: *Hart's Postscript: Essays on the Postscript to „The Concept of Law"*, ed. J.L. Coleman, Oxford Univeristy Press, Oxford 2001, s. 59–98, https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198299080.003.0003.

Stefanicki R., *Prawo do dobrej administracji na przykładzie wdrażania wspólnego europejskiego systemu azylowego*, w: *Ewolucja państwowości w Brazylii, Polsce i Eurazji*, red. M.A. Maliska, K. Complak, Uniwersytet Wrocławski, E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa, Wrocław 2015, s. 119–138, https://www.repozytorium.uni.wroc.pl/Content/71658/PDF/07_Robert_Stefanicki.pdf [dostęp: 1.09.2024].

Stefaniuk M., *Komentarz do art. 40*, w: *Ustawa o ochronie konkurencji i konsumentów. Komentarz*, red. T. Skoczny, A. Jurkowska, D. Miąsik, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2009, s. 1087–1101.

Stilz A., *Decolonization and Self-Determination*, „Social Philosophy and Policy" 2015, vol. 32, no. 1, s. 1–24, https://doi.org/10.1017/S0265052515000059.

Struga G., Bak T., *The Cognitive Benefits of Learning Native Language*, „Open Access Journal of Neurology & Neurosurgery" 2019, vol. 10, no. 3 [e-book, pdf], s. 1–4, https://doi.org/10.19080/OAJNN.2019.10.555788.

Struzik Z., *Prawo dziecka do nauczania i wychowania*, „Studia nad Rodziną" 2008, t. 12, nr 1/2 (22/23), s. 145–167.

Šukolová L., *Angličtina ako lingua franca v Európskej únii po brexite*, w: *Jazyk a politika: na pomedzí lingvistiky a politológie VI. Zborník príspevkov zo 6. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie, politológie VI*, ed. R. Štefančík, Vydavateľstvo Ekonóm, Bratislava 2021, s. 480–488, https://conferences.euba.sk/jazykapolitika/www_write/files/2021/sukolova.pdf [dostęp: 1.01.2023].

Svensson L., *Contextual Analysis: A Research Methodology and Research Approach*, Acta Universitatis Gothoburgensis, Göteborg 2021 [e-book, pdf], https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/68413 [dostęp: 4.06.2024].

Syrpis P., *The Relationship Between Primary and Secondary Law in the EU*, „Common Market Law Review" 2015, vol. 52, no. 2, s. 461–487, https://doi.org/10.54648/cola2015029.

Szwed K., *Konstytucyjne gwarancje ochrony języka państwowego a prawa mniejszości w Estonii*, „Zeszyty Prawnicze" 2021, t. 21, nr 4, s. 63–89, https://doi.org/10.21697/zp.2021.21.4.03.

Szymanek J., *Ratyfikacja umów międzynarodowych w prawie polskim*, „Kwartalnik Prawa Międzynarodowego" 2022, t. 2, nr 2, s. 33–55, http://doi.org/10.5604/01.3001.0015.9968.

441:7652246992

Tabory M., *Language Rights as Human Rights*, „Israel Yearbook on Human Rights" 1980, vol. 10, s. 167–223, https://doi.org/10.1163/9789004422919_008.

Tamanaha B.Z., *Introduction: Three Themes*, in: *Legal Pluralism Explained: History, Theory, Consequences*, ed. B.Z. Tamanaha, Oxford University Press, New York 2021, s. 1–18, https://doi.org/10.1093/oso/9780190861551.003.0001.

Thornberry P., *The International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination: A Commentary*, Oxford University Press, Oxford 2016, https://doi.org/10.1093/law/9780199265336.001.0001.

Todorova V., *Discrimination in Education of Children in Central and Eastern Europe in the Jurisprudence of the European Court on Human Rights*, „De Jure (Pretoria)" 2019, vol. 52, s. 580–596, https://doi.org/10.17159/2225-7160/2019/v52a33.

Trzciński J., Wiącek M., *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, *Wstęp. Art. 1–29*, red. L. Garlicki, M. Zubik, wyd. 2, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016 [LEX].

Tuleja P., *Komentarz do art. 27*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, wyd. 2, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Turczyn A., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz. art. 256*, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz aktualizowany*, red. O.M. Piaskowska, Wolters Kluwer, LEX/el. 2023.

Tychmańska A., *Znaczenie Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych oraz Międzynarodowego Paktu Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych dla polskiego porządku prawnego na przykładzie analizy orzecznictwa polskich sądów administracyjnych*, „Studenckie Zeszyty Naukowe" 2018, vol. 20, no. 34, https://doi.org/10.17951/szn.2017.20.34.71.

Urrutia I., Lasagabaster I., *Language Rights as a General Principle of Community Law*, „German Law Journal" 2007, vol. 8, no. 5, s. 479–500, https://doi.org/10.1017/S2071832200005733.

Uziębło P., *Podstawowe prawa i wolności polityczne cudzoziemców w RP*, w: *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, red. M. Zdanowicz, Temida 2, Białystok 2007, s. 141–157.

Van Parijs P., *Linguistic Justice for Europe and for the World*, Oxford University Press, Oxford 2011.

Verdoodt A., *Les droits linguistiques des immigrants*, Conseil de la langue française, Québec 1985.

Verkuyten M., *Assimilation Ideology and Outgroup Attitudes among Ethnic Majority Members*, „Group Processes & Intergroup Relations" 2011, vol. 14, no. 6, s. 789–806, https://doi.org/10.1177/1368430211398506.

Villard F., Sayegh P.-Y., *Redefining a (Mono)cultural Nation: Political Discourse against Multiculturalism in Contemporary France*, in: *Challenging Multiculturalism: European Models of Diversity*, ed. R. Taras, Edinburgh University Press, Edinburgh 2013, s. 236–254, https://doi.org/10.1515/9780748664597-015.

Vogel S., García O., *Translanguaging*, in: *Oxford Research Encyclopedia of Education*, ed. G.W. Noblit, Oxford University Press, Oxford 2017, s. 1–21, https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.181.

442:7127721448

Walczak B., *Języki słowiańskie wśród języków świata dawniej i dziś*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Russologica" 2011, t. 4, s. 264–273.

Weston A., *Multi-Centrism: A Manifesto*, „The Trumpeter" 2006, vol. 22, no. 1, s. 69–88.

Wieczorek K., *Wolność – przywilej czy powinność?*, w: *Uwarunkowania wolności – refleksje w setną rocznicę odzyskania niepodległości*, Polska Akademia Nauk – Oddział w Poznaniu, Poznań 2019, s. 47–61.

Wieruszewski R., *ONZ-owski system ochrony praw człowieka*, w: B. Banaszak et al., *System ochrony praw człowieka*, wyd. 2, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2005, s. 57–116.

Wilkoń A., *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2000.

Wiltos A., *Język polski jako język urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej i Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego" 2014, nr 5, s. 78–90.

Wiltos A., *Znaczenie art. 27 Konstytucji RP dla ochrony praw i wolności jednostki*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego" 2013, nr 4 (16), s. 165–183, https://doi.org/10.15804/ppk.2013.04.08.

Wiśniewski L., *Zakres ochrony prawnej wolności człowieka i warunki jej dopuszczalnych ograniczeń w praktyce*, w: *Wolności i prawa jednostki oraz ich gwarancje w praktyce*, red. L. Wiśniewski, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2006, s. 21–34.

Wittgenstein L., *Tractatus logico-philosophicus*, https://edukacja.3bird.pl/download/filozofia/wittgenstein/filozofia-ludwig-wittgenstein-traktatus-logico-philosophicus.pdf [dostęp: 10.10.2023].

Wojciechowski B., *Prawa człowieka. Zagadnienia podstawowe*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna" 2014, t. 3, nr 2, s. 238–252, https://doi.org/10.14746/fped.2014.3.2.25.

Wojtuń M., *Komentarz do art. 69*, w: Z. Kmieciak, J. Wegner, M. Wojtuń, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2023 [LEX].

Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1999.

Wronkowska S., *Model rozporządzenia jako aktu wykonawczego do ustaw w świetle konstytucji i praktyki*, w: *Konstytucyjny system źródeł prawa w praktyce*, red. A. Szmyt, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2005, s. 71–94.

Wrońska I., *Skutek krajowy prawa międzynarodowego w polskim porządku prawnym na przykładzie stosowania instrumentów międzynarodowej ochrony praw człowieka*, w: *Umiędzynarodowienie krajowego obrotu prawnego*, t. 2, red. I. Kraśnicka, W. Hryniewicka-Filipkowska, Wydawnictwo Prawo i Partnerstwo, Białystok 2017, s. 11–31.

Wróbel A., *Komentarz do art. 9*, w: M. Jaśkowska, M. Wilbrandt-Gotowicz, A. Wróbel, *Kodeks postępowania administracyjnego. Komentarz aktualizowany*, Wolters Kluwer, LEX/el. 2024.

Wróbel I., *Status uchodźcy i osoby korzystającej z innych form ochrony w państwie członkowskim Unii Europejskiej*, w: Eadem, *Status prawny obywatela państwa trzeciego w Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2007, s. 197–241.

443:8433936288

Wróblewski J., *Teoretyczne zagadnienia standardów w prawodawstwie w stosowaniu prawa*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny" 1989, z. 3, s. 1–13.
Wyrembak J., *Standardy ograniczania wolności i praw w świetle rozdziału II Konstytucji*, w: *Prawa stają się prawem. Status jednostki a tendencje rozwojowe prawa*, red. M. Wyrzykowski, Liber, Warszawa 2006, s. 204–223.
Yule G., *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford 1996.
Zakolska J., *Zasada proporcjonalności w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2008.
Zaśko-Zielińska M., *Próba charakterystyki biolektu – język a wiek*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia Linguistica" 2009, t. 28, s. 117–123.
Ziółkowska K., *Zakaz dyskryminacji w systemach prawnych: polskim i czeskim – w aspekcie relacji pracowniczych*, „Civitas et Lex" 2024, t. 41, nr 1, s. 51–64, https://doi.org/10.31648/cetl.9418.
Ziółkowski M., *Uprzywilejowanie wyrównawcze*, „Państwo i Prawo" 2016, z. 4, s. 98–106.
Żelazkowska M., *Wsparcie psychopedagogiczne uczniów z niepełnosprawnością doświadczających odrzucenia rówieśniczego w szkole ogólnodostępnej*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język" 2021, t. 14, nr 1, s. 159–168, https://doi.org/10.19251/sej/2021.14.1(10).
Żmuda B., *Czy rząd polski, mimo nieuznania ustawowego Ślązaków za mniejszość etniczną, ma obowiązek dbania o rozwój i zachowanie języka śląskiego w świetle obowiązującego prawa międzynarodowego?*, „Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu" 2023, nr 2 (78), s. 292–308, https://doi.org/10.31268/ZPBAS.2023.47.
Żurek K., *Polityka językowa państwa polskiego wobec mniejszości narodowych w okresie Polski międzywojennej – wybrane aspekty*, „Ius et Administratio" 2023, t. 53, nr 4, s. 207–218, https://doi.org/10.15584/iuseta.2023.4.17.
Белей Л., *Мовне очуднення як інструмент маніпулятивного творення «русинської» мови*, „Мовознавство" 2016, № 3, s. 19–31.
Лозинський Р., *Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)*, Національний університет Франка, Львів 2008.
Якобсон Р., *Язык и бессознательное*, ред. К. Голубович, Гнозис, Москва 1996.

Strony internetowe

Académie Française, w: L'Annuaire des Entreprises, SIREN, https://annuaire-entreprises.data.gouv.fr/justificatif/130023138 [dostęp: 10.04.2023].
Asylum, in: *Merriam-Webster*, https://www.merriam-webster.com/dictionary/asylum [dostęp: 27.03.2024].
Availability, Arbetsförmedlingen, https://arbetsformedlingen.se/om-webbplatsen/tillganglighet [dostęp: 6.08.2024].
Civic integration for more secure residence permit and naturalisation, Immigratie- en Naturalisatiedienst Ministerie van Asiel en Migratie, https://ind.nl/en/living-in-the-netherlands-with-a-residence-permit/civic-integration-for-more-secure-residence-permit-and-naturalisation [dostęp: 1.08.2024].

444:9140730593

Compulsory education, UNESCO's IIEP Learning Portal, https://learningportal.iiep.unesco.org/en/glossary/compulsory-education [dostęp: 21.08.2024].

Council of Europe, *Annual Report 2023*, https://rm.coe.int/annual-report-2023/1680af4faf [dostęp: 1.04.2024].

Decolonization of Asia and Africa, 1945–1960, Office of the Historian, U.S. Department of State, https://history.state.gov/milestones/1945-1952/asia-and-africa [dostęp: 5.05.2024].

Denmark (overview), Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/denmark/overview [dostęp: 10.08.2024].

Do You Speak Ukrainian? Swedish Schools Could Use You, Skolverket.se, 30.06.2023, https://web.archive.org/web/20240920231330/ https://www.skolverket.se/innehall-a-o/landningssidor-a-o/utbildning-for-barn-och-unga-som-flytt-fran-ukraina/do-you-speak-ukrainian-swedish-schools-could-use-you [dostęp: 10.08.2024].

Ethnologue, https://www.ethnologue.com/language/rue [dostęp: 5.05.2022].

European Education and Culture Executive Agency, *Promoting Diversity and Inclusion in Schools in Europe. Eurydice Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2023, https://data.europa.eu/doi/10.2797/443509 [dostęp: 1.08.2024].

European Parliament – Policy Department for Citizen's Rights and Constitutional Affairs, *The Implementation of the Common European Asylum System*, 2016, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/556953/IPOL_STU(2016)556953_EN.pdf [dostęp: 1.09.2024].

Formularze elektroniczne VAT, Podatki.gov.pl, https://www.podatki.gov.pl/vat/e-deklaracje-vat/formularze-vat/ [dostęp: 6.08.2024].

Governance of Migrant Integration in Ireland, European Website on Integration, European Commission, https://migrant-integration.ec.europa.eu/country-governance/governance-migrant-integration-ireland_en [dostęp: 21.08.2024].

Governance of Migrant Integration in the Netherlands, European Website on Integration, European Commission, https://web.archive.org/web/20241219114714/ https://migrant-integration.ec.europa.eu/country-governance/governance-migrant-integration-netherlands_en [dostęp: 1.08.2024].

Immigrant Council of Ireland, *Indicators for Migrant Local Integration*, Dublin 2022 [e-book, pdf], https://www.immigrantcouncil.ie/sites/default/files/2022-11/IMCI%20Report%20Final.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Inburgeren, Dienst Uitvoering Onderwijs, https://www.inburgeren.nl/ [dostęp: 1.08.2024].

Ireland (overview), Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/ireland/overview [dostęp: 1.08.2024].

Komitet Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych, Ośrodek Informacji ONZ w Warszawie, https://www.unic.un.org.pl/prawa-czlowieka/komitet-praw-gospodarczych-spolecznych-i-kulturalnych/3138 [dostęp: 5.05.2024].

Kot, w: *Słownik języka polskiego PWN* [online], https://sjp.pwn.pl/sjp/kot;2474618.html [dostęp: 20.10.2023].

445:4712825051

Ministerstwo Sprawiedliwości, *Procedura składania skarg indywidualnych w systemie traktatowym*, 18.12.2013, https://arch-bip.ms.gov.pl/pl/prawa-czlowieka/onz-i-prawa-czlowieka/skargi-indywidualne/ [dostęp: 1.09.2024].

NCCA (National Council for Curriculum and Assessment), *English as an Additional Language in Irish Primary Schools Guidelines for Teachers*, Dublin 2006 [e-book, pdf], https://www.curriculumonline.ie/getmedia/fbcdb3b2-cf0b-4072-a66b-85217c9f7bd5/English-as-an-additional-language_Guidelines.pdf [dostęp: 1.08.2024].

Netherlands (overview), Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/netherlands/overview [dostęp: 1.08.2024].

NIK, *Udostępnianie informacji publicznej przez jednostki administracji rządowej. Informacja o wynikach kontroli*, 2022, nr ewid. 156/2022/P/22/003/KAP, https://www.nik.gov.pl/plik/id, 27464,vp, 30279.pdf [dostęp: 5.06.2024].

Obieg, w: *Wielki słownik języka polskiego PAN* [online], red. P. Żmigrodzki, https://wsjp.pl/haslo/podglad/12598/obieg/4651942/dokumentow [dostęp: 15.08.2024].

OHCHR, *Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, 18.12.1992, United Nations, https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/minorities.aspx [dostęp: 20.01.2022].

OHCHR, *International Covenant on Civil and Political Rights,* https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights [dostęp: 6.05.2024].

OHCHR, *Международный Пакт о Гражданских и Политических Правах*, https://www.ohchr.org/ru/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights [dostęp: 6.05.2024].

Other languages, https://arbetsformedlingen.se/other-languages [dostęp: 6.08.2024].

Other languages, https://www.skatteverket.se/servicelankar/otherlanguages.4.34a801ea1041d54f9e2800025.html [dostęp: 6.08.2024].

Procedura transpozycji aktów prawnych Unii Europejskiej w RP, https://www.gov.pl/attachment/6344b070-0b6b-4e64-8789-690bda9ffad2 [dostęp: 4.10.2024].

Python goals, Python Institute, https://pythoninstitute.org/about-python#:~:text=Python%20goals&text=an%20easy%20and%20intuitive%20language,allowing%20for%20short%20development%20times [dostęp: 15.01.2022].

Sweden (overview), Eurydice, European Commission, https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/sweden/overview [dostęp: 5.08.2024].

Udział kobiet w samorządach zawodów zaufania publicznego, Adwokatura Polska, 8.03.2023, https://www.adwokatura.pl/ogolnoprawne/udzial-kobiet-w-samorzadach-zawodow-zaufania-publicznego/ [dostęp: 17.08.2024].

UNESCO Celebrates the International Decade of Indigenous Languages, UNESCO, 9.12.2022, https://www.unesco.org/en/articles/unesco-celebrates-international-decade-indigenous-languages [dostęp: 1.01.2023].

UNHCR Master Glossary of Terms, https://www.unhcr.org/glossary [dostęp: 27.03.2024].

Universal Declaration of Human Rights, https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/2021/03/udhr.pdf [dostęp: 27.03.2024].

446:1752513099

Uznawanie zagranicznych dyplomów i świadectw, Punkt Koordynacyjny ds. Polskiej i Europejskiej Ramy Kwalifikacji, https://prk.men.gov.pl/uznawanie-zagranicznych--dyplomow-ukonczenia-studiow-wyzszych-i-stopni-naukowych/ [dostęp: 7.09.2024].

Всеобщая декларация прав человека. Принята резолюцией 217 A (III) Генеральной Ассамблеи ООН от 10 декабря 1948 года, https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml [dostęp: 20.05.2024].

Дорфманн М., *Минобр: украинские дети должны как можно быстрее перейти в эстонскую школу*, ERR.ee, 7.08.2023, https://rus.err.ee/1609055291/minobr-ukrainskie--deti-dolzhny-kak-mozhno-bystree-perejti-v-jestonskuju-shkolu [dostęp: 21.07.2024].

Zbiory danych

Data Page: Democracy Index, data collected from Economist Intelligence Unit, Gapminder and other sources, https://archive.ourworldindata.org/20251209-133038/grapher/democracy-index-eiu.html [dostęp: 18.05.2024].

Eurostat, *Beneficiaries of Temporary Protection at the End of the Month by Citizenship, Age and Sex – Monthly Data*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/dd22a8d2-65d3-422f-af6a-88e04037a9fc?lang=en [dostęp: 18.05.2024].

Eurostat, *First Instance Decisions on Applications by Type of Decision, Citizenship, Age and Sex – Annual Aggregated Data*, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/migr_asydcfsta/default/table?lang=en&category=migr.migr_asy.migr_asydec [dostęp: 1.09.2024].

Eurostat, *Statistics Explained. Foreign Language Learning Statistics*, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Foreign_language_learning_statistics#Upper_secondary_education [dostęp: 25.03.2022].

Varieties of Democracy (V-Dem) Project, *V-Dem (Country-Year / Country-Date), Dataset version 13*, V-Dem Institute, https://doi.org/10.23696/vdemds23 [dostęp: 18.05.2024].

Materiały audiowizualne

Chomsky N., *Understanding Linguistics*, kanał Talks at Google, 2014, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Y3PwG4UoJoY [dostęp: 13.06.2024].

Inne

Bulgakov [Булгаков] M., *Мастер и Маргарита*, Издание первое, Москва 1984.

Bułhakow M., *Mistrz i Małgorzata*, przeł. I. Lewandowska, W. Dąbrowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1988.

447:3139641808

Indeks nazw osobowych

A

Akumbu Pius W. 19, 417
Alhamami Munassir 78, 417
Alisaari Jenni 273, 274, 280, 417
Alstad Gunhild T. 48, 417
Andersson Theodore 112, 357, 417
Andrzejewski Szymon 267, 268, 417
Ankeny Brian 75, 420
Ankeny Raisa 75, 420
Arcarons Albert F. 119, 417
Arendt Jacob 281, 417
Arnold Samantha 120, 130, 424
Arystoteles 49, 417
Arzoz Xabier 60–61, 66, 75, 80, 103, 105, 193, 417
Astramowicz-Leyk Teresa 203, 417
Atrooz Fatin 118, 417
Aurino Elisabetta 116, 228, 418
Austin John 40–42, 44, 418
Awdiejew Aleksy 39, 418
Ayres-Bennett Wendy 31, 418

B

Bagan-Kurluta Katarzyna 320, 418
Bak Thomas 185, 440
Balcerzak Michał 60, 418
Bambust Isabelle 56, 418
Banasiński Cezary 327, 418
Banaszak Bogusław 21, 176, 194, 418, 442
Barczewski Maciej 60, 418
Barker Karen 205, 418
Barry Brian 54, 418
Bartmiński Jerzy 44, 418
Bartoszewicz Michał 24, 140, 293–294, 317, 320, 418
Battjes Hemme 251, 418
Bhopal Kalwant 185, 418
Bialystok Ellen 74, 419
Białek Tadeusz 210, 419
Bieniek-Majka Maryla 118, 419
Bieńkowska Daria 161, 242, 419
Bilinsky Yaroslav 67, 419
Biłgorajski Artur 80, 85, 90, 110, 166, 236, 419, 420, 427
Bishop Ann 357, 419
Bisztyga Andrzej 81, 86, 90, 419
Blackstock Cindy 165, 419
Blum Lawrence 177, 419
Bodio Joanna 328, 419
Bordignon Massimo 128, 419
Borecki Paweł 232, 419
Borek Dominik 299, 419
Borkowski Grzegorz 328, 419
Bosek Leszek 337, 429
Breda Karolin 185, 419
Brown Penelope 41, 420
Brzozowski Wojciech 22, 153, 154, 158, 420
Brzuszczak Piotr 58, 420
Bulgakov Mikhail 19, 446
Buliński Tarzycjusz 50, 431
Bułhakow Michał (zob. Bulgakov Mikhail)
Burek Wojciech 182, 420

C

Carens Joseph H. 259, 420
Carlsson Tommy 278, 423
Castro Dina C., 75, 420
Cesarz Maciej 100, 420
Chapelle Carol A. 58, 164, 439
Chen Lung-chu 67, 68–69, 431
Chomsky Noam 31, 35–36, 38, 44, 50, 62, 420, 446
Chorążewska Anna 110, 166, 236, 419–420
Ciechorski Jan 362, 420
Cieśliński Aleksander 234, 420

448:1971565081

Coady Maria 75, 420
Cohen-Eliya Moshe 27, 420
Cole Peter 40, 423
Complak Krystian 249, 440
Connolly Daniel 61, 439
Coupland Nikolas 20, 439
Cox Jr Robert B. 196, 420
Cummins Fred 43, 45, 421
Cummins Jim 74, 421
Curran Vivian Grosswald 341–342, 421
Cyfert Szymon 277, 421
Czaiński Kamil 28, 421
Czapliński Władysław 152, 421
Czarny Piotr 95, 421
Czeszejko-Sochacki Zdzisław 136, 406

D

Damen Roxy 284, 421
Davison-Vecchione Daniel 266, 421
Day Christine R. 205, 418
Dąbrowski Karol 21, 421
Dąbrowski Piotr 119, 421
Dąbrowski Witold 19, 446
De Schutter Helder 259, 421
De Swaan Abram 61, 421
Del Ponte Alessandro 177, 425
Demendecki Tomasz 328, 419
Deutschmann Marcin 177, 421
Diemer Alwine 59, 425
Dimitrovs Aleksejs 51, 52, 61, 76, 428
Disbray Samantha 73, 75, 421
Długosz Joanna 316, 421
Domańska Aldona 77, 400
Domański Maciej 168, 421
Domeij Rickard 277, 278, 422
Doobay Anand 319, 422
Drobnik Marcin 119, 422
Dunbar Robert 77, 422
Dunlap Sarah 49, 435
Dustmann Christian 281, 417
Duży Jerzy 335, 422
Dworkin Ronald 37, 423
Dybiec-Gajer Joanna 252, 422

E

Egginton William G. 19, 439
Elias Stella B. 243, 422
Enemark Nanna Ramsing 279, 430
Ereciński Tadeusz 314–315, 317, 422
Ernits Madis 21, 421

F

Faingold Eduardo D. 279, 422
Fasold Ralph 45, 422
Feldo Katarzyna 334, 422
Fichte Johann Gottlieb 32, 427
Field Simon 349, 422
Fioretos Irén 276, 424
Firlit-Fesnak Grażyna 309, 422
Fowler Yvonne 276, 424
Franquiz Maria E. 357, 434
Fukuyama Francis 32, 430

G

Gajda Agnieszka 371, 422
Gallagher Anne 287, 423
García Ofelia 47, 62, 73, 349, 423, 441
Garlicki Leszek 80, 85, 137, 152, 167, 194, 337, 362, 423, 437, 439–441
Georgsson Susanne 278, 423
Gervais Michel 83, 423
Giunti Sara 116, 228, 418
Gizbert-Studnicki Tomasz 23, 29, 423
Glynn Irial 287, 423
Göçek Fatma 196, 438
Goppel Anna 423
Gorzałczyńska-Koczkodaj Małgorzata 118, 434
Górny Agata 252, 428
Green Michael S. 37, 423
Greenland Fiona 196, 438
Greenwood Margo 73, 75, 423
Grice H. Paul 40, 423
Grochowski Mateusz 324, 423
Grosfoguel Ramón 178, 424
Grummell Bernie 289, 424
Grzegorczykowa Renata 40, 424

449:7179017652

Grzelak Agnieszka 232, 424
Grzelak-Bach Katarzyna 319, 424
Grzeszczak Robert 87, 99, 232, 234, 243, 420, 424, 429
Grzybek Dariusz 112, 424
Grzymała-Kazłowska Aleksandra 111–112, 424
Gudowski Jacek 314–315, 317, 422–423, 430
Gusciute Egle 120, 130, 424
Gustafsson Kristina 276, 424
Gwardzińska Żaneta 11, 103, 424

H

Habrajska Grażyna 39, 418
Haft Stephanie L. 13, 425
Hailbronner Kay 251, 418
Hainmueller Jens 311, 431
Hall Joan Kelly 19, 439
Hangartner Dominik 311, 431
Harasimiuk Dominika 243, 425
Harrell Shelly 176, 425
Hauser Roman 291, 435
Heidegger Martin 36, 38, 431
Heineke Amy J. 282, 425
Hellinger Marlis 45, 425
Hemelsoet Elias 255, 425
Henkin Louis 160, 425
Herder Joachim Gottfried 32, 425
Herre Bastian 267–268, 425
Hersch Jeanne 59, 425
Hoesch Matthias 258, 425
Höglund Petra 276, 424
Hornberger Nancy H. 47, 342, 343, 425
Huddy Leonie 177, 425
Hult Francis M. 47, 342, 343, 425
Humboldt Aleksander 32

I

Iwulski Józef 314, 317, 422

J

Jabłoński Mariusz 101, 425
Jachimowicz Marcin 315, 426
Jackiewicz Adam 234, 426
Jackson June 185, 418
Jackson Yo 176, 425
Jackson-Barrett Elizabeth 73, 75, 430
Jacobsen Bente 281, 426
Jakobson Roman 33–35, 39, 426, 443
Jakuszewicz Adam 233, 426
Jamroży Marcin 334, 426
Jandy-Jendrośka Krystyna 297, 426
Janusz Grzegorz 11, 103, 426
Jaskiernia Andrzej 12, 426
Jaskiernia Jerzy 12, 426
Jaskólska Julia 154, 158, 426
Jastrzębski Marcin 86, 426
Jasudowicz Tadeusz 133, 152, 435
Jaśkowska Małgorzata 306, 442
Jaśkowski Kazimierz 331, 431
Jefimow Renata 50, 56, 426
Jendrośka Jan 297, 426
Jureńczyk Łukasz 86, 426
Jurkowska Aleksandra 328, 440

K

Kacprzak Jacqueline 58, 426
Kaczocha Mateusz 301, 426
Kaczorowska Sylwia 326, 427
Kadelbach Stefan 210, 427
Kalisz Anna 80–82, 427
Kant Immanuel 32, 427, 430
Kardasz Piotr 296, 438
Karpiuk Mirosław 91, 296, 427, 438
Karrebæk Martha Sif 282, 427
Kasiński Michał 189, 434
Kasprzyk Beata 330, 427
Kasprzyk Zofia 183, 427
Kawka Maciej 218, 427
Kaźmierczak Danuta 85, 427
Keipert Helmut 240, 427
Kerr Robert W. 67, 427
Kieliszek Zdzisław 32, 427
Kiklewicz Aleksander 43, 427
Klaus Witold 133, 182, 252, 420, 427–428
Klimczuk Andrzej 32, 428

450:4885682915

Klimowicz Monika 100, 420
Klinytskyi Illia 51, 267, 372, 428
Kloss Heinz 68, 139, 428
Kmieciak Zbigniew 367, 442
Kmiecik Zbigniew 296, 298, 428
Knapp Magdalena 251, 435
Knysiak-Molczyk Hanna 301, 428
Kochenov Dimitry 14, 51–52, 61, 76, 99, 428, 434
Koh Harold H. 357, 428
Kohutek Konrad 327, 438
Kołodziejski Paweł 335, 422
Koncewicz Tomasz 243, 428
Konopczyńska Paula 297, 429
Korczak Jerzy 265, 429
Kornobis-Romanowska Dagmara 99, 101, 234, 425, 429
Koszewska Katarzyna 152, 428
Kowalczyk Barbara 265, 429
Kowalik-Bańczyk Krystyna 233, 429
Koyama Jill 357–358, 429
Kozak Małgorzata 243, 425
Kozielewicz Wiesław 322–323, 429
Krämer Philipp 185, 419
Kredens Krzysztof 276, 424
Król Magdalena 38, 429
Królikowski Michał 337, 429
Kruger Annette 56, 418
Kruger Thérèse 56, 418
Krzykowski Przemysław 296, 438
Krzywoń Adam 22, 153, 420
Ku Helen 281, 417
Kuczera Małgorzata 349, 422
Kulka Grzegorz 369, 429
Kumela-Romańska Magdalena 113, 133, 170, 429
Kurek-Ochmanska Olga 52, 430
Kurzępa Bolesław 325, 429
Kurzyna-Chmiel Danuta 108, 429
Kurzyńska-Lipniewicz Agnieszka 326, 427
Kusio Piotr 81, 439
Kuzborska Elżbieta 11, 103, 429
Kuzmin Aleksandr 306, 429
Kużelewska Elżbieta 136, 429
Kwiatek Błażej 308, 438
Kymlicka Will 258, 430

L

Lakoff George 38, 430–431
Landqvist Mats 272, 430
Lang Wiesław 88, 430
Lasagabaster Iñaki 243, 441
Lasswell Harold D. 67–69, 431
Lee-Hammond Lisa 73, 75, 430
Lemkin Raphael 196–197, 430
Leonowicz-Bukala Iwona 52, 430
Levinson Stephen 39, 41, 420, 430
Lewandowska Irena 19, 446
Lewandowski Bartosz 299, 430
Lewis M. Paul 52, 430
Li Jin Hui 279, 430
Liddicoat Anthony 49, 430
Liempt Ilse 283, 430
Lin Angel 73, 423
Linda-Grycza Katarzyna 50, 431
Lipińska Ewa 28, 430
Liszkowska Ewa 32, 430
Lubiński Kazimierz 315, 430
Luczaj Kamil 52, 430
Ludwikowski Rett R. 88, 431
Lycan William G. 37, 431
Lyons Amanda 342, 437

Ł

Łaszczyca Grzegorz 298, 428
Ławrynowicz-Mikłaszewicz Martyna 194, 431
Łętowska Ewa 80, 431
Łętowski Janusz 152, 297, 426, 432
Łukianow-Tukalo Małgorzata 50, 431

M

McCawley James D. 38, 431
McDougal Myres S. 67–69, 431

451:4888766758

Maciejczak Marek 36, 38, 431
Maciejko Wojciech 368, 431
McKelvey Róisín 13, 102, 266, 431
McNeal Robert H. 67, 431
Małajny Ryszard M., 21, 431
Maniewska Eliza 331, 431
Manikowski Filip 318, 431
Mańczak-Wohlfeld Elżbieta 30, 431
Marbach Moritz 311, 431
Martin Shirley 289, 431
Martysz Czesław 298, 428
Matuszczyk Kamil 111, 146–147, 325, 432
May Stephen 52–56, 73, 75, 78–79, 124, 397, 423, 432
Mazower Mark 197, 432
Mączyński Marek 293, 432
Medda-Windischer Roberta 225, 432
Meek Shantel 75, 420
Meľčuk Igor 38, 429
Miąsik Dawid 233, 328, 429, 440
Michalak Anna 363, 365, 432
Michalska Anna 22, 152, 154, 432
Michel Marije 286, 432
Mičkec Sara 26, 432
Mikłaszewicz Przemysław 250, 437
Mikołajczyk Barbara 122, 432
Mikulska Agnieszka 177, 312, 432–433
Milana Marcella 185, 433
Milani Tommaso 272, 433
Molbæk-Steensig Helga 342, 372, 437
Moldenhawer Bolette 279, 433
Morales-Gálvez Sergi 20, 102, 139, 433
Morgan Jerry 40, 423
Moriconi Simone 128, 419
Morris Charles W. 39–40, 433
Mufwene Salikoko 61, 421
Muir James 56, 433
Murkowski Radosław 160, 433
Murphy Lynne M. 39, 433
Muszyński Mariusz 93, 243, 266, 425
Müller Amrei 212, 433

N

Nam Seunghyun 61, 439
Ni S.S. 27, 433
Nieprzecka Aleksandra 202, 433
Norström Eva 276, 424
Nowakowska-Małusecka Joanna 122, 432
Nowicki Maciej 152, 428
Nowicki Marek Antoni 110, 217, 220–221, 433

O

Oakes Leigh 51, 434
Öbrink-Hobzová Milena 275, 434
Ochnio Ariadna H. 317, 434
Ociepa-Kicińska Elżbieta 118, 434
Øland Trine 279, 433
Olejniczak-Szałowska Ewa 189, 434
Oleszko Aleksander 322, 434
Ornstein Jacob 67, 434
Orzeszyna Krzysztof 232, 434
Osiatyński Wiktor 153, 434
Osika Grażyna 40, 42–43, 434

P

Pacześniak Anna 100, 420
Pankowski Rafał 177, 434
Pappamihiel Eleni 357–359, 434
Paprot Aleksandra 50, 431
Paradis Jerome 67, 434
Patyra Sławomir 90, 434
Pech Laurent 99, 434
Perfetti Charles A. 49, 435
Perkowski Maciej 435
Petrovic John 47, 343, 436
Phillipson Robert 11, 14, 20, 50, 54, 65, 71, 73, 76, 102–103, 155, 198, 202, 257, 435, 438–439
Piaskowska Olga M. 304, 441
Piątek Wojciech 291, 310, 435
Piechowiak Marek 22, 138, 152, 157, 435
Pietrzykowski Krzysztof 322, 435

452:6242777749

Piontek Eugeniusz 327, 418
Piszcz Anna 251, 435
Podkowik Jan 166, 435
Poleshchuk Vadim 51, 52, 61, 428
Pont Beatriz 422, 399
Porat Iddo 27, 71, 420, 438
Potěšil Lukáš 291, 435
Półtorak Nina 233, 235, 429, 436
Preda Eugen Bogdan 119, 436
Preisner Artur 12, 426
Przeciszewska Maria M. 50, 436
Przywora Bogusław 167, 436

Q

Quinn Emma 120, 130, 424

R

Rabska Teresa 297, 426
Radford Gary P. 33, 436
Radford Marie L. 33, 436
Radwański Marek 326, 436
Radziewicz Piotr 141, 436
Ray Sarah M. 59, 436
Rensmann Thilo 210, 427
Richez Emmanuelle 83, 436
Riera-Gil Elvira 102, 436
Rieter Eva 210, 427
Rogalski Andrzej K. 32–33, 39, 436
Rowiński Tomasz 160, 436
Ruíz Richard 16, 20, 46–48, 61, 64, 342–345, 352, 373, 396, 436
Rumieńczyk B. 312, 433
Rutkowska Anna 99, 362, 436
Rytel-Warzocha Anna 190, 436
Rzetecka-Gil Agnieszka 370, 437

S

Sadowski Sławomir 86, 426
Safjan Marek 11, 103, 250, 337, 429, 437
Salinas Cinthia 357, 434
Salö Linus 272, 274, 280, 437
Sapir Edward, 32, 428
Sarnecki Paweł 85, 437
de Saussure Ferdinand 33–34, 44, 436–437
Sayegh Pascal-Yan 54, 441
Schabas William 437
Schaeren Hilde 286, 437
Schäffner Christina 276, 424
Scheinin Martin 342, 372, 437
Schmalz Dana 26, 437
Schneider Britta 45, 437
Scholten Peter 283, 437
Schwelb Egon 175, 437
Scott Frank Reginald 67, 437
Searle John 40, 42–44, 437
Sebeok Thomas A. 34, 426
Séguin Monique 83, 423
Šembera Alois Vojtěch 31, 438
Shaidrova Marina 286, 438
Shaw Stacey A. 118, 438
Shikova Natalija 205, 438
Sieradzka Małgorzata 327, 438
Sierpowska Iwona 366–367, 438
Sierzputowska Kamila 86, 426
Šipulová Katarína, 224–225, 439
Skoczny Tadeusz 328, 440
Skoczylas Andrzej 291, 435
Skourmalla Argyro-Maria 13, 20, 102, 266, 290, 438
Skóra Agnieszka 296, 308, 438
Skrzydło Wiesław 362, 438
Skutnabb-Kangas Tove 14, 17, 19–20, 57–58, 70–79, 102–103, 113, 155, 164–165, 196, 198, 202, 257, 422, 435, 438–439
Sloan-Pena Gesenia 176, 425
Smekal Hubert 224–225, 439
Snarski Tomasz 81, 439
Sobczak-Szelc Karolina 146, 325, 439
Söderlundh Hedda 272, 439
Sokolewicz Wojciech 152, 167, 362–363, 432, 439–440
Sopanen Pauliina 48, 417
Sørensen Solvej H. 282, 427
Sounoglou Maria 13–14, 20, 102, 266, 290, 438
Sowińska Dagmara 311, 440

453:4037767748

Spencer Sarah 14, 440
Spetz Jennie 272, 277–278, 422, 430
Stadniczeńko Stanisław L. 138, 435
Stahl Małgorzata 189, 434
Staring Richard 283, 430
Stavropoulos Nikos 37, 440
Stawicki Aleksander 326, 436
Stawicki Edward 326, 436
Stefanicki Robert 249–250, 440
Stefaniuk Małgorzata 328, 440
Stilz Anna 205, 440
Struga Genc 185, 440
Struzik Zdzisław 158, 160–161, 440
Šukolová Lucia 54, 440
Svensson Lennart 371, 440
Sykuna Sebastian 60, 418
Syrpis Phil 99, 440
Szczucki Krzysztof 337, 429
Szmyt Andrzej 91, 442
Szumowski Witold 277, 421
Szwed Katarzyna 11, 103, 440
Szymanek Jarosław 98, 440

T

Tabory Mala 69, 441
Tamanaha Brian 84, 441
Taras Raymond 54, 441
Thornberry Patrick 179–180, 441
Thym Daniel 251, 418
Todorova Velina 224, 441
Tuleja Piotr 137, 141, 173, 436, 441
Turczyn Arkadiusz 304, 441
Tychmańska Aleksandra 203, 441

U

Urrutia Iñigo 243, 441
Uziębło Piotr 363, 441

V

Van Parijs Philippe 257–258, 441
Verdoodt Albert 68, 441
Victor David A. 205, 418
Vigouroux Cécile B. 61, 421
Villard Florent 54, 441
Vogel Sarah 47, 62, 349, 441

W

Walczak Bogdan 55, 442
Wegner Joanna 367, 442
Weitz Karol 315, 423, 430
Weston Anthony 81, 442
Whorf Benjamin Lee 32, 428
Wiącek Marcin 22, 80, 137, 153, 420, 441
Wieczorek Krzysztof 59, 442
Wieruszewski Roman 176, 442
Wilbrandt-Gotowicz Martyna 306, 442
Wiley John 71, 257, 435, 438
Wilkoń Aleksander 28, 442
Wiltos Agnieszka 139, 140, 332, 442
Wiśniewski Leszek 22, 157, 194
Wittgenstein Ludwig 36–37, 431, 442
Wlaźlak Katarzyna 189, 434
Wojciechowski Bartosz 21, 59, 442
Wojtuń Maciej 367, 442
Wojtyczek Krzysztof 167, 194, 362–363, 440, 442
Wronkowska Sławomira 91, 442
Wrońska Iwona 93, 442
Wróbel Andrzej 233, 306, 429, 442
Wróbel Izabela 134, 442
Wróblewski Jerzy 23, 443
Wygoda Krzysztof 101, 425
Wyrembak Jarosław 194, 443
Wyrozumska Anna 152, 421

Y

Yule George 40, 443

Z

Zaborniak Paweł 368, 431
Zakolska Joanna 194, 443
Zaśko-Zielińska Monika 23, 443
Zhou Qing 13, 425
Ziółkowska Krystyna 175, 443

454:6096865208

Ziółkowski Michał 189, 443
Zubik Marek 80, 85, 137, 167, 337, 362, 423, 437, 440–441

Ż

Żelazkowska Mariola 198, 443
Żeleźnik Tadeusz 49, 417
Żmuda Bartosz 25, 153, 443
Żurek Konrad 11, 443

Б

Белей Любомир 25, 60, 443

Л

Лозинський Роман 25, 443

Я

Якобсон Роман (zob. Jakobson Roman)

Illia Klinytskyi

Linguistic Rights of Beneficiaries of International Protection in the Multicentric System of Sources of Law of the Republic of Poland

Summary

The linguistic rights of beneficiaries of international protection have not yet been subjected to an in-depth analysis aimed at reconstructing their content and determining a legal model for their protection. Linguistic rights of the individual (LR) are predominantly examined from the perspective of the rights of national or ethnic minorities or the right to use a regional language by communities residing in part of a given state and often holding its citizenship. They should, however, be understood as a set of entitlements vested in an individual qualified not only as a citizen of a state or a member of a minority whose legal status is recognised in that state, but also as an immigrant, particularly where such a person becomes a beneficiary of international protection (BIP).

In recent times, especially in Europe, phenomena such as cultural globalisation and mass migration have intensified, resulting in the movement or even resettlement of entire communities to territories that are ethnically and culturally foreign to them. The significance of this issue has been accentuated by the Russian-Ukrainian armed conflict that began in 2022. These phenomena necessitate a different, broader approach to the linguistic rights of BIP. This book takes these conditions into account and aims to determine the standard of linguistic rights of beneficiaries of international protection within the multicentric system of sources of law of the Republic of Poland.

The monograph consists of four chapters. The first two are devoted to outlining the theoretical foundations of the role of language in society, the concept of linguistic rights, multicentricity, and the specific legal status of beneficiaries of international protection. Chapters Three and Four analyse the linguistic

456:7872095105

rights of BIP in the context of international public law and the domestic law of the Republic of Poland.

Chapter One is devoted to developing the theoretical foundation of linguistic rights. In the scholarly literature, it is widely recognised that they constitute an integral component of human rights and are vested in both individuals and collectivities. Nevertheless, the definition and scope of these rights raise certain doubts. The definition of language proposed by the author makes it possible to address the key questions discussed in the subsequent chapters: who is the holder of linguistic rights, and what should be their scope? To construct this definition, grammatical, semantic and pragmatic models of language as an act of communication are employed and further developed by taking into account the perception of language within society. Drawing on Richard Ruíz's heuristic model of language orientations–"language as a right", "language as a problem" and "language as a resource"–the approach to language in the social sciences is examined.

Chapter Two elaborates on the theoretical findings concerning linguistic rights and offers an analysis of the relevant literature. Two approaches to linguistic rights are presented: the concepts advanced by linguists such as Tove Skutnabb-Kangas and Robert Phillipson, and the legal approach developed by jurists. In addition, the notion of a beneficiary of international protection, which is central to this book, is defined. The phenomenon of the system of sources of law's multicentricity is analysed in detail, as it enables a better understanding of the complexity of regulations governing the linguistic rights of beneficiaries of international protection. The conclusions reached in Chapter Two provide the basis for further research on international standards regarding the protection of linguistic rights and their adaptation within the Polish legal system.

Chapter Three discusses individual rights to use a language of one's choice, grounded in the universal system of human rights protection, beginning with the 1948 Universal Declaration of Human Rights. It also examines linguistic rights enshrined in other international instruments, such as the 1948 Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the 1951 Convention relating to the Status of Refugees, the 1960 Convention against Discrimination in Education, the 1966 International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the 1966 International Covenant on Civil and Political Rights, the 1966 International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the 1989 Convention on the Rights of the Child, and

457:7528262473

the 1998 Rome Statute of the International Criminal Court. This chapter also analyses linguicide and linguicism as extreme forms of language elimination. Furthermore, it examines mechanisms for monitoring and enforcing linguistic rights within the European system for the protection of human rights, as well as instruments for their protection under European Union law.

In Chapter Four, the primary objective is to determine the status of protection of the linguistic rights of BIP in light of the solutions existing in the domestic legal order of the Republic of Poland. This analysis enables the identification of the extent to which the norms of international public law binding on Poland have been implemented. It begins with an examination of public-law solutions in four Member States of the European Union with a higher level of the rule of law and respect for human rights than Poland, thereby allowing for comparative conclusions regarding the protection of BIP's linguistic rights. Subsequent sections discuss Polish legal solutions in this field, taking into account international safety standards. As a result of these findings, the book reconstructs the standard of linguistic rights of beneficiaries of international protection currently in force in the Republic of Poland. In addition, it presents a legal model for the protection of these rights and formulates *de lege lata* and *de lege ferenda* conclusions.

458:4214956657

Redakcja
Katarzyna Szkaradnik

Projekt okładki z wykorzystaniem zdjęcia autorstwa eak_kkk z pixabay.com
Tomasz Tomczuk

Korekta
Marzena Marczyk

Łamanie
Maribook

Redaktor inicjujący
Paweł Radek

Wersją referencyjną publikacji jest wydanie elektroniczne
Publikacja dostępna na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa – Na tych samych warunkach 4.0 Międzynarodowe (CC BY-SA 4.0)

https://orcid.org/0000-0002-7401-8233
Klinytskyi, Illia

Prawa językowe beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie źródeł prawa Rzeczypospolitej Polskiej / Illia Klinytskyi. – Wydanie I. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2025

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Jordana 18, 40-043 Katowice
https://wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawnictwo@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 28,75. Ark. wyd. 34,5. PN 4300.

https://doi.org/10.31261/PN.4300
ISBN 978-83-226-4577-2
(wersja elektroniczna)

459:5335716096

Książka poświęcona jest prawom językowym beneficjentów ochrony międzynarodowej w multicentrycznym systemie prawnym Rzeczypospolitej Polskiej. Dotychczas prawa takie badano głównie w kontekście mniejszości narodowych, z pominięciem sytuacji imigrantów. W monografii przeanalizowano prawo międzynarodowe i krajowe oraz porównano regulacje w wybranych państwach Unii Europejskiej, by na tej podstawie określić standard ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w Polsce. Badania pozwoliły skonstruować model ochrony owych praw, a także sformułować wnioski *de lege lata* i *de lege ferenda*.

* * *

Illia Klinytskyi

doktorant w Szkole Doktorskiej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Ukończył prawo na Dniepropietrowskim Państwowym Uniwersytecie Spraw Wewnętrznych oraz administrację na Uniwersytecie Jana Kochanowskiego w Kielcach. Jest autorem licznych publikacji z zakresu prawa konstytucyjnego i polityki językowej. Obecnie pod opieką prof. Marii Coady realizuje projekt badawczy dotyczący standardu ochrony praw językowych beneficjentów ochrony międzynarodowej w Europie, finansowany przez Narodowe Centrum Nauki (nr grantu: 2022/45/N/HS5/00961).

Egzemplarz bezpłatny

ISBN 978-83-226-4577-2

9 788322 645772

Więcej informacji

460:5349991982